Anbragt i Historien

Et socialhistorisk projekt om anbragte og indlagte

i perioden 1933-1980

Jesper Vaczy Kragh, Stine Grønbæk Jensen,

Jacob Knage Rasmussen og Klaus Petersen

Svendborg Museum 2014

SOCIALSTYRELSEN

Svendborg MUSEUM

Indhold

Forord 4
Indledning 6

DEL 1 18
Kapitel 1. Begyndelse 19
”Journal 5305” 27
Kapitel 2. Noget for noget 36
Kapitel 3. I besættelsens tegn 54
Kapitel 4. Over stregen 62
Kapitel 5. Særforsorgens status 78
”Når de nu vidste, jeg var en dame” 92
Kapitel 6. Udskillelse 99
Kapitel 7. Fordeling 106
Kapitel 8. Den første dag 123
”Jeg har aldrig gjort noget ulovligt!” 134
Kapitel 9. Hverdag 142
”Min barnepige, det var radioen” 159
Kapitel 10. I gråzonen 169
”Jeg hedder nr. 6” 187
Kapitel 11. Straf 196
”Jeg var den yngste patient” 212

DEL 2 220
Kapitel 12. Normalisering? 221
”Det var nærmest som på samlebånd” 243
Kapitel 13. Institutionslandskabet 253
”Man talte ikke med børn på Bethlehem” 266
Kapitel 14. Forandring og træghed 275
”Der var ingen, der forstod mig” 291
Kapitel 15. Himmel og helvede 299
”Jeg stjal med arme og ben” 312
Kapitel 16. Seksualitet 318
”Hvor fanden kan man sove?” 329
Kapitel 17. Sociale relationer 338
”Herre i eget hus” 358

DEL 3 367
Kapitel 18. Opbrud 368
”Skrækkelige Olfert” 390
Kapitel 19. ”Man bliver en del af historien på godt og ondt” 399
”Historien skulle dø med mig” 419
Kapitel 20. Den store løsladelse 431
”Vi var altid gode til at passe på hinanden” 445
Kapitel 21. Konklusion 454
Referencer 461

Forord

Et meget stort antal danskere har været placeret uden for hjemmet i perioden 1945-1980. Alligevel har vi en begrænset viden om, hvordan livet har været som anbragt i dette tidsrum. Man kan sige, at en anbringelse uden for hjemmet også har været en anbringelse uden for historien. Således er de psykiatriske patienter praktisk talt usynlige i brede fremstillinger om danmarkshistorien; og større værker om børneforsorgens udvikling kan tælles på en hånd. Der er også mange blinde pletter i historien om de såkaldt åndssvage i Danmark. Gennem de senere år er der imidlertid kommet en større opmærksomhed omkring disse huller. Årsagen har især været en række kritiske indslag i pressen om hårdhændet behandling af udsatte grupper i denne periode. Historier om emner som tvangssterilisation, behandlingen på børnehjemmet Godhavn, "det hvide snit" og isolation af "anti-sociale" åndssvage på øde øer har været diskuteret i de danske medier.

Fra politisk hold førte det til, at satspuljepartierne i 2012 afsatte midler til et socialhistorisk projekt, der havde til "formål at bevare, dokumentere og formidle viden om svage og udsatte grupper", som var under socialforsorg i perioden fra 1945 og frem til 1980. Projektet skulle i denne forbindelse indsamle beretninger i form af interview med mennesker, der som anbragt eller ansat har været del af forsorgshistorien. Desuden var det et sigte med projektet at kortlægge litteratur og arkiver inden for området og udarbejde to fortegnelser for henholdsvis de trykte kilder og arkivalierne. Interviewundersøgelsen, litteraturoversigten og arkivfortegnelsen skulle dernæst danne basis for udarbejdelsen af en afsluttende, formidlingsvenlig rapport, som hermed foreligger.

En række mennesker uden for projektgruppen har bidraget til, at disse mål nu er nået. En særlig tak skal lyde til de mange, der har villet dele deres historie med os via hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk ved enten at have skrevet, filmet eller indtalt deres beretninger om livet i forsorgen i perioden 1945-1980. Vi er også taknemmelige over, at især så mange øjenvidner har vist os stor tillid ved at stille sig til rådighed til interview om deres liv. Både hjemmesidens historier og de mange interview er en helt essentiel del af denne rapport. Mange mennesker har også bidraget til projektet ved at sende os upubliceret materiale om de anbragtes historie og ved at overgive os arkivalier, billedsamlinger og andet materiale, som vi har haft stort udbytte af i projektet. Vi har på denne måde fået mange helt unikke kilder mellem hænderne. Ikke alle kilder bliver anvendt i rapporten, men hele materialet er bevaret i arkivet på Svendborg Museum til gavn for eftertiden og

andre forskere, som engang i fremtiden forhåbentlig vil blive inspireret til at dykke ned i historien om anbragte og ansatte i socialforsorgen i 1900-tallet. Der er stadig meget at tage fat på.

En note om begrebsbrug og retstavning. Da dette er en historisk rapport, vil der i det følgende blive gjort brug af en række begreber og ord, som ikke længere er del af dagligsproget. I rapporten anvender vi bl.a. samtidens begreber som ”åndssvag”, ”sindssyg” og ”vanfør”, som i dag er blevet erstattet af andre betegnelser. Ord som ”minusindivider”, ”underlødige” og ”defekte” blev også hyppigt brugt i perioden om grupper som udviklingshæmmede. I fremstillingen har vi ikke ændret sådanne vendinger – uagtet at de kan virke stødende i dag – da de er udtryk for en tankemåde, som prægede denne tid. Til gengæld har vi af hensyn til læsevenligheden foretaget nogle mindre rettelser i forhold til periodens retstavning. I tiden frem til 1948 brugtes aa i stedet for å og store bogstaver ved navneord. I citater fra perioden før 1948 har vi valgt den nutidige stavemåde og erstattet store bogstaver med små.

Indledning

Eva Kold Dhyrbye, også kaldet Sys, kontaktede projektgruppen i december 2012 som den første. Hun havde hørt om det socialhistoriske projekt i radioavisen på P4 og fundet frem til telefonnummeret til Svendborg Museum. Hun kunne fortælle, at hun hørte til den gruppe af øjenvidner fra datidens socialforsorg, som projektgruppen gerne vil have i tale. Hun havde tilbragt hele sin barndom på børnehjem, hvor hun blev anbragt i slutningen af 1940'erne. Vi aftalte, at hun skrev lidt om sig selv i en mail og herunder noget om gode eller dårlige oplevelser, som hun havde haft under sin anbringelse. Efter vi havde modtaget mailen, kontaktede vi hende igen og aftalte et besøg i hendes hjem, hvor interviewet skulle foregå.

Hun modtog os den 15. januar 2013 i sit lyse køkken, hvor hun lavede kaffe i en lille stempelkande. Vi snakkede lidt om løst og fast, om undersøgelsen, og hvad den skulle bruges til, inden vi satte os ved spisebordet, og diktafonen blev tændt. Sys begyndte at fortælle om sit liv i store træk, fra hun blev født og frem til i dag.

Det var historien om en ugift mor, som ikke ville kendes ved Sys, og som i 1946 sendte hende på spædbørnehjem. Halvandet år gammel kom hun videre til Josephine Schneiders Børnehjem i København. Det var et hjem for 20 piger i alderen 2 til 18 år, drevet af en myndig forstanderinde og to assistenter. Sys huskede de voksne som søde, men de havde også travlt, og hverdagen blev styret med stramme regler og mange pligter. Skolegangen i den lokale skole stod ikke i et dårligt lys: Hun fulgte godt med og blev ikke drillet af de andre børn. Men da hun nærmede sig konfirmationsalderen ønskede forstanderinden, som Sys var meget nært knyttet til, at trække sig tilbage. Forstanderinden tog kontakt til Sys' mor og arrangerede et møde. De havde ikke set hinanden, siden Sys var spæd. Begivenheden vendte op og ned på mange ting. Sys blev kort tid efter ude af stand til at koncentrere sig i skolen, var oprørsk, og det endte med, at hun blev smidt ud af børnehjemmet af den nye forstanderinde. Hun måtte flytte hjem til sin mor. Moren var imidlertid blevet gift og havde fået to børn. Sys passede ikke ind i det nye familiebillede. Alt ved Sys var forkert, "og jeg måtte slet ikke tale om, at jeg havde været på børnehjem," fortæller hun. Efter et år mistrivedes hun så meget, at hun gik ud af skolen og tog en plads som husassistent. Med hjælp fra en af de familier hun var i huset hos, fik hun langsomt fast grund under fødderne igen. Hun begyndte at uddanne sig til pædagog. Sys arbejdede siden med børn og unge. Hun tog flere

efteruddannelser, har været leder af en børnehave og PPR-konsulent. Da hun var færdig på seminariet, blev hun gift og fik to børn. Hun har i dag flere børnebørn, som hun elsker at være sammen med.

Sys' kronologiske fortælling blev suppleret ved hjælp af projektgruppens uddybende spørgsmål inden for temaer som sociale relationer, hverdagsliv, behandling, tvang og overgreb. Sidst i interviewet spurgte vi ind til betydningen af at være anbragt uden for hjemmet, og hvad hun havde gjort for at klare sig og passe på sig selv.

Sys' historie var den første af de 60 livshistorier, der er blevet indsamlet blandt mennesker, som i perioden 1945 til 1980 har været anbragt uden for hjemmet. Enten som Sys på et børnehjem, eller som andre på åndssvageforsorgens anstalter, psykiatriske hospitaler, forsorgshjem og institutioner for epileptikere, døve, blinde og vanføre. Historierne giver et indblik i et område af danmarkshistorien, som de fleste i dag ikke har megen viden om: De anbragte og indlagtes historie. Oplevelserne og erfaringerne om tiden på institution er forskellige. Beretningerne fordeler sig i et spektrum mellem livets sorteste og mest voldsomme oplevelser med historier om mord, voldtægt og tvangssterilisation til fortællinger om hverdagens tomgang, om grå rutiner eller små lyspunkter som at finde glæde ved dufte i naturen. Der er både historier om oplevelser af lykke og dyb fortvivlelse, men også mange der befinder sig mellem disse yderpoler. Vores informanter er også meget forskellige steder i deres liv i dag. Nogle har arbejde, uddannelse, egen bolig, mand og børn; andre er afhængige af offentlig hjælp, bor stadig på institution og har ikke i deres tid som anbragt fået nogen form for undervisning eller tilbud om ordinært arbejde. De har også været afskåret fra at møde en ægtefælle og stifte familie.

Selv om vi mere eller mindre har fulgt den samme fremgangsmåde og spørgeguide under alle interviewene, har vi også forsøgt at tilpasse formen til den enkelte ved at understøtte interviewene på forskellige måder. Hvor flere af informanterne har været anbragt på forskellige institutioner gennem livet, har vi som regel tegnet et kort over anbringelsessteder og centrale milepæle, som vi har brugt til at forankre minder i tid og sted. Fotografier og genstande er også blevet anvendt under interviewet. Med interviewpersoner, som bor i nærheden af deres gamle institution, har vi kørt derud og sammen med dem gået en tur i området, ligesom vi har besøgt museer og samlinger på nogle af de tidligere åndssvageanstalter og sindssygehospitaler. Gåture og museumsbesøg kan ligesom fotografier åbne op for supplerende erindringer, som er mere kropsbårne, sansemættede, eller som er knyttet til personer, steder eller genstande.

Alle informanter har haft mulighed for at have en støtteperson med under interviewet. For mennesker med kommunikative eller kognitive funktionsnedsættelser er støttepersoner med et indgående kendskab til interviewpersonen blevet brugt som tolke, medfortællere og hjælpere i forhold til interviewets gennemførsel.

For at sikre at ingen følte sig presset til at deltage, har vi ikke taget direkte kontakt til informanterne. Vi har udarbejdet en folder og orienteret gennem nyhedsmedier, interesseorganisationer, museer og samlinger om muligheden for at bidrage til projektet. For også at nå ud til mennesker, som sjældent selv har mulighed for at tage kontakt, har vi henvendt os til ledere af væresteder og kommunale bo- og støttetilbud for mennesker med udviklingshæmning eller psykiske lidelser.

Vi har også indsamlet beretninger fra medarbejdere i socialforsorgen, hvor vi har lavet 14 fortælledage. Fortælledagene er blevet arrangeret og afholdt i et samarbejde med museer på de psykiatriske hospitaler og tidligere åndssvageanstalter, med Socialpædagogernes seniorsektioner og med et forsorgshjem. Fælles for arrangementerne er, at der er blevet talt om indtryk fra den første dag, hverdagens rutiner og om udviklingen i perioden. På fortælledagene har deltagerne typisk inspireret hinanden med deres erindringer, og deres indbyrdes drøftelser har givet indblik i mønstre og variationer i synsvinkler og vurderinger af fortiden.

I begyndelsen af projektet oprettede vi hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk, således at en større gruppe mennesker så som tidligere anbragte, ansatte og pårørende kunne få mulighed for at fortælle deres historie. På hjemmesiden kan man skrive sine erindringer direkte ind eller vedhæfte tekst, billeder og filmklip. For personer, der ikke er fortrolige med internettet, er der også mulighed for at indtale historien på en telefonsvarer eller sende sin fortælling med brev. I Vejle har medarbejdere fra kommunens støttetilbud arbejdet med borgernes livshistorier og hjulpet udviklingshæmmede i at bruge hjemmesiden. Fortællingerne er løbende blevet offentliggjort, og der er ved projektets afslutning blevet indsendt 139 fortællinger, 68 fra tidligere anbragte, 67 fra ansatte og 9 fra pårørende og andre. Nogle få har f.eks. både været anbragt og senere ansat.

Interview og indsendte beretninger til hjemmesiden er samtidig blevet suppleret med arkivmateriale fra perioden. Projektet har i denne forbindelse draget fordel af de unikke arkiver, som findes i Danmark fra det meste af socialforsorgen. Meget store samlinger af arkivalier især fra åndssvageforsorgen, men også fra psykiatrien, arbejdsanstalter, blindeforsorg m.m. er blevet bevaret i kommunale og statslige arkiver.[1] På et internationalt plan, hvor mange af sådanne samlinger enten er gået tabt, ikke er blevet indsamlet eller er utilgængelige på grund af rigorøse

regler om beskyttelse af private oplysninger, er de danske arkiver enestående. En særskilt arkivundersøgelse er i begyndelsen af projektperioden blevet udført af arkivar Peter Fransen fra Statens Arkiver. I forbindelse med projektet har vi fået adgang til en lang række arkiver hos Rigsarkivet, landsarkiverne, stadsarkiverne samt forskellige private samlinger. Kun mindre studier af dette meget store materiale har kunnet foretages i løbet af projektets tidsperiode. Vi har med samtykke fra vores informanter søgt om adgang til deres journaler for at supplere oplysningerne fra vores interview. Samtidig har vi anvendt arkivalier til udvalgte tematiske områder samt særlige emner, som har været overset eller svagt belyst i den eksisterende historiske litteratur. Projektets arbejde med arkivalierne berører dog kun toppen af isbjerget, ligesom der i dansk historieforskning generelt kun er benyttet en meget lille del af det enorme arkivmateriale.

Projektgruppen har også udført en større litteraturundersøgelse for at kortlægge forskellige typer af trykte kilder og den historiske forskning inden for området. Der er blevet søgt efter historisk litteratur i form af bøger, artikler, interview, specialeafhandlinger m.m. Desuden er centrale samtidige kilder som f.eks. betænkninger, cirkulærer og lovsamlinger blevet registreret af informationsmedarbejder Susanne Lindow fra Det kongelige Bibliotek. I projektet er litteraturundersøgelsen blevet anvendt til at lokalisere centrale tekster til rapportens fremstilling samt til at skabe et overblik over den eksisterende viden inden for området. I forhold til det store felt, som et socialhistorisk projekt om perioden 1945 til 1980 udgør, har vi desuden anvendt indsigten fra litteraturfortegnelsen til at foretage forskellige emnemæssige afgrænsninger af, hvad der på baggrund af litteraturen og projektets tidsramme er muligt at beskrive i rapporten.

Afgrænsninger

En beskrivelse af udsatte gruppers historie omfatter en lang række emneområder og forsorgsgrene, og store værker kunne skrives om blot et enkelt af disse områder som eksempelvis døveforsorgens historie. I prioriteringen af stoffet har vi lagt vægt på historien om institutionerne, som blev oprettet til bestemte grupper af børn, unge og voksne. Institutionerne var på forskellig vis rammen for hovedparten af de udsatte grupper i perioden. Vi har samtidig fokuseret på den stadig større rolle, som staten fik i denne proces. Helt centralt i denne forbindelse var Socialreformen i 1933, hvor staten, som paragraf 66 i loven bekendtgjorde, overtog: ”forsorgen for opdragelse, underhold, forsørgelse, kur og pleje for sindssyge, åndssvage, epileptikere, vanføre, lemlæstede, talelidende, blinde og døvstumme”. Reformen omfattede desuden klienter under børneforsorgen og

arbejdsanstalterne. Alle disse grupper havde deres egne institutioner og administration. For at skabe en forståelse for udviklingen i perioden efter 2. Verdenskrig har vi derfor trukket trådene tilbage til Socialreformen. Vi har samtidig prioriteret beskrivelsen af de tre største områder: børneforsorgen, psykiatrien og åndssvageforsorgen, som samtidig var indbyrdes forskellige i deres opbygning og administration. Særforsorgens øvrige grupper beskrives i mindre afsnit i rapporten. Vi har derudover valgt et bredt fokus på samtlige anbragte på institutionerne og har ikke skelnet skarpt til, om de alle repræsenterer udsatte eller svage grupper. På dette punkt er der både interne forskelle mellem eksempelvis psykiatriske patienter, der kunne have lettere eller svære lidelser og vidt forskellig erhvervs- og uddannelsesmæssig baggrund, og forskelle mellem grupperne, hvor den sociale status hos eksempelvis døve og klienter fra arbejdsanstalterne langt fra var den samme. Af hensyn til omfang har vi heller ikke taget alle grupper med og har bl.a. udeladt de indsatte under kriminalforsorgen. Ligeledes er vi ikke gået i dybden med de private plejeordninger, som bl.a. fandtes i forsorgsgrene som børneforsorg, åndssvageforsorg og psykiatri (såkaldt familiepleje). En del af baggrunden for fravalget er især manglende studier af dette område i den eksisterende litteratur om emnet. Den private plejes historie mangler endnu at blive skrevet.

Den eksisterende litteratur

I 1996 noterede historikeren John T. Lauridsen i sin oversigt over marginalgruppeforskning i Danmark 1500 til 1950, at den historiske litteratur om emnet på mange måder var mangelfuld. Selvom der var udkommet større værker om dansk socialhistorie, var det dominerende perspektiv i disse bøger statshistorien med fokus på beslutningstagerne: ”De grupper i samfundet, der på den ene eller anden måde kom i konflikt med herskende forhold og normer eller ikke umiddelbart kunne indrette sig efter den herskende sociale orden, får vi kun lidt eller intet at vide om”. På universiteterne havde socialhistorien samtidig ”ringe vilkår” og stod i skyggen af historien om dansk politik og udenrigspolitik på aktørniveau; socialhistoriske disputatser var stort set fraværende, konstaterede Lauridsen.[2]

I årene, der er gået efter udgivelsen af John T. Lauridsens oversigt, har dette billede kun i nogen grad ændret sig. Marginaliserede eller udsatte grupper omtales indimellem i afsnit i brede værker om skolehistorie, medicinhistorie, forvaltningshistorie og velfærdsstatshistorie, men fokus ligger overvejende på politikerne, eksperterne og administratorernes overvejelser og handlinger.[3] Selvom der internationalt har været større opmærksomhed på eksempelvis de psykiatriske patienters

historie, er der endnu ikke skrevet et omfattende dansk faghistorisk værk med hovedfokus på de anbragtes synsvinkler i perioden 1945-1980.[4] En enkelt større antologi om "historiens marginale eksistenser" udkom i 2005, men de mere omfattende bidrag i form af monografier, doktordisputatser og ph.d.-afhandlinger er fåtallige sammenlignet med andre historiske specialer, og de fordeler sig samtidig ujævnt mellem de forskellige områder af socialforsorgen.[5]

Den største del af den danske litteratur om marginaliserede eller udsatte grupper har omhandlet de åndssvage eller udviklingshæmmedes historie. Især Birgit Kirkebæk har kastet lys over området med en række udførlige bøger om både institutionshistorie, forældreorganisationer og teorier om åndssvage i 1800-tallet og 1900-tallet samt et meget stort antal artikler om et bredere emneområde. Kirkebæks arbejde er blevet suppleret af en mindre gruppe af forskere, der har foretaget større kildestudier af særlige områder som tvangssterilisation samt institutionshistorier om udvalgte anstalter som Gl. Bakkehus og Åndssvageanstalten i Ribe. Studierne inden for området har resulteret i tre doktordisputatser og et par ph.d.-afhandlinger.[6]

Sammenlignet med åndssvageforsorgen fylder psykiatrihistorien noget mindre, og området er først i de senere år blevet udforsket i større historiske fremstillinger. Før 1990'erne var historieskrivningen især præget af lægelige indgangsvinkler og som modspil hertil en kritisk tradition med baggrund i 1970'erne og 1980'ernes antipsykiatri.[7] Disse to synsvinkler blev i slutningen af 1990'erne suppleret af nye studier og herunder forskellige ph.d.-projekter om emner som psykiatriens organisation, institutionalisering, behandlingsmetoder og bestemte diagnosers udvikling. Den nye forskning har også ført til bogudgivelser om psykiatriens udvikling og om særlige emner som "det hvide snit".[8]

Et større fokus på børneforsorgens historie er også kommet i de seneste år, hvor der er blevet udgivet brede værker, der beskriver emnet i forbindelse med socialpædagogikkens historie og velfærdsstatens historie med fokus på udviklingen af lovgivningen, institutionerne og anbringelserne af børn og unge. Enkelte ph.d.-afhandlinger om emnet er også blevet udgivet.[9] Forskningen i anbragte børns historie har også ført til den første større danske undersøgelse af klagesager fra tidligere børnehjemsbørn fra institutionen Godhavn. I forbindelse med undersøgelsen blev 99 tidligere anbragte fra 19 forskellige børnehjem interviewet om deres oplevelser af overgreb.[10] Generelt er børneforsorgen dog i høj grad blevet overskygget af skolehistorien, som har været genstand for betydelig mere forskning.

Af de øvrige grene af særforsorgen har historien om blinde tiltrukket sig mest interesse blandt historikere, hvilket har ført til afhandlinger, forskningsprojekter samt bøger fra medlemmer

af Blindehistorisk Selskab.[11] En noget mindre omfattende litteratur findes om døves historie, hvor området primært er belyst gennem Døvehistorisk Selskabs forskellige publikationer, og om forsorgen for epileptikere, som især er blevet beskrevet i skrifter fra Kolonien Filadelfias museum.[12] Historikeren Harald Jørgensen gjorde en tidlig indsats for at skildre vanføreforsorgen og arbejdsanstalternes historie, men en del af Jørgensens bidrag til emnet har dog karakter af jubilæumsskrifter med en begrænset analyserende tilgangsvinkel. Efterfølgende har der kun været få projekter, der har fulgt op på Jørgensens tidlige forskning, og især vanføreforsorgen er meget sparsomt beskrevet.[13]

Ud over forskningsbaserede bøger og afhandlinger findes et stort antal artikler i *Handicaphistorisk Tidsskrift*, hvor de fleste af særforsorgens områder er omtalt, ofte med temanumre om de enkelte grene af forsorgen.[14] I andre tidsskrifter som *Bibliotek for Læger* og *Social Kritik* er der også publiceret artikler om handicaphistorie og psykiatrihistorie, men det er karakteristisk, at de brede faghistoriske tidsskrifter som *Historisk Tidsskrift* indeholder stort set intet om disse områder af historien.[15] Kort sagt er historien om udsatte grupper forbeholdt forholdsvis snævre specialtidsskrifter, mens emnet kun har haft en marginal rolle i de brede historiske tidsskrifter.

Overordnet set fordeler litteraturen om handicaphistorie, psykiatrihistorie og forsorgshistorie sig i tre forskellige hovedtyper af fremstillinger, der hver især har fokus på forskellige aktører i historien. Den første omfatter en række brede værker om dansk socialhistorie, forvaltningshistorie og velfærdsstatshistorie med fokus på de politiske aktører, periodens lovgivning og sociale sikkerhedsordninger. Herunder kommer også en omfangsrig biografisk litteratur om politiske nøglepersoner fra perioden og deres indsats i forhold til den socialpolitiske udvikling.[16]

Dernæst findes en stor mængde litteratur om udvalgte institutioner inden for børneforsorgen, psykiatrien og andre forsorgsgrene. De fleste af disse fremstillinger har karakter af jubilæumsskrifter, der sjældent indeholder egentlige analyser af historien eller kritiske vinkler på denne. Bøgerne er som regel skrevet af tidligere medarbejdere på institutionerne og beskriver centrale begivenheder, behandlingsmæssige fremskridt og de ansattes oplevelser og erindringer.[17] Til institutionshistorien hører også en biografisk litteratur, ofte skrevet af overlæger, sygeplejersker og plejere fra bestemte institutioner.[18] Et antal kildebaserede studier med mere kritiske perspektiver er desuden blevet udgivet om institutionshistorien, især om udvalgte anstalter inden for åndssvageforsorgen.[19]

Den sidste hovedtype af fremstillinger omhandler de anbragte eller indlagtes historie. Antallet af bøger og artikler varierer alt efter forsorgsgren, hvor den største del af litteraturen har beskrevet anbragte i åndssvageforsorgen. Disse historier er især blevet samlet i interviewbøger, små biografier eller selvbiografier.[20] Bøgerne er af varierende kvalitet og indeholder sjældent oplysninger om, hvordan de forskellige interview er foretaget, udvælgelsesprocessen og redigering af teksterne m.m. Den biografiske litteratur om især åndssvageforsorgen er centreret om stærke personligheder, der formåede at gøre oprør mod periodens institutionsliv. Større studier af de anbragtes livshistorier er der ikke eksempler på i den eksisterende danske litteratur.

I en dansk sammenhæng har der generelt ikke været en stor tradition for at indsamle og anvende erindringer i historieskrivningen.[21] Men i forskningssammenhænge har sådanne studier siden begyndelsen af 1980'erne været et voksende historisk felt på internationalt plan inden for den historiske fagdisciplin Oral History. Ikke mindst er tilgangen blevet brugt til at skrive udsatte gruppers historie eller "historie fra neden", hvor der sættes fokus på de personlige erfaringer, der ofte ignoreres i historieskrivningen.[22] Den tværvidenskabelige forskning omkring Disablity Studies har samtidig været med til at skabe øget fokus på interview som en metode til at få viden om grupper som udviklingshæmmede, der ikke selv har efterladt så mange skriftlige kilder til at belyse deres historie.[23] Fremgangsmåden er også blevet brugt til andre grupper som stofmisbrugere, hjemløse og psykiatriske patienter.[24]

Rapportens struktur

I rapporten har vi arbejdet ud fra litteraturens tre beskrivelsesniveauer med henholdsvis et statsligt niveau med fokus på de politiske aktører og de centrale betænkninger og love, som fik betydning for socialforsorgens udvikling. Dernæst et institutionsniveau med udgangspunkt i de professionelle gruppers historier i form af læger, socialarbejdere, pædagoger, plejere m.fl., der havde den daglige kontakt med de anbragte og indlagte. Og endelig et individniveau, som omfatter klienterne, patienterne og andre anbragtes synsvinkler.

Sammen med de tre beskrivelsesniveauer opererer rapporten med en opdeling i perioder. Et centralt aspekt i analysen er, at der foregik en udvikling i tidsrummet fra 1945 til 1980, hvor forholdene for særforsorgens grupper ændrede sig markant. Selvom alle forandringer ikke skete helt synkront på tværs af de forskellige institutioner og grupper, kan der i store træk udskilles tre hovedperioder, som blev markeret af lovgivningsmæssige ændringer, der samtidig havde baggrund i

diskussioner i offentligheden om socialforsorgen og interne problemer på institutionerne. Desuden er de tre hovedperioder karakteriseret ved ændringer i synet på behandlingen og plejen samt rammerne for denne. I korte træk fordeler perioderne sig på følgende måde:

En første periode fra 1945 til 1957 præget af ideer om, at udsatte grupper kunne behandles eller opdrages på store institutioner, der ofte var ledet af læger eller havde lægeligt tilsyn.[25] En behandlingsindsats, som navnlig i psykiatrien og åndssvageforsorgen var domineret af medicinske/somatiske metoder og herunder indgreb som lobotomi (det hvide snit), sterilisation og kastration, der alle i dette tidsrum havde deres største udbredelse. Mod periodens slutning ses ændringer på baggrund af offentlig kritik, som bl.a. mundede ud i nye love for børneforsorgen (1958), åndssvageforsorgen (1959) og betænkningen vedrørende Statens sindssygevæsen (1956) og arbejdsanstalterne (1959). De nye love udstak retningslinjerne for områderne.[26]

En efterfølgende periode fra 1958 til 1967/68 præget af holdningsmæssige skift, hvor ideer om normalisering, ligeværdighed og menneskerettigheder gør sig noget mere gældende. Faggrupper som pædagoger, socialarbejdere, psykologer m.fl. opnår mere indflydelse i børneforsorgen, åndssvageforsorgen og psykiatrien, hvor undervisning, psykoterapi og psykologiske tests får en større rolle end tidligere. En stor del af behandlingen foregår dog stadig på store institutioner eller anstalter, hvor lobotomi, sterilisation og kastration fortsat anvendes, men nu kun i mindre omfang. Mod periodens slutning ses yderligere fokus på udsatte gruppers rettigheder med revisioner af love og cirkulærer om bl.a. sterilisation, legemlig revselse og censur.

En sidste periode fra 1968 og frem mod 1980 præget af ny kritik af åndssvageforsorg, psykiatri og børneforsorg, og hvor ideer om demokratisering, bofællesskaber og behandling i lokalsamfundet vinder frem og fører til et opgør med – og begyndende afvikling af – de store institutioner. Terapeutisk ændring mod flerfaglig, lægelig, pædagogisk, social og psykologisk behandling samt kritik af tidligere behandlingsmetoder som kastration og lobotomi/psykokirurgi, der udfases. Mod periodens slutning opnår udsatte grupper yderligere rettigheder og nye lovgivningsmæssige ændringer indføres, bl.a. bistandsloven (1976), psykiatriens overgang fra stat til amter (1976) og udlægningen af åndssvageforsorgen (1980).

Ud over at tage udgangspunkt i tre beskrivelsesniveauer og tre perioder har vi arbejdet med en række temaer, som er centrale i de flestes fortællinger om anbringelser uden for hjemmet. Under interviewene har vi fokuseret på de brede temaer: Anbringelse, hverdagsliv, behandling, sociale

relationer, tvang, straf og det videre liv.[27] Efterfølgende har vi udvalgt nogle mere afgrænsede temaer. For at undgå gentagelser i rapporten gennemgår vi ikke temaerne slavisk inden for hver periode og forsorgsgren. Vi udfolder i stedet hvert tema i tilknytning til den periode og forsorgsgren, hvor vi ud fra de indsamlede fortællinger og øvrige empiri finder, at det giver mest mening. Afslutningsvis perspektiverer vi i hvert kapitel til andre forsorgsgrene, hvor temaet også spiller en rolle. Formålet med de tematiske kapitler er at vise spændvidden i tidligere anbragtes erfaringer, men også, hvor det er muligt, at pege på mønstre.

Samtidig gengiver vi 15 livshistorier i en længere, sammenhængende form. I udvælgelsen af fortællingerne har vi forsøgt at dække forskellige forsorgsgrene og forskellige perioder, ligesom vi har ønsket at lade personer, som i dag er i vidt forskellige livssituationer, komme til orde. Formålet med livshistorierne er at vise, hvordan periodens socialpolitiske og professionelle strategier og tilgange har sat rammen om det enkelte menneskes levede liv, men i lige så høj grad hvordan forskellige mennesker på vidt forskellige måder har oplevet vilkårene og handlet i forhold til dem. I rapporten vil de forskellige livshistorier indgå som selvstændige afsnit mellem rapportens kapitler. Rapportens livshistorier repræsenterer et mindre udsnit af de samlede interview. På projektets hjemmeside www.anbragtihistorien.dk vil der kunne findes eksempler med længere og mere udfoldede historier. På siden findes også en udførlig redegørelse for de metodiske overvejelser vedrørende interviewene.

I anvendelsen af erindringer i dette projekt er det en vigtig præmis, at der ikke er tale om en nøjagtig gengivelse af virkeligheden. To mennesker, der har været anbragt på den samme institution i den samme periode kan meget vel fortælle to vidt forskellige historier. Fortællinger om fortiden afspejler den enkeltes oplevelser i situationen. Men de baserer sig også på et tilbageblik, hvor synet på det forgangne bl.a. præges af, hvad der er sket i mellemtiden, og hvor man står i livet i dag, ligesom nutidens værdier, diskurser og dominerende fortællinger sætter sine aftryk.[28]

Det er også vigtigt at understrege, at de personer, vi har interviewet, ikke taler på vegne af alle de mennesker, som har været anbragt i perioden 1945-80. Flere, som har taget kontakt og bidraget med deres historie, har givet udtryk for, at det har været en overvindelse at ringe for at sige, de gerne ville interviewes. Projektets ramme og valgte fremgangsmåde har formentlig givet en overvægt af fortællinger fra mennesker, som har ressourcer til at tage kontakt og fortælle åbent om ofte svære erfaringer. Mennesker, som ikke tror deres historie er værd at fortælle til andre, som ikke magter at ribbe op i smertefulde erindringer eller som måske er blevet sorteret fra af de medarbejdere på væresteder og bo- og støttetilbud, som vi har bedt om at formidle en kontakt, er

givetvis kun begrænset repræsenteret i indsamlingen. Ligeledes har fremgangsmåden formentlig givet en overvægt af personer, for hvem anbringelsen uden for hjemmet fylder meget i livsforløbet og selvforståelsen på enten godt eller ondt.[29]

I anvendelsen af erindringerne er det således ikke vores hensigt at finde bevisførelse for, hvad der skete helt præcist eller at konkludere: Sådan var det at være anbragt! Erindringerne kan derimod nuancere den historie om vilkårene, som fortælles gennem de skriftlige kilder, ligesom de kan bidrage til en større indsigt i, hvordan forskellige mennesker har oplevet disse vilkår, handlet i forhold til dem og tillagt dem mening. Samtidig giver fortællingerne en mulighed for at få en anden form for historisk forståelse, som kommer gennem indlevelse i andre menneskers erfaringer.

Rapporten er opdelt i tre dele, hvor første del omhandler perioden 1933-1957. I det indledende kapitel skildres kort institutionernes opståen og udvikling frem til Socialreformen i 1933. Det efterfølgende kapitel omhandler tiden omkring Socialreformen i 1933, og hvad denne kom til at betyde for særforsorgen, børneforsorgen og arbejdsanstalterne. Dernæst fokuseres der på en række særlove, som omhandlede grupper som åndssvage, psykiatriske patienter og subsistensløse. Det beskrives, hvordan Danmark rent faktisk var et foregangsland i forhold til internering og indgreb som sterilisation og kastration. Dernæst følger tre kapitler om stat, offentlighed og socialforsorg i perioden fra 1945-1957. Kapitlerne belyser periodens centrale politiske tiltag, opfattelser af udsatte grupper, og hvordan disse blev diskuteret i offentligheden.

Kapitel 6 og 7 omhandler institutionerne i perioden 1933-1957. Med fokus på børneforsorgen, psykiatrien og åndssvageforsorgen undersøges ideerne bag institutionerne og deres forskellige fordelingssystemer. Ved hjælp af kvantitative oplysninger beskrives efterfølgende, hvilke grupper af anbragte og indlagte, der befandt sig på institutionerne i perioden. I kapitel 8 fokuseres på personalets oplevelser af institutionerne og de anbragte og indlagte.

De følgende tre tematiske kapitler i rapportens første del omhandler de anbragtes fortællinger om livet på institutionerne. Kapitel 9 handler om hverdagslivet under børneforsorgen i perioden 1945-1957, mens kapitel 10 og 11 beskriver spørgsmålet om retssikkerhed og fejlanbringelser i åndssvageforsorgen samt oplevelser af og reaktioner på straf i børneforsorgen.

Rapportens anden del om tiden 1958-1967 har indledningsvis fokus på de administrative og lovgivningsmæssige ændringer, som indtraf i bl.a. børneforsorgen, psykiatrien og åndssvageforsorgen i periodens begyndelse. Kapitel 12 beskriver de nye ideer om behandling, opdragelse og pleje af børn, unge og voksne i socialforsorgen, tanker, der især blev båret frem af

kritiske forældreorganisationer og enkeltpersoner, som stillede spørgsmålstegn ved periodens særlove og behandlingen af de anbragte.

I de efterfølgende kapitler 13 og 14 undersøges ideerne om ændringer forplantede sig på institutionsniveau i tidsrummet 1958-1967. Med udgangspunkt i kapitel 6 og 7 fra første del ser kapitlerne på de kvantitative ændringer, samt hvordan medarbejdere på institutionerne opfattede periodens socialforsorg.

Temakapitlerne 15, 16 og 17 tager udgangspunkt i de anbragtes erfaringer. Kapitel 15 handler om erfaringer med behandling inden for psykiatrien. I kapitel 16 beskrives, hvordan tidligere anbragte under åndssvageforsorgen har oplevet kontrollen med seksualitet, mens de sociale relationer under børneforsorgen undersøges i kapitel 17.

Rapportens tredje og afsluttende del følger den nye kritik, som mødte socialforsorgen i perioden omkring 1968. Flere af de forskellige særlove for udsatte grupper blev afviklet i denne periode, der også indvarslede en ny tid, hvor de store institutioner skulle afvikles til fordel for mindre boformer i lokalsamfundet. Kapitel 18 følger de nye sociale reformer og ændrede holdninger i offentligheden, mens oplevelser af perioden blandt ansatte i socialforsorgen beskrives i kapitel 19. I kapitel 20 belyses de anbragte og indlagtes erfaringer med skiftet fra livet på de store institutioner til et selvstændigt liv, og anbringelsens følger for det videre livsforløb.

Rapporten munder derefter ud i en opsamling og konklusioner, hvor hovedlinjerne i udviklingen fra de tre perioder diskuteres.

DEL 1

Kapitel 1. Begyndelse

Institutionerne fra tidlig tid til 1933

Psykiatrien var den første forsorgsgren, der havde etableret særlige steder til at huse patienterne – eller som de ofte dengang blev kaldt: de afsindige eller dårerne. De tidligste opbevaringssteder for de afsindige var dårekister, der for første gang nævnes i danske kilder fra 1450'erne. Dårekisterne var plankekasser med tykke vægge af kraftigt tømmer, forsynet med en jerndør med en luge, hvorfra mad kunne rækkes ind til den indespærrede. Ofte var de klaustrofobiske dårekister ikke større end 2,5 m². De lå som regel ved rådhuse og hospitaler, men lignende indretninger var også at finde i afsidesliggende kamre eller staldbygninger hos private udlejere, der tog penge for at overtage de mennesker, som familierne ikke kunne eller ville have inden for hjemmets fire vægge. Hovedparten af dårekisterne var placeret på hospitalerne, og det er her, at forløberne for psykiatrien kan findes. Den største samling af dårekister havde Sct. Hans Hospital, der var blevet opført uden for Københavns volde i begyndelsen af 1600-tallet.[30]

På dette tidspunkt var Sct. Hans Hospital dog ikke kun beregnet til patienter med psykiske lidelser. Hospitalet var i 1600-tallet og 1700-tallet også hjemsted for blinde, invalide, udviklingshæmmede, demente og mennesker med alle former for alvorlige kroniske sygdomme. De fleste af hospitalets beboere var fattiglemmer, og de blev kun lukket ind på Sct. Hans, hvis de var ude af stand til at klare sig selv. Ligesom andre af periodens hospitaler husede Sct. Hans Hospital især uhelbredelige patienter eller "lemmer", som ikke kunne forsørges andre steder i landet. Blandt Sct. Hans' beboere var en stor del "ramt af det hårde kors af vanvittighed"; og i en optælling fra 1770 blev antallet af patienter med betegnelser som "vanvittig" og "afsindig" opgjort til 41 % af de i alt 212 indlagte.[31]

Omtrent samtidig med at det første Sct. Hans Hospital var blevet etableret, begyndte institutioner udelukkende til børn at tage form. I 1605 havde Christian d. 4. opført et tugthus i København beregnet på tiggere og løsgængere. Tugthuset var ikke kun et fængsel, men blev også brugt til oplæring af de indsatte kvinder, mænd og børn. I 1620 blev der indrettet et særligt børnehus på stedet, som skulle rumme indfangede tiggerbørn, forældreløse og børn af forarmede forældre.[32] Selvom børnene døde i hobetal på grund af elendige hygiejniske forhold – og huset blev nedlagt i 1649 – bredte ideen sig til andre dele af landet, og i Ålborg, Viborg og andre købstæder

blev der også opført børnehuse i perioden omkring 1640'erne og 1650'erne. Efter børnehusene fulgte nye typer af institutioner som vajsenhuse og opfostringshuse. Formålet var at opdrage børnene til at blive nyttige, kristne samfundsborgere.

Andre af den senere særforsorgs grupper som blinde, døve og åndssvage havde endnu ikke egne institutioner, men de kunne – som nævnt – indimellem findes blandt klientellet på hospitaler som Sct. Hans eller i fattighuse for mennesker, der ikke kunne forsørge sig selv. Fattighusene dukkede især op efter indførelsen af fattigloven af 1708, hvor tiggeriet blev forbudt, og hvor købstæder og sogne blev pålagt at opføre bygninger til de ubemidlede, der ikke længere måtte skaffe sig til dagen og vejen ved betleri. Ligesom periodens hospitaler var fattighusene hjem for en broget skare af mennesker. Mange var ofte ikke blot fattige, men led også af kroniske sygdomme og handicap.

Ideer om særlige institutioner for mennesker med bestemte typer af handicap blev først til virkelighed i løbet af 1800-tallet. I 1807 blev Det kongelige Døvstumme-institut i København indviet efter initiativ fra lægen P.A. Castberg; og kort efter kom der også fokus på danskere med synshandicap, da det social-filantropiske selskab, Kjæde-ordenen, i 1811 i København begyndte at undervise blinde. I 1858 åbnede Det kongelige blinde-institut på Kastelvej på Østerbro. Lignende initiativer fulgte efter for andre af den senere særforsorgs grupper. I 1872 blev Samfundet for Vanføre og Lemlæstede stiftet af præsten Hans Knudsen, og i de følgende år opførte samfundet både skole, hjem og senere ortopædiske hospitaler for børn og voksne med forskellige former for fysiske handicap. Epileptikerne fik ligeledes egen institution i slutningen af 1800-tallet. I 1897 grundlagde lægen Adolf Sell Kolonien Filadelfia i Dianalund for epileptiske patienter, der før denne tid ofte havde henslæbt en tilværelse på periodens institutioner for sindslidende eller i den første åndssvageanstalt, Gl. Bakkehus, der ved indvielsen i januar 1855 havde "idiotiske, svagsindige og epileptiske børn" som målgruppe.

Åbningen af Gl. Bakkehus i 1855 markerede samtidig en skillelinje, som ikke før havde været trukket skarpt op. Tidligere var grænsen mellem åndssvage og afsindige flydende, og de to grupper befandt sig ofte sammen på hospitaler og andre institutioner, som tog hånd om de uarbejdsdygtige danskere. Leder af Gl. Bakkehus blev Jens Rasmussen Hübertz, der under sit arbejde som læge i Ålborg i slutningen af 1830'erne havde fået øjnene op for de horrible forhold, som de to grupper levede under. I 1840'erne havde han rejst land og rige rundt og var blevet chokeret over at se, hvordan de afsindige havde det. Når han trådte ind i private hjem på landet og i byerne, fandt han ofte mennesker, der var lænket eller bundet med reb, eller som i årevis havde

været anbragt i træbure eller små aflukkede rum. ”De fleste af disse celler er anlagt i afkroge af husene, hvor ingen, mindst vistnok øvrigheden, kommer hen, og der er næppe nogen, der på det offentliges vegne har tilsyn med, at de ikke skjule forbrydelser”, forklarede Hübertz.[33] I 1843 talte han for, at de dårlige forhold skulle løses ved, at tre store anstalter for henholdsvis Sjælland/Lolland Falster, Fyn og Jylland blev bygget. Lignende ideer blev kort efter præsenteret af lægen Harald Selmer, der havde erfaringer med området fra sit arbejde med patienter på Sct. Hans Hospital. De to læger mente begge, at de afsindige kunne helbredes på de fremtidige anstalter.

J.R. Hübertz så samme muligheder for de åndssvage, efter at han i 1852-53 havde foretaget studierejser til en række europæiske lande, hvor han havde besøgt skoler og anstalter for åndssvage. Efter hjemkomsten udarbejdede han et forslag om oprettelsen af en ”idiotanstalt” og fik efter en del forhandlinger overdraget ejendommen Gl. Bakkehus på Rahbeks Allé på Frederiksberg.

Mens Hübertz blev leder af den nye anstalt for åndssvage, fik Harald Selmer en nøglerolle i psykiatrien. I 1846 udgav han bogen *Almindelige Grundsætninger for Dårevæsenets Indretning*, som fik stor betydning for udformningen af den kommende hospitalspsykiatri. I begyndelsen af 1850’erne besluttede den danske regering at opføre to nye hospitaler til de afsindige. Efter Harald Selmers anvisninger skulle de nye hospitaler ligge i naturskønne omgivelser, da der, som Selmer forklarede, altid ville være ”en stor del af patienterne, som er i stand til at sætte pris på naturens skønheder, og for disse er indflydelsen af en venlig beliggenhed og et afvekslende landskab højst velgørende”.[34] En anden fordel ved den landlige placering var, at hospitalerne kunne forsyne sig selv ved at drive landbrug. I 1852 blev det første hospital indviet i Risskov i Østjylland og i 1858 fulgte det næste i Vordingborg på Sydsjælland.

De to nye hospitaler var sammen med Sct. Hans Hospital, der i 1816 var flyttet til Roskilde, dog langt fra nok til at dække behovet for psykiatriske sengepladser, og i perioden frem til århundredeskiftet blev to nye store statslige hospitaler åbnet i Viborg (1877) og Middelfart (1888).

Behovet for pladser til de åndssvage skulle også hurtigt overstige rammerne for Gl. Bakkehus. I 1888 barslede institutionens bestyrelse med planer om at indkøbe en landejendom til arbejdshjem for arbejdsføre åndssvage. Hjemmet skulle ligge ”på landet, på et så vidt muligt isoleret sted, lunt beliggende, med smukke omgivelser og med adgang til bade, og helst ikke for langt fra en jernbanestation”. Valget faldt på herregården Ebberødgård, der godt nok lå i ruiner, men som kunne erhverves billigt og opfyldte ønsket om natur og transport, da den nærliggende by Birkerød i 1864 havde fået egen station og togforbindelse.[35] I 1891 blev grundstenen lagt til et

omfattende byggeri, der blev udvidet år for år. I 1945 var Ebberødgård landets næststørste institution med over 1.100 pladser.

Mens Gl. Bakkehus og Ebberødgård hørte ind under Østifternes Åndssvageanstalt, var landets største institution en del af De Kellerske Anstalter, der var blevet opbygget af teologen og kommunelæreren Johan Keller. Han havde i 1850'erne arbejdet med døvstumme på en privat døveskole, som i 1865 blev udvidet med en skole for åndssvage i en baggård i Store Kongensgade 59 i det indre København. Nogle år efter blev institutionen Karens Minde for "uhelbredelige åndssvage" indviet i Københavns Sydhavn i 1880 og senere fulgte to nye sjællandske institutioner Lillemosegård i 1885 og Gammelmosehus i 1892. Ved Johan Kellers død i 1884 overtog sønnen og lægen Christian Keller ledelsen af anstalterne. Christian Keller arbejdede efterfølgende på at grundlægge en stor centralinstitution, der efter forskellige overvejelser blev placeret i Jylland, hvor der var stor mangel på pladser til de åndssvage. På et skrånende naturområde ved Brejning på sydsiden af Vejle Fjord blev første del af en monumental anstalt opført i 1899 til arbejdsføre mænd. De prangende bygninger med hvidkalkede mure, røde tegltag, grønne karnapper og høje sprossede vinduer vakte stor opsigt, og nogle politikere som Lars Dinesen fra partiet Højre var ikke begejstret for, at man "her til lands har givet sig til at bygge slotte til idioter".[36] Den efterfølgende udbygning med en skoleafdeling for børn og en asylafdeling for børn og voksne lod ikke arbejdsafdelingen noget efter. Asylafdelingen var, som Christian Keller forklarede, beregnet til "den dybeststående, dyriske asylist, hvis hjælpeløse, sørgelige tilstand stiller betydelige krav til hospitalsmæssig varetægt og pleje, ikke for en kort tid, men for hele livet".[37] Anstalten i Brejning blev med sine imponerende bygninger og over 1.600 pladser i 1945 flagskibet i dansk åndssvageforsorg.

Børn og hjem

Mens udviklingen i åndssvageforsorgen og psykiatrien gik mod meget store institutioner, var bevægelsen i børneforsorgen i 1800-tallet en anden. Staten havde neddroslet den foregående tids praksis med store børnehuse i byerne og i stedet gået over til at placere de problematiske eller forældreløse børn i private plejeordninger på landet. Nye ideer om opdragelsesanstalter på landet vandt samtidig frem i begyndelsen af 1800-tallet, ofte med inspirationen fra schweiziske pædagoger som Johann Heinrich Pestalozzi og Phillipp E. von Fellenberg, og institutioner som Bøgildgaard, Flakkebjerg og Holsteins Minde blev oprettet i 1830'erne [38] En meget stor del af indsatsen over for børn i 1800-tallet udsprang af private initiativer fra en blandet skare af kristelige foreninger, sociale

sammenslutninger og enkeltpersoner, mens den statslige indblanding var stærkt begrænset i 1800-tallet. Først i 1888 kom en lov om tilsyn med og godkendelse af plejefamilier. Tilsynet blev foretaget af et kommunalt korps af frivillige og ulønnede, som skulle have adgang til at kontrollere barnets forhold. Der var imidlertid meget store forskelle mellem land og by, og nogle steder var tilsynet ikke-eksisterende. Der var heller ikke på dette tidspunkt en central styrelse eller organisation, der overvågede de forskellige børneinstitutioner eller havde det tunge ansvar for anbringelsen af børn.[39]

Først med børneloven i 1905 kom den første samlede lovgivning for området.[40] Med sin ordlyd lovede Børneloven et landsdækkende system baseret på lokale værgeråd, der skulle sikre, at lovens intentioner for børneforsorgen blev ført ud i livet. En ting var imidlertid intentionerne, noget andet virkelighed. Værgerådene var i høj grad baseret på frivilligt arbejde, og systemet forudsatte, at stat og kommune løftede i flok, hvad der ikke altid var tilfældet. Værgerådene havde tre hovedopgaver: vanartede børn, forsømte børn og vanrøgtede børn. Rådet kunne ofte komme ind i billedet, hvis børnene var mistænkt for at have for lange fingre, var sjældne gæster i skolen, eller hvis forældrenes bopæl og adfærd blev set som en hæmsko for barnet naturlige udvikling. Sanktionerne strakte sig fra advarsler og overvågning over dagskoler til tvangsfjernelser med eller uden forældrenes accept. I årene lige efter lovens indførelse lå anbringelserne som regel på mellem 700 og 800 årligt. Hvis værgerådet tog det dramatiske skridt endeligt at tage barnet fra hjemmet, skulle beslutningen godkendes af et overværgeråd, som var med til at anbefale, om barnet skulle anbringes i familiepleje, på børnehjem eller – for ”sædeligt fordærvede’ eller børn med meget ”vanskelig karakter” – på opdragelseshjem. Med opdragelseshjemmene begyndte staten også at tage et større ansvar ved at dække hele udgiften til hjemmet og ved selv at opføre statslige anstalter. De to første statslige opdragelsesanstalter Bråskovgård[41] for drenge og Vejstrup Pigehjem[42] blev indviet i 1908.

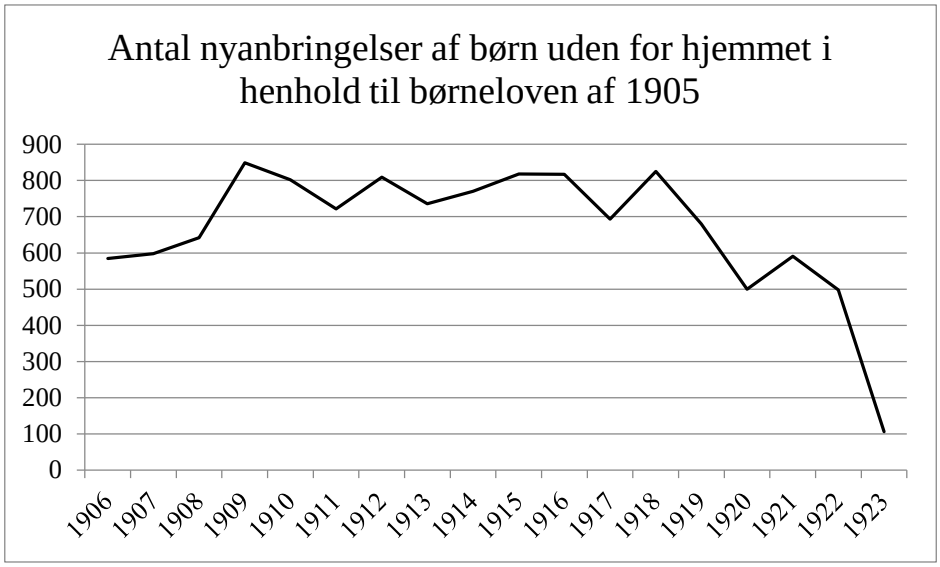

Kilde. "Statistiske oplysninger for 1932 over værgerådsbørn" 1933, *Socialt Tidsskrift, Afd. C*: 125.
Bemærk at tallet for 1923 kun omfatter en del af året,
da der også blev placeret børn efter 1922-loven.

Den statslige psykiatri

Mens de private institutioner stadig var i klart overtal i børneforsorgen, var forholdet omvendt i psykiatrien, hvor de statslige institutioner overskyggede alle andre. I begyndelsen af 1900-tallet fandtes der kun et enkelt privat psykiatrisk hospital i Dianalund under Kolonien Filadelfia, der både havde afdelinger for sindslidende og epileptikere. Antallet af psykiatriske sengepladser, der talte omkring 200 i 1945, var dog ikke stort i Dianalund sammenlignet med de statslige hospitaler, som nogle steder var kommet et godt stykke over 1.000.[43]

Det statslige greb om sindssygehospitalerne var gradvist blevet strammet, efter at de første hospitaler var blevet opført i 1800-tallet. I administrationen af 1800-tallets statshospitaler i Risskov, Vordingborg, Viborg og Middelfart samt det nye hospital Nykøbing Sjælland fra 1915 havde overlægerne på institutionerne i årene før 1922 haft en dominerende rolle. De i alt fem overlæger havde det afgørende ord i alle spørgsmål, der angik patienternes behandling og pleje, og de beklædte også formandsposten i de enkelte hospitalers direktioner, der styrede administration og økonomi. Direktionerne bestod af to til tre medlemmer udpeget af Justitsministeriet, der fra 1909 benyttede Sundhedsstyrelsen som lægekyndig rådgiver. Centralledelsen var dog mest af alt en "kontoradministration" og var præget af, at hverken Justitsministeriet eller Sundhedsstyrelsen var specielt interesserede i at kigge psykiaterne over skuldrene. Som overlægen ved Sindssygehospitalet

i Viborg, Christian Geill, forklarede, var "centraladministrationens ledelse ikke særlig indgående"; når "hospitalet holdt sig inden for de på finansloven bevilligede beløb, blandede ministeriet sig ikke i dets anliggender og brød sig ikke meget om at foruroliges".[44]

Den løse statslige administration blev imidlertid genstand for kritik i 1920. Dette år tog den store sundhedskommission, der var blevet dannet for at "omordne statens civile sundhedsvæsen", psykiatrien op til eftersyn i en 85 sider lang rapport. Kommissionen fæstnede sig især ved, at der var et "meget ringe samarbejde" mellem de fem statshospitaler, og det betød, at hospitalernes ressourcer langt fra blev udnyttet fuldt ud. For at "tilvejebringe en hidtil savnet ensartethed i hele administrationen af hospitalerne" foreslog sundhedskommissionen derfor, at der blev oprettet et direktorat.[45] Ledelsen af det kommende direktorat skulle lægges i hænderne på en direktør, som skulle rådføre sig med Sundhedsstyrelsen. Kommissionens forslag til "Lov om Overbestyrelsen af Statens Sindssygehospitaler" blev uden større ændringer eller politiske sværdslag vedtaget enstemmigt i Folketinget den 8. april og i Landstinget den 27. april 1921.[46]

Den øgede statslige styring medførte også flere penge til psykiatrien. I 1923 kunne et nyt hospital i Vester Vedsted ved Ribe med knap 200 sengepladser tage imod de første patienter, og i 1932 fulgte endnu et hospital i den sønderjyske del af landet, da det tidligere hertugslot i Augustenborg på Als blev indrettet til psykiatrisk hospital med lidt over 400 sengepladser. Med disse to hospitaler omfattede den statslige psykiatri i 1933 syv store institutioner til patienter, der krævede længerevarende behandling. Udover forskellige psykiatriske afdelinger på de almindelige hospitaler fandtes der kun fandtes en stor kommunal institution til længerevarende behandling i form af Sct. Hans Hospital i Roskilde og det private hospital Kolonien Filadelfia i Dianalund.

Den opdelte åndssvageforsorg

Mens psykiatrien og børneforsorgen markerede to yderpunkter i forhold til statslig og privat styret forsorg, indtog åndssvageforsorgen en mellemposition i perioden omkring 1933. Ligesom psykiatrien var den danske åndssvageforsorg blevet et lægedomineret område i slutningen af 1800-tallet. Men private initiativer havde dog i større udstrækning præget åndssvageforsorgen, hvor Johan Kellers tidlige indsats satte sine spor.

De Kellerske Anstalter var i begyndelsen privatejet og ledet af den kellerske familie, men havde som kontrolinstans en statslig tilsynskommission. Selvom De Kellerske Anstalter var privat ejet, var de fra begyndelsen understøttet af staten gennem et fripladssystem og senere gennem

bevillinger på finansloven samt statslån. Med loven fra 1895 om Foranstaltninger til Forsorg for Åndssvage overgik De Kellerske Anstalter samme år fra at være privat til at blive en selvejende institution. Efter forbillede fra psykiatrien skulle anstalterne ledes af en direktion på tre medlemmer. Denne ordning blev i 1902 udbygget med en ny lov om åndssvageanstalterne, som samtidig geografisk og administrativt spaltede dansk åndssvageforsorg i to dele.

Ved lovændringen fik De Kellerske Anstalter jysk hovedsæde i Brejning, mens Gl. Bakkehus overtog de bygninger, som den kellerske familie havde rejst på Sjælland i slutningen af 1800-tallet. På denne måde blev Karens Minde, Lillemosegaard og Gammelmosehus en del af Østifternes Åndssvageanstalt, der ved lovændringen også omfattede den store institution Ebberødgård.[47] I 1929 kom endnu en vægtig institution Rødbygård til, og 11 år senere kunne den nyopførte anstalt Andersvænge indvies i Slagelse. Alle institutionerne under Østifternes Åndssvageanstalt havde fælles bestyrelse. På hver af de store institutioner var der ansat en overlæge under en cheflæge, som samtidig var leder af den største af anstalterne, Ebberødgård. Østifternes organisation var således hierarkisk opbygget med et tungt bureaukrati. Anstalterne havde ikke hver sit geografiske opland, og afgørelser om anbringelser og udskrivninger blev truffet centralt.[48]

De Kellerske Anstalter var også vokset kraftigt efter loven i 1902. I modsætning til den centrale styring i Østifterne havde De Kellerske Anstalter i 1933 tre selvstændige enheder med hver sit optageområde og bestyrelse styret af institutionens overlæge. Ud over moderanstalten i Brejning, der også havde de tre filialer Livø (1911), Sprogø (1923) og senere Sølund ved Skanderborg (1935), var de Kellerske Anstalter i 1907 blevet udvidet med en stor institution i Ribe og endnu en i 1916 i Vodskov ved Ålborg (senere Hammer Bakker). Både anstalten i Ribe og anstalten i Vodskov var blevet suppleret med filialer i henholdsvis Løgumgård (1929) og Mariager (1940).[49] De tre store jyske institutioner i Brejning, Ribe og Vodskov blev – som nævnt – hver især ledet af en bestyrelse på tre medlemmer, som blev udpeget af Socialministeriet for tre år ad gangen. Formand for de jyske bestyrelser skulle være fælles for de tre anstalter.

Disse institutioner for åndssvage, blinde, døve, vanføre, epileptikere og sindssyge blev fra politisk hold set som et særskilt område under fællesbetegnelsen: særforsorgen. I perioden omkring 1920'erne og 1930'erne blev der udarbejdet planer for en større statslig indsat i forhold til særforsorgen og desuden børneforsorgen og arbejdsanstalterne, der alle blev berørt af den nye socialreform, som blev gennemført i 1933.

”Journal 5305”

Karoline Olsens erindringer fra Brejning og Sprogø 1944-58[50]

Karoline
(Privateje)

Karoline Olsen er en af de få nulevende kvinder, der kan fortælle om et særligt dansk eksperiment. Hun er en af de omkring 500 kvinder, der i perioden 1923 til 1961 oplevede at blive isoleret på en lille ø midt i Storebælt, nærmere bestemt Sprogø, hvor lægen Christian Keller havde indrettet en anstalt for såkaldt "moralsk defekte" kvinder. Karoline kan samtidig berette om et andet forsøg, som Danmark var foregangsland for – sterilisation af åndssvage kvinder og mænd. Hun er en af de mindst 6.000 danskere, som måtte undergå dette kirurgiske indgreb, der afskar dem fra at få børn. Karolines historie er også på andre måder bemærkelsesværdig. I sommeren 2010 var hun nær ved at få ændret dansk retshistorie. På baggrund af en omtale af Karolines sag var politikerne på Christiansborg meget tæt på at kompensere de tidligere anbragte i åndssvageforsorgen. Hun blev hørt – og så alligevel ikke.

Karoline fortæller sin historie i en hyggelig, velordnet ældrebolig i en lille by i det sydlige Skåne, hvor hun har boet, siden hun i slutningen af 1950'erne vendte Danmark ryggen. To små glade hunde løber rundt om fødderne på os, mens vi går ud i køkkenet, hvor Karoline har lavet kaffe og frokost til os. På bordet i køkkenet ligger en kopi af hendes journal fra Åndssvageanstalten i Brejning. På forsiden øverst i venstre hjørne står journalens nummer 5305, skrevet med sort kuglepen i 1944. I journalen findes en del af historien om børnehjem, Brejning, Sprogø og sterilisationen. Den indeholder også breve til og fra Karoline. Særlige episoder og begivenheder er noteret med dato og årstal. Journal 5305 er en historie i to dele: En om tilpasning og en om afvigelse fra reglerne.

Journalen fortæller, at Karoline boede hjemme fra fødslen i Jelling Sogn den 6. juni 1930 og frem til juli 1936, hvor det sociale udvalg og børneværnet i Tørring kommune kommer ind i billedet. Begge forældre, der arbejder på en gård i Jelling, bliver "erklæret for åndssvage" og anbringes på åndssvageanstalt.[51] Karoline og hendes tre søskende – to brødre og en søster – bliver fjernet fra hjemmet og kommer først på optagelseshjemmet Fjordlyst ved Horsens og et par måneder senere til Børnehjemmet ved Vejle Fjord – også kaldet Bredballe Børnehjem.

En medarbejder fra børnehjemmet skriver nogle år senere om Karoline: "Hun har gået i børnehjemmets skole siden 1937. Hun kan læse og skrive. Kender tal og talremser. Kan addere og subtrahere med flercifrede størrelser. Kan multiplicere med tocifrede tal. Kan dividere med tocifrede tal som divisor." Medarbejderen vurderer dog, at Karoline mangler energi og koncentrationsevne og har svigtende hukommelse, men kan lære vers udenad.

Journalen viser, at Karoline i 1936 gennemgik en intelligenstest udført af en læge fra Åndssvageanstalten i Brejning. På denne tid spillede resultatet af testen en stor rolle for, om børn og

unge kunne anbringes under åndssvageforsorg. En særlig dansk version af den franske Binet-Simon intelligenstest var blevet udviklet af overlæge H.O. Wildenskov fra Åndssvageanstalten i Brejning. Den gik under navnet Brejning III.[52] På de jyske anstalter lagde man afgørende vægt på udfaldet af testen, mens man på de sjællandske anstalter anvendte et bredere perspektiv, hvor man udover testen tog en samlet vurdering af patientens habitus og herunder muligheden for social tilpasning. På de jyske åndssvageanstalter lå skellet for åndssvaghed ved IK 75. I testen med Brejning III, som Karoline gennemførte i 1936, opnåede hun IK 80 og befandt sig derfor i grænselandet uden for åndssvagheden. Lægen, der tog testen, mente imidlertid, at det var for tidligt at afgøre sagen, og han noterede, at "man må være meget forsigtig i sin bedømmelse af det opnåede resultat". Men resultatet betød, at Karoline kunne blive på børnehjemmet og ikke skulle til Brejning.

Spørgsmålet om intelligenskvotienten kom op igen, da Karoline i 1943 nærmede sig konfirmationsalderen og derefter skulle udskrives fra børnehjemmet. En ny test med Brejning III foretages dette år og viser IK 70. Selvom hun nu kan inddrages under åndssvageforsorg, bliver hun først prøvet i en plads på Smidstrup Hvilehjem, hvor lederen gerne vil have hjælp til forskellige huslige opgaver. Efter nogle måneder er lederen dog ikke tilfreds med Karolines arbejdsindsats, og i journalen noteres det, at hun den 16. oktober 1944 bliver overført til åndssvageanstalten i Brejning.

Den 21. oktober 1944, skriver en læge fra Brejning i journalen: "Hun kender sine personlige data. Om tidligere opholdssteder oplyser hun rigtigt. Hun gik i skole på Bredballe Børnehjem, hvor hun selv mener at have fulgt godt med, det kneb kun med læsning. Den 2. maj i år flyttede hun til Smidstrup Hvilehjem. Hun mener også her at have klaret sig godt, ved ikke hvorfor hun skulle på anstalt, tror nok de ville have en, der var ældre. Hun har aldrig været alvorligere syg".

Den 12. november 1945: "Godt håndelag for rengøring, kan læres op som arbejdskraft. Flink til håndarbejde, stopper og syr meget akkurat. Har den sidste måned været i kniplestuen og giver også her godt håndelag. Er omgængelig, ingen seksuel interesse."

Den 11. november 1946. "Er arbejdsfør på afdelingen, er flink til rengøring, har godt håndelag, men vil gerne sjuske lidt, hvis hun ikke er under stadigt opsyn, er sød og omgængelig".

Den 7. juli 1947 kommer der et nyt notat, der får afgørende betydning for Karolines liv: "Flink til arbejdet, stopper nydeligt strømper. Interesseret i mandlige alumner, skal steriliseres før hun udgår til familiepleje. Har flere gange været på ferie hos fasteren, er altid kommet pæn hjem. Familien rigtig pæn. Plejemoderen mener dog, det er for tidligt at sende hende ud, da hun skal være under stadigt opsyn, bør vente til hun kan steriliseres".

I juli 1947 er der stadig tvivl om hendes intelligenskvotient, som lægerne gerne vil være sikre på, før en sterilisation kunne foretages. I maj var hun blevet testet igen, og denne gang er resultatet IK 67,5. En læge skriver ved samme lejlighed: ”Gør ved observation flinkere indtryk, har ret god forståelse af de fleste prøver. (…) Diagnosen må stadig betegnes som noget usikker. Resultatet svarer ganske til det man fandt for tre år siden”. Forskellige supplerende tests bliver efterfølgende afprøvet.

Den 21. juli 1948 tager lægerne en beslutning. Det noteres kort i journalen: ”Udfærdiget St.-indstilling”. St. står for sterilisation. Lægerne i Brejning har kontaktet Karolines moster og bedt hende om at være værge og underskrive en ansøgning om sterilisation. Ansøgningen skal sendes til et særligt statsligt sterilisationsnævn, der fra 1934 har vurderet alle ansøgninger om foretagelse af indgrebet på åndssvage.[53]

I ansøgningens afsluttende motivering hedder det: ”Det drejer sig således om en 18-årig ung pige, der er åndssvag i let grad. Hun har opholdt sig på herværende anstalt siden oktober 1944. I den tid, hun har været her, har hun udviklet sig til at blive flink til husligt arbejde. Hun har altid været en sød og omgængelig pige. Hun er dygtig til håndarbejde. Man mener derfor, at man nu kan forsøge at anbringe hende i en plads i kontrolleret familiepleje. Forinden bør hun dog ved sterilisation sættes ude af stand til at sætte børn i verden, da hun under friere forhold vil være stærkt udsat for at blive besvangret, da hun allerede her har udvist betydelig interesse for de mandlige alumner, og hun er ude af stand til at opdrage eller forsørge børn, ligesom der en overordentlig stor sandsynlighed for, at evt. afkom vil blive underlødigt på grund af den svære arvelige belastning i hendes slægt”.

Journalen er tavs frem til den 28. september 1948, hvor et lakonisk notat meddeler: ”Vejle Sygehus hvor der foretages resectio tubarum”. De latinske fraser er den lægelige betegnelse for sterilisation af kvinder.[54] Derefter ændrer journalens historie karakter.

Den 4.november 1948 anbringes Karoline i familiepleje, en ordning som åndssvageanstalterne benyttede over for arbejdsduelige åndssvage, som typisk blev sendt ud til familier i landbruget. Familierne fik et beløb for at huse patienten, der også skulle deltage i forskelligt arbejde på stedet.

Opholdet er ingen succes. Den 12. november 1948 skriver en læge et nyt notat i journalen: ”Hun har 8 dage senere skrevet brev til mig, at hun ikke kan finde sig i forholdene. Vi må lade hende gå nogen tid og så igen prøve hende. Det er det vanlige, overgangen fra selskabeligt samvær på anstalt med kammerater til den mere ensomme tilværelse ude, føles for hård”.

Efter endnu et ophold på anstalten i Brejning anbringes hun den 1. april 1949 hos en bagermester, hvor hun arbejder et år. Den 17. april 1950 noteres det i journalen: ”Fra pladsen oplyst: har længe været sur og tvær, er et par gange stukket af, og man har måttet ud at lede efter hende. Har haft skriftlig forbindelse med en mandlig patient”. Karoline hentes tilbage til Brejning igen.

Hun prøves i den følgende tid i forskellige nye pladser, men det går ikke godt, og da hun stikker af igen, bliver hun til sidst anholdt af politiet i august 1951. En læge vurderer derefter, at der er ”al grund til at lade hende falde til ro et års tid på Sprogø.” Den 17. august 1951 overflyttes hun til øen i Storebælt.

Efter en stilfærdig start på øen begynder de første bemærkninger om overtrædelse af reglerne at blive registreret. Det var ikke tilladt at færdes frit på øen, og den første krænkelse af dette påbud bliver noteret den 3. november 1951: ”Gik ’på øen’ i aften med E.C. kom hurtigt hjem og meldte sig selv”.

Den 5.november 1951. ”Skal have været meget næsvis overfor økonoma frøken Noesgård. Gik på øen i formiddag sammen med N. Kom hjem kl. 19:30. Blev isoleret på isolationsstuen med bælte og remme, da hun var skrigende og urolig. Hun trænger sikkert til isolation, hun er meget urolig, tankeløs og temmelig ligegyldig med sit arbejde. Dertil kommer, at hun har farlige veninder”.

Den 7. november 1951. ”Stadig opstemt. Den ene håndrem løsnet”.

Den 13. november 1951. ”Gået i arbejde. (…) Hun har fået en alvorlig påmindelse om at opføre sig ordentligt. Hun er trættende at have med at gøre, fordi hun til enhver tid forsøger at sjuske, skubbe arbejdsopgaver fra sig.”

Den 8. december 1951. ”En lille fræk og meget frimodig pige, der i allerhøjeste grad tænger til disciplin. Da man ikke har været tjent med hende til servering, sættes hun til rengøring i gryderummet”.

I tiden frem til sommeren 1952 er journalen fortsat præget af negative vurderinger. Men den 5. juli dette år noteres det: ”Synes noget roligere. Arbejdet i haven synes at passe hende godt”.

Den 15. august 1952. ”Faldet godt til ro i haven. Er næsten altid venlig og tjenstvillig. Er dog ikke mere stabiliseret, end at en hvilken som helst urolig kammerat kan påvirke hende i uheldig retning”.

I november 1952 kan Karoline forlade Sprogø og bliver igen anbragt i familiepleje. De følgende år er præget af skiftende pladser, genanbringelse i Brejning, flugtforsøg og anholdelse

foretaget af politiet. I de sidste år frem mod 1958 arbejder hun på hotel og som gangpige på sygehuse i Kolding og Fredericia. På anstalten i Brejning holder lægerne sig stadig ajour med hendes færden indtil den 1. januar 1959, hvor det næstsidste notat indføres i journalen: ”Det anbefales, at patienten udskrives. Hun er den 23.4.1958 flyttet til Sverige og skal ifølge søsteren her være blevet gift. Vi kan ikke følge hende længere”.

Der går derefter lidt over tre år, før en læge fra Brejning den 16. januar 1962 tilføjer den sidste bemærkning i journalen: ”Patienten skriver, at hun er blevet gift. (…) Forespørger hvorledes hun skal forholde sig for at få et barn eller et plejebarn”. I brevet til anstalten forklarer Karoline, at hun lever i et godt ægteskab, og at de begge meget gerne vil have et barn: ”Jeg synes godt I kan hjælpe mig, for det er jo jer som har gjort at jeg ikke kan få nogen børn, for det er jo ikke med min gode vilje at jeg har gået igennem det,” skriver Karoline i sit brev den 9. januar 1962.

Den 17. januar 1962 svarer en læge fra Brejning på brevet: ”Det er svært for os at hjælpe dig til et plejebarn. Flere af vores gamle piger har bedt mig om samme hjælp, men det er uhyre vanskeligt at få det i stand, fordi der er så enorm efterspørgsel efter plejebørn i Danmark, og formentlig er det det samme i Sverige.” Lægen kommer derefter ind på spørgsmålet om en ny operation, som mange af de steriliserede piger på dette tidspunkt søgte om, og som muligvis kunne bevirke, at de kunne få børn igen. ”Med hensyn til operationen er der mulighed for at søge denne ophævet ved at skrive til Sterilisationsnævnet, Socialministeriet, København, men jeg kan på forhånd sige dig, at tilladelse gives ret sjældent og først efter speciallægeundersøgelser og evt. politiundersøgelser og dernæst er det ikke 100 procent sikkert, at operationen bevirker, at du kan få børn. Trods dette ikke særligt opmuntrende svar vil jeg håbe, at du må have det godt og være glad for, at du er blevet godt gift.”

”Jeg kan ikke få det ind i mit hoved”

Karolines følelse af uret fra brevet i 1962 er stadig til stede 52 år senere, da vi mødes i hendes hjem i Skåne. ”Jeg kan ikke fatte, at de kunne ødelægge et menneske, der var frisk, jeg kan ikke få det ind i mit hoved,” fortæller hun. At hun ifølge lægerne skulle være ”åndssvag”, har hun også svært ved at acceptere: ”Jeg kan ikke fatte, at de kan kalde en sådan. Jeg har kunnet betale mine regninger, jeg klarer mine regninger selv. Det er klart, at man kunne være lidt tilbageholdende, når man går i skole og sådan, men på den tid var det ret så svært at følge med”.

Årene på åndssvageanstalterne står som et sort kapitel, mens minderne om børnehjemmet er noget lysere. ”Børnehjemmet var det bedste sted, det syntes jeg om. Et børnehjem er et børnehjem, en anstalt er som at gå til en grisefarmer. Det er bare syge mennesker, der bor på en anstalt.” Fra anstalterne husker hun også oplevelserne af tvang som på Sprogø: ”Jeg fik sådan en tvangstrøje på. (…) Jeg lå i sengen, de måtte made mig. Jeg lå i sengen i en uge, sådan gør man, når man ikke opfører sig ordentligt.”

Tiden uden for anstalterne i familieplejen var heller ikke uden problemer. ”Man skulle være meget forsigtig med, hvor man kom hen, for man stolede ikke på gårdejerne. Nej, det gjorde man ikke, for i og med, at man kom fra et hjem, så tror de altså, at man er lidt tilbage, så de kan gøre, hvad de vil. Men med mig gik det ikke, for mange var nærgående og sådan, men det gik ikke, absolut ikke, jeg kunne sige fra. ’I har jeres egne fruer, anvend dem’. Jeg sagde til dem: ’Jeg er ikke kommet her for at udnyttes’”.

Karoline har svært ved at genkende journalens historie om, at hun skulle have været ”temmelig interesseret” i de mandlige patienter. ”Hvad er det for noget? Hvor ved de noget om det? Jeg interesserer mig ikke for det. Jeg har aldrig brudt mig om det, siden de har ødelagt mig. Jeg var bare interesseret i min egen mand, som jeg var gift med, men ingen udover det.”

Mødet med manden Sven, som Karoline træffer i Danmark i 1958, er et vendepunkt. Hun husker angsten for ikke at komme af sted til Sverige dette år. Da hun stadig er under åndssvageforsorgen og ikke har tilladelse til at forlade sin plads, er hun bange for, at politiet vil nå at pågribe hende inden afrejsen. Før opbruddet er hun også nervøs for, at ægteskabet ikke skulle blive til noget, når hun ikke kan få børn: ”Jeg havde talt med Sven, inden vi giftede os, for han vidste jo ingenting, om hvad det indebar”. Hun ville give ham en mulighed for at vælge hende fra, hvis han ikke kunne leve med konsekvenserne. Men hun oplever, at Sven står ved hende og forsvarer hende over for nogle familiemedlemmer, der finder ud af, at hun er blevet steriliseret.

Karoline lever i de følgende år sammen med Sven i Skåne; han arbejder som lastbilschauffør, mens hun er ansat på fabrikker, hvor hun laver forskelligt samlebåndsarbejde. I 1960’erne komme de med i en svensk ordning, hvor de i otte uger hver sommer har et barn fra dårlige økonomiske kår i familiepleje. Det er en ordning, som de er med i frem til slutningen af 1980’erne.

I 2006 dør Sven, og Karoline står alene tilbage. Hun føler savn ved ikke at have børn. Hendes egen familie har hun ikke haft megen kontakt med. Karoline husker, at faren besøgte hende nogle gange, mens hun var på anstalt i Danmark. ”Min mor har jeg ikke set siden 6-års alderen. Den

gang jeg blev 69 år, mødte jeg min mor for anden gang," fortæller hun. På væggen i stuen i Karolines bolig hænger et fotografi fra dagen og mødet med moren. Billedet hænger i ramme sammen med de få fotografier, der er blevet taget af Karoline som barn og ung: Et gruppebillede fra børnehjemmet, et fra konfirmationen som 14-årig og et fra Sprogø, hvor Karoline står foran en af øens hvidkalkede bygninger.

Efter mandens død får Karoline for alvor behov for at gøre op med fortiden i Danmark. Hun fortæller, at hun har klaget over steriliseringen: "Det er helt ubeskriveligt, det er helt absurd, det de har gjort, jeg var jo ikke syg, det er tvang, det er helt absurd, det er noget rigtig pis, rent ud sagt." I Sverige har Rigsdagen tidligere givet de steriliserede en æresoprejsning og erstatning, og inspireret af dette beslutter Karoline i 2010 sig for at stå frem med sin historie.

På bordet i køkkenet ved siden af journalen fra Brejning ligger en række avisklip, som Karoline har samlet, efter at hendes historie en kort tid blev kendt i danske medier. Berlingske Tidende og B.T. bringer som de første historien den 18. juli 2010, og den næste dag bliver der fulgt op på den i mange andre medier.[55] Den daværende konservative socialminister Benedikte Kjær bliver udspurgt om sagen og spørgsmålet om erstatning. Hun finder historien "forfærdelig", men understreger samtidig, at hvis "vi går ind og laver en særlig æresoprejsning, åbner man samtidig for en diskussion om alt andet, man tidligere lovgav om. Det ønsker vi ikke". Men oppositionspartierne griber sagen. Den 20. juli kan B.T. meddele i en overskrift, at "Karoline får alligevel sin erstatning". Socialministeren er kommet i mindretal i sagen, efter at Dansk Folkeparti har allieret sig med SF og Socialdemokratiet. "Jeg forventer, at ministeren lynhurtigt regner ud, at der er samlet sig et flertal uden om hende og kommer til fornuft. Vi bliver nødt til at finde en løsning og et erstatningsbeløb til ofrene," forklarer Dansk Folkepartis handicapordfører, Tina Petersen.[56]

Karoline forstår ikke, hvorfor der alligevel ikke skete noget. Hvorfor hendes sag blev glemt. Det er dog ikke en eventuel økonomisk erstatning, der for Karoline vil gøre en forskel. "Jeg skulle hellere have mine børn, så der var nogen, der kunne komme og hilse på," forklarer hun.

Da vi har talt om både den nære og fjerne fortid, spørger jeg Karoline, om jeg må tage nogle billede af hende med et digitalkamera. På vejen hjem i toget mod Danmark kigger jeg på fotografierne. Med journalens historie i erindring virker kontrasten til nutiden slående. Et af de sidste billeder viser Karoline, som har lånt min iPad og er i gang med at søge efter informationer på internettet.

Karoline i sin stue
(Forsorgsmuseet)

Kapitel 2. Noget for noget

Lovgivning og holdninger over for socialforsorgens grupper 1933-1939

I december 1918 fik den socialdemokratiske politiker Karl Kristian Steincke af den radikale indenrigsminister Ove Rode og departementschef Henrik Vedel betalt 15 måneders orlov fra sin stilling som kontorchef for forsørgelsesvæsenet på Frederiksberg. Årsagen var, at Indenrigsministeriet påtænkte "en gennemgribende revision af fattiglovgivningen" og ønskede, at Steincke skulle forberede dette arbejde.[57] Ministeriet havde tidligere i 1918 udarbejdet en samlet redegørelse for den danske sociallovgivning i tre store bind med Steincke som bidragsyder.[58] K.K. Steinckes synspunkter var i det hele taget kendte, og han havde i det foregående årti præsenteret sine ideer i en stor mængde bøger, artikler og debatindlæg. Navnlig bogen *Almisse eller Rettigheder* fra 1912 gav et tydeligt varsel om Steinckes socialpolitiske kurs.[59]

K.K. Steincke valgte ikke – som anmodet fra Indenrigsministeriet – udelukkende at se på fattiglovgivningen, men tog hele forsørgelseslovgivningen under behandling. Resultatet blev det store værk *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*, som udkom i 1920. Bogen var både en kritisk gennemgang af den eksisterende sociale lovgivning og et forslag til en reform baseret på Steinckes ideer om sociale rettigheder. Steinckes forslag vakte opmærksomhed og blev også mødt med kritiske bemærkninger. Kort tid efter bogudgivelsen tabte de radikale imidlertid regeringsmagten, og i den efterfølgende periode med to Venstre-regeringer blev Steinckes reformplaner lagt på is.[60]

Først da Steincke i 1929 trådte til som socialminister, blev der for alvor sat skub i tingene igen.[61] Steincke nedsatte en række små og effektive arbejdsudvalg med ministeriets egne folk. Denne organisering af arbejdet betød, at Steincke og ministeriet havde hånd i hanke med reformarbejdet. Det førte til, at Steincke på et ministermøde i juni 1929 – blot to måneder efter sin tiltræden – kunne præsentere sin reform for regeringen. De omfattende planer påkaldte sig naturligvis reservationer og kritik også fra regeringskolleger. Flere, og herunder statsminister Thorvald Stauning, var usikre på, om de folkevalgte lokalpolitikere kunne løfte Steinckes idé om at gøre kommunalbestyrelsen til omdrejningspunkt for den sociale forvaltning. Men trods betænkelighederne fik Steincke grønt lys til at gå videre og udarbejde det egentlige lovforslag.[62]

Gamle ordninger

Ideerne om en socialreform var produkt af et længere historisk forløb, som især havde rødder i perioden omkring slutningen af 1800-tallet.[63] Det var en historisk periode med store omvæltninger, hvor industrialisering, urbanisering og demokratisering satte sit præg på det danske samfund. I kølvandet på disse processer kom en diskussion om behovet for sociale ordninger for de såkaldt "værdigt trængende", der efter datidens opfattelse uforskyldt var kommet i nød. Som modstykke til denne gruppe fandtes en gammel forestilling om de "uværdigt trængende", som ikke ville arbejde og samtidig modtog fattighjælp. Med grundloven i 1849 blev det bestemt, at denne gruppe skulle miste deres politiske rettigheder. 1800-tallets fattiglov indeholdt også en række deklasserende retsvirkninger, der omfattede: tab af valg- og stemmeret, tab af formue og retten til at indgå ægteskab og mulig placering på fattiggård eller arbejdsanstalt. I periodens offentlige debat var problemet imidlertid, at loven ikke kun ramte dem, der ikke ville arbejde, men også en række andre grupper som gamle, syge og invalide, som ikke per definition hørte til de arbejdssky. Ønsket om at komme de værdigt trængende til hjælp medførte en reformbølge med aldersrenteloven i 1891, sygesikringen i 1892, arbejdsulykkesforsikringen i 1898, børneloven i 1905 og arbejdsløshedsforsikringsloven i 1907.

Samlet betød disse love, at bestemte grupper kunne få hjælp uden for fattigloven, og dermed undgik de fattiglovens deklasserende retsvirkninger. Den reviderede fattiglov – fra 1891 – fortsatte dog med at berøre en lang række mennesker. Og det samme gjorde retsvirkningerne. I de kommende årtier var der dog gradvist flere og flere grupper, der fik deres egen lovgivning og dermed blev trukket ud af fattiglovens bestemmelser. I 1901 og 1905 blev der åbnet for hjælp til tuberkuloseramte familier. I 1914 fik blinde ret til at modtage offentlig hjælp uden fattiglovens deklasserende virkninger. Året efter betød en reform af sygesikringsloven, at sygekasserne blev forpligtede til at optage kronisk syge (dog uden ret til at modtage sygehjælp knyttet til den kroniske lidelse). I 1921 medførte en ny reform af sygesikringen, at de kronisk syge fik ret til hjælp og via indførelsen af en invalideforsikring også ret til at modtage en kontant ydelse, hvis arbejdsevnen var nedsat.[64]

Generelt var der tale om, at lovgivningen ændrede sig med knopskydninger og ikke var båret af en samlet idé om en reform. Diskussionen var præget af modstridende hensyn: På den ene side et ønske om at de uforskyldt – og værdigt – trængende skulle have ret til hjælp uden at blive underlagt fattiglovens bestemmelser, og på den anden side frygt for udgifterne, for misbrug af

lovgivningen. Selvom det var staten, som med sine love satte rammerne, så var det sociale system samtidig en skønsom blanding af principper og aktører. På nogle få områder var ydelser defineret i loven, men for mange grupper var disse baseret på skøn. Nogle ydelser (f.eks. sygesikringen eller arbejdsløshedsforsikringen) krævede, at man havde meldt sig ind i et syge- eller arbejdsløshedskasse og betalte et kontingent. Andre som alderspension var åben for alle statsborgere over en bestemt aldersgrænse. På nogle områder var det entydigt det offentlige system med stat og kommuner, som stod for den praktiske administration, mens det på andre var ikke-statslige aktører som sygekasser, filantropiske organisationer eller institutioner baseret på et privat initiativ.

Det var på denne baggrund, at der begyndte at dukke ideer op om en systematisk social reform, der kunne føre til et mere effektivt og samordnet system.

Socialreformen

K.K. Steinckes reformforslag bestod af fire hovedlove, der samlede, koordinerede og reformerede 55 eksisterende love. Der var således tale om en gennemgribende reform, der på flere områder også indebar ændringer af selve lovgivningen. Steincke fremsatte i første omgang i november 1929 de tre love om ulykkesforsikring, arbejdsløshedsforsikring og folkeforsikring, mens forslaget om en ny forsorgslov først kom til i december 1930.

Forslagene fik den forventede modtagelse. De to regeringspartier var selvfølgelig velvillige, mens de borgerlige partier af forskellige grunde var tøvende. Resultatet blev en dans på stedet, hvor socialminister Steincke i 1929, 1930, 1931 og 1932 måtte fremsætte og genfremsætte sine forslag, og der var til tider meget lange og skarpe debatter i folketingssalen. De to regeringspartier havde godt nok et flertal i folketinget, men ønskede et bredt forlig, som sikrede politisk legitimitet, og ikke mindst at reformen også kunne slippe gennem Landstinget, hvor de borgerlige partier endnu havde overtaget.

K.K. Steincke blev sat i spidsen for et underudvalg, der skulle se på Socialreformen samt statens og kommunernes udgifter. Men møderne var ikke videre succesfulde, og statsminister Stauning tog til sidst initiativ til en uformel forhandling mellem regeringen og Venstre i hans egen lejlighed i Kanslergade på Østerbro i København. Her blev der natten mellem den 29. og 30. januar 1933 opnået en principiel enighed om et stort kompromis, der indbefattede noget til bønderne og noget til arbejderne. Det betød, at Venstre lovede ikke at stå i vejen for Socialreformens

gennemførelse. Reformen indgik da også i den forligsskitse, der blev forelagt den socialdemokratiske folketingsgruppe morgenen efter Kanslergadeforliget. Men en endelig og egentlig aftale om Socialreformen blev dog først indgået i marts 1933.[65]

Udover at reformere og samordne de enkelte områder – samle 55 love i fire hovedlove – medførte Socialreformen imidlertid også en række overordnede administrative forandringer. For det første blev kommunalbestyrelsen omdrejningspunktet for den lokale sociale forvaltning (med hensyn til såvel ansvar, administration som kontrol). Dernæst skete der en markant forenkling af de meget komplicerede refusionsregler, og endelig overtog staten en stor del af de sociale udgifter fra kommunerne.

Det har i forskningen været omdiskuteret, om Socialreformen betød en ny socialpolitisk kurs, eller om det mere var en koordinering af den eksisterende lovgivning.[66] Svaret ligger nok et sted midt i mellem. Statens ansvar på forsorgsområdet blev meget stærkere betonet. Opgaver, der tidligere havde ligget hos familien selv, hos kommunerne eller blevet varetaget af filantropiske initiativer, blev nu offentlige opgaver. Det betød ikke en systematisk statsovertagelse af institutionerne i sær- og børneforsorgen, men det betød, at det offentlige system indtog en ledende og koordinerende funktion i forhold til de filantropiske initiativer.

Finansieringen af den offentlige forsorg blev ændret med Socialreformen. De komplicerede regler med fordeling af udgifterne på opholds- og fødekommuner blev afviklet, der blev indført en kommunal udligning, og staten påtog sig en større andel af de samlede udgifter. På særforsorgsområdet overtog staten alle udgifterne til vanføre, døve, blinde, sindssyge, åndssvage, døvstumme, epileptikere og talelidende.

Med Socialreformen og herunder forsorgsloven ønskede man fra politisk side at gøre noget for de svage grupper i samfundet. Staten påtog sig som sagt en større rolle både administrativt og økonomisk. Men for de ledende politikere lå der også et dobbelt hensyn, hvor ikke kun de svage grupper, men også samfundets interesser skulle varetages. Denne problematik kom til udtryk i en række andre tiltag, hvor Danmark samtidig markerede sig meget tidligt i forhold til andre lande.

Et foregangsland

I august 1923 havde postbåden til Sprogø ikke kun den sædvanlige beholdning af breve og fornødenheder med sig til fyrvæsenets personale på øen. Da båden stævnede ud fra havnen i Korsør, sejlede den med en særlig last til en nyoprettet anstalt på øen. Om bord på båden var de første "erotiske, vagabonderende kvinder", som overlægen Christian Keller fra åndssvageanstalten i Brejning havde bestemt skulle isoleres på den lille ø på 164 hektar midt i Storebælt. Ø-anstalten med 30 pladser skulle være svaret på de problemer, som blev forbundet med de lettere åndssvage kvinder. Keller og andre fagfolk var urolige over disse kvinders adfærd, og navnlig at de unge piger "ansvarsløst og hensynsløst" spredte kønssygdomme i befolkningen. Keller frygtede desuden, at de som bærere af degenerativ arv ville sætte en "i reglen lidet brugbar generation" i verden. Løsningen var internering.[67]

Ideen om en ø-anstalt var ikke ny, og allerede i 1902 havde Christian Keller i en artikel i *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet* præsenteret tanken om en sådan anstalt. Men i de tidlige planer var ø-anstalten tiltænkt mænd. For Keller var de åndssvage mænd i begyndelsen det største problem. At have "moralsk åndssvage" eller "anti-sociale" mænd på fri fod var en trussel for den offentlige orden, da vagabondering, tyverier, brandstiftelser og voldtægter fulgte i deres kølvand. I stedet for at spærre dem inde ville en ø-anstalt – hvor de kunne færdes forholdsvis frit – være en mere human løsning, mente Keller. I 1911 blev ideerne til virkelighed. En anstalt med 24 pladser kunne indvies på Livø i Limfjorden, ca. 10 kilometer sydøst for Løgstør. Anstalten blev i løbet af få år udvidet til 95 pladser og var næsten altid fyldt op – ofte med over 100 mænd. Deres ophold på øen var tidsubestemt.[68]

Med åbningen af den første ø-anstalt for lettere åndssvage mænd på Livø var Danmark blevet et foregangsland.[69] Ingen af de andre nordiske lande havde noget tilsvarende, og i et festskrift om Den Kellerske Åndssvageanstalt fra 1915 fremhævede Christian Kellers bror Johan også den opmærksomhed, som ø-anstalten havde tiltrukket sig udenfor landets grænser: "'Une curieuse experience' er det blevet kaldt – og det er rigtigt: Et eksperiment er det, som så meget andet nyt. Men lykkedes eksperimentet, har dansk samfundsliv æren af at være banebryder på dette specielle område, hvor det hidtil har været så vanskeligt at forlige samfundets og individets ret med hinanden". For Johan Keller var der ingen tvivl om, at eksperimentet allerede havde "bestået sin prøve, ja så godt, at det i disse år må siges at være blevet verdenskendt. I tidsskrifter og blade fra hele verden læses der om det ypperlige led i åndssvage-gerningen, som Livø-virksomheden er".[70]

På denne baggrund lå det lige for at indrette en lignende anstalt for de lettere åndssvage kvinder, som Christian Keller var begyndt at anse for at være "samfundsfarlige i højere grad end mangen Livø-Mand med tilbøjelighed til brud på ejendomsretten".[71] For de åndssvage kvinders vedkommende var det ikke så meget deres kriminelle tilbøjeligheder, der blev set som et faremoment. I argumentationen for oprettelsen af en særlig isoleret kvindeanstalt fremhævede Christian Keller især risikoen for defekt afkom og de økonomiske udgifter, men han talte også til ængstelsen for en dalende seksualmoral i samfundet og spredning af kønssygdomme, ligesom han plæderede for, at kvinderne ude i samfundet risikerede at blive seksuelt udnyttet af mænd, som ikke havde svært ved at få deres vilje med de letfærdige og løsagtige piger. En forebyggende internering blev således set som en beskyttelse af såvel samfundet som kvinderne selv.[72]

Den danske presse videreformidlede i høj grad Christian Kellers synspunkter om øernes nyttige formål. En af de positive historier blev bragt af *Ugejournalen* i 1938 med en længere reportage fra Sprogø, hvor "unge kvinder fra livets skyggeside" lærte "at leve et sundt, landligt liv og opnå en Basis for en ny start i tilværelsen."

I artiklen blev læseren ført med rundt på øen, hvor kvinderne var beskæftiget med landbrugsarbejde: "Vi ser fårene blive klippet, sludrer med konerne ude ved markarbejdet og med de stærke, brune pigebørn, der er i færd med tærskearbejdet. Overalt arbejdes der, hele øens drift drives af kvinderne … og med smil og lyst. Inde i gården lyder der sang ud fra mejeriet og strygestuen."

Artiklen fortalte også om pigernes privilegier: "Det står dem frit for at benytte private kjoler og toiletsager om eftermiddagen. Og der er noget rørende over de mange hjemmekrøllede hoveder, barberede øjenbryn, røde læber og sorte vipper. Trods alt lever forfængeligheden dybt i en lille kvindesjæl, uanset på hvilken side af samfundet hun lever."

Helt normalt og fredeligt er det lille samfund dog ikke. Økonoma frøken Munkedal, der viste journalisterne rundt, kunne fortælle, at: "Nogle af dem kan til tider være temmelig vanskelige. Det er jo trods alt de værste af dem, som ender her. Men som regel kan vi styre dem. Det er kun yderst sjældent, vi får brug for cellen. … Ja – det er, når en af pigerne bliver helt umulig og går amok."

I artiklen kommer også et par af kvinderne selv til orde. Lilly, en "lys og lidt mut" kvinde, bliver spurgt, om hun er glad for at være på øen:

"- Det hele er meget godt, men jeg vil ikke opereres.

- Opereres?

- Ja … inden vi bliver fri … så skal vi over på hospitalet og … steriliseres. Og det er råt. For vi har ikke noget valg. Hvis vi ikke underskriver, at vi vil, kommer vi ikke ud herfra .. ”

Lillys udsagn følges op med en længere kommentar: ”Det problem, der her stikker hovedet frem, har vi for nylig talt med Frøken Munkedal om. Den måde, det løses på, er det eneste rigtige imod det øvrige samfund. Ikke en af disse kvinder har jo bestået intelligensprøven (…) og hvad har de ikke været ude i af rædsler, før de er dømt til denne ø, alt sammen på grund af deres afstumpede følelsesliv og medfødte tilbøjeligheder. Vi lægger også mærke til, at man, hvad de fleste angår, kan stå og tale fornuftigt sammen med dem i nogle minutter, men så pludselig lader de falde et par ord eller udbryder i en latter, som lader en se ned i et dyb af uforstand og stupiditet.”

Hen mod aften sejler *Ugejournalens* medarbejdere fra Sprogø. ”Pigebørnene er sendt til deres værelser, men endnu er lyset ikke slukket i de mange vinduer. Det sker på slaget halv ti. Og så sættes alarmsystemet i funktion. Ikke en dør kan gå op, uden at alarmklokken skingrer gennem hele huset. Selvfølgelig er det et trist indblik i menneskers liv, vi har fået … en tilværelse i evig overvågen og tvang. Dog synes det jo trods alt at være en sund og glad tilværelse. Men den mørke baggrund, der er dens forudsætning, giver den alligevel sit triste perspektiv.”[73]

Som Birgit Kirkebæk forklarer i sin udførlige gennemgang af anstaltens historie, var bladenes fremstilling af Sprogø ensartet. Ofte var det de samme historier, der blev fortalt igen og igen, og overlægens ordvalg slog tit igennem i artiklerne. Som det også var tilfældet med Livø, forlangte Christian Keller artikler om Sprogø til gennemsyn, inden de blev trykt, og kritiske journalister skulle helst ikke sætte deres ben på øerne. De fleste avisartikler handlede følgelig om Kellers ”banebrydende” initiativ i forhold til ø-anstaltens oprettelse, om de ansattes opofrende livsgerning eller – som i den refererede artikel – om de forvildede pigers adfærd og dagligdag på øen.[74]

Christian Kellers bestræbelser på at bremse usædelighed og de underlødiges forplantning var også i tråd med politiske ønsker og krav i offentligheden om en indsats overfor de samme to områder. Manden i centrum for mange af diskussionerne var socialreformens arkitekt K.K. Steincke, der allerede i *Fremtidens Forsørgelsesvæsen* fra 1920 havde fremlagt ønsker om at begrænse ”undermålernes” antal og muligheder: ”Hvad nytter den stigende humanisering, den stadigt voksende offentlige forsorg? Den mangeartede omsorg (…) fører kun, takket være lægevidenskabens og sygeplejens stærke udvikling, til at svække slægten ved at holde liv i tusinder, som samfundet var bedst tjent med bukkede under. (…) Hvis vi derfor ikke vil risikere den moderne europæiske civilisations gradvise tilbagegang og endelige undergang, må vi ind på en systematisk

modvirken af de nævnte uheldige følger af civilisationen og tillige stræbe for en forædling af racen, den såkaldte eugenik, i Tyskland og Norden særlig benævnet racehygiejne eller raceforbedring."[75]

Steinckes bekymring og undergangsfornemmelser var i høj grad del af 1920'ernes tankegods og bundede blandt andet i et foruroligende fald i antallet af børnefødsler i perioden lige efter århundredeskiftet.[76] For Steincke og andre politikere havde dette fald en uheldig social komponent. Det var især de bedre stillede grupper i befolkningen, som ikke længere satte mange børn i verden, mens det modsatte gjorde sig gældende i samfundets nederste lag. Ræsonnementet var, at når især de "underlødige" fortsat formerede sig uhæmmet, ville der ske en stærk forringelse af befolkningskvaliteten. Dette ville samtidig betyde en stadig tungere byrde for staten, der kunne se frem til en voksende forsørgelsesopgave med de mange såkaldte minusindivider, som ikke bidrog med noget positivt til samfundet.

Hvis disse svage grupper skulle støttes med offentlig forsorg, krævede det en modydelse – et noget for noget. "Hvis et menneskeligt væsen, der er belastet med arvelige anlæg nu engang er født, skal han have ret til at leve og glæde sig ved tilværelsen, så vidt han kan og hensynet til hans medmenneskers velfærd tillader det, men én ret skal han miste, én mulighed skal berøves ham, nemlig at overføre sine mangler til efterkommerne og på den måde forevige og mangedoble ulykken. Vi behandler undermåleren med al omsigt og kærlighed, men forbyder ham blot til gengæld at formere sig," skrev Steincke i 1920.[77]

I forhold til denne problematik var Livø og Sprogø langt fra nok til at vende udviklingen og effektivt forhindre de åndssvage i at få børn. I 1920'erne stod det også klart for mange danskere, at ø-anstalterne heller ikke havde løst sædelighedsproblemet i samfundet. I offentligheden blev de to spørgsmål ofte kædet sammen, og det førte til lovgivningstiltag, som omhandlede de to onder.

I 1921 overbragte Dansk Kvindesamfund en henvendelse til regeringen. Henvendelsen, den såkaldte Kvindeadresse, var underskrevet af 105.000 danskere, der krævede en hårdere kurs over for sædelighedsforbrydere. Kvindesamfundet var fortørnet over straffeloven, som de beskrev som: "En lov, givet af mænd, røgtet af mænd, der tillader et menneskedyr – befængt med kønssygdomme – 60 dages simpelt fængsel for at mishandle en lille 7 års pige, den lov kan danske kvinder ikke leve videre under uden protest".[78] Kvindesamfundet ønskede både en sikring mod gentagelse af voldtægtsforbrydelser, skærpet straf for uterlighed og gerne livsvarig internering af seksuelt abnorme, hvis helbredelse ikke var sikret. Med Dansk Kvindesamfunds henvendelse blev der for alvor taget hul på en debat om samfundets perverse elementer. Sagen havnede på K.K.

Steinckes bord, da han i 1924 blev justitsminister i den første socialdemokratiske regering under Thorkild Staunings ledelse.

Et af Steinckes problemer var en forskel mellem forskellige grupper af sædelighedsforbrydere. Mens de sindssyge og lettere åndssvage personer kunne interneres på ubestemt tid på sindssygehospitalerne og særlige institutioner som Livø, var samme mulighed ikke til stede for almindelige sædelighedsforbrydere, der havde udstået deres straf og blev vurderet til at være tilregnelige (ikke sindssyge eller åndssvage). Problemet havde et navn: Anders J.T. Berning, en 49-årig lærer, som i oktober 1924 skulle løslades efter tre års indespærring for uterlighed over for småpiger. Steincke havde mødt Berning under et besøg i Vestre Fængsel, og den nye justitsminister var overbevist om, at den indsatte lærer ville begå nye sædelighedsforbrydelser, så snart han kom på fri fod.[79]

Da frigivelsesdagen oprandt den 27. oktober, bestemte K.K. Steincke, at Anders Berning ikke skulle løslades og lod ham blive i Vestre Fængsel uden lovhjemmel. Bernings tilbageholdelse blev kendt ugyldig af både Østre Landsret og Højesteret, men Steincke havde imidlertid politisk og folkelig opbakning og fik i april 1925 tilslutning til et forslag om en interneringslov. Forslaget gik ud på, at personer, hvis psykiske abnormitet havde givet sig udslag i strafbare handlinger, kunne underkastes "Sikkerhedsforanstaltninger", som kunne bestå i tvangsindlæggelse og anvisning af opholdssted, efter de havde afsonet deres dom. Indlæggelsen var tidsubestemt. Desuden kunne justitsministeren give tidligere dømte sædelighedsforbrydere, som blev lukket ud i samfundet, bestemte opholdsforbud, så de ikke måtte befinde sig i nærhed af parker, skoler og andre institutioner for børn. Samtidig gennemtvang Steincke, at loven fik tilbagevirkende kraft, således at personer som Berning, der havde udstået deres straf før lovens ikrafttrædelse, også kunne inkluderes.

Som Steincke senere noterede, fik "Interneringsloven stor betydning; der blev indrettet en forvaringsafdeling på Sundholm og ikke mindre end 293 sager (…) blev optaget til undersøgelse". Omkring 100 personer blev anbragt på anstalt, psykiatrisk hospital eller den nye afdeling på arbejdsanstalten Sundholm, der havde plads til 20 indsatte. Selvom Steincke havde mødt modstand fra forskellig side – og var blevet sammenlignet med Italiens diktator Mussolini – var han kendeligt tilfreds med resultatet: "Hvad betød alle de foretagne forsøg på at drukne et folkekrav i juristeri og smålig presse- og partipolitik overfor det faktum, at nu *havde* jeg interneringsloven, og overfor den glæde, det var mig gennem rigsadvokat Goll at få et referat fra en international strafferetskongres i

Bryssel i 1926, hvor det blev fastslået, at Danmark var det eneste land, som havde gennemført en moderne interneringslov".[80]

Som Lene Koch har bemærket i sin bog *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, viste sagen, at til trods for en vis modstand fra både kirken, Det konservative Folkepart og Det radikale Venstre, var socialdemokratiske politikere og tværpolitiske interesseorganisationer som Dansk Kvindesamfund parate til at handle i sådanne sager. Dette skabte samtidig en alliance mellem disse grupper og åndssvagelægerne, som på dette område kunne forene en blanding af moralske, politiske, økonomiske og lægefaglige interesser. Det dannede også baggrund for, at K.K. Steincke i 1924 nedsatte "Kommissionen angående sociale foranstaltninger over for degenerativt bestemte personer", i daglig tale Sterilisationskommissionen, der skulle være med til endnu en gang at placere Danmark på verdenskortet.[81]

Et af de begreber, der til stadighed dukkede op i diskussionerne om Anders Berning og andre sædelighedsforbrydere, var kastration. Det var også en ide, som Christian Keller tidligt havde slået til lyd for, da han mente, at eventuelle kastrationer kunne være et effektivt middel over for kriminelle åndssvage. Lignende synspunkter havde psykiateren Georg Schrøder, der talte for kastration af forbrydere og afviste krav om frivillighed, da han fandt det urimeligt at tage hensyn til forbrydernes forgodtbefindende. Forslagene om kastration blev også støttet af lægen Knud Sand, der havde en interesse i kastration på baggrund af hans seksual-biologiske forskning, der blandt andet omfattede forsøg på at behandle homoseksuelle mænd med transplantationer af testikler.[82]

Både Keller og Sand fik sæde i Sterilisationskommissionen, der i 1926 udgav en betænkning om både kastration og sterilisation. Åndssvage, sindssyge eller personer over 21 år med en abnorm kønsdrift skulle efter begæring få tilladelse til at underkaste sig kastration eller andet indgreb i kønsorganerne. Desuden forslog kommissionen, at der blev skabt hjemmel til at tillade indgreb til ophævelse af forplantningsevnen (sterilisation) hos psykisk abnorme personer under forsorg, hvis det måtte anses for magtpåliggende for samfundet, at de blev ude af stand til at få børn. Resultatet blev således et forslag til en forsøgslov om kastration og sterilisation, som Folketing og Landsting skulle tage stilling til i 1929.

På Christiansborg var K.K. Steincke og Socialdemokratiet langt fra de eneste, der støttede op om lovforslaget. Partiet Venstre, der i begyndelsen af 1929 sad på regeringsmagten, var også meget positiv over for de kirurgiske indgreb, der generelt fik bred støtte blandt politikerne. Under førstebehandlingen af lovforslaget kom den eneste dybtgående kritik fra den konservative folkekirkepræst Alfred Bindslev, der frygtede, at loven ville blive en glidebane mod "langt

videregående racehygiejniske eksperimenter". Han pegede desuden på, at både kastration og sterilisation kunne være personlighedsændrende og føre til depression og sindssygdomme.[83]

Enkelte kritiske læger fandt også lovforslaget vidtgående. I *Ugeskrift for Lægers* debatspalter blev der advaret om, at lægestanden var på vej ud i et uføre, der ville gøre "ubodelig skade" på standens omdømme, og forslaget om kastration blev af en af de kritiske læger betegnet som naivt, inhumant og modbydeligt. Nogle jurister fremsatte også kritiske kommentarer, men uden at det fik politikerne til at ryste på hånden. Den 30. maj 1929 blev lovforslaget vedtaget med 116 stemmer mod seks. Dermed havde Danmark som det første land i verden fået en sammenhængende lovgivning om sterilisation og kastration.[84]

Mens sterilisationerne gik ud på at forhindre psykisk abnorme personer i at få børn, når det, som loven sagde, "var særdeles magtpåliggende for samfundet og gavnligt for dem selv", havde kastrationen både et præventivt og et terapeutisk sigte.[85] Kastrationen skulle ikke kun bruges til at afskære seksualforbrydere fra at foretage nye kriminelle handlinger, men indgrebet blev også set som en behandling eller en lindrende foranstaltning, der kunne afhjælpe lidelsesfulde tilstande hos "abnormt seksuelle", der ikke havde begået kriminalitet. Som Christian Graugaard senere har noteret, kunne kastrationen således anvendes over for hyperseksualitet, onani, homoseksualitet, transvestisme og andre "seksuelle perversioner", som påførte de berørte mennesker "sjælelige lidelser eller social forringelse".[86]

Sterilisation og kastrationsloven fra 1929 var en forsøgslov, der skulle tages op til revision efter fem år. Loven var også baseret på frivillighed, således at der blev krævet samtykke til indgrebene fra den anbragte/indlagte eller for de personligt umyndiggjorte en værges godkendelse. Desuden skulle der indhentes erklæringer fra Sundhedsstyrelsen og Retslægerådet, mens Justitsministeriet skulle give den endelige tilladelse. Det var Retslægerådet, der foretog den egentlige sagsbehandling.

Retslægerådet var imidlertid tilbageholdende med at give tilladelse til mange sterilisationer, da flere af medlemmerne især frygtede, at sterilisation med efterfølgende udskrivning fra anstalterne udgjorde en trussel mod det ordnede samfund, da det ville fremme usædelighed og spredning af kønssygdomme.[87] I en række tilfælde modsatte Retslægerådet sig De Kellerske Anstalters ønsker om sterilisation, og Christian Kellers afløser som overlæge i Jylland, H.O. Wildenskov, var bestemt ikke tilfreds med denne forsigtighed, da han gerne effektivt ville dæmme op for de åndssvages forplantning. "Personligt nærer jeg den overbevisning, at ingen åndssvage burde have ret til at sætte børn i verden", forklarede han i artiklen "Lidt om

minusindividerne i samfundet". Wildenskov var samtidig fortørnet over, at Retslægerådet lod økonomiske fordele ved sterilisationerne ude af betragtningen: "hvorfor afvise en fremgangsmåde, der frembyder mulighed for besparelse; hvorfor må økonomiske betragtninger ikke gælde her, som alle andre steder." Wildenskov gjorde opmærksom på, at han allerede havde sparet flere tusinde kroner på de ni Sprogø-piger, som det trods alt var lykkedes ham at få steriliseret og udskrevet. Det havde samtidig frigjort pladser på øen, så nye piger kunne komme til. Derved slap man for at lave "en ny bekostelig udvidelse af hjemmet".[88]

Retslægerådets reservationer mødte heller ikke forståelse fra K.K. Steinckes side, da han i slutningen af 1929 igen kunne sætte sig i ministerstolen, denne gang i Socialministeriet med ansvar for åndssvageforsorgen. Steincke anså Retslægerådets forbehold for at være "i modstrid ikke alene med moderne socialpolitik, med også med lovgivningens forudsætninger".[89] Steincke var samtidig stærkt utilfreds med, at man på de sjællandske åndssvageanstalter havde været meget tilbageholdende med sterilisationerne og ikke havde fulgt samme aktive kurs som i Jylland.

K.K. Steincke var ikke indstillet på at vente på en ændring hos Retslægerådet eller de sjællandske anstalter, og i stedet valgte han i tæt samarbejde med H.O. Wildenskov at gennemføre en særskilt lov for åndssvage for at nå sine mål. Med den nye lov, som blev vedtaget den 17. maj 1934, blev frivillighedsprincippet fra den første forsøgslov forladt. Den nye lov om Foranstaltninger vedrørende Åndssvage gav adgang til tvangsindlæggelse og tvangstilbageholdelse af åndssvage, således at enhver åndssvag i princippet blev tilgængelig for sterilisation, der også kunne udføres uden den åndssvages eget samtykke, blot en beskikket værge ville godkende operationen. Dermed var der skabt lovhjemmel for tvangssterilisation af personer under 21 år og af åndssvage, der levede under frie forhold uden for anstalterne. Samtidig fjernede man sagsbehandlingen fra Retslægerådet og i stedet oprettedes et sterilisationsnævn, der alene skulle afgøre sterilisationerne af åndssvage. Nævnet blev nedsat af socialministeren og skulle bestå af en dommer, en socialpraktiker og en læge, der var uddannet i psykiatri eller åndssvageforsorg. Sagerne blev desuden lagt ind under Socialministeriet, hvor Steincke som sagt regerede, og ikke som tidligere Justitsministeriet.[90]

Med den nye åndssvagelov var sterilisationerne af åndssvage på plads. Men en revision af forsøgsloven fra 1929 manglede stadig. I 1935 kom den nye sterilisations- og kastrationslov, der drejede sig om personer, som ikke var åndssvage. Sterilisation kunne tillades af justitsministeren, hvis "samfundsmæssige hensyn" talte for det. Loven omfattede både psykisk abnorme og normale. De psykisk abnorme var en stor gruppe, der blandt andet talte sindssyge, psykopater og epileptikere. Også vagabonder, kroniske alkoholister, tiggere og fattiglemmer var inkluderet i denne gruppe. De

psykisk normale rummede både ”de asociale” som eksempelvis kriminelle, men også borgere med alvorlige arvelige sygdomme eller handicap som døvhed og blindhed. For denne gruppe kunne tilladelse til sterilisation især gives på baggrund af eugeniske hensyn.[91]

For begge grupper tillod loven frivillig sterilisation, men for de psykisk abnorme kunne sterilisation foretages uden samtykke, hvis det blev vurderet, at indgrebet var til gavn for personen selv.[92] Et samtykke fra en værge var her tilstrækkeligt, og for de anstaltsanbragte kunne ansøgningen foretages af anstaltslederen. Med hensyn til kastration var frivillighedsprincippet mindre. Personer med en abnorm kønsdrift kunne søge om tilladelse til kastration, mens tvungen kastration kunne anvendes over for grove sædelighedsforbrydere og brandstiftere. Baggrunden for, at pyromaner kunne kastreres med tvang, var, at deres tilbøjelighed til se ild blev betragtet som en maskeret erotisk drift.[93] Sagsbehandlingen skulle foretages af Retslægerådet og godkendes af justitsministeren. På denne måde var sterilisationerne delt op i to systemer med hver deres administration: et system for de åndssvage og et andet for de resterende grupper.

I maj 1935 blev den nye skærpede Lov om Adgang til Sterilisation og Kastration vedtaget med et overvældende flertal i både Folketing og Landsting. De kritiske røster i offentligheden var få. En jurist konstaterede resigneret i Politiken, at de ”humanistiske ideer er ikke længere i pari. Ideen om den tvungne kastration er ikke det eneste eksempel på, at det, man i sin tid med stolthed kaldte europæisk kultur, nu er ved at gå op i limningen. Middelalderen er – som allerede Georg Brandes sagde – stået op af sin grav.”[94]

En stige med fire trin

Selvom mange åndssvagelæger var ivrige sterilisationstilhængere og havde haft en afgørende indflydelse på lovenes vedtagelse, følte nogle læger dog også, at et tungt hverv var blevet lagt på deres skuldre. I et tilbageblik beskrev overlægen Gunnar Wad fra åndssvageanstalten i Vodskov, hvordan han til en kongres i 1936 traf en østrigsk professor og under lange samtaler drøftede spørgsmålet om sterilisation: ”Jeg var ung og meget optaget af, hvor herligt langt vi havde bragt det og fandt det storartet, at man således havde muligheder for at formindske antallet af åndssvage. Gamle professor Reichel hørte opmærksomt og høfligt på mig og sagde så: ’De må være klar over, at der går en stige med følgende trin: fødselsbegrænsning – sterilisation – abort – eutanasi. De står nu på andet trin og har foden på tredje. Hvornår når De toppen af stigen? Ingen af os kunne på daværende tidspunkt lugte osen fra gaskamrene eller kunne forestille os et sådant trin på stigen.

Alligevel forekom det mig ikke at være nogen betryggende ekspedition, jeg havde givet mig ud på." Trods betænkelighederne var Gunnar Wad dog ikke i tvivl om, at sterilisation var den rette løsning, og i perioden efter 2. Verdenskrig forsvarede han gerne synspunktet.[95]

Som professor Reichel bemærkede, var vejen op til tredje trin allerede blevet påbegyndt i 1930'ernes Danmark, mens overvejelser om det fjerde trin først for alvor skulle blive et tema nogle år senere. Interneringer og sterilisationslovene var kun en del af et større kompleks af love i 1930'erne rettet mod bestemte grupper, som politikere, behandlere og store dele af offentligheden gerne ville stække og begrænse.

Efter vedtagelsen af den sidste sterilisationslov blev der også skabt opmærksomhed omkring ægteskabsloven fra 1922, som indeholdt nogle forholdsvis forsigtige eugeniske paragraffer, der forbød "den, der er sindssyg eller åndssvag i højere grad" at indgå ægteskab. Lovens begrænsede rækkevidde og effekt blev kritiseret af politilægen Søren Hansen, der mente, at de danske præster ikke tog loven alvorligt nok og betænkte sig på at "stemple en ung mand og kvinde som åndssvag i højere grad, når han eller hun da ikke i selve vielsesøjeblikket opfører sig som en ren idiot". Lignende synspunkter blev fremsat i slutningen af 1930'erne af Retslægerådet, der ønskede at bringe ægteskabsloven "i overensstemmelse med de racehygiejniske bestræbelser, der danner grundlag for sterilisationslovgivningen."[96] Retslægerådet ønskede således at udvide målgruppen, så forbuddet gjaldt alle åndssvage og grupper som epileptikere, psykopater og kroniske alkoholikere. Hvis disse grupper måtte ønske at gifte sig, skulle Justitsministeriet give en særlig tilladelse. Rådet foreslog også, at som betingelse for tilladelsen skulle man kræve sterilisation.

Retslægerådets ideer blev vel modtaget af både Justitsministeriet og Socialministeriet, der tilmed foreslog, at døve, blinde og talelidende blev omfattet af forbuddet. Socialministeriet gik dog kort efter væk fra tanken.[97] Det blev desuden tilføjet, at det offentlige skulle have mulighed for at omstøde et ægteskab, hvis det var indgået i strid med reglerne eller, hvis "det ikke skønnes forsvarligt at lade det bestå".[98] Loven, der fulgte Retslægerådets forslag, blev vedtaget den 13. april 1938.

Vejen op til det tredje trin på professor Reichels stige blev først fuldført den 1. oktober 1939, hvor den første danske abortlov trådte i kraft. Forud for loven lå et længere forløb, som havde vist sig langt mere problematisk og ømtåleligt end med sterilisationerne, kastrationerne og ægteskabsforbuddet.

Baggrunden for den første lov om svangerskabsafbrydelse var en henvendelse fra Retslægerådet til den daværende justitsminister Carl Theodor Zahle i 1932. Rådet havde gennem en

årrække fulgt og kommenteret sager om svangerskabsafbrydelse eller fosterdrab. Fra gammel tid havde det været forbundet med dødsstraf og senere med lange fængselsstraffe at fordrive et foster. Men ved Straffeloven af 15. april 1930 var strafferammen blevet nedsat og lå fra syv dages hæfte til betinget eller ubetinget fængsel i op til to år for kvinder, der selv havde ombragt deres foster. Personer, der hjalp kvinder med svangerskabsafbrydelse, kunne straffes med fængsel i op til otte år, og hvis det skete mod kvindens vilje op til 12 år. Men der eksisterede også en nødretsregel i loven, som tillod læger at ofre fostret, hvis det var nødvendigt for at redde moderens liv.[99] Retslægerådet havde i 1932 bemærket, at der herskede en uensartet fortolkning af nødretsreglen blandt læger, og at under retssager om illegal abort blev kvinder og deres hjælpere ofte frifundet af nævningene. Retslægerådet anbefalede derfor, at der blev nedsat en kommission, der skulle undersøge om svangerskabsafbrydelser i et andet omfang end tidligere skulle være tilladt.

En kommission blev nedsat og efter længere tids arbejde udgav den i 1936 en betænkning om *Lovligheden af Svangerskabsafbrydelse*.[100] Kommissionens lovforslag havde som første punkt, at der skulle gives mulighed for afbrydelse af svangerskabet, hvis der på grund af sygdom var fare for kvindens liv "eller for en varig og betydelig forringelse af hendes helbredsstilstand" (medicinsk indikation). Dernæst skulle mulighed for abort tillades, hvis graviditeten skyldtes "krænkelse af kvindens kønsfrihed", hvilket omfattede forhold som voldtægt og incest (etisk indikation). Endelig havde lovforslaget et eugenisk element, hvor det blev fremhævet, at tilladelse kunne gives, når "der er en nærliggende fare for, at barnet på grund af arvelige anlæg vil blive lidende af sindssygdom, åndssvaghed, andre svære mentale forstyrrelser, epilepsi og uhelbredelig legemlig sygdom". Som kommissionen bemærkede, var det med denne eugeniske indikation "ikke ønsket om at komme kvinden til hjælp, fra hvilket der gås ud, men rene samfundshensyn".[101]

Forslaget vakte en langt større og mere følelsesladet debat på Christiansborg end de foregående love om fødselsbegrænsning. Fra lægelig side var der betænkeligheder ved, at læger nu ikke kun skulle redde liv, men også være med at tage det. Men det var samtidig karakteristisk, at debatten ikke var centreret om det eugeniske spørgsmål. Som historikeren Sniff Andersen Nexø noterer i sin afhandling om dansk abortpolitik, var der en udelt tilslutning til, at svangerskabsafbrydelse kunne finde sted på eugenisk indikation.[102] De fleste kunne enes om, at de arveligt belastede ikke skulle formere sig, mens uenigheden navnlig drejede sig om de etiske og moralske spørgsmål, som lettere adgang til abort medførte, samt det samfundsmæssige uheldige ved, at de sunde og raske muligvis ville sætte færre børn i verden. Efter en længere debat på Christiansborg blev forslaget, som tillod abort på medicinsk, etisk og eugenisk indikation, vedtaget.

Kritiske røster

De grupper, som lovene om internering, sterilisation, kastration, ægteskab og abort var rettet mod, var politisk magtesløse og uorganiserede i 1930'erne. Mange levede på samfundets bund eller bag anstalternes mure. De kom ikke selv til orde og havde ikke mange støtter til at tale deres sag.[103]

I perioden før 1930'erne var det dog lykkedes enkelte tidligere patienter i psykiatrien at trænge igennem i offentligheden, hvor sager om uretsmæssig indlæggelse blandt andet var blevet bragt for dagen af forfatterinden Amalie Skram i hendes kamp mod lægen Knud Pontoppidan fra Kommunehospitalets Psykiatriske Afdeling i 1890'erne. [104] Men en egentlig psykiatri-kritisk bevægelse af patienter og pårørende blev ikke dannet som følge af sagen.

De åndssvage og børnehjemsbørnene havde også i begyndelsen af 1900-tallet en ihærdig forkæmper i journalisten og politikeren Peter Sabroe, der effektivt bragte en række sager om mishandling og udnyttelse frem i offentligheden. I offentligheden blev Sabroe især kendt for sagerne omkring børnehjemmet Flakkebjerg og anstaltens systematiske grusomheder imod drengene samt Pigehjemmet Hebron med den indremissionske forstanderinde Edle Bransholm ved roret. Om forholdene på Hebron skrev Sabroe i 1907: "Man skal til Rigas fængsler og Spaniens katolske kirke for at finde mage." Sabroe kritiserede den legemlige revselse, der gik langt ud over det tilladte, samt mangelfuld kost, som inkluderede hønsefoder. Sabroe gik så vidt, at han i Folketingets sal medbragte en pakke ildelugtende fedtegrever magen til dem, der blev serveret for Hebronpigerne. Folketingets formand forsøgte forgæves at bryde ind med formaningen: "Det er ikke passende at fremvise disse ting i retten", hvortil Sabroe resolut svarede: "Det er endnu mindre passende at give børn den slags."[105] Folketingsmedlemmerne måtte udholde den ildelugtende stank, og Sabroes budskab gik igennem. Efter en længerevarende kampagne i avisen Demokraten, indvilligede Justitsministeriet i at foretage en undersøgelse. Den 240 siders afsluttende rapport afviste på flere afgørende punkter Sabroes kritik med henvisning til pigernes påståede løgnagtighed. Sagen endte dog alligevel med, at presset blev for stort, og Edle Bransholm tog sin afsked.[106]

Forholdene for de åndssvage på Ebberødgård blev også en af Sabroes sager, men effekten var ikke så stor som i børneforsorgen. Sabroe aflagde besøg på Ebberødgård og rejste i aviser og fra talerstolen i Folketinget kritik af den hårdhændede behandling, som de åndssvage fik på institutionen. En retslig undersøgelse blev i 1910 påbegyndt af Justitsministeriet, men endte med, som det blev noteret i Ebberødgårds årsberetning, at der ikke blev "fundet grundlag for tiltale mod nogen, og angrebenes perfide natur er til fulde oplyst".[107]

Efter Peter Sabroes død i 1913 stod pladsen som de svage gruppers forkæmper tom og blev ikke umiddelbart efter besat af enkeltpersoner med tilsvarende gennemslagskraft. Men den første forening af forældre til børn under forsorg blev dannet samme år, som Sabroe blev bisat. Denne forening på Frederiksberg blev senere fulgt af flere lignende, lokale bevægelser, som blev samlet under De samvirkende Forældreforeninger (DsF), der fra 1932 udgav *Barnets Blad*. Foreningerne hjalp både forældre, der var kommet i konflikt med forsorgen, og rejste forskellige sager i offentligheden om kritisable forhold på børnehjem og i åndssvageforsorgen. Især sagen om Bakkebo Pigehjem blev en af de meget omtalte, hvor forældreforeningen havde fundet "så graverende ting, at hvis det ikke bekræftedes fra alle sider, ville man værge sig ved at tro derpå.". Sagen begyndte i januar 1934, og kritikken drejede sig om prygl af en hel sovesals afklædte piger, isolationsceller og en kost udelukkende bestående af vandgrød.[108] Den samlede kritik førte i midten af 1930'erne til en lang række offentlige møder, hvor op imod 1.000 mennesker mødte op for at protestere. Der blev rettet hårde angreb mod børneforsorgen, og møderne resulterede i en samlet protestskrivelse til Socialministeriet og Justitsministeriet i 1937, hvor man stillede krav til nye reformer på området. Børneforsorgens medarbejderforening var tavse og tog kun sjældent til genmælde.[109] I deres to vigtigste fagblade *Opdragelseshjemmet* og *Børnesagens Tidende*, omhandlede kun to artikler forældreforeningernes kritik. Overinspektionen inden for børneforsorgen tog grundlæggende medarbejdernes parti, og i 1930'erne valgte man desuden en hård, offensiv kurs over for forældreforeningens aktivister. Det førte til retssager og polititilhold for flere af medlemmerne.[110]

En anden gruppe, Den personlige Hæderligheds, Nervøse og Sindssyges og de Unges Værn, rejste også forskellige sager, som blev taget op i aviser og dagblade. Foreningen var blevet dannet i 1930'erne og havde også deres eget blad, *Folkets Røst*. Ligesom DsF blev foreningen indblandet i en række retssager. Samtidig begyndte en mindre gruppe af uafhængige kritikere at stille skarpt på især fejlgreb i åndssvageforsorgen og på børnehjemmene. Flere af kritikerne tilhørte den kulturradikale venstrefløj, der havde nye pædagogiske og psykologiske ideer om børneopdragelse og behandling af børn og unge med indlæringsvanskeligheder på programmet.[111]

I pressen var den kritiske vinkel på forsorgen dog ikke dominerende i 1930'erne. På dette tidspunkt havde konsekvenserne af de nye love om sterilisation, kastration, ægteskab og abort heller ikke for alvor forplantet sig, og det var også stadig en begrænset gruppe af danskere, der kunne se resultaterne af forsorgsloven og den særlige 1934-lov for åndssvage. For mange og heriblandt et stort flertal på Christiansborg stod lovene som positive symboler for en aktiv indsats over for

presserende samfundsmæssige problemer. Den fjerde statsmagt var bestemt heller ikke uimodtagelig for sådanne synspunkter, og bladene bragte ofte rosende historier om gavnlige tiltag over for de problematiske samfundsgrupper som pigerne på Sprogø. Historier om prægtige bygninger til de åndssvage og anden hjælp til de forsorgstrængende børn og voksne prægede også i høj grad avisernes sider. Det blev ofte fremhævet, at Danmark havde "verdens bedste åndssvageforsorg".[112] Også de mange nye lægelige behandlingsmetoder, som især psykiatrien udviklede i perioden, fik god pressedækning. Behandlingerne blev set i lyset af de mange medicinske fremskridt, som aviserne berettede om. De første af disse blev for alvor kendt i Danmark i tiden lige før 2. Verdenskrigs udbrud.

Kapitel 3. I besættelsens tegn

Stat og udsatte grupper 1939-45

Der var travlhed om morgenen den 21. august 1939 foran Københavns Universitets hovedbygning på Frue Plads. Den ene bil efter den anden kørte op foran hovedindgangen og satte passagerer af, samtidig med at spredte grupper af mennesker kom ind på pladsen til fods. De mange mænd i mørke og lyse jakkesæt og de mere fåtallige kvinder i lange kjoler var alle på vej til åbningen af den tredje internationale neurolog-kongres i København.[113] Den store kongres havde ført læger fra mere end 25 lande til hovedstaden, hvor de skulle høre om de seneste landvindinger inden for neurologi og psykiatri.

Ud over forskerne var flere journalister dukket op på Frue Plads for at følge kongressen, der allerede i dagene op til åbningen havde haft dagbladenes bevågenhed. Aviserne havde samtidig været optaget af Hitler-Tysklands oprustning, og på grund af truslen fra syd havde kongressens arrangører også haft møder med Udenrigsministeriet i ugen op til åbningsdagen. I ministeriet var faren for krig dog ikke blevet betragtet som overhængende, og det store arrangement, der blev overværet af Kong Christian d. 10. og fungerende statsminister Vilhelm Buhl, kunne som planlagt løbe af stablen den 21. august.

Kongressen skulle især blive husket for tre ting: krigstruslen og to nye behandlingsmetoder, som på flere måder skulle forandre dansk psykiatri og åndssvageforsorg.

Blandt de mange hjerneforskere, som strømmede til møderne i universitetets seks auditorier, var læger fra de danske sindssygehospitaler og åndssvageforsorgen godt repræsenteret. Nogle lagde vejen forbi auditorium E, hvor italienerne Ugo Cerletti og Lucio Bini skulle fortælle om deres erfaringer med den ny behandling, som de havde introduceret på den psykiatriske universitetsklinik i Rom. I april 1938 havde de for første gang ved hjælp af elektricitet fremkaldt kramper hos en patient, og Cerletti havde givet behandlingen navnet ”elektrochok”. I universitetets vestibule studerede andre danskere amerikaneren Walter Freemans plancher om en anden terapi: lobotomien eller ”det hvide snit”, som han havde videreudviklet sammen med kirurgen James Watts.[114] Freeman skulle selv præsentere behandlingens resultater i et senere foredrag på kongressen.

Deltagerne ved den tredje internationale neurologiske kongres i København i 1939. Med lys jakke som nr. 2 fra venstre skimtes amerikaneren Walter Freeman. I modsatte side ved lygtepælen også med lys jakke og med papir og hat i hånden ses opfinder af elektrochokket Ugo Cerletti.
(Medicinsk Museion)

Walter Freemans eksperimenter med det hvide snit havde ligesom elektrochokket nyhedens karakter i 1939. Selvom behandlingen oprindeligt var blevet opfundet i Portugal af neurologen Egas Moniz i 1935, havde de portugisiske forsøg ikke med det samme tiltrukket sig opmærksomhed.[115] I de danske lægelige fagtidsskrifter, som bragte neurologiske og psykiatriske artikler, var lobotomi ikke tidligere blevet nævnt; og før kongressen havde blot en enkelt lille notits indsneget sig i det fælles skandinaviske fagtidsskrift *Nordisk Medicin*, hvor den svenske praktiserende læge Nils Nielsen skrev et referat på fem linjer af en af Freeman og Watts artikler. Den svenske læge hæftede sig kort ved de gode resultater, men også ved behandlingens "heroiske" karakter, da 5 % af patienterne var døde som følge af indgrebet.[116]

Da Walter Freeman præsenterede lobotomien på kongressen i København, kunne han fortælle om behandlingen af i alt 54 amerikanske patienter. Resultaterne var opmuntrende, forklarede Freeman, men han lagde ikke skjul på, at behandlingen også havde bivirkninger. Patienterne var blevet observeret nøje, og i nogle tilfælde havde det været muligt at følge den øjeblikkelige virkning af det kirurgiske indgreb hos "samarbejdsvillige patienter", der kun var lokalbedøvede under operationen. Ved det første snit i hovedbunden var disse patienter ofte angste, men frygten synes at fortage sig, som operationen skred frem. Mens borehullerne gennem hjerneskallen blev lavet, førte han en samtale med patienterne, der blev bedt om at gentage kendte vers, alfabetet eller foretage regnestykker. Under konversationen blev kniven ført ind gennem hullerne i kraniet til det følelsesløse hjernevæv, hvor et vifteformet snit i den hvide substans blev foretaget i begge hjernehalvdele. Ved det sidste snit, som fuldendte lobotomien, skete der en bemærkelsesværdig ændring hos patienterne, fortalte Freeman, og "al urolighed, angst og nervøs

spænding" forsvandt øjeblikkeligt. Patienterne sank ned i en stille, passiv tilstand og kunne ikke længere føre en samtale. Puls og blodtrykket faldt, ansigtet blev rødligt og meget svedigt, hænder og fødder varme, og operationen blev afsluttet med patienten i en sløvhedstilstand.[117]

I dagene efter operationen kunne patienterne stadig være konfuse, stærkt søvnige og kom ofte til at tisse i sengen. Hvis der i løbet af et par dage kom en opklaring, ville resultatet af operationen sandsynligvis blive godt. Men hvis der stadig var ufrivillig vandladning, desorientering og træthed to uger efter lobotomien, ville patienten givetvis blive "en følelsesmæssigt affladet, euforisk, sløv, uduelig drivert", som bare ville leve "fra dag til dag i en tilstand af munter ligegyldighed", forklarede den amerikanske neurolog.[118]

Den bedste virkning havde lobotomierne på patienter, der var præget af angst, tvangstanker og nervøsitet, berettede Freeman. Efter operationen var patienterne ikke plaget af deres tidligere tankemønstre, og de havde ikke længere den samme stærke følelsesmæssige reaktion på ting, som tidligere pinte dem. Selvmordstanker og hypokondri kunne helt forsvinde. Men de hvide snit kunne også medføre "ufordelagtige symptomer", understregede han. "Vedvarende eufori, aggressivitet, svækket dømmekraft, inkontinens og fjogethed" kunne være nogle af de uheldige følger. Og der kunne også komme komplikationer som vægtforøgelse, kramper og besvimelsesanfald efter operationen. De intellektuelle funktioner og hukommelsen blev dog ikke skadet af indgrebet, men evnen til planlægning kunne blive nedsat. Der var med lobotomien altid "en pris", som patienterne måtte betale for lettelsen af deres sygdom, fortalte Freeman til sidst i sit oplæg på kongressen.[119]

I sin dagbog noterede Walter Freeman, at hans foredrag på kongressen ikke med det samme havde vakt interesse. Kongressen var præget af den usikre situation i Europa, og frem for neurologiske emner var det mere risikoen for krig, som deltagerne talte om.[120]

Men Walter Freemans oplæg på blev dog bemærket af danske hjerneforskere. Kort efter kongressen blev de første forsøg med behandlingen udført af neurologen Haagen Jessen på Sct. Joseph Hospitalet i Århus, og i løbet af nogle år blev flere tusinde operationer foretaget på danske patienter fra psykiatrien og åndssvageforsorgen. På sigt fik brugen af det hvide snit så stort et omfang, at Danmark blev det land i verden med det største antal lobotomier i forhold til befolkningsstørrelsen.[121]

Samme dag, som Walter Freeman fortalte om sine eksperimenter, holdt Ugo Cerletti og Lucio Bini deres oplæg i universitetets auditorium E. Ligesom lobotomien havde elektrochokket ikke været videre omtalt i 1939, og Cerletti havde selv været forsigtig med at oplyse vidt og bredt om sin nye opfindelse. Efter de første eksperimenter i 1938 ventede han således to år med at udgive

en bog om behandlingen, da han frygtede, at terapien ville blive brugt helt ukritisk af overivrige imitatorer, som kunne gøre mere skade end gavn.[122]

Elektrochokbehandlingen var blevet opfundet på den psykiatriske universitetsklinik i Rom, hvor Ugo Cerletti var professor. De to italienere havde eksperimenteret med dyreforsøg, hvor de forsøgte at fremkalde krampeanfald hos hunde ved at give dem elektriske stød med to elektroder. Med et apparat konstrueret af Bini fik de ofte de ønskede anfald, men mange af dyrene døde af behandlingen. En mindre dødbringende metode blev først udviklet af Cerletti og Bini, efter de havde fundet ud af, at dødsfaldene skete, når elektriciteten passerede gennem hjerteregionen på dyrene. Ved at placere elektroderne på begge sider af hovedet på hundene, kunne de elektriske stød gives, uden at det slog dyrene ihjel.

Efter denne opdagelse foretog Cerletti og Bini de første forberedelser til en afprøvning af behandlingen på mennesker, og den 11. april blev elektrochokket udført på en patient, der kort forinden var blevet indlagt på klinikken i Rom.[123]

Da Lucio Bini, som den første af de to italienere, indtog talerstolen på Københavns Universitet i august 1939, var antallet af forsøg med behandlingen vokset betragteligt, og i foredraget på kongressen kunne Bini fortælle, at der på klinikken i Rom til dato var blevet foretaget ”3.000 elektrochok”. Behandlingen blev udført med et apparat, hvor der som regel blev givet chok med 130 til 145 volt i en tiendedel sekund. Spændingen kunne reguleres yderligere ligesom intervallet kunne øges til 0,5 sekund, hvis krampeanfaldet ikke indtraf. Behandlingen var ikke risikabel, hævdede Bini, der afsluttede sit oplæg ved at fremhæve, at de 3.000 elektrochok var blevet udført ”uden skader eller komplikationer”.[124]

Den italienske nyskabelse blev også bemærket af den danske presse, der betegnede den nye chokbehandling som en af kongressens ”sensationer”, og det varede heller ikke længe, inden de første danske eksperimenter blev udført.[125] Den 15. november 1940 på Bispebjerg Hospital blev det første stød givet, og i de efterfølgende to måneder blev der foretaget 200 elektrochok fordelt på 26 patienter. I løbet af få år havde samtlige psykiatriske hospitaler forsøgt sig med behandlingen, der fik en meget stor udbredelse i Danmark.[126]

Ligesom under kongressen fik både elektrochok og det hvide snit i den følgende tid positiv omtale i den danske presse, og begge behandlinger havde en central rolle i lægernes bestræbelser på at forbedre offentlighedens opfattelse af psykiatrien. Som andre af periodens terapeutiske nyskabelser indgik de i en større fortælling om revolutionerende lægevidenskabelige fremskridt, der kom patienterne i særforsorgen til gavn.

Dagen efter Ugo Cerletti og Lucio Binis foredrag sluttede kongressen, og bekymringen om en kommende krig skulle kort efter vise sig velbegrundet. Allerede på kongressens anden dag var ikke-angrebspagten mellem Tyskland og Sovjet blevet annonceret, og en uge efter kongressens afslutning rykkede tyske tropper ind i Polen, hvorefter 2. Verdenskrig brød ud. På dansk grund holdt befolkningen vejret frem til den 9. april 1940, hvor krigen for alvor blev nærværende med Operation Weserübung-Süd, som resulterede i den tyske besættelse af Danmark.

Flødeskumsfronten

De danske institutioner under særforsorgen og børneforsorgen oplevede dog ikke radikale ændringer i tiden under og lige efter besættelsen. Problemerne handlede mest om rationering af kosten og i vintermånederne om den bidende kulde, som prægede krigsårene. Fra 1939 til 1942 oplevede danskerne de koldeste vintre i mands minde med den hidtil laveste temperatur i Silkeborg den 29. januar 1942, hvor termometeret viste -31ºC. På særforsorgens institutioner måtte man ofte fyre med brunkul og kul, og temperaturen på afdelinger og sovesale var nogle steder så lav, at enkelte patienter begyndte at klage over forholdene.[127]

Men i forhold til andre lande, som blev invaderet af tyskerne under krigen, lå de danske gener med frost og fødevarer trods alt ikke i den tunge ende af skalaen. Den tyske besættelsesmagt lagde ingen hård kurs over for de danske afvigergrupper, der blev forskånet for de rædsler, som mange oplevede syd for grænsen. I Tyskland var ideen om ”dødshjælp” til de sindssyge allerede blevet ført ud i livet med ”T4-programmet” i oktober 1939; og i perioden frem til 1945 blev over 180.000 tyske patienter enten gasset, udsultet, skudt eller fik dødbringende indsprøjtninger. Også handicappede børn var blandt de mange ofre for T4-programmet, og det anslås, at mindst 5.000 børn blev dræbt frem til 1941. I besatte lande som Polen fulgte tyskerne en ligeså morderisk linje og tømte sindssygehospitalerne for patienter, der blev gasset ihjel i store tillukkede lastvogne eller mejet ned med maskingeværer. Samme skæbne overgik patienter i Baltikum, Ukraine og andre østeuropæiske lande. I Frankrig led over 40.000 psykiatriske patienter en mere langtrukken død, da de i stedet sultede ihjel under den tyske besættelse, og det samme skete i lande som Italien og Grækenland, hvor halvdelen af de indlagte patienter omkom under krigen.[128]

Set i dette perspektiv slap Danmarks åndssvageforsorg, børneforsorg og sindssygehospitaler mere end nådigt fra mødet med de tyske soldater. Der var ikke nogen stigning i antallet af dødsfald på de psykiatriske hospitaler, og der blev ikke rapporteret om større konflikter

mellem den tyske besættelsesmagt og de ansatte i særforsorgen.[129] De fleste steder kunne man fortsætte arbejdet som hidtil. Tyskerne blandede sig i det hele taget kun nødigt i institutionernes gøremål og ligesom med andre dele af det danske samfund, ønskede den tyske værnemagt færrest mulige problemer på "flødeskumsfronten" i Danmark.

Først i slutningen af 2. Verdenskrig foretog det tyske sikkerhedspoliti aktioner mod uønskede grupper af danske "asociale" og "vaneforbrydere", der havde været engageret i sortbørshandel og anden kriminalitet. Fra september 1944 til januar 1945 blev omkring 430 "asociale" sendt til koncentrationslejren Neuengammen nær Hamburg, hvor ca. 140 af de tilfangetagne endte deres dage. En enkelt rydning af et psykiatrisk hospital foregik også i Danmark, men karakteristik nok, skete det stilfærdigt og uden tab af menneskeliv. I april 1945 ønskede tyskerne at benytte Sindssygehospitalet i Vordingborg til sårede soldater, der skulle sejles ind med skib fra den Østpreussiske havneby Pillau (den nuværende Baltijsk i den russiske Kaliningrad-region). Men hospitalet fik en uge til at evakuere patienterne, der blev kørt med bus til andre hospitaler på Sjælland. Opholdet uden for Vordingborg blev også kortvarigt. Allerede i oktober 1945 var alle patienter tilbage i vante rammer.[130]

I åndssvageforsorgen var de praktiske problemer en smule større, og på Sjælland måtte man allerede kort efter besættelsen evakuere afdelingen "Hübertz Minde" i København. Til gengæld stod den helt nye institution Andersvænge i Slagelse næsten færdig, og de 190 beboere fra København kunne relativt let transporteres dertil. I Jylland måtte de Kellerske Anstalter efter ordre fra Værnemagten den 3. maj 1940 afgive institutionen for kvinder på Sprogø. Tyskerne var ved overtagelsen dog ikke helt klar over, hvad institutionen blev brugt til og troede, som overlæge H.O. Wildenskov fra de Kellerske Anstalter bemærkede, at Sprogø var "en dansk koncentrationslejr".[131] Selve evakueringen foregik dog i fordragelighed, og piger, husdyr og indbo fra anstalten blev sejlet over til fastlandet i fiskerbåde. Det lykkedes endda Wildenskov at opnå en aftale med tyskerne om en økonomisk kompensation for flytningen samt betaling for efterfølgende brug af Sprogø. I krigens sidste tid kom der imidlertid nye tyske krav om, at den jyske institution Sølund i februar 1944 skulle bruges til Luftwaffes hovedkvarter. Men heller ikke her var der tale om en brutal fremfærd over for beboerne på åndssvageforsorgens institutioner. Det var snarere et større problem for de ledende læger i åndssvageforsorgen at holde de kvindelige beboere fra de tyske soldater og omvendt. Pigerne stak ofte af fra anstalterne og stod i forhold til soldaterne, og da lægerne ikke længere kunne isolere pigerne på Sprogø, blev alternative løsninger som at klippe pigerne skaldede taget i brug i Vodskov og Brejning – uden at det dog afholdt pigerne fra undvige.[132] På mændenes

anstalt på Livø dukkede et uventet problem op med de kolde isvintre, der fik fjorden rundt om øen til at fryse til. I 1940 lå isen så længe, at personalet havde svært ved at styre situationen med de frihedshungrende mænd. Opsynet måtte skærpes, og en del af de anbragte blev lagt til sengs, da man frygtede, at de ville flygte over isen.[133]

For den danske børneforsorg lagde besættelsen en dæmper på reformplanerne, og prisstigninger og vareknaphed gjorde dagligdagen vanskelig på institutionerne. Ligesom i åndssvageforsorgen og psykiatrien frygtede man i børneforsorgen, at værnemagten ville overtage bygningerne til brug for tyske tropper, men det skete kun i mindre udstrækning. Et større problem var det voksende antal børn, som skulle anbringes. I besættelsestiden skete der er stigning på 30 procent i anbringelserne, således at den samlede antal anbragte børn nående op på knap 15.000. Langt den største del af børnene blev anbragt på grund af manglende forsørger, mens en tredjedel og fjerdedel var anbragt på grund af dårlige forhold i hjemmet.[134] Der opstod også en "betydelig pladsmangel på opdragelseshjemmene", navnlig for de store piger og drenge, da "krigsforholdene, besættelsen og mørkelægningen har medført en forøget kriminalitet hos de unge mænd og en stigende usædelighed blandt de unge piger".[135] Men også for de fleste andre børnegrupper var der problemer med manglende pladser. Økonomien på mange af hjemmene var samtidig dårlig, og staten måtte allerede kort efter krigens udbrud give særlige krisetilskud til børneforsorgen. De knappe ressourcer under besættelsen og den større gruppe af børn var en hæmsko for institutionerne under børneforsorgen, der allerede i de foregående år havde klaget over manglende midler.

For arbejdsanstalterne betød besættelsen også nye udfordringer. Arbejdsløsheden steg atter i 1940'erne, og kontrollen med de arbejdsløse blev skærpet, da man ville undgå misbrug af arbejdsløshedsforsikringen og sikre, at de arbejdsløse tog det arbejde, der var at få.[136] Samtidig stillede den tyske besættelsesmagt krav om, at Danmark skulle stille arbejdskraft til rådighed for den tyske industri. Det skabte røre, ikke mindst i den danske fagbevægelse, men også på landets arbejdsanstalter mærkede man til kravet.[137] Hvervningen af tysklandsarbejderne foregik generelt på frivillig basis, men der må unægtelig have hvilet et pres på arbejdsanstalternes klienter, der intet havde at miste, både hvad angår anseelse, rettigheder, indtjenings- og fremtidsmuligheder. Det totale antal af danskere, der tog arbejde i Tyskland i perioden 1940-1945, vurderes til omkring 100.000, eller ca. 5 % af den samlede arbejdsstyrke.[138] Heriblandt var altså også et ukendt antal klienter, der var dimitteret direkte fra landets arbejdsanstalter. Fra den 18. juli 1940 til den 20. september 1944, ved vi eksempelvis, at i alt 14 såkaldte subsistensløse mænd fra arbejdsanstalten Viebæltegaard i Svendborg dimitterede til arbejde i den tyske industri. Blikkenslagersvenden Oluf

var en af dem. Han var 52 år gammel og placeret på arbejdsafdelingen for de uværdigt trængende. Han dimitterede til arbejde i Tyskland den 9. april 1942 og satte ikke sine ben på arbejdsanstalten igen.[139]

På arbejdsanstalten Sundholm mærkede man også på anden vis til krigen. Anstaltens sygeafdeling blev inddraget til nødlazaret i 1940, og to år senere åbnede man porten for at kunne tage imod en stor gruppe husvilde familier, der var blevet evakueret efter det allierede bombeangreb på København den 27. januar 1943. Ved krigens slutning kom Sundholm desuden til at fungere som interneringsfængsel for besættelsestidens landssvigere.[140]

Kapitel 4. Over stregen

Betænkninger og offentlig debat om socialforsorgen 1945-1957

Efter befrielsen den 5. maj 1945 modtog den danske særforsorgs institutioner flere af de mennesker, der efter krigen var havnet på den forkerte side. Nogle af de kvinder, der havde fået børn med tyske soldater, blev sejlet til Sprogø, mens andre gennemgik undersøgelser hos lægen Grethe Hartmann, der kort efter krigen udgav en bog på 207 sider om disse studier.[141] I offentligheden blev pigerne anset for at være svagt begavede, grimme og løsagtige. I en Gallup-undersøgelse en måned efter befrielse mente 75 % af de adspurgte, at tyskerpigerne skulle straffes for deres samkvem med fjenden.[142]

Det var ikke kun tyskerpigerne, der blev genstand for lægelige undersøgelser i tiden lige efter krigen. I et storstilet projekt af psykiateren Max Schmidt blev "landssvigere" fra Schalburgkorpset, DNSAP, Sommerkorpset, Frikorps Danmark og andre af efterkrigstidens mest forhadte og foragtede fraktioner mentalundersøgt for at finde ud af, om de var psykisk abnorme. Sammen med sin stab af medarbejdere fik Max Schmidt undersøgt over 2.600 landssvigere. I 1946 kunne Max Schmidt fortælle aviserne, at omkring 30 % af landssvigerne var psykopater, og i det samlede materiale fandt han, at omkring halvdelen var "psykisk abnorme".[143] Det var en konklusion, som også blev viderebragt fra politisk hold, hvor justitsminister Aage L.H. Elmquist i pressen forklarede, at "halvdelen af forræderne" var "åndssvage og psykopater", og at udbyttet ved at føre dem "tilbage til arbejdet i et demokratisk samfund" ville derfor være begrænset.[144]

Psykisk abnormitet i almindelighed og psykopati i særdeleshed var ofte forklaringen på afvigelser fra samfundsmæssige normer i tiden omkring besættelsen. Som overlægen Jens Christian Smith forklarede i sin lærebog *Psykiatriske Forelæsninger*, kunne psykopaterne findes i stort antal blandt de "arbejdssky, de ustadige og vagabonderende", blandt de kriminelle, der havde begået lovovertrædelser i form af tyverier, bedragerier, voldshandlinger, seksuelle forbrydelser eller mord, blandt alkoholikerne og narkomanerne, blandt de prostituerede og unge piger med hang til "seksuelle udskejelser og usædelighed", blandt sadisterne, de homoseksuelle og sidst, men ikke mindst, ekshibitionisterne, der havde tendens til at "blotte genitalorganerne over for børn eller personer af det modsatte køn".[145]

Ikke blot i lærebøgerne, men også i forskellige større psykiatriske undersøgelser af indsatte i fængslerne, prostituerede og andre "asociale individer" blev der peget på en meget stor andel psykopater og "psykisk abnorme" blandt disse grupper fra samfundets bagtrop. I Georg Schrøders tidlige psykiatriske undersøgelser af 1.000 kriminelle i fængslerne fandt han ca. 20 % psykopater, psykiateren Carl Clemmensens udpegede 21 % med denne diagnose i et studie af 140 småforbrydere, mens Tage Kemp i sine studier af 530 prostituerede nåede op på 22,5 % psykopater. I forhold til de to kolleger havde Kemp også det højeste antal psykisk abnorme, da han konkluderede, at 70,6 % af de prostituerede faldt ind under denne kategori.[146]

At psykopati ofte blev forbundet med social afvigelse hang sammen med diagnosens karakter. Som Jens Christian Smith forklarede i *Psykiatriske Forelæsninger* fra 1946, var psykopatierne ikke "sygdomme, men er sjælelige afvigelser af mere konstant art". Det var en karakterafvigelse, der primært skyldtes arv, og som man ikke kunne gøre meget ved.[147] Psykopati blev i denne forbindelse ofte sammenlignet med åndssvaghed. I begge tilfælde var det en afvigelse eller mangel, der var karakteristisk for diagnoserne. Men mens det for de åndssvage især var "intelligensmanglen", der var det centrale og samlende for gruppen, var det, ifølge psykiaterne, "afvigelser i drifts-, temperament- og karakterområdet", som kendetegnede psykopaterne. Afvigelserne kunne således omhandle forskellige forhold så som voldsomme reaktioner på ringe anledning, pirrelighed, overdreven foretagsomhed, følelseskulde, viljesvaghed eller abnorm seksualdrift (homoseksualitet, fetichisme, masochisme, etc.), og ofte opererede psykiaterne med ti forskellige typer af psykopati, som var opdelt efter sådanne karakteregenskaber.[148]

Psykiatere som Jens Christian Smith påpegede samtidig det vanskelige ved at afgrænse psykopatierne, da mange af trækkene til en vis grad kunne findes hos "normale personer". Han mente, at et af skellene var, at der hos psykopaterne var "særligt udprægede mangler", og at psykopaterne i højere grad kom i konflikt med deres omgivelser og samfundet. Som det blev fremhævet, var psykopater: "mennesker med abnorm personlighed af en sådan karakter, at de på grund af denne personlighedsabnormitet bliver til ulempe for sig selv og samfundet"; eller, som det hed i en anden definition: "en psykopat er et menneske, der uden at være egentlig syg, ikke kan finde sig til rette i samfundet".[149] På baggrund af diagnosens afhængighed af samfundsmæssige konventioner og normer var lægerne også klar over, at der var et subjektivt element forbundet med diagnosen, og at psykopatibegrebet ikke var "fri for en vis tilknytning til tid og sted".[150]

Også børn blev ofte vurderet i forhold til psykopati-diagnosen i den første halvdel af 1900-tallet.[151] I 1936 nedsatte socialministeriet en kommission, der skulle drøfte forskellige forhold

vedrørende åndssvageforsorgen og børneforsorgen, og et underudvalg "psykopatudvalget" undersøgte spørgsmålet om en særlig forsorg for psykopatiske børn. Udvalget udarbejdede forslag om specielle afdelinger til disse børn, men forslagene blev ikke gennemført på grund af krigsforholdene. Også i forskellige efterfølgende betænkninger blev ideer om oprettelse af særlige "psykopathjem" til børn fremlagt. I 1952 blev det i en betænkning fremhævet, at "en snarlig løsning af psykopatproblemet inden for børneforsorgen" var meget påkrævet, men ønsket blev dog ikke realiseret i perioden frem til slutningen af 1950'erne.[152]

Andre tiltag over for psykopaterne gik imidlertid hurtigere igennem, og fra politisk hold blev der taget flere skridt for at tackle det problem, som psykopaterne repræsenterede. Psykopaterne var inkluderet i særlovene om sterilisation, kastration og ægteskabsloven, og i straffeloven af 1930 var der også taget højde for psykopaterne. [153] Som Christian Borch bemærker i sin udførlige gennemgang af kriminalitetsopfattelser i det tyvende århundrede, blev der med denne straffelov indført et differentieret sanktionssystem, hvor tanken var, at samfundet ville opnå den bedste beskyttelse ved at tilpasse foranstaltningerne efter den enkelte forbryders karakter, baseret på en vurdering af individets farlighed og strafpåvirkelighed.[154]

Det betød, at en række særlige strafformer og institutioner blev oprettet i tiden omkring 1930. Recidivisterne eller de vane-kriminelle blev delt i to grupper i form af dem, der blev betegnet som farlige for samfundet og de såkaldt besværlige, "sociale undermålere", der var ufarlige. Sidstnævnte kom i "arbejdshus" i en periode fra et til fem år, hvor de skulle beskæftiges med hårdt fysisk arbejde i landbrug, gartneri m.v., mens de farlige havnede i "sikkerhedsforvaring" på en afdeling i statsfængslet i Horsens, hvor de kunne frihedsberøves i op til 20 år. Særlige sanktioner blev også indført over for alkoholikerne, der havde begået kriminalitet. I Sdr. Omme i Jylland og Nordby på Fanø blev der oprettet særlige "helbredelsesanstalter for drankere", hvor opholdet kunne være tidsubestemt. En ligeså langvarig straf eller "sikkerhedsforanstaltning" kunne anvendes over for psykopaterne. De kunne enten sendes i "psykopatfængsel", der var beregnet til de lettere tilfælde, eller i "psykopatforvaring", som var til de vanskeligste, uforbederlige tilfælde. For alle de indsatte i psykopatforvaringen, der i 1935 blev indviet i Herstedvester, var straffen tidsubestemt. Det gjaldt også selvom de indsatte havde begået meget forskellige forbrydelser, hvoraf nogle af disse ikke normalt ville give lange fængselsstraffe. Blandt Herstedvesters klientel var berigelseskriminalitet som tyveri, bedrageri og underslæb således den væsentligste årsag til indsættelsen i perioden 1935-1951, hvor denne gruppe af indsatte udgjorde 60,4 %, efterfulgt af seksualkriminelle med 30,5 % og voldskriminelle med 9,1 %.[155] Den tidsubestemte forvaring gjaldt

også klienterne i åndssvageforsorgen og de anbragte på Sprogø og Livø, hvor en af de anbragte mænd nåede at opholde sig i 38 år.[156] Lige så lange og længere indlæggelser kunne findes i psykiatrien, hvor nogle patienter var på hospitalerne i op til 40, 50 og 60 år uden mellemliggende udskrivninger. Ved en optælling i 1947 på alle statens sindssygehospitaler udgjorde patienter med over 10 års hospitalsophold 49,7 %.[157]

Farlig ungdom

Tiden lige efter 1945 var præget af bekymringer om menneskelig og samfundsmæssig degeneration. Mange danskere var urolige for, at besættelsestiden havde medført en generel svækkelse af befolkningens moral. Det sidste år af besættelsen havde været præget af en tiltagende brutalisering af modstandskampen, og i den politiløse tid efter den 19. september 1944 steg kriminaliteten til nye højder. Med tyskernes opløsning af det danske politi fik især sortbørshandlen mulighed for at brede sig, og under besættelsen voksede vidtspændende kriminelle netværk frem.[158] Rationeringsmærker, cigaretter, whisky, smør og kaffe var blandt de eftertragtede varer på den sorte børs, hvor store dele af befolkningen gjorde deres handler. Flere danskere så dette som udtryk for et normskred i samfundet, hvor selv almindelige husmødre kunne finde på at bryde loven i deres jagt efter rigtig kaffe og smør til brødet.

Sortbørshandlen fortsatte frem mod slutningen af 1940'erne, hvor den såkaldte Edderkoppe-sag begyndte at rulle. Sagen afdækkede omfattende sortbørshandel og kriminelle aktiviteter, der ikke begrænsede sig til "Københavns underverden", men rakte langt ind i ordensmagtens rækker. Flere politifolk havde samarbejdet med de kriminelle og endda i nogle tilfælde givet en hjælpende hånd ved røverier. I alt 20 politifolk blev tiltalt i sagen, og 11 endte med at blive dømt i byretten og landsretten.[159] Politiets problematiske part i sagen fremmede yderligere det fremherskende billede af sædernes forfald.

Det var samtidig ikke kun politiet, der oplevede dårlig pressedækning i årene omkring besættelsen. Også den danske lægestand, som havde opnået stor popularitet i løbet af 1930'erne, blev involveret i uheldige sager, der blev forsidestof i landets aviser. I 1940'erne opdagede pressen stofmisbrug som et samfundsmæssigt problem, og der blev stillet skarpt på lægernes rolle som leverandører af rusmidler som morfin, metadon, kokain og amfetamin.

Selvom bladene lancerede stofmisbruget som en opsigtsvækkende nyhed, var danskere mange år forinden begyndt at stikke sig med kanyler med stoffer som morfin. Injektionsmisbrug var

allerede opstået i slutningen af det foregående århundrede, hvor de første stofmisbrugere eller "morfinister" blev bragt ind til afvænning på landets psykiatriske hospitaler og afdelinger. Problemet blev hurtigt genstand for forskning, og i 1883 udgav den senere overlæge ved Kommunehospitalets psykiatriske afdeling, Knud Pontoppidan, en disputats om *Den kroniske Morfinisme*.[160] Som Pontoppidan konstaterede, kom misbrugerne fra samfundets øverste lag, og det var en velkendt sag over det meste af Europa, at læger og andet sundhedspersonale var langt den største gruppe blandt de indlagte morfinister. Som regel var mellem 30 og 40 % af morfinisterne læger.[161] Regelmæssig brug af morfin var i denne periode en meget dyr vane og krævede desuden let adgang til stoffet, hvilket sundhedspersonalet havde. Men der blev kun taget få tiltag for at bremse lægernes selvmedicinering. I sundhedsvæsenet var man i lang tid ikke interesseret i at kriminalisere denne gruppe af misbrugere, og problemer med påvirkede læger blev som regel håndteret internt og uden pressens bevågenhed.

Men i løbet af 1930'erne blev stoffer som morfin og amfetamin lettere tilgængelige for den almindelige befolkning, og under besættelsen begyndte handel med stoffer også at finde sted på den sorte børs. Det kom efterhånden til offentlighedens kendskab, at læger på forskellig vis var hovedleverandører til dette marked. Indsmugling af narkotika var ikke almindeligt på denne tid, og misbrugerne fik især deres stoffer ved at forfalske recepter, eller ved at læger beredvilligt forsynede dem med de ønskede varer. I 1945 faldt de første domme over læger, der ved landsretten blev dømt for at have givet betydelige morfinordinationer til en gruppe misbrugere i Randers, og i årene frem mod 1950 fulgte en række andre sager i Københavns Byret, hvor nogle af lægerne ud over dagbøder blev frakendt retten til at praktisere.[162]

Særlig stor opmærksomhed vakte Nyhavns misbrugsmiljø, som Københavns Politi overvågede i slutningen af 1940'erne. Som det blev bemærket i en samtidig betænkning om misbrug af euforiserende stoffer, tilhørte de nye misbrugere i havnekvarteret "et udpræget underklassemilieu bestående af arbejdsløse søfolk – vel nok de såkaldte bolværksmatroser – arbejdsmænd og slet og ret omdrivere" og for kvindernes vedkommende især "køkkenpiger, servitricer og løsagtige kvinder".[163] En del af disse misbrugere kom til afvænning på Sct. Hans Hospital, mens andre, der havde begået kriminalitet, kom til psykopatanstalterne i Herstedvester. Ligesom med andre afvigergrupper blev stofmisbrug kædet sammen med diagnosen psykopati. Som det blev konstateret i periodens psykiatriske lærebøger, var det en "kendsgerning, at morfinister ofte er psykopater og derfor forud for intoxikationen var udstyret med de psykopatiske karakterejendommeligheder".[164]

Psykopati-diagnosen blev dog ikke anvendt på alle stofbrugere, der kom under behandling. Mens de indlagte misbrugere fra lægestanden meget sjældent fik denne diagnose, blev psykopati ofte forklaringen på et misbrug blandt arbejderklassen og den lavere middelklasses repræsentanter.[165] Samtidig forblev stofmisbrug et psykiatrisk problem i perioden fra 1945 til 1958, og stort set al behandling af misbrugerne foregik i hospitalssystemet. Alternative synsvinkler på stofmisbrug fra sociologer, pædagoger og psykologer var fraværende i dette tidsrum og indgik ikke i behandlingen af misbrugerne. Terapien på de psykiatriske hospitaler bestod primært i en gradvis afvænning, hvor dosis af morfin blev reduceret over en periode på op til en måned, og hospitalsophold, der helst skulle vare op til et år, for at undgå at misbrugerne hurtigt faldt tilbage til injektionssprøjten.

Efter at stofmisbrugerne kom i pressens søgelys, blev der i 1950 nedsat en statslig kommission, der skulle undersøge misbruget af euforiserende stoffer. Tre år senere udgav kommissionen deres betænkning, som i 1955 førte til den første nationale lov om euforiserende stoffer. Strafferammen i den nye lov var dog endnu i den lavere ende af skalaen i forhold til den nyere tids langvarige domme for narkotikakriminalitet. Handel med stoffer kunne give op til to års fængsel, mens besiddelse ikke var strafbar.[166]

Mens konturerne af den forhutlede, psykopatiske narkoman – og den skruppelløse pusher – først var ved at tegne sig i offentligheden i 1940'erne, var negative billeder af andre afvigergrupper stærkere fasttømret. I toppen af listen over disse grupper befandt de homoseksuelle sig.

Børnelokkere og trækkerdrenge

Den 28. maj 1947 offentliggjorde Gallupinstituttet en undersøgelse, hvor de havde bedt befolkningen i Norge, Sverige, Finland og Danmark om at klassificere syv forskellige forbrydelser efter deres grovhed. Disse omfattede: mord, voldtægt (mod voksen kvinde), groft indbrud, dokumentfalskneri, promillekørsel, ulovlig jagt og homoseksualitet, der var defineret som "seksuel omgang mellem voksne af samme køn". Selvom om homoseksualitet ikke var en kriminel handling i Danmark, mente 36 % af de adspurgte, at homoseksualitet var den værste forbrydelse, mens 25 % havde placeret den på andenpladsen. Homoseksualitet blev kun overgået af mord, som 45 % af danskerne anså for at være den værste forbrydelse.[167]

Homoseksualitet indtog også en plads blandt psykopati-diagnosens forskellige underformer. I de psykiatriske lærebøger blev det antaget, at homoseksualitet kunne skyldes arv og

”variationer i konstitutionelle forhold eller hormonale forhold”. Det blev desuden fremhævet, at miljøet også kunne spille en vis rolle, og at unge mennesker ved ”uheldig påvirkning og forledelse til homoseksuelle handlinger kan blive fixerede i disse som en uheldig, men efterhånden forankret vane”. Som følge heraf var det ikke kun strafbart at have et seksuelt forhold til en person under 18 år (for heteroseksuelle var lavalderen 15 år), det var også ulovligt ”under misbrug af en på alder og erfaring beroende overlegenhed, at forføre en person af samme køn under 21 år til kønslig usædelighed”, ligesom det var strafbart ”at modtage betaling for at øve kønslig usædelighed med en person af samme køn”.[168]

I lærebøgerne blev det samtidig fremhævet, at de homoseksuelle havde sværere ved at beherske deres kønsdrift end heteroseksuelle, da ”den homoseksuelle drifttilskyndelse” ofte er ”ganske ensidigt rettet mod ulovlige objekter (mindreårige)”, og da homoseksualiteten tit var ”forbunden med en psykopatisk karakteranomali med deraf følgende nedsat stabilitet og modstandsdygtighed”.[169] I retspsykiatrien så den ledende psykiater, professor Hjalmar Helweg fra Rigshospitalet, ikke de store muligheder i behandlingen af de homoseksuelle lovovertrædere med metoder som psykoterapi, psykoanalyse og hormonbehandling. Man kunne forsøge med straf, men hvis det ikke virkede, måtte man anbefale internering i psykopatforvaringen i Herstedvester eller på sindssygehospital, hvor spørgsmålet om kastration kunne rejses. For Helweg var kastration den ”mest effektive og derfor den mest rationelle behandling”. Resultaterne var gode, og de ”kastrerede klager kun yderst sjældent over ulemper efter operationen”, konkluderede Helweg.[170]

Homoseksualitet var ikke kun et problem i psykiatrien, også i børneforsorgen og på åndssvageanstalterne blev det set som en afvigelse, som man måtte gribe ind overfor. Når det drejede sig om kastrationer, var den største gruppe af opererede at finde på åndssvageforsorgens institutioner, der tegnede sig for omtrent halvdelen af alle kastrationer.[171] En stor del af de kastrerede havde gennemgået operationen på grund af uterlighed over for drenge og piger. Men der var også en gruppe på ca. en femtedel, der ikke havde begået seksual-kriminalitet. For denne gruppe spillede homoseksualitet ofte en rolle i lægernes valg af operationen.

En af disse udvalgte var en 32-årig ”lettere åndssvag” mand, der var anbragt under de Kellerske åndssvageanstalter i Jylland. Manden var stukket af fra anstalten i Brejning flere gange og var til sidst blevet isoleret på Livø, så han ikke længere kunne undvige. Men som det blev noteret i mandens journal, viste han sig på øen ”hurtigt at være meget uheldig i seksuel henseende”, og han blev kort efter overrasket ”i skoven med en kammerat i gensidigt oral coitus [samleje]”. Manden havde ikke været på kant med loven, men hans homoseksualitet udgjorde et problem på øen:

”Meget stærkt seksuelt optaget, driver sine unoder med adskillige kammerater efter de hæsligste metoder”. Anstaltens læge fremlagde derefter et forslag om kastration, og selvom manden ikke i første omgang var villig til dette, fik lægen noget tid efter tilsagnet, og manden blev kastreret. Efter operationen gennemgik han de obligatoriske efterundersøgelser, som lægen Knud Sand fra Retsmedicinsk Institut skrev flere artikler om. I undersøgelsen blev det konstateret, at manden var blevet ”aseksuel”, og der var ”indtrådt en tydelig pacificering”, så han kunne prøves i arbejde uden for anstalten.[172]

Ud over somatiske undersøgelser og interview med de kastrerede indsamlede Knud Sand samtlige bortopererede testikler, der blev opbevaret i formalin på Retsmedicinsk Institut, til brug for Sands egen seksual-biologiske forskning.[173] Efterundersøgelserne var derimod beregnet på offentligheden, og resultaterne af kastrationerne blev vurderet meget positivt af Knud Sand, der fremhævede, at mange af de opererede kunne løslades eller udskrives efter kastrationen. Derved var indgrebet også et stort gode ”for samfundsøkonomien”.[174] Også blandt politikerne, der i 1935 havde vedtaget de skærpede love om tvangskastration, var der tilfredshed med indsatsen, og der skulle gå omkring 30 år før en ny politisk vurdering af kastrationerne skulle blive aktuel igen.

På baggrund af de vidtgående indgreb og negative holdninger til homoseksuelle i befolkningen krævede det en del mandsmod at træde ud af skabet i 1940’erne. Ikke desto mindre blev den første homoseksuelle forening, ”Forbundet af 1948”, stiftet af Axel Lundahl Madsen (senere kendt som Axel Axgil). Foreningen udgav fra januar 1949 tidsskriftet *Vennen*. At Axel Lunddahl Madsen stod offentligt frem fik også konsekvenser, og han blev både afskediget fra sit arbejde, opsagt på sit pensionat og ekskluderet som medlem af Retsforbundet. Dertil kom, at politiet begyndte at holde øje med forbundets stifter og hans samlever Eigil Eskildsen. I 1955 slog politiet til på baggrund af, at parret havde distribueret nøgenbilleder af unge mænd. Lunddahl Madsen og Eskildsen blev arresteret og varetægtsfængslet, og deres lister og kartoteker over kunder, modeller og annoncører blev beslaglagt. Ved hjælp af listerne blev ca. 300 mænd i 1955-56 dømt for omgang med mindreårige og derudover blev mellem 600 og 1.500 mænd afhørt af politiet i forbindelse med sagen.[175]

I 1950’erne indledte politiet også en omfattende overvågning af barer for homoseksuelle og toiletter på Rådhuspladsen, ved Nicolaj Plads og andre steder, hvor mændene mødtes i det offentlige rum. Alene i perioden fra februar 1951 til august 1952 anholdt politiet 589 mænd, der havde opført sig ”uterligt” på offentlige herretoiletter.[176]

Pressen fulgte indigneret med i ”den store pornografi-affære” og ”de rystende oplysninger om de homoseksuelles klapjagt på drenge og ganske unge mennesker”. Og den mandlige prostitution og ”trækkerdrenge” blev et varmt emne i aviserne. Under overskriften ”Når venlighed og rød sodavand bliver et barns store ulykke”, beskrev Ekstra Bladet i 1955, hvordan en forførelse af ”en forhutlet dreng” fik ham indrulleret i ”tidens tragiske hær af såkaldte trækkerdrenge”. I andre blade som Socialdemokraten blev det fremhævet, at ”de unge mænds homoseksuelle forhold” var skyld i den stigende ungdomskriminalitet. Som politiinspektør Jens Jersild understregede i avisen i 1956, havde en overvejende del af de unge lovbrydere ”før de kom ind på den kriminelle bane, været i berøring med homoseksuelle. Det synes at betinge deres videre færden”. I en artikel i Politiken fremhævede højesteretsdommer Jesper Simonsen, at det ”er en ungdom på afveje. Homoseksualitet er ikke naturlig for dem, og man må derfor have en rimelig chance for at få dem væk fra dette farlige miljø”. Også børneforsorgens repræsentanter fulgte trop. På et møde i Børnesagens Fællesråd blev det under stort bifald foreslået, at ”de homoseksuelle, der betinger den mandlige prostitution, bliver hængt ud med navn i lighed med andre forbrydere”.[177] I pressen blev ungdommen i perioden 1945-1960 set som ofre for de ældre homoseksuelle mænd, mens de homoseksuelle oplevede så godt som ingen lydhørhed for deres problemer.[178]

Spørgsmålet om homoseksuel prostitution blev også genstand for politiske overvejelser. I 1949 blev der nedsat et prostitutionsudvalg, der i 1955 udgav en betænkning, hvor prostitution mellem mænd var et centralt tema. Som historikeren Peter Edelberg noterer i sin udførlige gennemgang af homoseksualitet i efterkrigstidens Danmark, viste betænkningen større forskelle i synet på den kvindelige og mandlige prostitution. Udvalget kunne ikke se, at kvindelig prostitution medførte de samme sociale problemer som den mandlige, og udvalget forslog, at man ikke straffede kvinderne eller deres kunder. Homoseksualitet blev derimod betragtet som et samfundsproblem, og et flertal i udvalget foreslog at hæve den seksuelle lavalder for homoseksuelle fra 18 til 22 år.[179] Hvis forslaget gik igennem, betød det en kriminalisering af alle homoseksuelle forhold til unge under 22 år med en strafferamme på op til 4 år. Forslaget nåede dog ikke at blive vedtaget i perioden før 1958. Justitsministeriet var længe om at behandle forslaget, og området blev, som det vil fremgå senere, først reguleret med ny lovgivning i 1961.

Problematiske piger

Problemer med kvinders seksualadfærd drejede sig i højere grad om en frygt for, at eksisterende normer og værdier for kvindelighed ville forsvinde.[180] Desuden havde denne problematik et nationalt islæt, som både omfattede tysker-pigernes forhold under besættelsen og den efterfølgende tilstedeværelse af allierede soldater i Danmark. Hertil kom en voldsom stigning af kønssygdomme som syfilis og gonorré. Det resulterede i nedsættelsen af et statsligt udvalg "til modarbejdelse af offentlig usædelighed og venerisk smitte". Udvalget udgav en betænkning i 1946. Baggrunden var, at udvalget mente, at krigen havde skabt et fatalistisk "letsind", der havde fået unge kvinder til at indlede forhold med især udenlandske soldater. Udvalget havde især hæftet sig ved de såkaldte "Amerikaner-piger" og "Nyhavns-piger", der opsøgte udenlandske sømænd og soldater på offentlige beværtninger. Som et af udvalgets medlemmer, Jens Jersild, bemærkede, virkede dette særlig anstødeligt, "fordi man nu engang forarges mere, når kvinder prostituerer sig overfor udlændinge, end når det er landets egne sønner, de falder for. Hertil kommer, at de fristelser, som mange ret unge og tilsyneladende pæne piger udsattes for, utvivlsomt har til følge, at de glider ud i en asocial tilværelse".[181]

Ligesom med de homoseksuelle overvågede Københavns Sædelighedspoliti i perioden frem til 1960'erne en række danserestaurationer, ølstuer, værtshuse og kaffebarer, hvor der blev holdt øje med, hvordan de kvindelige gæster opførte sig, hvem de dansede med, om deres påklædning var passende, og om de drak sodavand eller alkohol. Politiet havde mulighed for at anholde mistænkte kvinder for løsgængeri og offentlig usædelig opførsel, men når det gjaldt kvinderne var kursen mildere end over for de homoseksuelle mænd, og sædelighedspolitiet skred ikke ind i langt de fleste tilfælde.[182] Heller ikke et forslag fra prostitutionsudvalget i 1955 om at gribe ind med tvangsanbringelse af kvinder under 21 år fik fodslag, og det blev således afvist af justitsministeren, da det frembød "betydelige betænkeligheder for et retssikkerhedssynspunkt".[183]

Et større problem end Amerikaner-pigerne og Nyhavns promiskuøse kvinder udgjorde derimod de lettere åndssvages seksualitet. Dels omfattede denne problematik, som tidligere nævnt, eugeniske og sociale aspekter, som åndssvageloven i 1934 havde taget højde for med paragraffer om sterilisation, således at de åndssvage kunne forhindres i at sætte børn i verden. Men de lettere åndssvage pigers seksualitet udgjorde også på andre måder en risiko. I forhold til den eksplosive vækst i kønssygdomme under besættelsen blev de åndssvage set som en af hovedårsagerne til denne udvikling. Ifølge lægerne på åndssvageanstalterne var pigerne lette ofre for udenlandske soldater,

der ofte bragte kønssygdommene med sig. Derudover blev pigerne set som mere hæmningsløse og seksuelt aktive end normalbefolkningens kvinder og havde derved en dårlig indflydelse på sædeligheden i samfundet.[184] Der eksisterede samtidig forskellige måder, hvorpå man kunne forhindre de åndssvages pigers seksuelle udfoldelser. Ud over mulighed for tvangsanbringelse på anstalt eller Sprogø var der også indført en paragraf i straffeloven, der forbød mænd at have seksuelle forhold uden for ægteskabet med åndssvage kvinder. Strafferammen var fængsel fra 3 måneder til 8 år.[185]

Det fjerde trin

Ikke kun de åndssvages seksualitet, men også selve deres ret til at leve blev en offentlig problematik i efterkrigstidens Danmark. Spørgsmålet om det sidste trin på professor Reichels stige, og om hvorvidt eutanasi eller medlidenhedsdrab på åndssvage skulle være tilladt, blev vendt og drejet i danske aviser. Selvom viden om de nazistiske koncentrationslejre var til stede i Danmark, og historier herom blev bragt af de illegale blade fra begyndelsen af 1945, virkede det ikke til, at de tyske drab på åndssvage for alvor havde nået offentlighedens bevidsthed i årene op til 1950'erne.[186] Og selvom sagen, der var hovedanledning til debatten, havde en næsten symbolsk karakter, der gjorde, at tankespringet fra danske forhold til tyske gaskamre lå snublende nær, forblev det ubemærket i medierne.

At aflive åndssvage var heller ikke en ny idé i 1940'ernes Danmark, men var sporadisk blevet luftet i forskellige fagtidsskrifter i årene før. Allerede i 1904 havde Christian Keller spekuleret over muligheden, men afvist den i *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsen*.[187] Ideen blev også i 1929 vurderet i *Socialt Tidsskrift* af præsten Axel Garboe, der med tanke "på mange sindssyge, på de i høj grad åndssvage, men for øvrigt naturligvis også på adskillige andre tilfælde", stillede spørgsmålet, om "hvilken værdi for andre (eller for sig selv) har et sådant medynkvækkende Menneske? Var det ikke meget bedre, at et sådant Liv ganske lempeligt blev Udslukt?" Garboe mente, at ved "første øjekast synes det selvfølgeligt at svare ja på dette sidste spørgsmål: men ved nærmere at gennemtænke sagen bliver det hele langt mere kompliceret". Man kunne ikke afvise, at et "mindre-værdifuldt" menneske kunne have "en etisk betydning" for andre, og man måtte derfor på andre måder forsøge at begrænse de defektes antal: "Standpunktet må blive: den størst mulige hjælp til den enkelte forsorgsbehøvende, når tilfældet nu engang er fremkommet – men samtidig

bestræbelser på så rationelt som muligt at hindre defekternes fremkomst og videreførelse til kommende slægter".[188]

Under den tyske besættelse af Danmark begyndte medlidenhedsdrab imidlertid at blive diskuteret i bredere kredse. En af hovedårsagerne til debatten var en berømt nazistisk propagandafilm, som blev varmt modtaget i Danmark.

I slutningen af 1941 viste de danske biografer den tyske film *Ich klage an*, der fik den danske titel: *Lægen, der dræbte*. Filmen var sat i produktion efter direkte ordre fra Joseph Goebbels og på opfordring fra Heinrich Himmler. Formålet med filmen var at få den tyske befolkning til at acceptere T4-programmet, der – som tidligere nævnt – gik ud på at aflive åndssvage, sindslidende og handicappede, der blev set som en belastning for den tyske stat. Himmlers sikkerhedspoliti havde opdaget, at folk i nærheden af de steder, hvor de tusindvis af drab fandt sted, var imod aktionerne, og den tyske kirke havde også udtalt sig afvisende om programmet. Himmler havde derfor foreslået en propagandafilm, der kunne vende stemningen. Svaret blev *Lægen, der dræbte*.[189]

Filmen handlede om en læge, hvis kone led af den uhelbredelige sygdom multipel sclerose. Den unge, smukke kone lammes langsomt og pinefuldt og trygler sine nærmeste om at udfri hende for lidelserne. Manden vælger til sidst at tage sagen i egen hånd og dræber konen. Han bliver efterfølgende sigtet, og filmen følger til sidst retssagen, hvor loven, der forhindrer medlidenhedsdrab på arveligt uhelbredeligt syge, kommer under anklage. Filmen slutter uden domfældelse, og det overlades til publikum at fælde dommen.[190]

Det tyske filmselskab i København, Ufa, udnyttede effektivt filmen i Danmark, hvor der blev arrangeret debatmøder om *Lægen, der dræbte*. Ved premieren i Grand i København den 10. december 1941 deltog en række fremtrædende danske læger, jurister, embedsmænd og politikere, der alle havde fået en særlig invitation til at se filmen. Ligesom i Tyskland blev der lavet afstemninger med stemmeurner i de danske biografer, hvor gæsterne blev bedt om at dømme eller frikende filmens læge. Et stort flertal valgte som regel at lade lægen slippe for straffen.[191] Filmen fik også store roser i pressen. Politiken anså den for at være "en af de film, man nødvendigvis bør have set"; Aftenbladet betegnede den som "uforglemmelig", mens Nationaltidende konkluderede, at "Filmen gjorde et dybt indtryk på de tilstedeværende, både ved den fremragende kunst, der vises i filmen, og ved det problem, der her opstilles."[192]

I aviserne blev forskellige læger og jurister også bedt om at kommentere *Lægen, der dræbte* og tage stilling til, om der skulle laves en lovændring i Danmark, således at medlidenhedsdrab blev tilladt. Flere læger og jurister forholdt sig afvisende over for ideen, da det

kunne føre til misbrug og fejl, mens andre ikke ville sige hverken for eller imod. Men der var også nogle, som var uforbeholdent for. I Aftenbladet blev dr. med. Johanne Christensen interviewet om filmen, som hun sympatiserede med: "Det er efter min mening helt rigtigt at dræbe den, der lider, og som ikke kan helbredes. Når man ikke allerede har en lovgivning derom, skyldes det, at man endnu hælder til ældgamle, tåbelige teorier. Tænk dog på hvor mange mennesker, hvor mange sygdomstilfælde af uhelbredelig art, det drejer sig om! Vi trænger til en helt ny lovgivning på dette område. Når man ser, hvad der slås ihjel af sunde og raske mennesker, må man undre sig over, at samfundet ikke vil gå med til at hjælpe, de der er dømt til uhelbredelige lidelser, ud af deres pinsler."[193]

På baggrund af publikumssuccesen med *Lægen, der dræbte*, blev der kort efter lavet forskellige danske film efter samme recept, men uden at de fik helt samme effekt som det tyske forbillede.[194]

Spørgsmålet om medlidenhedsdrab blev først for alvor genstand for nye overvejelser i 1949. Det skete efter at ideerne fra fiktionens verden var blevet ført ud i virkeligheden.

Om morgenen lørdag den 13. oktober 1949 gik moren til den 17-årige åndssvage og epileptiske dreng Niels Søndergaard hen til farvehandleren nær familiens bopæl i Holte for at købe tapetpapir og klister. Da hun kom hjem, begyndte hun at klistre skabsdøre til i køkkenet og opsatte tætninger af vinduer og døre. I ugen før havde hun skrevet et brev til Ebberødgård, hvor sønnen var anbragt, om at hun gerne ville prøve at tage ham hjem et par dage i weekenden. Hendes mand, der arbejdede som journalist på Christiansborg, var i sommerhus, så mor og søn ville have lejligheden for sig selv. Hun havde fået lov til at hente ham om lørdagen kl. 18 og skulle aflevere ham igen mandag ved samme tid.

Den korte køretur fra anstalten i Birkerød til hjemmet i Holte forløb uden vanskeligheder. De spiste aftensmad sammen og bagefter legede drengen med et billedlotteri, mens hun bar en feltseng ud i køkkenet og redte op til ham der. Inden han skulle i seng, havde hun givet ham fem sovetabletter. Men det kneb alligevel for ham at falde i søvn. Han sov kort på et tidspunkt, men vågnede op igen og begyndte at lege med en vandkedel. Moren tog kedlen fra ham, og snart efter blev han træt. Da han var faldet i dyb søvn, gik hun ud i køkkenet og åbnede for gashanerne. Hun forlod derefter rummet og låste døren. Efter at være gået en tur, lykkedes det hende at falde i søvn sent på natten. Da hun vågnede ved 5-tiden, forlod hun lejligheden igen og vandrede rundt på gaderne nær Holte Station, indtil hun ved 7:30 tiden gik til sin læge, der tog med hende tilbage til bopælen. Lægen fik åbnet døren til køkkenet og slukket for gassen. Han kunne konstatere, at sønnen

var død. Moren var klar over, at hun ville blive arresteret og sigtet for mordet, men hun forklarede, at hun havde gjort det bedste for sønnen, som i mange år havde haft en meget lidelsesfuld tilværelse.[195]

Sagen kom kort efter på forsiden af de store dagblade. "Yngre kvinde dræber af medlidenhed sin åndssvage søn", lød overskriften i Berlingske Tidende, "Min søns lidelser var aldrig af mine tanker", hed det i B.T., mens Politiken skrev: "Mor dræber sin syge søn af medlidenhed".[196] Der var ikke navneforbud i sagen, og faren til den dræbte, journalisten Christian Søndergaard, forklarede også aviserne baggrunden for hændelserne. Selvom han ikke havde været indviet i planerne, støttede han op om ægtefællens beslutning, da sønnen i årevis havde været plaget af sine epileptiske anfald. Ekstra-Bladet spurgte også forskellige jurister og almindelige mennesker om sagen og kunne meddele, at "De fleste vil ikke dømme den ulykkelige moder for mordet".[197]

Kort efter mordet gik Ebberødgårds overlæge P.A. Schwalbe-Hansen ind i debatten med et kontant modsvar i Politiken. "Det har tidligere været diskuteret, om det kunne pålægges lægerne at medvirke ved aflivning af de dårligste børn. Åndssvagelægerne vil absolut ikke medvirke, selv om disse mord skulle blive legaliserede. Vi har aflagt løfte om at ville bevare liv, og denne fundamentale lov kan der ikke rokkes ved. Det er en lov, der ikke tåler en eneste undtagelse. Havde jeg blot en gang brugt min viden til at aflive et menneske, ville jeg ikke længere turde gøre krav på mine medmenneskers tillid. Mere er der ikke at sige om lægens medvirken". Schwalbe-Hansen anfægtede samtidig, at de åndssvage skulle lide. Han mente heller ikke, at der var tale om sand medlidenhed, men at det var "en pæn kulisse et fåtal stiller op for at skjule deres egen egoisme". Han så samtidig ønsket om medlidenhedsdrab som et tidsfænomen. "Som det altid går efter store krige, befinder vi os i en periode, hvor respekten for menneskeliv er sænket", forklarede han og opfordrede til, at man gik imod denne tendens. Hvis "samfundet satte en ære i, at netop de, der fra naturens hånd er fattigt udstyret, fik de bedste forhold at leve under, kunne megen bekymring spares og sådanne kunstige og krampagtige følelsesudslag, som 'medlidenhedsdrab' repræsenterer, undgås".[198]

Schwalbe-Hansens indlæg medførte en række harmdirrende læserbreve, også fra kolleger, der ikke delte overlægens syn på lægeløftet. I Politiken mente lægen Albert Bøggild, at hvis han havde været Niels Søndergårds mor "ville jeg have god samvittighed efter at have gjort min moralske pligt, som egentlig samfundet havde haft og burde have fritaget mig for". Forfatteren Antoine Møller havde en lignende holdning: "Jeg har ingen åndssvage børn, men hvis jeg havde et, så jeg hellere, at det kom på kirkegården end på en anstalt resten af sit dødlignende liv". En tredje

læserbrevsskribent betragtede Schwalbe-Hansens indlæg "som en brutal hån mod den mor, som af største nød – i modsætning til de sobre og 'etiske' læger – har turdet handle på eget ansvar netop på livet, menneskelighedens side, og som til sidst ikke gik uden om længere, men gjorde det, hun skulle".[199]

På baggrund af diskussionerne lavede Gallup en undersøgelse om spørgsmålet: "Bør medlidenhedsdrab være tilladt?" Gallup bad befolkning svare på spørgsmålet ud fra tre forskellige synsvinkler, "det rent personlige følelsesmæssige synspunkt", det "religiøse" og "det samfundsmæssige synspunkt". Resultatet blev, at ud fra den personlige vinkel tilsluttede næsten halvdelen (48 %) sig, mens en fjerdel (28 %) var imod. Ud fra et religiøst standpunkt mente 44 % at det stred mod kristendommen, mens 18 % mente, at det var forsvarligt ud fra den kristne lære. Set ud fra den tredje synsvinkel om medlidenhedsdrab skulle være "tilladeligt og måske endda ønskeligt samfundsmæssigt", var et flertal på 40 % positivt stemt over for tanken, mens 28 % var imod.[200]

På baggrund af meningsmålingen skrev Christian Søndergaard i 1950 et længere indlæg, hvor han gik i brechen for medlidenhedsdrabet eller udfrielsesdrabet, som han foretrak at kalde det. Dette skulle især gælde "graverende tilfælde af åndssvaghed, f.eks. børn, der ved fødslen er åndssvage og misdannede eller åndssvage børn, som tillige har en sygdom, der anses for uhelbredelig". Og desuden: "Personer, der er sindssyge i en sådan grad, at de aldrig har perioder, hvor de selv er i stand til at tage stilling til, om de ønsker at leve". Da der ifølge Gallup-undersøgelsen var flertal for medlidenhedsdrab, foreslog han, at der blev nedsat en statslig kommission, der skulle udarbejde et lovforslag. Ifølge Søndergaard kunne ideen rent praktisk føres ud i livet, ved at der blev nedsat et udvalg "bestående af fem medlemmer, nemlig to læger, en jurist og to lægmænd (en mor og en far)", som skulle afgøre "om en anmodning om udfrielse kan imødekommes eller ej".[201]

Det virkede imidlertid ikke til, at tanken blev taget op på Christiansborg. Emnet blev ikke berørt i Rigsdagstidende i tiden lige efter Søndergaards indlæg, og en kommission blev heller ikke nedsat. Men der blev samtidig heller ikke anledning til diskussioner om en for hård dom for Søndergaard-familien. Ligesom i et foregående tilfælde af medlidenhedsdrab fra 1934, hvor en mor havde dræbt et treårigt åndssvagt barn, blev straffen mild. Ved kriminalretten i Nordre Birk blev Agnete Søndergaard den 12.2.1950 idømt to års betinget fængsel.[202]

Generelt var perioden fra 1945 og frem til slutningen af 1950'erne præget af vidtgående tiltag over for samfundets afvigergrupper. Tiden var samtidig kendetegnet ved bekymring omkring de problemer, som de store ungdomsårgange kunne medføre. Dette havde allerede i 1945 ført til nedsættelsen af en ungdomskommission, der udgav en række rapporter om særlige ungdomsproblemer.[203] Frygten for en stigende kriminalitet var et centralt tema, som blev fremmet af brutaliseringen i samfundet under og lige efter besættelsen. Samtidig kom der et større fokus på storbyens farer for misbrug, udsvævende levevis og usædelighed. I denne proces blev en række særligt problematiske grupper udpeget, navnlig psykopaterne, de homoseksuelle, narkomanerne og de åndssvage. Det var desuden karakteristisk, at det i høj grad var læger, der skrev rapporter og afhandlinger om disse grupper, og som behandlede dem på hospitaler og anstalter. Der var samtidig en stor politisk tiltro til, at lægelige metoder kunne løse mange af problemerne, som var forbundet med disse grupper, og at denne behandling bedst kunne foregå på store hospitaler og anstalter. Perioden omkring 1940'erne repræsenterede på mange punkter et højdepunkt for den lægelige indflydelse i særforsorgen. Selvom nye pædagogiske, sociologiske og psykologiske ideer var ved at gøre sig mere gældende, lå ledelsen af anstalter og hospitaler endnu i overlægernes hænder. Og i offentligheden havde lægevidenskaben stadig en status, som andre videnskaber havde svært ved at matche.

Kapitel 5. Særforsorgens status

Offentlighed og kritik 1945-1957

Selvom om negative historier om læger og stofmisbrug havde været i aviserne i perioden omkring og lige efter 2. Verdenskrig, svækkede det ikke den danske lægestand, der nåede nye anseelsesmæssige højder i denne tid. Lægestanden var kommet godt gennem besættelsen, og bortset fra sorte får som Frits Claussen, Carl Værnet og Charles Hindborg, der havde meldt sig under hagekorset, havde langt flere læger deltaget i modstandskampen.[204] Også i pressen blev dette bemærket. Som det blev noteret i en artikel i Ekstra Bladet i august 1945, var det "med dybeste tilfredshed, at man kan konstatere, at danske læger ikke alene er folk i hvide kitler, men også mandfolk med hvide hænder".[205]

Ikke blot deltagelsen i modstandskampen, men også lægevidenskabens faglige resultater blev i pressen beskrevet i meget positive vendinger. Som Anker Brink Lund forklarer i sin doktordisputats om dansk sundhedsjournalistiks historie, konkurrerede dagblade og magasiner i denne tid om at bringe optimistiske nyheder om medicinske landvindinger og forskningsbaserede gennembrud.[206] Dagspressens journalister fortalte om nye kemoterapier, kirurgiske metoder og moderne laboratoriediagnostik, der var ved at revolutionere lægevidenskaben. En ekstra stor bevågenhed fik historier om danske foregangsmænd, som havde bidraget til udviklingen af antabus, midler mod tuberkulose eller gjort penicillin tilgængelig for det danske folk. Nu kunne man ikke blot bekæmpe frygtede sygdomme, men overvinde og udrydde dem, forklarede dagbladsjournalisterne. Troen på lægevidenskabens formåen var stor, og det afspejlede sig både i populære bogudgivelser, hvor ord som "triumftog", "eventyr" og "sejrsgang" indgik i titlerne, og i ugebladsnoveller, lægeromaner og film, hvor mændene med de hvide hænder ikke alene havde et godt tag på de syge, men også på de raske damer. Fra tidligere at have været fremstillet som en ældre autoritet blev lægen i 1950'erne i fiktionens verden til en yngre, tiltrækkende førsteelsker.[207]

I det interne lægevidenskabelige hierarki lå lægerne fra særforsorgen ikke højt i årene før 1940'erne. Arbejdet i åndssvageforsorgen og psykiatrien blev ofte set som mindre prestigefyldt, og begge områder havde problemer med at rekruttere kandidater. I lægeuddannelsen havde de to specialer heller ikke en central position og var frem til 1954 ikke eksamensfag ved universiteterne. Men selvom psykiaterne og åndssvagelægerne i perioden før 1940'erne ikke havde opnået samme

eksklusive status som læger fra andre discipliner, havde deres repræsentanter dog høstet en vis anerkendelse på forskellige områder. Med kastrations- og sterilisationslovene samt svangerskabsloven havde psykiaterne og åndssvagelægerne fået tildelt et stort ansvar for samfundets fremtidige befolkningsudvikling og retspolitik. Med oprettelsen i 1918 af Sikringsanstalten i Nykøbing Sjælland – en stærkt sikret specialanstalt beregnet på landets farligste sindssyge forbrydere – var psykiatrien i stigende grad blevet inddraget i det retspolitiske område, og det samme var åndssvageforsorgen med oprettelsen i 1928 af en lignende anstalt i Rødby for åndssvage. I 1930'erne var der kommet nye opgaver til efter indvielsen af Psykopatanstalterne i Herstedvester og speciallægestillingen ved Københavns Politi og Fængsler (senere Justitsministeriets Psykiatriske Undersøgelsesklinik). I Retslægerådet var psykiatrien allerede ved rådets dannelse i 1909 godt repræsenteret, og denne stilling blev yderligere styrket i 1935 med den nye lov om retslægerådet, hvor det blev bestemt, at tre ud af rådets i alt syv medlemmer skulle have særlig indsigt i psykiatri. Også nye hverv inden for børneforsorg, hvor psykiatere havde fået opgaver i skolevæsenet og børneværnet i København, var kommet til og gav anledning til forventninger om fremgang.[208]

Men hvad der for alvor rykkede særforsorgens læger frem internt i lægevidenskaben og i offentligheden var de nye behandlinger, som blev sidestillet med de øvrige medicinske fremskridt, som pressen skrev om i 1940'erne og 1950'erne. Elektrochokket og lobotomien, som både psykiaterne og åndssvagelægerne var begyndt at anvende efter kongressen i København i 1939, spillede en central rolle i denne proces. Andre metoder som insulin-koma, hvor man bragte patienterne i en dyb koma ved at give dem store doser af insulin, og elektrochokkets forløber, cardiazolchok-behandlingen, hvor man fremkaldte kramperne med indsprøjtninger med stoffet cardiazol, var også kommet til Danmark i slutningen af 1930'erne. Ligesom lobotomien var insulinbehandlingen forbundet med risiko, ved at nogle patienter ikke kunne vækkes fra deres koma. I en stor dansk undersøgelse med over 2.000 patienter var 1 % døde under eller lige efter behandlingen. Med cardiazol- og insulinbehandlingen var der desuden konstateret en række frakturer især på ryghvirvler samt komplikationer med hjerte og lunger. Desuden var cardiazolbehandling ofte forbundet med en intens dødsangst, som patienterne oplevede i øjeblikket mellem indsprøjtningen og krampernes begyndelse.[209] Det var dog karakteristisk, at bivirkninger og mortaliteten ikke var et tema i offentligheden, hvor fokus primært lå på de mulige positive effekter af behandlingerne.

Internt blev de behandlingsmæssige fremskridt bemærket i en række artikler i de lægelige fagtidsskrifter. I en redaktionel artikel i *Ugeskrift for Læger* fra 1949 blev det således fastslået, at det "er uomtvisteligt, at psykiatrien i øjeblikket er den mest ekspansive af de medicinske discipliner". Det "kan næppe bestrides", fortsatte artiklen, "at den kliniske psykiatri har gjort væsentlige fremskridt med støtte i en klar naturvidenskabelig metode", og "eletrochok-terapien er – sammen med insulinbehandlingen og den præfrontale leucotomi [det hvide snit] – vor tids mest betydningsfulde bidrag inden for de somatiske behandlingsmetoder i psykiatrien".[210]

Lignende synspunkter blev luftet to år senere i en ny redaktionel artikel i samme tidsskrift, hvor psykiatriens "store udvikling" og de nye "somatiske-kirurgiske" metoder blev bemærket. Sammen med en ny opmærksomhed omkring psykoterapi og behandling af neuroser havde det givet psykiatrien et løft. Det "må være stimulerende og overvældende" for psykiaterne at opleve, fremhævedes det i artiklen.[211]

Også i dagspressen fik især lobotomien anerkendende ord med på vejen, og journalisterne fandt ofte superlativerne frem, når behandlingen skulle beskrives. I 1946 begyndte pressen at skrive om den "mirakuløse operation, der fra det ene minut til det andet befrier den sindssyge fra alle hans rædsler". I overskrifter som "Ungdomssløvsind helbredt ved operation" og "20 procent af sindssyge er helbredt ved operation", berettede aviser som Ekstra Bladet og Nationaltidende i 1952 om det hvide snit. Ud over helbredelserne skaffede samme operation 40 procent af patienterne "en så stor bedring, at de ikke behøver at være på en kronisk afdeling på et sindssygehospital", forklarede bladene. Også i Politiken var der positive artikler om en "Ny operation til gavn for sindssyge", og tilsvarende artikler var at finde i andre blade, hvor lobotomien blev karakteriseret som "en af hjernekirurgiens største landvindinger i de senere år".[212]

Lignende beskrivelser blev benyttet om elektrochok, som flere journalister fik lov at overvære på de psykiatriske hospitaler og afdelinger. Allerede i 1943 var *Billed-Bladet* på besøg på Sindssygehospitalet i Augustenborg for at "lave en enestående reportage af de mest moderne behandlinger af sindssyge", og bladet præsenterede med en billedserie den "omtalte elektrochok metode, der har haft så gode resultater, at sindssygehospitalerne ikke behøver at lide af pladsmangel som tidligere". En tilsvarende historie kunne en journalist fortælle efter et besøg i 1950 på Sindssygehospitalet i Middelfart, hvor han noterede, at "det er virkelig en kendsgerning, at sindssygehospitalerne verden over årligt kan sende flere hundrede patienter hjem som helbredt – kun på grund af et par elektroders mirakuløse indgriben".[213]

I begyndelsen af 1950'erne blev pressen også gjort bekendt med nye medikamentelle behandlingsmetoder. I 1952 var de første forsøg med klorpromazin til psykiatriske patienter blevet udført i Frankrig. De franske forskere kunne berette om en god anti-psykotisk effekt af behandlingen, og nyheden om det nye præparat spredte sig hurtigt til en række lande, efter at klorpromazin i 1954 var kommet i handlen i Europa under salgsnavnet Largactil.[214]

Kort efter eksperimenterne med klorpromazin kom resultaterne af de første kliniske forsøg med rauvolfia-præparatet reserpin, hvor der blev berettet om en god effekt ved depression. Ligesom klorpromazin blev reserpin anvendt bredt til patienter med psykoser og fik stor udbredelse under salgsnavnet Serpasil. Året efter blev præparatet imipramin testet i Schweiz på patienter med depression, hvor der også blev rapporteret om gunstige resultater, og næsten samtidig kom det nye angstdæmpende medikament meprobamat (Miltown 1955, da. Restenil), der sammen med Valium skulle blive kendt i folkemunde som "mother's little helper". I samme periode begyndte det stemningsstabiliserende middel, lithium, til manio-depressive patienter at blive anvendt i større udstrækning på hospitalerne.[215] 1950'erne bød i det hele taget på en ny fase i de psykiatriske behandlingsmetoders historie. I løbet af få år havde psykiaterne fået præparater inden for hovedkategorierne af psykofarmaka, som man kender dem i dag: stemningsstabiliserende midler, antipsykotika, anti-depressiva og anxiolytica (angstdæmpende midler).

Klorpromazin (Largactil) og reserpin (Serpasil) kom efter de første udenlandske rapporter hurtigt i brug i Danmark. I november 1954 i Dansk Psykiatrisk Selskab fremlagde Sven Munch-Petersen fra Sct. Hans Hospital de første resultater af behandlingen af 30 patienter med klorpromazin. Og de første danske artikler om klorpromazin og reserpin blev samme år bragt i *Ugeskrift for Læger*.[216] De tidlige danske forsøg med klorpromazin og andre præparater i 1950'erne gav håb om, at man kunne bedre patienternes tilstand mærkbart, da de nye stoffer især var effektive over for en række klassiske psykotiske symptomer som hallucinationer, vrangforestillinger og psykomotorisk uro. Over for pressen kunne psykiaterne også fortælle om en ny situation på hospitalerne, hvor patienterne blev roligere, kunne være mere oppe på afdelingerne eller færdes uden for hospitalet.

Et indgående samarbejde med medicinalindustrien kom også til at præge dansk psykiatri i slutningen af 1950'erne. Jørgen Ravn fra det psykiatriske hospital i Middelfart afprøvede således i november 1958 det første danske præparat fra Lundbeck, chlorprotixen, og aflagde rapport til firmaet lidt over en måned senere. Der var ofte tale om en meget hurtig proces fra de første forsøg til at præparaterne kom i handlen. I januar 1959 blev chlorprotixen således anerkendt af

Sundhedsstyrelsen på grundlag af rapporter fra tre hospitaler. I slutningen af marts – knap fem måneder efter det første forsøg – kom det i handlen under navnet Truxal.[217] Nye præparater som Sordinol (clopentixol) kom i handlen i 1961 og Fluanzol (flupentixol) i 1965.

I åndssvageforsorgen blev både de somatiske behandlingsmetoder som lobotomi og elektrochok anvendt, og lægerne var heller ikke længe om at bruge psykofarmaka, da de kom på markedet. På nogle anstalter havde lægerne et tæt samarbejde med medicinalindustrien, som sendte dem forskellige præparater til afprøvning på de åndssvage. Udover antipsykotisk medicin var lægerne på anstalter som Andersvænge især interesseret i virkningen af hormon-præparater til at dæmpe de åndssvages seksualdrift.[218] Men i forhold til sindssygehospitalerne, hvor psykiaterne kunne berette om helbredelser og større bedringer af patienterne, havde åndssvagelægerne ikke helt så store forventninger om at sende deres klienter tilbage til samfundet. Behandlingerne blev især brugt over for urolige, aggressive og seksuelt aktive åndssvage med håb om at dæmpe disse symptomer.

Anvendelsen af psykofarmaka vandt også indpas i børneforsorgen, hvor den medikamentelle behandling kom i brug på nogle af de institutioner, som havde psykiatrisk tilsyn. På nogle børnehjem som Godhavn blev psykofarmaka ikke kun brugt til psykiske lidelser, men også over for symptomer som sengevædning (enuresis).[219] I forhold til psykiatrien og åndssvageanstalterne var børneforsorgen imidlertid per tradition et mindre lægedomineret område med en langt svagere statslig styring. Som tidligere nævnt, var børneforsorgens forskellige dele med Socialreformen i 1933 blevet samlet under det offentlige børneværn. Men en stor del af plejen lå stadig hos familier, private institutioner og filantropiske foreninger.[220] En religiøs og missionerende tradition prægede stadig flere af disse private institutioner, hvor mange også så driften af hjemmet som et kald. Men fra slutningen af 1940'erne blæste nye pædagogiske vinde, og psykologerne og psykiaterne pressede som nye faggrupper på. Det blev også i højere grad staten, der fastsatte normerne for børneforsorgen, hvor planen var, at lægerne, psykiaterne og psykologerne skulle integreres med tilsyn, konsulentvirksomhed og rådgivningsklinikker.

Psykiatere, psykologer og pædagoger

Den større psykologiske og psykiatriske interesse for barnet gik tilbage til begyndelsen af 1900-tallet. I dansk psykiatri var opmærksomheden på det syge eller problematiske barn først for alvor blevet vakt med August Wimmers bog *Degenererede Børn* (1909), der lagde stor vægt på

afvigelsernes arvelighed. Bogen byggede på erfaringer, som Wimmer havde haft med børn og unge på Kommunehospitalets psykiatriske afdeling i København. Wimmers bog blev dog ikke umiddelbart fulgt op af lignende større studier, og mod 1930'ernes slutning kunne psykiateren Georg K. Stürup konstatere, at i Danmark var der endnu ikke udviklet "en speciel børnepsykiatri".[221] I 1935 var der dog blevet oprettet et børnepsykiatrisk ambulatorium på Rigshospitalet, og i 1944 blev den første sengeafdeling indviet samme sted. Derefter begyndte tingene at tage form. I 1948 åbnede en børnepsykiatrisk afdeling på Bispebjerg Hospital, og samme år udkom den første psykiatriske lærebog *Børnepsykiatri* skrevet af Margrete Lomholdt. Fem år senere blev børnepsykiatri formelt et lægefagligt speciale.[222]

Psykologien havde også først i begyndelsen af 1900-tallet fået status som selvstændigt fag. På universitetet var psykologien tidligere en del af filosofien. Inspireret af naturvidenskabens forskningsmetoder var en eksperimentel psykologi opstået i Tyskland i slutningen af 1800-tallet, og danskeren Alfred Lehmann var en af dem, der syd for grænsen havde studeret den nye videnskab. Ved hjemkomsten til Danmark oprettede han i 1886 det første Psyko-fysiske Laboratorium, som i 1893 blev overtaget af Københavns Universitet. I 1919 blev Lehman professor i psykologi ved Universitetet, og tre år senere blev en magisteruddannelse etableret, hvorved psykologien formelt blev udskilt fra filosofien.[223]

Selvom Alfred Lehmann havde sit ståsted i den eksperimentelle psykologi, inspireret af naturvidenskabernes målbare metoder, havde han alsidige interesser, der omfattede områder som hypnose, kritiske studier af spiritisme og psykologiens betydning for opdragelsen. En del af hans arbejde var rettet mod psykologiundervisningen på seminarerne. Sammen med medarbejderen R.H. Pedersen fra det psykologiske laboratorium og kommunelærer Christian Hansen-Tybjerg var han i 1914 med til at danne Foreningen for eksperimental pædagogik, der havde som formål at: "udbrede kendskabet til den eksperimentelle pædagogik, dels at iværksætte selvstændige undersøgelser af skolebørn".[224]

Foreningen fik ikke en lang levetid, men gav fodfæste til en gruppe af psykologisk interesserede reformpædagoger, som senere skulle få stor betydning for etableringen af skolepsykologien i Danmark. I 1924 oprettedes Udvalget for Skolepsykologiske Undersøgelser, der havde støtte fra alle betydende organisationer i den danske skoleverden. Udvalget stod bag bearbejdelsen af den danske form for Binet-Simon intelligenstest i 1930 og standpunktsprøver i skolen, ligesom den spillede en helt central rolle for etableringen af skolepsykologien i Danmark.[225] I 1934 blev den første skolepsykolog Henning Meyer ansat på Frederiksberg. Som andre af de

tidlige psykologer gjorde Meyer sig til talsmand for en skole, hvor barnet gjorde sig egne erfaringer: ”så det kunde arbejde i overensstemmelse med sine anlæg, med sine evner, med sit eget tempo, så det kan spørge og opstille problemer”.[226]

I den nye psykologi lå en kritik af tidens disciplinerende og lærerstyrede skole. Ønsket om ændringer kom også fra politisk hold, hvor især Socialdemokratiet og Det radikale Venstre havde ideer om en mere lighedsskabende skole. Mest markant var kritikken fra Foreningen Den Frie Skole, dannet i 1926, der med inspiration fra bl.a. reformpædagogik og psykoanalysen angreb den autoritære undervisning, den hårde disciplin og opdragelse, som børnene skulle frigøres fra. Som Den Frie Skoles arbejdsprogram sagde, skulle ”barnet og ikke lærestoffet” være ”hovedsagen ved udformningen af skolens hele program”, og ”opdragelsen bør foregå i frihed og under ansvar i et miljø, som fremmer børnenes aktivitet og skabende kræfter, således at deres medfødte evner og anlæg kommer til bedst mulig udfoldelse ”. Målet var, at børnene skulle udvikle ”sig til at blive selvhjulpne og fordomsfrie mennesker”.[227]

Seksualoplysning og seksualundervisning var også en mærkesag for Den frie Skole, og det var et område, som foreningen for alvor fik sat på dagsordenen. I slutningen af 1930’erne var seksualundervisning ikke obligatorisk i skolen, men kunne berøres i forbindelse med sundhedslære eller naturhistorie. Og denne mulighed blev som regel fravalgt. En undersøgelse foretaget i 1936 af en kommission under undervisningsministeriet viste, at kun to kommuner ud af 72 svarede ja til, at der blev givet seksualundervisning. At det heller ikke var almindeligt at tale om emnet i skolen, fik en lærer, Olaf de Hemmer Egeberg, fra kredsen omkring Den frie Skole at føle. Han blev afskediget fra Københavns Skolevæsen i 1937, fordi han i en dansktime havde læst højt af Harald Herdals roman *Den første Verden*, hvor ordet ”tissemand” figurerede i teksten.[228] Sagen vakte stor harme i det reformpædagogiske miljø, og i protest over fyringen etablerede forfatteren Børge Madsen det nye tidsskrift *Sex og Samfund*, der skulle ”bekæmpe det seksuelle hysteri” i tiden. Selvom bladets første nummer i 5.000 eksemplarer blev revet væk, havde seksualoplysningen trange kår. Kunstnere og forfattere, der overskred grænserne for det tilladelige, fik ofte deres værker beslaglagt.[229] Som Lea Korsgård beretter, havde man fra 1937 på Politigården i København intensiveret jagten på obskøne ord og billeder, og det gik ikke kun udover kunstens udøvere. En antikvarboghandler i Borgergade fik således en dom for at have solgt hæfter med titler som *Skjulte Laster*, *Nye Pariserbilleder* og *Brudenatten*; en kioskejer blev bedt omgående at stoppe sit salg af kondomer, der portrætterede statsminister Stauning på spidsen; og da en betjent gæstede en restaurant og hørte en sanger underholde med ordene ”kneppe”, ”bøsse” og ”gå i bukserne på dig”, arresterede han

omgående den pågældende troubadour. *Sex og Samfund* kom også hurtigt i ordensmagtens søgelys. Anledningen var det andet nummer af tidsskriftet, der indeholdt en brevkasse om emner som onani, frigiditet og impotens, og det faldt det ikke i god jord hos politiet, som straks beslaglagde bladet.[230]

Mens den seksuelle frigørelse havde vanskelige betingelser i 1930'erne og 1940'ernes Danmark, vandt andre ideer fra reformpædagogik og psykologi lettere indpas. I 1934 blev det første skolepsykologiske kontor oprettet, og det blev efterfulgt af kontorer i mange af de større byer. I 1939 blev det første årskursus i psykologi ved Danmarks Lærerhøjskole etableret, og i 1944 kom et treårigt psykologisk-pædagogisk studium ved Københavns Universitet. Centrale personer fra Den frie Skole som Sofie Rifbjerg fik samtidig ledende stillinger inden for det skolepsykologiske område. Det tætte samarbejde mellem skole og psykologien afspejlede sig også ved, at halvdelen af alle psykologer i Danmark arbejdede i 1947 som skolepsykologer eller løste opgaver for folkeskolen.[231]

Trods modstand havde psykologien også så småt fået foden inden for i dansk psykiatri. I redaktionelle artikler i fagtidsskrifter som *Ugeskrift for Læger* var nødvendigheden af at integrere psykoanalyse og psykoterapi i hospitalspsykiatrien flere gange blevet fremhævet. Og i 1954 var nogle af disse forslag blevet imødekommet på lægeuddannelsen med indførelsen af et nyt halvårligt kursus i neuroselære og forelæsningerne over medicinsk psykologi og mentalhygiejne. På dette tidspunkt havde de første psykologer også fået ansættelse inden for psykiatrien. Den første psykolog inden for voksen-psykiatrien var Helle Kehlet, der i 1950 blev tilknyttet Psykiatrisk Hospital i Risskov, og kort efter blev Lise Østergaard og Alice Theilgaard ansat på Rigshospitalets psykiatriske afdeling. Psykoanalysen vandt også frem på nogle af de psykiatriske hospitaler i denne tid, efter at psykiaterne Paul Reiter, Einar Geert-Jørgensen og Georg K. Stürup i 1949 fik etableret en psykoanalytisk uddannelse efter den internationale psykoanalytiske forenings (IPA) forskrifter.[232] Psykiaterne Thorkil Vanggaard og Erik Bjerg Hansen fik samtidig anerkendte uddannelser i henholdsvis USA og Østrig, og de var i 1953 med til at stifte Dansk Psykoanalytisk Selskab. Både Bjerg Hansen og Vanggaard fik ansættelse på Rigshospitalets psykiatriske afdeling.

I åndssvageforsorgen var et samarbejde med psykologerne heller ikke for alvor etableret i 1940'erne. I en artikel om "Psykologiens plads i åndssvageforsorgen" kunne leder af Gl. Bakkehus Erik Floris i 1955 konstatere, at kun nogle enkelte psykologer var blevet ansat i åndssvageskolen. Floris, der selv havde læst psykologi, så dog positivt på mulighederne for en integration: "Psykologien er som den store næringsgiver noget centralt i åndssvageskolens arbejde, og vi har brug for psykologer som direkte medarbejdere".[233] Det var samtidig et mål at få

indarbejdet psykologiske indsigter i plejeuddannelsen i både åndssvageforsorgen og børneforsorgen. I forskellige betænkninger fra Socialministeriet om uddannelse af ledere og medarbejdere ved opdragelseshjem, blev både undervisning i psykologi og psykiatri foreslået som en del af uddannelsen.[234]

En udbygning af plejeuddannelsen i socialforsorgen lod dog vente på sig, og det var et tilbagevendende problem, at mange ansatte kun havde begrænsede redskaber til at løse opgaverne i forhold til de anbragte børn, unge og voksne. Diskussionerne dukkede som regel op i forbindelse med anklager i offentligheden om vold og andre overgreb. I psykiatrien blev der i 1909 taget initiativ til en uddannelse af plejerne efter en række sager, der kulminerede med en episode fra Sindssygehospitalet i Viborg, hvor en patient døde af sine kvæstelser. Flere vidner havde set en af opsynsmændene slå og sparke patienten. Opsynsmanden blev dømt, men straffen var til at overse. Manden blev idømt en bøde til statskassen på 50 kr., eller subsidiært otte dages fængsel.[235] Men skandalesagerne i pressen førte til, at der blev rejst krav om reformer af sindssygevæsenet og om uddannelse af opsynspersonalet. Der blev i 1910 udarbejdet en lærebog til opsynsfolket, der samtidig skiftede navn til plejepersonale. Året efter blev en lov om Ordning af Plejeforholdene på Statens Sindssygehospitaler vedtaget. Plejepersonalet skulle nu være faglært og gennemgå en uddannelse med eksamen i sygepleje. De ledende stillinger på hospitalsafdelingerne skulle samtidig besættes af sygeplejersker, der havde taget uddannelse i sindssygepleje.[236]

Omtrent på samme tid havde man i åndssvageforsorgen indført et kursus for opsynsmænd og plejersker, og efter 1. Verdenskrig blev der etableret en treårig elevuddannelse, og en lærebog blev også udgivet. Også i børneforsorgen var der blevet indført kurser i begyndelsen af 1900-tallet, men ikke længerevarende uddannelsesforløb. I 1934 havde forskellige foreninger under børneforsorgen dog fået oprettet Hindholm Højskole, hvor de første længere, sammenhængende kurser inden for børneforsorgen blev udbudt. Det var dog først i begyndelsen af 1950'erne, at nye ideer om pædagogik, psykologi og psykiatri for alvor blev indført i en udvidet grunduddannelse og videreuddannelse på Hindholm Højskole.[237]

Tidlige initiativer til at starte en uddannelse af socialarbejdere på de psykiatriske hospitaler var også blevet iværksat i begyndelsen af 1900-tallet. I 1922 havde præsten Axel Garboe påbegyndt et socialt hjælpearbejde på Kommunehospitalets psykiatriske afdeling i København. Forsøget på at bistå patienterne blev en succes, og den første faste socialhjælperstilling blev derefter oprettet i 1934 til Manon Lüttichau ved Kommunehospitalets psykiatriske afdeling. Lüttichau sørgede også i slutningen af 1930'erne for et halvårligt kursus for socialrådgivere og dannede Den Sociale Skole. I

1941 fik skolen statsstøtte, og uddannelsen blev gjort toårig. Omkring dette tidspunkt var Dansk Socialrådgiverforening også blevet dannet. Foreningen havde i 1940 omkring 70 medlemmer. De forskellige initiativer medførte, at flere socialarbejdere fik ansættelse i psykiatrien og andre sociale institutioner. I 1955 var antallet af socialrådgivere i Danmark kommet op på knap 400.[238]

Generelt kom der i perioden frem mod 1958 mere opmærksomhed på sociale og psykologiske faktorers betydning. Det medførte også, at flere af socialforsorgens grene begyndte at inkludere nye pædagogiske og psykologiske ideer i uddannelserne, samtidig med at faggrupperne på hospitaler og anstalter så småt blev mere sammensatte. Socialforsorgens anstalter, hjem og sindssygehospitalerne oplevede desuden et pres udefra. Kritiske grupper var i højere grad begyndt at stille spørgsmål ved institutionernes praksis og ytrede krav om, at de nye psykologiske og pædagogiske ideer i højere grad blev anvendt i forsorgen. Selvom lægerne kom til at spille en større rolle i børneforsorgen og endnu havde en stærk position i åndssvageforsorgen, psykiatrien og den øvrige særforsorg, kunne det ikke overses, at der også var problemer på institutionerne. Og selvom lægerne havde stor autoritet og prestige i offentligheden blev de også mødt med modstand. I 1940'erne blev de kritiske røster flere, og især åndssvageforsorgen og børneforsorgen oplevede talrige dårlige sager, som pressen dækkede.

Særforsorgen og dens kritikere

Kampen om åndssvageforsorgen udspillede sig ikke kun i avisernes debatspalter. Den foregik også på vej og gade. Den 5. oktober 1942 kunne dagbladene berette om et forsøg på at storme Ebberødgård. Omkring 40 medlemmer af foreningen "Den personlige Hæderligheds Værn" var efter et møde i Griffenfeldtsgade i København draget mod Birkerød med planer om at befri en ung pige, som opholdt sig på anstalten. På Ebberødgård var man blevet advaret om den kommende aktion, og da medlemmerne af Den personlige Hæderligheds Værn ved middagstid til fods nærmede sig Ebberødgård, trådte en gruppe på syv plejere fra institutionen frem og dannede en kæde over vejen. Plejerne meddelte de to ledere af Værnet, Anders Johan Adeltoft og Karoline Mønniche, at de ikke ville få lov til at komme ind på anstalten. Gruppen fra København valgte at overhøre anmodningen og fortsatte deres gang mod anstalten: "I sluttet formation drog man frem, til man stødte på plejernes kæde, og i næste øjeblik var det hele vild tumult. Plejerne blev trakteret med stokkeslag, og en af dem, plejer Johannes Larsen, blev slået bevidstløs. En anden af plejerne fik kvæstet et øre, og en tredje måtte under lægebehandling". Mens slaget rasede på vejen, var politiet

blevet tilkaldt, og kampen fik en ende. De to ledere af Værnet og 11 andre personer blev anholdt og ført til Hørsholm, hvor de kom i arresten. De blev kort efter fremstillet i grundlovsforhør, og efter en fire timer lang afhøring blev fem af de anholdte fængslet for 10 dage.[239] Det var ikke sidste gang, at Værnets medlemmer kom bag tremmer. Pressen bragte i den følgende tid lange reportager om retssager mellem Ebberødgård og Værnets ledere, der i nogle tilfælde fik straffe på op til fem måneders fængsel for injurier og andre forseelser.

Mens Værnets aktioner ofte gav anledning til satiriske tegninger eller afstandstagen i aviserne, fik andre kritikere en bedre modtagelse i pressen. Effekten af åndssvageloven fra 1934 begyndte for alvor at stå klart for mange mennesker, hvor især interneringen af de lettere åndssvage kom i fokus. Det førte jævnligt til modstand ikke blot fra de berørte familier, men også i lokalsamfundene, hvor man mente, at de internerede ikke var så åndssvage, som lægerne påstod. Nogle steder i landet mødte hundredvis af mennesker op foran de hjem, hvor børn og unge åndssvage skulle fjernes, for at modsætte sig at de blev anbragt på anstalt eller steriliseret. Andre steder troppede folk op til store offentlige møder om anbringelserne af de åndssvage. Samtidig blev der rejst en kritik af åndssvageforsorgen generelt; de lukkede afdelinger, lægernes behandling af de pårørende, voldshandlinger mod åndssvage, arbejdsmæssig udnyttelse af de indlagte, intelligensprøverne, forplejningen og de hygiejniske forhold på anstalterne blev alt sammen sat på den kritiske dagsorden af en række forældreforeninger, interessegrupper og uafhængige enkeltpersoner. Målet var en ændring af de åndssvages kår.[240]

Nogle af de mest energiske kritikere af åndssvageforsorgen var kvinder fra den kulturradikale venstrefløj. De var erfarne skribenter og fik optaget stribevis af artikler i de store dagblade. Nogle havde også deres egen platform med tidsskrifter, som de selv redigerede og skrev til. Sofie Rifbjerg var en af de kulturradikale kritikere, der havde et indgående kendskab til åndssvageforsorg, dels fra sin første tid som lærer på Den Kellerske Anstalt i Brejning i 1907-09 og senere fra et langt arbejde på Københavns Værneskoler for svagtbegavede børn.[241] Som magister i psykologi og medlem af Den frie Skole havde hun samtidig en kritisk holdning til den autoritære behandling af de åndssvage på anstalterne og blev involveret i en række offentlige debatter med de ledende læger i åndssvageforsorgen. En lignende holdning havde Ellen Hørup, der var datter af den radikale politiker Viggo Hørup. Hun havde allerede som ung markeret sig som Danmarks første kvindelige racercyklist og roer; senere blev hun især kendt for sin journalistik. Hun var en af de få kvindelige journalister, der skrev om udenrigspolitik og herunder en række mærkesager som Ghandi og indernes kamp for selvstændighed, kvindefrigørelse, fredssagen og senere i 1930'erne et

opgør med den spirende fascisme i Europa. I 1932 havde hun også fået øjnene op for forholdene på Den Kellerske Anstalt i Brejning, og opmærksomheden på de problematiske forhold i åndssvageforsorgen videreførte hun især i 1940'erne, hvor hun skrev om problemer med områder som sterilisation, intelligenskvotienter og internering af åndssvage.[242] I 1943 startede hun *Forældrebladet*, hvor kritikken af åndssvageforsorgen især blev udfoldet.

Ellen Hørup støttede også malerinden Nanna Andersens kamp mod åndssvageanstalterne. Nanna Andersen var formand for Hillerød Forældreforening og tilknyttet Landsforening Nervelidendes og Åndssvages Interesser.[243] Hun vakte i 1941 stor opmærksomhed med bogen *Børne- og Ungdomsforsorg bag Kulisserne*. I bogen beskrev Nana Andersen, hvordan hun år tilbage var blevet tilbudt 480 kr. årligt for at tage en ung åndssvag pige i huset: "Jeg blev forarget på pigens vegne over at kunne få gratis husassistent – at dette menneske ingen løn skulle have for sit arbejde, kunde jeg ikke fatte. (…) Alt i alt gav det stødet til, at jeg begyndte at arbejde på at mildne kårene for svagtbegavede, udviklingshæmmede børn og unge".[244]

Forargelsen blev drivkraften i det en overlæge siden skulle kalde "Nanna Andersens korstog mod åndssvageforsorgen." [245] Udover kritikken af det gratis arbejde fra åndssvage i familieplejen var tilbageholdelse af børn og unge på åndssvageanstalterne, tvungne sterilisationer, dårlig kost og beklædning samt nedværdigende behandling andre omdrejningspunkter i Nanna Andersens kritik.[246]

Nanna Andersen bog var en medvirkende årsag til nedsættelse af et udvalg, der skulle gennemgå både åndssvage- og børneforsorgens forhold. Udvalget arbejdede hurtigt og udgav en betænkning knap otte måneder senere. Udvalget var varsom med kritikken, og konklusionen var nærmest et både-og: "Udvalget skal som resultat af sine overvejelser konkludere, at de offentlige fremførte angreb på børne- og åndssvageforsorgen i det store hele har været uberettiget, men at man ikke kan frakende den fremsatte kritik enhver berettigelse". Udvalgets anbefalinger af ændringer i åndssvageforsorgen blev kun i ganske ringe omfang gennemført, og klagerne over åndssvageforsorgen fortsatte i den følgende tid.[247]

Flere af forældreforeningerne og de kulturradikale kritikere var også dybt skeptiske over for landets børneforsorg, hvor anklagerne også var begyndt at hobe sig op. Ligesom med åndssvageforsorgen oplevede mange familier – især fra arbejderklassen – at myndighederne hentede deres børn og anbragte dem på et af børneforsorgens hjem. Med forsorgsloven i 1933 var der kommet en øget kontrol med forældre og andre opdragere, og der var blandt andet blevet indført fast tilsyn med børn født uden for ægteskab. Opsynet med børn af enlige kvinder var også blevet

intensiveret, ligesom der var indført bedre muligheder for at tvangsfjerne børn med fysiske svagheder. Med forsorgsloven havde børneværnet samtidig tavshedspligt, og det betød, at forældrene ikke fik lov til at se sagens akter og dermed grundlaget for beslutningen om at fjerne deres barn. I 1940'erne kom der et stigende fokus på tvangsfjernelserne og den manglende retsbeskyttelse. Forholdene på børnehjemmene og lignende institutioner, hvor man, ifølge Ellen Hørup, "hersede med riset i den ene hånd og Bibelen i den anden", kom også til debat.[248] Beskyldninger fra forældreforeninger og enkeltpersoner gik ofte på, at disciplinen var hård, pligtarbejdet omfattende og lussinger hverdagskost i den danske børneforsorg.

Selvom billedet af sindssygehospitalerne ikke var rosenrødt og mindre positive avisartikler om hospitalerne var blevet noget hyppigere i 1950'erne, havde psykiatrien ikke på samme måde som åndssvageanstalterne og børneforsorgen været i offentlighedens søgelys. Enkle sager nåede dog fra pressen og Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler helt op til indenrigsministeren, som blev udbedt kommentarer. En af disse sager opstod på baggrund af en aviskronik i Politiken, skrevet af en patient, der havde været indlagt på hospitalet i Nykøbing Sjælland. Patienten var den kendte komponist og embedsmand, Jørgen Bentzon, der ikke lagde skjul på, at han led af manio-depressiv psykose og havde brug for hospitalsophold i forbindelse med sin lidelse. I aviskronikken skildrede han en dag på det sjællandske sindssygehospital anno 1950, hvor bygningerne var nedslidte og uhygiejniske, værkstederne snavsede og overbefolkede, personalet sparsomt og uuddannet og de urolige afdelinger domineret af skrigende og brølende patienter, der truede hinanden.[249]

Jørgen Bentzons klage blev taget til efterretning i Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler, hvor direktøren Georg Brøchner-Mortensen inviterede komponisten til en samtale om problemerne, som Direktoratet gerne ville "afhjælpe". Efter samtalen bad direktøren hospitalet i Nykøbing Sjælland om en redegørelse. I et langt brev til Direktoratet kunne hospitalets overlæge bekræfte mange af kritikpunkterne fra Bentzon og erkendte, at "da hospitalet er betydeligt overbelagt, kan man ikke komme udenom, at forholdene i mange henseender er mindre formålstjenlige".[250]

Over for pressen afviste indenrigsminister Jens Smørum fra Venstre imidlertid anklagerne mod sindssygehospitalerne og kunne ikke forstå den "kritik, som bladene råber op om". Han havde som minister besøgt samtlige sindssygehospitaler og ikke set eller fået henvendelser om dårlige forhold.[251]

I åndssvageforsorgen blev kritikken især imødegået af den fremtrædende embedsmand K.H. Kofoed, der også var bestyrelsesformand for Ø-stifternes Åndssvageanstalt. "Efter min

opfattelse er der intet andet land i Europa, hvor der gøres så meget for de åndssvage som i Danmark", kunne han meddele i Politiken. "Klagerne har været uberettigede, og åndssvageforsorgen har gennemgået skærsilden på tilfredsstillende måde", konkluderende han i 1942.[252] En lignende holdning havde overlæge Gunnar Wad på åndssvageanstalten i Vodskov i 1954, hvor han i en avis forklarede, "at med Socialreformen i 1933 og åndssvagelovgivningen i 1934 lagde K.K. Steincke grundlaget for en åndssvageforsorg, som verden aldrig har set mage til".[253]

Selvom argumentet om "verdens bedste åndssvageforsorg" blev gentaget langt op i 1950'erne, var læger og embedsmænd i åndssvageforsorgen ikke så positive, når forholdene blev diskuteret på interne møder. På et bestyrelsesmøde for Ø-stifternes Åndssvageanstalt i juni 1945, blev kritikken fra "de efterhånden velkendte kværulantkredse" taget op af cheflæge Schwalbe-Hansen, der dog erkendte, at der var problemer med utidssvarende forhold og mangel på personale til at tackle de urolige patienter. Formanden for bestyrelsen måtte: "give overlægen ret heri, men det kunne man ikke sige offentligt". Men han var enig i, "at de nuværende forhold var uforsvarlige."[254]

I åndssvageforsorgen fortsatte klagerne med at rulle ind, indtil Socialministeriet i starten af 1950'erne igen følte sig kaldet til at tage forholdene i øjesyn.[255] Medvirkende til kursændringen var ikke kun klagesagerne, men også interne, faglige modsætninger mellem lægerne, som ledede åndssvageanstalterne, samt mellem læger og pædagoger, der vægtede uddannelsen af de åndssvage. I 1954 nedsatte ministeriet en kommission, som skulle udarbejde en ny åndssvagelov. En lignende kommission blev nedsat til at undersøge børneforsorgen. Derefter gik der en årrække med arbejdet i kommissionerne, der først udgav deres betænkninger i 1958.

”Når de nu vidste, jeg var en dame”

Bente Drejers erindringer fra åndssvageanstalten Ebberødgård 1949-1959

Bente
(Privateje)

”Jeg kom derned, fordi jeg skulle lære at læse og skrive. (...) Min far og mor var med. Nu skal du være her. Så kom jeg sådan et sted hen. Jeg tænker så tit: Andre skulle se det, og andre skulle mærke det; hvordan det var.”

Til Ebberødgård

Bente blev født den 18. juni 1942 og voksede op i en lejlighed på Østerbro sammen med sin far, mor og storebror. Faren var postbud på Holmen, moren arbejdede på Hellesens Elementfabrik, og Bente blev passet om dagen af en dame, der kørte hende rundt i barnevogn.

Da Bente begyndte i skolen, havde hun svært ved at følge med. Derfor kom hun til Ebberødgård ved Birkerød.

Bente husker ikke årstal så godt, men hun ved, at hun blev konfirmeret, mens hun boede på Ebberødgård, og hun ved, at hun boede der i ti år. Hun kan også huske, at hun først var på børneafdelingen, siden på F, en afdeling for voksne kvinder.

På Rigsarkivet finder vi protokollen over kvindelige patienter på Ebberødgård. Der fremgår det, at Bente blev indskrevet i 1949 og udskrevet i 1959, samme år som den nye åndssvagelov blev indført. Bentes fortælling giver på mange måder et indblik i den behandling af åndssvage, som den nye lov var et opgør med.

Bente fortæller, at hun i begyndelsen følte sig meget alene. ”Jeg har også grædt”. Men hun tabte ikke modet: ”Jeg tænkte bare, jeg lærer nok nogle mennesker at kende.”

”Jeg havde travlt dengang”

Bente havde forstået det sådan, at hun skulle til Ebberødgård, fordi hun skulle lære at læse og skrive. ”Jeg skulle jo lære at læse bogstaverne”. Men Bente kom ikke i skole. I stedet hjalp hun til på afdelingen. Hun kan huske, at en af hende daglige pligter var at gå med madbogen ned til overlægen: ”Jeg tænkte bare, herinde står der noget om os, alle os der bor her. (...) Der stod, hvis man havde været uartig, og der stod noget om maden og pillerne. Jeg ved godt, der har stået noget om mig.” Men Bente kunne ikke læse, hvad der stod. ”Jeg kan godt skrive Bente nu, men nogle gange glemmer jeg at skrive Drejer.”

Bente er ked af, at hun aldrig har gået i skole og ikke har lært at læse. ”Jeg kunne have lært mange ting. Det tænker jeg inden i mig selv. Jeg skulle have lært nogle flere ting dernede på Ebberødgård.”

Når Bente fortæller om sin hverdag, lyder det, som om hun var hjælpepige på en afdeling med patienter, der kunne mindre end hende selv. Det var ikke ualmindeligt i 1950’erne at give nogle af de arbejdsdygtige en rolle som hjælpere på børneafdelinger eller afdelinger med patienter,

som blot blev opbevaret, passet og plejet. ”Jeg havde travlt dengang”, fortæller Bente. ”Jeg dækkede bord og øsede øllebrød og havregrød op, det gjorde jeg. Jeg lavede mange ting dengang. Øllebrød og havregrød, det blev lavet i køkkenet og sat over til os på afdelingerne, sådan gjorde man i gamle dage.”

Bente kan huske, at med til havregrøden hørte en masse piller. ”Det var sådan nogen hvide nogen, (...) man blev sådan lidt rundt på gulvet. Jeg ved ikke, om det var beroligende piller. Jeg fik dem hver dag, men jeg vidste ikke, hvorfor jeg skulle have piller. Nogle gange var det svært at få pillerne ned, (...) så hældte de dem sgu da bare ned i maden.”

Mens dagen på Ebberødgård var fyldt af gøremål, kunne aftenen være lang at komme igennem. ”Vi skulle i seng klokken syv, for vi skulle tidligt op. Allerede klokken fire var der nogen, der kom i seng, men jeg kom i seng klokken syv, der var også nogen, der var i sengen hele dagen.” Bente sov på en sovesal. Nogle gange var der stille. ”Så lå man bare der og snakkede og kiggede på hinanden, og så klokken elleve så kom nattevagten og så efter, om der var noget.” Andre gange var der larm: ”Hvis de råbte om natten – det var ikke sjovt! Så sagde jeg: ’Ved I hvad, nu må I tie stille alle sammen’. Jeg sov her, og så var der en, der sov sådan her og sådan her,” siger Bente og viser, hvordan sengene stod tæt op ad hinanden. ”’Nu tier I stille’, sagde jeg.”

”Ligesom et dyr”

”Ved du hvad, jeg skal sige dig noget”, siger Bente alvorligt. ”Dengang var der nogen, der lå nede på gulvet og kravlede, kender du sådan nogen? Der var nogen, der var syge, de kravlede sådan på gulvet. (...) Engang var der en, der spiste håret, det var da ikke så godt, hun blev syg. (...) Der var også nogen, der kom ind i et bur, det er rigtigt, de kom ind i et bur ligesom et dyr.”

Bente fortæller også, at flere på afdelingen havde muffetrøjer på. ”Altså nu skal jeg fortælle, hvorfor de havde sådan nogen på i gamle dage, det var fordi, de ikke skulle rive tøj i stykker, de havde også sådan nogle handsker på, der blev spændt fast, fordi de ikke skulle rive tøj i stykker sådan her.” Bente viser, hvordan man kan rive tøj i stykker ved at tage det i munden og flå i det med hænderne. ”Det var fordi, de var syge mennesker, eller jeg ved ikke, om de var syge. De blev spændt, for at de ikke skulle rive tøj i stykker.”

Bente hjalp tit de andre. Men det var ikke alle, hun kunne hjælpe. ”Undskyld jeg siger noget, men der var én, hun lå sådan her.” Bente rejser sig og går med rollatoren foran sig hen til sin seng, hvor hun lægger sig for at vise, hvordan en anden kvinde lå fastspændt på maven. Bente

begraver ansigtet helt ned i puden. ”Hun blev bundet sådan her i sengen, og så kunne hun ikke komme på toilettet, og jeg lå i sengen der. ’Bente kan du ikke .. ’, sagde hun. Så sagde jeg: ’Nej’. Det kunne jeg jo ikke.”

”Jeg blev låst inde”

”Ved du hvad, dengang jeg var nede på Ebberødgård, der var jeg i sådan en stol, og så blev jeg bundet, og så slukkede de lyset”, fortæller Bente og viser, hvordan hun blev bundet omkring maven. Bente har ikke selv været fastspændt i sengen over længere tid, men hun husker tydeligt natten, hvor hun sad alene i et aflukket rum og vender flere gange tilbage til oplevelsen. ”De hev mig i håret og holdt mig fast i håret, og så skubbede de mig bare ind, der hvor jeg skulle være, og der sad jeg helt alene. Jeg sad der i ti timer, ja, både nat og dag. (...) De tændte lyset for mig på væggen og så kom de bare hen, og så fik jeg maden ind. (...) Jeg måtte ikke snakke med nogen. (...) Men jeg kan ikke huske, hvad jeg havde gjort, men i dag kan jeg godt tænke mig, hvad det var for noget, jeg kunne godt blive sur. (...) Jeg ved ikke, om jeg pludselig var gået amok, men hele natten sad jeg sådan og sov på en stol. De var jo ikke så kloge dengang. Men jeg tænkte nå, ja, måske dør jeg af det. Men det gjorde de dengang, dengang var de jo ikke kloge nok.”

Bente rasler med sine nøgler og tænker igen på dengang, hun blev låst inde. ”Jeg blev låst inde, og jeg tænkte, hvad er det, der rasler, det er nøgler, jeg sad sådan helt alene. (...) Jeg kunne høre, hvordan de gik og raslede med nøglerne først den ene vej og så den anden vej ligesom politibetjente.”

Bente fortæller, at politiet ofte kom med pigerne, der stak af, fordi de ikke kunne lide at være der. ”Hende Vivi, hun stak af, de var to piger, og de kom på den lukkede. (...) De løb vel ud i skoven eller sådan noget. De var på den lukkede i 11 dage. Der måtte de lægge pissebleerne sammen, det gad de ikke.” Engang spurgte de, om Bente ville med: ”men så sagde jeg: ’Nej, det vil jeg ikke, nej, for så blev min mor jo bare ked af det, det går ikke, så det gør jeg altså ikke,’ sagde jeg.”

Truslen om ”den lukkede” var noget, der lå i luften dengang. Bente kan huske en pige: ”Vi skulle gøre rent sammen, og ved du hvad, hun gjorde ved mig, hun smækkede en vaskeklud lige i hovedet på mig, så sagde jeg: ’Ved du hvad, det gør du ikke en gang til, så kan du komme på den lukkede.’ Men så kom hun i seng, fordi hun knaldede ruden i stykker.” Jeg spørger, om hun var bange for den lukkede afdeling. ”Ja, men jeg har nok været oppe på den lukkede, dengang jeg var

låst inde, siden der var nøgler og sådan noget, men jeg kom ud igen, men det tror jeg, det var, den lukkede."

"Når de nu vidste, jeg var en dame"

Der er flere episoder, som Bente oplevede som krænkende og stadig i dag kan blive vred over. Som mange andre unge kvinder under åndssvageforsorgen blev Bente steriliseret. "Jeg kan ikke få børn. Jeg er opereret for det. Det var dengang nede på Ebberødgård." Jeg spørger flere gange, hvad de fortalte hende forud for indgrebet, og om det var noget, hun blev spurgt om, indtil hun slår sig på låret og næsten råber: "Dengang fik man ikke noget at vide nede på Ebberødgård, og det er rigtigt, og jeg mener det, og ved du hvad, jeg havde ikke nogen bukser på, jeg vidste godt, jeg var en dame, fordi jeg fik det der røde, men ved du hvad, jeg lå uden bukser på dengang, jeg lå helt nøgen. (...) Det var ikke sjovt at være nøgen, det vidste de måske ikke dengang, i dag er de måske blevet klogere?"

For Bente var det ydmygende at sove uden tøj på, særligt når hun havde menstruation: "Det var kun om dagen, jeg havde tøj på, jeg havde ikke nattøj på dengang, jeg havde ikke bukser på om natten og så blødte det bare i sengen i stedet for. (...) Jeg tænkte bare, det var noget mærkeligt noget, når de nu vidste jeg var en dame, men det var nok fordi, de rev tøj i stykker, tror du ikke det?"

Jeg viser Bente en patientkjole, som jeg har taget med. Den er i rødternet bomuld. Bente tager kjolen, rejser sig op og holder den ud foran sig: "Nu skal jeg vise dig det. Sådan her, den gik helt ned til skoene, sådan var det. Man kunne dårlig gå." Sådan nogle kjoler havde de alle sammen på om dagen. "Men når min mor kom og besøgte mig, så fik jeg eget tøj på, men de andre dage måtte man ikke have eget tøj på. (...) Hjemme hos min mor, der havde jeg sømandstøj på."

"Jeg havde én, der hed Steen"

Jeg spørger Bente, hvordan hun havde det med personalet; om der var nogen, hun kunne snakke med? "Ikke med personalet, det kunne man ikke dengang. Kun med beboerne. Fordi de var der ikke, kun engang imellem, men de snakkede ikke sådan meget med en." Bente beskriver personalet som fraværende. Hun kan også godt se hvorfor: "Der var kun én personale dengang til ti mennesker. De havde ikke tid dengang". Ikke desto mindre var det svært at blive overset som menneske. "De

var strenge engang imellem, andre gange var de sådan lidt irriterede, men de har aldrig nogen sinde, nej, kun engang imellem sagde de: 'Goddag Bente, har du det godt?'".

Mens personalet ikke fylder meget, træder flere af de andre anbragte ud af Bentes historie i små fortællinger om omsorg og venskab. Bente vender flere gange tilbage til en lille dreng, som hun skulle made hver dag: "Jeg havde én, der hed Steen, som jeg hjalp. (...) Jeg madede ham, det kunne jeg godt lide, han var sød. Jeg var med ham ude i gården, så sagde jeg, at jeg elskede ham og jeg sagde: 'Se der kommer en flyvemaskine.'"

Bente havde også nogle gode venner på afdelingen, særligt husker hun Vibe, der ligesom Bente kunne mange ting selv: "Vi var rigtige kammerater dengang, vi hyggede os meget ude i haven med kaffe, og vi gik ture ude i skoven og ned til hestene."

Nogle af beboerne var Bente lidt bange for i begyndelsen: "Ved du hvad, der var en pige, hun lå her, hun havde bælte på og handsker på. (...) Der var nogen, der var meget mere syge end mig, så råbte hun efter mig, så sagde personalet, du skal slet ikke være bange for hende. Så til sidst så gik jeg hen og sagde: 'Goddag, jeg hedder Bente', så blev vi rigtig gode venner. Vi snakkede næsten hver dag, jeg skulle jo rise og bone gulvene".

Bente fortæller, at hun godt kunne tænke sig at se Steen og Vibe igen.

"Det går nok"

Bente husker ikke tiden på Ebberødgård som en god tid, men hun holdt det ud og så altid frem til forældrenes besøg. "Jeg tænkte bare, det går nok, min far og mor de kom jo og besøgte mig nede på Ebberødgård om søndagen." Når Bentes forældre besøgte hende, havde de ofte Anders And-blade med, som Bente gemte i sin lille trækasse til personlige ejendele.

Men det var langt fra alle, der fik besøg ligesom Bente. "Jo, der var nogle der fik besøg, men ellers var der nogle, der var helt alene, som ikke havde nogen far eller mor. (...) Der kom slet ikke nogen. (...) Det var da forfærdelig, tænkte jeg. Jeg tænkte deres far og mor nok var døde eller var gået fra dem. Det er synd for dem, der ikke har nogen."

Efter ti år på Ebberødgård kom Bente hjem til sine forældre igen. Hun begyndte at tage bussen til et beskyttet værksted, hvor hun havde flere aktive år med drama, dans og gøgl. Da forældrene kom på plejehjem i starten af 1990'erne, flyttede Bente i bofællesskab. Det var hun glad for.

I dag bor Bente på et nybygget plejecenter for udviklingshæmmede, som på mange måder minder om de gamle institutioner. Bente vil gerne vise mig rundt. Hun synes, jeg skal hilse på alle de andre og trækker mig med ind i elevatoren; alle dem der bor på 1. 2. og 3. sal. ”Så kan du også skrive om dem”, siger hun, og trykker på knappen. Bente er hurtig til bens bag sin rollator og stryger ned ad de lange linoleumsbelagte gange. Hun fører mig gennem sofagrupper og køkkener, hvor gamle sidder foran fjernsyn, der er Tour de France. Hun går hen til dem og rækker hånden frem. De ser op og griber den.

Kapitel 6. Udskillelse

Institutionerne fra 1933 til 1945

Med Socialreformen i 1933 blev børneforsorgens forskellige dele med institutioner, plejehjemstilsyn og værgeråd samlet under det offentlige børneværn. Det var dog stadig sådan, at en stor del af børnene blev anbragt hos private plejefamilier eller på institutioner drevet af filantropiske foreninger eller private entreprenører, der enten så driften af hjemmet som et kald eller en forretning. Ifølge en opgørelse fra 1941 var der 344 statsanerkendte institutioner. Kun 29 kunne betegnes som statslige eller kommunale hjem, mens hele 200 var enkeltmandsbaserede institutioner helt afhængige af lederens økonomiske forhold. De statsanerkendte institutioner levede primært af plejepenge og statstilskud. Private donationer spillede en minimal rolle. Plejepengene var den vigtigste indtægtskilde og blev betalt af enten kommunen, en plejeforening eller af forældrene. Pengene blev ydet efter en af Socialministeriet fastsat takst.[256] Efter Socialreformen skete der en kraftig stigning i antallet af anbringelser, som i 1945 nåede op på over 14.000 i alt.

Fra 1930'erne begyndte det gamle system samtidig at ændre sig. Staten kom til at spille en større og større rolle både i form af øgede offentlige tilskud og med en strammere regulering. Det betød, at det gamle system bygget på filantropisk arbejde kom under pres, og hvor de mange private institutioner så venligt på de øgede statstilskud, var stemningen mere kølig, når statslige regler og paragraffer skulle følges til dørs. Statens øgede indblanding handlede dog ikke kun om, at penge og indflydelse gik hånd i hånd. Det var, som tidligere nævnt, også en konsekvens af et holdningsskifte, hvor tiltroen til det gamle system blev udfordret af nye tanker om moderne opdragelsesmetoder, psykologi og professionalisering. Det var en forandringsproces, som strakte sig over flere årtier og først fik sit egentlige gennembrud i 1958 med den nye forsorgslov.

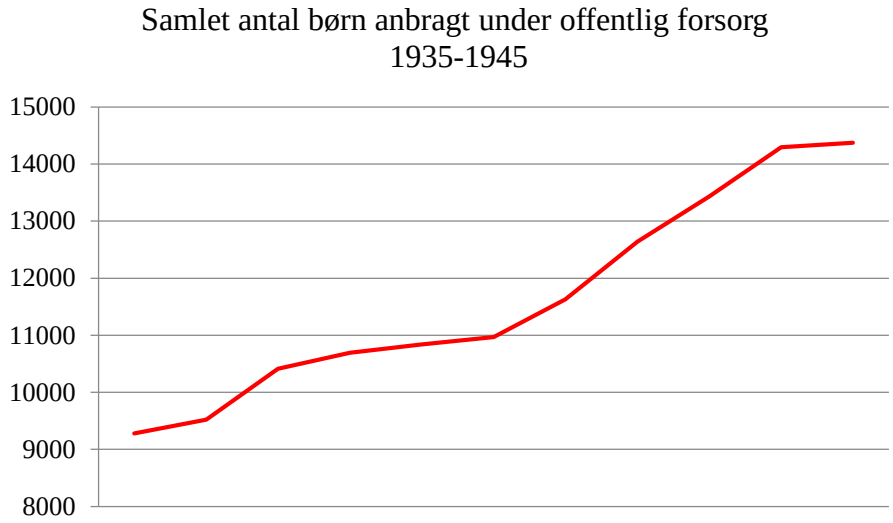

Kilde: Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, Århus 2005: 206.

Psykiatrien

I 1933 havde den statslige psykiatri fået en struktur, som ikke skulle ændre sig markant i tiden frem til 1957. De syv statshospitaler blev i denne periode ikke suppleret af nye store institutioner, og udbygningen af det psykiatriske system foregik primært ved at gøre de eksisterende hospitaler større. Men selvom Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler ikke gav sig i kast med at bygge helt nye hospitaler, var psykiatrien dog vokset mærkbart. Direktoratet havde med forholdsvis enkle midler formået at forøge antallet af sengepladser fra de omkring 3.400 pladser i 1922 til de knap 7.000, som statens sindssygevæsen rådede over i 1945. Hertil kom ca. 1.000 pladser i familieplejeordninger, som blev administreret af de statslige hospitaler. Antallet af pladser varierede noget på hospitalerne, hvor Vedsted og Augustenborg var de mindste, mens de øvrige var kommet op på mellem 700 og 1.200 sengepladser i 1945.[257]

Ligesom de statslige psykiatriske institutioner havde det kommunale sindssygevæsen flere gange fordoblet antallet af senge, stuer og afdelinger på hospitalerne i perioden frem til midten af 1900-tallet. Det var især Københavns Kommune, som stod for de kommunale hospitalspladser. Kommunen ejede Sct. Hans (fra 1909 Sct. Hans Hospital), der med sine ca. 2.200 senge i 1945 var landets største psykiatriske hospital.[258] Ved de større sygehuse i København fandtes på samme tidspunkt psykiatriske afdelinger på Kommunehospitalet, Bispebjerg og Frederiksberg Hospital samt Rigshospitalet med tilsammen ca. 500 pladser.[259] Afdelingerne i hovedstaden var hovedsageligt beregnet til kortere indlæggelser. Patienter, som krævede længere tids behandling,

blev enten sendt videre til Sct. Hans eller de to statshospitaler i Nykøbing Sjælland og Vordingborg.[260] Endelig fandtes mindre afsnit af psykiatriske sengepladser på forskellige almindelige hospitaler. Uden for hospitalssystemet kunne Psykopatforvaringen i Herstedvester også modtage et udsnit af de kriminelle psykiatriske patienter med denne diagnose. I 1945 rådede anstalten over ca. 140 pladser.

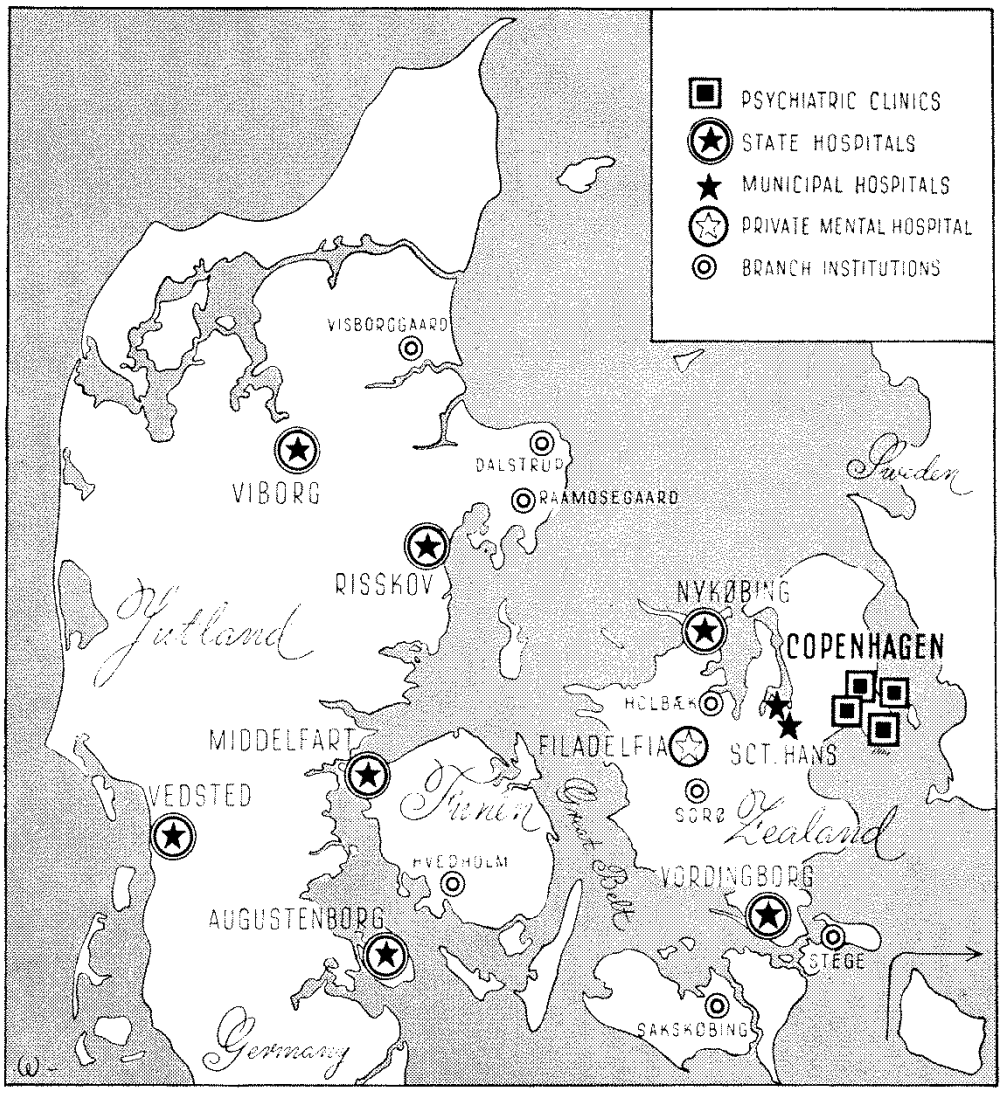

Det psykiatriske danmarkskort anno 1952 med oversigt over alle psykiatriske hospitaler og afdelinger. Begrebet "branch institutions" omfattede de amtskommunale hospitaler, der var underlagt de statslige sindssygehospitaler. De amtskommunale institutioner måtte ikke udføre egentlig behandling og var primært for ældre, rolige eller arbejdsduelige patienter.
(Bendt Borup-Svendsen)

I 1945 var hospitalspsykiatrien således et vidtspændende system med et stort antal sengepladser fordelt på Jylland, Sjælland og Fyn. Ifølge *Medicinalberetningen for Danmark* havde sindssygehospitalerne på det tidspunkt 9.926 sengepladser.[261] Med sine 6.910 senge tegnede statens sindssygevæsen sig for størstedelen af disse pladser og havde desuden langt hovedparten af de patienter, der krævede længerevarende behandling. Det forudsatte en effektiv koordinering, som Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler tog sig af. Efter en kort opstartsperiode hos Justitsministeriet var Direktoratet i 1924 kommet ind under Socialministeriet. To år efter overgik ledelsen til det nyoprettede Ministerium for Sundhedsvæsen, som imidlertid kun bestod selvstændigt frem til 1929, hvorefter sindssygevæsenet blev overført til Indenrigsministeriet, hvor det forblev resten af perioden frem til 1976, hvor psykiatrien blev overtaget af amterne.[262]

Åndssvageforsorgen

Åndssvageanstalterne var også vokset markant fra Socialreformen i 1933 til 1945. Nye institutioner under de Kellerske Anstalter som Sølund ved Skanderborg var kommet til i 1935 sammen med en filial i Mariager i 1940. [263] Som noget nyt havde de jyske anstalter under 2. Verdenskrig fået den første eksternatskole i Århus. Da tyskerne beslaglagde Sølund, manglede forældrene til de åndssvage en skole til deres børn, og der blev i 1944 etableret en ordning med lokaler til undervisning i Århus, mens børnene boede hjemme. Ordningen blev en succes og spredte sig senere til andre dele af landet.[264] Under Ø-stifternes Åndssvageanstalt havde man i 1940 taget institutionen Andersvænge i Slagelse i brug.

De tre store jyske institutioner i Brejning, Ribe og Vodskov blev hver især ledet af en bestyrelse på tre medlemmer, som blev udpeget af Socialministeriet for tre år ad gangen. Formanden for de jyske bestyrelser skulle være fælles for de tre anstalter. Hvervet blev i 1945 varetaget af stiftamtmand Peter Herschend, mens formanden for Østifternes Åndssvageanstalt var departementschef Kristian Hansen Kofoed. Som tidligere nævnt, havde Østifternes Åndssvageanstalt en anden struktur, hvor alle institutionerne havde fælles bestyrelse. På hver af de store institutioner var der ansat en overlæge under en cheflæge, som samtidig var leder af den største af anstalterne, Ebberødgård. I 1945 hed cheflægen P.A. Schwalbe-Hansen.

Udover at udpege bestyrelsen skulle Socialministeriet også godkende anstalternes regnskaber og fastsætte normering for institutionernes pladser. I 1937 havde Socialministeriet desuden nedsat et særligt nævn, Åndssvagenævnet, som skulle behandle spørgsmål af almindelig

interesse for åndssvageforsorgen.[265] Dette system med to geografisk opdelte afdelinger af åndssvageforsorgen under Socialministeriet eksisterede frem til 1959, hvor der blev vendt op og ned på hele organisationen.

I takt med institutionsbyggeriet var åndssvageforsorgens sengepladser blevet kraftigt forøget i perioden frem til 1945. Dette år havde Østiftternes Åndssvageanstalt, inklusive forskellige plejehjem og eksterne institutioner, i alt 3.359 pladser. Dertil kom knap 2.500 pladser i familiepleje og lidt over 250 i ventetidsforsorg. I Brejning på Den Kellerske Åndssvageanstalt med dens filialer var man kommet op på 2.077 pladser, i Ribe 677 og Vodskov på 587 ifølge den årlige optælling i *Medicinalberetning for Danmark*. Alt i alt blev det skønnet, at der på de danske anstalter var plads til ca. 6.700 åndssvage; derudover var ca. 6.100 anbragt i familiepleje og lidt over 750 i ventetidsforsorg.[266]

Særforsorg og arbejdsanstalter

Ud fra en kvantitativ målestok havde den øvrige særforsorg sammenlignet med psykiatrien og åndssvageforsorgen en mere beskeden størrelse. Men i et anerkendelsesmæssigt perspektiv havde nogle af de andre forsorgsgrene været hurtigere til at opnå den statslige blåstempling med særlige love og bevillinger til deres områder. I 1807 var det Kgl. Døvstummeinstitut blevet oprettet ved statens foranstaltning, og ti år senere blev undervisningspligt indført for døve ved kongelig resolution. Ved lov af marts 1880 og april 1890 var to nye kongelige døvstumme-institutioner blevet grundlagt i henholdsvis Fredericia og Nyborg. Tilsammen havde de tre statslige døve-institutioner i 1945 309 pladser. Ved siden af disse institutioner fandtes forskellige pleje- og arbejdshjem for døvstumme med ca. 500 pladser samt private døveskoler med knap 600.[267]

Blindeforsorgen havde også tidligt fået statslig godkendelse, men dog noget senere end gruppen af døve, da det Kongelige Blindeinstitut i København blev indviet i 1858, og den næste statslige institution, Refsnæsskolen ved Kalundborg, først åbnede i 1898. Også med hensyn til undervisningspligten lod anerkendelsen af de blinde vente en del år på sig, da det først skete ved lov i 1926.[268] De to blindeinstitutter havde i 1945 plads til knap 200 elever. Ud over de to statslige blindeinstitutioner fandtes forskellige mindre statsanerkendte institutioner med lidt under 100 pladser.

I forhold til den øvrige særforsorg havde Samfundet og Hjemmet for Vanføre det særtræk, at man ved grundlæggelsen i 1872 havde valgt foreningen som organisationsform, selvom dette

mere var af navn end af gavn. Medlemmerne skulle betale kontingent, men havde ikke nogen indflydelse på den daglige virksomhed eller bestyrelsens dispositioner. Generalforsamlingerne var mest af alt et proforma-arrangement, hvor kun ganske få medlemmer mødte op. Bestyrelsen bestod til at begynde med af fem personer, hvoraf de tre skulle være læger, og de skulle have lov til at fungere så længe, de ønskede. Selvom Samfundet i de følgende år efterhånden fik store tilskud fra staten og udvidede antallet af bestyrelsesmedlemmer, medførte det ingen ændringer i organisationsformen. Først 50 år efter Samfundets grundlæggelse rejste Socialministeriet spørgsmålet, om ikke en del af bestyrelsen burde udpeges af ministeriet, og efter nogle diskussioner blev det vedtaget, at halvdelen af medlemmerne skulle beskikkes af Socialministeriet for en periode på tre år. Men foreningsformen blev fastholdt helt frem til 1962, hvor Samfundet først formelt blev en selvejende institution.[269] Samfundet og Hjemmet for Vanføre omfattede i 1945 Ortopædisk Hospital i København med i alt 200 senge, en sygeafdeling i Århus med 110 senge samt et ambulatorium, skadestue, bandageri, ortopædisk skomageri m.m. Dertil kom en skole for børn og en håndværkerskole for unge piger og mænd med 22 forskellige oplæringssteder så som snedkeri, sadelmagerværksted, vævestue og systue. På håndværkerskolen var der plads til 134 elever, mens barneskolen havde 73 pladser.[270]

Epilepsi var det sidste af socialreformens særforsorgsområder, der med oprettelsen af Kolonien Filadelfia i Dianalund i 1897 havde fået egen institution til deres patienter. Kolonien var dannet på privat initiativ. For den lille sjællandske by Dianalund havde grundlæggelsen haft stor betydning, og det stadigt ekspanderende hospital var ubestridt byens største arbejdsplads. Kolonien Filadelfia havde i 1945 over 700 sengeplader, hvoraf ca. 400 var beregnet til epileptikere. Endnu et hospital til drenge og piger med epilepsi var blevet oprettet i Nyborg med ca. 130 pladser og dertil kom forskellige hjem for kvinder og mænd med omkring 200 pladser samt et lignende antal i familiepleje.[271]

Endelig havde arbejdsanstalterne en central funktion i forhold til grupper af danskere, der på forskellig vis havde brug for hjælp til at opretholde tilværelsen. Efter grundlæggelsen af fattighusene i 1700-tallet var der for denne gruppe sket en stadig udbygning af institutioner. Fattighusene blev i løbet af 1800-tallet erstattet af fattiggårde på landet og tvangs- og arbejdsanstalter i byerne. De byggede på princippet om "noget for noget", og inden for murene, pigtråden og de aflåste porte, herskede disciplin og orden, for de isolerede fattiglemmer.[272] I 1826 blev en af de første fattiggårde opført i Døstrup sogn på initiativ af provst G. Kock, og fra 1860'erne kom der for alvor fart på byggeriet af landets fattiggårde og arbejdsanstalter.[273]

Eksempelvis blev Holstebro Fattiggård oprettet i 1865, og året efter blev Maribo Amts Tvangsarbejds-, Arbejds- og Dåreanstalt oprettet.[274] Efter Socialreformen i 1933 blev betegnelsen "fattiggård" erstattet af "arbejdsanstalt". Institutionslandskabet bestod efter 1933 af arbejdsanstalter med forsørgelsesafdelinger og sygestuer, tvangsarbejdsanstalter, arbejdskolonier og afvænningshjem for alkoholister.[275] I året 1934/35 var arbejdsanstalternes normerede belægning på 2.381 sengepladser fordelt på 33 anstalter, hvoraf den daglige gennemsnitsbelægning lå på blot 1.118. I året 1945/46 var den normerede belægning uændret og den daglige gennemsnitsbelægning var nu faldet til 1.054 sengepladser. På intet tidspunkt i disse år, var der fuld belægning på nogle af anstalterne. Belægningstallet kulminerede omkring 1937/38 med 1.302 sengepladser, men faldt siden støt. I årene 1933 til 1949 blev 11 anstalter nedlagt og i samme periode blev kun en enkelt opført. Det drejer sig om arbejdsanstalten St. Dannesbo ved Odense, der blev indviet 1. november 1949. [276]

Kapitel 7. Fordeling

Geografi, anbringelser og indlæggelser 1945-1957

For de blinde, døve, epileptikerne og de vanføre var der ikke de store alternativer, når de skulle anbringes eller indlægges på institutionerne. De fåtallige store institutioner til disse forsorgsgrene satte deres begrænsninger for placeringen. For eksempel måtte blinde børn fra Jylland forlade deres hjem og bo på et af de to kongelige blinde-institutter på Sjælland. Valgmulighederne var samtidig indskrænket på andre måder. Forældre til blinde børn kunne således ikke selv bestemme, om de ville beholde barnet i hjemmet i stedet for de årelange institutionsophold langt fra familiens bopæl. Som forsorgslovens § 130 stk.1 sagde, kunne kommunens børneudvalg fjerne et barn fra hjemmet, hvis en forsørger modsatte sig en inddragelse under blindeforsorg.[277] Lignende regler gjaldt for de åndssvage, hvor forældrene heller ikke havde det afgørende ord i forhold til anbringelsen, og for unge og voksne åndssvage, som kunne administrativt frihedsberøves, hvis det blev skønnet, at et anstaltsophold var den bedste løsning for dem selv eller for samfundet.[278]

For mennesker, der blev vurderet til at være sindssyge, havde en mere kritisk juridisk vurdering af spørgsmålet om frihedsberøvelse gjort sig gældende, og resultatet var en særlig psykiatrilov fra 1938, der fastlagde fremgangsmåden.[279] For at blive indskrevet på et sindssygehospital skulle en læge udfylde en erklæring om, at den pågældende patient kunne betegnes som sindssyg. Det var i de fleste tilfælde patientens egen læge, som skrev lægeerklæringen, og den indeholdt som regel en række oplysninger om patientens levnedsforløb, eventuel disposition til sindssyge i familien, tidligere legemlige og psykiske sygdomme, den nuværende sygdoms udvikling og en vurdering af patientens tilstand. Hvis patienten ikke selv ønskede indlæggelse, var der to muligheder for tvangsindlæggelse: Lægen kunne erklære patienten farlig for sig selv og sine omgivelser, eller han/hun kunne indlægge på behandlingsindikation, hvor man skønnede, at den syges helbredelse ville blive væsentligt forringet uden behandling. To særlige skemaer var udformet til formålet i form af en rød blanket til tvang og en gul til behandlingsindikation.[280] Patienten havde mulighed for at klage over indlæggelsen, men anken skulle indsendes og afgøres af Justitsministeriet. Frem til 1954 kunne sådanne sager ikke prøves ved landets domstole.

Både i psykiatrien og i åndssvageforsorgen foregik fordelingen af patienterne primært ud fra de bestemte optageområder, som hospitalerne og anstalterne var tildelt. Som regel var det de landområder, som grænsede op til eller var i nærheden af hospital eller anstalt. Men nogle patienter risikerede også at blive placeret langt fra deres bopæl. Det gjaldt blandt andet de psykiatriske patienter fra Bornholm, der måtte transporteres over Østersøen til Sydsjælland for at blive indlagt på Sindssygehospitalet i Vordingborg, som også havde Frederiksberg som optageområde. Et af problemerne var følgelig, at de forholdsvis lange afstande mellem hjem og hospital ofte satte begrænsninger i forhold til eventuelle besøg fra venner og familie. For bornholmerne under Østifternes Åndssvageanstalt var fordelingen mere ujævn. På grund af Østifternes centraliserede fordeling blev klippeøens åndssvage, der i 1953 blev optalt til 218 personer, ofte placeret på forskellige institutioner, dog med et særligt plejehjem, Strøbyhus, der fortrinsvis var for mænd fra Bornholm.[281]

Bornholmernes problemer med mangel på psykiatriske sengepladser på øen tog sig imidlertid mindre ud i sammenligning med andre gruppe af patienter, der måtte tilbagelægge en rejse på over 4.000 kilometer med skib for at komme til Sindssygehospitalet i Vordingborg. Fra de nordligste landområder i Atlanterhavet og helt op til Det Arktiske Hav modtog sindssygehospitalet fra Grønland og Island en gruppe mennesker, der ikke kunne plejes på de nordlige øer, men fra gammel tid var blevet sendt den lange vej til Vordingborg. I Vordingborg var der desuden patienter fra en anden nordlig ø-gruppe i Atlanterhavet, Færøerne, der tidligere havde været optageområde for hospitalet. Den tidligste indlæggelse fra Færøerne skete sandsynligvis i 1884.[282] I marts 1939 var opgaven med "Færø Amt" imidlertid overgået til Sindssygehospitalet i Nykøbing Sjælland, men en lille gruppe af færøske patienter, der var blevet indlagt før denne dato, forblev i Vordingborg – for nogles vedkomme helt frem til 1980'erne.[283]

Også den danske åndssvageforsorg modtog mennesker fra Færøerne, og noget senere skete det samme for Grønlands vedkommende. Den første færing kom til Danmark i 1897, hvor et forældrepar fra Tórshavn fik optaget deres åndssvage søn på Gl. Bakkehus, mens den første nedsendelse af åndssvage for Grønland først ser ud til at foregå i 1948.[284] Ligesom i psykiatrien var der en fordelingsprocedure for de åndssvage: færingerne kom til Rødby, mens de nedsendte fra Grønland så vidt muligt skulle samles i Andersvænge i Slagelse. I 1957 blev de første døve grønlandske børn sendt til Statens Kostskole for Døve i København, og derefter skete der en stigning i antallet, således at der i 1964 var 22 grønlandske elever i danske døve- og tunghørerklasser.[285] Forsøg med at sende mindre grupper af særlig udvalgte grønlandske børn i

familiepleje i Danmark blev også udført i 1951, og et stort antal grønlandske skolebørn fra 6.-7. klasse kom ligeledes til Danmark på skoleophold i op til et år. Det skete for godt 1.600 børn i perioden 1961-1976.[286]

Selvom der var faste optageområder fra sindssygehospitalerne og åndssvageforsorgens store institutioner, var der også afvigelser fra det geografiske princip. Både åndssvageforsorgen, psykiatrien og til dels også børneforsorgen havde fordelingssystemer, hvor vanskelige patienter kunne overføres til udvalgte institutioner. Det gjaldt navnlig kriminelle psykiatriske patienter fra hele landet, der kunne placeres på den særlige sikringsanstalt i Nykøbing Sjælland, og særligt problematiske åndssvage, som især de lukkede afdelinger i Rødby tog sig af. På de Kellerske Anstalter i begyndelsen af 1900-tallet skulle "farlige (forbryderiske) åndssvage, hvis tilstand nødvendiggør varig cellebehandling" så vidt muligt anbringes på anstalten i Brejning og Ribe. Senere fik Livø og Sprogø en lignende funktion.[287] Også i børneforsorgen fandtes der udvalgte institutioner for børn og unge med "særlige tilpasningsvanskeligheder". For de vanskelige unge i alderen 15-21 år gik turen for pigernes vedkommende til Vejstrup Statsungdomshjem, mens drengene kom på Bråskovgård. Børn i skolealderen var henvist til Sjølund Statsskolehjem for piger og Kjettrupgård for drengene. Desuden fandtes der et mindre antal private, statsanerkendte institutioner til de problematiske børn og unge.[288] Fra 1944 var der, som tidligere nævnt, derudover mulighed for indlæggelse af børn på Rigshospitalets børnepsykiatriske afdeling og i 1948 også på Bispebjerg Hospital. Nogle institutioner under børneforsorgen som Vejstrup havde også særlige aftaler om at kunne overføre deres klienter til Sindssygehospitalet i Middelfart, når pigerne havde deres "værste urofaser".[289]

Idealer og interne adskillelsessystemer

Som den første statslige opdragelsesanstalt var Vejstrup blevet oprettet i 1908 efter særlige ideer om, hvordan en institution for piger med særlige tilpasningsvanskeligheder skulle indrettes. Anstalten var blevet placeret på det sydlige Fyn, omkring en kilometer fra Oure og ti kilometer nordøst for Svendborg, i smukke landlige omgivelser og med udsigt til Vejstrup Kirke. Pigerne ankom via en lang ahorn-allé og blev mødt af en stor hvid trælåge, der førte videre ind på den grusbelagte gårdplads. Blomster og små hvide havebænke var at finde omkring gårdspladsen og fra vinduerne i den trefløjede bygning, kunne man skue ud på de omkringliggende 11 hektar jord, der var udlagt som landbrug. Indenfor var værelser og opholdsstuer holdt i lyse nuancer,

blomsteranretninger var at finde overalt i bygningen. Den smukke, men også afsondrede beliggenhed, samt den uskyldsrene æstetik, der prægede hjemmet, var ingen tilfældighed. Beliggenheden mentes at have en gavnlig virkning på de anbragte piger, og hjemmets æstetik stod i kontrast til deres påståede usædelige tilbøjeligheder.[290]

Vejstrup Statsungdomshjem.
(Forsorgsmuseet)

Hjemmet var indrettet til at kunne rumme 25 særligt vanskelige piger, i alderen 15-21 år, som havde udvist en ”meget slet opførsel”.[291] Formålet med hjemmet var, som institutionens vedtægter sagde: ”at give disse piger en efter deres evner og forhold passende opdragelse og oplæring.”[292] Pigerne skulle oplæres i alt husligt arbejde og inddrages i have- og landbrusarbejdet. I vinterhalvåret modtog de undervisning i skolefag, men i løbet af sommeren skulle skolen indstilles til fordel for friluftsarbejde, gymnastik og boldspil.[293] Et tvungent dagligt fodbad indgik også i institutionens rutiner, og der blev lagt stor vægt på pigernes beklædning: ”de får mere respekt for sig selv, når de føler sig rene og net og smagfuldt klædt.”[294]

Den grundlæggende tanke var, at pigerne skulle genrejses og gøres i stand til at genindtræde i samfundet efter endt anbringelse. Vejstrups første forstanderinde, Gerda Schnekloth, beskrev formålet med hjemmet således: ”De unge piger oplæres til tjenestepiger og bortfæstes fra hjemmet i pladser”.[295] Om selve mødet med pigerne, skrev hun i 1917: ”Når disse dybt sunkne, ofte legemligt svækkede, altid viljesvage piger kommer til hjemmet, gælder det om først at lære dem at

indordne sig under den daglige disciplin (…) Først derefter kan det egentlige opdragelsesarbejde tage sin begyndelse. (…) De allerfleste af pigerne når at blive elskværdige, flinke og pålidelige, mens de opholder sig på hjemmet; men desværre langt færre kan – trods de bedste fortsætter – stå fast og holde æren ren, når livets fristelser og de ofte slette hjem, får tag i dem."[296]

Fra 1922 gik hjemmet officielt under betegnelsen Vejstrup Statsungdomshjem, og i året 1929 optog hjemmet 18 piger og tog afsked med 20. Årsagerne til anbringelsen lød på: usædelighed (10), usædelighed og vagabondering (1), usædelighed og tyveri (4), tyveri (1), slet opførsel i eget hjem eller plads (2). De udskrevne piger, blev udskrevet til: tjeneste (4), i lære (1), til mødrehjem (1), til eget hjem (4), som uopdragelige (2), til fredehjem (1), i privat pleje (2), åndssvageforsorg (4) og til andre opdragelseshjem (1).[297]

Som det ses, var den påståede usædelighed hos pigerne et gennemgående træk i anbringelsen, og den lå angiveligt også til grund for en større lokal læserbrevsdebat i 1949. Den nye forstanderinde, Nana Petersen, blev af naboerne til Vejstrup bebrejdet, at hun ved et enkelt tilfælde havde inviteret lokale fiskere med til bal på Vejstrup. Forhistorien var, at pigerne en tilfældig søndag havde været på udflugt i Lundeborg, hvor de var blevet inviteret til bal af de lokale fiskere. Nana Petersen ville ikke give pigerne lov til at deltage i noget sådant, men inviterede i stedet fiskerne med til Vejstrup, hvor ballet kunne afholdes under behørigt opsyn. Fiskerne takkede ja, og aftenen forløb med dans, kaffe og fællessang.

Nyheden om arrangementet rygtedes imidlertid hurtigt i det sydfynske lokalsamfund, hvor forskellige læserbrevsskribenter fattede pennen: "Det har vakt pinlig opmærksomhed, at der forleden afholdtes dans på Statsungdomshjemmet i Vejstrup, hvortil der var indbudt unge mænd fra egnen. Her er tale om unge piger, der er kommet på ulovlige veje eller på anden måde er uegnet til at være i et frit samfund, og som myndighederne har set sig nødsaget til at anbringe på et af statens dyre optagelseshjem. Derfor må det betegnes som et alvorligt fejlgreb af hjemmets ledelse, når denne arrangerer dans med indbudte mandlige gæster."[298]

I et svar kunne Nanna Petersen dog ikke se noget forkert i forbindelsen og forklarede, at: "Man må huske på, at det er unge piger, som det meste af deres tid har levet en skyggetilværelse, som måske har medført, at de er kommet ud på et skråplan. Jeg tror ikke, det vil være rigtigt at holde dem isoleret fra andre mennesker".

Selvom Vejstrups personale og naboer havde en klar forestilling om, hvem pigerne var, havde man ikke fra myndighedernes side foretaget en landsdækkende undersøgelse af området. I Sverige havde landets ungdomskommission i 1945 udarbejdet en betænkning, der kortlagde

klientellet på de svenske børne- og ungdomshjem, og i Danmark opstod et ønske om at kunne gøre noget tilsvarende. Inspireret af den svenske undersøgelse og på baggrund af socialpsykiatrien, der var under udvikling efter 2. Verdenskrig, gik man i gang.

Den danske social-psykiatriske undersøgelse lå færdig i 1953 og blev foretaget af sociallæge Helge Kjems. Undersøgelsen undgik meget bevidst, at benytte udtrykket "psykopater", om nogle af de anbragte børn og unge, da usikkerhedsmomentet i sondringen mellem "konstitutionelle og miljøskadede psykopater", som det hed, var alt for stort. I stedet valgte man i undersøgelsen, at bruge det generelle udtryk "børn og unge med særlige opdragelses- eller tilpasningsvanskeligheder".[299] Empirisk byggede Kjems undersøgelse på 197 børneværnssager i perioden 1947-1948, hvor i alt 1.961 børn var blevet fjernet fra hjemmet i medfør af lov om offentlig forsorg § 130.[300] Heraf var 1.272 drenge (65 procent) og 689 piger (35 procent), altså en klar overvægt af drenge. Gennemsnitsalderen for drengene var 13 år, og for pigerne lå den lidt højere, på 15 år. [301] Der blev også foretaget en række undersøgelser, der skulle kortlægge klientellets intellektuelle evner. Hele 18 procent blev på den baggrund placeret i den såkaldte "sinkegruppe".[302]

Årsagen til fjernelsen fra hjemmet kunne være mange: tyveri, hærværk, vagabondering, skulkning, seksuelle foreteelser og generelle opdragelsesvanskeligheder. Den hyppigste fjernelsesgrund for drengene var tyveri, hvorimod der for pigerne ikke entydigt kunne peges på en enkelt årsag. Den største forskel mellem kønnene lå dog i de seksuelle foreteelser, hvor pigerne var overrepræsenterede. De blev langt oftere end drengene fjernet fra hjemmet pga. usædelighed og "renden ude om natten".[303] Pigerne i alderen fra 14 år blev udspurgt om deres første seksuelle erfaringer og tidspunktet herfor. Som undersøgelsen formulerede det, var kun 25 procent af pigerne "uberørte" ved anbringelsen, og det blev skønnet, at dette måtte ligge langt uden for det normale.[304] Størstedel af de anbragte børn og unge kom fra børnerige familier med tre børn eller derover, hvilket lå langt ud over det sædvanlige. Hovedparten af de mandlige forsørgere var beskæftiget som ufaglærte arbejdere og kun ganske få som næringsdrivende. Af det samlede antal forsørgere havde 39 procent modtaget kommunehjælp, to procent fattighjælp og 29 procent børnebidrag. Som et sidste vigtigt punkt i undersøgelsen blev der set på forældrenes og søskendes sociale og psykologiske defekter. Disse defekter blev noteret i 51 procent af alle anbringelsessagerne. Faderens rolle blev vurderet som særlig vigtig og de tre største defekter var anført som kriminalitet (12 %), alkoholisme (11 %) og kriminalitet + alkoholisme (4 %).[305]

Psykiatri og åndssvageforsorg

I særforsorgen stod store institutioner i højere grad end i børneforsorgen som et ideal i behandlingen af de særlige grupper af børn, unge og voksne i 1940'erne. I periodens statslige betænkninger om særforsorgen var kommissionerne som regel indstillet på at fortsætte udbygningen eller placere nye omfangsrige institutioner i de egne af landet, som endnu ikke havde store anstalter i deres umiddelbare nærhed. I psykiatrien, hvor et nedsat statsligt udvalg fra november 1943 skulle undersøge "Betimeligheden af opførelsen af nye sindssygehospitaler i Nordjylland og på Sjælland", havde medlemmerne nye store institutioner i de to landsdele i tankerne. Udvalgets ideer om hospitalernes udformning og indretning lignede samtidig dem, som havde præget anstaltsbyggeriet i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. For udvalget var idealet et større sammenbygget hospitalsanlæg, som de to første hospitaler i Risskov og Vordingborg var eksempler på, kombineret med et pavillon-system med adskilte huse, som skulle placeres i udkanten af det sammenbyggede anlæg.[306]

Også i åndssvageforsorgen stod hospitalslignende anstalter højt på overlægernes ønskesedler i 1940'erne. I 1938 havde en sådan mulighed åbnet sig for Østifternes Åndssvageanstalt. En plan om opførelse af en helt ny "tidssvarende anstalt" ved Slagelse var blevet positivt modtaget i Socialministeriet, og da Slagelse by ville overlade en 24 hektar stor byggegrund 2 kilometer nord for byen til Østifternes Åndssvageanstalt, kunne man i forsommeren 1938 gå i gang med arbejdet.[307] På markjorden uden for Slagelse blev den nye institution Andersvænge (opkaldt efter den lokale præst og folkehelgen "Hellig Anders" fra 1200-tallet) bygget og stod færdig den 26. april 1940. På grund af arealets fortid i landsbrugssektoren stod de nye røde bygninger som i et tundra-landskab, placeret i et skovløst område, med enkelte småbuske, braklagte marker og græsplæner, der endnu ikke var blevet rigtig grønne.

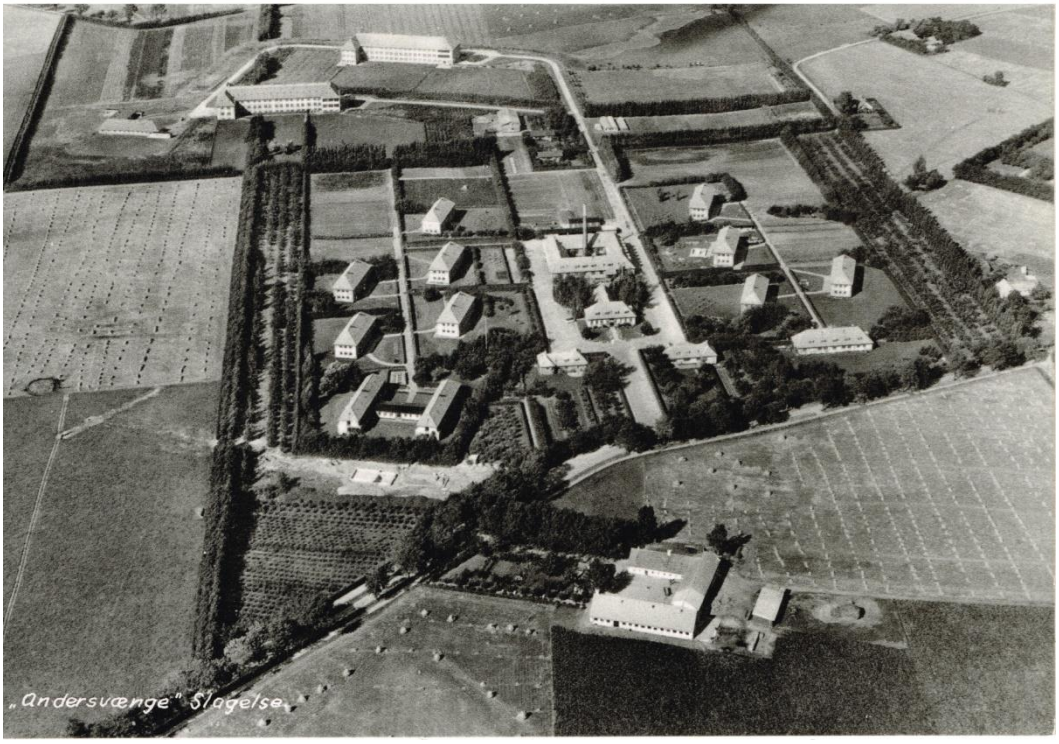

Luftfoto af Andersvænge ved Slagelse
(Dansk Forsorgshistorisk Museum)

Fra hovedindgangen til den nye anstalt førte en vej direkte til den store administrationsbygning, der rummede bestyrelsesværelse, kontorer for overlægen og en stor festsal med plads til 225 personer. Lige bag ved administrationsbygningen lå økonomibygningen med stort centralkøkken og vaskeri i stueetagen og på første sal forskellige værksteder og depoter. I en afstand på godt 50 meter til venstre for administrationsbygningen lå afdelingerne for kvinder i fem særskilte huse eller pavilloner med stueetage, første sal og loftsrum, udført i røde mursten og afvalmede tegltag, således at der var tagflader til alle husenes fire sider. I højre side lå mændenes fire afdelinger i samme byggestil samt en sygeafdeling, der også var kønsopdelt med en seks sengs-stue, to eneværelser og en to sengs-stue på hver af de to adskilte afdelinger. Også på sovesalene, som lå på første sal på de almindelige afdelinger, var det planen at begrænse antallet af store stuer. På de største stuer skulle der være op til ti senge, men også flere mindre stuer med tre senge og eneværelser.
Patientbygningerne, der lå forskudt fra hinanden med en afstand på ca. 35 meter, var omgivet af græsplæner og nyttehaver, som de anbragte kvinder og mænd skulle passe under personalets ledelse og med stedets gartner som overtilsyn. Bygninger, veje og haveanlæg spredte sig på et areal på 8 hektar; de resterende 16 hektar var udlagt til landbrug, som de åndssvage mænd skulle være med til drive under ledelse af en avlsleder.

Ud over kønsopdelingen udgjorde patienternes arbejdsevne og diagnose et andet vigtigt skel i fordelingen af de åndssvage på afdelingerne. De åndssvage blev opdelt i hovedgrupperne: arbejdsføre, asylister eller børn, og efter diagnoserne: sinke, debil, imbecil eller idiot. Diagnoserne fastsatte efter et hierarkisk princip "intelligensdefektens" karakter, afspejlet af en nedadgående intelligenskvotient, hvor sinkerne lå på IK 90-75, de lettere åndssvage debile på 75-56, de middelsvære imbecile på 55-31, indtil idioterne til sidst ramte den absolutte bund med 30-0.[308] For Andersvænges vedkommende resulterede dette i maj 1941 i en fordeling af de nye beboere, der blev grupperet som: "80 arbejdsføre debile, 60 arbejdsføre imbecile, 118 imbecile asylister og 121 invalide idioter."[309] I forhold til de oprindelige ideer omkring Andersvænges klientel var hverken fordelingen eller beboernes antal i overensstemmelse med planerne. Belægningen lå et godt stykke over de 245 åndssvage, som anstalten egentlig var beregnet på. Og anstaltens overlæge, Georg Bredmose, lagde heller ikke skjul på, at det store antal "asylister" og "invalide idioter" heller ikke havde været et drømme-scenario, da Andersvænge egentlig var indrettet til "lettere imbecile" og "debile", der kunne arbejde. Som omtalt i kapitel 2 var hovedårsagen til de ændrede planer, at anstalten Hübertz Minde i København måtte evakueres under den tyske besættelse og dens 190 beboere overføres til Slagelse, hvorfra de ikke kom hjem til deres tidligere anstalt.

Løsningen på det presserende pladsproblem i Slagelse var ikke at etablere mindre institutioner uden for Andersvænge, men at udvide anlægget, således at det fik en mere udtalt karakter af hospital. I 1950'erne blev to nye store huse, afdeling K og M, planlagt som hospital med otte-sengestuer, der skulle rumme ikke mindre end 280 personer.[310] Selvom de nye afdelinger med mange større stuer brød med de oprindelige planer om de mindre afsnit på Andersvænge, var det dog langt fra de største afdelinger i dansk åndssvageforsorg. I Østifternes Åndssvageanstalt var de største afdelinger lokaliseret på Ebberødgård, hvor op til 260 åndssvage kunne findes i samme bygning.

Den kroniske pladsmangel i åndssvageforsorgen gav samtidig anledning til undersøgelser i 1950'erne, hvor Socialministeriet var interesseret i at finde ud af, "hvad det i grunden er for mennesker, der befinder sig under forsorg".[311] Man vidste intet sikkert om, hvorvidt de anbragte var gamle eller unge, hvor kom de fra, og hvor længe de havde været på åndssvageforsorgens institutioner. I den første undersøgelse fra 1953 af personer under Østifternes Åndssvageanstalts forsorg fandt Socialministeriet 6.869, hvoraf lidt over halvdelen var anbragt på institution af forskellige art. De resterende befandt sig i familiepleje, prøveudskrivning eller ventetidsforsorg. Ligesom med den første optælling på Andersvænge foregik opdelingen af de voksne åndssvage ud

fra arbejdsevne og diagnose. Med børnene i åndssvageforsorgen var et lignende kriterium anvendt, da de vurderet efter, om de var børnehavebørn, skolebørn under Østifternes internat- eller eksternatskoler eller "asylistbørn", der ikke indgik i skoleundervisning eller sysselsætning og optræning i børnehave. Ud af de 1.356 børn under 15 år var asylistbørnene den største gruppe med i alt 556.

Blandt de 5.493 voksne under åndssvageforsorg udgjorde idioterne knap en sjettedel (i alt 854), mens de imbecile talte 2.870 personer og de debile 1.769 mænd og kvinder. Denne fordeling gav samtidig visse problemer for Østifterne, da det i høj grad var "de sværest belastede åndssvage – idioterne og de imbecile og for børnenes vedkommende asylistbørnene – som fylder inden for åndssvagevæsenet".[312] For åndssvageanstalterne betød det, at pladserne i løbet af få år blev belagt med disse "kroniske institutionspatienter", der optog sengene fra de lettere åndssvage, som ellers havde kortere ophold på institutionerne. En beregning for alle de anbragte under Østifterne i 1953 viste, at beboerne havde tilbragt gennemsnitlig 14 år under forsorg. Hos Østifterne havde der været en generel stigning af patienter, således af antallet var blevet fordoblet i perioden 1934 til 1954. Man regnede samtidig med, at denne udvikling ville fortsætte, således at der ville være brug for et stigende antal institutionspladser de næste år og især i hovedstaden. I undersøgelsen af klientellet på Østifternes Åndssvageanstalt blev det til sidst konkluderet, at opførelsen "af en større institution til ca. 400 patienter indenfor hovedstadsområdet efterfulgt af yderligere udvidelser indenfor samtlige områder synes derfor påtrængende nødvendig".[313]

I psykiatrien ønskede man også nye hospitaler, der ligesom Andersvænge kunne opbygges fra grunden, og ikke blot skulle indrettes i eksisterende bygninger, som det havde været tilfældet med de seneste hospitaler i Vester Vedsted og Augustenborg. Blandt psykiaterne i 1940'erne var der en del utilfredshed med, at det sidste nyopførte sindssygehospitaler var hospitalet i Nykøbing Sjælland fra 1915. Dette hospital med et gennemført pavillon-system blev af kommissionen, der i 1943 skulle se på "Betimeligheden af opførelse af nye sindssygehospitaler", betragtet som forældet. Idealet var en stor institution, hvor patienterne kunne grupperes på bestemte måder. Det foretrukne system var som sagt et sammenbygget anlæg og fritliggende pavilloner, som Sindssygehospitalet i Vordingborg blandt andet havde. Ifølge kommissionen var hospitalet i Vordingborg også et af de mest tidssvarende af de eksisterende hospitaler, selvom om det dog ikke, som kommissionen bemærkede, "i alle enkeltheder kan danne forbillede for et sindssygehospital".[314]

Sindssygehospitalet i Nykøbing Sjælland, der var anlagt med et pavillon-system
med adskilte huse til patienter og administration.
(Medicinsk Museion)

Sindssygehospitalet i Vordingborg var placeret på halvøen Oringe, der sydøst for Vordingborg skød sig ud i Smålandshavet med udsigt til Gåsetårnet på den ene side af vandet og Masnedø på den anden. Vejen ind til hospitalet gik gennem en høj jerngitterport ved Færgegårdsvej, hvor en vægter kontrollerede al trafik ind og ud fra den lukkede institution. Fra gitterporten snoede en vej sig op ad en langstrakt bakke og endte ca. 600 meter længere fremme ved hospitalets hovedbygning, der ligesom resten af hospitalet var opført uden udsmykning, i gule håndstrøgne mursten og med rødt tegltag med udhæng. Fra hovedbygningen på Gottlieb Bindesbølls gamle symmetriske anlæg udgik to patientfløje, der på hver sin side talte fire bygninger, som var placeret retvinklet udefter, så anlægget åbnede sig op, samtidig med at det bevægede sig væk fra hovedbygningen i en plan, der mindede om et stamtræs forgreninger. Yderst ude i det forgrenede anlæg lå de laveste bygninger i en etages højde, og anlægget steg derefter frem mod dets højeste punkt – hovedbygningen, der var opført i tre etager. I hovedbygning residerede overlægen som stedets leder i stueetagen, hvor han både havde privatbolig, kontor og venteværelse. Fra hovedbygningen kunne han spadsere direkte

gennem hele det sammenbyggede hospitalsanlæg, hvor de kvindelige og mandlige patienter var placeret i hver deres fløj med kvinderne til højre og mændene til venstre.[315]

Foran hovedbygningen dannede to fritliggende længer i hver sin side en rektangulær forgård. I hovedgården var hospitalets tre spisestuer, som bestod af én til læger og sygeplejersker, én til plejepersonalet og én til dem, som arbejdede med gartneri, vaskeri og rengøring. I længerne fandtes hospitalets køkken, som holdt flere af patienterne beskæftiget, og i området op mod hovedbygningen lå også vaskeriet, der sammen med forskellige værksteder ligeledes indgik arbejdsterapien. Patienterne arbejdede desuden i gartneri, frugtplantage og landbrug, ligesom de tog del i de daglige, huslige gøremål på hospitalets afdelinger. På alle statens sindssygehospitaler indgik forskelligt fysisk arbejde i dagligdagen, og ved en optælling i 1945 omfattede beskæftigelsesgraden på de forskellige hospitaler mellem 56 % og 72 % af patienterne.[316]

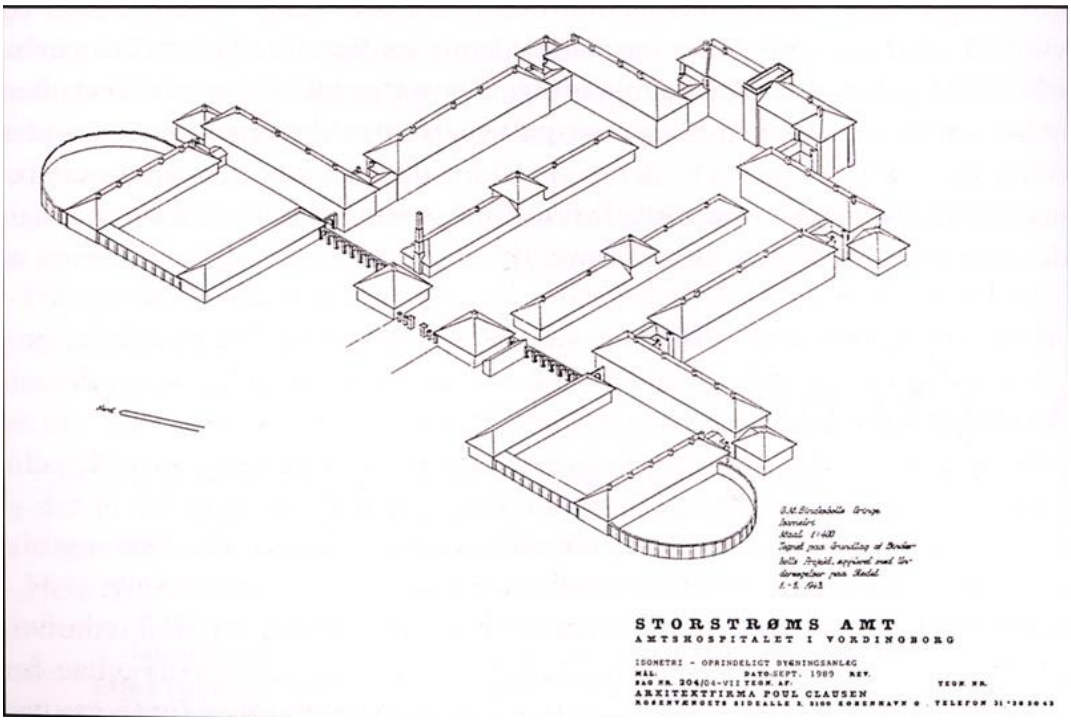

Plantegning over det oprindelig anlæg i Vordingborg
(Museet Oringe)

Knap 250 meter fra hovedbygningen lå den første af hospitalets pavilloner, der var blevet opført over to omgange i perioden 1911-1923. De fire gule, aflange bygninger til patienter var adskilt fra det sammenbyggede anlæg, og en sidevej førte op til pavillonerne, som var placeret på et stort grønt område med en afstand på ca. 50 meter fra hinanden. Pavillonerne indeholdt flere lange afdelinger

med sammenhængende stuer, som alle kunne overvåges fra en vagtstue, hvor afdelingens plejere havde udsyn til samtlige senge.

Ligesom de øvrige statslige sindssygehospitaler var hospitalet i Vordingborg opdelt i forskellige typer af afdelinger. Hospitalerne havde som regel fire eller fem typer af afdelinger, som hver især havde et særligt formål. De nyankomne patienter blev anbragt i den første af disse afdelinger, en "modtagelse og vagtafdeling", som bestod af flere store sammenhængende sengestuer, hvor de indlagte kunne være under konstant observation. Modtagelsesafdelingen var todelt med rolige og urolige patienter hver for sig. Hvis patienterne opnåede bedring, kom de ofte på en "overgangsafdeling", hvor der herskede lidt friere forhold. Hvis der var yderligere bedring, blev de flyttet til en "rekonvalescentafdeling", hvor patienterne skulle komme til kræfter, var oppe hele dagen, arbejdede og blev forberedt til udskrivning. De patienter, hvis sygdom trak ud, blev overført til "plejeafdelingerne", som var delt i rolige og urolige. Endelig fandtes der særlige "syge eller invalideafdelinger", som husede indlagte med legemlige sygdomme og de ældste, svagelige eller senile patienter. Også disse afdelinger var opdelt i rolige og urolige. Det samlede antal sengepladser for afdelinger med urolige patienter var 40-50 % af alle hospitalernes pladser.[317]

I Vordingborg var de mest ustyrlige patienter på både mande- og kvindesiden i det sammenbyggede anlæg placeret i de fjerneste fløje længst væk fra hovedbygningen, mens de rolige patienter på rekonvalescentafdelingerne lå i den nærmeste bygning ved overlægens bolig. På samme måde kunne de store urolige vagt- og modtagelsesafdelinger lokaliseres til pavillonerne, der var afskærmet af et tæt bælte af buske og træer, og som lå et stykke fra vejen, der fra gitterporten førte ind mod hovedbygningen.[318]

Luftfotografi at Sindssygehospitalet i Vordingborg fra 1950.
Øverst i venstre side af billedet ses pavillonerne.
(Medicinsk Museion)

De store urolige afdelinger, der nogle steder kom op over 30 senge på samme stue, var et af sindssygehospitalernes hovedproblemer sammen med det stigende pres på hospitalerne for at modtage nye patienter. Som psykiateren Bent Borup Svendsen kunne konstatere i en stor undersøgelse af indlæggelsesmønstrene under og efter 2. Verdenskrig, var pladsproblemet for alvor begyndt at melde sig i 1946, efter et mindre fald under besættelsen. Ventelisterne var derefter blevet genindført de fleste steder, og antallet af indlæggelser var også steget til over niveauet fra 1939. Alle statshospitalerne med undtagelse af Vester Vedsted kunne melde om overbelægning i forhold til det normerede antal sengepladser i perioden 1949-53.[319]

Lignende forhold gjorde sig som nævnt gældende i åndssvageforsorgen. Som det blev bemærket i en statslig betænkning om åndssvageforsorgen fra 1958, havde antallet af institutionspladser ikke fulgt med efterspørgslen, og det blev det noteret, at de forskellige centralinstitutioner under De Kellerske og Østifternes Åndssvageanstalt havde ca. 1.300 åndssvage på venteliste, mens der samtidig på anstalterne var en overbelægning på ca. 1.500 i 1958.[320] Også i børneforsorgen, hvor anbringelserne var steget kraftigt under besættelsestiden, var problemet til

stede, og i statslige betænkninger fra 1950'erne blev navnlig manglen på hjem til børn og unge med "særlige tilpasningsvanskeligheder" fremhævet.[321]

Ud over det stigende antal indlæggelser var der også andre forhold, der gav problemer for psykiaterne på de statslige sindssygehospitaler ved indgangen til 1950'erne. En stor gruppe af patienter blev hængende i systemet og havde meget lange indlæggelsesforløb. Problemet med denne gruppe syntes at vokse i løbet af en periode, hvor der ellers kom flere udskrivninger. I 1937 havde andelen af patienter med over 10 års hospitalsophold udgjort 34,6 %, ifølge en optælling fra Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler. Ved en ny optælling samme dato ti år senere var gruppen vokset til 49,7 %. I 1952 var tallet forstemmende 51,3 %.[322] For mange var indlæggelsen i psykiatrien et ophold for livet, og som i åndssvageforsorgen foregik en stor del af udslusningen i psykiatrien gennem begravelsesvæsenet.[323]

Den voksende gruppe af patienter med over 10 års hospitalsophold havde samtidig flere konsekvenser. Jo større denne gruppe af kronisk patienter blev, jo færre ledige senge blev der til andre patienter, der havde brug for mere kortvarig behandling. Det betød følgelig, at den del af behandlingen, hvor hospitalerne havde succes med hurtige udskrivninger, også blev ramt af problemet. Trods intentioner om at blive "virkelige helbredelsesanstalter" var hospitalerne næsten ved at være tilbage ved tidligere tiders opbevaringsfunktion.[324]

For at få større indsigt i problemet var man i Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler begyndt at fokusere på patienternes fordeling efter diagnosegrupper i tværsnitoptællingerne, hvor man talte alle patienter på hospitalerne på en udvalgt dag hvert femte år. Målet var at finde ud af, "hvor stor en del af patienterne, der tilhørte rene plejekategorier," og hvor mange, der "kunne være tilgængelige for aktiv behandling".[325]

Tidlige tværsnitsundersøgelser med diagnosefordeling blev foretaget i Risskov og Nykøbing Sjælland i begyndelsen af 1950'erne og derefter kom en samlet undersøgelse fra alle sindssygehospitalerne i 1957. De bekræftede i store træk fordelingen af diagnoserne, og desuden at de lokale forskelle i måden at diagnosticere på hospitalerne var små. Fordelingen på hovedgrupperne på statshospitalerne var forholdsvis ens med et gennemsnit på 62,2 % skizofrene patienter, manio-depressive på 8,6 %, senile og præsenile psykoser med 5,9 %, psykogene psykoser med 4,0 % og psykopati med 3,1 %. De resterende ni diagnosegrupper lå på mellem 2,6 og 0,4 %.[326]

For psykiaterne på landets sindssygehospitaler var de skizofrene patienter den klart største opgave sammen med psykopati-patienterne, der trods deres begrænsede antal blev set som en meget

problematisk patientgruppe, som lægerne gerne ville have placeret et andet sted end på sindssygehospitalerne.[327] Med skizofreni-patienterne var problemet både forbundet med de indlagtes adfærd og de meget lange liggetider, som gruppen havde. Stærk uro, aggressivitet og urenlighed var ofte forbundet med diagnosen skizofreni, og psykiaterne havde samtidig ringe tiltro til, at patienterne ville komme sig mærkbart i løbet af indlæggelsen. På hospitalerne havde mange af de skizofrene patienter årelange ophold på hospitalernes store urolige afdelinger.

Ligesom med fordelingen af problematiske patienter mellem hospitalerne fandtes et internt system for afdelingerne på hospitalerne opdelt efter graden af ro eller uro. Patienterne blev på denne måde flyttet mellem afdelingerne efter et princip om, at de mest urolige og rolige skulle placeres hver for sig. På hospitalet i Vordingborg var det sidste stop for de urolige kvindelige patienter især vagtafdelinger Q og R, der var placeret på det store grønne område med afskærmede pavilloner til venstre for vejen ind mod hospitalet. Hver af afdelingerne indeholdt ikke mindre end 33 senge.[328] For mændenes vedkommende var det den store urolige afdeling IK, der lå længst væk fra hovedbygningen for enden af den sidste af de fire bygninger, der i højre side af anlægget forgrenede sig udad.

Fælles for disse tre afdelinger var, at de husede de patienter, som psykiaterne og plejepersonalet anså for at være de mest urolige, støjende og aggressive blandt de indlagte på hospitalet i Vordingborg. Som en mandlig plejer erindrede, var IK en af de mest ”voldsomme” afdelinger. ”Her skulle man simpelthen have øjne i nakken, og man måtte dagligt slås med patienterne, der kunne være ganske farlige”. Situationen var ikke meget bedre hos kvinderne, hvor de fleste patienter på Q og R ”lå fast i bælte”, måtte mades, og kun kunne være oppe på afdelingerne, hvis der var ”faste vagter på patienterne”, huskede en sygeplejerske, som var på afdelingerne i 1947.[329]

På de urolige psykiatriske afdelinger kunne patienterne opleve en lidet varieret tilværelse. De var i lange perioder fikseret i sengen med brede læderbælter, som var polstret med filt. Andre lå også med spændetrøjer eller tykke drejlsluffer, der blev fastgjort og låst om håndleddet med en rem, og som også kunne bruges til at fiksere patientens hænder, ved at lufferne blev spændt fast til de brede læderbælter eller til sengen. Tilværelsen i sengen, hvor madrassen af hensyn til urenlige patienter var tredelt og foret med tang, der let kunne udskiftes, blev afbrudt af dagens måltider, vask og toiletbesøg, som for de mest urolige foregik med et bækken eller på en potte tæt ved sengen, så patienten hurtigt kunne spændes fast igen. Fødeindtagelsen foregik ofte samme sted, hvor de mange patienter, der ikke ville spise frivilligt, blev ”sondemadet”, ved få at få hældt flydende kost gennem

en tragt med en gummislange, som blev ført ned til mavesækken. Vask blev også udført i sengen med vaskeklude.[330]

Patienter, der ifølge lægerne gennemgik forholdsvis rolige perioder, blev beskæftiget med håndarbejde og andet arbejde, måtte være oppe på afdelingens dagligstue eller fik en tur udenfor i gårdene omkranset af hegn eller høje mure, som stødte op til afdelingerne. I sommerperioderne fik nogle af de uregerlige patienter samme privilegium. Det fandt dog sted med mindre bevægelsesfrihed, da de i gårdene lå fastspændt til en båre.

Dagene sluttede tidligt, og patienterne på de urolige afdelinger blev som regel lagt til at sove omkring klokken 19, hvor de ofte fik en større dosis sovemedicin eller indimellem scopolamin-morfin, som skulle give en vis ro på de store urolige afdelinger. De mest voldsomme og skrigende patienter, som ikke kunne pacificeres med store injektioner med beroligende medikamenter, blev isoleret på afdelingens badeværelse.

En af disse patienter fra Oringes urolige afdelinger var en kvinde i 30'erne, som før indlæggelsen havde arbejdet som sygeplejerske. Efter en tvangsindlæggelse i 1938, hvor hun mente at være "fuld af gonorre og syfilis" og altid "under politikontrol", havde man haft svært ved at få hende til at spise, beholde tøjet på og holde hende renlig, og hun var blevet overført til den urolige afdeling Q. I hendes journal blev det jævnligt noteret, at hun havde "smurt og kastet rundt med afføring" og kun kunne "sondemades med vanskeligheder". Enkelte flygtige bedringer indtrådte indimellem, men blev dog afløst af perioder, hvor hun faldt "fuldstændig tilbage til sin gamle tilstand, lå nøgen på bar bund i sengen, var aggressiv, hylede og skreg, måtte mades". Efter en række episoder, hvor hun kastede med service og kom i slagsmål med de andre patienter, blev hun som mange andre urolige patienter fra afdelingen indstillet til det hvide snit, som skulle udføres på Rigshospitalets Neurokirurgiske Afdeling i København. "Ønskes nu lobotomeret, væsentlig på grund af hendes aggressivitet og eksplosivitet", skrev en af lægerne i journalen.

En større bedring indtraf dog ikke, efter at operationen var blevet udført i København, og hun kort efter var blevet transporteret tilbage til Vordingborg. Noget tid efter kunne psykiaterne konstatere, at hun var "altid sengeliggende, aggressiv, urenlig, må mades og hjælpes med alt". Mange år frem var billedet stort set det samme: "Uroen fortsætter, hun køres på badeværelset om aftenen for ikke at forstyrre medpatienterne". I 1970 døde kvinden på hospitalet efter 32 års konstant indlæggelse.[331]

Kapitel 8. Den første dag

Medarbejderhistorier 1945-1957

Mødet med de urolige patienter står ofte centralt i personalets erindringer fra psykiatrien og åndssvageforsorgen. De færreste ansatte var forberedt på, hvad der ventede dem, når døren ind til de store lukkede afdelinger for første gang blev låst op. I mange tilfælde havde de nyansatte ikke før mødet gennemgået nogen sammenhængende uddannelse som plejere, og selv sygeplejerskerne havde også i 1940'erne følelsen af, at de ikke havde meget at trække på, når de først stod ansigt til ansigt med patienterne. Samtidig kom de nyansatte ind i en hierarkisk verden, hvor det var vanskeligt at træffe egne beslutninger, og hvor man måtte indordne sig under gældende regler og rutiner.

Selvom mødet med de anbragte i børneforsorgen ikke virkede helt så chokerende eller fremmedartet for de nyansatte, efterlod den første dag dog også markante indtryk for mange af institutionernes medarbejdere. Oplevelsen af manglende faglige kompetencer og stramme regler står samtidig også frem i erindringsbøger, interview og utrykte beretninger fra tidligere ansatte i børneforsorgen.[332]

For en tidligere ansat på det gamle skolehjem Landerupgård, der havde plads til 80 børn i alderen 7-16 år, var det især den lange rutineprægede hverdag, som først gjorde indtryk på ham.[333] "Jeg ankom en af de første dage i januar 1954. Det var snevejr. Jeg fik anvist et lille værelse i stueetagen (…) Jeg boede på institutionen og fik min mad der – sådan var det bare. Det generede mig ikke spor, men hvis jeg havde været medarbejder der i mange år, tror jeg nok, jeg ville have ønsket, at skemaet ikke havde så mange fritimer ind imellem."

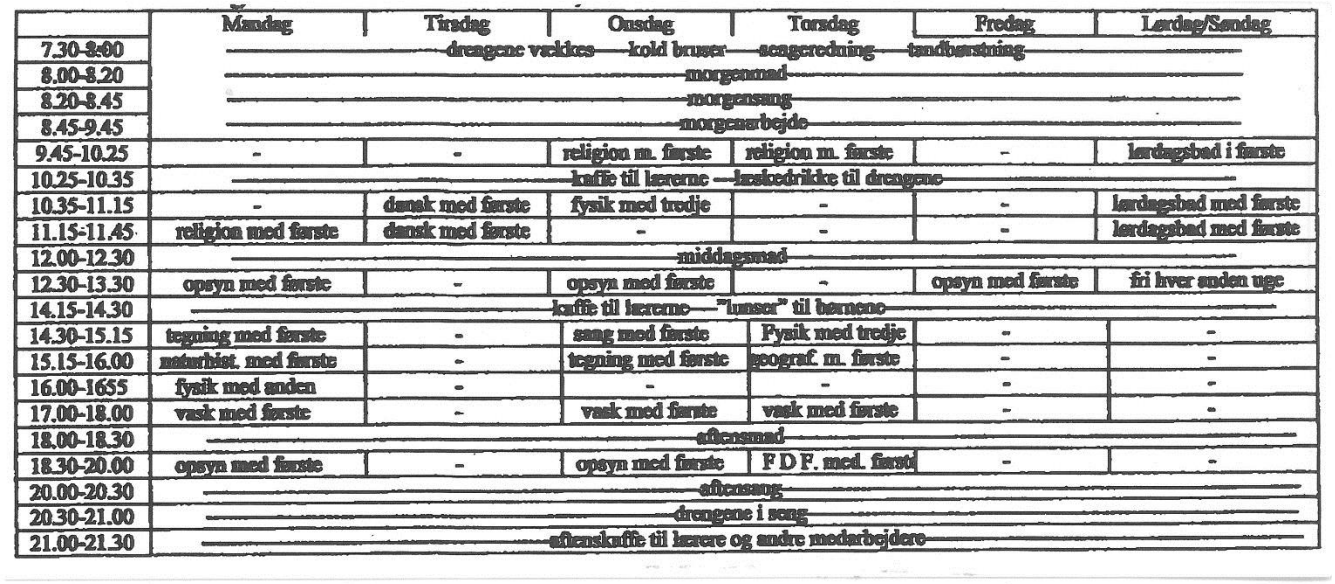

	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag/Søndag
7.30-8.00	drengene vækkes — kold bruser — sengeredning — tandbørstning					
8.00-8.20	morgenmad					
8.20-8.45	morgensang					
8.45-9.45	morgenarbejde					
9.45-10.25	-	-	religion m. første	religion m. første	-	lørdagsbad i første
10.25-10.35	kaffe til lærerne — lasketdrikke til drengene					
10.35-11.15	-	dansk med første	fysik med tredje	-	-	lørdagsbad med første
11.15-11.45	religion med første	dansk med første	-	-	-	lørdagsbad med første
12.00-12.30	middagsmad					
12.30-13.30	opsyn med første	-	opsyn med første	-	opsyn med første	fri hver anden uge
14.15-14.30	kaffe til lærerne — "lunser" til børnene					
14.30-15.15	tegning med første	-	sang med første	Fysik med tredje	-	-
15.15-16.00	naturhist. med første	-	tegning med første	geograf. m. første	-	-
16.00-1655	fysik med anden	-	-	-	-	-
17.00-18.00	vask med første	-	vask med første	vask med første	-	-
18.00-18.30	aftensmad					
18.30-20.00	opsyn med første	-	opsyn med første	F D F. med. først	-	-
20.00-20.30	aftensang					
20.30-21.00	drengene i seng					
21.00-21.30	aftenskuffe til lærere og andre medarbejdere					

Skemaet var fyldt ud med forskellige gøremål, fra 7.30 om morgenen til 21.30 om aftenen. Dagen bestod af undervisningstimer, praktiske rutiner og fritidsaktiviteter, dog med mange mellemliggende fritimer. Han husker særligt morgenritualet, som han selv havde det meget skidt med: ”Drengene, for der var kun drenge på Landerupgård, sov i store sovesale. Alle drengene kom nu hurtigt ud af ’køjerne’ og fik et koldt og meget kort brus. Ikke en egentlig afvaskning. Men det var noget, jeg bestemt ikke brød mig om. De drenge, der var ’vådliggere’, skulle samle deres lagner sammen og hænge dem ud i et specielt rum med mange varmerør. Der blev de hængt op, så de kunne være tørre igen om aftenen, når drengene igen skulle rede deres seng med disse ikke-vaskede lagner. Rummet lugtede ganske forfærdeligt, husker jeg med gru.”

En lærervikar på Godhavn drenge- og lærlingehjem i Nordsjælland husker også hverdagen på den tidligere opdragelsesanstalt for 70 særligt vanskelige børn i alderen 12-18 år.[334] Som 24-årig ankom han i 1957 til Tisvilde Station, hvor han blev hentet i bil af forstanderen, der kørte ham til Godhavn. Han fik anvist et lille værelse bag vagtrummet. Noget af det første, der gjorde et stort indtryk, var det faste morgenritual: ”Det tog et par dage at se, hvor sindssygt det var”. To assistenter vækkede drengene. Alle stod op, redte deres senge og kom ind under bruserne. Herefter skulle børnene stå ret for enden af sengen, mens inspektion pågik, altid efter det samme mønster:

Bøj hovedet ned (tjek nakke og hals)

Riv ud i det ene øre (tjek for snavs bag det)

Riv ud i det andet øre (tjek for snavs bag det andet øre)

Åbne munden (tjek tandbørstning)

Hænderne frem (tjek negle mm.)

Hvis den, der foretog morgenkontrollen, ikke var tilfreds med graden af renlighed, så fik drengen ofte en lussing. "Det var en uhyggelig forestilling det der (…) et åndssvagt skuespil (…) Det var modbydeligt at se, at en mindre dreng fik en ordentlig en, fordi ham, der havde tilsynet den dag, slog." Der var stor forskel på personalets lyst til at uddele lussinger, erindrer den unge lærervikar. Der var nogle, der aldrig slog, mens andre slog ved den mindste lejlighed. Han husker også, at der ikke var nogen retningslinjer for afstraffelse, ingen instruktion i regler eller indberetninger af hændelser. Han havde lyst til at gøre oprør, men var ifølge ham selv for fej til at tage et opgør med forstanderen "Det kunne ikke betale sig". De andre kollegaer advarede ham også. De sagde, at forstanderen kunne spolere en hel karriere, da han havde gode kontakter til direktoratet og landets andre forstandere.

En gennemgående fortælling hos de fleste medarbejdere handler om mangel på uddannet personale. En assistent på Børnehjemmene Godthåb i København husker generelt sin ansættelsen i årene 1955-58 som en god tid, men det sparsomme medarbejderstab overskyggede de gode historie.[335] Hun erindrer, at der var fire ansatte til 20 anbragte drenge. Drengene var ofte sønner af enlige mødre, ellers kom de ofte direkte fra et spædbørnehjem. Der var to sovesale med syv og 13 børn på hver – det var alt for mange, husker hun. Noget, der har brændt sig fast i hendes hukommelse, er deres øjne, de havde "slør for øjnene". Hun fortæller: "Man behandlede ikke børnene som mennesker. (…) Vi gjorde, hvad vi kunne, men der manglede personale. (…) Vi talte ofte om, at børnene nok ville havne i fængsel engang". De ansatte var som regel unge ugifte kvinder, der typisk havde et fem måneders kursus bag sig. De var på hjemmet hele ugen og havde kun en enkelt fridag. Det var derfor svært at have et almindeligt familieliv ved siden af. På fridagene tog man gerne et barn med hjem. Hun husker børnehjemmet som meget religiøst, og kvinderne måtte ikke gå med lange bukser.

Også blandt det ledende personale stod manglen på kvalificeret arbejdskraft som et stort problem. Som en forstander for Rågelund Drenge- og lærlingehjem forklarede: "For medarbejderne

og os gik der alt for mange kræfter og tid til at klare de rent materielle ting. Vi var i forvejen alt for få til en stor flok på 52: en forstander, en lærer, en avlsbestyrer, en assistent og to kvindelige medhjælpere. (…) Det er klart, at der med et så lille personale ofte opstod situationer drengene imellem eller mellem en dreng og en medarbejder, der skulle være løst gennem en forstående pædagogik, men det praktiske personale havde ingen pædagogisk uddannelse og heller ikke tid til en samtale om problemerne."[336]

Psykiatriske oplevelser

I 1940'erne kunne de nyuddannede sygeplejersker tage en supplerende del i barselpleje og sindssygepleje. Begge dele var frivilligt, men flere valgte at tage det med for at få en fuldstændig uddannelse. Den supplerede del i sindssygepleje blev for mange sygeplejersker det første møde med psykiatrien. En sygeplejerske, der på denne måde kom til Sct. Hans Hospital i 1947, husker, hvor uforberedt hun var på de psykiatriske patienter. "En af de første dage sagde afdelingssygeplejersken til mig: 'De ser egentlig så robust ud. Mon ikke godt De kan gå alene i aftenvagt?' Nu skal det tilføjes, at man altså var alene i vagt. Desuden turde jeg ikke protestere, for man var autoritetstro dengang, og endelig var jeg fuldstændig lykkeligt udvidende om, hvad der egentlig ventede mig."

"Hele den aften gik der en stor kraftig kvinde i hælene på mig; hun bogstavelig talt trådte skoene ned bagfra på mig. Samtidig gned hun sig i hænderne og sagde: 'Mon ikke du trænger til at par gode varme lussinger?' Jeg skal ærligt talt indrømme, at jeg var skræmt fra vid og sans og lovede mig selv, at jeg skulle i hvert fald ikke have noget med psykiatri at gøre. Mine forældre fortalte bagefter, at jeg havde skrevet til dem, at psykiatri var i hvert fald det eneste, jeg ikke skulle beskæftige mig med. Jeg kunne på det tidspunkt bestemt ikke vide, at min karriere inden for psykiatrien skulle komme til at strække sig over 42 år." Hun husker ikke, at have fået nogen egentlig uddannelse i psykiatri, men lærte det "efter naturmetoden".[337]

For tidligere sygeplejersker fra Sindssygehospitalet i Vordingborg står oplevelsen af den første nattevagt også centralt i fortællingerne. "Da jeg blev ansat i februar 1945, var det på afdeling D – en lukket langtidsafdeling for kvinder. Mange af patienterne havde diagnosen skizofreni og var på grund af psykose og angst aggressive. Om dagen opholdt patienterne sig i stueetagen. Allerede kl. 18 fik de beroligende medicin og sovemedicin. Klokken 19 blev de fulgt op på 2. sal til en stor sovesal, hvor 20 patienter blev lagt i hver sin hvide træseng med tangmadras. Der var et par enkle

mindre sovestuer. Patienterne sov hele aftenen og vågnede herefter op. Så blev de urolig, flåede alt i stykker og tog tøjet af. Så måtte den enlige natsygeplejerske give injektioner af scopolamin/morfin.

Som ung nyansat sygeplejerske måtte jeg ofte i nattevagt. Det indebar, at jeg skulle passe afdelingens egne plus naboafdelingens patienter – op til 60 patienter – mange af dem fikseret. Jeg sad ude i badeværelset med en lampe tændt, og skulle jeg have hjælp til urolige patienter eller lignede, måtte jeg banke på vandrørene efter hjælp". Hun husker, at patienterne ikke kunne komme "op på toilettet om natten. Ved toilet-trang løsendes den ene siderem i bæltet, og patienten kunne forrette sin nødtørft i en blikpotte, der stod ved sengen. (…) Forholdene på afdeling D var som beskrevet frem til 1959, bortset fra at der kom telefon på afdelingen, og der blev ansat en nattevagt til hver afdeling".[338]

Ikke kun sygeplejerskerne men også mange plejere og plejersker kunne blive kastet lige ud i arbejdet på de mest urolige afdelinger som Q på kvindesiden i Vordingborg. "Den første dag var barsk", husker en plejerske, der kom på afdelingen i 1947. De fleste patienter "skulle mades, da de ellers smed rundt med maden. Og flere skulle hjælpes med hygiejne. De fleste lå fast i bælte, men en enkelt havde en spændetrøje på, som bestod af groft hørlærred, hvor armene blev bundet om på ryggen, når hun i perioden forsøgt at kradse ansigt og krop til blods. Patienterne var da også kun oppe nogle timer om dagen. Gennemgående var der vel 10 oppe i dagligstuen". De "strikkede vaskeklude eller pillede lærredsklude i tråde til at fabrikere vat af."[339]

Andre plejeelever kunne få en mere blød start på nogle af afdelingerne for ældre eller demente patienter. Elevtiden varede ca. et år og omfattede udover undervisning, som blev forestået af to afdelingslæger og en oversygeplejerske, også tjeneste på patientafdelingerne. En plejer, der begyndte i Vordingborg i 1953, husker, at han den første dag "blev vist rundt på den afdeling, hvor jeg skulle være de første måneder. (…) Denne afdeling var en af hospitalets største med 36 patienter. Ca. 1/3 af patienterne kunne klare de fleste daglige funktioner selv. Resten skulle hjælpes med det meste, såsom vask, påklædning, spisning m.v. Alderen var ikke alene årsag til den manglende kunnen. Mange var under 50, enkelte under 40, og så var der et mindre antal mellem 60 og 70 år. Hovedparten af disse patienter var skizofrene, men der var også enkelte med Dementia paralytica, en hjernebetændelse forårsaget af syfilis, der lå år tilbage, og endelig var der forskellige organiske hjerneskader. Om end her altså var tale om forskellige lidelser, var adfærden hos patienterne ret ens, idet sløvhedstilstanden eller om man vil demensen, udartede sig omtrent på samme måde. Mange kunne eller ville ikke spise selv, men måtte mades. Andre ville ikke eller kunne ikke klæde sig selv på, og en del ville ikke af med deres afføring. Sikken en fest, når disse

sidste fik et kraftigt sæbevandslavement. Det var bedst at stå lidt til siden, hvis man ville undgå at blive ramt".[340] Selvom man som plejer eller plejerske kunne være heldig at starte på en af de bedre afdelinger, varede dette ikke ved, og det var et led i uddannelsen, at plejerne i elevtiden skulle rundt på forskellige typer af afdelinger.

Blandt tidligere plejeelever oplevede flere, at der var meget lidt tid til patienterne under uddannelsen. "Jeg var elev (og rengøringspige) på M 22 de tre første måneder. Vi måtte stjæle os til at snakke med patienterne og hygge os med dem. Vi havde ingen adgang til journalerne, så vi viste ikke, hvorfor de var indlagt, fortæller en tidligere elev på Sindssygehospitalet i Middelfart og tilføjer: "Der var alt for megen skrubben og skuren."[341]

Med nye behandlingsformer som bl.a. elektrochok blev plejepersonalet dog gradvist inddraget noget mere i behandlingen. Flere giver udtryk for, at det gjorde arbejdet mere meningsfyldt. En plejer optaget som elev på Sindssygehospitalet i Middelfart i 1951 fortæller: "Den gang foregik elektrochok på denne måde: Elektroderne blev sat fast på patientens tinding, en plejer trykkede ned på højre skulder, og en plejer trykkede ned på venstre skulder, en plejer holdt fast og løftede fødderne, en sygeplejerske stod klar med en tyk gummislange til at stoppe i munden på patienten når han ved chokket åbnede munden. Det var for at patienten ikke skulle bide sig i tungen. Så kom lægen og trykkede på knappen. (…) Selv om man pressede ned på skuldrene, så var kramperne somme tider så kraftige, at kravebenet brækkede."[342]

Den samme plejer oplevede også, at de nye typer psykofarmaka for alvor blev taget i brug i løbet af 1950'erne. "Da de endnu ikke havde fået noget navn, var det alt sammen benævnt med numre," fortæller han. "Dosseringen foregik på den måde, da man endnu ikke viste, hvad det hjalp for, så måtte patienterne være forsøgskaniner, således at nogle skulle starte langsomt med en lille dossering, og så senere stige til en større, og andre skulle starte med en høj dossering og så senere trappe langsomt ned."[343]

En plejer som var ansat på Sindssygehospitalet i Middelfart fra 1933-1971 fortæller, at de fleste plejere fik en periode med "psykiske anfægtelser". "For nogle er det gået hurtigt over, for andre har det taget længere tid. Vi tænkte jo på, hvorfor man ikke kunne helbrede dem, hvorfor det havde ramt dem, og hvorfor var det os, der gik fri. Jeg tror at grunden til, at vi fik perioder med psykiske problemer, var, at vi startede for tidligt derude. Vi blev taget ind som 21årige, men skulle nok have været en 3-4 år ældre."[344]

Flere af dem, der stod elevtiden ud, blev imidlertid ved faget i mange år. Nogle beretter om, at erfaringerne med ofte meget dårlige skizofrene patienter fik dem til at holde ved og af jobbet.

”Når jeg tænker tilbage på alle de mange år inden for psykiatrien, tror jeg nok, jeg vil sige, at den tid, der har været meget berigende, har været, da jeg var afdelingssygeplejerske og havde en afdeling med (…) fortrinsvis skizofrene patienter”, huskede en sygeplejerske om sin tid på Sindssygehospitalet ved Århus, ”jeg lærte en masse af dem. Deres form for logik var helt utrolig”.[345]

Oplevelser fra åndssvageforsorgen

På samme måde som i psykiatrien oplevede mange af plejereleverne på åndsvagforsorgens institutioner, at de uden egentlig undervisning blev indført i arbejdet på nogle af de krævende afdelinger. Under elevtiden, som varede i tre år, skulle eleverne oplæres i det daglige arbejdet på afdelingerne og følge kurser om bl.a. forbinding og førstehjælp, som typisk blev afholdt af anstaltens egne læger. På Brejning skulle kvinderne også omkring systuen, hvor de lærte alt om syning og lappearbejde. Eleverne boede på anstalten i elevboliger med kost og logi som en del af lønnen.

På åndssvageforsorgens institutioner var de fleste afdelinger opdelt efter, hvorvidt patienterne var ”arbejdsføre” eller ”asylister”, men der kunne også forekomme en blanding af de forskellige hovedgrupper på nogle af afdelingerne.

I en beretning fortæller en tidligere plejer, hvordan han en forårsdag i 1945 mødte op på forstanderindens kontor som ny plejeelev på Andersvænge. Her fik han anvist et værelse i elevboligen, blev orienteret om de mange regler og fik udleveret en skrivelse om, hvordan han som plejeelev skulle forholde sig til patienterne. ”Det jeg bedst husker beskrevet var – hold afstand til patienterne, bliv ikke for dus med dem.” Derefter fulgte et besøg hos oldfruen på systuen ”en skrap dame”, hvor han fik udleveret en uniform, ”som tydeligt viste, at man var funktionær og ikke patient.”

Den følgende dag begyndte arbejdet på M2, som på det tidspunkt var en helt ny bygning i tre etager for asyllister. Dele af bygningen var endnu ikke taget i brug. På afdelingen boede 65 mandlige patienter fra 15 år og opefter. ”Der var spastikere, døve, nogen var blinde og to af dem havde ingen øjne, (…) nogen havde lidt sprog, andre havde slet intet.” På afdelingen kunne der også være arbejdsføre beboere, der var ”flyttet til afdelingen som straf for en eller anden forseelse”.

På M2 var mange patienter sengeliggende. ”Flere af patienterne havde muffetrøje på for ikke at skade sig selv.” Der var også to isolationsstuer, hvor sengene var fastboltret til gulvet. ”På

den ene stue var en af patienterne fikseret til sengen med fodrem, handsker og bælte, på den anden stue lå en meget stor og kraftig mand i 40-50-års alderen. Han var også fikseret, men kun med bælte. Han sad op i sengen og røg cerutter, havde et askebæger, som han satte pænt til side, når han var færdig. Han var altid nøgen i sengen, og man kunne ikke spænde bæltet så stramt, at han ikke kunne komme ud af det. Skulle han på toilettet, kravlede han ud af bæltet og ned i det igen, når han var færdig (…) Jeg kendte ikke til åndssvage i forvejen, så det kom nok lidt bag på mig, at det var sådan."

Efter "morgenparade" kl. 7, hvor afdelingslederen aflagde rapport fra nattevagten og orienterede om dagens forløb, blev den nye plejeelev fulgt ind på stuen af en af plejerne. "Jeg fik en kort beskrivelse af, hvordan jeg skulle gribe det an, hvordan muffetrøjen skulle bindes på, når de var blevet vasket – til det var der et vaskefad og en vaskeklud og sæbe. Én af dem skulle man passe særligt meget på, fik jeg at vide, 'han hopper op i sengen og slår lamperne itu, hvis han ikke har muffetrøje på, så slip ikke ham.' Sengen skulle redes på en bestemt måde, der var jo både drejltæppe – ikke dyne – lagen, gummistykke, stiklagen, lagen igen og selvfølgelig hovedpude."

Mange af patienterne blev madet i sengen. "Her kunne man skele lidt til kollegaerne, hvordan de greb det an. (…) For de patienter, der ikke kunne tygge deres smørrebrød, blev det hele blandet sammen, som om der var brugt en blender."

Beskæftigelse var der ikke meget af for patienterne: "Om sommeren var vi meget i haven, hvor vi jokkede lidt rundt. Om vinteren gik vi frem og tilbage på gangen om eftermiddagen. Når vi ikke gik udendørs tur, når det var koldt, tror jeg nok, det var fordi, de ikke havde overtøj til det. I opholdstuen var der ikke noget at beskæftige patienterne med. Nogle var spændt fast til vægmonteret bænke. Der var en radio i et aflåst skab, som kun lederen havde nøgle til."

De, der havde været oppe, blev lagt i seng igen kl. 16. "Tøjet blev pakket sammen med et bånd om med navn på og lagt i et skab på gangen." Når plejere og elever var færdige med deres stue, skulle de stå i døren og vente på madvognen, der kom kl. 17.

Patienterne blev betragtet som syge og behandlet af læger. "Der kom en læge på stuegang både formiddag og aften. En militærlæge kom af og til på aftenstuegang, svingende med et nøglebundt. Goddag har vi noget i dag? Nå ikke, tak farvel! Så var han væk. (…) Dengang var der ikke psykofarmaka, men derimod fik de en sprøjte, når de blev for støjende og ikke kunne falde til ro. Kastration kunne også virke dæmpende på dem."

Hverdagen var knapt så monoton på afdelingerne for de arbejdsføre mænd. Den nyuddannede plejer blev ansat på D1, hvor der dengang var 34 domsanbragte beboere (normeringen

var 24). Med undtagelse af to beboere – den ene spillede kort med sig selv, den anden gik til hånde med praktisk opgaver på afdelingen – var beboerne beskæftiget på værksteder, i gartneriet eller på markhold, der hver især bidragede til institutionens drift. "Et af holdene havde blandt andet til opgave at hente affald på afdelingerne på en solid trækvogn med bilhjul på. Affaldet blev brændt i en dertil opført brændeovn. (…) Om eftermiddagen blev madaffaldet fra køkkenet kørt over på avlsgården til grisene. Det sparede på foderet, og til gengæld kom der så god fed flæsk ud af det! Grisene blev slagtet på gården og parteret i to halvdele. Dagen efter kørte slagteren dem over i køkkenet, hvor de blev forarbejdet. Andersvænge var stort set selvforsynende med alt. Grøntsager, frugt, bær, kartofler, æg, svinekød, oksekød og kalvekød."

I fritiden var der forskellige muligheder. "Efterår og vinter var der to beboere, der kniplede, nogle lavede pengepunge, nøglepunge, etuier med mere i nappa." Der var også mulighed for at gå til gymnastik i festsalen eller at spille fodbold. På afdelingerne for de bedre fungerende og især de domsanbragte var opsyn en vigtig del af arbejdet. "Beboerne var godt fungerende og selvhjulpne, men der skulle holdes øje med dem," husker han. "Det skete, at der var nogen, der stak af i aftenens mulm og mørke. Det kostede en eller anden straf".[346]

Et centralt tema i flere fortællinger fra perioden er adskillelsen mellem kønnene. De kvindelige og mandlige beboere var skarpt adskilte og opsyn var en del af plejepersonalets arbejde. "Hvis jeg på vej hjem fra vagt, f.eks. så en kvindelig og en mandlig beboer stå og snakke sammen, var jeg faktisk forpligtet til at indberette det, og så kunne de to let risikere en eller anden form for straf – en dag i sengen eller enestue," husker en plejer fra Brejning og tilføjer: "Det følte jeg som en meget ubehagelig pligt, men det fulgte altså med jobbet."[347]

Mens der blev holdt godt øje med, at patienterne ikke havde seksuelt samkvem på tværs af kønnene, giver flere fortællinger indtryk af, at personalet ofte så gennem fingre med den seksuelle udfoldelse på sovesalene. En tidligere omsorgsassistent fortæller, at hun under en af de første nattevagter på en afdeling for meget velfungerende mænd på Brejning fik sig en overraskelse. "Når jeg gik gennem sovestuerne for at trække ur, og plejemor så altid efter, at vi havde gjort det, lå mændene hos hinanden og det gik ikke stille for sig. Jeg kunne hurtigt få trukket de ure og komme ud."[348]

Også en tidligere plejer fra avlsgården i Vodskov fortæller, at mændene var sammen indbyrdes. "Ja uha, dem der var kastreret, de fik kvindelige former, de blev lidt bredrøvede og feminine i det, og de var eftertragtede. De manglede aldrig cigaretter eller tobak. De sloges om dem ind imellem."[349]

Den samme plejer fortæller, at betingelsen for at de bedst fungerende patienter kunne komme ud i plads ofte var, at de lod sig sterilisere, og det typiske forløb for mændene beskriver han sådan: ”Mange gjorde modstand, men overlægen fik jo ret. Jeg har tit været med dem oppe ved overlægen, for der kunne jo godt opstå noget uro, og de startede jo altid med, ’jeg vil satme ikke være her mere’ og så sagde lægen, ’det skal De heller ikke unge mand, de kan komme ud, hvornår det skal være, De skal bare lige skrive under her’. ’Jeg skal satme ikke af med klunkerne’, sagde de så. ’Nå ja, det bestemmer De selv. Vi kan snakkes ved om et år eller to. Farvel.’ Der var også nogen, der blev kastreret.” Når mændene før eller siden skrev papirerne under og skulle steriliseres var det plejernes opgave forinden at gøre dem klar. ”Det foregik ved, at vi tog dem ned i badeværelset. Så kom de op at stå på en skammel, og så skulle vi barbere dem i skridtet. Så fulgte vi med dem ud til amtssygehuset, hvor der var en læge, der foretog indgrebet. Patienten kom ind, og så sad man på bænken og ventede en ti minutters tid. Når de kom hjem til afdelingen, fik de to belønninger. De fik lov til at blive fri for at arbejde i 14 dage og kunne gå indenfor i varmen og hygge sig, og så fik de også en anden gevinst, de fik to spejlæg til aftensmad i fjorten dage.”[350]

Oplevelserne af forholdene for patienterne varierer en del i fortællingerne fra perioden. Især blandt ansatte i tiden umiddelbart efter 2. Verdenskrig mener nogle, at åndssvage havde det godt taget tidens forhold i betragtning. De blev plejet omsorgsfuldt, fik rent tøj og sengetøj og tilstrækkelig mad. Nogle giver også udtryk for, at medier og historikere mest er optaget af de mørke sider af historien, og at forholdene ofte kritiseres uden hensyn til tidens materielle mangler, den ringe normering og de lange vagter, hvor der udelukkende var tid til rengøring og basal pleje. ”Når jeg nu senere hører, hvordan journalister står i kø for at få klienter til at fortælle om, hvor dårlige forholdene var, så skulle de tænke på, hvor få vi var til at passe på de meget dårlige beboere ”, siger en tidligere plejer, som blev optaget som elev på anstalten i Brejning i 1952.[351]

Andre fortæller om forhold eller enkeltstående episoder, som de i et tilbageblik finder trøstesløse eller forfærdelige, eller som de allerede som elever syntes var svære at være vidner til, men som de sjældent reagerede på, fordi de var unge, uuddannede, autoritetstro eller bange for at blive fyret. En medarbejder optaget som plejeelev på anstalten i Sølund ved Randers i 1950’erne fortæller f.eks. om en kvinde, der blev tvunget til at spise sin suppe: ”Det syntes jeg var forfærdeligt. Men man gjorde jo ikke oprør, for man var jo vant til, at man skulle høre, hvad der blev sagt. Der var jo sådan en autoritetstro på det tidspunkt der. Man satte ikke spørgsmålstegn ved så meget, man sagde i hvert fald ingenting.”[352]

En anden fortæller fra anstalten i Brejning: ”Gennemgående var der meget stor respekt for de overordnede. Selv om en beboer – eller en ansat blev aldrig så forkert og uretfærdigt behandlet, måtte man bide det i sig. (…) Gjorde man sig det mindste obsternasig, så var det af sted – 24 timer til at pakke og komme derfra – i mildeste tilfælde kunne man blive forflyttet til en anden afdeling efter at have fået et ordentligt møgfald. Når man så var uddannet og blevet tjenestemand, var man straks mere selvstændig og vanskeligere at få ud.”[353]

”Jeg har aldrig gjort noget ulovligt!”

Pias erindringer fra Vejstrup Statsungdomshjem 1959-1961[354]

Pia, som 15-årig, siddende med en lille kylling i sine hænder.
(Privateje)

”Ti år var jeg bare, men alt tog man fra mig”

Pia havde givet mig tilladelse til, at finde frem til hendes Journal fra Vejstrup Statsungdomshjem, og i sommeren 2014 lå den klar til mig på Landsarkivet for Fyn. Jeg bladrede igennem de mange sider og læste: ”Græder meget i begyndelsen – vil pylres om – har mange fornemmelser, fortæller om mareridt og skriger op om natten. (…) Pia er upålidelig, løgnagtig, trodsig, modvillig, urolig, rastløs, seksuel nyfigen, altid i opposition, voldsomme reaktioner, kan ikke samle sig til arbejdet, er kværulerende, er i stadig skænderi med kammeraterne, er uden hæmninger.” Sætningerne falder over hinanden, og jeg fortsætter med at læse: ”Motorisk er hun yderst ukoordineret. Hun falder over sine egne ben, taber, hvad hun står med i hænderne. Dette kan være et træk i hendes mere eller mindre ubevidste forsøg på at tiltrække sig opmærksomhed og appellere til omsorg. (…) I forhold til det øvrige klientel virker hun lidt forrådt.”[355]

Der er mere, men jeg må stoppe op. Modsætningen mellem den Pia, jeg oplever fra vores møde to måneder tidligere, og den Pia, der fremtræder i journalen, er stor. Jeg husker tilbage på vores første møde, hvor jeg besøgte Pia og hendes mand. Kun de nærmeste i Pias familie kender til hendes fortid som tidligere børnehjemspige, og hun vil derfor gerne være anonym. Hendes verden vil ”ramle sammen”, hvis hendes rigtige navn kom ud, fortæller hun mig.

Vi starter med at spise frokost sammen, og hendes mand går sig en lang tur. Pia vil helst være alene, når hun skal fortælle sin historie. Som så mange andre livshistorier, starter Pias historie med en mor. Moren blev født i København i sommeren 1920 og blev i sin barndom anbragt på Børnehjemmet Børnely i Skåde, en lille forstand til Århus. Som 14-årig kom hun ud for at tjene, og ligesom på børnehjemmet måtte hun, ifølge Pia, igennem mange ydmygelser. Hun havde skiftende arbejdspladser og endte som husbestyrerinde hos den mand, der senere skulle blive Pias far. Hun blev gravid, og som ugift kvinde blev hun, som så mange unge kvinder før hende, sendt ud på landet for at føde, langt fra Århus og nysgerrige blikke ”Det var hos byens jordemoder, og min mor gik til hånde i huset; min far svigtede hende i hvert fald ikke – heller ikke økonomisk – og min mor får, hvad hun har brug for i en sådan situation. Da min far er dobbelt så gammel som min mor, bliver det jo ikke rigtig til noget med at blive gift.” Pia fortsætter: ”Jeg kom så til verden på jordmoderens bord, september 1943”.

Da Pia senere skulle døbes i Kattrup kirke, hentede moren hende på et spædbørnehjem. I kirken var moren helt alene. Hun har senere betroet Pia, hvor hårdt det var at stå der helt alene uden nogen, der kunne sige tillykke og give gaver. For moderen var den nye situation vanskelig, og hun

havde svært ved at klare den på egen hånd. Pia var derfor kun ca. 1½ år gammel, da hun kom i pleje hos et ægtepar, der ikke selv havde børn. De blev efterfølgende så glade for hende, at de ville adoptere hende og prøvede også at overtale moren. Pia husker, hvordan moren senere har fortalt hende om episoden, og hun prøver at gengive det: ”I sidste øjeblik fortrød min mor og hentede mig, og så var de selvfølgelig helt knust og ulykkelige, men min mor stod fast. Hun ville ikke af med mig! Moderen fortsatte som husbestyrerinde hos Pias far, men på et tidspunkt kom der en ny mand ind i morens og Pias liv. ”Pludselig en dag kom der en mand i en taxi ud til gården og hentede mor og mig. Jeg kan huske, at han havde en kæmpe æske chokolade med til mig, sikkert for at gøre et godt indtryk!”

Det nye hjem var præget af druk og stedfarens voldsomme temperament. Pia blev forsømt, passede ikke skolen og hjemmet – ”sejlede”, som hun selv udtrykker det. Pia fik en lillebror i 1951, men allerede to år senere flyttede moren fra stedfaren. Lillebroren blev boende hos Pias stedfar, og selv blev hun anbragt på C.M. Schuberts Børnehjem i 1953, et helt nyt børnehjem i Ringkøbing. Lillebroren så hun aldrig mere. Hjemmet var opført i 1950 af Ringkøbing Amts Plejehjemsforening, som også stod for selve driften. Der var plads til 40 børn, i alderen 2-15 år.[356] ”Ti år var jeg bare, men alt tog man fra mig: Min mor, min bror og mit hjem. Det var svært!”

”De bestemte jo det hele, ingen spurgte mig”

Det nye børnehjem var en stor omvæltning, og når Pia i dag tænker tilbage på sine mange anbringelser, er det med lige dele undren og vrede. Hun har heller ikke svært ved at genkalde sig den følelse af afmagt, der var forbundet med igen og igen at skulle til et nyt børnehjem: ”De bestemte jo det hele, ingen spurgte mig”. På det nye hjem sov alle børnene på 6-mandsstuer, og dagligdagen var præget af en meget kristen opdragelse, hvor man bl.a. skulle bede bøn fire gange om dagen. Det er ikke meget Pia husker fra stedet, men enkelte brudstykker fra hverdagen dukker op: ”Hver lørdag blev vi badet og afluset med en tættekam og fik renset øren; vi var også altid pæne og rene i tøjet.” Hun husker også, når hun undtagelsesvis fik lov at komme lidt væk fra hjemmet: ”Et ægtepar kom jeg hos engang imellem om søndagen, hvor de tog sig lidt af mig – andre børn havde også den mulighed. Det var skam søde og kærlige mennesker.” Pia husker også en jul, hvor hendes mor sendte en gave. ”En fin ny cykel fik mor sendt over til mig. Mor fortæller, at hun sagde, jeg fik den, fordi jeg så skulle opføre mig ordentligt! Så skal jeg have svaret: ’Det prøver jeg også, men jeg kan bare ikke!’” Et par år senere, i 1955, kom Pia hjem igen for at bo hos moren, men

senere samme år blev hun atter anbragt, denne gang på Christiansgade Børnehjem i Århus. Hun husker hjemmet som gammelt og slidt med store sovesale, men ellers husker hun ikke meget.

Herefter gik turen videre til et andet børnehjem, der nærmest stod i skærende kontrast til stedet, hvor hun netop kom fra. Stedet var Århus kommunes nye optagelses- og iagttagelseshjem Søndermarken. Hjemmet havde plads til 45 børn i alderen 3-15 år[357]. Der var fast psykiatrisk lægetilsyn, og hjemmet blev anvendt som midlertidigt anbringelsessted for børn under forældres sygdom eller lignende.[358] Her fik Pia bl.a. sit helt eget værelse, hvilket hun husker som meget eksotisk. Hun blev senere konfirmeret på hjemmet, og boede der sammenlagt i ca. to år. Det er ifølge Pia også i denne periode, at hun begynder at lave ballade. ”Jeg begyndte at lave uro og ballade i timerne og forstyrrede undervisningen; en af lærerinderne stak mig ”et par flade”, og så stak jeg hende nogen igen!” Efterfølgende blev Pia smidt ud af skolen. Hun angrede, mødte op og undskyldte personligt for episoden, men det var for sent. Hun fik ikke lov til at komme tilbage. Planen var derfor, at hun skulle hjem og bo hos sin mor, men noget kom i vejen. Under en tur i byen, endte Pia hos en fotograf, hvor hun næsten blev voldtaget. ”Først lokkede han mig ind i baglokalet og så ned i mørkekammeret”. Episoden kom til at ændre hendes situation, da nogle såkaldte ”velmenende personer, rådede min mor til ikke at tage mig hjem”. Pia er stadigvæk uforstående over for episodens udfald, for som hun siger til mig: ”Den endte med politianmeldelse og en dom til fotografen.” Hvorfor hun på denne måde skulle straffes, forstår hun ikke. ”Jeg har aldrig gjort noget ulovligt”. Alligevel blev Pia i 1956 sendt væk fra moderen og ud på landet, hvor hun skulle hjælpe til på en gård. Her boede hun på et lille loftsværelse, men det varede ikke lang tid, før hun valgte at stikke af. Pia blev fanget af myndighederne og denne gang gik turen til Statsoptagelseshjemmet i Frederikslund, som blev anvendt som iagttagelseshjem med fast psykiatrisk lægetilsyn. Det var et forholdsvis lille hjem med plads til 15 piger i alderen 14-18 år.[359] Pia husker det som et meget kristent hjem. Om aftenen ”var der højtlæsning, mens vi skulle stoppe og lappe. Men selvfølgelig blev vi opdraget til at blive nogle velopdragne piger og lærte da også noget, og hjemmene ville jo også have et ordentligt ry om pigerne.”

På dette tidspunkt var Pia ved at nå til et vendepunkt i hendes unge liv. ”Jeg var træt af det hele”. Hun havde derfor besluttet sig for at begå selvmord. ”Jeg tømte medicinskabet for alle de piller, der var deri, og slugte dem. Der var nu nogen, der fik sig et billigt grin, for der var også en del stikpiller imellem, så jeg sov dybt i nogle timer og havde da også ondt i maven nogle dage.” Uvist af hvilke årsager fik Pia derfor den idé, at hun nu ville drikke svovlsyre. Pia fortæller, at hun kom meget i tvivl, da hun ikke kendte styrken på svovlsyre. Derfor startede hun med at hælde lidt

svovlsyre ud over arm og lår, for at se hvordan det virkede. Virkningen udeblev ikke, og Pia blev med fuld udrykning kørt på hospitalet, med voldsomme ætsninger. Efterfølgende mente man, at Pia måtte have dårlige nerver, og hun blev sendt til Århus Kommunehospital, hvor hun skulle gennemgå en række psykologiske test. Samtidig boede hun på Viby Iagttagelseshjem. "Det var ikke særlig rart at være på hjemmet. Det meste af personalet gik altid rundt med et helt bundt nøgler og låste alle dørene ligesom i et rigtigt fængsel. De var vel bange for, at man skulle stikke af." Efter kort tid flygtede Pia da også fra hjemmet og blev efterfølgende sendt tilbage til Frederikslund. Herfra gik turen til Vejstrup Statsungdomshjem på Fyn – et hjem for "særligt vanskelige piger", en kategori som Pia angiveligt nu befandt sig i. Året var 1959 – et par år før hjemmet lukkede.[360] Når Pia i dag ser tilbage, beskriver hun sin trang til springture som en af hendes overlevelsesstrategier. "Jeg smuttede, når det blev for slemt".

"Jeg følte mig ensom og forladt"

Pia husker tydeligt sit første møde med Vejstrup. "I dag ville man sige: 'Sikke et flot sted'. Dengang tænkte vi, at det lå langt pokker i vold. (…) Jeg følte mig ensom og forladt". Pias mor har senere fortalt hende, at myndighederne gav hende forklaringen: "Vi kan jo ikke lave et børnehjem specielt for Pia". Det understøtter i dag Pias egen følelse af at være blevet fejlanbragt. Ved ankomsten blev Pia adskilt fra de andre piger. "Man kom ind på et lille hummer, og man græd, og man græd, og man græd." Det næste Pia husker fra stedet er de andre piger, den hårde tone, og at hun var bange for dem. Hun husker også sine overvejelser fra dengang. "Jeg må hellere adlyde de store piger". Til trods for den hårde tone, kunne pigerne også være gode mod hinanden, husker Pia, og trøste hinanden, når de var kede af det. På Vejstrup var der særligt to rum, som Pia aldrig glemmer. Isolationscellerne, også kaldet for "boksene", hvoraf den ene var placeret i kælderen under forstanderindens lejlighed og den anden på loftet med et lille vindue med udsigt til Oure Kirke. Her kom Pia ind at sidde, når hun tog på springtur til København, og var blevet fanget igen. Det gjorde hun nogle gange, og Pia husker, hvordan det foregik: "Alt blev taget fra én: Tøj, cigaretter, ingen blade, for man skulle jo skamme sig og tænke over, at man havde været uartig. Man fik en morgenkåbe på uden bælte, for at man ikke skulle binde det om halsen, og en spand til at besørge i, og så fik man mad ind gennem en lille luge! Dér kunne man skam godt sidde i en 5-6 døgn. Der var en boks øverst oppe og én nede i kælderen, og de var isoleret, så man ikke kunne høre, hvis vi skreg. Jeg har prøvet at sidde i dem begge to. Engang skreg jeg dog så meget i boksen i

kælderen, at jeg blev lukket ud før tiden. Det var nok kun fordi, den lå lige under plejemors kontor! Rart var det i hvert fald ikke at være spærret inde der. (…) De lukkede en ud om morgenen, så man kunne få et bad, men det var jo forfærdeligt at blive lukket inde i sådan et rum." Jeg spørger Pia, om hun på forhånd fik at vide, hvor lang tid hun skulle sidde i boksen. Pia svarer hurtigt og nærmest uforstående over mit spørgsmål: "Nej! Det var sådan efter hvad de syntes."

Pia sidder lidt og tænker og begynder så at fortælle mig om optakten til alle disse springture: "Vi gik jo tit og ophidsede hinanden til en springtur, og vi kunne godt være en ti stykker, der var klar til at stikke af, men når det kom til stykket, turde ingen. Men var jeg først "sat op", syntes jeg, det var så spændende, at jeg ville af sted. For at vi ikke skulle stikke af, var der sprosser for vinduerne, og dem måtte vi have drejet til side først. Dette måtte jo foregå i al hemmelighed, så lederne ikke opdagede noget." Når man først var kommet ud, gjaldt det om at komme hurtigt videre, og Pia plejede at blaffe. Under en af disse springture boede Pia og en veninde, der også var flygtet, sammen med et par amerikanske soldater, der var på orlov fra Tyskland. Det var en god og romantisk tid husker Pia. "Jessie hed ham, jeg blev forelsket i, men det holdt jo ikke så længe, for han skulle tilbage. (…) Politiet gik rundt på hotellerne og spurgte efter os. Vi skrev os ind under falsk navn; det opdagede de selvfølgelig, og en dag bankede det på hoteldøren. Vi var blevet opdaget i receptionen, de må have haft en mistanke." Pia husker også en anden gang, hvor hende og veninden ikke nåede mange kilometer væk fra Vejstrup: "Vi lå i en grøftekant og ventede, mens en masse biler kørte forbi, og så blev vi enige om at tage den næste, der kom. Lige da min veninde var steget ind, opdagede jeg, at det var en af lederne fra hjemmet, der var ude at lede efter os. Så løb jeg ud over markerne, alt hvad jeg kunne. Han indhentede mig og slog mig i hovedet med en stavlygte, han havde i hånden, og så måtte jeg jo pænt følge med tilbage. Så igen en tur i boksen en 3-4 døgn."

Når Pia var på springtur, boede hun altid hos forskellige mænd og "suspekte personer", som hun selv betegner dem i dag. Den sidste springtur varede i 3 mdr., men føltes som 3 år, fortæller Pia. "Sommetider måtte jeg sove i trappeopgangene". Hun bliver fanget af politiet, kørt tilbage til Vejstrup og endnu engang anbragt i boksen på loftet. Her begyndte hun at kaste op, og forstanderen opdagede til sin store forskrækkelse, at Pia var gravid. Han undskyldte personligt over for hende og var tydeligvis ikke stolt over situationen. Forstanderen var helt ny i stillingen og var tiltrådt under Pias sidste springtur. "Han var en meget flink og forstående forstander, og så var det sket med at komme i boksen mere. Det blev nemlig forbudt, da pædagogerne kom på banen."

I 1961 var Vejstrup Statsungdomshjem ved at skulle lukke og pigerne blev fordelt rundt omkring i landet. Pia kom sammen med flere andre af pigerne til Viby Statsungdomshjem. Herfra

kom hun hjem til moren for at føde sin søn. Pia lovede sig selv, at hun ville være en bedre mor end sin egen. ”Mine børn skal have et rigtigt hjem med en far og mor og en familie, for det har jeg aldrig kendt til.” Hun kom dog hurtigt til at kæmpe for at kunne indfri sit løfte. Efter fødslen forsøgte myndighederne at overbevise Pia om, at hun skulle bortadoptere sit barn; men hun nægtede. Pia fik arbejde på en lokal kransekagefabrik, og sønnen kom i vuggestue. Det var svært, men ved venners hjælp gik det for en tid. Myndighederne ville have Pia anbragt på et hjem for enlige mødre, men hun takkede nej. ”Jeg ville aldrig på en institution igen, heller ikke et plejehjem,” fortæller Pia. Da hun efterfølgende mistede sit lejemål, var der dog ingen vej udenom. Sønnen kom på spædbørnehjem og Pia husker de næste 3 ½ mdr. som den værste periode i hendes liv. Hun besøgte ham mange gange, men det var hårdt! Sønnen kom dog atter hjem for at bo hos Pia, og kort tid efter stiftede hun familie. Hun blev gift, fik flere børn, og efter 25 år blev hun skilt igen.

Lillebroren, som Pia tidligt mistede kontakten til, døde i et trafikuheld i 1971. Pia tager et familiealbum frem, lægger det på bordet foran os og peger på et billede af lillebroren og hans gravsted: ”Som noget af det allerbedste fik jeg et billede af ham i soldateruniform. Det gav mig en indre ro og også en vis lettelse over at få sat tingene på plads; men alligevel en indre sorg over aldrig at have været sammen med ham.” Pia får også øje på et billede af sin mor og siger eftertænksomt ”jeg har altid savnet at have et nært forhold til min mor, men det skal tilføjes, at hun har været enestående som mormor.”

”Dejligt at se, at det er blevet sådan et godt sted”

Tilbage på Landsarkivet for Fyn må jeg læse journalens ordlyd endnu engang, imens jeg forsøger at sammenholde den med Pias erindring. ”Er det virkelig den samme person?” tænker jeg ved mig selv og må konkludere, at der kan være stor forskel på en voksens betragtninger af en ung pige i slutningen af 1950’erne og den selvsamme piges erindringer, anno 2014.

I efteråret mødes vi igen, vi mangler at gøre en sidste ting. Jeg har lovet Pia, at jeg vil tage med hende ud til Vejstrup, for at hun kan komme til at gense sit ungdomshjem, og nu er dagen kommet. Stedet ligner sig selv som i 1959, men fungerer i dag som henholdsvis efterskole, kostgymnasium og højskole.[361] Vi har lavet en aftale med pedellen, og han følger med os rundt og låser dørene op og i. Ude på gårdspladsen peger Pia op mod et af vinduerne ”Vi havde en, der brækkede et ben. Hun ville flygte, men knuden på lagnet gik op.” Erindringerne begynder langsomt

at stille sig i kø. Vi går ind af hovedindgangen, og Pia bliver med det samme draget ned mod kælderen. Hun vil ned til boksen nu! I februar 1964 havde en journalist besøgt det netop lukkende statsungdomshjem for særligt vanskelige piger, og under besøget kom også han ned til isolationscellen i kælderen. Han beskrev det således: "Med store hvide bogstaver står "Tænkeboksen". Og ganske rigtigt (…) man aner cellens oprindelige formål, for den er helt i træ, og der er hverken kroge eller noget andet at hænge sig i. Lyset sidder indbygget i væggen med en flere centimeter tyk glasplade for og de smaa ruder i vinduerne er af det samme tykke materiale. Og fra gulvet er bygget en briks og ellers er der ikke noget udstyr."[362]

Nu er det os, der står uden for døren med Pia i spidsen. Pedellen roder lidt med nøglerne og får låst døren op til det lille rum. Pia træder ind i "boksen", men vender sig ligeså hurtigt om igen. "Uha, det er ikke så rart". Siden dengang har Pia haft det meget svært med små rum, så dagen i dag er på alle måder en udfordring. Jeg kigger ind i boksen og træder ind. Der er ikke meget plads. Hvis jeg strækker armene kan jeg nå ud til væggene på begge sider. Der er ingen spor tilbage af rummets oprindelige funktion som et opdragende instrument for "særligt vanskelige piger". Der er kommet linoleumsgulv, væggene er blevet malet, døren udskiftet og tremmerne for vinduet er blevet fjernet. I stedet for en seng, står der i dag en reol, med slik og sodavand.

Vi går videre op på loftet for at se den anden boks, den med udsigten til kirken. Pia ved, hvor den skulle være, men den er der ikke mere, der er blot en gang. Der er blevet revet mange vægge ned og bygget nye til, fortæller pedellen os og viser os videre ind på værelserne, der ligger på første sal. I dag er de bl.a. indrettet med idolplakater, familiefotos og sminkeborde. Sengene er uredte og på gulvet ligger beskidt tøj, som der jo ofte gør på et teenageværelse i 2014. På vej ud og ned ad trappen stopper Pia eftertænksomt op. "Dejligt at se, at det er blevet sådan et godt sted." Pia må synke en ekstra gang, og jeg kan se, at hun er lige ved at græde. Vi går helt udenfor. Pia skal have en smøg. Hun ryger ellers meget sjældent. Hun fumler med lighteren og tænder en af sine tynde Mistralsmøger. Hun kigger ud over det åbne landskab. "Vidste du godt, at Pia betyder den fromme på latin?" spørger hun og fortsætter: "Jeg skulle aldrig have været på Vejstrup – jeg var sådan en uskyldig pige."

Kapitel 9. Hverdag

Beretninger om dagligdagen på institution 1945-1957

Børnehjemmenes grundlæggende opgave blev tidligt formuleret af en af børneforsorgens pionerer, den første forstander på Holsteins Minde, Anders Stephansen (1791-1870).[363] "Vi ville bygge et hjem for de børn, hvis skæbne fornægtede dem et familieforhold, hvori de kunne gøre erfaring om det bånd, som kristeligt kærlighed knytter mellem forældre og børn." Arven fra Anders Stephansen levede videre efter hans død. I debatten ført af politikere og børnehjemsfolk blev der til stadighed argumenteret for, at man skulle skabe et "hjem", som efterlignede den traditionelle families relationer, i kontrast til en "anstalt", som repræsenterede store og følelsesmæssigt kolde institutioner.[364] Termer, der knyttede sig til et familieideal, blev i høj grad implementeret på børneforsorgsområdet. Forstanderpar gik som regel under betegnelsen plejemor og plejefar, og det blev forventet, at de skulle være til rådighed i alle døgnets timer. Også betænkninger og vejledninger var fyldt med formuleringer, hvor det blev understreget, at børnehjemmet skulle "minde om almindelige hjem" eller "skabe en hjemlig atmosfære."[365] I en vejledning fra 1952 blev børnehjemmene pålagt at undgå at skabe "såvel fængselsmentalitet som hotelmentalitet" hos børnene. Børnene skulle hverken føle sig som fanger eller tilrejsende. De skulle føle sig hjemme.[366]

Inge Bryderup inddrager i sin bog *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år* en række beskrivelser af hverdagen fra børnenes perspektiv. Beskrivelserne er hentet fra jubilæumsskrifter og publicerede erindringer som f.eks. Aggi Jensens selvbiografi *Baggårdsbørn har også drømme* og Lis Petersens bog *Stiftelsestøser – Kongebørn,* hvor 160 kvinder fortæller om deres barndomserindringer fra børnehjemmet under Kong Frederik VII's stiftelse på Jægerspris. Ligeledes gør Bryderup brug af skønlitterære fremstillinger af oplevelser med at vokse op på et børnehjem, bl.a. Anne Lützhöfts romaner *På Skyggesiden – pigen på gyngen* og *Lad håbet komme indenfor*. Hos Bryderup anvendes beretningerne som indgang til en forståelse af socialpædagogikkens karakteristika og samfundsmæssige funktioner i forskellige perioder. Årene mellem 1930 og 1960 karakteriserer hun som præget af kontrol, disciplin og oplæring til lønarbejde. Opdragelsen af børnene skulle afspejle tilsvarende forhold i "normale" familier, og der blev i børnenes hverdag især lagt vægt på, at de blev oplært i gode manerer under spisningen, i personlig

hygiejne, og at de gennem undervisning, pligter og fritidsaktiviteter blev gjort til nyttige samfundsborgere.[367]

Beretningerne, som er indsamlet i dette projekt gennem interview og hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk, samt publiceret materiale, indeholder næsten alle en beskrivelse af hverdagen. I vores fremstilling holdes beretninger om hverdagen op mod tidens socialpolitiske og professionelle bestræbelser, som de især kommer til udtryk i cirkulærer, vejledninger med videre. Der er flere fællestræk i beretningerne, men også en stor variation i beskrivelserne af de materielle vilkår og daglige rutiner, som dannede rammen om hverdagens levede liv på børnehjem. Nogle oplevede, at forholdene var gode, andre at de var elendige. Dette kan hænge sammen med store forskelle på forholdene på de enkelte børnehjem, men variationerne kan også afspejle, hvordan tidligere børnehjemsbørn på forskellig måde har erfaret, sanset og håndteret disse forhold.

"Det var skammel – seng, skammel – seng"

Mange børnehjem havde til huse i store, smukke, statelige bygninger – i landejendomme på landet eller i herskabsvillaer i udkanten af byerne. Men ofte var der en stor kontrast mellem den ydre fremtræden og bygningernes indvendige forfatning, og denne kontrast blev ikke mindre i tiden efter 2. Verdenskrig, som var præget af vanskelige økonomiske forhold for børnehjemmene. Forbedringer af de økonomiske forhold blev gennemført ved lov i 1947, og i årene efter blev der de fleste steder installeret fjernvarme og indrettet indendørs baderum og wc. Børnene boede stadig på store sovesale med meget begrænsede muligheder for privatliv. Først i midten af 1960'erne blev der på flere børnehjem oprettet mindre værelser til de større børn, hvor de boede to eller fire sammen. Enkeltværelser blev typisk først oprettet et godt stykke ind i 1970'erne.[368]

Sovesalen eller sovestuen beskrives i de fleste indsamlede beretninger fra tidligere børnehjemsbørn som spartansk, funktionel og uden hygge. I rummet stod der jernsenge på lige rækker. Tæpperne var af uld. Nogle børn havde en taburet til tøjet, men der var ingen skabe, ingen borde, ingen billeder på væggene. Samtidig varierer oplevelserne af stemningen på sovesalen en del. Eva Kold Dhyrbye, kaldet Sys, var anbragt på Frk. Josephine Schneiders Børnehjem i perioden 1947-1960 og fortæller, at hun gennem barndomsårene havde det godt på børnehjemmet. Hun havde en høj status hos forstanderinden og de andre børn. I hendes beskrivelse af sovesalen er der både tryghed og intimitet tilstede: "Som helt lille der blev vi puttet, og så sad Lau [forstanderinden] faktisk og sang for os. Jeg kan tydeligt huske det. Jeg kan huske, hvor jeg lå, og at jeg havde sådan

et tæppe, og Lau sad og sang alle mulige dejlige sange, og vi sang med, hun lærte os mange sange." Da Sys blev 5 år, skulle hun ind på den store sovesal, som var indrettet "helt råt" med jernsenge på række. Her blev lyset bare slukket, og så skulle der være ro. "Men vi gjorde noget," fortæller Sys, "vi gik over til hinanden og lagde os, og så lå vi og krøb sammen to og to, og jeg kan huske, vi havde sådan noget med, at vi tegnede hinanden på ryggen, vi blev jo aldrig rørt ved, så det gav noget tryghed. Og så var jeg den, der fortalte historier, jeg havde sådan en god fantasi, det var bare sådan noget digtning." På børnehjemmet var det foruden forstanderinden to assistenter, og en af dem havde også sin seng i rummet bag et ydmygt forhæng. Pigerne syntes, hun var forfærdelig kedelig. De drillede hende tit ved at ligge og grine. Først senere har Sys tænkt over, hvad det egentlig var for et liv assistenten havde. For Sys var sovesalen ikke et utrygt eller et skræmmende sted. Hun husker dog, at ikke alle havde det lige let: "Der var mange, der tissede i sengen, og de lå med bleer. Det medførte sådan lidt dårlig status for de børn. Det var jo ikke fikst med de der bleer og gummibukser, og det lugtede. Jeg mindes sådan skyld og skam for de børn, og tissegris og sådan noget, det var bare så trist."[369]

Rene Hald var et af de mange børn, som tissede i sengen om natten, og som ofte følte sig utryg og udsat. Han var anbragt på Børnehjemmet Bethlehem i perioden 1954-1966 og det, der dominerer hans fortælling fra sovesalen, er vågepæren og de våde lagner: "Vi lå jo på sovesal, og det var skammel, seng, skammel, seng, skammel, seng, og der var ingenting på væggene eller noget. Der var kun en pære, og så var der et vindue i døren, så de kunne kigge ind, om vi havde hænderne på dynen." Rene vender flere gange tilbage til vågepæren: "Men den der vågepære, den havde jeg mareridt over, jeg har faktisk haft mareridt hele mit liv." En af de ting Rene husker er, hvordan han stod nøgen og skyllede stikstykker op. "Det var ikke rart, det var koldt vand. Så stod jeg bare der og rystede, og jeg sov med underbukser på. De var altid våde, de hang sådan ned af kroppen. (...) Og det værste af det hele; hvis du så kom ind og havde tisset i bukserne, det var endnu værre. Så kunne du finde på at få et drag over nakken, og du var et stort svin, en gris."[370]

I samme periode oplevede andre, at synet på sengevæderne var ved at ændre sig. Det oplevede Aggi Jensen på egen krop, da hun blev flyttet fra Københavns kommunes optagelseshjem i Snekkersten, til børnehjemmet Dohns Minde ved Charlottenlund. Aggi husker den første morgen: "Den første morgen var jeg selvfølgelig våd. Jeg så mig genert omkring og så to andre piger resolut hive det våde sengetøj af og smide det i en bunke på gulvet. Så dukkede frk. Olsen, en ældre dame, op, og uden vrøvl udleverede hun rent sengetøj. Jeg stod lidt og kiggede, men pigerne så slet ikke ud, som om de havde gjort noget forkert, og de blev heller ikke skældt ud. (…) Efter alle mine

mange nederlag blev jeg pludselig klar over, at jeg ikke var noget særtilfælde. 'Det var satans,' udbrød jeg og så både forbavset og lettet hen på Yvonne. Men så stod frk. Olsen lynhurtigt ved min seng og så strengt på mig: 'Du kan ikke gøre for, at du tisser i sengen, men sproget, min lille ven, det rendestenssprog bruger pæne piger fra Dohns Minde altså ikke."[371]

Flere tidligere børnehjemsbørn berører følelsen af, at de ingen steder kunne vise svaghedstegn eller sårbarhed. Der var næsten ingen steder, hvor de kunne trække sig tilbage, lukke døren og være sig selv. "Man skulle gerne være hård for at begå sig, og det blev jeg også. Var man ked af det og græd, så kunne man ikke have det for sig selv på sådan en sovesal. Jeg følte, de andre lå og gjorde nar," fortæller en tidligere børnehjemspige fra børnehjemmet C. Knaps Minde ved Silkeborg. Hun var ankommet i 1962 sammen med sine søskende, efter at deres mor var død, og faren var blevet alvorligt syg.[372] Sovesalen var et sted, hvor man sov, men ikke nødvendigvis et sted, hvor man slappede af.

Kost, klæder og hygiejne

Lovgivningen vedrørende kost, klæder og hygiejne var sparsom i perioden 1945-1969. I Holger Horstens *Børneforsorg i Danmark*, som var standardhåndbogen i perioden stod der: "Kosten skal være nærende, sund og tilstrækkelig samt afpasset efter børnenes alder. Beklædningen skal svare til den beklædning, der sædvanligvis benyttes af andre børn i jævne kår i lignende alder. Der skal lægges største vægt på renlighed og orden."[373] Fra 1952 blev reglerne udvidet til, at beklædningen skulle være individuel. Børnene måtte ikke gå i ens tøj eller bruge uniformer. De nærmere regler om bespisning, beklædning og hygiejne blev fastsat af forstanderen og godkendt af overinspektionen. Da der kun var få overordnede regler på området, var praksis meget varieret.[374]

Varieret er også erindringerne om kosten. Nogle tænker tilbage på maden som et højdepunkt i hverdagen. Anette Wagner blev fjernet fra hjemmet sammen med sine søskende i 1954 og var anbragt på Københavns kommunes børnehjem Nærumgård frem til 1967. Hjemmet havde i 1953 plads til 90 børn i alderen 2-16 år og var fortrinsvis beregnet til børn fra København og Nærum.[375] Om tiden før anbringelsen husker hun: "Vi lå derhjemme og måtte klare os selv. Jeg husker svagt, at min far kom hjem midt på dagen og gav min bror og mig en leverpostejmad, eller vi gik ned på gaden og tiggede mad hos købmanden." I modsætningen til den sparsomme og ensidige kost hos forældrene fik de på børnehjemmet altid to retter til middag. Anette fortæller, at de til hovedret typisk fik frikadeller eller bøf "alt sammen med opbagt sødmælkssovs" og opremser

efterfølgende de mulige efterretter: ”Varm kakao med tvebakker, varm mælk med kanel og tvebakker, citronfromage med flødeskum, chokoladefromage med flødeskum, chokoladebudding, vaniljebudding begge med flødeskum, sødsuppe med øjne, som lå og stirrede på os, lavet på blommer, æbler eller andet frugt, æblesuppe med tvebakker, alle slags frugtgrød, kærnemælkskoldskål, varm kærnemælkssuppe med rosiner.” Andre beskriver maden som sparsom og ringe. ”Det var noget elendig mad, vælling og grød, rugbrød med margarine.”[376]

De fleste erindringer fra spisesalen handler dog ikke om madens kvalitet, men om den disciplinering, der foregik omkring bordene. Flere tidligere børnehjemsbørn fortæller, at de skulle spise op, og at kravet blev fulgt op af tvangsfordring og straf, hvis ikke det blev efterlevet. Kræsenhed blev ikke tolereret. Jens Bressendorff-Madsen kom til optagelseshjemmet Brede Plejehjem ved Lyngby i 1949, hvor han var anbragt frem til 1954. Om morgenen d. 18. maj 1949 var hans far blevet kørt ned af en spritbilist, og som blot treårig stod han uden en far. Hans mor var nu enlig forsørger til fem drenge, og allerede inden faren var blevet begravet, kom repræsentanter fra børneværnet i Lyngby Tårbæk Kommune og fjernede drengene. De blev anbragt på det forholdsvise lille optagelseshjem, hvor der var plads til 19 børn i alderen 2-14 år.[377] Som mange andre husker han særligt havregrøden: ”Det var en underlig stiv masse, der blev læsset op på en tallerken (…) Jeg kunne bare ikke få den ned! Men der var ikke noget at gøre. De voksne prøvede at tvinge substansen ned i mig. Jeg gjorde selvfølgelig modstand, men lige meget hjalp det. Til sidst blev jeg sat ud på et stort badeværelse. Her kunne jeg så sidde og kikke på min morgenmad, indtil jeg ’ville’ spise den. De prøvede så igen at tvinge den ned i mig, men lige meget hjalp det. Det eneste de fik ud af det, var at jeg brækkede mig ned i maden. Det hjalp heller ikke. Jeg skulle spise den sunde og fantastisk dejlige morgenmad. I dag bilder jeg mig ind, at episoden strakte sig over flere dage, men det har sikkert været sådan, at man opgav hen under aftenen. Men jeg husker tydeligt, at jeg sad og kikkede på den ulækre havregrød, der efterhånden flød med bræk og mælk (…) De lærte mig aldrig at spise havregrød. Jeg har heller ikke spist det siden, bare tanken kan give mig kvalme.”[378]

Nogle fortæller, at de udarbejdede en strategi til at undgå at spise op. En tidligere børnehjemspige husker, at alle børnene fik den samme mængde havregrød hver morgen, om man var stor eller lille gjorde ingen forskel. De små havde derfor svært ved at spise op. Det nemmeste var, hvis man kunne bytte sin portion med en andens, men det var en risikabel manøvre. Hvis man derimod var heldig, sad man på en plads, hvor der var en lille hylde under bordet. Her kunne man gemme den mad, man ikke kunne spise og rydde det af vejen senere. [379] En anden fortæller:

”Efterhånden lærer jeg at smugle grøden ned i forklædelommen for så bagefter at gå ud på toilettet og skylle lommen fri af grøden i håndvasken.”[380]

Også erindringer om tøj og sko er forskellige. Enkelte forholder sig positive til det udleverede tøj. Karen Fleurfontaine Warren blev fjernet fra hjemmet, da hun og hendes søskende sultede, ikke havde ordentligt tøj og sov i halm, og hun har overordnet set ikke noget at udsætte på Allerupgård Børnehjem ved Holbæk, hvor hun var anbragt i perioden 1944-1954, fordi hun oplevede, at de basale behov blev dækket: ”Lad mig forklare det på denne måde. På en måde har jeg været meget heldig, og det lyder måske meget mærkeligt, når man er opvokset på et børnehjem. Men ved du hvorfor, på et materielt plan havde vi alting. Vi havde gode sko, varmt tøj om vinteren.”[381]

Andre beskriver børnehjemmets tøj som elendigt. På Godhavn Drenge- og Skolehjem gik drengene med bare tæer i træskoene. Om foråret tog personalet uldsokkerne, og man fik dem først igen om efteråret, ”det var meget koldt.” Der var ikke noget, der hed undertøj. ”Vi var ikke klædt ordentlig på.”[382] Forskellene i vurderingen af beklædningen kan handle om, hvad man havde oplevet tidligere som hos Karen, men der var også store forskelle på beklædningen fra børnehjem til børnehjem. På Godhavn bestod tøjet eksempelvis af praktisk arbejdstøj, imens pigerne på Vejstrup Statsungdomshjem kunne gå rundt i lyse Zefyr-sommerkjoler, som de selv havde været med til at sy. Forskellen lå ofte i formålet med hjemmet. På Godhavn skulle drengene groft sagt lære at ”tage fat”, mens det på Vejstrup var et mål at gøre pigerne anstændige og ordentlige.

I det lys er det ikke så mærkeligt, at fortællinger om tøj og sko ofte indgår i en større fortælling om at blive frataget personlig identitet. Flere tidligere anbragte fortæller, hvordan det private tøj, som de følte sig knyttet til, eller som de måske var stolte over, og som kunne styrke deres selvbillede, blev fjernet ved ankomsten og lagt væk på depotet. I stedet blev der udleveret tøj som var institutionens, som lignede de andres, og hvor der var et nummer i nakken. Otto Køldal fortæller om ankomsten til Godhavn, hvor han var anbragt mellem 1962 og 1964: ”Det første, der skete på Godhavn, var, at man blev frataget sin identitet, man fik frataget sit tøj, og fik Godhavns tøj på i stedet, man fik et nummer, jeg fik nummer 46, nu var du ikke en person, men et nummer ud af 50 andre.”[383] Numrene syet i tøjet var af praktiske hensyn, og kun få fortæller, at de ind imellem blev brugt i stedet for navne, som de gjorde i samme periode inden for militæret. Men flere oplevede, at de iført børnehjemmets tøj let blev identificeret med børnehjemmet i det omgivende samfund, især i skolen. Flere tidligere børnehjemsbørn fortæller således om forskellige måder, hvorpå de forsøgte at udgå det tøj, de ikke brød sig om. ”Vi havde arvetøj, arvetøj, arvetøj, det var

meget slidt og praktisk, og vi måtte ikke selv vælge tøj. Det foregik på den måde, at tøjet var fælles, og det var den voksne, der gik og lagde frem til os om aftenen. Men jeg fandt på noget. Jeg gik selv på jagt og fandt noget tøj, jeg synes var pænt inde i skabene, og jeg havde det nede i cykelskuret i en pose. Så når jeg sagde farvel, så gik jeg ned og skiftede, hvis jeg skulle ud til fødselsdag eller til nogle veninder. Vi var nogen stykker, der fandt på det og ikke blev opdaget. (…) Man skulle være dygtig til det, vi gik meget og udtænkte, hvordan vi skulle gøre."[384]

Den personlige hygiejne var i perioden i højsædet på mange børnehjem. Ole Hingebjerg var anbragt på børnehjemmet C. Knaps Minde i perioden 1956-1963, da hans mor skulle indlægges på Silkeborg Sanatorium "Vejlsøhus" på grund af tuberkulose. Han beskriver rutinerne omkring vask og bad sådan: "Vaskeproceduren til hverdag var ret speciel. I badeværelset var der mange vaskekummer og et bruseafsnit med et indbygget kar, så man kunne få vasket ben og tæer. Det hele startede med, at vi stod i en række både piger og drenge. De første tre, fire vaskekummer var til at vaske hænder i, derefter kom vi hen til den vaskekumme, som Fru Jade stod ved. Hun skulle vaske vore ansigter. Efter ansigtsvasken kom torturvaskekummen, det var der, man skulle børste sine tænder. På en hylde over vaskekummen stod der en stor bøtte med tandkridt, som man dyppede sin tandbørste i. (…) Det sidste sted af vaskeriet var ved bruseren, der stod Ella for at vaske vore ben og tæer i det indbyggede kar." I dag stiller Ole spørgsmålstegn ved, hvor hygiejnisk det var med alt den renlighed, når der blev brugt det samme vand til alle børnene. Han husker også, at han allerede dengang synes, det var meget "ulækkert og ubehageligt", at de alle skulle stikke tandbørsten ned i det samme tandkridt, og at han ofte forsøgte at snyde. Det ugentlige bad foregik hver lørdag. "Der nøjedes vi ikke med at få vasket hoved og ben, der skulle alle igennem bruseren, hvor Ella stod med den helt store børste. Vi blev skrubbet på hovedet, ryggen og numsen, for rene skulle vi være. Når vi var færdig med at blive vasket, blev vi tørret. Derefter skulle vi have klippet negle, det foregik ude ved trappereposen, hvor Rigmor sad med en neglesaks."[385]

Vask og bad skulle forløbe så hurtigt og effektivt som muligt for personalet, og en del af de tidligere anbragtes fortællinger om vask og bad handler om at føle sig tingsliggjort, ydmyget eller krænket. De større børn skulle som regel selv gå i bad, men under opsyn fra personalet. "Vi blev tvunget til at gå i iskoldt brusebad. (…) Vi stod på en række, imens de råbte: 'Kom nu! Kom nu! Hold op med det der, se nu at komme igennem!' Jeg tror sommetider, der var nogen, der nød at have den magt."[386] Også andre fortæller om forhadte kolde brusebade. "Nogle af lederne havde et system, hvor den, som kom først efter vækning skulle tælle til 1 under det kolde vand, den næste til

2. osv. Den sidste skulle så tælle til rigtigt mange, hvis man da ikke faldt om inden; det skete desværre indimellem."[387]

Skolegang, arbejde og fritid

I 1937 blev der indført syv års undervisningspligt for alle børn, og i en betænkning fra 1942 blev det anbefalet børnehjemmene, at der kun blev oprettet skoler for de børn, der ikke egnede sig til at gå i den almindelige folkeskole. Op gennem 1950'erne modtog stadig flere børnehjemsbørn undervisning på den lokale skole, og antallet af skolehjem faldt.[388] I Holger Horstens håndbog *Børneforsorgen i Danmark* fra 1953 skitseres forskellen på børnehjem og skolehjem. Børnehjem var for børn, "der ikke kan antages at være af særlig vanskelig karakter og ikke har udvist slet opførsel" og som derfor burde optages i den lokale folkeskole,[389] mens skolehjem var for børn, "der har en særlig vanskelig karakter, eller som har udvist slet opførsel", og som derfor burde undervises på skolehjemmenes interne skole.[390] I en vejledning fra 1952 præciseres det, at mange af børnene, som blev anbragt på skolehjemmene, havde ringe skolekundskaber og måske havde udviklet en modvilje mod skolearbejdet, hvorfor barnet på skolehjemmet "må undervises ad nye veje", ligesom skoletimerne må betragtes som "børnenes egentlige arbejdsdag."[391]

Flere vurderer imidlertid undervisningen på skolehjem med intern skole som dårlig og utilstrækkelig. Otto Køldal kom i slutningen af 1950'erne som 10-årig på Høng Børnehjem, fordi han ikke passede sin skole, da han boede hjemme. Hjemmet lå ca. 14 kilometer nord for Slagelse, og med et areal på 2½ ha. blev stedet drevet som et lille husmandsbrug. Der var plads til 30 børn i alderen 2-14 år.[392] På Høng Børnehjem gik Otto på en almindelig folkeskole. "Vi var en blandet klasse med lige mange drenge og piger. Vi gik til og fra skole ligesom alle andre børn. Vi kunne gå en tur i byen, vi kunne cykle en tur. (…) Jeg havde altså en helt almindelig hverdag som andre børn, selv om jeg boede på et børnehjem." Men Høng Børnehjem havde kun mindre børn, så i 1962, da han fyldte 14 år, blev han sendt til Skolehjemmet Godhavn. Her skulle han gå i den interne skole, hvor der kun var drenge, hvor lærerne var de samme som dem, der "straffede os for de mindste forseelser i fritiden" og hvor de "under ingen omstændigheder " måtte forlade Godhavns grund. "På SKOLEHJEMMET GODHAVN blev der undervist på tredje klasses niveau. Med bl.a. gamle plancher med f.eks. gårdens dyr, en KO, en GRIS, et FÅR. Samfundsfag/orientering/demokrati etc. blev der af naturlige årsager IKKE undervist i, idet vi levede totalt afsondret fra omverdenen, så hvad kom det os ved, hvad der skete uden for Godhavn." Drengene var delt op i to hold og gik kun i skole tre

timer om dagen, skiftevis formiddag og eftermiddag og kun i det omfang "vi ikke blev smidt ud, fordi vi var for urolige eller direkte saboterede undervisningen eller havde andre opgaver." Otto var postdreng. Han hentede post i Tisvildeleje hver formiddag, og gik derfor ikke i skole i de uger, hvor hans undervisning lå om formiddagen. En anden elev skrællede kartofler hver formiddag, så han fik også kun halv skolegang. "Vi fik INGEN årskarakter, Vi fik INGEN eksamen. Vi fik INGEN skoleudtalelse," skriver Otto, og han oplevede, at det uden eksamensbevis var svært at få job som andet end ufaglært. Otto startede som cykelbud og blev senere lastvognschauffør og buschauffør, inden han i 1999 som 51-årig blev førtidspensioneret. Han mener, at hans erhvervskarriere havde set anderledes ud, hvis han havde haft et eksamensbevis, eller i det mindste en udtalelse om sit standpunkt med sig fra Godhavn. "Man producerede nutidens førtidspensionister på GODHAVN i 1960'erne. (…) Rigtig mange af os drenge kom ud fra Godhavn som analfabeter og socialt handicappede i middelsvær grad. For mange af os medførte det et kort liv, for andre af os et rodet liv og for mange af os en alt for tidlig pensionering."[393]

For de, der gik i en almindelig folkeskole, er det ikke så meget indholdet i undervisningen, som mødet med omverdenen, der fremhæves i fortællingen. En tidligere børnehjemsdreng fortæller, at børnene fra Christian d. 9's Børnehjem holdt sammen i skolen. De andre børn turde ikke drille dem, "de havde respekt for os". Drengene fra børnehjemmet kunne nemlig slå en proper næve og banke de andre, og det gav prestige. De blev også altid inviteret med til fødselsdag.[394] En anden husker derimod, at eleverne blev bænket efter forældrenes stilling: "De mest betydningsfulde forældres børn sad på første række osv., og derfor var vores plads altid på den nederste række."[395] På børnehjemmet under Kong Frederik VII's stiftelse i Jægerspris husker en tidligere børnehjemspige, hvordan de andre børn nedsættende kaldte dem for "stiftelsestøser",[396] mens en anden følte, at også lærerne var slemme til at gøre forskel: " (…) var der ballade, kunne det ikke være andre end ungerne fra Stiftelsen."[397]

Arbejde spiller en central rolle i tidligere børnehjemsbørns beskrivelse af hverdagen. Nogle børnehjem lå i bymæssig bebyggelse, mens andre var placeret uden for byerne og indrettet som landbrugsejendomme. Himmelbjerggården bestod f.eks. af 100 hektar fordelt på ager, skov, hede og mose, samt en stor nyttehave.[398] Mange erindringer fra tidligere børnehjemsbørn relaterer sig til disse "landbrugsbørnehjem". Ofte var opgaverne kønsopdelte. Drenge fortæller primært om gårdrelaterede arbejdsopgaver med dyr og marker ligesom de deltog i bygningsarbejde, småreparationer og andet forfaldende arbejde. Piger deltog primært i husmoderrelaterede opgaver, som at hjælpe med madlavning, vask og rengøring.

Tilgangen til arbejde skifter i perioden inden for børneforsorgen. Det bliver mere almindeligt at omtale arbejdet som "pligter", hvormed det signaleres, at arbejdet ikke har en nødvendig funktion, men først og fremmest en opdragende og disciplinerende funktion.[399] I en betænkning fra 1952 anerkendte udvalget, at børnenes deltagelse i forefaldende arbejde, "betød en lettelse for det enkelte hjem, og at også børn i almindelige hjem kan have sådanne pligter", ligesom udvalget anerkendte arbejdets gavnlige indvirkning på børnene. Det var imidlertid udvalgets opfattelse, at børn på mange hjem havde rigeligt med pligtarbejde i køkken, ved rengøring, i have og lignende. I en efterfølgende vejledning til landets opdragelseshjem begrænses pligtarbejdet til to timer om dagen, og det blev præciseret, at børnene aldrig måtte "få fornemmelsen af, at de er en nødvendig billig arbejdskraft." Det var derimod af pædagogisk betydning, at der foregik arbejde på hjemmene "hvor børnene frivilligt kan tilbyde deres mere eller mindre værdifulde assistance." Derved ville børnene "lære de voksnes arbejdskår at kende og at vurdere flid, arbejdsomhed og dygtighed."[400]

Erfaringer med arbejde og pligter er forskellige. En tidligere børnehjemspige husker, at hun ofte selv gik ud i køkkenet, hvor hun for at få voksenkontakt frivilligt tilbød personalet at hjælpe med at smøre madpakker: "Ubevidst har jeg været meget i og omkring køkkenet og på den måde fået pigernes opmærksomhed og lidt opmuntring."[401] Langt de fleste oplevede imidlertid, at deres arbejdskraft var helt nødvendig for den daglige drift. I et tilbageblik tilskriver nogle af informanterne de mange pligter tidens generelle normsæt: "Vi skulle arbejde på hjemmet. Deltage i oprydning og passe parken og blomsterbede. Specielt om efteråret var det hårdt arbejde på grund af løvfald – hjemmet lå jo direkte op til skoven. Men, mon ikke det også var normalt for tiden, at man skulle arbejde og bidrage til, at det hele fungerede? Det tror jeg!"[402] Andre sidder tilbage med en følelse af, at de blev oplært til at indtage en nyttig, men lavtlønnet plads i samfundet. Sys fortæller, at de fra helt små skulle tage del i husholdningen, og at de f.eks. meget tidligt selv skulle lappe deres tøj, "det så ikke lige flot ud i begyndelsen, men vi lærte det." I det hele taget blev pigerne udskrevet fra børnehjemmet som særdeles kompetente ud i husførelsens kunst, og Sys havde let ved at udfylde sin rolle som ung pige i huset. Men da hun ville læse videre, blev det tydeligt, at hun havde "kæmpe huller" i forhold til almindelig almen viden. "Vi blev opdraget som tjenestepiger," konstaterer hun. Andre føler sig udnyttet. Erik Wolfgang Nielsen voksede op i en voldelig familie og som niårig blev han anbragt på C.M. Schuberts Børnehjem i Ringkøbing. Han fortæller, at han som barn på hjemmet var med til at bygge og renovere flere bygninger i tilknytning til børnehjemmet. På den ene side rustede arbejdet ham til livet uden for børnehjemmet: "Hammeren,

murskeen, riven, hakken, hyppejernet, ploven, leen, tærskeren, skovlen, kosten, saven, fræseren, heste, traktoren og andre værktøjer fik vi i hænderne, vi lærte sgu meget, vi blev godt forberedte til det virkelige arbejdsliv, og jeg er sikker på, at de fleste af os kom godt igennem læretiden." På den anden side mener han, at børnene blev brugt som billig arbejdskraft: "Spørgsmålet er så, var der tale om grov udnyttelse af os børn og unge? Selvfølgelig! Set i bakspejlet, så var det sgu stygt, (…) vi burde have haft timeløn." I dag er han førtidspensionist pga. dårlig ryg og spekulerer på, om det hårde arbejde med cement og beton i voksealderen, er skyld i hans situation i dag.[403]

I løbet af 1950'erne fik fritidsaktiviteter og muligheden for leg en større plads i hverdagen på børnehjemmene – svarende til forholdene i almindelige danske familier. I forlængelse af Arbejds- og Socialministeriet ønske om at opdragelseshjemmene begrænsede pligtarbejdet beskrev de også i vejledningen fra 1952, hvordan hjemmene i højere grad skulle fremme børnenes egen virketrang og mulighed for leg. Der skulle f.eks. være mulighed for "dramatisering i fællesskab og organisering af en fest, en udflugt eller lignende", og hvor forholdende gjorde det muligt, burde der også "overlades børnene et stykke jord til anvendelse som 'skrammellegeplads'".[404] Ligeledes blev det præciseret, at opdragelseshjemmene ikke måtte forsømme at "benytte den hjælp i opdragelsesarbejdet, der ligger i et samkvem med børn fra hjemmets omegn. Herved skal peges på idrætskampe, spejdersport o. lign."[405]

Nogle tidligere børnehjemsbørn fortæller, at der i hverdagen var tid til at lege med andre børn fra skolen, og en del har også gået til fodbold, spejder, dans eller lignede. En tidligere børnehjemsdreng fortæller, at forstanderinden på Christian d. 9.s Børnehjem meldte børnene til dans, især drengene. De deltog i dansestævner i andre dele af landet, og på den måde fik de mange oplevelser sammen med børn uden for børnehjemmet. Flere blev endda senere gift med deres dansepartnere.[406]

Der er også tidligere børnehjemsbørn, som føler sig privilegerede, når de tænker tilbage på de muligheder, der var for fritidsaktiviteter på selve børnehjemmet. Kurt Petersens forældre var blevet skilt i 1954 og forsøgte begge efterfølgende at begå selvmord. Derfor blev han i 1955 sammen med sine storesøster anbragt på Københavns kommunes børnehjem Jakob Michaelsens Minde ved Skodsborg og boede på hjemmet frem til 1965. Han fortæller: "På hjemmet havde vi mere, end de fleste 'normale' børn i København (hvorfra vi kom) kunne drømme om. Vi havde en kæmpestor park at lege i. Vi havde direkte adgang til Storskoven, som er i direkte forbindelse til Dyrehaven. Vi havde privat badestrand og et område, hvor vi havde bure med kaniner og kunne bygge små hytter, hvis man ønskede det. De, som havde lyst, kunne få en lille have til blomster og

grøntsager. Vi havde en hobbybygning, hvor vi kunne lave træsløjd og en masse forskellige 'håndarbejde' samt spille dilettantteater."[407]

Andre tænker tilbage på et isoleret liv på børnehjemmet uden særlig meget fritid. Marianne Rasmussen fortæller fra børnehjemmet C. Knaps Minde, at børnene hver dag efter skole havde pligter som at stoppe strømper og feje gården. "Det var også i orden, men for det meste ville jeg hellere være sammen med mine klassekammerater. De talte jo om i skolen, hvad de havde lavet dagen før, og jeg var misundelig og ville gerne være med." En gang imellem fik Marianne lov at besøge en veninde, men det var sjældent. "Forstanderinden sagde altid: 'I har jo fri hver anden søndag fra kl. 13.00 til kl. 20.00.'"[408]

Ligesom fortællinger om fritiden giver et indblik i forskellige forhold på de enkelte børnehjem, viser de også noget om det enkelte barn og dets sociale position. Ejler Bjoler besad ifølge ham selv alle de egenskaber, der skulle til for at klare sig godt på et børnehjem. Han kunne slås, klatre i træer og løbe en hurtig 200-meter, og for ham var fritiden et lyspunkt på dagen, hvor han kunne udfolde sig frit og lege med kammeraterne og måske også placere sig selv i et socialt hierarki.[409] For andre var fritiden en kærkommen mulighed for at trække sig ud af fællesskabet og søge indad. Naturen fremhæves i flere erindringer som et helle; et sted hvor man kunne finde ro og være alene. Grethe Behnke Larsens fortælling om sin tid på Optagelsehjemmet i Hornbæk i perioden 1953-1958, handler overvejende om fysisk og psykisk vold, men naturen udgør et fristed: "Det var bare at åbne lågen til hegnet, så var vi i skoven. En sti mellem kirkegården og skoven førte ned til strandvejen, videre over vejen, ned af endnu en sti, så var man ved stranden. Jeg elskede at færdes i skoven, følte, at den var min ven og trøst."[410]

Flere træk går igen i beskrivelserne af hverdagen. Nogle fællestræk afspejler forhold i samfundet generelt i perioden efter 2. Verdenskrig. Et nøjsomt liv med grød og vælling, lapper på tøjet og hårdt fysisk arbejde var virkeligheden for mange børn i tiden – også børn, som ikke var anbragt uden for hjemmet. Samtidig peger de indsamlede beretninger på en række karakteristika ved det at være anbragt på en institution. Trods bestræbelser på at skabe "et rigtigt hjem" handler mange af fortællingerne om manglende muligheder for at trække sig tilbage og være alene eller om at mangle eller blive frataget materielle og sociale støttepunkter for identitet. Flere tidligere børnehjemsbørn fortæller om, hvordan hverdagen var struktureret efter faste rutiner uden plads til personlige behov og ønsker, men fortællinger om hverdagen handler også ofte om strategier og forsøg på at udvide det individuelle råderum. Fortællingerne afspejler samtidig en stor variation i de materielle vilkår og den pædagogiske tilgang til børnene på forskellige børnehjem. Nogle

børnehjem synes at leve op til de idealer, der lå bag tidens lovgivning, vejledninger mv., mens andre hjem var kendetegnet ved dårlige fysiske rammer, ensartet og ringe tøj, mangelfuld eller dårlig mad, utilstrækkelig skole, for meget pligtarbejde og begrænset mulighed for fri udfoldelse gennem leg og andre fritidsaktiviteter.

Beretningerne om en barndom på et børnehjem afspejler dog ikke kun de materielle rammer og sociale forhold. Flere af de inddragede beretninger viser, hvordan hverdagen er blevet oplevet på meget forskellige måder bl.a. afhængig af sind og temperament, ligesom den enkeltes sociale position blandt medarbejdere og andre børn synes at have en stor betydning for følelser, stemninger og måder at håndtere hverdagen. Måden den enkelte fortæller om sine oplevelser, kan også være påvirket af erfaringer og hændelser forud for anbringelsen. Personer, der blev fjernet fra hjemmet pga. fattigdom eller omsorgssvigt, som har oplevet sult og kulde, er tilbøjelige til at beskrive de materielle forhold positivt. Hvordan livet har formet sig siden anbringelsen kan også have stor betydning for, hvad der vægtes i fortællinger om hverdagen. F.eks. er fortællinger om skolegang og arbejde ofte kædet sammen med og farvet af, hvordan man har klaret sig siden hen.

Perspektivering til andre forsorgsgrene

Anbringelsen på et børnehjem adskiller sig fra andre forsorgsgrene ved pr. definition at være tidsbegrænset. Her kunne man som barn blive anbragt, til man var myndig, men så heller ikke længere. Dermed adskiller forsorgsgrenen sig markant fra eksempelvis åndssvageforsorgen og psykiatrien, hvor man i realiteten kunne være underlagt andre livet igennem. I beretninger fra tidligere anbragte på åndssvageforsorgens institutioner går mange oplevelser igen. Men synet på åndssvage i perioden betød, at anbringelsen i højere grad havde karakter af livslang opbevaring, og for en del anbragte indebar hverdagen en større grad af dehumanisering og fornedrelse. De fleste tidligere anbragte under åndssvageforsorgen har oplevet de store sovesale, og et tema går igen i næsten alle fortællingerne: ”Vi skulle tidligt i seng.” Nogle kom i seng allerede klokken fire, men de fleste husker, at de kom i seng klokken seks, syv eller otte afhængig af personalets vagtskifte på afdelingen. Og det var uanset, om man var barn eller voksen. Mange timer af døgnet blev tilbragt vågen i sengen og erfaringer med stille venten er gennemgående; ”så lå man bare der og snakkede og kiggede på hinanden” eller ”vi lå bare helt stille.”[411] Andre fortæller om protest eller trods, f.eks. om pudekampe eller om at rive sengetøj i stykker i kedsomhed eller frustration. En del har også oplevet, at de i løbet af natten blev spændt fast med bælter.

Fortællinger om måltiderne kredser som hos de tidligere børnehjemsbørn hovedsagligt om de mange regler og ikke mindst, at man skulle spise maden på tallerknen op. Nogle fortæller, at de også skulle spise mad, som andre havde savlet i eller var "kommet til at spytte på"[412]. I bogen *Brejningerødder* fortæller en tidligere anbragt fx, at der skulle være stille, mens de spiste: "Når vi spiste, skulle der være madro. Vi måtte ikke snakke sammen. Hvis der var uro, eller hvis vi ikke sad pænt ved bordet, blev der indsamling. Det skete tit. Jeg husker en dag, hvor vi sad og spiste budding. Så var der en, der gjorde et eller andet forkert, og straks blev der indsamling. Så blev alle tallerknerne samlet ind og båret væk. Først når der var helt ro, kom de på bordet igen. Men det var ikke vores egen mad, vi fik. Det var tilfældigt. Jeg fik en, der var savlet og snasket i. Der var jo altid nogen, der ikke var så gode til at spise. Heldigvis for mig, blev der indsamling lige efter igen, inden jeg nåede at spise af den snaskede portion. Anden og sidste gang fik jeg en portion, der kun var taget en enkel skefuld af."[413] I de indsamlede fortællinger er der også eksempler på at spisevægring er blevet "behandlet" med elektrochok og sondemadning.[414]

På mange af åndssvageforsorgens institutioner gik de anbragte i ens "patienttøj". Tøjet beskrives af flere som gammeldags eller i dårlig stand. Ole Orla Andersen fortæller f.eks. fra Brejning: "Det var noget værre laset tøj, vi gik i dengang. (…) Vi gik i fløjlsbukser, bare man gik så peb de, og lange strømper med elastik i, nej, det var sparetider, (…) og vi havde sko fra noget der hedder Koda Cykelfabrik, du ved på siderne var der stof og bunden var lavet af cykeldæk, når man fik et spark i røven, så var man tatoveret, så stod det der: Koda Cykelfabrik."[415] Oplevelser med at komme til at ligne alle de andre går igen. Tøjet var i det samme stof, typisk blå drejl eller ternet bomuld og syet efter samme mønster i stor, mellem eller lille på systuen med sparsommelighed som rettesnor. Ole husker også, at frisurerne var ens: "Man tog en gryde og satte over hovedet ned til ørerne og alt det hår, der nåede ned under den, blev klippet som 'munken gik i enge' – det gjorde personalet med en håndklippermaskine."[416] Vask, bad og toiletbesøg foregik på samlebånd og beskrives af flere som uværdigt. Om toiletbesøgene på Ebberødgård fortæller en tidligere anbragt: "Man sad bare på en lang række, der var ingen skillevægge imellem. Det var pinligt."[417]

De bedst fungerende børn kom på skolehjem på institutionerne Gl. Bakkehus, Brejning eller Vodskov. Her var hverdagens rutiner i store træk som under børneforsorgen. Men det var langt fra alle, der kom i skole. En tidligere anbragt på Ebberødgård husker kun, at han modtog undervisning i et enkelt år. Ellers var passivitet og kedsomhed den mest gennemgående erfaring med dagens rutiner. Han fortæller, at han for det meste efter morgenmaden blev placeret i en opholdsstue, hvor den eneste mulighed for adspredelse var en radio. "Man kunne bare sidde på en

bænk, med et bord foran. (…) Der var ikke spil dengang, (…) det var træls, uha." Efter middagsmaden skulle de ind i opholdsstuen igen.[418] Mange fik slet ikke undervisning i perioden, og flere giver udtryk for, at de er kede af, at de ikke kom i skole, dengang de var børn, og at de burde have lært meget mere.

Hverdagen for voksne på åndssvageforsorgens institutioner varierede meget på tværs af afdelingerne. Asyllisterne levede et passivt liv på sovesale og i opholdsstuer, mens de bedre fungerende hjalp til på afdelingerne eller på anden vis deltog i institutionens drift og selvforsyning på vaskerier, køkkener, avlsgårde mv. Else blev anbragt på anstalten i Brejning i 1940 kort efter sin konfirmation og boede på den samme afdeling for unge piger til hun var omkring 50 år. Her arbejdede hun som "arbejdsfør pige", der gik til hånde og hjalp personalet med hverdagens rutiner. Som arbejdsfør pige på afdelingen havde Else visse privilegier. Hun var en af de få, der ikke sov på sovesalen, men delte et værelse på loftet med en anden kvinde.[419] I slutningen af 1950'erne var mange personer under åndssvageforsorgen i familiepleje. Flere kom i plads på gårde, hvorfra de fleste både har gode og dårlige erfaringer.

Hovedformålet på arbejdsanstalterne og de senere forsorgshjem var, som navnet også antydede, at man som arbejdsduelig skulle arbejde for herigennem at gøre sig egnet og fortjent til atter at træde ind i samfundsfællesskabet. Arbejdsanstalten Viebæltegård i Svendborg bestod eksempelvis af tre afdelinger: Arbejdsafdelingen for de "uværdigt trængende" (dem der kunne, men ikke ville arbejde), forsørgelsesafdelingen for de "værdigt trængende" (dem der ville, men ikke kunne) og en sygeafdeling. Ro, arbejdsflid og regelmæssighed var nøgleord, som anstalterne var bygget op omkring. Ved ankomsten blev klienterne visiteret til den rigtige afdeling, fik et bad, rent tøj, en seng at sove i og senere fire måltider om dagen, der var i overensstemmelse med Socialministeriets spisereglement. Man forventede til gengæld, at klienterne udviste "lydighed", overholdte alle regler samt havde en "sømmelig adfærd", hvor end de måtte færdes. For klienterne på arbejdsafdelingen lå dagens gøremål fast. I reglementet fra 1936 for Arbejdsanstalten Viebæltegaard blev dagen nøje beskrevet:

Kl. 6.00	skal der stås op, sengen redes og morgentoilettet besørges
Kl. 6.30	spises morgenmåltid
Kl. 7.00	påbegyndes arbejdet
Kl. 8.30	spises frokost
Kl. 9.00	fortsættes arbejdet
Kl. 12.00	spises til middag (eftermiddagskaffe i middagspausen)

Kl. 13.30 fortsættes arbejdet

Kl. 17.00 sluttes arbejdet, hvorefter der spises til aften

Kl. 21.00 sengetid[420]

Ved hvert skifte ringede en lille klokke i arbejdsanstaltens gård. Formanden for det sociale udvalg i Svendborg modtog den 6. august 1945 et brev fra en af klienterne på byens arbejdsanstalt. Brevet sluttede af med følgende bemærkning: "Opsynet her, Hr. Fredskov, lod mig i lørdags høre, at jeg lå Svendborg Kommune til byrde. Jeg arbejder hver dag fra kl. 8 morgen til kl. 5 aften for kost og logi og 50 øre om dagen. Han får kost og logi og en stor løn og han bestiller ikke stort andet end at gå med hænderne dybt begravet til albuerne i bukselommerne og ser på at vi andre arbejder. Hvem af os to, ham eller jeg, syntes de, ligger kommunen mest til byrde?"[421]

Et eksempel fra Sundholm i København viser, at det kunne være svært at undslå sig anstaltens arbejde. Den 74-årige Holger, der i alt havde 7 indlæggelser på Sundholm bag sig og som samlet havde tilbragt 308 måneder bag murene, udtrykte et ønske om at komme til at bo på et almindeligt hospital og dermed blive fritaget fra anstaltens hårde arbejde. Han havde i 1950 søgt i alt seks gange, men havde hver gang fået afslag. Den tilknyttede læge ville ikke give ham en erklæring på, at han var uarbejdsdygtig, så Holger måtte fortsætte i gartneriet som "uværdigt trængende". Måske er det også baggrunden for det brev, han i 1958 sender direkte til Socialministeriet. Hans første sætning lyder: "Jeg er ikke nogen forbryder".

For andre betød den lange arbejdsdag, at det var umuligt at søge arbejde uden for murene. Det kunne Otto, en 59-årige ugift fyrbøder berette om. Han var ankommet til Sundholm i 1950 og ville gerne søge arbejde uden for anstaltens mure. Det følte han var vanskeligt og undlod ikke at klage over forholdene, da Anstaltsudvalget interviewede ham i 1955.[422]

20 år senere var arbejdsanstalterne for længst blevet til forsorgshjem, men meget var stadigvæk ved det gamle. Arbejdet og rutinerne bandt stadigvæk hverdagen sammen, men tvangen var i stort omfang blevet erstattet af frivillighed. Sådan blev det dog ikke altid oplevet af klienterne. En tidligere klient fra Svenstrupgård ved Ålborg oplevede i 1970'erne, hvordan de skulle arbejde fra 8.30-16.00. Hvis man ikke ønskede at arbejde, blev man smidt tilbage på gaden. Det blev af flere opfattet som krænkende.[423] Bevægeligheden var også blevet større og i 1970'erne kunne man i fritiden gå ned til købmanden og købe cigaretter, øl og måske en flaske brændevin. En af de tidligere klienter fortæller, hvordan man efter arbejdstiden tullede lidt rundt på må og få, gik en tur i

den friske luft eller satte sig ned i tv-stuen. Pludselig kunne stilheden blive brudt af et højt råb fra forstanderen ”så var det om at dukke hovedet og se fjernsyn og håbe, det ikke var til én selv.”[424]

Formålet med kostskoler for blinde, døve og vanføre var først og fremmest at sikre børnene en tilpasset undervisning, og det var således skolegang og dannelse, der var i højsædet, mens pligter og arbejde ikke fyldte meget i hverdagen. Derudover blev kostskolerne i store træk drevet som børnehjem, og de indsamlede erindringer fra tidligere elever indeholder i beskrivelsen af hverdagen mange fællestræk med de tidligere børnehjemsbørns. For Henning Eriksen, der kom fra et husmandssted i Himmerland, betød anbringelsen på Refsnæs både en forbedring af levestandard og adgang til en boglig uddannelse, som ikke var hans seende søskende forundt, men også en fremmedgørelse. ”Jeg oplevede i min Refsnæstid et gevaldigt kulturskift. Jeg kom fra landet med min landbokultur og blev i de år bybo, og blev præget af det oplyste borgerskabs kultur og tænkemåde. Det har helt entydigt beriget mit liv utroligt meget. Men det fjernede mig også fra mine rødder. (…) Jeg blev i mange henseender fremmed for mine forældre.”[425]

”Min barnepige, det var radioen”

Rita Cecilie Varmbys erindringer fra Det Kongelige Blindeinstitut på Refsnæs 1950-1963[426]

Rita har henvendt sig, fordi hun gerne vil fortælle om sin tid på Refsnæs. Nu sidder vi ved spisebordet i hendes lille køkken. Det er vinter. Fra vinduet på 3. sal kan jeg se sneen på fortovene ved Vigerslevs allé, bilernes lygter på kørebanen. Rita skruer op for radiatoren.

Jeg rækker hende diktafonen. Hun undersøger den med hænderne. Jeg tænder den, siger hendes navn og datoen, og uden indledende spørgsmål begynder Rita på sin fortælling: ”Jeg er født den 6. november 1948 på Rigshospitalet. Jeg er født to en halv måned for tidligt. Jeg vejede vel omkring 1100 gram.” Ritas stemme er rolig, musikalsk, hun udtaler ordene meget tydeligt. Måden hun siger ”Rigshospitalet”, minder mig om gamle radioudsendelser. En stemme fra Refsnæs.

Hun holder en lille pause, mens fire mekaniske ure falder i slag med forskellige toner; en port smækkes op og en gøg kukker. ”Jeg håber ikke det gør noget?” siger hun og fortsætter. Rita kom i kuvøse. Det var forholdsvis nyt efter krigen. Hun fik for meget ilt. Nethinderne blev ødelagt. Ritas mor var ung og ugift, og Rita boede på forskellige børnehjem de første år af sit liv. Hun ved ikke hvilke, men hun ved, at hun den 9. oktober 1950 ankom til Det Kongelige Blindeinstitut på Refsnæs i Kalundborg. Rita boede på børnehjemmet og kom senere i skole. I 1963 kom Rita til Statens Institut for Blinde og Svagsynede i København. Det var en svær tid. Rita havde i ungdomsårene flere sammenbrud og indlæggelser på psykiatriske hospitaler og forsøgte senere at finde et fodfæste bl.a. som Jehovas vidne. I dag er hun børstenbinder og katolik og omtaler de sidste 20 år som de bedste i hendes liv.

”Jeg har mit fulde syn”

Grundtonen i Ritas erindringer om barndommen og ungdommen er en følelse af forladthed. Særligt tydeligt kommer den til udtryk i en episode, som Rita vender tilbage til flere gange i sin fortælling. ”Jeg glemmer det aldrig. Jeg skulle have taget polypper, det var i 1954. Man havde godt nok talt meget om, at jeg skulle have fjernet dem, men ingen havde sagt, hvad det handlede om. Der var jo ingen grund til at skræmme mig på forhånd.” Rita fortæller om lydene i venteværelset; lavmælte stemmer, en skrivemaskines metalliske klapren. Så blev hun kaldt ind til lægen. Hun husker ikke, om hun skulle sidde på skødet af en voksen, eller om hun bare blev bundet fast, men hun genkalder

sig et forklæde af plastik, og at nogen pressede en maske ned over hendes ansigt. "'Uh det bliver mørkt,' råber jeg. Og alting bliver sløret omkring mig, og jeg får nogle modbydelige drømme, hører nogle grimme lyde. Jeg bliver virkelig bange. Jeg var slet ikke forberedt på det. Det var jo ikke noget vel, det var ikke noget at være bange for."

Efter operationen husker Rita, at hun fik nogle mærkelige fantasier og var meget ked af det. "Jeg kan huske, jeg sad lidt for mig selv dernede på vores strand, nede i noget der hed Strandmarken. Og jeg sad og græd og sagde: 'Jeg har mit fulde syn, jeg har mit fulde syn.' (…) Jeg kan bare huske, jeg var ked af det. Jeg var ked af min situation. Jeg sad og sagde det ligesom et mantra: 'Jeg har mit fulde syn, jeg har mit fulde syn.' Jeg kan huske den der forladthed, jeg havde. Den følelse, den syntes jeg, jeg havde tit. Det havde jeg. Og sommetider så tror jeg da også, den stadig kan komme lidt til mig."

Hverdagen på Refsnæs

Rita husker Refnæsskolen som meget disciplinær. "Om morgenen, så skulle vi stille op i kø. (…) Vi gik jo i sådan et optog ned til morgensangen, og så kom forstanderen raslende med sine nøgler, og han røg på sin store cigar. Nu skulle der være stille! Og det var kæft trit og retning jo. (…) Han var en gammel militærmand, og så gjorde han et eller andet, jeg ved ikke, hvad han gjorde, men det var noget med, at han slog hælene sammen."

Rita kommer flere gange ind på "tvangsfodringen". Hvis børnene ikke selv ville spise maden, blev de tvunget til det. Rita fortæller om ubehaget ved at overhøre andre børn, der græd og kastede op. Hun husker også, hvordan det var selv at blive tvunget til at spise mad, hun ikke kunne fordrage: "Der var noget mad, jeg ikke kunne lide, eller som jeg var bange for at få i munden. De var ikke så gode til at forklare: "Det her er grønkålssuppe, det er oksekødssuppe, og det her er så melboller. Hvis der var noget, jeg fik i munden, og konsistensen var forkert, så blev jeg bange for det og hylede og skreg. Og så var det bare ned med det, og 'så holder du op med det skrigeri'. Altså, der var ikke nogen kære mor der."

Skolen var Rita glad for. Hun kunne lide de boglige fag og den særlige blindeundervisning. For eksempel havde de sanselære. "Vi skulle lære at lytte. Når man tabte noget på gulvet, hvad tabte man? Var det en teske? Og vi skulle selvfølgelig lære materialerne at kende ved at føle på dem. Vi skulle også lugte til dem." I et essay om blindhed, som Rita efterfølgende sender mig, reflekterer hun over lugtesansen: "Jeg ved ikke noget om, hvor meget seende børn udforsker deres omverden

med lugtesansen. (…) Der var nogen ting, der var mere legalt end andre. Jeg husker, at jeg som barn lugtede til folk eller lugtede til den stol, hvor folk havde siddet på. Det var meget forbudt. Det gør normale mennesker ikke. Anderledes var det med peberbøssen, kagedåsen."

"Vi var meget overladt til os selv"

Rita har ikke så mange erindringer om medarbejderne på Refsnæs. Jeg spørger hende, om der ikke var nogen af de voksne på skolen, hun havde et særligt forhold til. "Jeg vil hellere sige, at der var nogle, jeg bedre kunne lide end andre. Men særligt forhold til, (…) det er måske så meget sagt. Hvis jeg endelig knyttede mig til nogen, så rejste de hurtigt igen. Så tør man ikke senere, så skal man ikke nyde noget af at knytte sig til nogen."

Rita husker heller ikke, at der blev draget særlig meget omsorg for hende. "Det var begrænset. Det var ikke sådan, at man kunne komme ind, når man var ked af et eller andet og putte sig hos en voksen, og sige: 'Jeg er ked af det fordi .. .' Det måtte man selv finde ud af. Altså hvis man var ked af det, fik man at vide: 'Nu holder du op med det tuderi, en klog pige som dig græder ikke.' Nej, nej, det gør man ikke, nej, nej, det er kun dumme børn, der græder. Så nej, det skulle man nok lade være med." Rita og de andre børn måtte klare sig selv. "Vi var meget overladt til os selv – nej, ikke når vi skulle have skæld ud. Så skulle de nok være der. De skældte altid ud. Og lussingerne faldt også."

Med mange børn og få voksne blev man let overset. Selv om Ritas store passion var rollespil, at imitere stemmer og leve sig ind i en rolle, blev hun aldrig udvalgt af lærerne til at være med i teaterstykkerne, som blev fremført til festerne i gymnastiksalen. "Jeg var så vred over, jeg ikke kunne få lov at være med, jeg ville så gerne. (…) Jeg var tosset over, jeg ikke blev en af dem. Men det kom jeg aldrig til desværre. Nej. Så var der også nogen, der fik flidspræmier. Der blev jeg heller aldrig udvalgt. Jeg synes, det var dem, lærerne bedst kunne lide nede på skolen, der fik dem. Selvfølgelig var der da også nogen, der havde fortjent det, det er der ikke tvivl om, men jeg var vred over, jeg aldrig var en af dem. Det kan jeg da huske." Rita er stille lidt og tilføjer med et grin: "For god opførsel fik jeg heller ikke."

Rita kan huske, at hun har spist skosværte og appelsinskaller for at komme over på sygeafdelingen. "Det var om at sørge for at komme til at fejle et eller andet, så blev der draget lidt omsorg." På sygeafdelingen var der også en radio med hovedtelefoner: "Og så skulle man jo have spisebræt og kunne ligge og høre radio med hovedtelefoner på. Fordi der havde de jo en stor radio,

og så tog vi hovedtelefoner på, så radioen ikke generede dem, der lå ved siden af. Ah, det var skønt at høre skoleradio eller middagskoncert. Det var herligt, det kunne jeg godt lide. Det var en oplevelse, en stor oplevelse kan jeg godt sige dig. Det har beriget mig meget, det må jeg så sige, det har."

"Når de alligevel ikke vil mig"

Rita har aldrig boet sammen med sin mor og far. Hun kom med det samme på børnehjem, og i ferierne var hun altid hos sine bedsteforældre. Men på et tidspunkt skulle hun hjem til sin far og mor i ferierne: "Jeg kan huske min far kom ned på børnehjemmet og sagde: 'Du skal med hjem.' Jeg var så hunderæd, at jeg gjorde i bukserne af bare skræk. For jeg synes, hans stemme var truende eller fjendtlig. (…) Jeg kan også huske, når jeg var sammen med mor, så ville hun røre ved mig. Jeg blev bange fordi, på børnehjemmet – kærtegn det var ikke noget, man brugte dengang. Vi skulle behandles ens, og vi skulle ikke knytte os til en bestemt voksen. Det gør det selvfølgelig ikke nemt. Min familie har vel gjort nogle usikre forsøg på at nærme sig mig, hvor jeg har været afvisende. Men det kunne ikke være anderledes. Jeg kunne ikke åbne mig."

Rita fik aldrig følelsen af, at forældrene havde en oprigtig interesse i hende, og forholdet blev ikke bedre med årene. Rita følte sig svigtet. Hun var vred over, at de havde givet hende fra sig, og ikke ville have hende i ferierne de første år, og hun følte en stadig større modstand mod at være sammen med dem. "Hvorfor? tænkte jeg, når de alligevel ikke vil mig." Rita husker, at hun fik medicin, fordi hun havde nogle anfald, og at de troede, det måske var epilepsi. I dag tror hun, at anfaldene måske handlede om noget andet. "Vi skulle på påskeferie og sidder og spiser urtesuppe, da jeg falder om. Jeg ville ikke hjem til min familie, så jeg har lige sørget for at få mig et anfald."

"Klædt af til skindet"

Jeg spørger Rita, om hun kan huske nogle situationer, hvor hun oplevede et fællesskab med de andre børn. "Hmm .. nej, jeg kan ikke rigtigt huske det. Det var meget med hvem, der var inde og ude. Det havde vi meget med. Og vi havde også noget, der hed venindekonge, det var én, der skulle bestemme, hvem der skulle være veninder med hvem." Men man sladrede ikke om hinanden."Vi skulle ikke stikke hinanden. Det var vi enige om, vi skulle ikke sladre. Jeg tog da også sommetider skylden for noget, andre havde gjort, bare for at være i vælten."

Det sociale liv, der udspillede sig mellem børnene, var ofte barskt. ”Vi var hårde ved hinanden, meget hårde. Jeg var da også med til at mobbe dem, der var svagere end mig. (…) Det var noget med at overleve, fordi der var så lidt interesse for os, vi skulle hele tiden hævde os, vi havde en hakkeorden, vi skulle hævde os.”

Gennem en længere periode blev Rita udnyttet seksuelt af en større pige. ”Jeg kan huske, jeg sad inde og hørte Giro 413, så kom der en af de lidt større piger hen til mig: ’Jeg skal lige snakke med dig.’ Det var selvfølgelig .. jeg skulle tilfredsstille hende. Det var så flovt og så pinligt. Jeg var de der 7-8 år, hun har været 13-14 år. Det skete mange gange. Jeg skulle ikke sige noget til nogen om den affære der. Det var virkelig slemt.”

Rita mindes også, at hun har ladet sine frustrationer gå ud over mindre børn. Særlig en episode har brændt sig fast. ”Men tænk, hvad jeg også har gjort, det var altså lidt uhyggeligt; jeg har slået én – altså slået et barn, og vedkommende var svagere end mig, kunne ikke klare sig og begyndte at sige nogle mærkelige lyde. Jeg slog bare løs på den her unge, jeg kunne have slået vedkommende ihjel, så var der da heldigvis en stopknap: ’Du kan slå en ihjel’.”

Rita havde altid en følelse af, at hun skulle passe meget på sig selv. ”Hvis der var noget, man var bange for, så kunne man godt blive drillet med det. Jeg kan huske i historietimerne, der hørte vi om den sorte død, om pesten, og om hvordan rotterne kom hertil fra Indien med skibe. Det var en rædselsberetning, og jeg levede mig jo ind i det og havde de forfærdeligste mareridt om de der rotter, og jeg forestillede mig, hvordan den sorte død var. Jeg skulle ikke nyde noget af at fortælle nogen, hvor hunderæd jeg var for de rotter. Fordi så ville de fortælle mig: ’Rita der er en rotte inde i skabet.’ Der var ting, man aldrig fortalte, altså man skulle ikke fortælle om sine ømme punkter, sine svage punkter. Man skulle passe på, man skulle beskytte sig. Fordi, man kunne aldrig vide; kunne det blive brugt. Man kunne heller aldrig vide, om der var nogen, der hørte det. Man var aldrig alene. Man følte sig overvåget mange gange. Så jeg skulle sådan passe på.”

Overvågningen og den manglende mulighed for privatliv er et tema, Rita flere gange vender tilbage til. ”Man kunne ikke trække sig tilbage. Der var kun toilettet. Og så var der endda nogen steder, hvor de lå ved siden af hinanden, så der var man heller ikke engang rigtigt alene. Jeg kan ikke mindes, der var lås, man måtte sige: ‘Optaget på det lyse.’ Det var der, hvor der var et vindue og: ’Optaget på det mørke.’ Ellers kom der jo nogen brasende ind.”

Og blindheden kunne forstærke følelsen af aldrig at være alene. ”Man havde heller ikke et sted at være ked af det. Hvis man var rigtigt langt nede og ikke kunne andet end at give sig til at græde, så skulle man i hvert fald sørge for, der ikke var nogen, der så det. Jeg kunne godt føle det

sådan, at der altid var nogen, der grinede af mig, altså oppe i hovedet. Nej, nej, nej. Jeg har stadig lidt at det sommetider. Det er ikke så slemt, som det har været, men altså .. " Rita er stille lidt og fortæller så om en episode, som hun oplevede som særlig slem: "Jeg var et meget troende barn og bad fadervor og aftenbøn, inden jeg skulle sove. Og så kan jeg huske engang, hvor gammel har jeg været, de der 13-14 år, så kom der en anden pige ind, jeg havde ikke hørt hende, og hun drillede mig, hånede mig. Neej, det var som at blive klædt af til skindet."

"Jeg var ikke mig"

Jeg spørger Rita, hvad hun gjorde for at passe på sig selv, mens hun boede på Refsnæs. "Jeg levede meget i min egen fantasiverden for at overleve. Det gjorde jeg. (…) Min barnepige, det var radioen. Jeg elskede at høre musik og lytte til plader, og jeg fantaserede om de personer, der var på de børneplader. Og dem var jeg, altså jeg var ikke mig. Og sådan har det været langt op i mit voksenliv."

Da Rita var lille, var hun som mange andre børn meget optaget af de verdner og rollespil, hun skabte i sin fantasi: "Jeg digtede videre på de hørespil, der var i radioen. (…) Vi var jo meget overladt til vores lege og dagdrømme." Legene kunne også handle om hverdagssituationer på instituttet: "De kunne handle om vores sygeafdeling. Det var meget sådan nogle lege, der handlede om omsorg og om de voksne. Dem man måske så lidt op til eller dem, man hadede allermest. (…) Vi spillede det som et skuespil, og vi talte, som de her mennesker nu talte 'og nu må du ikke være ked af det lille Jens.' Jeg levede jo videre i rollen, når jeg var alene, jeg kunne ikke slippe den."

Senere, da Rita blev ældre, levede hun sig ind i dagdrømme om popidoler. "Jeg kunne ikke slippe det, jeg kunne godt se, hvad der var virkeligt og ikke virkeligt, men jeg kunne ikke stoppe med det. Det var sådan en overlevelsesmekanisme. Og jeg har også gjort det som voksen, fordi jeg ved ikke .. Jeg har jo nok manglet et eller andet, siden sådan noget kunne foregå oppe i mit voksne liv."

Vi holder en pause for at spise frokost. Rita får hver dag mad fra kommunen – mad, hun skal varme i mikrobølgeovnen. Hun spørger, om hun må bede bordbøn højt. Hun vil ikke virke anmassende med sin tro. Lavmælt og messende siger hun nogle ord med foldede hænder. Troen har Rita holdt fast i, selv om hun har gået nogle omveje i sit forhold til Gud.

”Mine fem rædselsår”

Som 14-årig kom Rita til Statens Institut for Blinde og Svagsynede i København. ”Det glædede jeg mig til, men det blev et helvede.”

Unge, der gerne ville have en boglig uddannelse, boede på instituttet, men gik på Øster Farimagsgade skole, en almindelig realskole på Østerbro. Men Rita følte sig utryg blandt de seende børn. ”Jeg blev drillet af mine kammerater, hvis jeg var god til noget i skolen. Jeg fik også at vide, jeg fedtede for læreren og jeg .. eej. Jeg måtte holde op på den realskole efter et halvt år.”

Fra instituttet oplevede Rita ingen støtte. ”Man var ikke opmærksom på trivselsproblemer; hvordan man havde det, hvordan man klarede sig. Det måtte være ens egen sag. Den plejemor, vi havde inde på instituttet, hun var da ikke interesseret i os, overhovedet.” Rita havde svært ved at finde sig til rette uden de faste rammer, som hun var så vant til fra Refsnæs. Forventningen var, fortæller Rita, at de opførte sig som voksne mennesker fra den ene dag til den anden. ”Selvfølgelig var der også nogen, der var mere voksne end andre, men hvis man har levet et langt institutionsliv og ikke har andre rollemodeller end popidoler, så er man altså ikke voksen. Det er man bestemt ikke.”

Rita gik ud af skolen og en svær tid begyndte: ”Jeg havde jo haft nogle ønsker om, at jeg gerne ville være korrespondent og nogle drømme; jeg ville gerne være popstjerne, (...) men efterhånden så blev det jo mere og mere sådan; jeg kunne ikke leve op til alt det, jeg gerne ville. Og så var hele meningen med tilværelsen, den var slut, det var jo lige meget. Jeg havde da også sommetider lyst til at begå selvmord. Jeg kunne ikke se, der var nogen mening med det her liv.”

Rita kalder perioden ”mine fem rædselsår”. Hun gemte sig i sine fantasier og havde flere psykiske sammenbrud og indlæggelser på psykiatriske hospitaler. I 1967 indlægges hun et halvt år på hospitalet i Nykøbing Sjælland. ”Ej, det var barsk at blive forladt dernede. Det var en af lærerne, der fulgte mig, og jeg ville med tilbage og tog fat i hende: ‘Jeg vil med hjem, jeg vil ikke være her.’”

”Jeg søgte noget at tro på”

Under hospitalsopholdet var Rita utryg og meget angst. Men så mødte hun en ældre kvinde: ”Der var et Jehovas vidne, jeg blev glad for, som jeg troede var en mor for mig. Hun havde mistet et barn eller sådan noget. Vi blev skilt ad, for vi havde ikke så godt af hinandens selskab, mente de dernede. Det var nok også rigtigt. Det har nok ikke været så smart, når man var psykisk syg. Men løbet var kørt. Jeg blev interesseret i det og gik videre med det, da jeg kom hjem, og jeg gik ind i Jehovas vidner i 1969. Det gjorde jeg. Så løbet var kørt.”

Rita søgte efter et ståsted. ”Jeg søgte noget at tro på, Guds mening med mit liv. Selvfølgelig gjorde jeg det, men jeg søgte også et fællesskab.” Rita kom dog aldrig til at føle sig som del af det seende fællesskab i bevægelsen. ”Jeg kan da huske den dag, jeg blev døbt inden for Jehovas Vidner. Jeg sad til en stor kongres eller stævne, som vi kaldte det, og der var ikke nogen, der interesserede sig for mig, foredrag de kørte bare derud af. Hvad søren klapper de af, tænkte jeg, hvorfor har jeg indladt mig på det her?”

I 1972 blev Rita gift med en mand fra Jehovas Vidner. ”Det var ikke af kærlighed, vi fandt sammen, det var fordi, jeg følte mig isoleret inden for bevægelsen, jeg var tålt. Jeg giftede mig i ensomhed og trods.” Rita blev skilt få år efter og brød med Jehovas Vidner i 1977.

Rita fortæller, at hun de følgende mange år var psykisk syg. Hun fik meget medicin og var indlagt flere gange. ”Jeg har fået alle mulige diagnoser.” For Rita var 1980’erne en lang trist periode, hvor hun det meste af tiden gik alene rundt i sin lejlighed. ”Jeg var bare hjemme og lavede ikke noget særligt. Jeg skulle se at få det her liv overstået. Sådan havde jeg det. Jeg levede i en glasklokke på det her tidspunkt.”

”Det skal gå!”

”Min nye tidsregning begyndte et sted i 1994. Jeg var i psykoanalyse, og jeg var begyndt at arbejde som børstenbinder, og jeg kunne mærke, at jeg begyndte at få det bedre, jeg begyndte at få lyst til livet. Jeg kunne se; det her det går, det skal gå!”.

Rita var kommet ind i en støttegruppe for tidligere Jehovas Vidner, hvor hun mødte en psykoanalytiker. ”Han hjalp folk, der havde været inde i sådan noget. Og det, tror jeg, har været Vorherres mening. Jeg er dybt taknemmelig over det.” Rita oplevede, at hun langsomt gennem seks

års terapi fik bearbejdet mange af de svigt, hun havde oplevet gennem livet. ”Jeg tror ikke, man kommer over det, men man kommer igennem det og forsoner sig med det.”
I samme periode blev Rita opfordret til at begynde som børstenbinder hos Blindes Arbejde. Først var hun lidt forbeholden, men hun ville gerne i gang med noget og besluttede sig for at give det et forsøg. ”Det var jo sådan et andenklasses fag. Vi havde jo altid fået at vide: Nå, ja, hvis ikke du kan andet, så kan du da blive børstenbinder. Men jeg måtte revurdere mange ting, det måtte jeg. Altså, det kan ikke altid blive, som man havde tænkt sig det, men det, der bliver i stedet for, behøver jo ikke være dårligere. Det gør det altså ikke. Jeg blev glad for mit fag.”

Rita viser, hvordan hun binder en børste. Hun tager tråden om fiberen og trækker den igennem træet. Det gælder om at undgå en ”sølvbryllupsport”.
(Forsorgsmuseet)

I 2000 blev Rita katolik og tog mellemnavnet Cecilie. ”Jeg kunne se en parallel mellem skriftemålet og psykoanalysen, og min terapeut havde også sagt, det er faktisk en katolsk måde, du opfatter tingene på. Jeg tror, det var fordi, jeg sagde, at musik var en måde Gud åbenbarede sig for mennesker på. Mine trosfæller har også tit sagt: ‘Gud taler til dig gennem musikken, Rita.’”

De sidste 20 år beskriver Rita som de bedste, hun har haft. Hun siger, det ville have været en anden historie, jeg havde fået, hvis jeg havde besøgt hende før: ”Så havde jeg siddet der og været sådan, ja, jeg ved ikke, hvad jeg skal tro på, jeg sidder i en glasklokke, jeg har ikke noget at leve for

mere, jeg føler mig snydt og taget godt ved næsen. Det var den historie, du havde fået. Ja, den havde du fået."

Når Rita ser tilbage på sin tid på Refsnæs, er det med blandede følelser. Selv om Rita ofte havde det svært med de andre børn på Refsnæs, er det blandt de tidligere skolekammerater, hun har sine bedste venner i dag. Det er dem hun føler sig stærkest knyttet til. "Jeg oplever dem som mine søskende, ja det gør jeg, ja!".

Lidt efter tilføjer Rita: "Jeg har hørt mange sige, de ikke kunne lide at være der. Men så i voksenlivet vil jeg sige: 'Det var så mit hjem, det var den mulighed, jeg havde.'"

Kapitel 10. I gråzonen

Beretninger om retssikkerhed og fejlanbringelser 1945-1957

Særforsorg var i henhold til forsorgsloven af 1933 principielt frivillig, således at man ikke kunne tvinge en person til at modtage forsorg. Men med K.K. Steinckes lov nr. 171 om foranstaltninger vedrørende åndssvage ændrede dette sig. Det blev nu muligt at tvangsindlægge og tvangstilbageholde åndssvage på anstalt.[427] Privatpersoner, myndigheder og lederne på åndssvageanstalterne kunne anmode om inddragelsen af åndssvage, og efter fremskaffelse af en lægeattest kunne forsorgen iværksættes ad administrativ vej.

Ønsker om udskrivning fra forsorgen krævede et samtykke fra anstaltsledelsen. Men ledelsen kunne nægte at samtykke, hvis man vurderede, at den åndssvage kunne blive "til væsentlig ulempe for samfundet", var ude at stand til forsøge sig selv og evt. familie, eller hvis der var "nærliggende fare for, at han [eller hun] efter udskrivning vil sætte børn i verden".[428] En eventuel klage over tvangstilbageholdelse kunne frem til 1954 ikke prøves ved en domstol, men måtte fremlægges for socialministeren, hvis afgørelse var endelig.

Fra Socialreformen i 1933 og frem til den nye åndssvagelov af 1959 skete der en markant stigning i antallet af personer under åndssvageforsorgen. I 1933 var ca. 6.000 patienter under forsorg, i 1958 var tallet 17.000.[429] En væsentlig årsag til denne stigning var indberetningspligten. Med forsorgsloven fra 1933 blev de sociale udvalg i kommunerne, enhver læge samt ledere af offentlige og kommunale skoler forpligtede til at indberette personer med manglende åndsevner til åndssvagevæsnet.[430] At kommunerne efter Socialreformen samtidig kunne nedbringe deres udgifter, ved at lade eventuelle åndssvage overgå fra kommunale plejeordninger til de store statsstøttede åndssvageanstalter spillede formentlig også en rolle.

Som nævnt i de foregående kapitler forblev det ikke ubemærket, at stadigt flere mennesker blev inddraget under åndssvageforsorg. Både i familier til de anbragte, men også i lokalsamfundene, skolesystemet og i offentligheden vakte anbringelserne ved flere lejligheder harme, og der blev sat spørgsmålstegn ved, om de anbragte var så åndssvage, som lægerne mente.[431]

Spørgsmålet om, hvorvidt en person var anbragt ved en fejl under åndssvageforsorgen, blev diskuteret under forskellige termer som "uberettiget tilbageholdelse", "pseudoåndssvage" og "pseudodebile". Der blev også fra lægelig side fremlagt teorier om "en senmodning" som forklaring

på, at nogle åndssvage kunne forbedre deres resultater med intelligenstest, således at de ved en senere test kunne kommer over åndssvagegrænsen ved IK 75.[432]

Sagerne om fejl og tvivlstilfælde omhandlede som regel nogle bestemte forhold. En hyppig tvivl drejede sig om intelligenstest, og om disse test gav et retvisende billede af de anbragtes evner. Et andet punkt var, om åndssvageanstalterne bevidst inddrog eller tilbageholdte normalt begavede personer, fordi anstalterne havde brug for deres arbejdskraft. Derudover kunne sager om fejl dreje sig om, at de anbragte havde et overset handicap så som tunghørhed eller dysleksi (ordblindhed), som var medvirkende til, at de blev vurderet som åndssvage. Endelig kunne sagerne omhandle anbringelser, hvor familien – og herunder især en stedfar eller stedmor – ønskede at slippe af med et barn eller ungt menneske, og hvor løsningen blev anbringelse under åndssvageforsorg.

Tvivlen kom til udtryk på forskellig måde i både trykte og utrykte kilder: I journalerne, som åndssvagelægerne førte, i interne diskussioner mellem lægerne og i offentligheden, hvor en tiltagende kritik blev luftet i aviser og tidsskrifter i perioden fra 1945 og frem til slutningen af 1950'erne.

Interne diskussioner

I patientjournaler fra åndssvageforsorgen i 1940'erne og 1950'erne dukkede spørgsmål om fejl og tvangsinddragelse op ved forskellige lejligheder. I en sag med en 18-årig pige, der blev tvangsanbragt på Ebberødgård, var både familien og skolen uenige i åndssvagelægernes vurderinger. I journalen blev det noteret, at "moren har modsat sig, at patienten bliver inddraget under åndssvageforsorg". Pigen havde haft en omtumlet tilværelse og gået i en række forskellige folkeskoler. Hun var derefter kommet på husholdningsskole i Gladsaxe. En lærer fra denne skole tog kraftigt afstand fra anbringelsen og klagede til Ebberødgård. På baggrund af "det indgående kendskab, skolen gennem 3 år har fået til hende", anså de hende for at være en dygtig elev. "Hendes anbringelse på Ebberødgård måtte derfor vække den største bestyrtelse både i lærerkredsen og senere, da den rygtedes blandt hendes kammerater", der blev "lamslåede ved efterretningen om, at hun var blevet anbragt på Ebberødgård". Den pågældende lærer besøgte også sin tidligere elev på Ebberødgård og påpegede over for institutionens læger, at stedet havde en dårlig indflydelse på pigen. Klagen havde ikke en umiddelbart effekt, og den anbragte pige kom først ud fra institutionen tre år senere, efter at hun var blevet steriliseret.[433]

Også i interne diskussioner mellem åndssvagelægerne blev det noteret, at der kunne være problemer med "uberettiget tilbageholdelse under åndssvageforsorg". Overlægen i Brejning, H.O. Wilenskov bragte i 1952 problemet op på baggrund af diskussioner i Sverige og England om samme emne. "Så længe man benytter de åndssvages arbejdskraft på anstalten, vil der bestå en interessemodsætning mellem at sende den gode arbejdskraft ud i samfundet og søge den bevaret på den afdeling eller det værksted, hvor man har glæde af den og har udført det store oplærende arbejde," noterede Wilenskov. Dette problem var samtidig blevet større ved, at anstalterne havde svært ved at ansætte husassistenter, således at man lettere "kunne undvære de arbejdsføres hjælp". Han kunne godt forstå de "afdelinger, der foretrækker gode arbejdsføre åndssvage frem for mindre heldige husassistenter, der for en kort tid lader sig lokke ud til en landligt beliggende anstalt". Der lå derfor "en fristelse til at holde på den aftagende arbejdsføre arbejdskraft". Han fandt det vigtigt at modarbejde denne tendens, for hvis lederne faldt "for fristelsen til at beholde de dygtige, udsætter han sig og anstalten for en berettiget kritik, der kan give sig udslag i aftagende tillid til anstaltens forsorg, og det værste, der kan hænde en anstalt, er at miste offentlighedens tillid".[434]

I åndssvagelægernes diskussioner var der også i nogle tilfælde en erkendelse af, at der var sket fejl ved inddragelsen af de åndssvage. Selvom Gunnar Wad fra Vodskov fandt anklagerne fra åndssvageforsorgens kritikere "så grotesk overdrevne", at man ikke behøvede at forholde sig til dem, gjorde han dog opmærksom på, at der også på hans institution kunne ske forkerte inddragelser. Men han påpegede, at mange parter ofte var involveret ved sådanne fejl. I en sag med en 15-årig pige, der mod forældrenes ønske var kommet til Vodskov, fremhævede han, at både skolen, pigens egen læge og kommunens socialudvalg var part i sagen, da de alle havde vurderet, at hun var åndssvag. På forældrenes initiativ var pigen imidlertid blevet undersøgt af en psykiater og et taleinstitut, der begge kom frem til, at hun næppe var åndssvag, men "hørestum". Selvom der var andre aktører, der havde indstillet hende, erkendte Wad dog, at hovedparten af skylden måtte lægges på anstalten for at, "denne pige har stået under forsorg i næsten 6 år, uden det er konstateret, at hun ikke var åndssvag. Der er ingen tvivl om, at det lægelige tilsyn har svigtet, og at man på utilstrækkeligt grundlag har slået sig til ro med diagnosen: Åndssvag uden udviklingsmuligheder."[435]

I *Ugeskrift for Læger* foregik der i 1940'erne også en debat om emnet. I en redaktionel artikel blev spørgsmålet diskuteret af lægen Johan Kuhn, der mente, at de åndssvage ikke fik en tilstrækkelig retsbeskyttelse med den gældende lov. Han noterede, at man i en betænkning om forholdene i åndssvageforsorgen havde opsporet et tilfælde, "hvor en under åndssvageforsorgen

inddraget person stadig og imod sin protest blev holdt tilbage på anstalt, uagtet at det ved undersøgelsen senere viste sig, at pågældende ikke var åndssvag. Det viser sig altså, at den retsløse stilling, som man har givet åndssvage, kan udstrækkes til personer, der ikke blot *beskyldes* for åndssvaghed, men ikke er det." Han støttede derfor op om et forslag om, at der skulle nedsættes en særligt uafhængig ankeinstans, som skulle vurdere sådanne sager om tilbageholdelse.[436]

Også blandt åndssvageforsorgens egne læger var der nogle, der fandt, at hensynet til patienternes retssikkerhed ikke var tilstrækkelig i den gældende lov. På et møde i 1945 mellem åndssvagelægerne havde Aksel Olsen et længere indlæg om tvangsinddragelse under åndssvageforsorgen. Han bemærkede, at lægerne i åndssvageforsorgen i modsætning til psykiatrien, selv kunne få patienter indlagt. I psykiatrien krævede en tvangsindlæggelse, at en læge uden for hospitalet udfærdigede indlæggelsespapirerne, og at psykiaterne ikke selv måtte indlægge en patient. Men for "de åndssvages vedkommende er det åndssvageanstalten, som på et ikke nøje præciseret grundlag kræver patienten indlagt på anstalt". Han så dette som et problem, da almindelige mennesker ikke kunne forstå, at "forsorgen er så ivrig for at få fat på patienterne". Han foreslog derfor, at de samme regler fra psykiatrien også skulle gælde i åndssvageforsorgen.[437]

Samtidig blev der også internt sat spørgsmålstegn ved intelligensmålingernes pålidelighed. Ikke mindst i forbindelse med sterilisationssager, hvor det med tvangsreglerne for sterilisation af åndssvage fra 1934 blev nødvendigt at kunne trække en klar grænse mellem åndssvag og normal. I sterilisationsnævnet, som repræsenterede både lægelig, juridisk og social ekspertise, gav diagnosespørgsmålet i flere tilfælde anledning til intern uenighed, når der skulle træffes afgørelser om grænsetilfælde, og når IK oversteg 75. Hvor de lægelige eksperter var tilbøjelige til at stole på åndssvagelægernes samlede skøn uanset intelligenskvotienten, foretrak de skiftende juridiske repræsentanter at afgøre sager efter et objektivt kriterium og forlangte som regel, at IK ikke oversteg 75. Men de mange sager, som viste "mægtige spring" mellem resultaterne i de gennemførte IK-test på de indstillede personer, fik dommer Jesper Simonsen til at stille spørgsmålstegn ved intelligenstesten som sikker målestok. Og dommerens tvivl blev ikke mindre i løbet af 1940'erne med en række klagesager. Hos et voksende antal personer havde man efter sterilisation og udskrivning registreret en IK-stigning, der bragte personen op over de 75. Spørgsmålet, der blev drøftet i nævnet, var, om det var intelligensprøverne, der var upålidelige og personerne hele tiden havde haft en højere IK, eller om man kunne vokse fra eller ligefrem helbredes for sin åndssvaghed. Forskere havde allerede peget på, at åndssvage kunne senmodnes, og selv om senmodningens kliniske eksistens var omtvistet, blev det med klagesagerne et fænomen,

som nævnet begyndte at tage med i deres betragtninger. Nævnet forlangte derfor, at anstalterne i forbindelse med indstilling af åndssvage til sterilisation oplyste, hvorvidt senmodning kunne ventes. Som Lene Koch peger på i sin doktordisputats *Tvangssterilisation i Danmark* blev det lægelige skøn dog fortsat afgørende i langt de fleste tilfælde. Hvor alder, IK eller sociale oplysninger talte imod sterilisation, blev værdien af sådanne omstændigheder sædvanligvis underkendt.[438]

Også blandt de læger, der skulle foretage sterilisationerne, var der flere som ytrede sig kritisk over for åndssvageanstalternes praktiske diagnostik, og ved en række lejligheder nægtede læger at udføre sterilisation med henvisning til, at de ikke fandt diagnosen korrekt. Det skete bl.a. i 1951, hvor professor Ebbe Brandstrup mente, at en ung pige indstillet til sterilisation var "seksuelt normal" og "på mange måder så flink, at senmodning ville kunne sætte hende i stand til, som gift, at opfostre et par børn." Han sendte derfor sagen tilbage og bad om, at sterilisationen blev udsat "med mindre, der foreligger så velkonstaterede arvelige tilfælde af åndssvaghed i slægten, at sterilisation på eugenisk basis i alle tilfælde skal foretages." Pigen var blevet indstillet til sterilisation fra Østifternes Åndssvageanstalt af afdelingslæge Axel Olsen. Han sendte sagen til udtalelse hos Tage Kemp, der slog op i sit arvehygiejniske register, hvor det fremgik, at patientens mor havde været på sindssygehospital, og at der var to åndssvage søskende. Risikoen for at hun ville få børn var efter Kemps vurdering 50%. Dette overbeviste alle parter, og pigen blev i denne sag alligevel steriliseret på grund af de tyngende slægtsoplysninger.[439]

Generelt var den interne kritik af diagnosticeringen knyttet til enkeltsager, hvor man mente, der var stillet en forkert diagnose. En principiel kritik, som angreb selve det videnskabelig grundlag for vurderingen af åndssvaghed, kunne dog findes hos Tage Philipson. Med udgangspunkt i nyere psykoterapeutiske teorier stillede han spørgsmål ved den dominerende teori om åndssvagehedens arvelighed. Han mente, at åndssvaghed kunne være forårsaget af et uheldigt miljø under barnets opvækst og pegede på en række tilfælde, hvor intelligensdefektes IK var steget kraftigt efter et ophold i gunstige og stimulerende omgivelser. Han satte således spørgsmål ikke alene ved diagnosens livsvarige karakter men også ved tanken om, at man ikke kunne påvirke intelligensen gennem behandling og pædagogiske tiltag. Ligeledes mente han, det var bedre at anvende en mere relationel forståelse af åndssvaghed, som dækkede over dem, der ikke kunne klare sig uden hjælp og understøttelse uanset intelligenskvotienten.[440]

Offentlig debat

I løbet af 1940'erne blev personlige historier om mennesker under åndssvageforsorgen jævnligt taget op i aviser, tidsskrifter og ugeblade. Historierne handlede ofte om unge mennesker fra ringe sociale kår, der ved en fejl blev udpeget som åndssvage, for derefter at blive anbragt på anstalter eller i kontrolleret familiepleje uden mulighed for at komme ud igen.

"Når psykiaterne har fået kig på et offer, bliver det jagtet, indtil det sidder indenfor lås og slå på Ebberødgård eller andetsteds." Sådan indledes en artikel, hvor en far fortæller om sin datters inddragelse under åndssvageforsorgen mod sin egen og familiens vilje. Datteren følte sig en tid nervesvækket, hvorefter deres læge sendte hende til Rigshospitalets psykiatriske afdeling, hvor hun i januar 1941 opholdt sig i fire dage. Nogle måneder efter blev datteren indkaldt igen og "faldt til intelligensprøven". Fra hospitalet fik familien ingen besked, men de modtog et brev fra Ebberødgård om, at de skulle aflevere deres datter. De ulykkelige forældre fandt en anbefaling fra en plads, hvor pigen havde været i to år, som de sendte til overlægen. Anbefalingen citeres i artiklen: "Hun har vist sig at være særdeles flink, dygtig, tro og pålidelig og er moralsk, velopdragen og høflig i alle måder. Hun har til enhver tid udført sit daglige arbejde af sig selv uden at blive kommanderet dertil." Men familien fik blot til svar, at pigen i henhold til ministeriets bekendtgørelse vil blive overført med politiets hjælp, såfremt de ikke efterkom opfordringen om selv at bringe datteren til Ebberødgård. I artiklen hed det: "Der foreligger her et af disse fortvivlede tilfælde, hvor et ungt menneske på grund af en midlertidig nervøs lidelse har haft det uheld at komme i forbindelse med nervelægerne (…) og er blevet underkastet en såkaldt intelligensprøve, dette sammensurium af nonsens-spørgsmål (…) som anvendt overfor intetanende unge mennesker kan betyde, at deres liv bliver totalt ødelagt."[441]

En anden artikel med overskriften "De hvide slaver" indledes med ordene: "Skønt det forekommer helt fantastisk, lever der imellem os mennesker, der har ringere ret end det usleste dyr, ringere ret end fortidens slaver: Det er de stakkels mennesker, som åndssvageforsorgen i sin fuldstændige vilkårlighed slår ned på og trækker uden for de normale statsborgeres kreds, hvor der endnu dog gælder visse elementære menneskerettigheder."

I artiklen beskriver en bror sin søsters skæbne. Søsteren blev forældreløs i 1929, ti år gammel. Da hun fyldte 16 år gik hendes storebror og værge til plejetilsynet for at få hende anbragt i et hjem med flere børn, så hun kunne få en almindelig huslig uddannelse. Familien så hende derefter ikke i flere år, hver gang besøg kom på tale i deres breve, blev det hende nægtet. Til sidst

opsøgte familien hende og fandt ud af, at pigen var blevet steriliseret og kommet under åndssvageforsorgens familiepleje. De forsøger at komme i kontakt med hende, men afvises. ”Vi er nu blevet klar over, at hun lever og altid har levet under tvang.”

Familien ville gerne have hende i huset hos en søster, der stod i gode kår. ”Men det ville betyde, at den, der har hende i pleje, kom af med en indtægt og med en gratis arbejdskraft.” Broren bliver spurgt, hvorvidt hun virker unormal: ”Om hun gør det nu, kan vi jo ikke vide. Hun var, så længe vi havde lejlighed til at kontrollere det, et ganske almindeligt lille pigebarn. Hun gik i almindelig skole og klarede sig på egen hånd overalt, kørte med sporvogn og færdedes alle vegne som normal. Hun var på ingen måde påfaldende, ikke overbegavet, men i mine øjne fuldstændig lige så jævnt udrustet fra naturens hånd som vi andre søskende.”

I avisens leder nævnes det, at pigens anbringelse under forsorg betød, at hun ”slet og ret er en slave, der må slide og pukle under usle kår hos et eller andet fremmed, måske ondskabsfuldt bæst af en plejemor, der har gjort det til forretning at holde hvide slavinder.”[442]

I en tredje artikel med titlen ”En lidelsens Odyssé” fortælles en lignende historie om en kirtelsvag pige, der blev sendt fra anstalt til anstalt på rekreation. Opholdene satte hende tilbage med hensyn til skolekundskaber, og derfor kom hun til Gl. Bakkehus og dermed ind under åndssvageforsorgen. Efter konfirmationen kom hun ud i familiepleje, hvor hun og andre ni pigers arbejdskraft blev groft udnyttet. ”Hun klagede sin nød i brevene til moderen – men ikke et eneste brev kom til hjemmet, fordi man holdt dem tilbage, for at klagerne ikke skulde komme offentligheden for øre.” Omsider kom pigen til en god plads, men da hun fik lungebetændelse blev hun indlagt på Ebberødgård, fordi hun var under forsorg. ”Nu var hun imidlertid kommet indenfor murene, og i 1939 blev hun steriliseret som en åndssvag person, skønt der intet som helst åndssvagt var over hende.”

I artiklen står der, at pigen ikke ønskede at være under åndssvageforsorgen, og der blev fundet en privat plads til hende, hvor hun blev tilbudt 50 kr. i løn, men overlægen på Ebberødgård sagde, at han ville skaffe hende ”en god familiepleje”, og pigen blev sendt til ”det dårligste sted, hvor staten endda skulde betale for hende”. I syv måneder holdt pigen ydmygelser, tæsk og grov udnyttelse ud, inden hun gik ned til en dam for at drukne sig. Ulykken blev afværget, og endelig lykkedes det moderen at få hende hjem med hjælp fra en ven. Med sig havde pigen en lægeattest på at hendes hænder var ødelagte af arbejdet.[443]

Den voldsomme kritik af fejlbedømmelser og manglende retssikkerhed førte til, at der, med grundlovsændringen som trådte i kraft i 1954, blev indført almindelig domstolskontrol med alle former for frihedsberøvelse.[444] Det betød, at alle der var blevet frihedsberøvet uden om en dømmende myndighed fik ret til at få anstaltslederes afgørelser om inddragelse under forsorg eller om nægtelse af udskrivning prøvet ved en domstol.

I 1956 refererede flere aviser en retssag i Næstved, hvor en 20-årig mand til landsretten appellerede en dom til fortsat anstaltsanbringelse efter brugstyverier. Af avisernes referater fremgår det, at sagsøgeren som femårig blev fjernet fra hjemmet sammen med sine søskende, og som 15-årig blev inddraget under åndssvageforsorgen, hvor han blev anbragt på Andersvænge, Rødbygård og i familiepleje. Flere gange havde den unge mand forsøgt at stikke af, og det var også i den forbindelse, at han var blevet taget for brugstyveri. Den unge mands sagfører argumenterede under retssagen for, at brugstyverierne ikke var forseelser af en sådan art, at de berettigede til at holde ham indespærret på ubestemt tid. Tværtimod var de udtryk for den desperation, som mange under åndssvageforsorgen følte: ”Hvor længe skal en mand være under forsorg?” spurgte sagfører Petersen. Alumnerne føler sig ofte uberettiget indespærrede (…) og det kan gøre dem desperate.”[445] Sagføreren gjorde desuden opmærksom på, at de desperate alumner som regel ikke havde penge, og når de flygtede, gjorde de sig derfor skyld i brugstyveri af befordringsmidler, ”fordi de vil hurtigt væk – ikke fordi de er sygeligt angrebet af fartbacillen.”[446]

Den unge mand kom også selv til orde, og B.T. skrev, at han ”overraskede ved at svare kvikt og hurtigt på alle spørgsmål og ved en pæn optræden.”[447] Avisen Ny Dag Nakskov refererede: ”På dommerens spørgsmål om, hvad han kunne tænke sig at give sig til, hvis han blev fri, udtrykte han ønske om at blive soldat. Da dommeren foreholdt ham, at han jo ikke havde kunnet klare sig i kontrolleret familiepleje, svarede den tiltalte: ’Det var fordi, jeg kun fik 10 kr. om ugen foruden kost og ophold. Der var jo aldrig penge til nogen ting. Derfor stak jeg af, og jeg fik et job på en af Øresundsbådene, hvor jeg tjente 600 kr. om måneden. Der var jeg imidlertid kun i 14 dage. Så følte jeg, politiet var på sporet af mig, hvorfor jeg stjal et køretøj og tog til Kalundborg’”.[448] Med hjemmel i grundlovens bestemmelser om administrativ frihedsberøvelse blev manden udskrevet af åndssvageforsorgen den 19. april 1956.[449]

En anden, som blev udskrevet i perioden, var Emil Schwefel, efter 50 års indespærring på åndssvageforsorgens institutioner. Gennem alle årene havde han kæmpet for at blive en fri mand, stukket af, opsøgt myndigheder og journalister, men først i 1955, hvor Nyborg Avis skrev om hans

skæbne, blev der foretaget en intelligensprøve, der viste, at han var normal, hvorefter han blev udskrevet.[450]

I 1940'erne blev hovedparten af sagerne i pressen refereret gennem pårørende eller andre personer med forbindelse til den anbragte. Emil Schwefel var en af de første anbragte, der selv udtalte sig, og han kom flere gange på forsiden af aviser og ugeblade over hele Danmark, hvor han kunne fortælle, hvordan en fraskilt og alkoholiseret far sammen med den praktiserende læge, over en øl, ordnede de papirer, der fik ham anbragt på åndssvageanstalt.[451] De næste 50 år tilbragte Emil på fem forskellige institutioner. "Jeg var kun 13 år, da jeg kom i spændetrøje, inden jeg var 30, havde jeg tilbragt 16 år på den lukkede afdeling."[452]

I april måned 1956 fik Emil Schwefel fri proces til at rejse en erstatningssag mod staten for uberettiget frihedsberøvelse efter sit 18. år, dvs. for i alt 41 års indespærring. I første omgang skulle byretten tage stilling til, om den kunne pådømme sagen for hele tidsrummet, eller om den kun kunne behandle et spørgsmål om erstatning for tidsrummet efter grundlovsændringen i 1954. Den 13. april 1956 lød kendelsen fra byretten: "Bevisførelsen må efter rettens opfattelse indskrænkes til at omfatte dels spørgsmålet om lovligheden af en nægtelse i august 1955 om udskrivning fra åndssvageforsorgen dels eventuelle i forbindelse hermed stående erstatningskrav fra sagsøgerens side." Byretten mente altså ikke, at en prøvelse for domstolene kunne have tilbagevirkende kraft og ville kun behandle spørgsmålet om erstatning for tiden efter grundlovsændringen i 1954. Emil Schwefel fastholdt kravet om erstatning for 41 år, hvorfor kendelsen blev appelleret til landsretten, som imidlertid frifandt åndssvageforsorgen.[453]

Antallet af administrativt frihedsberøvede under åndssvageforsorgen blev aldrig opgjort, men udvalget bag betænkningen om åndssvageforsorgen fra 1958 foretog en opgørelse over sager rejst efter 1954 og de følgende fire år frem. Det fremgår heraf, at domstolskontrollen ikke betød et afgørende brud med den tidligere praksis. I betænkningen kunne det således noteres, at "domstolene kun i få tilfælde har truffet afvigende afgørelser" i forhold til åndssvageanstalternes beslutninger. Opgørelsen viste, at der blev fremsat 534 udskrivningskrav. Heraf krævede 194 afslaget forelagt domstolene til prøvelse. Af disse sager blev 18, svarende til 3,3 % af udskrivningskravene ændret af retten til udskrivning fra åndssvageforsorgen.[454] Formentlig har der været langt flere, som har følt sig uberettiget inddraget og tilbageholdt under åndssvageforsorgen, end disse tal viser. Som det også blev påpeget i betænkningen havde mange formentligt undladt at rejse udskrivningskrav "fordi de ikke venter noget positivt resultat deraf", eller fordi de ikke har "kendskab til eller forståelse af gældende regler for inddragelse og udskrivning."[455]

Fejlanbringelse som ramme for livshistorier

Fejlanbringelse er et gennemgående tema i Karoline Olsens livshistorie, som er beskrevet tidligere i rapporten. Mange ældre mennesker, der ligesom Karoline blev anbragt under åndssvageforsorgen i deres barndom eller ungdom, har det på samme måde. De bor i dag i deres egne lejligheder og klarer stort set sig selv, og de føler, at de aldrig skulle have været anbragt under åndssvageforsorgen.

”Jeg var tunghør, skeløjet og måske lidt fræk. Det kommer man ikke på lukket afdeling af i dag!” konstaterer Lone Christensen i bogen *De usædvanliges historier*, hvor tidligere anbragte fortæller om deres liv på åndssvageanstalten i Vodskov.[456] Lones historie er, som der står i indledningen, fra en tid, hvor man kunne komme på åndssvageanstalt, ”hvis man var – undertiden bare en lille smule – anderledes”. Lone fortæller: ”Jeg tror, jeg kom under forsorg, fordi jeg havde noget med hørelsen, og så tror jeg, fordi min mor var enlig.”

Lone kom umiddelbart efter fødslen i 1948 på ventetidshjem, senere på Lystrup Børnehjem og i 1954 til åndssvageanstalten Vodskov. Lone havde det svært med uretfærdighed og gjorde tit oprør mod personalet. ”Jeg kunne ikke indordne mig efter systemet,” fortæller hun. Som voksen var hun det meste af tiden på lukket afdeling. ”Der begyndte mange problemer at komme. Jeg havde det jo sådan, at hvis jeg havde nogle problemer, så lukkede jeg det inde, og til sidst blev jeg gal. Så kom jeg i cellen. Så blev jeg spændt med bælte, handsker, håndrem og det.” Lone mener, hun mindst har været isoleret i cellen 30-40 gange.

I 1972 kom Lone på pensionat, hvor hun skulle lære at klare sig selv. Det var sociallederen og socialrådgiveren, som fik Lone ud. Lægen synes ikke, det var forsvarligt og sagde ifølge Lone: ”I tager selv ansvaret for, hvad der sker.” Men der var ingen problemer med Lone på pensionatet. ”Grunden til, at jeg opførte mig ordentligt, var, at jeg kunne lide at være der. De var søde. (…) Et sted, hvor man er glad for at være, opfører man sig ordentligt.” I dag bor Lone i egen lejlighed, hun klarer sig selv, og får som mange andre ældre pension og ugentlig hjemmehjælp.[457]

Også Ib Pedersen, der blev født i 1943, sidder tilbage med en følelse af, at han blev anbragt på åndssvageanstalten i Vodskov ved en fejl. Ib fortæller, at moren var ugift og havde tuberkulose, og at han derfor blev anbragt på Børnehjemmet Haraldslund, indtil han som 6-årig kom ind under åndssvageforsorgen og blev flyttet til institutionen i Vodskov. Selv mener han, at årsagen var ordblindhed. Da moren fandt ud af, at Ib var kommet under åndssvageforsorgen, kæmpede hun for få ham hjem igen, og i en periode boede han hos sin mor i en lejlighed i Ålborg, mens han gik på en

internatskole. Men der var problemer i hjemmet: ”Mor hun var syg, og det vil sige, det var jeg faktisk også. Min mor og jeg skiftes til at komme på sygehuset. Når hun kom hjem, så blev jeg indlagt. (…) Til sidst blev det så for meget for kommunen, så det endte jo med, jeg kom derop igen.”

Ib kan godt se, at moren ikke var rask nok til at tage sig af ham, men han mener ikke, at han skulle have været anbragt under åndssvageforsorgen. Han husker tydeligt, hvor ydmygende det var for dem begge, da en læge kom uanmeldt i hjemmet: ”Doktor Lykke, jeg havde hende engang hjemme ved min mor. Da hun kom, var vi knapt nok kommet op, så siger mor: ’Hvad vil du ind efter?’ ’Jeg skal ind og tage en intelligenstest på Ib, for han skal med tilbage.’ Så siger mor: ’Det skal han i hvert fald ikke, det kan jeg godt love dig for.’ ’Jo, det skal jeg, og jeg skal lave en intelligenstest på ham.’ ’Ja, det kan du så godt få lov til,’ sagde mor. Så satte Doktor Lykke sig ned, papirerne lå på bordet, så kommer hun med nogle dumme spørgsmål, hun spurgte mig: ’Hvad er forskellen på en myg og en elefant?’ Så sagde jeg: ’Ved du ikke engang det selv?’ ’Jo,’ sagde hun. ’Hvad fanden spørger du så efter? Så må du jo være dummere end jeg.’ ’Du er næsvis,’ sagde hun. ’Ja, det kan godt være, men sådan er det bare!’ Da vi var færdige med intelligensprøven, der havde hun ringet til Vodskov, de skulle komme og hente mig. Så åbner min mor døren og råber, så hele opgangen kan høre det: ’Kan du komme ud i en fart?’ (…) Så skete der ikke mere, men så et halvt år efter så kom jeg til Vodskov igen. (…) Da jeg skulle tilbage, græd jeg endnu mere end mor.”[458]

Myndigheder og overlæger på åndssvageinstitutionerne tildeles ansvaret for fejlanbringelser i de fleste historier, men også pres fra omgivelserne kan spille en rolle. ”Han kunne ikke holde ud og se mig hjemme,” fortæller Viola Tingleff om sin stedfar i sin selvbiografi *Violas bog*.[459] Viola blev født i 1928 som den yngste af otte børn. Faren døde, da hun var helt lille, og da moren giftede sig igen, var hun i vejen. Stedfaren tog kontakt til Børneværnet, hvor han fortalte, at hun altid var ude om natten. Moren benægtede over for Børneværnet, men ikke des do mindre kom Viola i 1941 til Fredensborg på et optagelseshjem under åndssvageforsorgen. ”Det var min stedfars skyld.”

Derefter fulgte fem hårde år på hjemmet for Viola med hjemve og længsel efter sin mor og søskende og hårdt nedslidende arbejde. I 1946 fik hun lov at rejse hjem til sin mor og stedfar. ”Da jeg kom til Ribe, spurgte jeg min mor, om jeg skulle have en plads. Men min stedfar sagde, at jeg skulle ind på Kvindehjemmet på Ribelund, for det ville jeg have godt af.” Viola boede på Ribelund de næste mange år. I 1949 kom det på tale, at hun kunne komme ud af forsorgen, hvis hun lod sig

sterilisere. Det ville Viola gerne, men stedfaren satte sig imod. Han syntes, hun var bedst placeret bag anstaltens mure.

I 1970 blev hun flyttet til Nørrelund, en mindre institution under Ribelund, hvor hun havde det godt. Hun mødte Johan og søgte Justitsministeriet om lov til at blive gift, hvilket de fik. Kort efter brylluppet i 1972 kom de begge ud af åndssvageforsorgen og flyttede sammen i en lejlighed. Viola har siden Johans død boet alene og klaret sig selv. Viola forholder sig i bogens efterskrift eksplicit til fejlanbringelse. "Jeg var ikke den eneste, der var fejlanbragt. Vi var heldigvis flere, der var udsat for det samme – og vi kunne tale sammen. Vi var en gruppe, der holdt sammen og fandt steder, hvor vi kunne tale fornuftigt sammen. Vi fik først livet tilbage, da forsorgen blev nedlagt. Hvis jeg var vokset op i dag, ville jeg gerne have lært noget mere."[460]

Oplevelsen af at være blevet kategoriseret som åndssvag håndteres forskelligt. Arne Andersen blev ved skolestartsalderen i 1953 overflyttet fra et børnehjem til åndssvageinstitutionen i Vodskov. I et interview indleder han med at sige, at han ikke har noget problem med at fortælle om sit liv, han har altid været åben og ærlig. "Jeg har altid med det samme sagt: 'Jeg har et handicap. Og det handicap, det er sådan, at jeg ligger lige under normal. Og normal, det siger man, det er mellem 90 og 110. Og den sidste, der blev taget på mig, den viste 88.'."

Ved intelligenstest var grænsen for åndssvaghed som tidligere nævn IK 75. Dem, der havde IK 75 til 90, blev betegnet som sinker. Arne tror, at han kom ind under åndssvageforsorgen, fordi han havde svært ved at koncentrere sig. "Jeg tror jeg har Damp, men det er aldrig blevet konstateret, fordi, dengang jeg var barn og kom til Vodskov, der kendte man jo ikke sygdommen, det gjorde man ikke."

På Vodskov blev Arne flere gange intelligenstestet. "Det var sådan noget med: Jeg er ude og gå i Hammer Bakker. I højre hånd svinger jeg min stok. Men jeg har begge mine hænder i lommen. Og det kan du jo ikke have, når højre hånd svinger stokken. Det var sådan noget." Særligt husker Arne en test i midten af 1960'erne. "Doktor Haslund han kom med et puslespil, som et 2-årigt barn kunne lægge sammen. Så blev jeg sgu tosset du, så smed jeg den ud til siden. 'Jeg skal begynde et sted,' sagde han. 'Du kan sgu da bare begynde, hvor jeg lå sidste gang,' sagde jeg. Så gik jeg. Sådan var det bare. Jeg ville ikke nedvurderes. Det ville jeg ikke. Det kan jeg godt sige dig. Det fandt jeg mig ikke i."

Plejefaren på Mandshjemmet mente ikke, at Arne havde noget at gøre på Vodskov. "Han blev tosset, dengang jeg kom hjem: 'Om jeg ikke ville ud herfra?' 'Jo,' men så sagde jeg, hvorfor jeg var gået. Så sagde han: 'Det kan jeg godt forstå. Nu finder vi ud af noget andet.' Så gik der 14

dage. Så kom jeg op til overlæge Wad. Han var et dumt svin, men han var den, der var bedst til at tage intelligensprøve på os. Fordi han gav os nogle udfordringer. Det gjorde han. Jeg følte, når jeg havde været ovre ved ham, det var en mere retvisende intelligensprøve."[461]

For Ole Orla Andersen er det børnehjemmet, hvor han tilbragte sine første leveår og forskellige arbejdspladser "hos private", som betyder noget.[462] Ole blev født 1946 i Ringkøbing. Hans mor var ugift husbestyrerinde og havde i forvejen en dreng uden for ægteskabet, " (…) fra min journal har jeg fået at vide, at hun ikke vidste, hvor hun skulle sende mig hen, og så røg jeg på Struer Børnehjem," fortæller han. Barndommen på børnehjemmet tænker Ole tilbage på med glæde. Børnene havde mange pligter i det daglige, men han husker også, hvordan de fik en masse gammelt affaldstræ, som de byggede deres egne små huse af. De havde også deres egne små køkkenhaver, og han husker frugttræerne og "Limfjordens vande", hvor de fiskede og svømmede.

Men så på et tidspunkt skulle Ole overflyttes til åndssvageanstalten i Brejning. "Jeg tænkte: 'Hvad skal jeg her ned for?' Det fik man ikke at vide dengang." Ole har søgt om indsigt i sin journal fra børnehjemmet for at få en forklaring, men de forklaringer han har fundet der, giver han ikke meget for. "Det var fuld af løgn, det der stod." Men grunden var vel, siger Ole, at han ikke kunne følge med i skolen. Dagen, hvor Ole skulle flytte, husker han tydeligt: "Vi kørte med tog fra Struer til Brejning, så gik vi fra stationen og op til de høje herrer, så fandt de ud af, hvilken afdeling jeg skulle på. Jeg kom op på skolen, noget der hed H. Hold kæft mand, jeg tænkte ved mig selv: 'Hvad satan er det for noget lort hernede.' Nej du, det var ikke noget for mig. (…) Jeg så nogle store bygninger og mennesker i sort tøj, og jeg tænkte: 'Hvad satan er det politibetjente?' Og kvinderne de gik i hvid- og blåstribede kjoler." Ole forsøgte at stikke af, "jeg kendte jo vejen, vi er jo ikke dumme, jeg kendte jo vejen, fra da vi kom". Han ville tilbage til Struer Børnehjem, men blev fundet og bragt tilbage. "Så gik jeg så på skolen i Brejning til jeg blev konfirmeret, og det var hårde tider, det var satme kæft, trit og retning."

Når Ole beskriver tiden i Brejning, handler det især om følelsen af at blive gjort til en del af en ensartet gruppe. "Vi gik i korækker. Det var hånd i hånd, med træsko, klap, klap, klap, hold kæft mand, det var ikke noget for mig."

Oles tilknytning til og identifikation med Struer Børnehjem forblev meget stærk. Ole blev ved med at besøge børnehjemmet, efter han flyttede derfra. I dag kommer han stadig fast til den årlige elevfest. Det er årets store begivenhed. "Når jeg først har været i Struer, så kører det bare her oppe i hovedet. Jeg kan huske det hele, også lige så det basker."

En anden ting, der betyder noget for Ole, er det arbejde, han har haft på almindelige private arbejdspladser. Ole har i tidens løb haft mange gode arbejdspladser. Allerede da Ole var en stor dreng, begyndte han at hjælpe Yrsa og Bent Harboe, som havde en købmandsforretning og senere en ejendomsmæglerfirma i Brejning. ”Bent har lært mig at lave stort set alt.” Det er Yrsa og Bent han går til i dag, hvis han har problemer – ikke hjemmevejlederen fra kommunen. Da Ole fyldte 65 år, blev han folkepensionist, men han trivedes ikke med at gå ledig rundt. ”Det blev sådan, at jeg ligesom klaskede sammen, så klagede jeg til kommunen.” Men Ole synes ikke, de har fundet noget ordentligt til ham, et rigtigt arbejde. Beskyttede værksteder for udviklingshæmmede, det synes han ikke er noget for ham: ”Beskyttet koldbøttefabrik, vil jeg kalde det, men det er det eneste, de har i hovedet på kommunen, værksted, værksted, værksted.” Ole vil gerne have et rigtigt arbejde igen, og så drømmer han om at flytte til Struer. Så skulle han bo i Struer by, men allerhelst ville han bo på selve børnehjemmet: ”Det ville jeg fandme gerne, det er helt sikkert.”

De publicerede og indsamlede erindringer fra ældre mennesker, som oplever sig selv som anbragt under åndssvageforsorgen på et forkert grundlag i 1940’erne og 1950’erne, afspejler nogle af de sociale forhold, som kunne ligge til grund for en anbringelse under åndssvageforsorgen i perioden. I mange af de indsamlede livshistorier, som på forskellig vis omhandler fejlanbringelser, står dårlige sociale kår som årsag til anbringelsen. Lone, Arne og Ole er født af ugifte mødre og har inden anbringelsens under åndssvageforsorgen været på børnehjem. Ib og Viola kendte deres mødre, men de var i socialt sårbare situationer, hvor de havde svært ved selv at tage sig af deres børn, eller svært ved at stå imod pres fra omgivelser og myndigheder.

Andre funktionsnedsættelser end lav intelligens har også været udslagsgivende for flere. Lone var skeløjet og hørehæmmet, mens Ib var ordblind. Arne mener, at han har Damp eller ADHD.

Livshistorier kan samtidig ses som forsøg på at finde sammenhænge i fortiden, som er meningsfulde, når de fortælles. Beskrivelser af hvorfor man blev anbragt er mange gange sammenstykket af løsrevne brikker i form af hukommelsesglimt, senere erfaringer, familiemedlemmers betroelser og måske indsigt i egne journaler. Gennem fortællingen sættes de mange brikker sammen på måder, som forklarer hændelser, som man måske dårligt husker, eller som måske i situationen blev oplevet som usammenhængende og meningsløse. Baggrunden for og omstændighederne omkring det enkelte menneskes anbringelse uden for hjemmet er ofte kompleks og mangesidet. Der er ofte mange mulige versioner, og fortællinger om anbringelsen kan derfor også ses som forsøg på at sammenstykke de oplysninger, man har, på en måde, hvor man kan leve

med fortiden. Ibs fortælling om lægens uanmeldte besøg giver således både et indblik i, hvordan myndighedernes overmagt blev oplevet i en konkret situation, og hvordan han aktivt bruger fortællingen som en måde at genvinde værdighed ved at vægte morens og sin egen modstand i situationen.

Fortællinger struktureret omkring en fejlanbringelse indebærer på lignende vis ofte et forsøg på at frigøre sig fra den måde, man er blevet set og behandlet på under åndssvageforsorgen. At leve med prædikatet åndssvag eller udviklingshæmmet er et tema for flere. Arne, som i det store hele havde det godt på Vodskov, præciserer, hvor tæt han er på at være normal, men accepterer prædikatet handicappet, mens Ole nægter at identificere sig med en sådan kategorisering. I stedet finder han alternative fikspunkter for identitet og selvværd.

Alle har ikke nødvendigvis oplevet sig selv som fejlanbragte, mens de var anbragt. I et interview gennemført i 2013 med Lone Christensen blev hun spurgt, hvad hun tænkte om sig selv, dengang hun boede på Vodskov: ”Jeg tænkte, jeg var forladt, ene, fordi jeg var tosset, åndssvag,” svarede hun. Lone fortalte også, at lederen af pensionatet, hvor hun boede efter opholdet i Vodskov, har haft en stor betydning for hende. Engang sagde han, at hun måske nok havde noget af ansvaret for de voldsomme ting, hun havde gjort på Vodskov, ”men de har det meste”.[463]

Selvbilleder og fortolkninger af sin egen historie sker i et samspil med værdier, holdninger og meninger i den nutid, hvor historien fortælles, og synet på ældre mennesker, som blev anbragt under åndssvageforsorgen i deres barndom, har ændret sig markant i deres levetid. Med et eugenisk blik blev de opfattet som syge og farlige, mens de under opgøret med denne tænkning blev opfattet ”som ofre for tidligere tiders vildfarelser.”[464] Da Lone var anbragt på Vodskov, blev hendes vrede tolket som tegn på sygdom og behandlet med isolation, bæltefiksering og tvangsmedicinering. Først da hun mødte nogle mennesker, der så på hende med andre øjne, blev det formentligt muligt for hende at omfortolke den vrede, hun følte på Vodskov, så den blev til naturlige reaktioner, oprør og modstand mod manglende forståelse og nedværdigende behandling.

Fortællinger om fejlindlæggelse på psykiatriske hospitaler

Beretninger om fejlindlæggelse på psykiatriske hospitaler er i tiden fra 2. Verdenskrig og frem til i dag af og til dukket op i offentligheden, men langt sjældnere end når det drejer sig om fejlanbringelse på åndssvageforsorgens institutioner. Det samme er tilfældet, når det handler om publicerede erindringer og om de beretninger, der er blevet indsamlet i dette projekt gennem

interviews og hjemmeside. Nogle fortæller, at de selv har opsøgt psykiatrien for at få hjælp. Andre at de er blevet indlagt med tvang, men få stiller spørgsmålstegn ved, hvorvidt de var psykisk syge i forbindelse med indlæggelsen. Der er dog undtagelser, og i enkelte fortællinger fra tidligere psykiatriske patienter er fejlindlæggelse det dominerende tema.

En af dem, der fortæller om fejlindlæggelse, er Poul Larsen. Han var en coastersømand, som i 1966 i frustration over uretfærdig behandling mødte op på et rederi med en skarpladt pistol. Hans hensigt var at blive arresteret, så hans sag kunne komme for retten. Det kom den også. Men det var Poul, som blev dømt. Han blev indsat i Vestre Fængsel og underlagt mentalundersøgelse på Justitsministeriets Retspsykiatriske Klinik. På baggrund af psykiaterens vurdering blev han derefter med egne ord dømt til "kemisk behandling" på Sct. Hans hospital på ubestemt tid. Pouls følelse af at blive uretfærdig behandlet og være i krammet på magtfulde instanser mindskes selvsagt ikke af denne proces. Og i en 500 sider lang maskinskrevet bog beskriver han sine erfaringer med det psykiatriske system. Bogen forærede han senere til Winnie Kristiansen, en ergoterapeut, som han første gang mødte på et værksted på Sct. Hans hospital. Hun har efter Pouls død sendt et uddrag af bogen til projektets hjemmeside.[465]

Ikke mindst psykiaternes videnskabelighed udsættes i bogen for stærk kritik, og for at devaluere psykiaternes status som læger kalder han konsekvent psykiaterne for "psykologer" eller "kemiske psykologer" og redegør også løbende for lægernes reaktioner: "Selv, har jeg gjort mange … og ganske interessante erfaringer … ved at iagttage den modvilje psykiatere udviser, når jeg kalder dem for psykologer. De rejser børster og bliver utidige." Men ud over at provokere var der ikke meget Poul følte, han kunne stille op. Poul oplevede, at Justitsministeriets psykiater, der skulle foretage den mentalundersøgelse, der var afgørende for hans videre skæbne, stillede spørgsmål, som hun selv besvarede – at facit med andre ord var givet på forhånd. Om rets psykiaterens beføjelser skriver han: "En helt uhyrlig magtkoncentration. Ikke siden enevældet, har en så enorm magt været samlet hos et menneske."

Poul fik ikke lov til at læse den journal, som kom til at ligge til grund for den tidsubestemte indlæggelse, eller det han selv beskriver som "dødsdommen". Fra en udskrift af dombogen fra retten fik han dog en vis indsigt i baggrunden. Af udskriftet fremgik det, at det, som Poul selv opfattede som retfærdig harme, i journalen blev beskrevet som forfølgelsesvanvid. Der stod dog også, at han var "noget stillestående og stemningsflad", og det billede kunne Poul godt genkende og kommenterede sarkastisk: "Stemningsflad er en storartet ide. Man sprøjter fangen fuld af

'Trilafonenantat' og kalder ham stemningsflad (…) på det punkt er journalen et mønster på vederhæftighed."

Da først diagnosen var stillet, og Poul var anbragt på Sct. Hans, oplevede han, at han røg ud af psykiaternes søgefelt og blev usynlig og glemt: "Der er nok af læger på Skt. Hans. (…). Det vrimler med dem. Men en fange eller såkaldt patient (…) kan udmærket opholde sig på Skt. Hans i 40 år, og det er der vitterlig rystende mange der har gjort, uden nogensinde at komme til at tale med en læge." En gang om ugen blev Poul kaldt ind til samtale hos lægen. "Hvordan går det hr. Larsen. Og hr. Larsen (…) svarer, at han bliver forbandet syg af de forbandede tvangsindsprøjtninger (…) og så er den audiens slut. Den har taget ca. 10 sekunder. Der sidder nemlig helt op til en halv snes sygeplejersker, plejersker, gangdamer, vinduespudsere eller hvem der nu tilfældigvis er rendt sammen for at overvære fangens betroelser… bivåne hedder det vist… og gøre deres notater, drage deres slutninger, gå ud fra, formode, formene, antage og tro (…) Personligt traf jeg aldrig en fange, som var så sindssyg, at han ønskede at udtale sig på sådanne vilkår."

Poul forholder sig i bogen kritisk til psykiatrien som lægefagligt domæne og fremhæver gentagende deres manglende mulighed for at bevise tilstedeværelsen af sindssygdom. Men samtidig oplevede han, at det var helt afgørende, at han som patient ikke stillede spørgsmålstegn ved lægernes faglige vurdering: "Det ligger imidlertid fast, at det er en meget alvorlig sag, hvis en Sct. Hans-fange forsøger at rokke ved en Sct. Hans-psykologs dømmer-værdighed. (…) PRINCIP: Fornærm aldrig psykologer med at sige noget som helst til dem. Hermed skader du dig-selv." Som en konsekvens nægtede Poul i mange år at sige noget overhovedet.[466]

Pouls beretning har flere fællestræk med fortællinger om fejlanbringelser under åndssvageforsorgen og giver et indblik i erfaringer med at blive underlagt diagnoser, som på en gang opleves som tilfældige og uhyre magtfulde.

Grænsedragningen mellem sindssyg og normal er, som mellem åndssvag og normal, en problematisk størrelse. Så hvorfor er der så få fortællinger om fejlindlæggelser på psykiatriske hospitaler? Som tidligere nævnt krævede en tvangsindlæggelse inden for psykiatrien efter psykiatriloven i 1938, at en læge uden for hospitalet udfærdigede indlæggelsespapirerne. Hospitalernes psykiatere kunne altså ikke selv indlægge en patient. Forskellen kan således bl.a. handle om en mere sikker procedure inden for psykiatrien. Men forskellen kan også hænge sammen med, at åndssvageforsorgen har ændret sig langt mere radikalt siden 2. Verdenskrig. De store institutioner er blevet nedlagt, den biologiske forståelse er udskiftet med en social, og de tidligere anbragte under åndssvageforsorgen har dermed fået en anden position at fortælle ud fra, hvor

beretninger om fejlanbringelser oftest mødes med forståelse og anerkendelse. Der har ikke været tale om et tilsvarende brud inden for psykiatrien, og erfaringer med at være indlagt udgør fortsat for mange et tabu. En af flere forklaringer på, at der sjældent fortælles om fejlindlæggelser, kan således være, at sådanne fortællinger fortsat indebærer en risiko for at blive mødt med skepsis og mistanke om manglende sygdomserkendelse. Og med en risiko for ikke at blive troet på, eller måske ligefrem skade egen sag, er der formentlig mange, der vælger at holde sådanne erfaringer for sig selv.

”Jeg hedder nr. 6”

Jørgen Nielsens erindringer fra Det Kongelige Døvstummeinstitut i København 1945-1948 og Nyborgskolen 1948-1956[467]

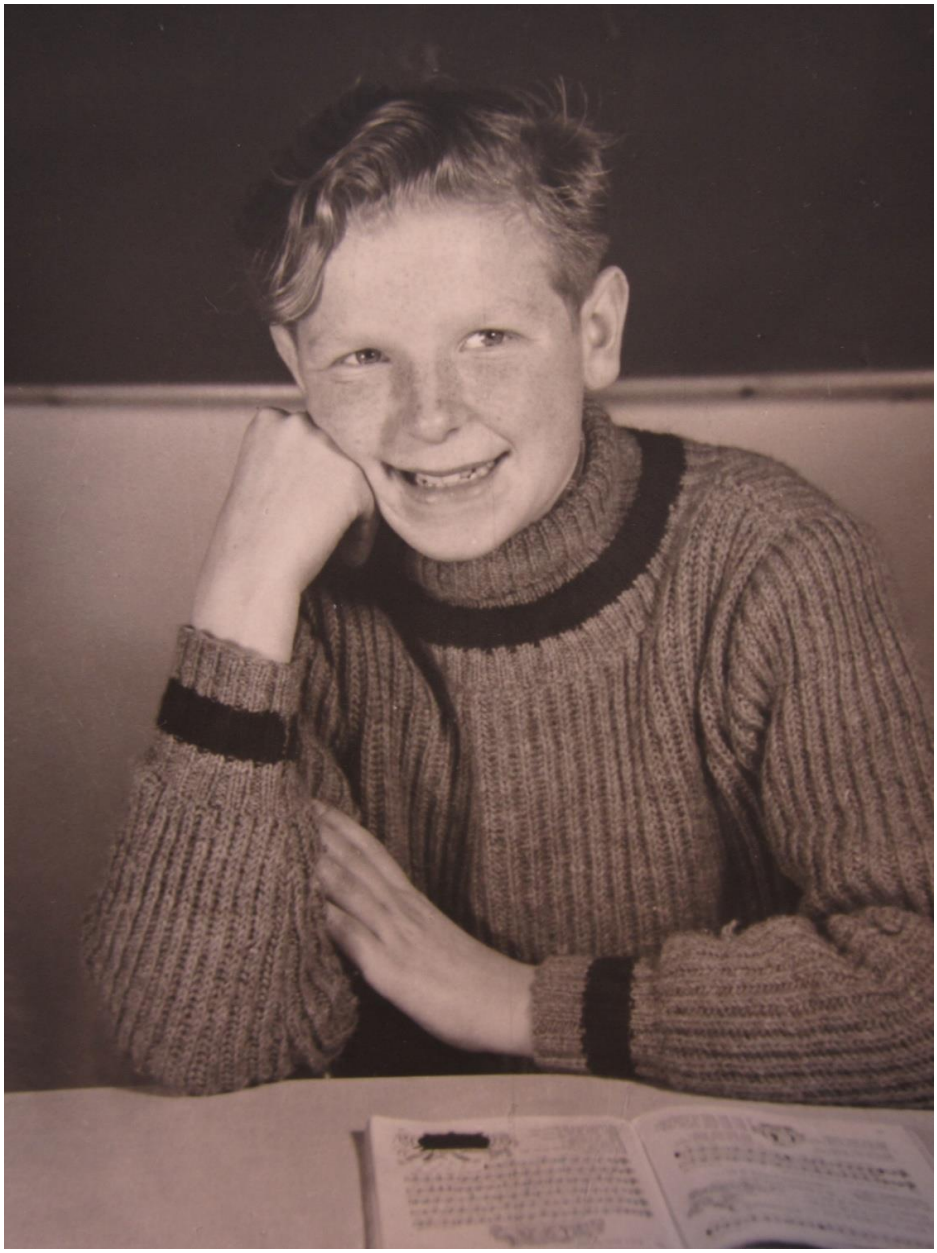

Jørgen Nielsen
(Privateje)

”Jeg havde jo ikke selv opdaget, jeg var døv, det anede jeg jo ikke noget om. Jeg troede bare, det var normalt, jeg troede, jeg var ligesom alle andre. En dag så jeg nogle folk, der stod og talte, de bevægede munden, og så gik op for mig, at jeg åbenbart var døv.”

”Jeg troede, jeg var ligesom alle andre”

Det er sidst på sommeren i 2013, og jeg er kørt ud for at tale med Jørgen, blandt venner kaldet Rødtop. Jørgen er døv, det har han været siden han fik meningitis som ganske spæd, og han har i dag kun en meget svag hørerest tilbage på det ene øre. Blandt andre døve er Jørgen kendt for sit visuelle og opfindsomme tegnsprog. Selv kan jeg ikke forstå tegnsprog, så jeg har allieret mig med en døvetolk. Jørgen tager smilende imod os i døren, og vi sætter os ind i stuen. Foran Jørgen ligger en lille mappe med dokumenter fra hans anbringelser under døvstummeforsorgen. ”Det her har jeg fået fra et arkiv, der var faktisk ting, jeg ikke selv vidste,” fortæller Jørgen indledningsvis, mens han peger på en række dokumenter, han har fået tilsendt fra Døvehistorisk Selskab. Jørgen begynder at fortælle, tolken oversætter, og jeg skriver ned på min blok, imens jeg spørger ind til detaljerne i Jørgens liv.

Jørgen er født i København i 1940. Et af hans første minder stammer fra forlystelsesstedet Bakken, hvor hele familien altid flyttede ud i sommermånederne, idet moren havde arbejde i en kiosk og faren ved et lykkehjul. Læger og sygehuse er et andet barndomsminde, der har brændt sig fast i Jørgens hukommelse. Som spæd mistede Jørgen hørelsen på begge ører efter at have haft meningitis. Der gik lang tid, før det gik op for Jørgen, at han var anderledes, men forældrene var tidligt klar over det. ”Mine forældre blev selvfølgelig dybt chokerede, da de fandt ud af, at jeg var døv. Jeg kan snart ikke huske, hvor mange gange jeg var på hospitalet, da jeg var barn.” Blandt dokumenterne på bordet ligger en lægeerklæring fra 1941. Der står: ”Selv ved stærk støj (både høje og lave toner) reagerer han ikke – men moren mener, at han ikke er totalt døv, men kun tunghør i meget høj grad.” Samme år kom Jørgen ind under døvstummeforsorgen, og i august 1945 blev han anbragt på Det Kongelige Døvstumme Institut i København.

Jørgen husker tydeligt den første dag: ”Jeg fulgtes med mine forældre. Så kom plejelederen, som det hed dengang. Hun havde uniform på, og jeg kunne se, at det var den samme, de havde på hospitalet. Jeg kan huske, at jeg begyndte at skrige. Jeg blev simpelthen så ked af det. Jeg var så træt af at have været så mange gange på hospitalet. (...) Jeg kan huske, at min far holdt om mig og satte mig op på sit knæ og holdt meget voldsomt fast i mig med armen. Så gik min mor væk, og så blev jeg nærmest slæbt hen af jorden og kom op i bygningen på første sal, hvor jeg fik at vide, at jeg skulle blive. Så sad jeg bare der og græd og græd. Jeg kunne se, at de senge, der var, lignede dem der var på hospitalet.”

Alle anbragte børn skulle bo fast på Døvstumme Instituttet, og man kunne kun komme hjem i ferierne og i weekenden hver 14. dag, fortæller Jørgen. Børnehaven lå i den højre fløj, pigerne boede på den ene etage og drengene på den anden. Der var også en sygeplejerske, hvis nogle af børnene blev syge, husker Jørgen.

Alle fik udleveret et nummer, Jørgens var nr. seks. "Jeg havde et mærke i mine sko, og i mit tøj var der syet et nummer fast. Jeg var altid bare nr. seks. Jeg kan svagt huske en morgen, hvor jeg vågnede og så alle gå hen til vasken for at vaske sig og børste tænder. Så kom der en og tog mig i armen og førte mig hen til vasken. Så tegnede de et sekstal i luften. Så skulle vi ned i kælderen, hvor der var morgenmad. De andre gik to og to og holdt hinanden i hånden, så skulle vi gå fra den ene fløj og over i den anden fløj. (...) Der var en spisestue og børnene sad nummereret, fra et til otte osv. Så var der et nummer, der hed seks, og der blev jeg ført over til og fik at vide, at der skulle jeg sidde."

Under et af hans weekendbesøg i hjemmet, råber moren pludseligt hans navn meget højt, hvorefter Jørgen vender sig om imod hende og svarer: "Jeg hedder ikke Jørgen, jeg hedder 'nummer seks'." Jørgens søster kunne en smule tegnsprog og oversatte Jørgens svar til forældrene. "Det blev min mor forvirret over. Så hun stod og sagde: 'Du hedder Jørgen, du hedder Jørgen!' Jeg kan huske, at jeg begyndte at græde, for jeg hed jo ikke Jørgen, jeg hed 'nummer seks'."

Jørgen husker også glimt fra hverdagen på Instituttet, som når børnene blev vækket om morgenen af personalets slag på metalsengen. Når de skulle vaskes, tage tøj på, børste tænder og spise den obligatoriske skefuld levertran. Det hele var meget rutinepræget, fortæller Jørgen. Han husker også nogle af de voksne, bl.a. køkkenchefen, frøken Nørgaard. "Hun havde et meget grimt ansigt med en skæv mund," fortæller Jørgen og fortsætter: "Hvis jeg ikke havde spist op eller ikke kunne lide det, så kom hun hen og gjorde sådan her, kiggede ned på os og pegede ned på tallerknen. Så holdt hun mit hoved, og så fik man skovlet maden ind." Jørgen griner og viser med hænderne, hvordan hun med hurtige og voldsomme bevægelser skovlede maden ind i munden. "Det var meget voldsomt, hun holdt fast om nakken, og så sørgede hun for, at munden var spilet op. (...) Hvis vi begyndte at græde, fik vi en over nakken, for vi måtte ikke græde. Det var ikke kun mig, det var også de andre, det gik ud over, hvis de ikke havde spist op. Det husker jeg tydeligt. (...) Hver morgen sad vi ved nogle bordrækker, drengene ved den ene bordrække og pigerne ved den anden. Lærerne havde et langt bord, der stod modsat de andre borde. Så kan jeg huske, at hun kom gående og nikkede for at sige godmorgen. Hun sagde ikke godmorgen, hun nikkede bare. Så skulle vi nikke tilbage for at vise, at vi havde sagt godmorgen. Så gik hun hele vejen rundt omkring bordene, og så

satte hun sig på sin plads. Jeg kan huske, at vi alle sammen havde øjnene på hende. Hvis hun havde lagt mærke til, at der var en, der ikke havde sagt ordentligt godmorgen, så blev vi kaldt hen for at sige godmorgen til hende ordentligt. Vi var alle sammen meget bange for hende, også fordi hun havde det der ulækre ansigt, det var ubehageligt at kigge på, hun lignede et monster." Når Nørgaard nærmede sig, brugte børnene tegnet for grim, når de skulle advare hinanden. "Vi brugte ingen mundbevægelser, så personalet kunne ikke mundaflæse os." Jørgen fortæller under vores snak om flere af disse "hemmelige" tegn blandt børnene.

Andre episoder fra Instituttet har Jørgen, ifølge ham selv, først tillagt betydning senere i livet. Som når drengene skulle i bad. "Der var sådan en dame, der skulle vaske os børn. Hun legede med mit lem, og det gjorde hun også med de andres. Hun grinede og lavede sådan nogle lyde, imens hun pillede på vores tissemænd. Jeg var ikke klar over det, og jeg opfattede det ikke som et seksuelt overgreb, men hun har sikkert syntes, at det var spændende." Jørgen holder en lille pause og forsætter: "Det er først efterfølgende, at det er gået op for mig, at det var forkert, det hun gjorde."

I 1947 begyndte Jørgen i forskolen på Instituttet, hvilket i dag vil svare til første klasse. Her blev han undervist i at skrive og tale. Jørgen lærte at sige "far" og "mor", "goddag" og "farvel" med sin egen stemme. Da Jørgen kom hjem på besøg, blev moren meget overrasket og lykkelig over Jørgens tale, om end den stadigvæk var meget begrænset. Det næste, der skete, står krystalklart for Jørgen: "Min mor havde sådan en stor klokke, som betød, at familien skulle samles. Så skulle jeg stå op på en spisebordsstol, imens hele familien sad og kiggede på. Jeg kan huske mine ben rystede, og at jeg tænkte, at jeg skulle sige det helt roligt 'Moar'. Så sagde min mor: 'Se han kan tale!, og så sad de alle sammen og klappede i deres hænder. Jeg kan huske, at min moster kom og gav mig en kæmpe omfavnelse og kyssede mig overalt i ansigtet. Så skulle jeg prøve at sige 'far', og så jublede de alle sammen igen. Jeg blev mere og mere ked af det og kunne ikke forstå, hvorfor de var så glade alle sammen, bare fordi jeg kunne tale en lille smule. (...) Så fik jeg nogle småpenge, fordi jeg kunne tale så godt."

Et år efter gentog historien sig. Familien var samlet, og Jørgens mor hentede en stol frem, som han kunne stå på. Jørgen havde øvet sig i at sige en masse lyde og begyndte at tale. Hans ene søster prøvede at komme ham til undsætning og stoppe ham: "Du taler slet ikke rigtigt, du taler forkert. Du siger en masse vrøvl." Jørgen forstod ingenting, for sidst han stod på stolen og talte, blev alle glade, og han fik penge til at købe slik for. Søsteren prøvede i stedet at få ham til at sige "moar" og "far" og "tak for mad", men det nyttede ikke noget, husker Jørgen. "Jeg stod bare og

sagde en masse ord, som ingen kunne forstå. Så jeg fik jo ikke nogen penge. Det havde jeg lidt svært ved at forstå."

I sommerferien 1948 kom de to forstandere fra henholdsvis Nyborgskolen og Fredericiaskolen på hjemmebesøg hos Jørgen. De skulle se ham an og finde ud af, hvilken skole han skulle gå på. De børn, der blot var tunghøre, havde en hørerest eller var gode til at læse og skrive, kom til Nyborgskolen, som efter loven af 1950[468] kom til at fungere som skole for tunghøre børn i hele landet. Skolen var oprindelig blevet oprettet i 1891 som erstatning for Johan Kellers private døvstummeskole i Baldersgade, og den første forstander blev cand. polyt. Georg Forchhammer.[469] På Nyborgskolen blev man primært undervist i talesprog og mundhåndsystem.[470] Overlærer Peder Høibjerg fra Nyborgskolen beskrev i 1952 det generelle formål med tunghørerundervisningen sådan: "Det vil være muligt at redde mange af disse partielt døve over i normalmenneskets øre- og stemmegruppe."[471] Den resterende gruppe, uden nogen form for hørerest, kom til Fredericiaskolen. Her lærte man at bruge traditionelt tegnsprog.

Pga. Jørgens hørerest på det ene øre blev det besluttet, at han skulle begynde på Nyborgskolen; i første omgang i en kortere prøveperiode. I Jørgens dokumenter kan man i et brev fra Det Kongelige Døvstumme Institut til Socialministeriet, læse følgende: "Herved tillader man sig allerbødigst til det høje ministerium at indberette, at Jørgen Nielsen, født 14/1-1940, søn af medhjælper Karl Nielsen, som hidtil har været anbragt i herværende instituts forskole, pr. 11/6-1948 er udskrevet herfra for med det nye skoleårs begyndelse at overgå til Det kgl. Døvstummeinstitut i Nyborg."

"Nyborgskolen var den 'fine' skole, hvor man lærte at tale og bruge mundhåndsystem," forklarer Jørgen mig og uddyber: "Der var meget snobberi i valget af skole." Igennem hele hans skolegang på Nyborgskolen kæmpede moren med næb og klør, for at Jørgen kunne få lov at fortsætte på skolen. Dette til trods for at hans dårlige hørelse nærmere opfyldte kriterierne for Fredericiaskolen. Hvis det i dag havde stået til Jørgen selv, ville han have været på Fredericiaskolen, men det var ikke hans beslutning.

"Jørgen kan ikke tale, det er jo forfærdeligt"

I 1948 tog Jørgen og hans familie ned på hovedbanegården i København for sammen at køre til Nyborgskolen, men Jørgen anede ikke, hvad der skulle til at ske. "Det var gået fuldstændigt hen over hovedet på mig," fortæller Jørgen og fortsætter: "Det eneste jeg vidste var, at vi skulle med tog

som en samlet gruppe. Jeg havde prøvet at tage med toget 3-4 gange før for at rejse til Kolding og besøge noget familie. Jeg vidste, at når vi skulle rejse med tog, skulle vi til Kolding, så jeg glædede mig bare til, vi skulle af sted." Jørgen undrede sig over, at andre børn fra Døvstumme Instituttet også var med toget, men tænkte, at de måske også skulle besøge noget familie. I Nyborg steg alle børnene af, og toget kørte videre mod Jylland. Jørgen var forvirret og nervøs. "Jeg mindes svagt, at min mor stod der. (...) Hun kom og omfavnede mig og kyssede mig og sagde farvel, men jeg har ikke været klar over, hvorfor hun gjorde det." Herefter gik alle børnene to og to af sted uden forældrene mod Nyborgskolen. Jørgen følte, at de gik en evighed, men til sidst kom de til et stort hvidt hus. "Så stod jeg der, sammen med alle de andre børn og vidste ikke, hvad der skulle foregå. På det tidspunkt kunne jeg rimeligt godt tegnsprog, så jeg spurgte lederen, hvad vi lavede her. Jeg mente jo helt bestemt, jeg skulle til Kolding. Så sagde hun: 'Nej, nej, nu er vi her i Nyborg.' Så skulle vi alle sige, hvad vi hed, og jeg sagde, at jeg hed nummer seks. Så fik jeg at vide, at det hed jeg ikke. Du skal sige på dansk: 'Jeg hedder Jørgen.' Det undrede mig, at der ikke var nogen, der havde givet mig besked om, hvad der skulle ske, eller sagt hvorfor jeg skulle flytte. Der er et papir, som skolen sendte til mine forældre, hvor de bad om en underskrift, hvor de skulle godkende, at jeg skulle flytte til Nyborg. Det er jo lidt mærkeligt at se, for de havde jo ikke fortalt mig noget om det. De bare godkendte det, underskrev det og sendte det af sted med posten, uden at give mig besked om det."

I årene 1948-1956 modtog Jørgen undervisning på Nyborgskolen, mens han boede hos skiftende plejefamilier i nærområdet. Han nåede i perioden at bo hos hele tre forskellige plejefamilier – med forskelligt held. Det første sted, husker Jørgen som meget hårdt, og han følte sig ikke som en del af familien, men nærmere som en medhjælper. "Jeg ville jo også gerne sidde i stuen og føle, at jeg var en del af familien, når jeg var hjemme, men det fik jeg ikke lov til. Jeg skulle være ude i køkkenet og sidde ved et skrivebord. Når jeg var færdig med det, kom de og sagde godnat til mig, og så skulle jeg pudse mine og familiens børns sko." Om søndagen var det lidt anderledes, da kunne Jørgen få lov at spise sammen med plejefamilien inde i stuen. Jørgen husker det tydeligt: "Så skulle jeg bare sidde og måtte ikke sige en lyd. (...) Hvis vi eksempelvis skulle have pandekager, skulle man først spise brunkål med blævret flæsk." Bagefter spurgte Jørgen pænt, om han måtte få en pandekage, og så fik han én, men kun én. Når han spurgte, om han måtte få flere, sagde plejemor: "Nej, for skolen betaler for få kostpenge." Plejemors egne børn måtte dog gerne få flere, konstaterede Jørgen. Efter tre år klagede Jørgen personligt til forstanderen på Nyborgskolen og kom derefter til en ny plejefamilie. Den næste familie var en meget god og kærlig

familie, husker Jørgen, men her kunne han kun få lov at bo i fire måneder, da plejefamilien fik en ny krævende dreng i pleje. Den sidste plejefamilie var et gammelt ægtepar, og her boede han, til han gik ud af Nyborgskolen. Ingen af plejefamilierne kunne tegnsprog, så de sociale relationer og behovet for fællesskab var udelukkende begrænset til kammeraterne på Nyborgskolen.

Enkelte episoder fra Nyborgskolen står stærkere i erindringen end andre. Jørgen kan huske, at han sammen med nogle kammerater var med til at kaste nogle brosten hårdt ned i jorden. Det larmede naturligvis, og drengene, der kun kunne høre en ganske svag lyd, grinede højlydt af deres påfund. Det gik dog kun godt i et kort stykke tid, før uheldet var ude. "Så var der en der blev ramt i øjet af en splint, (...) så tog jeg med ham på hospitalet, og der ringede de til politiet, som dernæst ringede til skolen og fortalte, hvad der var sket." Næste morgen blev alle børnene kaldt op til forstanderen, én efter én. Da Jørgen kom op til forstanderen, sagde han til Jørgen: "Jeg er så træt af dig, fordi du altid laver ballade. (...) Det sluttede med, at jeg fik en knytnæve lige i hovedet, så jeg faldt lige så lang jeg var og trillede hen ad gulvet. Politimanden syntes det var så voldsomt, at han sagde stop! (...) Jeg kan huske, at jeg græd som en stukken gris og rystede over hele kroppen." Herefter blev der skrevet rapport og forstanderen truede med at sende Jørgen på opdragelsesanstalt. Jørgen husker dog ikke Nyborgskolen som et dårligt sted, vil han gerne understrege over for mig. Det var generelt en spændende tid med mange nye inputs. "I København var der ikke nogen af de store børn. De ældste børn var syv-otte år, så der var ikke nogen større børn, vi kunne spejle os i. Da jeg kom til Nyborg, var der pludselig større børn. Børn, der var ældre en mig selv, som jeg kunne se sprogligt op til, og hvor jeg kunne lære et bedre tegnsprog. På den måde var der stor forskel mellem de to steder." Tegnsproget var ikke velanset på Nyborgskolen, da al undervisning fokuserede på tale og mundhåndsystemet. Tanken var, at børnene skulle kunne fungere blandt normale efter endt skolegang, så tegnsproget blev kun undtagelsesvis benyttet. Når børnene selv kunne bestemme, talte de dog altid sammen på tegnsprog. Man skulle dog være meget forsigtig, da de voksne altid holdt øje med det, husker Jørgen. Derfor udviklede børnene et system, hvor de brugte meget små tegn, hvor de nærmest "hviskede". Jørgen viser mig med hænderne, hvordan det så ud. Han holder dem helt tæt på kroppen, og med meget små bevægelser laver han en række tegn. "Vi var bange for at det skulle blive opdaget og måske også lidt flove over at bruge det. Der var nogle, der gik og sagde, at det var abesprog, og det ville vi jo ikke have."

Da Jørgens hørerest var meget lille, udviklede han hurtig sit tegnsprog. "Jeg havde et meget stort tegnsprog, der fyldte meget, og jeg kunne godt lide at fortælle historier. (...) Jeg var lidt skuespilleragtig i mit tegnsprog. Det kunne lærerne på Nyborgskolen ikke så godt lide, fordi det var

meningen, at børnene skulle lære at tale og kun bruge mundhåndsystem. Det brugte jeg ikke, kun en lille smule." Flere af underviserne prøvede at dæmpe Jørgens tegnsprog, men lige lidt hjælp det. Jørgen husker desuden tydeligt en episode med en af lærerinderne. I en undervisningstime havde han problemer med at forstå hendes mundhåndsystem, når hun sagde "hvabehar?" Så kom hun hen og stillede sig ved siden af Jørgen og sagde: "Kan I se, Jørgen kan ikke tale, det er jo forfærdeligt, men det lærer han nok, når han bliver stor. Når han bliver stor, kan han ikke få arbejde, hvis han ikke har lært at tale ordentligt, det er jo forfærdeligt. Så I må huske, at I ikke må bruge tegnsprog, I skal lære at tale." Andre lærere blev sure på Jørgen, når de i taleundervisningen ikke kunne forstå, hvad han sagde. En af dem mente, at Jørgen spillede skuespil og ikke gad lære, men der var ifølge Jørgen langt fra sandt. "Jeg ville gerne lære, jeg havde jo set de andre på skolen, og hvor gode de var til at tale. (...) Det var forfærdeligt at sidde der."

Enkelte undervisere støttede dog også op om Jørgens tegnsprog, og de blev vigtige nøglepersoner i hans opvækst. Bundgård var en af dem. Han var en mester til mimik, husker Jørgen, og han var meget nem at forstå, når han sagde noget. "Han var en meget vigtig person i mit liv."

"Hvem skulle jeg tale med?"

Før Jørgen kom til Nyborgskolen, var han ofte ked af det, når han var hjemme på besøg. Der var meget, han ikke forstod, og han kunne eksempelvis ikke forstå, hvad hans søstre grinede af. Det ændrede sig efterhånden, så han kunne spørge og få tingene forklaret. Generelt blev hans forhold til familien med tiden dårligere og dårligere, især til forældrene. Han følte sig fremmed over for sin mor og far, der næsten intet tegnsprog kunne. Når Jørgen kom hjem til familien i weekenden, blev han hentet om lørdagen og afleveret igen om søndagen. Jørgen husker, at han tidligt følte sig mere hjemme på Nyborgskolen end hos forældrene. "Jeg følte, jeg boede der; jeg følte ikke, jeg boede hjemme ved mine forældre. Det var fint nok, når jeg besøgte dem, men så følte jeg mere, at det var som at være på ferie, end det var at være hjemme." Han husker tydeligt en gang, hvor han som 13-14-årig var hjemme på besøg. "Da jeg kom hjem til København på ferie, så boede der en døve-familie ikke så langt fra, hvor vi boede. Forældrene var døve, og de brugte tegnsprog. Der kan jeg huske, min mor var ked af det, fordi jeg var væk så meget af tiden, fordi jeg hellere ville være ovre sammen med dem. Hun var ked af, de ikke kunne ordentlig tegnsprog hjemme i min familie, så det betød, jeg kom til at få dem lidt mere på afstand og så var sammen med de andre. (...) Jeg kan huske, at min mor kæmpede meget for at få et tættere forhold til mig. (...) Hun blev mere fysisk og

gav mig flere knus, end hun havde gjort tidligere. Men jeg følte, at der ikke var de store følelser imellem os."

Samtidig trak vennerne fra døveverdenen mere og mere, og Jørgen kom langsomt, men sikkert til at føle sig som en del af dette fællesskab. Hver sommer var alle elever fra Nyborgskolen på feriekoloni i Hornbæk i 6 uger. Det var årets højdepunkt, og de mødte en masse andre børn fra den danske døveverden. "Jeg synes, vi havde et rigtig stærkt sammenhold," fortæller Jørgen og uddyber: "Selvfølgelig var det mest i forbindelse med sporten. Vi havde også nogle gange sådan noget nordisk døves kulturfestival, som vi holdt en gang imellem. Hvor der også var revy, teater, kunst og alle mulige forskellige ting. Hvor folk mødtes, og så kunne vi se, hvad de havde gang i i Sverige og lavede i Norge osv. Vi mødtes tit med stor gensynsglæde. Det var også selvom, at tegnsprogene er forskellige, de nordiske lande er forskellige, så kunne vi alligevel godt forstå hinanden. (...) Det synes jeg var med til at skabe et rigtig godt sammenhold, som kun blev større med tiden."

Jørgen blev udskrevet fra Nyborgskolen i 1956 og blev efterfølgende uddannet som slagter, selvom hans største ønske var at blive erhvervsfisker. Året før udskrivelsen konkluderede en psykoteknisk undersøgelse omkring Jørgens fremtidsmuligheder: "Synes at være i besiddelse af alsidige gode anlæg, og må anses for velegnet til praktiske fag, der kræver hurtighed og god formopfattelse, f.eks. pottemager, snedker, rørlægger m.m." Drømme og virkelighed følger dog ikke altid hinanden, konstaterer Jørgen. I 1962 blev han gift med en kvinde, der ligesom han selv var døv, og de fik senere en søn og en datter, der begge er hørende. Det næste vendepunkt i Jørgens liv kom, da en kammerat i 1966 lokkede ham med ind i døveforeningens lokaler. Det skulle senere vise sig at blive Jørgens andet hjem. "Da jeg kom i døveforeningen første gang, der fik jeg nærmest et chok, fordi jeg så, at alle sad og brugte tegnsprog." Jørgen sætter sig lidt tilbage i stolen og begynder at reflektere over sin opvækst på Nyborgskolen. "Det med at tale har aldrig rigtigt interesseret mig. (...) Hvis jeg til sidst blev rigtigt god til at tale dansk, hvem skulle jeg så tale med i givet fald? I hele mit liv har jeg været i døveverdenen og været sammen med døve, så hvad ville formålet være med det. (...) Hvem skulle jeg tale med?"

Kapitel 11. Straf

Oplevelser med og reaktioner på disciplinering 1945-57

I 2005 bragte DR dokumentarprogrammet *Drengehjemmet*, hvori tidligere børnehjemsbørn og –medarbejdere fremlagde en række anklager mod Drenge- og Skolehjemmet Godhavn. Kendskabet til en ellers lukket verden kom pludselig ud i de danske stuer, da tidligere børnehjemsbørn i den bedste sendetid stillede sig op og fortalte om deres oplevelser. Et af hovedkritikpunkterne lød på personalets ureglementerede brug af legemlig revselse. De tidligere børnehjemsbørn kunne fortælle om "tæsk med rive eller børste", "spark og stød på kroppen" eller "at knalde to drenges hoveder sammen".[472] Oplevelser af straf, reglementeret eller ureglementeret, har brændt sig fast i hukommelsen hos mange børnehjemsbørn og står ofte som noget meget centralt i deres fortællinger. Nogle af børnene fik skældud, fik frataget goder, følte sig ydmyget, fik slag, tæsk og andre blev spærret inde. Nogle oplevede straffen som tilfældig, andre som systematisk. Nogle så straffen som en del af tidens normsæt, andre at den lå langt udenfor. Der var også forskellige måder at håndtere straffen på. Nogle forsøgte at gøre modstand, nogle lukkede sig inde i sig selv og andre følte sig magtesløse. Uanset hvordan den enkelte reagerede på straf, har det for mange haft konsekvenser senere i livet.

Oplevelserne kan være svære at lægge fra sig, selv efter udskrivelsen. Sådan er det eksempelvis for Izak, tidligere børnehjemsdreng på Optagelseshjemmet i Hornbæk i årene 1950-1952. I digtet "Til plejemor" prøver han at sætte ord på sine følelser. Digtet er en påmindelse om, hvordan visse oplevelser stadigvæk fylder meget i bevidstheden hos mange børnehjemsbørn og kan være svære at komme overens med, selv i dag, et halvt århundrede senere.
"Et lille digt til ære for plejemor i Hornbæk, som var værre end satan selv.

Til Plejemor
Den dag jeg tilgiver dig
har jeg sagt ja til den vold
i alle dens afskygninger

Den dag jeg tilgiver dig
har jeg lukket mine øjne
for alt den rædsel
angst og frygt
du brændte ind i mit hjerte

Den dag jeg tilgiver dig
har jeg accepteret isolationen
bag de låste døre

Den dag jeg tilgiver dig
har jeg sagt ja til
dine verbale ydmygelser

Den dag jeg tilgiver dig
har jeg lukket mine øjne
for alt håb

Den dag
kommer aldrig."

(Izak Leif Egelund, 2014)[473]

Det kan måske være svært for udenforstående at sætte sig ind i oplevelser af ensomheden, svigt og dagligdagens små ydmygelser, hvorimod straf i form af indespærring og fysisk revselse har noget mere håndgribeligt over sig. Det er derfor også ofte strafelementet, gerne i form af vold, der igennem tiden har været omdrejningspunktet i offentlighedens kritik af forholdene på børnehjem. Som da Peter Sabroe i begyndelsen af 1900-tallet afdækkede forstanderens vold på opdragelsesanstalten Flakkebjerg og i avisen Demokraten appellerede til mødrene med ordene: "Mødre, der læser dette, tænk, om det var jert barn, der havde været udsat for denne behandling!" Kort tid efter var forstanderen afskediget.[474]

"Legemlig revselse skal anvendes med varsomhed og besindighed"

Fra gammel tid har straf været legitim og er blevet anvendt, når den normative orden blev brudt i samfundet. Straffen skulle ensrette borgernes handlinger, genoprette orden og imødekomme et fælles retfærdighedskrav.[475] Efter de mange institutionsdannelser i løbet af 1800-tallet blev straffesanktionerne formaliseret og nedskrevet i særlige strafferegulativer. Dette gjorde sig også gældende på landets mange børnehjem. Afstraffelsen af børn syntes dog at have en anden karakter end hos voksne. Den normative orden har angiveligt været vanskeligere for barnet at få øje på, og afstraffelsens eksekvering blev udført af en voksen, der repræsenterede autoriteten. Dermed har håndhævelsen ofte været underlagt den enkelte voksnes fortolkning af den normative orden, samt

den enkeltes sindsstemning, og i den danske skolelov fra 1814 stod der da også, at læreren i afstraffelsen skulle vogte sig for "partiskhed og lidenskab".[476]

Børneforsorgens retningslinjer omkring straf byggede i 1945 på Socialministeriets reglement for hustugt fra 1937. Reglementet skulle ligge tilgængelig på alle landets børnehjem, og indespærring, samt legemlig revselse var en naturlig del af medarbejdernes værktøjskasse. Erindringerne fra tidligere børnehjemsbørn kredser ofte omkring disse to afstraffelsesformer. Foranlediget af flere undersøgelser, der viste, at børn og unge kunne tage skade af disse foranstaltninger, samt ikke mindst en række kritiske artikler i Politiken, i slutningen af 1940'erne[477], nedsatte Socialministeriet i 1950 et udvalg, der skulle undersøge de opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem, i folkemunde kaldet Hustugtsudvalget.[478] Udvalgsarbejdet resulterede i en betænkning to år senere, hvor man bl.a. gik væk fra betegnelsen "hustugt" og i stedet erstattede det med det lidt mere positivt klingende "korrigerende midler". Anbefalingen fra Hustugtsudvalget lød på helt at afskaffe brugen af spanskrør og lussinger. De politiske fronter og holdningerne til betænkningen var dog delte. På den ene side stod fortalerne for traditionen, gerne bestående af børnehjemsforstandere og ansatte. De var generelt imod brugen af legemlig revselse, men lagde stor vægt på de situationer, hvor man som ansat var hjælpeløs, og hvor en lussing var på sin plads. På den anden side stod en gruppe af læger, psykiatere og psykologer, der ønskede, at alle former for fysisk afstraffelse skulle afskaffes, og at den førnævnte gruppe skulle være mere åben over for den videnskabelige sagkundskab.[479]

Anbefalingen fra Hustugtsudvalget blev ikke umiddelbart ført ud i livet af Socialministeriet, bl.a. pga. af pres fra en repræsentant i udvalget, formanden for Danmarks Lærerforening, Niels Nielsen. Formanden var angiveligt bange for, at et forbud mod legemlig revselse i opdragelseshjemmene ville føre til et forbud mod al legemlig revselse i folkeskolen, med en negativ konsekvens for disciplinen til følge.[480] I Arbejds- og Socialministeriets vejledning fra 1952 vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem, stod der bl.a. at "Legemlig revselse (skal) anvendes med varsomhed og besindighed" og under hensyn til barnets helbred. [481] Børn under 10 år kunne revses med et slag på kinden med flad hånd (lussing) eller på sædet med flad hånd (endefuld). For børn over 10 år gjaldt det, at de kunne revses med både lussinger og en endefuld og for drenge over 10 år gjaldt det, at de også kunne blive slået i enden med et tyndt spanskrør, der dog ikke måtte være over 4 cm i omkreds og ikke over 1 meter langt.[482] Indespærring kunne foregå som stuearrest eller indsættelse i et særligt betænkningsrum eller isolationscelle; af flere tidligere anbragte kaldet for Boksen. Her kunne børn mellem 10-15 år sidde i op til to døgn.

For børn over 15 år lå grænsen på fire døgn. Anvendelse af stuearrest og indsættelse i betænkningsrummet i 12 timer eller derover skulle indføres i den autoriserede hustugtsbog, der senere skulle kunne fremvises ved overinspektionens besøg.[483] Om brugen af indespærring stod der i vejledningen: "Den pågældende elev skal være adskilt fra de øvrige elever, enten i sit eget værelse eller i et særligt dertil beregnet værelse. Tiden for denne adskillelse må ikke overstige 4 dage i stræk."[484] Det pointeres samtidig, at der ikke "under nogen form må ske indskrænkning i arten af den almindelige kost."[485]

Et år efter vejledningen udsendte Socialministeriet et cirkulære, der trådte i kraft den 1. januar 1954. Her blev vejledningens ordlyd strammet op på flere punkter. Her stod der bl.a.: "Det er herefter Socialministeriets opfattelse, at reglerne om legemlig revselse i vejledningen bør ændres, således at afstraffelse med spanskrør ikke længere bør være tilladt, og at det i øvrigt som almindelig regel bør fastslås, at legemlig revselse i form af slag på kinden med flad hånd heller ikke bør anvendes i opdragelseshjemmene". Længere nede i cirkulæret skrev man dog: "For så vidt revselse ved slag på kinden fra en medarbejders side alligevel undtagelsesvis har fundet sted, skal den straks indberettes til forstanderen. Denne skal ved udløbet af hvert kvartal gennem overinspektionen til ministeriet indsende oplysning om samtlige de i kvartalet foretagne legemlige revselser."[486] Cirkulæret skulle af forstanderen på de enkelte hjem, mod kvittering, udleveres til alle medarbejderne. Samtidig skulle forstanderen sikre sig, at medarbejderne rent faktisk havde forstået ordlyden heri.

Hvor udbredt strafelementet har været inden for børneforsorgen er vanskeligt at svare på, men Hustugtsudvalget gjorde i deres arbejde et forsøg på at kortlægge omfanget. Undersøgelsen, der dækkede perioden 1949-1951, indledte med at slå fast, at en autoritær opdragelsesform generelt var sjælden hos medarbejdere inden for børneforsorgen, og at udvalget i deres mange besøg på opdragelseshjem "har mødt en frihed i opdragelsen, som er baseret på et nært tilknytnings- og tillidsforhold mellem børn og voksne. (…) Børnene føler sig trygge." Der findes dog også en anden type hjem, konkluderede udvalget, "hvor opdragelses mål søges nået ad andre veje. Som fællesmærke for disse hjem kan sættes en vis stivhed i det daglige liv, som præger hele hjemmets atmosfære. Der er en ringe friskhed og glæde at spore hos hjemmets voksne personale, hvilket virker tilbage på de i hjemmene anbragte elever."[487] Det fremgår i udvalgets undersøgelse, der beror på hjemmenes egne indberetninger, at der i 1949-1950 blev anvendt legemlig revselse på 122 af i alt 255 hjem. Tallene skal tages med forbehold, da det givetvis ikke var alle revselser, der blev indberettet af hjemmene. I alt blev 1.088 børn tildelt en eller anden form for legemlig revselse,

hvoraf hele 945 modtog en lussing. Den normerede belægning på de hjem, der havde indberettet brugen af legemlige revselse var på 3.873 børn. Godt 30 procent af børnene på de respektive hjem, havde altså oplevet at blive udsat for legemlig revselse.[488] Udvalget gav udtryk for, at forstanderen som person samt hjemmets belægning var afgørende for omfanget og arten af afstraffelsen. Den legemlige revselse var svær at spore i ungdomshjemmene for piger, og på optagelses- og børnehjemmene var der en væsentlig nedgang i antallet. På opdragelseshjemmene for større piger, mente udvalget dog, at fratagelser af privileger og brugen af isolation var for udbredt.[489]

Oplevelser af straf

Som en kilde til straf har de samtidige kilder ofte deres begrænsninger, om end der er undtagelser. En noget utraditionel kilde til at belyse de tidligere anbragtes individuelle oplevelser af straf dukkede op i 1999 i forbindelse med Svendborg Museums besigtigelse af det tidligere pigehjem Kvindely ved Aalborg. I kælderen fandt man den gamle dør til betænkningsrummet. Døren er unik, ikke blot i museumsregi, men også i forskningsmæssig sammenhæng. På indersiden af døren kan man skimte små inskriptioner, som pigerne i sin tid har ridset ind i malingen. I en verden, hvor man næsten aldrig var alene, gav isolationen en mulighed for at udtrykke sig skriftligt, uden censur og uden overvågning. Døren giver derfor et sjældent indblik i pigernes tankeverden.[490] Måske skrev pigerne for at fordrive tiden, eller for at kommunikere med hinanden, eller blot fordi de kunne. I de små tekster udtrykker pigerne deres længsel og oplevelse af egen skyld. De giver også udtryk for deres umiddelbare oplevelse af straffens karakter og kommunikerer i andre tilfælde indirekte med pigerne, der har siddet før dem og dem, der skal komme efter. Det har næppe været tilladt for pigerne at ridse i døren, så selve handlingen kan fortolkes som en reaktion på straffen eller et udtryk for modstand, om man vil.

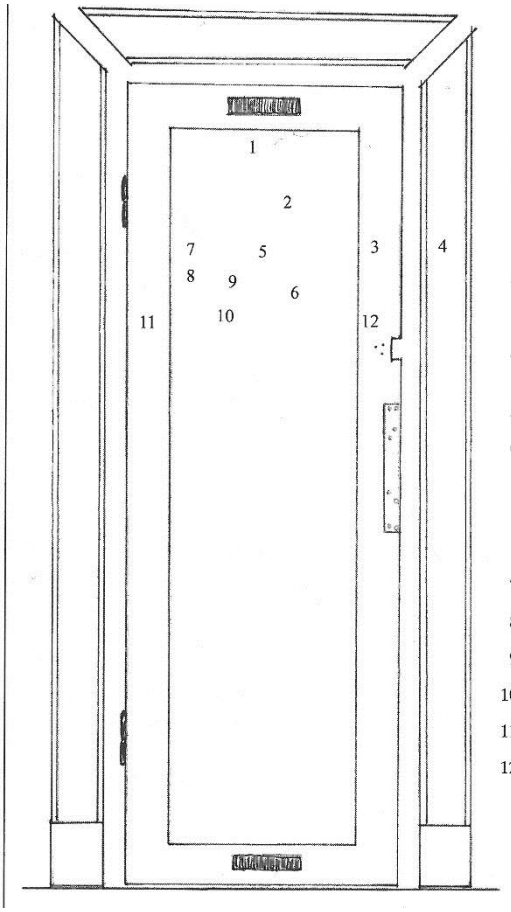

1. Dette er mit lille Kvindely.
2. Hyggeligt at sidde her er det ikke (,)
   med det maa man tage med godt Humør (,)
   saadan gjorde jeg og saa gik Tiden saa dejlig hurtig
   »en Bavian«
3. Min Far og Mor har været alt for gode ved mig i min Barndom (,)
   det er grunden til jeg blev Slem i min Ungdom (,)
   prøv at tænke paa om det ikke ogsaa gælder for dig
4. Du skal ikke tænke paa din Far og Mor hernede
   for saa bliver du fortvivlet
5. MOR
6. EM Frederikshavn
   MK Hjallerup
   MA København
   MM København
   FS Vejgaard
   NB København Sept. 1942
7. Ellen
8. Lev vel du der kommer e(fter) mig
9. Lev vel F.J.
10. Lev vel
11. i kan tro det er uhyggeligt at sidde her nede i flere dage
12. Martha Alma Karen Neuhaus

Tegning Niels Hansen, Svendborg og Omegns Museum 2004.

De fleste samtidige kilder er udfærdiget af personale eller myndigheds- og fagpersoner, og kun sjældent kommer de anbragte selv til orde. Breve fra børnehjemsbørnene var generelt underlagt censur i perioden, og i hustugtsbøgerne ser man sjældent straffe, der rakte ud over det tilladte. Fra Godhavnsrapporten, Inge Bryderups mange publikationer om børneforsorgen, samt i de nordiske børnehjemsundersøgelser, som eksempelvis den norske og svenske, ved vi, at afstraffelserne, også den ureglementerede, har været udbredte inden for børneforsorgen. Det stemmer også overens med vores eget empiriske materiale. Det kan dog stadigvæk være omend meget vanskeligt at sige noget om det faktiske omfang og arten af afstraffelserne.

Forskellige typer af oplevelser og reaktioner på afstraffelse træder ikke desto mindre tydeligt frem i de individuelle fortællinger. Den individuelle oplevelse af straf og reaktionerne herpå kommer i denne periode primært fra nulevende, tidligere børnehjemsbørn og står i kontrast til arkivernes ofte "tavse" kilder samt ordlyden i Arbejds- og Socialministeriets vejledning fra 1952.[491] De individuelle oplevelser giver os et indblik i de anbragtes følelser, strategier og ikke mindst, nutidige refleksioner over fortidens forhold. De følgende fortællinger er forankret i 1940'erne,

1950'erne og 1960'erne og stammer primært fra projektets livshistorieinterviews og beretninger på hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk. Den gældende lovgivning omkring indespærring og revselse er ofte svær at spore i fortællingerne. I nogle tilfælde holder afstraffelserne sig indenfor, andre gange går de langt ud over. De nye regler, såsom forbud mod spanskrør fra 1. januar 1954 eller lussinger fra 1. januar 1968, er også svære at spore i fortællingerne og kan vidne om lovgivningens forholdsvis lange implementeringsperiode på landets børnehjem. Forandringerne skete gradvist i takt med at nyt personale kom til, og debatten blev taget op i bl.a. Børnesagens Tidende. Statens tilsyn blev mere effektivt i løbet af 1970'erne, hvilket også spillede en afgørende rolle.

En af dem, der fortæller, er Kurt Petersen, født i 1952 på Vesterbrogade i København. Han var den midterste af en søskendeflok på tre og blev i 1955 anbragt på Københavns Kommunes børnehjem Jakob Michaelsens Minde i Skodsborg. Hjemmet lå i en gammel villa, Aggershvile, med tilhørende park på 3 hektar. Direktør Ernst Michaelsen havde i 1920 skænket villaen til Københavns Kommune til oprettelse af et nyt børnehjem. Hjemmet havde plads til 73 børn i alderen 2-16. Hjemmet var beregnet til både drenge og piger fortrinsvis fra Københavnsområdet.[492] Her tilbragte Kurt de næste ti år, til han blev udskrevet i 1965. I sit voksne liv har han fået aktindsigt i sine egen journal og har på den baggrund fået omstændighederne omkring sin anbringelse sat på plads. Efter forældrenes skilsmisse fik faderen forældremyndigheden, og efter et par mislykkede selvmordsforsøg blev Kurt og hans ene søster anbragt på børnehjem. Børnehjemmet var det bedste "alternativ", som Kurt selv udtrykker det. Fortællingen om Børnehjemmet Jakob Michaelsens Minde er overvejende positiv, til trods for at fysisk afstraffelse var en del af hverdagen. "Vi fik tæsk, når vi ikke opførte os ordentligt, men på den tid (i 50'erne og 60'erne) fik "alle" børn tæsk, enten hjemme eller i skolen, det var forholdsvis normalt for tiden, så set med mine øjne, var der ikke noget underligt i at blive revset på børnehjemmet – jeg fik i øvrigt langt flere tæsk i skolen!" For Kurt overskygger andre forhold på børnehjemmet den fysiske afstraffelse, og den har derfor ikke samme betydning for ham, som den har for så mange andre tidligere børnehjemsbørn. Kurt erindrer børnehjemmet som et sted med uanede muligheder, socialt samvær og gode oplevelser. [493]

Eksemplet viser, at oplevelser af straf er individuel. Den er afhængig af mange faktorer, der selv for den tidligere anbragte kan være svære at italesætte. Man må blot konstatere, at der ikke er et entydigt forhold mellem revselsens karakter og den vægt, den tillægges i fortællingen.

Efter kortvarigt at have været anbragt på Tølløse Optagelseshjem sammen med sine to søstre blev Ejler Bjoler i 1947 anbragt på Drenge- og Lærlingehjemmet Godhavn. De to søstre kom

videre til Kong Frederik den VII's stiftelse på Jægerspris Slot. Når Ejler tænker tilbage på sin egen anbringelse på Godhavn, er det med ordene: "Sådan var det bare". Godhavn var ét ud af fem skolehjem for drenge. Der var Godhavn ved Tisvilde, Kjettrupgård i Nørrejylland, Landerupgård mellem Kolding og Vejle, Himmelbjerggården i Midtjylland samt Holsteinsminde i Midtsjælland. Samlet havde de 345 normerede pladser.[494] Godhavn var oprindeligt blevet oprettet som opdragelsesanstalt i 1893 i det naturskønne område omkring Tisvilde, tæt på både skov og strand. I 1948 var der plads til 75 drenge i alderen 12-18 år, og hjemmet havde en særlig lærlingeafdeling for de ældre elever. Hjemmet lå på et 21 hektar stort område.[495] Ejler var en af de anbragte, der ikke oplevede den fysiske afstraffelse på egen krop eller indespærringen i betænkningsrummet, men han overværede, at den fandt sted. Han husker, hvordan drengene kunne blive låst inde i en celle helt op til otte dage. Ifølge Ejler forsvandt denne praksis med den nye forstanders ansættelse i 1950. Den legemlige revselse husker Ejler også: "Hvis du havde lavet et eller andet fik du decideret bank. (…) Sommetider har jeg senere tænkt tilbage på, at det vist var en lidt hård afstraffelse. (…) Det var med flad hånd, men du ved jo godt, at når en voksen overfalder et barn, bliver der slået både her og der." Hvem der blev afstraffet, var ifølge Ejler lidt tilfældigt, eller som han selv udtrykker det: "Der var bare nogle, der havde været uheldige."[496]

Oplevelser fra de tidligere anbragte børnehjemsbørn viser, at straffen ikke kun faldt, når man havde forbrudt sig imod de officielle ordensreglementer, den kunne falde, når man mindst ventede det, og over ting man mindst ventede. Flere fortællinger handler om, hvordan udtryk for sorg eller andre følelsesmæssige vanskeligheder blev tolket som ulydighed og mødt med straf. Fortællingen "Erindringsglimt fra børnehjemmet Infanterivej, Randers" er netop en af disse fortællinger. Her fortæller en anonym kvinde om sine oplevelser med sin plejemor. Kvinden var i 1961 blevet anbragt på Børne- og Optagelseshjemmet Infanterivej 33. Hjemmet var oprettet af Børnenes Vel og havde plads til 20 børn i alderen 2-15 år.[497] Hun var anbragt frem til 1965, men hendes minder kredser primært omkring marts 1961-juni 1962. Dårlige forhold i hendes københavnske barndomshjem betød, at hun i marts 1961 var blevet afhentet af børneværnet og kørt til Randers. Hun var nervøs og husker plejemors velkomst. "Jeg husker tydeligt, at hun sagde til mig, at hun havde hørt, at jeg var en meget sød pige – så nu ville hun virkelig håbe, at jeg levede op til forventningerne. Jeg kunne ikke finde på andet end at smile høfligt tilbage." Efter morgenmaden på den tredje dag, satte plejemor de andre piger til at vaske op, mens hun bad hende om at komme ind i et tilstødende lokale. "Hun lukker hurtigt døren og spørger straks: 'Hvad er du så sur for?' Jeg bliver meget bange og svarer, at jeg ikke er sur. Jo, hun synes, at jeg altid er sur – ja, siden jeg er

kommet! Jeg tør slet ikke sige, at jeg nogle gange har haft hjemve og været ked af det. Jeg gentager bare, at jeg ikke er sur. Jamen, jeg havde bare at smile, når hun så på mig – nu skulle hun nok lære mig at smile! Og så skal jeg da love for, at den 'dame' kunne slå en proper næve. Slagene regner ned over mit ansigt, og jeg mærker, at især min mund svulmer op, og jeg synker i knæ. Hun bliver ved, og da jeg prøver at afbøde slagene, bliver mine fingre følelsesløse og hæver også op. Og så siger hun noget utilgiveligt: 'Og du må lige huske, at du jo ikke kan være hjemme hos din mor, for der opførte du dig heller ikke ordentligt. Fra nu af, har du bare at se glad ud, hver gang jeg kigger på dig!' Og jeg nikker lydigt og prøver allerede dér at smile til hende med min forslåede mund. (…) Jeg bliver lukket ud til de andre piger, som stadig står ved opvasken. De ser forlegne på mig, men jeg mindes ikke, om de spørger mig om noget." Hun gør sig umage med at smile resten af dagen, især når plejemor er i nærheden. Om aftenen kommer plejemor hen til hende og roser hende: "Hvor er det rart, at du ikke ser sur ud mere – du er også meget kønnere, når du smiler."[498]

Optagelseshjemmet i Hornbæk var blevet oprettet af Frederiksborg Amts Plejehjemsforening i 1944 og kunne huse 24 børn i alderen 2-14 år.[499] I årene 1953-1959 var Grethe Behnke Larsen en af dem. Fra hjemmet husker hun både fysiske og psykiske afstraffelser, og at børnene blev spillet ud imod hinanden. Grethe kom til verden et par timer efter midnat i november 1946, og efter farens død blev hun som otteårig, efter at have stjålet fra sin mors pung, sendt til Optagelseshjemmet i Hornbæk. Her hjalp ingen undskyldninger, hun skulle af sted, væk fra moren, sine søskende og sit hjem. Velkomsten på optagelseshjemmet foregik med ordene: "Nåh, kunne du ikke opføre dig ordentligt hjemme?" Årsagerne til straf kunne være mange, og for Grethe meget uskyldige ting. Som da hun ville hjælpe hønsene i hønsegården med at flyve ud i friheden. "Vi var ikke onde mod hønsene, men i de voksnes øjne havde vi begået en alvorlig forbrydelse, som hed dyremishandling. En hård beskyldning, når det modsatte var tilfældet." Eller da hun i et forsøg på at efterleve præstens ord: "Man skulle hjælpe dem, der var i nød", omfordelte blomster på kirkegården, således at de forsømte gravsteder fik et par blomster fra de velholdte. Det blev heller ikke modtaget pænt af personalet: "Jeg blev belønnet med de obligatoriske bank og hårde ord som gravskænder. Jeg vidste ikke, hvad ordet betød, men følte, at det, jeg havde gjort, var meget meget slemt. Det var det vel også i de voksnes verden, som jeg fik mere og mere svært ved at forstå." Ifølge Grethe kunne den psykiske og fysiske afstraffelse forløbe på forskellige måder. Hun husker bl.a. at have overværet afstraffelsen af to drenge på henholdsvis 10 og 12 år, der begge havde taget frugt fra børnehjemmets frugthave. Nu faldt straffen. "Efter aftensmaden, godt mætte, blev de sat på to stole midt i alrummet med alle os andre børn siddende i en rundkreds omkring dem. Foran dem blev stillet et stort lerfad

fyldt med frugt, som de blev tvunget til at spise. Ikke nok med, at de selvfølgelig blev dårlige, men for mig at se, må det også have været pinligt og nedgørende, at vi andre skulle se på."

Grethe husker også, når hun selv modtog straf. "Når jeg i de voksnes øjne havde været uartig og skulle have tæsk, og "bødlen", som var en stor fed kælling, havde fridag, blev jeg smidt i seng og kunne så ligge der og vente, til hun kom tilbage dagen efter eller to dage efter." Ventetiden i sengen var nærmest en forlængelse af straffen, men hun udnyttede den til at udvikle hendes egen strategi. "Jeg brugte tiden til at tænke over, hvordan jeg på en eller anden måde kunne finde en teknik til ikke at føle smerte. Det lykkedes på en eller anden måde, jeg kunne ligesom sætte mig et andet sted hen. Herefter havde jeg ingen respekt og var ikke bange for de voksnes adfærd." Selve afstraffelsen foregik ofte på denne måde: "Hvis vi var flere, der havde forbrudt os mod reglerne, skulle vi stille os i kø uden for badeværelset og så efter tur ind hos 'bødlen'. Så kunne vi rigtig stå og høre, når den, der var inde på badeværelset, hylede og skreg; hun blev ved, til vi gjorde det. (…) Jeg kom ind på badeværelset, og på kanten af badekaret sidder dette uhyggelige monstrum parat til sit arbejde. Over knæet og så slog hun som en vild – jeg tror, det var en nydelse for hende. Jeg var en stædig krabat, så jeg besluttede mig for ikke at sige en lyd – så gik hun glip af den nydelse."

Senere kom Grethe på Børnehjemmet Hjortebjerg Skole i årene 1959-1969. Her oplevede hun at straf i nogle tilfælde blev udført af kammeraterne. En dag var hun stukket af fra børnehjemmet sammen med en anden pige, men personalet fandt dem hurtigt og bragte dem tilbage. Grethe husker, at det var med "en blanding af lettelse og frygt", da de atter kom hjem igen. Men det der dernæst skete blev en chokerende og nedværdigende oplevelse. "Idet vi træder ind på sovesalen, bliver lyset tændt, og fjorten piger overfalder os med grydeskeer og andre ting og banker løs på os. Et morderisk raseri flammede op i mig, og blændet af tårer slog jeg vildt omkring. Hvem det var af os, der ramte en, så hun kom på hospitalet, ved jeg ikke, men kampen sluttede der." Grethe erfarede senere, at hele optrinnet var orkestreret af personalet, der havde udstyret pigerne med grydeskeerne og truet med at inddrage de i forvejen sparsomme goder, hvis ikke de gjorde det. "Jeg må lige indskyde, at det var et såkaldt kristent hjem, hvor der blev bedt bøn før og efter hvert måltid. Som jeg så og ser det, var det et sted styret af djævle." Når Grethe var allermest ked af det, sang hun første vers i Oluf Rings musikalske fortolkning af Steen Steensen Blichers gamle digt, *Trækfuglene*: "Sig nærmer tiden da jeg må væk, jeg hører vinterens stemme, thi også jeg er kun her på træk, og haver andet steds hjemme."[500]

Reaktioner

Børn har forskellige reaktionsmønstre og strategier til at håndtere dagligdagens udfordringer. Grethe gjorde sig hård, nægtede at sige en lyd, når hun blev slået og slog fra sig, da hun blev angrebet af de andre piger. Men straf og magtanvendelse blev langt fra altid mødt med modstand. Magtesløsheden over intet at kunne stille op er udtalt hos flere tidligere børnehjemsbørn. Herom kan Ulla bl.a. berette. Ulla var i 1955 blevet anbragt på Julemærkehjemmet Holbølsminde i Svendborg sammen med sin lillebror. Julemærkehjemmet var normeret til 48 piger og drenge i alderen 3-14 og var det fjerde julemærkehjem, som Julemærkekomiteen fra 1904 havde oprettet. Hjemmet fungerede som et rekonvalescenthjem, typisk for Københavnerbørn.[501] Ulla husker, hvordan de ved ankomsten blev klædt i hjemmets ternede uniform og tildelt numrene 46-47. Her tilbragte de hele 8 måneder sammen, før de igen kom tilbage til moren.

Ulla husker især magtesløsheden over ikke at kunne yde modstand og erfaringen med personalet, der passivt så på, imens børnene blev afstraffet. Hun har stadigværk i dag svært ved at ryste oplevelserne af sig. To episoder har brændt sig fast i erindringen. En af de første dage på julemærkehjemmet stod plejemor sammen med en lille gruppe børn. Ulla så til på afstand. ”Pludselig blev hun sur, jeg ved ikke hvorfor, og begyndte at slå og sparke ind i gruppen af børn. Jeg kan huske, at mit hjerte stod stille. Der begyndte jeg at græde, for jeg var bange for, at hun skulle ramme min lillebror. Det gjorde hun ikke, men jeg glemmer det aldrig! Han stod bare stille og kiggede ud i luften, han kunne godt være lidt distræt. Det kunne godt betale sig, når verden var lidt for ond.” Ulla reflekterer over situationen i dag og undrer sig over, at ingen greb ind, imens plejemor helt tydeligt havde mistet kontrollen over sig selv ”Der var også andre voksne, men der blev ikke grebet ind, ingen gjorde noget. Det kunne man bare gøre!” Ulla havde altid været vant til at passe på sin lillebror, så afmagten ramte hende dobbelt så hårdt. ”Jeg var skrækslagen og magtesløs!”.

Senere i opholdet skulle Ulla bære en kande mælk fra spisesalen og ud i køkkenet, i hvilken forbindelse hun kom til at spilde på gulvet. Køkkenpersonalet stod og kiggede på, og pludselig udbryder den ene: ”Tag og slik det op”, imens hun kiggede på sin kollega og grinede. ”Det så jeg jo, og jeg vidste ikke, hvad jeg skulle gøre. Ville de straffe mig, hvis jeg ikke slikkede det op?” De fortsatte begge med at grine, og Ulla gik forvirret og magtesløs tilbage til spisesalen.[502]

Bodil Christensen var anbragt på Børnehjemmet Kong Frederik den VII’s stiftelse på Jægerspris Slot i perioden 1948-1960. Når hun i dag skal fortælle om sine oplevelser, kredser de

bl.a. omkring forholdet til plejemoren: ”Plejemor slog jo for et godt ord, hun havde temperament den gamle dame.” Hendes fysiske, men måske især psykiske vold står i Bodils erindring som det værste ved børnehjemstiden. ”Hun prøvede altid at afrette mig, og sagde at jeg skulle passe på ikke at blive som min mor”. Bodil forsøgte at gøre modstand med de midler, hun havde til rådighed, hvoraf det ene var et fotografiapparat, hun havde fået i gave. En sommerdag tog Bodil et foto med et ganske særligt motiv – plejemors underbukser, der hang til tørre og hendes kridtsko, der stod på en stol. Det var et billede, der blev taget i trods, som et lille oprør og for at udstille plejemor. Når Bodil i dag ser på billedet, er det med et smil på læben. For hende står det som symbolet på modstanden mod overmagten.[503]

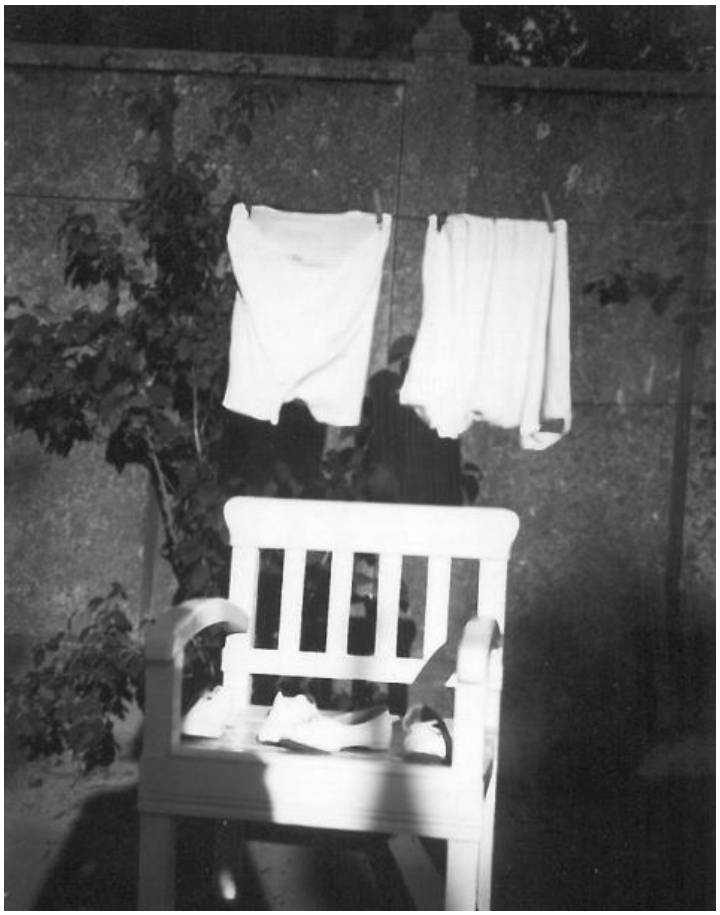

Plejemors underbukser, der hænger til tørre og hendes hvide kridtsko.
Bodils skygge anes til venstre for stolen.
(Privateje)

I en fortælling fra Københavns Kommunes børnehjem Nærumgård hører vi også om, hvordan modstanden kunne være kollektiv og give et sammenhold blandt børnene. ”Min lillebror hadede leverpostejsmadder. Det levede vi meget af, indtil vi kom på børnehjem. Han smed sine

leverpostejmadder om bag skabene og engang landede der en mad, som sad fast i loftet. Da vores forstander kom lige nedenunder, faldt den ned og ramte hende. Kors, hvor vi grinede. Og da ingen ville sige, hvem det var – vi sladrede aldrig – måtte vi alle sammen sidde og 'sove', indtil vi havde sagt, hvem det var. Vi kunne godt sidde i flere timer, uden vi sagde en lyd. Det var svært, men vi gjorde det. Hver gang følte vi, at vi sejrede over de voksne."[504]

Marianne Rasmussen ankom efter morens død til Børnehjemmet C. Knaps Minde ved Silkeborg sommeren 1962 sammen med sine tre søskende. Faren døde kort efter børnenes ankomst til hjemmet. Marianne husker, der blev ringet, mens de sad og spiste. "Forstanderinden kom og fortalte det, så alle ved bordet hørte det. Jeg husker det lige så tydeligt. Hun sagde: 'I fire Rasmussen'er, jeres far er død.'." Når børnene havde overtrådt reglerne på børnehjemmet gav forstanderinden dem lussinger og sendte dem ned i et kulsort kælderrum. "Dernede var vi bange, og jeg har lidt af klaustrofobi lige siden."

Men med årene mistede Marianne respekten for forstanderinden. "Jeg blev hård og kold af at være der, det blev en måde at klare sig på. (…) Hele tiden sad det i mig, at mig skulle de ikke få ned med nakken," fortæller hun. Marianne husker engang, forstanderinden slog en af drengene med en bøjle. "Det blev for meget for drengen, som for på hende og gav hende, hvad hun havde godt af. Hun skreg på hjælp fra de andre børn, men jeg trådte til og sagde, at hvis de hjalp hende, så ville jeg gennembanke dem. Og der kom igen hjælp." Drengen blev dog efterfølgende sendt på drengehjem.

Da Marianne kom i 8. klasse, fik hun gennem sin værge gennemtvunget, at hun måtte være sammen med veninder fra skolen om aftenen, men skulle være hjemme klokken ti. En af de første aftener, da hun kom hjem lidt i ti, var døren låst, og hun måtte sidde udenfor på trappen til en medarbejder skulle på arbejde klokken halv elleve og kunne låse hende ind. Da hun kom ind, var plejemoren helt ude af den og påstod, at Marianne var kommet for sent hjem. "På vejen op ad trapperne løb hun efter mig og slog mig flere gange i ryggen. Så ved jeg ikke, hvad der gik af mig, men jeg vente mig om og knaldede hende en, så hun faldt ned ad trappen. Det første hun råbte, da hun kom på benene var, 'jeg melder dig til børnevæsnet, jeg melder dig til børnevæsnet'. Jeg var kold, og hun turde heller ikke at sende mig væk."[505]

Som nævnt tidligere kan de individuelle fortællinger om straf og modstand på mange måder nuancere stats- og institutionsperspektivet og tydeliggøre modsætningsforholdet mellem lovgivning og praksis inden for børneforsorgen. Erfaringerne tyder på, at betænkninger, vejledninger og cirkulærer kun langsomt blev implementeret af personalet på børnehjemmene. Personalet havde ofte deres egne meninger om, hvad der virkede og ikke virkede. Man skulle have

tingene til at fungere, og personalet tyede derfor ofte til de gamle velkendte metoder. En stærk plejemor eller forstander kunne også forsinke forandringerne i mange år, hvilket bl.a. erfaringerne fra *Godhavnsrapporten* peger på.

Fortællingerne om straf giver også et meget entydigt billede af de anbragtes sårbarhed, og af hvordan straffen blev oplevet af dem, der var genstand for den. Oplevelsen er i sagens natur individuel og hænger ikke altid sammen med afstraffelsens karakter, hvilket bliver tydeligt, når man læser de forskellige beretninger fra tidligere børnehjemsbørn. Der fulgte sjældent en begrundelse med afstraffelsen, og den kunne derfor for mange af børnehjemsbørnene ofte virke tilfældig eller ligefrem sadistisk. For Ulla virkede det tilfældige overfald på hendes bror derfor ekstra stærkt, for hvornår kunne det så ske igen? Fortællingerne tydeliggør også personalets magt, men måske mere overraskende, også deres afmagt. I flere tilfælde skete afstraffelserne i følelsernes vold og uden nogen faglig begrundelse, men simpelthen fordi en situation "kunne gå over gevind". Afstraffelsens betydning hos de tidligere børnehjemsbørn kan næppe overvurderes. Betydningen af at have ydet modstand, hvor lille den end måtte syntes, indgår også centralt i flere fortællinger – mangel på samme ligeså. For Ulla er afmagten eksempelvis en grundlæggende følelse, hun kan have svært ved at ryste af sig, hvor meget hun end prøver.

Straf inden for andre forsorgsgrene

Inden for åndssvageforsorgen var der ikke fra statens side lovgivning eller retningslinjer omkring disciplinære straffe. De enkelte institutioner havde før 1960 interne cirkulærer, hvoraf det fremgik, at legemlig revselse ikke var tilladt, men der var ikke faste regler for, hvornår og i hvilket omfang f.eks. bæltefiksering eller isolering kunne anvendes som disciplinær straf.[506] Trods de interne forbud fortæller flere om legemlig revselse. En fortæller, at det altid var en bestemt plejer, som gav lussinger. "Og det var ikke kun på den ene side af hovedet, nej det var på begge sider af hovedet, og med begge hænder, og så blev man løftet op og smidt ned på gulvet. Hvis forstanderinden havde set det, så havde det været farvel og tobak til ham."[507] En anden oplevede, at en plejer på mandsasylet slog de svagere patienter: "Vi havde en, der hed Nielsen, sådan en høj en, han var satme hård ved dem, de fik pisk med læderremme. Jeg synes det var forfærdeligt, jeg kunne ikke gøre noget. Men han blev også fyret til sidst."[508] Der fortælles også om en plejemor, at hun fik en af de anbragte til at udlevere slag med knyttet næve, for ikke selv at blive fyret.[509]

Den straf, der ofte nævnes, er imidlertid at blive lagt i seng resten af dagen eller op til 14 dage. Ofte med nedsat kost. Flere har oplevet, at de blev spændt fast til sengen med bælte og handsker, eller at de blev iført en muffetrøje. Medicinering kunne også indgå som en del af afstraffelsen: "Når jeg lavede ballade, så fik jeg Kloral (…) det er flydende (…) det smager ikke godt. Pyha!"[510] Andre fortæller om beroligende sprøjter, der fik dem til at kaste op, såkaldte "bræksprøjter." Flere har også oplevet, at de typisk efter flugtforsøg blev overflyttet til en lukket afdeling med tremmer for vinduerne eller blev isoleret i en celle. Det kunne også være en straf at blive sendt til en anden anstalt f.eks. Livø, Sprogø, eller Rødbygård.

Reaktionerne på straf varierer fra person til person. Helge fortæller fx, at han som stor dreng blev flyttet til en afdeling på Brejning, hvor de blev behandlet meget strengt. Han giver flere eksempler på, hvordan ganske små forseelser blev straffet hårdt og konstaterer: "I løbet af tiden på K2 blev jeg meget nervøs. Når man bliver straffet for en lille bitte ting, tør man efterhånden ikke noget."[511] Andre bl.a. Solborg gik til angreb: "Jeg strittede imod, så de måtte have hjælp. En tyk matrone sad på min mave, og jeg blev spændt fast. Inden nåede jeg at bide hende bag i, og hun tog mig i kinderne og sagde: 'Bider du, din lille satan.' Jeg lå spændt fast fra kl. 7 til 12 og råbte hele tiden."[512]

Lovgivningen ift. patienter på sindssygehospitalerne omhandlede regler for tvangsindlæggelse, men ikke den øvrige brug af tvang. Ingen fortæller om legemlig revselse fra de psykiatriske hospitaler, men flere fortæller, at de oplevede brugen af medicin, bælter og lukkede afdelinger som straffeforanstaltninger, f.eks. hvis de nægtede at tage deres medicin. "Så kom man på den lukkede afdeling, eller hvis man allerede var på en lukket afdeling, så fik man en indsprøjtning i røven i et mørkt rum, hun var ligeglad med, hvor hun stak, det gjorde kraftedeme ondt, det gjorde sygeplejersken. Det har jeg oplevet et par gange, fordi jeg syntes jeg gik rundt i en pillerus og faktisk kunne føle mig som en narkoman. (…) Hvis der var ballade lød en alarm, og så kom personalet løbende fra alle afdelingerne, og så blev patienterne lagt brutalt i seng, eller de kom på en lukket afdeling. Dengang var det nogle ordentlige plejere, der kunne tage fat. Men overtalelsesevne er jo også magt: Nu skal du gøre sådan og sådan, ellers så kommer du over på en anden afdeling. Man skulle opføre sig ordentligt, ellers kom man på den lukkede."[513]

Flere som enten har været anbragt under åndssvageforsorgen eller som har været indlagt på psykiatriske hospitaler berører det forhold, at anbringelsen eller indlæggelsen i princippet kunne være tidsmæssig ubegrænset, og at en udskrivning afhang af personalets vurdering. Man kom ikke ud, så længe lægen vurderede, at man var åndssvag eller sindssyg, og netop modstand blev ofte

tolket som tegn på afvigelse. Det tidsubestemte kunne således i sig selv få en disciplinerende funktion til fremme af patienternes lydighed og samarbejdsvillighed. En mand, som var anbragt på Ebberødgård, fortæller fx, at han ofte tænkte på at stikke af, men aldrig gjorde det. "Jeg tænkte bare, nej, det må jeg hellere lade være med, for hvis man gjorde det, så kom man aldrig ud fra forsorgen."[514]

Hvordan straf blev oplevet på landets arbejdsanstalter i perioden 1945-1958, ved vi ikke meget om. Arbejdsanstalterne blev til forsorgshjem i 1961, og i perioden frem til 1980 hører vi fra tidligere klienter om personalets hårdhændede og kontante metoder, når reglerne skulle håndhæves, en hård omgangstone, antabusbehandlingen, der blev oplevet som straf, og den evige trussel om at blive sendt tilbage på gaden eller få karantæne. En af klienterne fra 1976 husker sin egen indstilling fra dengang: "Er der noget, der er forbudt, så skal det prøves! Mig og regler har aldrig været gode venner."[515] Flere følte, at de skulle opgive deres livsstil for at modtage hjælp og underkaste sig reglerne, det var det langt fra alle, der var indstillet på. Hvis man var utilfreds, kunne man i 1970'erne klage til Konsulentholdet, men man turde ikke bruge sit eget navn, fortæller en tidligere klient. "Jeg har klaget én gang, over at man ikke fik løn for arbejdet. (…) Der klagede jeg anonymt, jeg turde ikke bruge mit navn."[516] I øvrigt kom der heller ikke noget ud af klagen.

”Jeg var den yngste patient”

Ole Simonsens erindringer fra Middelfart Sindssygehospital 1954-1956 [517]

”Jeg kunne kun konstatere, du ved, i den alder kan du ikke ræsonnere,” siger Ole om de tanker, han gjorde sig om livet på Middelfart Sindssygehospital, hvor han som 13-årig blev indlagt på en afdeling med voksne mænd.

I en mellemstor provinsby går jeg en vinterdag med islag op ad den glatte indkørsel til et parcelhus og ringer på døren. En hund gør, døren bliver åbnet, og en grå puddel springer logrende op ad mine ben. Ole griber min hånd og fører mig ind i entreen, mens hans kone Ruth sætter et par tøfler frem til mig, så jeg ikke kommer til at fryse om fødderne. Vi går ind i stuen, hvor der både står et klaver og et elorgel. Ole er instrumentmager, klaverstemmer og musiker. Ved sofabordet har Ruth dækket op til kaffe. Hun sender termokande og rundstykker rundt, og vi sidder og småsnakker lidt. Så går Ruth ud i køkkenet og tænder for radioen, mens Ole begynder sin fortælling om dengang, han var indlagt på Sindssygehospitalet i Middelfart.

”Min verden brød fuldstændig sammen”

I dag tror Ole, at det var disharmonien i forældrenes forhold, som udløste de kramper, der i 1953 førte til den første indlæggelse på Vejle Sygehus og de efterfølgende tre indlæggelser på Middelfart Sindssygehospital i årene efter. Ole, som blev født i 1940, var enebarn og husker den tidlige barndom som lykkelig. ”Ved du hvad, jeg fik så meget kærlighed som barn. Og jeg blev sendt til undervisning i klaverspil, da jeg var 7 år. Min far han var hård, han forlangte en halv time om dagen, og da jeg var 10 år, kunne jeg spille Mozart-sonater.” Men da Ole blev ældre begyndte forældrenes forhold at gå i stykker: ”Min mor kunne ikke længere finde ud af, hvilken seng hun skulle stå ud af, og så begyndte det at gå galt. Jeg vidste ikke på det tidspunkt, hvad der skete, men

jeg fornemmede jo, at der var en dårlig stemning i hjemmet, far og mor de skændtes meget, og jeg kan huske, at når far og mor de skændtes, det var det allerværste jeg vidste. Min verden brød fuldstændig sammen. Og jeg var jo enebarn, jeg havde ikke nogen at tale med."

I 1954 fandtes der kun ganske få ungdomspsykiatriske afdelinger, og Ole blev derfor 13 år gammel indlagt på en afdeling på Middelfart Sindssygehospital sammen med voksne mænd. "Der var 1200 patienter på Middelfart, da jeg var derovre," fortæller Ole. "Der var jo en mandsside med 600 patienter, og en kvindeside med 600 patienter. Jeg var den yngste patient." Ole var første gang indlagt i tre måneder, og efter to måneder hjemme yderligere tre måneder. Ole kom derefter i familiepleje i 17 måneder, men kunne ikke undvære sine forældre og kom hjem igen, hvorefter han atter blev indlagt i en måned.

Patienter på afdeling M4

"Jeg lå med et par stykker, der havde KZ-syndrom, der havde været i koncentrationslejr. Og de havde en forfærdelig masse minder inde i hovedet. En af dem havde været med i noget sabotage med sprængninger af fabrikker. Og jeg kan huske, jeg spurgte ham: 'Kan du ikke prøve at fortælle mig noget om dengang, du var nede i .. '. Nu kan jeg ikke lige huske, om det var Neuengamme, men det skulle jeg ikke have gjort. Så gik han altså helt grassat og begyndte at råbe og skrige. Det gjorde jeg altså aldrig mere."

Det første, Ole fortæller om fra Middelfart Sindssygehospital, er møderne med de andre patienter på M4 og seksmandsstuen. M4 var en åben afdeling for rolige patienter, men det gik ikke altid stille for sig: "Der var også en, der var ved at kvæle mig. Han hed Hansen, men der var nogle af de andre patienter, der kaldte ham Kammerat Hansen. Og i den alder, så ved man ikke, hvad der ligger i de ord, men man kunne godt forestille sig, han har været kommunist. Og jeg kaldte ham jo også Kammerat Hansen. 'Du skal holde din kæft,' siger han så, 'har du hørt, hvad jeg siger?' 'Ja,' sagde jeg, men så sagde jeg det alligevel nogle dage efter. Så rendte han efter mig. Det var nede fra stueetagen og op ad trappen og ind på min stue og op i min seng og ned på den anden side. Han fulgte efter. Ud af stuen igen og så ned i den nederste ende af gangen og ind på et rum, jeg tror, der var sengetøj i det rum, og om bag døren. Han fulgte efter. Og så tog han kvælertag på mig. Og jeg kan huske, jeg sagde: 'Aaaah'. Han tog skisme ved. Så kom der så et par sygeplejersker og fik ham væk fra mig. Det glemmer man altså heller ikke.

Der var også en pædofil derovre, der var ved at få tag i mig. Det var også noget grimt noget. Det stoppede først den dag, jeg var så ked af det, at jeg betroede mig til en medpatient. Og da jeg havde gjort det, så dagen efter, der var han væk. Der var et par gange, hvor han på en eller anden måde fik mig anbragt på en sofa og så begyndte at udspørge mig om forskellige ting. Ved du hvad, når man ikke er ældre; du aner ikke, hvad det drejer sig om. Jeg var bare klar over, at det var galt det her. Han sagde: 'Du er jo en køn dreng, du er jo en sød dreng, jeg synes, vi skulle tage at gå en tur.' Du kan godt se, det er sådan nogle minder, som aldrig bliver slettet af dit sind."

Ole tager en slurk kaffe, og jeg spørger, hvordan det var at være så ung i forhold til de andre? "Jeg var så glad for at være på Middelfart, det var jeg godt nok. Patienterne var så gode ved mig og personalet også. Min styrke lå nok i, at jeg var barn, og de andre var voksne. De passede på mig." Ole husker særligt en patient, som var skolelærer i Svendborg, og som tog Ole under sine vinger. "Og så lærer man jo på et tidligt tidspunkt et råt mandesprog. Det kan jeg godt sige dig. Og det var jo ikke altid for børn. Hvis du tager sådan noget som, (…) jeg kan huske, jeg lå sammen med en, som var utrolig dygtig til at spille klaver. Men jeg ved ikke, hvor mange gange han onanerede om dagen. Det var så åbenbart hans problem."

Behandling i 1950'erne

For Ole bestod behandlingen på hospitalet først og fremmest i ro og fred fra det kaos, der herskede i hjemmet. "Jeg synes faktisk bare, de passede på mig," fortæller han. Samtidig fik Ole, når han listede rundt på afdelingen, et indblik i 1950'ernes forskellige behandlingsformer. "Elektrochok, uh, det så jeg en enkelt gang. Jeg sad uden for den stue, hvor en patient skulle have elektrochok. Du kan ikke høre det øjeblik, hvor chokket bliver givet, men jeg kunne høre, hvordan de inde på stuen blev ved med at sige hans navn, og det lød lidt voldsomt. Så listede jeg jo hen og kiggede ind ad døren, jeg skulle jo se, hvad der skete. Og der så jeg, at manden lå med kramper, og han var ved at kravle helt ud af sengen til den ene side, og de kunne næsten ikke holde ham. Og det gjorde et stærkt indtryk. Husk på, jeg var et barn på 13 år, det gjorde et voldsomt indtryk på mig det der, det glemmer jeg aldrig, det syn, jeg kan tydeligt se det for mig nu, med de forfærdelige kramper han havde. Dengang var der jo ikke noget, der hed bedøvelse først. Det foregik i vågen tilstand, de fik jo de her to elektroder på med en gummirem, og så trykkede lægen på knappen og så .." Ole fægter med armene. "Ej, det så grimt ud. Og så havde vi nede på den anden side af haven, insulinafdelingen, hvor patienterne fik insulinchok. Og hver dag, der lød jo en råben og en skrigen

dernede fra, så det var uhyggeligt. De råbte som vilde dyr. Jeg kan høre det endnu. Jeg behøvede ikke engang at gå derned, jeg kunne høre det helt oppe fra vinduet på min afdeling, hvordan det gik for sig. Oppe på den afdeling, hvor jeg var, der fik de noget, der hed døsekuren. Så fik de en portion insulin, så de lå og døsede, men uden at gå i chok. De havde jo alle sammen noget, de skulle glemme."

En almindelig dag på hospitalet

Jeg spørger Ole, hvordan en almindelig dag forløb på hospitalet. "Jamen, det startede jo med, at vi stod op, så var det en tur ud på badeværelset, og der sad vi jo og hyggesnakkede det meste af afdelingen derude. Der var fire vaskekummer og et badekar. Og så var der et par stole, og nogle sad på kanten af badekarret. Der gik en livlig snak der om morgenen. Og så var det ned til morgenmad, og så var vi jo ude på havearbejde. Det var en terapi af en slags. Vi gik rundt og skuffede og rev rundt på gangene, der var jo et stort areal, så det giver alligevel noget, og hvis det var dårligt vejr, så var vi nede i Pindehuset, hvor vi huggede pinde, der skulle bruges til at fyre op med."

Ole husker også, der var et terapiværksted. "Jeg har været dernede en eller to gange, ikke i terapi, men jeg var tilfældigvis dernede og så, hvad der blev lavet. Og der var én, han var ved at bygge en violin! Og den var vel næsten færdig. Jeg var så imponeret over, så flot den var. Og så får jeg at vide; jamen den patient, han har været her i mange år, og lige så snart han har gjort en violin færdig, så tager han den hjem på afdelingen, og så smadrer han den fuldstændig. Og så begynder han dagen efter at bygge en ny. Sådan var der gået mange år for ham."

Ved middagstid kom de alle hjem til afdelingen og spiste. "Vi sad inde i spisestuen ved et langt bord, men så inde i dagligstuen der var et rundt bord, og der blev der dækket op for dem, der var på særkost, de har nok selv betalt ekstra." I starten af 1950'erne var patienterne stadig opdelt i forskellige forplejningsklasser alt efter hvor meget, de betalte for opholdet. Ole husker en fin ældre herre. "Han har nok været formuende, mere eller mindre, kunne jeg tænke mig, men en aften kom han ind hos os i spisestuen og fortalte historier. Nu var han godt nok en meget fin mand, men han var åbenbart slagfærdig, for jeg kan huske, han fortalte den om en psykiatrisk patient, der var til konsultation ved lægen. Så spurgte lægen: 'Sig mig, hvor mange kvinder har De været i seng med?' Patienten sagde ingenting. 'Hørte De ikke spørgsmålet?' 'Shh, jeg tæller.'." Ole griner og fortæller nogle flere læge-patient vittigheder. Der var mange i omløb.

Efter middagen fulgte en middagslur. ”Og så kan jeg ikke huske, om eftermiddagen var fri, eller om vi skulle ud igen. Jeg kunne tænke mig, den var fri eller blev brugt til stuegang og i behandlingsøjemed. Ja og så var der aftensmad. Så gik hyggesnakken, og vi spillede også kort om aftenen, og sygeplejerskerne sad jo og hyggede med os. Sådan gør de jo slet ikke i dag. Men det gjorde de dengang. (…) Jeg spillede også meget klaver derovre. Der stod et klaver i opholdsstuen og patienterne, de blev jo glade, når jeg spillede. Mon ikke det var kl. 22, vi skulle i seng? Det kan jeg næsten forestille mig. Så snakkede vi oppe på stuen, men lyset blev da slukket på et tidspunkt.”

Overlægens datter

Jeg spørger, om han vil fortælle om personalet, og Ole fortæller bl.a. om overlægen: ”Overlægen han var også vældigt god ved mig. Ham var jeg da også ovre at tale med engang i mellem. Jeg husker egentlig ikke rigtigt, hvad vi talte om. Det er jo mange år siden. Men jeg kom også i hans private hjem, fordi han havde to børn, som jeg besøgte og en overgang for øvrigt, det var om vinteren, der gik jeg tur med hans hund hver formiddag. Så der var jeg ikke ude på havearbejde, men kom og hentede hunden, og så gik vi helt ud til Kongebroen. Og den hund blev så glad for mig, og jeg blev også glad for den bamse.” Det var ikke almindeligt, at patienterne kom i overlægeboligen. ”Nej, det var særligt, det kan du godt regne med. Det var fordi, de tog sig af mig, det var også det, jeg sagde; jeg følte, at jeg blev passet på. Men så havde vi engang en stor fest ude på Kongebrogården for alle patienter, altså dem der måtte komme ud. Og så overlægens datter, hun var så sød og patienterne fra min afdeling, de vidste, at jeg havde et godt øje til hende, så da vi kom og skulle sætte os ved et af bordene, og hun sad ved vinduet, så var der nogen af mine medpatienter der sagde: ’Ole, du skal derhen og sidde, sæt dig nu ned mand!’ Åh, jeg dansede så meget med hende den aften.”

Skyggespil

”Jeg holdt jo jul derovre i 1955 og også nytår”, fortsætter Ole. ”Det var sjovt, der blev virkeligt gjort noget ud af det. Der blev jo ikke serveret spiritus til nytårsaften, men det tænkte jeg ikke så meget på. Jeg kan huske, vi havde en virkelig sjov og kreativ patient, han var sagførerfuldmægtig, og til nytårsaften, der arrangerede han et .. jamen, hvad skal man kalde det, et skyggeskuespil. Der blev hængt sådan et mægtigt stort lagen op for enden af gangen, og bagved blev der placeret en

meget kraftig lampe, så dem, der går foran, de bliver skyggebilleder på væggen. Og der lavede han en forestilling, hvor der var en, der skulle opereres. Og jeg skulle bedøve manden, og det foregik jo ved, at der blev sat en træblok op ved siden af mandens hoved, og så skulle jeg stå med en stor hammer og gok! Og jeg kom sådan til at grine, så jeg tissede i bukserne. Så det hele endte med at de måtte have en anden mand ind i stedet for mig, for jeg blev ved med at grine af det der." Situationen får stadig Ole til at grine, så han må holde en pause inden han fortsætter: "Og ham der den fuldmægtige, han var så læge, og han skar manden op og fandt ud af, hvad der var indeni, og der var flasker, som han skulle smage på, og han trak et stort reb op, 'du godeste, manden har jo tarmslyng.' Og patienterne, de hylede af grin. Og jeg kan huske, at patienten var svær at få ned og ligge, og så siger den fuldmægtige, 'kom med narkosen, kom med narkosen', og jeg stod der med den her hammer."

Patienter fra de lukkede afdelinger

Mens Ole griner færdig og tørrer tårerne væk i det ene ærme, bladrer jeg lidt rundt i mit spørgeskema og slår ned på de spørgsmål, som er kategoriseret under: Straf, tvang og overgreb. "Der var da gummiceller derovre på Middelfart", siger Ole, "og spændetrøjer. (…) Gad vide om jeg har set nogen være i spændetrøje? Jeg er lige ved at tro det, jeg ved jo, hvordan de ser ud, men ser du, jeg kan ikke huske, om det er noget, jeg har set på TV, eller det er noget, jeg kan huske fra dengang. Det er derfor, jeg ikke lige .. det var nok mest på de lukkede afdelinger." De lukkede afdelinger hed M10 og M11, husker Ole. "M10, det var den værste, på M11, der var de jo knap så syge, men jeg må nok sige, at alle dørene var låst. Og så var der bure udenfor til haven, hvor de kunne bevæge sig. Og der har jeg stået og snakket mange gange med nogle af de syge patienter gennem trådnettet, når jeg gik rundt på hospitalet. Du skal huske på, det var et stort område. Jeg husker, at der var 72 tønder land. På kvindesiden, der kom jeg tit forbi fru Petersen. Hun var så sød at tale med, men hun var altså spærret fuldstændigt inde. Der var også på mandssiden en, som jeg talte med jævnligt. Han kunne godt lide at tale med mig, men han var syg, jeg kunne næsten ikke forstå, hvad han sagde. Han hed Erling for resten."

"Har du været vidne til tvang", spørger jeg noget abrupt. "Tvang? Nej det kan jeg ikke erindre, tvang, tvang, nej jeg ved ikke, om man kan kalde det for tvang, men jeg kan huske engang, jeg var ude at gå, og så kom jeg forbi nogle af dem, der lå på absolut lukkede afdelinger, der har måske været 10-15 stykker, og så var der 2-3 plejere, der passede på dem. Og så var der en, der var

ved at luske væk derfra. Og der kan jeg huske plejerens stemme endnu. Jeg kan ikke huske ordene, men jeg kan huske klangen i hans stemme, den bestemte klang da han råbte på ham og sagde, kan du så komme tilbage. Og det er klart, det har været farlige patienter, siden de skulle passe så meget på dem.

Jeg kan også huske en anden, der lå ovre på M11, de var jo også sommetider ude på havearbejde, og så sad vi og snakkede sammen, det var om sommeren, der var strålende solskin, så ser jeg pludselig, at han havde et ordentligt ar her. Og det var jo altså et bredt ar. Og så var jeg klar over, at han havde skåret hovedpulsåren over på sig selv. Og der kan jeg huske, at der skete et eller andet i mig. For der kunne jeg se et bevis på, at der var en, der havde forsøgt at begå selvmord. Der fattede jeg et eller andet forfærdeligt. Jeg kan ikke sådan nærmere gøre rede for det, men det talte voldsomt til mig. Så ved jeg ikke, om det har at gøre med, at jeg kan huske engang far og mor de skændtes, jeg har nok været 8-9 år, og der kan jeg huske, at mor hun sagde noget i retning af, hvis ikke du holder op, så tager jeg et barberblad. Jeg kan huske, at jeg skreg som besat. Det kunne jeg altså bare ikke klare. Og om det har været derfor, det virkede så voldsomt på mig, det kunne man godt tænke sig. Jeg har nu aldrig før forbundet de to ting med hinanden, før vi her kommer til at tale om det. (…) Der var jo en kæmpestor kirkegård på hospitalet, og der lå jo kun patienter. Og de var jo ens, gravstenene, og der var ikke andet end grå sten, der lå ned, og de var sat med det samme mellemrum, det var der altså sat system i. Men kirkegården er væk nu, der er bebyggelse ovenpå."

Livet efter Middelfart

Ruth kommer ind fra køkkenet med smurte madder på et fad og hjemmelavet hyldeblomstsaft, og mens vi spiser, fortæller Ole om sit videre liv.

Kort efter den sidste indlæggelse på Middelfart flyttede Ole hjemmefra og arbejdede de følgende år hovedsagligt inden for hotelbranchen. Han blev gift med Ruth dagen efter sin 21-års fødselsdag. Ruth havde allerede to små børn, da de blev gift, og selv havde han en datter med en kvinde, han var forlovet med i sin tid som soldat. Sammen fik de to børn.

Noget andet skelsættende for Ole var, da han i 1972 kom i lære som pianobygger hos Brødrene Kaspers Pianofabrik. Her var der plads til Ole, selv om han nogle gange havde det dårligt og måtte blive hjemme, og han blev glad for sit fag. I 1977 fik Ole sit eget værksted, og han arbejder stadig som pianobygger og klaverstemmer i dag, selv om han er fyldt 73 år. "Det er jo et vidunderligt job, og det har i den grad været med til at holde mig i gang."

I 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne var Ole mange gange indlagt i kortere perioder på psykiatrisk afdeling på det lokale sygehus med diagnosen maniodepressiv, men i 1984 begyndte han at få antidepressiv medicin, der hjalp ham så meget, at han ikke blev indlagt igen før i 2004. Ole og Ruth er ikke helt enige om effekten af den antidepressive medicin, han tager lige for tiden. Ruth rækker flere gange hånden ud for at rette på hans krave, mens hun ryster på hovedet. Hun synes ikke, Ole skulle tage Marplan, fordi den gør ham noget manisk. Men for Ole, som har prøvet flere forskellige præparater, er det den bedste medicin. Med Marplan kan han i gode perioder stå op klokken fire om morgenen og arbejde hele dagen og falde i snak med alle, han møder. "Hvis jeg går ud af mig selv og betragter mig selv, så kan jeg godt se, at jeg er en mærkelig og løjerlig fyr, (…) men sådan er jeg bare indrettet," siger Ole og tilføjer, at han lever livet. "Ja, du lever livet," siger Ruth, "men hvad med os andre?"

Ole ser tænksom ud i et øjeblik og fortæller så, at han de sidste år er kommet i gang med at digte. "De sidste 6 år, der har det faktisk været en rigdom for mig, at jeg har et skrøbeligt og følsomt sind, fordi jeg fandt ud af, at jeg kunne sætte tanker på vers. Og jeg har digtet og digtet og digtet. Jeg har så også digtet om smertefulde ting. Noget af det grimme, som har ligget og slumret i underbevidstheden, det har jeg fået op i bevidsthedsområdet nu, og det er det, der her gjort, at jeg har så ondt nogen gange. Jeg kan godt finde på at dyppe min pen i saltsyre, men jeg elsker også at skrive om romantik og kærlighed. Det gør jeg."

Ruth ryster igen på hovedet. Hun siger, at han kører lidt rigeligt rundt i sine traumer uden at komme videre af den grund.

Ole fortæller, at han har sat musik til flere af sine vers, og på opfordring sætter han sig til klaveret, slår tonerne an og synger en sang; en af de romantiske, om dengang han mødte Ruth.

DEL 2

Kapitel 12. Normalisering?

Stat og socialforsorg 1958-1967

Mens kritikken af Ø-stifternes åndssvageanstalter var hård i årene efter 2. Verdenskrig – hvor især Ebberødgård måtte stå for skud – havde Ø-stifternes gamle anstalt Gl. Bakkehus formået at styre uden om problemerne. Og med ansættelsen af den nye forstander Erik Floris i 1943 havde institutionen – modsat de fleste andre – trukket flere positive overskrifter i pressen. "Opgivet i Folkeskolen reddet af Gl. Bakkehus", lød en overskrift i avisen Social-Demokraten i marts 1948. Omkring 6-7 procent af eleverne kunne årligt udskrives til et normalt liv, berettede bladet.[518] I en artikel fra 1951 blev Gl. Bakkehus beskrevet som stedet: "Hvor vanskelige eller uartige børn bliver nyttige samfundsborgere", og i en anden avis blev det fortalt, at hemmeligheden bag de gode resultater på Gl. Bakkehus var en hos personalet positiv indstilling til børnene. "Alle funktionærer ved en skole som denne skal kunne lide børnene. Et stryg over håret, et klap på skulderen eller et knus i forbifarten kan udrette vidundere," fortalte Floris. I Berlingske Tidende blev Gl. Bakkehus karakteriseret som "en af Danmarks mest moderne skoler", mens Politiken gik lidt videre og mente, at institutionen var en "af de mest moderne af sin art i Norden".[519]

Men i 1957 tog tingene en drejning. Som Aftenbladet noterede, var den "ellers så fredelige og stille idyl, der alle dage har rådet på skolehjemmet Gl. Bakkehus kommet i farezonen".[520] Sagen tog sin begyndelse i november 1957, hvor Aftenbladet som den første avis bragte historien om en "Prygle-sag" på Gl. Bakkehus. En lærerinde fra institutionen kunne fortælle, at plejerskerne på stedet slog børnene, "når de ikke kan holde styr på dem". I pressen lovede bestyrelsen for Ø-stifternes Åndssvageanstalt at lave en større undersøgelse af sagen. I dagene efter kunne flere af de øvrige aviser bringe beretninger fra tidligere medarbejdere, der genkendte historierne om prygl. "Der er pinedød blevet tampet derude i mange år og tampet unødvendigt. Trusler, hån og prøjserdisciplin hørte til dagens orden," berettede en af medarbejderne. En anden lærerinde fortalte til Information, at i "de fem år, jeg var ansat på Gl. Bakkehus, klagede jeg adskillige gange over, at børnene blev slået, men klagerne gav intet resultat. Jeg ved, at forbuddet mod korporlig straf blev indskærpet flere gange; det blev endda understreget, at nye overtrædelser ville medføre øjeblikkelig afskedigelse – men når der kort tid efter blev slået på ny, skete der alligevel ikke noget. For mig er

det ganske ufatteligt, at man år efter år har set igennem fingre med den behandling, børnene var udsat for".[521]

Beretninger fra tidligere elever fra Gl. Bakkehus begyndte også at blive refereret i pressen. Især Information bragte interview, hvor en af Bakkehusets tidligere beboere, den 19-årige nybagte mor Edith Nikolajsen, også stod frem med navn og billede i avisen. Hun var kommet ud fra anstalten i 1954 efter 10 års ophold.

"- Hvor tit blev der slået?" ville Informations journalist vide.

"- Der blev slået så meget, at der sjældent gik en dag uden lussinger eller slag oven i hovedet eller midt i ansigtet. Ude i vaskerummet slog frk. Wind en af mine kammerater så hårdt i hovedet med en børste, at den knækkede. Frk. Wind have også en stor ring med en meget stor sten. Den jog hun ned i hovedet på os, og så risikerede man at få næseblod. Plejemor, frk. Petersen, nev os i hagen, når hun ikke bare slog almindeligt, og rykkede hovedet frem og tilbage. Til sidst gav hun en ordentlig lussing på hver kind.

- Var I bange?

- Ja, for vi vidste, at der skulle ingenting til, før de blev onde. Der var mange, som græd over at være på Gl. Bakkehus (…).

- Hvorfor klagede I ikke til forstanderen?

- Det kunne ikke nytte noget. Vi var også bange for at blive sendt til Ebberødgård, hvis vi blev alt for meget uvenner med plejerskerne."[522]

Information bragte også interview med en anonym elev, der gav et lignende billede af ydmygelser og tæv. Hun var kommet væk fra anstalten og var ved at uddanne sig til lærerinde. Retrospektivt så hun dog ikke afstraffelserne som det værste:

"Det værste er, at uroen aldrig forsvinder. Man bliver ved med at være i forsvarsstilling. Nogle gange er det ligefrem til skade for mig. Jeg prøver at bekæmpe denne oppositionstrang, men den må have rødder i den oplevelse, anstalten gav mig. (…) De håndgribelige ting kan vi angribe, men de åndelige, angsten, rædslen, trodsen, der vækkes, hadets udvikling, alt det, der skader et menneskehjerte, er ubodeligt. Der kan ikke gøres nok for at fri de kommende fra den sygdom i sindet, der er næsten værre end åndssvagheden selv."[523]

Radikale ændringer blev dog ikke resultatet af sagen, der efter en måneds undersøgelser hurtigt blev afgjort af bestyrelsen for Ø-stifternes Åndssvageanstalt. Avisen Social-Demokraten kunne som det første dagblad fortælle, at bestyrelsen erkendte, at en af plejeafdelingens bestyrerinder havde "slået eleverne, endda flere gange. Imidlertid fremholder man som formidlende

omstændighed, at hun har skullet lede sin afdeling under meget svære forhold. Hun har handlet forkert, men hendes opgave har været uhyre vanskelig, og det mener man fra bestyrelsens side må godskrives hende". Bestyrelsen ville ikke "foretage sig yderligere i sagen", og hun ville få lov til bevare sin stilling.[524]

Kort tid efter sagde tre lærere fra institutionen op. "Vi havde sat vores stillinger på en fjernelse af populært sagt 'de folk, der slår'. Det blev ikke imødekommet," kunne de meddele Aftenbladet den 17. juni 1958 i en artikel med overskriften: "Farvel til Gl. Bakkehus."

For den voksende skare af kritikere af åndssvageforsorgen var sagen om Gl. Bakkehus et sidste led i en række af lignende episoder. For kritikerne var den desuden tegn på, at selv på åndssvageforsorgens højt profilerede institutioner herskede der en usund kultur. Sagen kom samtidig midt i en proces om ændringer inden for åndssvageforsorgen, som den store statslige kommission tilbage i april 1954 var blevet sat til at arbejde på. I kommissionen sad overlægerne fra de store åndssvageanstalter, men også som noget nyt forældrerepræsentanter for Landsforeningen Evnesvages Vel. Under arbejdet var der opstået en tæt forbindelse mellem embedsmænd i Socialministeriet og Landsforeningen, hvor begge parter ønskede gennemgribende forandringer inden for åndssvageforsorgen.

Landsforeningen Evnesvages Vel (LEV), der til at begynde med hed Landsforeningen Kellers Minde, havde afholdt sit første landsmøde i 1952. Esther Tuxen, som var initiativtager til den landsdækkende forældreforening, blev valgt som formand.[525] I løbet af 1952 blev der også dannet forældrekredse ved Andersvænge, Ebberødgaard, Vodskov, Rødbygaard og Karens Minde. I Brejning satte overlægen sig imod, og det lykkedes først i 1954 at oprette en forældrekreds. Allerede i løbet af det første halve år havde LEV omkring 2.000 medlemmer. I 1956 var medlemstallet steget til 3.233.[526]

Fra begyndelsen udtrykte foreningen ønsker om et samarbejde med både lægerne i åndssvageforsorgen og Arbejds- og Socialministeriet, men der blev heller ikke lagt skjul på en kritisk indstilling til den lægedominerede forsorg. Esther Tuxen havde allerede før den stiftende generalforsamling forsøgt at få forældre repræsenteret i Åndssvagenævnet under Socialministeriet, som drøftede sager af betydning for åndssvageforsorgen. Flere af lægerne fra åndssvageforsorgen var ikke begejstrede for initiativet, men i Socialministeriet var man mere lydhør over for den rejste kritik og gennemtrumfede i 1952 forældrerepræsentation i Åndssvagenævnet.[527] I 1953 var indblandingen blevet for meget for Ebberødgårds overlæge P.A. Schwalbe-Hansen, der med henvisning til problemer med et mavesår bad om at blive fritaget for sit hverv i nævnet.

Forældrekredsens "rent sentimentale synspunkter" og især "fru Tuxens ganske fejlagtige anskuelser" havde stillet store krav til hans selvbeherskelse: "Jeg tror ikke, man har kunnet mærke noget på mig, idet jeg – så nogenlunde da – kan beherske de funktioner, der står under viljens herredømme. Men desværre er der jo visse indre funktioner som f.eks. mave og tarm, som ikke er underkastet viljens kontrol," forklarede han i sin ansøgning om fritagelse.[528]

Allerede i november 1952 havde Esther Tuxen fremsat anmodning om nedsættelse af en åndssvagekommission og samme opfordring var sendt med brev til socialminister, Poul Sørensen. Han havde selv tidligere præsenteret ideer om et udvalg, der både skulle se på de åndssvages retsbeskyttelse og åndssvageforsorgens organisation. Esther Tuxen og LEV havde flere tilføjelser til disse planer, der omfattede områder som en statslig overtagelse af forsorgen, oprettelse af mindre institutioner, klare regler for brug af disciplinering, undervisningspligt, bedre tilsyn og mere indflydelse til det underordnede personale.[529] I Socialministeriet blev ideerne om reformer vel modtaget, og den 30. april 1954 blev det besluttet, at der skulle nedsættes en kommission, der skulle se på åndssvageforsorgens problemer.

En inspiration for de reformvenlige medlemmer i åndssvagekommissionen var udviklingen i børneforsorgen, som tidligere havde fået nedsat en kommission. Samtidig med at arbejdet i åndssvagekommissionen pågik, var der sket ændringer i børneforsorgen – ændringer, som varslede, at nye tider kunne være på vej på for større dele af det sociale område.

Betænkninger og børnelove

I september 1957, efter fire års forarbejde, kom første del af betænkningen fra kommissionen, det såkaldte Administrationsudvalg, der skulle se på børneforsorgens organisering. Betænkningen fokuserede på de lokale børneværn, klageregler, en styrkelse af det forebyggende arbejde og tilskudsregler for børneforsorgens institutioner. Krumtappen i administrationen skulle fortsat være de lokale børneværn. Men udvalget foreslog at ændre reglerne, så kravet om at et flertal af 5-7 medlemmer skulle komme fra kommunalbestyrelsen faldt bort. Den eneste binding skulle være, at formanden for det sociale udvalg var født medlem og ellers kunne kommunalbestyrelsens medlemmer frit udpeges blandt egnens mest egnede mænd og kvinder. Det ville i praksis betyde et mindre overlap mellem den bevilgende myndighed (børneværnsudvalget) og den betalende (kommunalbestyrelsen).

Lægmandstraditionen i børneværnet skulle fastholdes, men en formalisering af både sagsbehandlingen og domstolenes rolle i forbindelse med anbringelsessager blev samtidig prioriteret. Der skulle hele vejen gennem systemet ske en professionalisering: Børneværnet og den sociale forvaltning skulle ikke bare udrede det enkelte barns situation, men undervejs også inddrage eksperter som skolelæreren, embedslægen og "hvor det skønnes nødvendigt søge bistand til psykiatrisk, psykologisk eller pædagogisk undersøgelse af barnet". For at sikre det sidstnævnte foreslog udvalget, at der blev oprettet en række regionale rådgivningsklinikker.

Grundtanken hos udvalget var, at der skulle lægges mere vægt på frivillighed og forebyggelse. Det gik også igen flere steder i betænkningen, at der skulle etableres en dialog med forældrene, og der blev åbnet op for frivillige anbringelser, hvor forældre, børneværn og eksperterne i samdrægtighed kunne nå frem til en løsning. På den måde kunne forældrene fastholde forældremyndigheden, der ved en tvangsanbringelse overgik til børneforsorgen.

I betænkningen blev det understreget, at anbringelse mod forældrenes vilje krævede en dommers medvirken og i tilfælde af, at dommeren var uenig med børneværnsudvalgets beslutning, skulle dette noteres i en særlig børneværnsprotokol. Det ville så kunne indgå i en eventuel ankesag. Når det kom til tilskudsordningerne, gik udvalget forsigtigt frem. Administrationsudvalget nøjedes med at anbefale et fra overinspektionen mere effektivt økonomisk tilsyn med institutionerne.

Socialministeren fremsatte i december 1957 et lovforslag, der byggede på udvalgets anbefalinger.[530] Det mødte ganske lille modstand i Folketinget. Ordførerne var over én kam positive, og der var kun ganske få knaster. Den største knast var ministerens forslag om en særlig domstol knyttet til børneforsorgen. Det var der udbredt skepsis overfor. Hos de borgerlige var det især bekymring for udgifterne, der spøgte. På trods af de positive meldinger fra partierne nåede forslaget kun til førstebehandling i Folketinget, da Administrationsudvalget kort tid efter udsendte sin anden betænkning. Det betød, at der blev lagt op til en samlet reform, hvor også de nye forslag indgik.

Administrationsforslagets anden betænkning behandlede for det første den centrale administration, hvor udvalget foreslog overinspektionen omdannet til direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen, men uden at det skulle medføre ændringer i arbejdsopgaverne.[531] Det blev dog anbefalet, at anbringelser mod forældrenes vilje fremover skulle godkendes centralt. Udvalget lagde også op til en udbygning af det såkaldte efterværn – støtte til børn og unge efter de var blevet udskrevet fra en institution eller efter anbringelse uden for hjemmet. Det skulle desuden oprettes specialafdelinger på enkelte forsorgshjem for elever over 15 år, der havde udvist "særlige

adfærdsvanskeligheder". Endelig ønskede udvalget, at vejledningen for anbringelsen af børn blev ændret, så der blev lagt mere vægt på anbringelse i privat familiepleje, og "kun hvor en sådan ikke er mulig, enten fordi barnet ikke er egnet hertil, fordi et egnet plejehjem ikke kan findes, eller eventuelt fordi forældrene modsætter sig en plejehjemsanbringelse, bør anbringelse i en af børneforsorgens anerkendte institutioner finde sted." Det havde i årtier været intentionen, men det havde vist sig svært at finde tilstrækkeligt med plejefamilier. I 1957 var der således mindre end 10 % af de tvangsfjernede børn og kun godt 20 % af de forældreløse børn, der var anbragt i privat familiepleje.[532] Uanset ændringen ville der således fortsat være et stort antal børn, der skulle placeres på institutioner.

Konsekvensen af betænkningen var, at socialministeren i marts 1958 fremsatte et samlet forslag til en reform.[533] Dermed blev der efter flere års forudgående diskussioner lagt op til at gøre børneforsorgen mere tidssvarende.[534] Socialminister Bomholt karakteriserede den vedtagne lov som "simpelthen en revolution af dansk børneforsorg". Det handlede dog ikke så meget om den administrative struktur, hvor der nærmere var tale om et par tilbygninger på det eksisterende, men mere om lovens ånd: "[loven] … har hidtil været en trussel mod forsømmelige hjem, en udpræget fjernelsesinstitution. Den bliver i fremtiden en serviceinstitution, der søger at hjælpe hjem og forældre til rette som god rådgiver."[535]

Der var ikke tale om et fundamentalt brud med den tradition, der havde eksisteret siden Børneloven fra 1905 og Socialreformen i 1933, men 1958-loven lagde mere vægt på rådgivning og på retssikkerheden i forbindelse med anbringelsessager end tidligere og noget mindre vægt på kontrol. Loven fastslog det offentliges ansvar for at sikre de nødvendige institutioner. Hele administrationen blev styrket i toppen, hvor overtilsynet blev til Direktoratet for Børne- og Ungdomsforsorgen, og der blev oprettet et økonomisk og et pædagogisk nævn med eksperter og embedsmænd, der kunne rådgive direktoratet. Det bærende lokale element var fortsat børneværnsudvalget. Udvalget skulle føre tilsynet med de børn, der var anbragt uden for hjemmet, var under offentlig forsørgelse (indtil 7. år) eller var født uden for ægteskab. Børneværnet kunne endda udvide tilsynet til også at omfatte adoptivbørn, og børn hvis forældre modtog vedvarende kommunehjælp. Der var således tale om en meget betydelig gruppe af børn, der reelt eller potentielt kunne komme i berøring med børneværnet. Udvalget traf (som tidligere) beslutning om, hvilke konkrete tiltag, der skulle sættes i værk: Fra advarsler over beskikkelse af tilsynsværge til pålæg eller i sidste instans anbringelse af barnet uden for hjemmet med eller imod forældrenes vilje.

Børneværnsudvalget var endvidere lokalt ansvarlig for den såkaldt forebyggende børneforsorg (herunder daginstitutionerne), som op gennem efterkrigstiden blev vægtet mere og mere.

Forandring i særforsorgen

Året efter ændringerne inden for børneforsorgen blev den nye lov om åndssvage vedtaget. Loven betød et massivt tab af magt for åndssvageforsorgens gamle, lægelige elite. Med den nye lov blev en firedelt ledelse indført på centralinstitutionerne med ligelig kompetence til de administrative, pædagogiske, sociale og lægelige ledere. Som en ekstra torn i øjet på flere af åndssvageforsorgens overlæger, blev ildsjælen cand. jur. Niels Erik Bank-Mikkelsen, der var en stærk fortaler for åndssvages rettigheder, udnævnt til forsorgschef. Organisationen blev også ændret således, at de forskellige institutioner for åndssvage fik en samlet ledelse med den nye konstruktion, Statens Åndssvageforsorg, som var under Socialministeriet. Statens Åndssvageforsorg fik en bestyrelse på otte medlemmer, hvor et medlem fra forældreforeningerne sammen med et medlem fra henholdsvis den pædagogiske og lægelige side skulle være repræsenteret. De øvrige medlemmer blev valgt fra de store partier i Folketinget. Der blev desuden nedsat et centralnævn, som skulle tage sig af ankesager fra de åndssvage. Samtidig blev der i loven lagt vægt på, at åndssvageforsorgen skulle være en individuel og frivillig service. Ligeværdighed, ligeberettigelse og normalisering blev fra 1959 kodeordene i den danske åndssvageforsorg. For Niels Erik Bank-Mikkelsen var målet, at de åndssvage skulle have ”en tilværelse så nær det normale som muligt”.[536]

Reformerne inden for åndssvageforsorg indebar også, at der blev kastet et kritisk blik på Livø og Sprogø. Som et af de nye medlemmer af bestyrelsens for Statens Åndssvageforsorg, Edel Saunte fra Socialdemokratiet, bemærkede, så hun de to øer som ”et historisk foretagende, der hang sammen med den opfattelse, at åndssvage skulle isoleres. Vi er nu nået til det stadium, at åndssvageforsorg for en stor del er en pædagogisk opgave”.[537] Hertil kom økonomiske overvejelser, da øerne var dyre i drift. I bestyrelsen blev der lagt planer om en afvikling af både Livø og Sprogø. Trods protester fra flere af åndssvagelægerne blev der i 1961 lukket og slukket på kvindernes anstalt på Sprogø. Samme år blev de sidste lettere åndssvage mænd sejlet hjem fra Livø. En journalist fra Politiken havde fået lov at overvære nedlæggelsen af anstalten, og på øen lagde han mærke til en af sidste mænd, der gik tavs omkring. Inspektøren på øen forklarede, at manden i årevis ikke havde villet tale med nogen. ”Han kom her, fordi han strejfede om og begik tyverier, mest spisekammertyverier, men undertiden også penge. Det kunne hænde, at han åbnede en

pengeskuffe og tog en snes kroner, men lod resten ligge." Nu skulle manden over til fastlandet; han havde været på øen i 38 år.[538]

Som Birgit Kirkebæk noterer i sin bog om Livø, var det skæbnens ironi, at nogle mænd fik værre vilkår efter lukningen af ø-anstalten. Livø-mændene, der var retligt indsat, og som fortsat blev opfattet som farlige for den offentlige sikkerhed, blev tilbageført til trange, lukkede og ofte overbelagte celleafsnit på land. Tidsubestemtheden flyttede samtidig med.[539] Ændringen med åndssvageloven i 1959 fjernede ikke med et trylleslag alle de gamle problemer i åndssvageforsorgen. Ligeberettigelsen havde også sine grænser; reglerne om sterilisation og kastration fortsatte frem til 1967, og trods omfattende kritik blev der ikke ændret et komma i ægteskabsloven. Nedværdigende og straffende behandling af de åndssvage var heller ikke en saga blot i tiden efter 1959. Meget var nyt, men flere ting forblev ved det gamle.[540]

I forandringsprocessen inden for særforsorgen var det som tidligere de døve, som først havde mærket til ændringerne. Allerede i 1939 var der blevet nedsat en "døvekommission", der dog var ti år om at udgive sin betænkning.[541] I betænkningen indgik et forslag om oprettelse af et døvenævn til at rådgive Socialministeriet. Som medlemmer i nævnet skulle forstanderne og en lærer fra de tre store statslige døveinstitutioner være repræsenteret, men der skulle også være en repræsentant fra forældrerådene og Dansk Døvstummeforbund.[542] Forslaget blev vedtaget med Døveloven af 1950. I Folkeskoleloven fra 1937 var der også åbnet for muligheden for, at særskilt undervisning kunne tilbydes tunghøre børn. Hovedsynspunktet var, at børn, som det var muligt at beholde hjemme, skulle forblive i deres hjem. Udviklingen af hørerapparater åbnede samtidig for nye muligheder for børn med nedsat hørelse. Døveloven gav også mulighed for at oprette døveskoler, og forældrekredse i blandt andet Ålborg benyttede sig af dette til at etablere lokale dagskoler, således at deres børn ikke i en tidlig alder skulle rejse hjemmefra og til Fredericia. Denne udvikling blev i 1958 samtidig forstærket af den nye folkeskolelov, der gjorde kommunerne pligtige til at optage specialundervisning i skolerne for blandt andet børn med nedsat hørelse.[543] Alt i alt betød dette en bevægelse væk fra de store institutioner, hvor børnene både blev undervist og boede, og hen mod mindre, eksterne institutioner i lokalområdet.

Også blindeforsorgen blev berørt af den nye lov om folkeskolen, samtidig med at forældregrupper ønskede forandringer for de blinde børn. Problemer med fysiske afstraffelser var også et tema på de blindes institutioner som Refsnæs. "Hænderne sad løst på skafterne hos de fleste voksne, så der vankede ofte et par på hovedet," huskede en elev, der var på skolen i 1940'erne og 1950'erne.[544] Utilfredshed med forholdene for børnene kom også op til overfladen blandt de blindes

forældre. Den nye blindelov fra 1956 havde ligesom forsorgsloven fra 1933 paragraffer om instituttvang. Men det var ikke alle forældre, der lyttede til sagkundskaben, og de begyndte at forlange dispensation. I 1963 begyndte de første blinde børn at få dispensation af Blindenævnet til at gå i almindelig folkeskole, mens de boede hjemme hos deres forældre.[545]

Forandringer for de epileptiske patienter på Kolonien Filadelfia blev også et tema i 1959, hvor journalisten Viggo Duvå fra Social-Demokraten efter et besøg på hospitalet skrev en række artikler om behandlingen i Dianalund. Det var faldet Duvå for brystet, at patienterne var udsat for tvungen religiøs påvirkning, og at unge epileptiske mænd og kvinder ikke måtte mødes på hospitalet. Hvis de trodsede forbuddet, faldt straffen: "En voksen mand eller kvinde idømmes otte dage i sengen! Sker der et tilbagefald til naturen, kan yderligere 14 dage forventes. Protesterer synderen, har man midler til at tvinge justitsen igennem. Midlet er en sprøjte med morfin."[546] Selvom et undersøgelsesudvalg ikke fandt belæg for flere af Duvås anklager, gav kritikken anledning til ændringer på i Dianalund. Adskillelsen af kønnene blev lempet, og der blev nedsat et tilsynsråd, der skulle holde øje med, om forsorgen for patienterne blev varetaget på en forsvarlig måde.[547]

Til trods for at psykiatri og åndssvageforsorg var nært beslægtede – og læger ofte skiftede mellem arbejde på sindssygehospital og åndssvageanstalt – gennemløb psykiatrien slet ikke en tilsvarende udvikling i slutningen af 1950'erne. Der var ingen store foreninger af pårørende, der lagde pres på Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler eller Indenrigsministeriet, og bortset fra nogle udfald i pressen, var der heller ikke større grupper af uafhængige enkeltpersoner, der skabte stort røre med kritiske kommentarer om sindssygehospitalerne. Folkestemningen i lokalsamfundene var heller ikke – som i åndssvageforsorgen – et større problem.[548] Desuden var de psykiatriske patienter ikke selv videre synlige i offentligheden. Psykisk sygdom var stadig et meget tabubelagt emne, og det krævede uden tvivl stor overvindelse at stille sig frem som tidligere indlagt fra et af landets sindssygehospitaler. Derudover havde psykiaterne ikke vanskeligheder med andre faggrupper som pædagoger og socialarbejdere, der stadig kun var sparsomt repræsenteret på de psykiatriske institutioner; og psykologerne, som senere skulle få en vigtig funktion i psykiatrien, havde frem til 1950 ikke deres daglige gang på sindssygehospitalerne. Numerisk var de heller ikke nogen stor gruppe på hospitalerne i perioden frem til 1967.[549] Psykiatrien havde eller ikke en reformvenlig ildsjæl som øverste leder. I 1951 var Georg Brøchner-Mortensen blevet afløst på chefposten i Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler af juristen Louis le Maire, der var kendt som kastrationens historiograf. Han havde i 1946 skrevet doktordisputats om *Legal Kastration i*

strafferetslig Belysning, og i forhold til forgængeren i Direktoratet havde han en høj stjerne hos overlægerne i psykiatrien. Større administrative ændringer, hvor andre faggrupper end lægerne skulle have indflydelse i psykiatrien, blev set overflødige, og det samme gjorde en ændring af sindssygeloven fra 1938. Psykiatriloven kom ikke til debat og gennemgik først en større revision i 1989. Alt i alt forblev den lægelige dominans på sindssygehospitalerne uanfægtet, og der var enighed i psykiatrien i 1950'erne om, at paladsrevolutioner var unødvendige.

I psykiatrien var hovedformålet at modernisere de eksisterende hospitaler med nedslidte og meget store afdelinger, der blev set som et problem. Målet var at foretage reduceringer af sengepladser på nogle af de største institutioner og supplere disse med nye i de dele af landet, hvor der var langt til nærmeste psykiatriske hospital. Psykiaterne ønskede i denne forbindelse en tættere tilknytning til det almindelige hospitalsvæsen, og det blev set som et vigtigt skridt, at der kom et større samarbejde mellem psykiatri og somatik. Planerne for psykiatrien var blevet præsenteret i november 1956 i en stor betænkning om statens sindssygevæsen. I modsætning til de tidligere betænkninger fra 1940'erne havde man i det nye projekt fået tilknyttet medlemmer fra de store politiske partier, Sundhedsstyrelsen, Den almindelige Danske Lægeforening, Sygehusforeningen Danmark og Sygehusrådet samt repræsentanter fra almindelige hospitaler og fra psykiatrien. Indenrigsministeren blev også inddraget i arbejdet som deltager i kommissionen, der endte med at få vedtaget en storstilet plan for moderniseringen af den statslige psykiatri.

Helt centralt i den nye betænkning stod ideen om integration. Det var blevet "en hovedlinje i sindssygevæsenets byggeprogram, at de kommende sindssygehospitaler lægges i umiddelbar tilknytning til centralsygehusene, og det har vist sig, at mulighederne herfor, om de udnyttes rettidig, næsten undtagelsesfrit er til stede i de byer, hvor hospitalerne ud fra befolkningsmæssige hensyn må placeres". Ud over hospitaler i Glostrup, Brønderslev og Ålborg, der allerede var på tegnebrættet, var der planer om nye institutioner over det meste af landet, og byer som Herlev, Odense, Hillerød, Hjørring, Horsens, Vejle, Kolding og Esbjerg skulle efter planen alle have psykiatriske afdelinger.[550] På det ledelsesmæssige plan skulle der ikke ske større ændringer: Det var stadig Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler og Indenrigsministeriet, der skulle lede og fordele opgaverne.

Spørgsmål om rettigheder og tvang

Men der var også områder, hvor status quo ikke blev bevaret i psykiatrien. Efter 2. Verdenskrig med de svimlende antal mord og overgreb på civilbefolkningen i mange lande havde spørgsmål om menneskerettigheder fået en stigende relevans i tiden lige efter krigen. I 1948 introducerede FN verdenserklæringen om menneskerettigheder og to år efter vedtog Europarådet en europæisk konvention til beskyttelse af menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, som Danmark tilsluttede sig. Den nye konvention betød, at der kom en øget opmærksomhed på de forskellige former for frihedsberøvelser, der ikke blev indbragt for en domstol. Disse administrative frihedsberøvelser, der ikke blot omfattede tvangsindlæggelser på et sindssygehospital, men også tvangsanbringelser af åndssvage, epidemisk syge, alkoholikere, vagabonder og arbejdssky personer, blev efter Danmarks tilslutning til Europarådets Menneskerettighedskonvention betragtet som problematisk. Og det medførte i sidste ende, at der ved grundlovsændringen i 1953 blev indført en bestemmelse om, at alle former for administrativ frihedsberøvelse skulle kunne prøves ved en domstol. Efterfølgende blev denne bestemmelse indskrevet i sindssygeloven.[551] I psykiatrien fik patienterne derefter nye muligheder for at få deres sager om tvangsindlæggelser eller tvangstilbageholdelse på sindssygehospitalerne for retten. Grundlovsændringen fik dog størst betydning for spørgsmålet om frihedsberøvelse. Tvangsbehandling var ikke et tema i denne forbindelse. De nye retslige muligheder for mennesker under særforsorgen havde dog i flere tilfælde en begrænset praktisk effekt. Fra perioden 1959-61 kom i åndssvageforsorgen 19 sager om tilbageholdelse på åndssvageanstalt for domstolene. Men alle disse sager endte med at gå patienterne imod.[552]

Selvom om Grundloven af 5. juni 1953 var præget af efterkrigstidens krav om lige rettigheder for alle borgere, var der stadig undtagelser fra reglen. Tab af valgret i forbindelse med straf og understøttelse blev ikke afskaffet, men kunne, som der stod i paragraf 29, bestemmes ved lov. I 1953 vedtog Rigsdagen enstemmigt en ny valglov, som ophævede valgretsfortabelsen for de straffede, men den nye lov fastholdt, at alle på fattighjælp og de svigefulde på kommunehjælp fortsat skulle fratages valgretten. Efterfølgende forslag om at afskaffe alle regler om tab af valgbarhed og valgret, der gjaldt for ca. 10.200 deklasserede på kommunehjælp og 2.800 danskere på egentlig fattighjælp, strandede på modstand fra de borgerlige partier.[553] Som historikeren Søren Kolstrup har noteret, stod Danmark i forhold til andre europæiske lande i 1950'erne alene med de gamle deklasserende retsvirkninger. I lande som England og Tyskland var lignende retsvirkninger

blevet afskaffet lige efter 1. Verdenskrig. Først i 1961 med lov om offentlig forsorg blev de sidste bestemmelser om indskrænkning af borgerlige rettigheder for de fattige sløjfet i Danmark. [554]

I forhold til de uværdigt trængende havde de åndssvage med den nye åndssvagelov fra 1959 fået stemmeret. Det krævede dog, at de ikke var personligt umyndiggjorte eller under valgretsalderen, der dengang var 21 år. De nye demokratiske rettigheder vakte dog ikke altid lykke i lokalsamfundene. Under kommunevalget i Horsens-Hammer Kommune protesterede de lokale over et mindre indryk af åndssvage fra Vodskov i stemmelokalerne i 1966. Valgdeltagelsen blev betegnet som en skandale, og sognerådsformanden mente, at "det er på tide, at myndighederne får øjnene op for det urimelig i, at vor kommunes fremtid bestemmes af otte hundrede evnesvage"; mens en anden borger bemærkede, at det næste nok blev, "at alumnerne laver deres egen liste og bliver repræsenteret i sognerådet, og det er da vist at drive spøgen for vidt". Sagen vakte landsdækkende opmærksomhed, hvor blandt andet LEV og ansatte fra Vodskov forsvarede de åndssvages rettigheder. Næstformanden for LEV var usikker på, om det var "dem udenfor eller dem indenfor, der er åndeligt handicappede".[555]

Rettighederne for særforsorgens klienter blev også berørt på andre måder. En nyskabelse, som fulgte med grundlovsrevisionen i 1953, kom senere til at spille en vigtig rolle i forhold til rettigheder for særforsorgens klienter. I begyndelsen af april 1955 kunne juristen Stephan Hurwitz sætte sig bag skrivebordet i et kontor i Rigsdagsfløjen på Christiansborg som Danmarks først ombudsmand. I forbindelse med grundlovsrevisionen var politikerne blevet enige om at indføre en paragraf om en ombudsmand, der skulle føre tilsyn med centraladministrationen. Hermed var der kommet en ny mulighed for borgerne til at klage over centraladministrationen – en mulighed, som i høj grad blev benyttet. Som Martin Østergaard Nielsen skriver i sin bog om ombudsmandens historie, "strømmede klagerne ind" det første år.[556]

Stephan Hurwitz gik i slutningen af 1950'erne både ind i konkrete klagesager fra åndssvageforsorgen og psykiatrien, men havde samtidig vanskeligt ved at få politikerne til at følge hans henstillinger.[557] I forbindelse med en klagesag fra psykiatrien, hvor en tidligere patient gjorde Hurwitz opmærksom på problemer med, at sindssygehospitalerne udførte risikable behandlinger uden at indhente samtykke fra patienter, forholdt han sig som en af de første i Danmark kritisk til brugen af det hvide snit (lobotomi). Hurwtiz foretog i slutningen af 1950'erne en større undersøgelse af anvendelsen af det hvide snit og fandt, "at lobotomi er et så alvorligt operativt indgreb, at det i overensstemmelse med almindelige retsgrundsætninger vedrørende foretagelse af operative indgreb må fordres, at der af rette vedkommende – patienten selv, hvis han kan forstå

indgrebets betydning, og ellers hans pårørende eller en værge – inden operationens udførelse mundtligt eller skriftligt giver samtykke til operationen".[558]

Hurwitz fremlagde sine overvejelser over for Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler og det nye § 71-tilsyn, der var blevet oprettet sammen med ombudsmands-institutionen ved grundlovsrevisionen i 1953.[559] § 71-tilsynet var et parlamentarisk tilsyn bestående af ni folketingsmedlemmer, som skulle føre opsyn med behandling af administrativ frihedsberøvelse og havde således en del sager, der overlappede ombudsmandens. Det indbyrdes forhold mellem Folketingets ombudsmand og § 71-tilsynet var ikke på dette tidspunkt klart fastlagt, men Stephan Hurwitz synes at have skønnet, at sagen hørte ind under tilsynets kompetenceområde.[560] Han overlod derfor til sidst sagen til tilsynet, der havde mulighed for at rette henvendelse til den ansvarlige minister og komme med anbefalinger og henstillinger. Indenrigsministeren, Søren Olesen fra Retsforbundet, syntes imidlertid ikke, at der var grund til indføre særlige regler om lobotomi, og i et mødereferat blev det noteret, at det var "indenrigsministerens standpunkt, at administrative forskrifter angående de omhandlede forhold ikke bør udfærdiges".[561]

Selvom brugen af det hvide snit var aftaget betragteligt efter indførelsen af psykofarmaka i 1950'erne, blev lobotomien stadig anvendt i mindre målestok i perioden frem mod 1968. Ud over indvendingerne fra Stephan Hurwitz var der i offentligheden ikke en videre kritisk holdning til behandlingen i perioden. Da direktoratets direktør Louis le Maire i 1957 udgav sin bog om *Sindssygevæsenets fremtid*, blev lobotomien beskrevet som en af psykiatriens "behandlingsmæssige landvindinger", og man havde i de forløbne år "ikke sjældent haft gavn af" de hvide snit. Lignende udsagn blev fremsat i 1960'erne af forskellige psykiatere, der også så muligheder for en fornyet brug af psykokirurgi.[562]

I slutningen af 1950'erne var heller ikke de to andre kirurgiske indgreb, sterilisation og kastration blevet forladt. Trods de nye toner i åndssvageforsorgen blev der ikke lagt skjul på, at åndssvage stadigvæk blev kastreret. I 1965 kunne overlæge P.A. Schwalbe-Hansen i et interview i Politiken således forklare, at det for "den åndssvage er en kolossal fordel, at han efter kastrationen kan gå ud i livet uden angst. Alle kastrerede kommer ud, på nær undtagelserne, de rene idioter, som kan kastreres, når de kommer ind i belastende onani-vaner". Han kunne samtidig oplyse, at der på Ebberødgård årligt blev foretaget 2-4 kastrationer.[563]

Brugen af kastration var heller ikke blevet afvist af den nye kommission, der i 1964 afgav deres betænkning om kastration og sterilisation. Som det blev noteret i betænkningen, var det "udvalgets opfattelse, at en samlet vurdering af de resultater, der er opnået med 1935-lovens regler

om frivillig kastration gennem snart 30 år, fører til, at de stillede forventninger til loven fuldt ud må anses som indfriet". Udvalget konkluderede, at kastrationen havde "været et væsentligt gode for de personer, der har ladet sig underkaste dette indgreb", og man skulle derfor fortsat "bevare adgangen til at foretage kastration". Dog ønskede udvalget, at man fjernede paragrafferne om tvangskastration, der ikke havde haft praktisk betydning, og som ikke var i overensstemmelse med "de principper, der lægges til grund for straffelovgivning i et moderne retssamfund".[564] Kastrationerne forsvandt ikke i perioden frem til 1968, men tvangselementet fra 1930'ernes lovgivning begyndte at blive set som mere problematisk.

Betænkningen var heller ikke videre kritisk over for brugen af sterilisation. Ligesom med kastration var det primært tvangen fra åndssvageloven fra 1934, som kommissionen havde visse betænkeligheder ved. Kommissionen foreslog derfor, at der skulle kræves samtykke fra enten den åndssvage selv eller fra en beskikket værge, hvis den åndssvage ikke selv var i stand til at forstå betydningen af sterilisationen. Forslaget var derved ikke et konsekvent opgør med 1934-lovens tvangssterilisation, og muligheden for at udføre sterilisation uden samtykke fra den åndssvage selv forelå således stadig.[565] Fra et retssikkerhedsmæssigt synspunkt betød forslaget reelt en lempelse i forhold til 1930'ernes love om sterilisation. Mulighed for sterilisation på medicinsk indikation, hvor beslutningen alene blev truffet af en overlæge, blev formaliseret. Kommissionen mente samtidig, at der ikke længere var behov for Sterilisationsnævnet og Retslægerådet til at vurdere ansøgningerne om sterilisation. Tilladelsen skulle i stedet gå gennem samråd ved Mødrehjælpens institutioner. På mange måder stod de åndssvage fra et retssikkerhedsmæssigt synspunkt svagt med den nye lov om sterilisation og kastration, som blev vedtaget i 1967.

En del af forslagene fra kommissionen havde baggrund i de ændringer, der var indtrådt ved revisionen af den første svangerskabslov, som var trådt i kraft i 1939. I 1956 gennemgik loven om abort et eftersyn. I forarbejdet til loven i *Betænkning angående ændring af svangerskabslovgivningen* fra 1954, var et af de helt centrale punkter sterilisation og abort. Årsagen til at de to indgreb blev sammenkædet, var, at man især ønskede at undgå mange aborter blandt svagtbegavede kvinder. Hvis det var muligt at sterilisere i forbindelse med abort, ville man kunne sætte en stopper for flere uønskede graviditeter blandt de åndssvage. Samtidig var nogle åndssvagelæger tidligere kommet i klemme, fordi de havde ladet lettere åndssvage kvinder sterilisere samtidig med abortindgrebet, men ikke ladet sterilisationsnævnet vurdere sagen først.[566] I betænkningen fandt kommissionen "det i høj grad påkrævet, at der skabes lettere adgang til foretagelse af sterilisation i de omhandlende eugeniske tilfælde, således at sterilisation kan ske i

forbindelse med svangerskabsafbrydelse".[567] Selvom kommissionen var "fuldt ud" klar over, at "en lovbestemmelse af den foreliggende art i og for sig ikke hører hjemme i svangerskabsloven", fandt kommissionen det alligevel så væsentligt, at man havde taget det med i forslaget. Samtidig ønskede kommissionen, at man med sterilisationer kunne gå uden om den almindelige, men administrativt tunge praksis, hvor Sterilisationsnævnet med tre sagkyndige bedømmere eller Retslægerådet vurderede sagen. I stedet for denne tidskrævende proces, havde kommissionen ikke "nogen som helst betænkelighed ved" at "henlægge afgørelsen af, om sterilisation i disse tilfælde skal foretages, til vedkommende læge".[568] Også på andre punkter skete der en skærpelse. Kommissionen foreslog en udvidelse af indikationerne for abort, således at der blev indført en såkaldt "defekt-indikation". Denne drejede sig om svangerskabsafbrydelse hos kvinder med "alvorlige legemlige eller sjælelige defekter" såsom "åndssvage kvinder, sinker, udpræget psykisk afstumpede kvinder, psykopater" samt "kvinder med visse sindssygdomme" eller med "alvorlige legemlige defekter eller lidelser (ortopædiske lidelser, døvstumhed, blindhed og lignende)". Hvis der ikke kunne gives abort på eugenisk indikation i disse tilfælde, skulle den nye indikation sørge for, at det alligevel blev muligt at foretage indgrebet.[569]

I praksis betød den nye lov om svangerskabsafbrydelse, som blev vedtaget med stort flertal i Folketinget, at sterilisation kunne foretages uden større forholdsregler eller juridisk bedømmelse. Skriftligt tilsagn fra de åndssvage var ikke længere nødvendigt. I mange tilfælde blev sagerne ordnet af Mødrehjælpen, der havde hovedparten af abortansøgerne. Rent konkret betød det, at hovedparten af sterilisationer efter 1956 blev udført enten på medicinsk indikation, hvor en læge selv kunne tage beslutningen, eller gennem Mødrehjælpen. Der ses ikke et egentligt opgør med den eugeniske tænkning på baggrund af erfaringer med, hvad der var skete under nazismen i Tyskland. Snarere viste den nye svangerskabslov et større fokus på at forhindre arveligt belastede og "defekte" kvinder i at formere sig.

Heller ikke spørgsmålet om eutanasi afslørede en markant holdningsændring i forhold til medlidenhedsdrab på åndssvage. Men en mere klar viden om, hvad der var foregået i de nazistiske koncentrationslejre var blevet tydeligere i offentligheden. I et foredrag på den 11. Nordiske Kongres for Åndssvageforsorg afholdt i København i august 1959 berørte socialminister Julius Bomholt emnet: "Det menneskesyn, som har hørt vores nordiske demokrati til, blev stillet i relief på baggrund af den manglende respekt for mennesket, som f.eks. bar Hitler Tyskland frem til dets uhyggelige magt. De handicappede medborgere blev direkte ofre for nazismens grusomhed. De blev 'tilintetgjort'. En kongres af denne art var utænkelig i 30'ernes Tyskland". Bomholt mente, at man i

Norden havde holdt sig "fri af dette lavmål af moralsk begreb. Respekten for medmennesket blev bevaret og vel også forstærket. Men visse frø af ugræs føg trods alt over hegnet. Også her i landet har man kunnet møde tanken om de åndssvages udryddelse".[570]

Den nye direktør for Statens Åndssvageforsorg, N.E. Bank-Mikkelsen følte sig også kaldet til at modgå ideer om medlidenhedsdrab, som han ved flere lejligheder blev konfronteret med i begyndelsen af 1960'erne. Bank-Mikkelsen var især bekymret over, at man "i aviserne alvorligt diskuterer, om man ikke bør slå de handicappede ihjel". I en artikel fra 1964 forsvarede han de allerværst handicappede: "Slipper vi troen på menneskeværdet overfor menneskets uhjælpelighed, er der ingen grænser for, hvor vi havner. Hvis vi ikke føler solidariteten med vort mest ynkelige medmenneske, er vi på vej ind i et menneskesyn, som havner i Nazismens gaskamre".[571]

Nogle aviser gik også imod ideen om eutanasi som i Ekstra Bladet i en artikel fra august 1963. Under overskriften "Skal de dø?" blev oplevelsen af mennesker med meget svære handicap beskrevet. Den "umiddelbare reaktion ved det første møde er selvfølgelig, hvorfor lader man dem leve", ræsonnerede journalisten fra Ekstra Bladet. Men "når man får at vide, at der i Jylland findes en pige på over 25 år – vist nok med det største hoved, der er set herhjemme og hører, at hun taler og har et lille spejl til at orientere sig med, og at hun insisterer på at træffe institutionens prominente besøgende og tale med dem – vil man aldrig tillade tanker om udslettelse at opstå."[572]

I 1965 blev spørgsmålet om medlidenhedsdrab igen taget op af Gallup på baggrund af en debat om danske læger, der i nogle tilfælde bevidst lod meget lidende patienter dø. I besvarelsen mente 48 procent af danskerne, at det ikke skulle være forbudt at udføre medlidenhedsdrab, mens 28 procent var imod og resten ikke kunne tage stilling for eller imod. Men der var imidlertid ikke flertal for at ændre lovgivningen; 52 procent var imod.[573]

Holdninger til afvigergrupperne

Visse forskydninger kunne også ses i forhold til nogle af de afvigergrupper, som i perioden 1945-1957 havde fyldt meget i offentligheden, og hvor især psykopati havde været en hovedforklaring på tilstedeværelsen af samfundsmæssige problemer. I tiden efter 1957 blev dette billede suppleret af andre synsvinkler. Sociale og psykologiske faktorer begyndte i højere grad at blive alternativer til den medfødte psykopati. Allerede i begyndelsen af 1950'erne havde sociologen Karl O. Christiansen og psykologen Thomas Sigsgaard sat spørgsmålstegn ved psykiateren Max Schmidts udsagn om, at 30 procent af landssvigerne under besættelsen var psykopater. Både Christiansen og

Sigsgaard udgav sociologiske og psykologiske studier, der pegede på, at landssvigerne ikke afveg meget fra gennemsnitsbefolkningen.[574] Selve diagnosen stod heller ikke uanfægtet og blev beskrevet i mindre diplomatiske vendinger af kritikere som venstrefløjsjuristen Carl Madsen, der i 1966 mente, at psykopati var "uld og tåge" og "kun domstole og anklagemyndigheden opretholder i ufattelig stupiditet denne terminologi".[575] I den nye lærebog *Psykiatri* kunne Erik Strömgren også konstatere, at der "i de senere år" havde "været en meget livlig diskussion om psykopatibegrebet".[576] Men trods debatterne fandt Strömgren stadig begrebet anvendeligt, og det indgik også i de efterfølgende udgaver af lærebogen frem mod 1967. Med hensyn til særlige afvigergrupper som narkomaner hældede Strömgren også til den tidlige forklaring om, at en stor del af disse i forvejen var psykopater, og i hans lærebog indgik homoseksualitet stadig som en underform af psykopati.[577]

Efter vedtagelsen i 1955 af den første nationale lov om euforiserende stoffer var opmærksomheden omkring narkomanerne dog blevet mindre i offentligheden. Sortbørshandlen var kommet under kontrol og sammen med en større opsyn med recepter på euforiserende stoffer og registrering af misbrugerne hos både Sundhedsstyrelsen og politiet, var det blevet vanskeligere at opretholde et misbrug. Til gengæld fyldte homoseksualitet stadig meget i pressen, hvor der blev skrevet stribevis af artikler om emnet. Baggrunden for en stor del af skriverierne var en særlig sag, som optog offentligheden stærkt i begyndelsen af 1960'erne.

Sagen var opstået i den ellers upåagtede by Blovstrød, ca. 20 kilometer nord for København. Sagens hovedperson var den 58-årige ugifte overlærer Ejnar Andersen, der var ansat ved Blovstrød Skole. Ved et tilfælde havde Andersens kollega fra skolen Vagn Borgholt fundet et negativ til et fotografi, der viste nogle drenge i overlærer Andersens dagligstue. En af drengene var nøgen. Borgholdt kunne bagefter ikke få billedet ud af tankerne, og i den følgende tid holdt han øje med Ejnar Andersen. De to lærere var medlemmer af den samme kortklub, og en aften, hvor klubben mødtes hos overlærer Andersen, benyttede Borgholdt sig af en pause i spillet til at kigge sig omkring i kollegaens soveværelse. Her opdagede han en låst kommodeskuffet, som han fik lukket op med en af sine egne nøgler. Skuffen var fuld af nøgenfotos, tegninger og andre kompromitterende billeder. Fra skuffen tog han derefter to billeder, som viste Andersen sammen med to unge mænd. Vagn Borgholdt forsøgte i den følgende tid at tage Ejnar Andersen på fersk gerning, men da det efter godt et år ikke var lykkedes ham, viste han billederne til den lokale formand for børneværnet. Kort tid efter blev Andersen anholdt af politiet, der ransagede hans lejlighed, og sigtede ham for kønslig omgang med mindreårige. Det viste sig imidlertid, at ingen af

drengene på fotografierne var under 18 år, og sagen blev frafaldet. Men inden det kom så langt, var Andersen blevet suspenderet fra sin lærerstilling og havde måttet tage sin afsked.

Sagen vakte stor opmærksomhed i pressen. ”Bålene brænder i Blovstrød”, skrev Politiken i en overskrift.[578] Undervisningsminister Kristen Helweg Petersen blev også adspurgt om hans holdning til homoseksuelle lærere. Han mente, at det var et vanskeligt spørgsmål, men han ville dog sige, at han måtte ”fraråde homoseksuelle at vælge lærergerningen”. I nogle aviser blev der imidlertid udtrykt sympati for Andersen og forargelse over, at Borgholdt havde krænket privatlivets fred ved at tage de to fotografier. Bladene mente heller ikke, at Andersen burde være udelukket fra lærergerningen alene på grund af sin homoseksualitet.[579] I en spørgeundersøgelse, som Gallup Instituttet foretog i 1962, støttede et flertal dog op om Helweg Petersens synspunkt. Et repræsentativt udsnit af befolkningen skulle svare på, om en lærer kunne fortsætte sin lærergerning, hvis det blev oplyst, at han var homoseksuel. 65 % svarede: Nej, 15 % svarede: Ja, og 20 % svarede: Ved ikke.[580]

Holdningen til homoseksualitet var præget af ambivalens i begyndelsen af 1960’erne, men i forhold til tidligere støttede flere af aviserne op om de homoseksuelle. Særlove for homoseksuelle gjorde sig dog stadig gældende. I 1961 tog justitsminister Hans Hækkerup stilling til de tidligere forslag fra prostitutionsudvalgets betænkning fra 1955 om at kriminalisere alle homoseksuelle forhold til unge under 21 år med en strafferamme på op til fire år. For Hækkerup var dette at gå for vidt, men han ville gerne anlægge en strammere linje med en lov om den mandlige prostitution. Loven skulle gøre det strafbart med indtil et års fængsel for at opnå sex med en partner under 21 år, hvis det skete ved betaling, gaver eller løfter derom. På Christiansborg var der stor uenighed om forslaget, der dog endte med at blive vedtaget med et flertal på 92 stemmer mod 62. Den såkaldte paragraf 225, stk. 4, fik i Politiken navnet ”Den grimme lov”.[581] Den nye lov gav anledning til en omfattende debat om homoseksualitet og diskrimination. I større dele af pressen stod de homoseksuelle ikke længere som en stor trussel, og det blev ofte fremhævet, at den enkeltes seksualitet måtte være en privatsag. De nye toner gjorde også indtryk i det politiske system, og i 1965 blev ”Den grimme lov” afskaffet.

I forhold til perioden lige efter 2. Verdenskrig var holdningen til seksualitet i slutningen af 1950’erne ved at gennemgå en ændring. Det kulturradikale projekt fra mellemkrigstiden om en større åbenhed og oplysning om seksuelle spørgsmål var ved at forplante sig til større dele af samfundet, og andre grupper og enkeltpersoner med lignende målsætninger var kommet til i

1950'erne. Det var blevet muligt at benytte og diskutere ord og begreber, som tidligere havde givet anledning til politiets indblanding. Det foregik samtidig under stor opmærksomhed.

En del af vejen blev allerede i 1953 banet af lægen Kirsten Auken. Dette år præsenterede hun sin doktordisputats *Unge kvinders seksuelle adfærd*. Foran universitetets hovedbygning i Århus havde der dannet sig en kødrand af mennesker, der kom for at høre lægens disputatsforsvar, der også trak store overskrifter i aviserne. Nyheden om den vovede disputats nåede sågar uden for Danmarks grænser, hvor Auken blev sammenlignet med den amerikanske seksualforsker Alfred Kinsey. Som Lea Korsgård har bemærket, tog Kirsten Auken på mange måder seksualreformbevægelsens radikale agenda op, men iklædte den naturvidenskabelige gevandter, der gjorde den spiselig for det brede flertal. For tilhængerne af seksuel frigørelse viste resultaterne af Aukens undersøgelse dog, at der endnu var lang vej at gå. En fjerdedel af kvinderne i undersøgelsen havde fået deres væsentligste viden om sex ved at se dyr parre sig; halvdelen havde haft deres første samleje "efter stærkt pres" fra manden; og to tredjedel mente, at de var enten periodevis eller helt og aldeles frigide.[582]

Også fra andre sider blev grænserne rykket. I 1955 udgav forlæggeren Hans Reitzel den selvbiografiske roman af Henry Miller, *Stenbukkens vendekreds*, som indeholdt en række detaljerede sexscener. Efter udgivelsen foreslog Justitsministeriets 4. kontor, at der skulle rejses tiltale mod Hans Reitzel for oversættelsen. Justitsministeriet opgav dog noget tid efter ideen, og forlæggeren benyttede sig derefter af åbningen til at udgive en stribe romaner med erotisk indhold: Jean Genets homoerotiske *Tyvens dagbog*, den indiske *Kama Sutra* og den arabiske elskovshåndbog fra 1500-tallet *Den duftende have* kom kort efter i handlen. Den franske oversættelse af sidstnævnte var allerede forbudt i Danmark, og der blev derfor rejst tiltale mod Hans Reitzel. Sagen faldt dog ved både byretten og landsretten. Selvom myndigheder og domstole i højere grad begyndte at se igennem fingre med den erotiske litteratur, var det ikke alt der slap igennem det moralske nåleøje. Da forlaget Thanning og Appel i 1958 udsendte en importeret udgave af *Fanny Hill*, blev den frikendt ved byretten, men beslaglagt af landsretten, der mente, at passager i bogen gav "så anstødelige fremstillinger af seksuelle forhold, uden at tjene noget formål og interesse, at de må betegnes som utugtige".[583]

I større dele af befolkningen synes der dog at være kommet en bevidsthed om, at det ikke var så skadeligt, at oplysning om seksuelle emner kom mere frem i lyset. Mellemkrigstidens angst for omtale af emnet i skolen syntes at være forbi. I en undersøgelse af Gallup i 1959 mente 67

procent af de adspurgte, at der burde være seksualundervisning i skolen, og kun 7 procent var imod.[584]

Også de åndssvages seksualitet fremstod som mindre problematisk end i den foregående periode. Den gamle forestilling om de åndssvages uhæmmede seksualitet var ved at være på retur. I nogle aviser var forholdet nærmest vendt på hovedet. I en artikel i Ekstra Bladet i 1965 blev det således fremhævet, at de åndssvages seksuelle aktivitet snarere lå på et lavere niveau end hos de "normale". I artiklen forklarede Schwalbe-Hansen, at hvis man skulle "generalisere, kan jeg kun sige, at de svagtbegavedes kønsdrift normalt er lavere end de normales". De åndssvages drifter stak heller ikke ud på andre måder, "formerne for den seksuelle aktivitet er lige så forskellige som hos normale", mente Ebberødgårds overlæge.[585] Den anden hovedtanke, at de åndssvage – og herunder især mændene – var mere forbryderiske end den almindelige befolkning, blev også anfægtet. Aviserne kunne fra midten af 1950'erne bringe artikler, der afkræftede "den almindelige mening, at der findes større kriminalitet blandt de evnesvage".[586]

I forhold til det ændrede billede af de åndssvages seksuelle adfærd spillede det også en rolle, at kønssygdomme som syfilis ikke længere var omgærdet af samme frygt som i den foregående periode. Syfilis, som i den første del af 1900-tallet havde kostet talrige dødsfald blandt de mange patienter, der blev indlagt på landets sindssygehospitaler med diagnosen dementia paralytica, eller syfilis i sidste stadie, var ikke længere en alvorlig trussel. Med indførelsen af penicillin fra midten af 1940'erne var det efterhånden blevet klart, at dette var en effektiv kur mod dementia paralytica og syfilis.[587] Det medførte, at den tidligere frygt for de åndssvages ansvarsløse spredning af kønssygdomme ikke længere blev set som et alarmerende problem.

Succesen med penicillin og andre lægelige tiltag over for sygdomme, der tidligere havde lagt store grupper af danskere i graven, sikrede stadig lægestanden høj prestige i offentligheden. Som Anker Brink Lund senere har noteret, var den sundhedsfaglige teknologioptimisme frem til midten af 1960'erne stort set uden grænser. Dagspressen fokuserede på de positive historier om medicinske gennembrud, og spørgsmål om bivirkninger interesserede ikke nyhedsmedierne synderligt.[588] Det samme gjaldt for de meget læste magasiner som *Familie Journalen*, der både bragte faktive og fiktive historier om lægevidenskaben. I bladets noveller optrådte lægen stadig som en hvidkitlet kvindebedårer. Også blandt lægerne selv var der tilfredshed at spore. Væksten i sygehussektoren fortsatte, og faget var fra politisk hold omgivet af respekt og forståelse. Da en af hovedmændene bag sygehusenes ekspansion, Johannes Frandsen, gik af efter 30 år ved roret i Sundhedsstyrelsen, kunne han således med fornøjelse se tilbage på den sundhedspolitiske udvikling.

”Vor tids stolte bygningsværker blev ikke borge og smukke slotte, men sygehuse, menneskekærlighedens symbol,” skrev Frandsen. ”Sygehuslægen blev egnens store læge, der i det strålende lys fra operationsstuens lamper stod som hele lægekunstens autoritet”.[589] Der var i det hele taget kun få skår i glæden, da Frandsen i 1963 udgav sine erindringer om den danske lægevidenskabs eventyrlige historie. Det skulle ændre sig.

Samme år som Johannes Frandsens bog kom i handlen, blev thalidomidkatastrofen for alvor kendt i Danmark. Stoffet thalidomid, der i 1957 var blevet lanceret af det tyske medicinalfirma Grünenthal som et middel mod søvnløshed, nervøsitet og kvalme hos gravide, viste sig at have skæbnesvangre konsekvenser. Kvinderne, der havde taget thalidomid i den første del af deres graviditet, fødte børn med særlige misdannelser (phokomeli); i stedet for arme og ben havde mange af de nyfødte noget, der lignede lufferne på en sæl. Samtidig havde medicinalfirmaet gjort sig store anstrengelser for at skjule skandalen for offentligheden. Katastrofen fik i Danmark et markant symbol i den kendte sangerinde Birthe Wilke, der i 1963 fødte en søn med misdannede arme. Birthe Wilke fik desuden den uhelbredelige nervebetændelse, der også ramte flere af kvinderne, som havde taget thalidomid, og hun måtte indstille sin karriere i showbiz. Som det senere er blevet bemærket, fik thalidomid-sagen nærmest en symbolsk betydning i de følgende år, da thalidomid-børnene voksede op som levende metaforer for medicinalindustriens griskhed og lægernes fejlbarlighed. Det begyndte så småt at stå klart for offentligheden, at nye lægemidler ikke nødvendigvis var et medicinsk fremskridt og i visse tilfælde kunne have fatale konsekvenser for patienterne. Thalidomidsagen blev samtidig en af årsagerne til, at Bivirkningsnævnet (senere Lægemiddelrådet) blev oprettet i 1968.[590]

Efter thalidomidkatastrofen blev de lægekritiske artikler i pressen flere, og der kom navnlig fokus på bivirkninger af vaccinationer mod polio, kopper, difteri og kighoste. Dagspressens tidligere parløb med lægevidenskab blev brudt, og sager som historien om Tomas, der angiveligt var blevet hjerneskadet efter en kighostevaccination, gav anledning til massiv presseopmærksomhed. Tomas, der var søn af skuespillerægteparret Lone Hertz og Axel Strøbye, fik blandt andet stor opmærksomhed i Berlingske Tidende, der bragte historien på forsiden med overskriften: ”Overlægens reaktion på forældrepars tragedie: Ja, ja, hr. Strøby, hvor der handles, der spildes”.[591]

Bivirkninger ved psykofarmaka havde ikke samme opmærksomhed i pressen, men i faglige sammenhænge var psykiaterne også begyndt at få øjnene op for problemet. I periodens internationale litteratur om psykofarmaka kom et af de allerførste studier af bivirkninger faktisk fra

Danmark.[592] I 1960 rapporterede Arild Faurbye om de senere så omtalte neurologiske bivirkninger, de såkaldte tardive dyskinesier. I det store studie havde Faurbye noteret, at patienter, der havde fået antipsykotisk medicin som klorpromazin, reserpin og perhenazin, ofte kom til at lide af "uophørlige, ufrivillige gumle- og tyggebevægelser, under hvilke der med korte mellemrum er tungefremfald med energiske bevægelser af læberne. I de mest alvorlige tilfælde er der også rokkende og vridende bevægelser af kroppen og uophørligt trippende og slæbende bevægelser, således at patienten ikke kan stå stille".[593] I efterfølgende studier fandt Faurbye bivirkninger som akatisi, dystoni og parkinsonisme.[594] I 1965 rapporterede Faurbye om dyskinetiske symptomer hos 42 % af sine patienter; og i danske psykiatriske lærebøger fra begyndelsen af 1960'erne blev det anslået, at parkinsonisme som bivirkning ved antipsykotisk behandling optrådte hos 10-20 % af patienterne.[595] I periodens lærebøger blev det desuden fremhævet, at der med benzodiazepiner som klopoxid (Librium) og diazepam (Valium) var risiko for tilvænning hos patienterne, og fra midten af 1960'erne kom forskellige studier om afhængighed af Librium og Valium.[596] Trods de forskellige artikler om emnet kom der i perioden frem mod 1967 ikke en større offentlig debat om bivirkninger.

”Det var nærmest som på samlebånd”

Arne Andersens erindringer fra åndssvageanstalten Vodskov 1953-1965 [597]

Arne blev født for tidligt, og han ved præcist hvornår. Det var den 23. marts 1947 kl. 23.45. ”Min mor var udviklingshæmmet,” fortæller Arne, men hun kom aldrig på institution, det sørgede Arnes bedsteforældre for. ”Min far var fuldstændig normal.” Forældrene boede kort tid sammen i en lejlighed. ”Men når far kom fuld hjem, så bankede han mor. Og så ringede hun jo selvfølgelig til bedstefar og bedstemor. Så dengang det havde stået på en 4-5 gange, så sagde bedstefar: ’Stop! Nu stopper vi.’.” Bedstefaren fandt en plads i huset til moren hos en enkemand, og Arne kom til at bo hos bedsteforældrene. ”Der boede jeg i 3 år. Så døde bedstefar, og derfor var bedstemor nødt til at tjene penge, for dengang var der ikke den hjælp at få som i dag. Og så kom jeg på børnehjem i Holstebro.” Da Arne begyndte i børnehaveklassen, havde han svært ved at følge med: ”Så skulle jeg have en diagnose, og det fik jeg i Viborg. På Statshospitalet. Og den diagnose lød på: dybt åndssvag.”

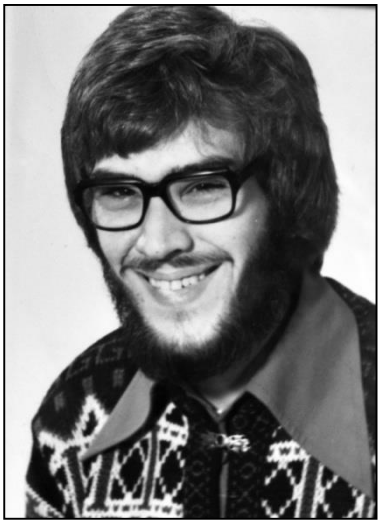

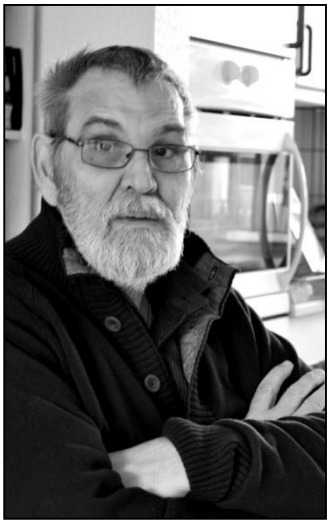

Vi har sat os ved køkkenbordet i Arnes lejlighed i Vodskov. Der er hældt kaffe op i de fine kaffekopper, dem der normalt står i vitrineskabet. Hver gang jeg stiller et spørgsmål, kniber Arne øjnene sammen, som om jeg virkelig har ramt noget, der er værd at snakke om. Han slår en hæs latter op, eller han slår den knyttede næve ned i bordet, og så fortæller han med sin tobaksru stemme: ”Det blev bestemt, at jeg skulle på institution. Jeg kom heldigvis herop til Vodskov. Og du

kan få datoen også. Det var den 1. februar 1953." Vodskov var en anstalt for åndssvage. Den blev oprettet i 1916 som en udvidelse af De Kellerske Anstalter i Jylland. Arne var på institutionen i 12 år, det meste af tiden på kostskolen, en afdeling for de børn, der blev vurderet som modtagelige for tilpasset undervisning. Siden kom Arne på mandsafdelingen for arbejdsføre mænd.

"Jeg har aldrig følt, jeg blev sat til side"

Selv om Arne var anbragt uden for hjemmet, mistede han aldrig kontakten til sin familie. I stuen hænger flere portrætbilleder af familiemedlemmer på morens side, og han har også et fotoalbum. På et af billederne sidder han i sofaen, i smørhullet mellem familiens kvinder. "Jeg har aldrig følt, jeg blev sat til side. Det har jeg aldrig følt. Selvom jeg var en af dem, der kom længst fra, så kom min mor hver første søndag i måneden, når hun havde fået løn, og besøgte mig. Det har jeg aldrig glemt hende for. Det synes jeg var flot."

Portrætbiller i Arnes stue

Men der var en overgang, hvor Arne ikke kunne være i samme stue som sin mor. Han bebrejdede hende det liv, han havde fået: "Dengang bedstefar døde, der kom jeg under børneværnet, og der fandt man en familie i Esbjerg. De ville tage mig, som jeg var. Og så skulle de jo spørge mor, og hun sagde; nej." I dag kan Arne bedre forstå sin mor: "Jeg tror, hun var bange for at miste mig. Det

tror jeg. Sådan er det jo. Selvom hun var udviklingshæmmet, så havde hun jo alligevel de morfølelser."

Arnes bedstemor døde, inden han kom til Vodskov, og hans mor kunne ikke selv passe ham, så i skoleferierne var han hos sin onkel og tante: "Når vi skulle hjem på ferie; den nat sov vi ikke, fordi vi glædede os sådan til, at vi skulle hjem og have noget ordentlig føde og nogle friere hænder. (…) Det var det helt store. Der var et spektakel allerede kl. 4 om morgenen, så løb vi rundt ude på gangen og skreg, (…) fordi vi skulle tidligt op klokken 6, og vi skulle have morgenmad, og vi skulle i bad og have vores fine tøj på."

Da Arne var 14 år, forsøgte tanten at få ham hjem, fordi der var åbnet en specialskole i nærheden. Men det fik overlægen Gunnar Wad sat en stopper for, "det dumme svin." Arne var også tæt knyttet til "verdens bedste moster". "Hun var ikke mere end 1 meter og 30, og så havde hun sådan en pukkel på ryggen. Hun var en ener. De siger, jeg ligner hende lidt."

Hverdagen på Vodskov

Vi bryder op fra Arnes lejlighed og kører hen til den gamle anstalt i udkanten af Hammer Bakker. Arne viser mig rundt mellem de store røde bygninger, der ligger mellem bøgetræerne. Vi går forbi storkøkkenet, vaskeriet, varmeværket og de mange afdelinger. Det er en hel by, men ikke sådan en by, der er opstået mere eller mindre tilfældigt og lidt efter lidt. Det er en by, som afspejler en funktionalitet og orden, som også går igen i Arnes fortælling om hverdagens rutiner: "Der var nogle regler, som jeg syntes var helt hul i hovedet. For eksempel når vi skulle spise morgenmad, så skulle vi gå hen til trappen, der gik ned til køkkenet. Så skulle vi stå på række der. Alle sammen. Så fulgtes vi ned. Så når vi kom ned til spisestuen, så stod vi igen på række. Indtil der blev sagt værsgo, så gik man ind."

Men samtidig handler Arnes fortælling også om at omgå reglerne: "Jeg kom jo derop dengang, jeg var 6 år, så jeg boede på en ti-mandsstue. Så det var jo svært at få ro om aftenen." Arne husker særligt uroen i kroppen på sommeraftner, hvor solen stadig skinnede udenfor. "Vi lå jo og snakkede og råbte og skreg og sloges med puder. Der gik mange puder til. Ja, det kan jeg godt sige dig, der gjorde. Og de var jo så gale på os. Men hvad fanden skal man i seng halv otte for?"

Vi går ned mod kostskolen ad en snoet vej: "S-bakken". Her trak tre drenge hver dag madvognen fra centralkøkkenet og ned til skolen. Om vinteren kunne det godt være glat. Da Arne blev voksen, var det også her, inde mellem træerne, han mødtes med pigerne i skjul for personalets

blikke. Vi står lidt og ser ned på de store røde bygninger mellem grenene. Det er først i februar og vinden bider. ”Var det ikke temmelig koldt?” spørger jeg. ”Om det var!”.

Kostskolen set fra S-bakken

Vi går videre ned ad bakken til kostskolen, den store bygning, hvorfra Arne har de fleste af sine barndomsminder. ”Bag de tre vinduer der, der var spisestuen, der sad vi 70 styks.” Arne peger ned i kælderen. ”Måltiderne det foregik jo sådan, at vi blev sat til bords, og så kom personalet, og de hældte mad op til os. Og det var træls, fordi vi vidste, hvad vi skulle have. (...) F.eks. hver tirsdag, der skulle vi have urtesuppe og frikadeller, og jeg hadede jo urtesuppe, og hvis du ikke spiste suppen, så fik du sgu ingen frikadeller. Sådan var det bare, og der skulle være totalt ro.”

Det værste, Arne vidste, var, når de alle sammen skulle i bad hver fredag, og personalet stillede sig op, klar til at varetage hver deres funktion: ”det var nærmest som på (...) du ved den ene vasker hår, så blev man vasket over hele kroppen, ikke, og så ind under bruseren, der fik man lov til at stå 2-3 minutter, så var det ud igen, man blev tørret, og så fik man klippet negle. Det var nærmest som på samlebånd. Det havde jeg det altså meget svært ved.” For Arne var det også ydmygende, at han helt op i 14-årsalderen blev vasket af kvinder; ”at stå og være nøgen over for kvindfolk, der

skulle vaske dig både det ene sted og det andet sted. Du har da også følelser, og du har da også stolthed! Jeg synes for eksempel, jeg blev vasket for meget i skridtet, det synes jeg. Undskyld jeg siger det."

Efter badet blev der udleveret rent tøj, som skulle holde en hel uge. "Vi havde en, der hed Astrid Jensen, hun arbejdede deroppe på depotet. Hun sørgede for tøj. (...). Hvis man var gode venner med hende, så fik man noget pænt tøj." Men Arne havde også sine metoder, hvis han fik noget tøj, der var lidt for farveløst og trist, "så kunne man jo lave et hul, og sige man var faldet."

Arne fortæller, at han var god til at finde udveje, og så kunne han snakke for sig. Da han blev ældre, fik de flere pligter, og Arne skulle være med til at rede sengene: "Det var rigtig træls. (...) Det skulle være fuldstændig glat, du ved, der måtte ikke være en krølle. Der var også tit nogen, der havde tisset i sengen. Man lagde gummi og så et stykke sengelinned over. Og det gummi der, det tog jo vandet. Men det lugtede… Men så skal du se, nu vil jeg nemlig lige fortælle noget: Plejemor, hun havde en hund, der hed King, og du ved, dengang jeg så kom på det store hold, så fandt jeg ud af, at hvis jeg gik tur med den hver morgen, så slap jeg for at rede seng."

To gange stak Arne af sammen med en god ven. "Vi kaldte ham Smutti, fordi han var så smidig. At se ham kravle i træer, det var fantastisk." Den ene gang de stak af, var fordi Arne var kommet op at slås med en anden og fik hele skylden. Som straf blev Arne lagt i seng og tøjet blev taget fra ham: "Det gjorde de hver gang, fordi de var bange for, vi stak af. Men ved du hvad, vi gjorde? De var jo så dumme fordi, du ved, snavsetøjet, det var ude i vaskerummet, så vi gik derud og fandt noget, og så stak vi af." Drengene overnattede ved en bonde. "Han synes, det var lidt mærkeligt med sådan et par knejter på 12 år. Vi forsøgte at bilde ham ind, at vi var spejdere. (...) Så ringede de jo til landbetjenten næste dag. Så måtte vi jo gå til bekendelse på stationen." Da de kom hjem, blev de sendt i skole. "Plejemor var gammeldags, men god nok alligevel."

Fra skolestuen på Vodskov

Arne fortæller, at han var en af dem, der styrede slagets gang blandt drengene. ”Vi bakkede hinanden op. (...) Uh, vi sladrede ikke om hinanden, det gjorde man ikke. Jeg kan godt sige dig, de kunne have fået meget at vide om mig, men der var aldrig nogen, der sagde noget. Nej, og det var jeg så imponeret af. Det kan jeg godt sige dig: Jeg kunne godt leve livet om igen – også selvom der var de der tossede regler.”

Arne oplevede ikke, at de blev straffet korporligt, når de havde gjort noget, de ikke måtte. Kun én gang blev han slået af en plejer. Læben flækkede, og han måtte til lægen og sys. Plejeren blev afskediget. Men da Arne blev for svær at styre, kom han over på mandshjemmet: ”Dengang jeg kom i pubertetsalderen, der begyndte jeg jo at reagere på forskellige ting. (...) Jeg blev mere bevidst om tingene og synes mere, at det var uretfærdigt. Jeg kan godt sige dig, jeg kom over på mandshjemmet, fordi de ikke kunne styre mig. De der regler, der var, dem gjorde jeg oprør imod, og fik de andre med. Men jeg skal fortælle dig noget om mandshjemmet, som jeg håber, kommer med. Det er, at dem, der ikke var egnet til straf, de kom derop og være. Og det kan jeg godt sige dig, det var en djævelskab, fordi de havde jo fuldstændig magten. Der var ingen, der turde sige noget til dem. Og det var også fordi, mange af dem, der var oppe på mandshjemmet, de var meget tilbage intelligensmæssigt. Så de var nemme at udnytte. De kom og sagde: ’Hej! Jeg skal have en cigaret.’ Så turde vi ikke andet end at give en cigaret.”

”Det var som at komme i himmerige”

Vi går ind på det lille museum, der ligger i den gamle maskinmesterbolig på området. Mannequindukker iklædt personalets uniformer, gamle regnskabsbøger og sort/hvide fotografier på væggene fortæller historien om oprettelsen af anstalten i 1916 og frem til institutionens overgang til amtet i 1980. Vagn, som er tidligere plejer og i dag driver museet sammen med andre frivillige, laver kaffe til os. ”Prøv at se”, siger han og slår en af kaffekopperne med institutionens initialer ned i bordet med fuld kraft, ”de kan ikke gå i stykker”. Vi griner, sætter os ved bordet og fortsætter snakken om hverdagen, men også om den udvikling, der skete, mens Arne var der.

”Der er mange ting, man synes, der var forkerte. Men det kostede jo penge. Og der var ingen penge. Før den der særlov kom. Sådan var det jo. Der mærkede vi noget,” fortæller Arne. Bag Åndssvageloven fra 1959 lå et ønske om normalisering af åndssvages vilkår. Dårlige materielle forhold skulle udbedres og nedværdigende og straffende behandling bremses.

Mange oplevede først forandringerne gradvist gennem de følgende årtier, men i Arnes fortælling er 1960 skelsættende.” I 1960 der skete så mange forandringer, forbedringer. Der fik jeg min egen pult, jeg fik nattøj, jeg fik dyne. Og vi kom på 4-mandsture.” Arne kan huske, at han delte værelse med Svend Erik, Smutti og Harry. Og han husker ligeså tydeligt den første nat. ”Det var ikke svært at få os i seng den aften, vi var så lykkelige, nu havde vi endelig fået vores egen dyne, og nu var vi endelig sluppet af med tæpperne, åh, det var som at komme i himmerige i stedet for de sure tæpper, de var jo i uld.”

Forandringerne kom også med nyt personale. Nede på pigeafdelingen, kom f.eks. en ny plejemor, der mente, at piger og drenge godt kunne være sammen efter skoletid. ”Hun kom og hentede os om aftenen; vi skulle drikke te sammen.” Det var plejemor på drengefløjen ikke helt tilfreds med, ”hun var mere gammeldags.” På mandshjemmet husker Arne også, at nogle af plejerne arrangerede en fest, hvor pigerne fra kvindehjemmet skulle med. Det var overlægen betænkelig ved: ”Og ved du hvad? Det dumme svin, han sad derovre de første 3-4 gange, vi havde fest for at se, hvordan det gik.”

”Deres liv det var at passe os”

Rundt om os på museet hænger mange portrætter af tidligere medarbejdere, og Arne kan fortælle om de fleste af dem. ”Personalet betød meget for, hvordan man havde det”, fortæller han, ”men det

var ikke altid let at få deres opmærksomhed. (…) jeg har altid fået skyld for, jeg snakker meget, og sommetider skulle man kæmpe nogle kampe for at blive set af personalet, det var ikke altid lige sjovt. Det var meget vigtigt, at man kunne formulere sig."

Vagn kommer hen og sætter sig sammen med os, tager en kop kaffe: "Ved du hvad", siger Arne "du kunne godt mærke på Vagn, at han elskede sit arbejde, han holdt af det. Han har nok været her i 30, 40 år. Der var altid nogen, der ikke havde den glæde ved arbejdet. De begyndte, og så fandt de ud af, at det ikke var noget for dem, og det kunne vi godt mærke med det samme, om de elskede det eller ej. Sådan en som Vagn, hvorfor tror du, han har startet det her museum, det er jo fordi han brænder for det, de kom til at holde af det; deres liv, det var at passe os."

"Jeg gik jo på værtshus"

I begyndelsen af 1960'erne begyndte de første bestræbelser på at integrere nogle af de bedst fungerende beboere på Vodskov til en tilværelse uden for institutionen. I 1965 fik Arne sit eget værelse i Vodskov by, og senere flyttede han ud i en ungdomsbolig uden for byen. Men for Arne var det ikke lykken at sidde alene i sin lejlighed. Særlig lørdag og søndag var svær at komme igennem. " (…) jeg har altid haft et stort kontaktbehov, så jeg begyndte at drikke, du ved, spiritus og øl. Jeg gik jo på værtshus, for der kunne jeg få den kontakt, jeg manglede. Og jeg kan godt sige dig, det var fordi i Vodskov, der var vi 70 drenge og 60 piger, så vi var 130 i det hele, ja, sådan var det."

Overgangen fra institutionstilværelsen, hvor alt blev ordnet og besluttet til et selvstændigt liv var svær. Arne stiftede gæld og havde det svært psykisk. Sagsbehandleren mente, at han måtte tilbage og bo på Vodskov. Men Arne ringede til en af medarbejderne på Vodskov, som han havde et godt forhold til, og han snakkede med kommunen: "Hvis jeg nu kan finde et sted i Vodskov, hvor han kan være under opsyn, og han får sin antabus og det der .. ". Det var i orden, og så fandt medarbejderen en god udlejer til Arne.

Oldfruen

Der er ingen tvivl i Arnes stemme på spørgsmålet, hvem der har betydet mest for ham i hans liv. Det har Helga Christine Petersen, oldfrue på vaskeriet i Vodskov og udlejer af et værelse på Vodskov Kirkevej, hvor Arne boede i 23 år. Arne fortæller, at det var Helga, der hjalp ham på fode

igen. ”Jeg spurgte hende til råds, hvad hun syntes, og så sagde hun så, hvad hun syntes. Og for det meste rettede jeg mig efter hende. For jeg var godt klar over, at hun var klogest.” I dag, hvor Helga ikke er der længere, kan Arne godt savne den hjælp til at tage beslutninger: ” (…) en hjemmehjælper hun skal spørge mig om alting angående mig. Og det synes jeg, er lidt forkert, jamen hvad fanden skal jeg .. hun er der for at hjælpe mig, så kan hun ikke tage stilling til tingene?” Arne er ikke i tvivl om, hvorfor han har det sådan. ”Det stammer fra Vodskov. For der var det kæft, trit og retning.”

Helga blev aldrig gift. ”Kun med sit arbejde,” siger Arne. ”Hun var på vaskeriet i næsten fyrretyve år. Hun manglede fire måneder, og hun blev ved til hun var 70, ja 70, læg lige mærke til det, ja.” Helga hjalp også Arne økonomisk, hvis han f.eks. sparede op til noget nyt: ”Hun ville altid have, jeg skulle betale kontant, ikke noget med på klods, hun var jo af den gamle skole – så hvis jeg manglede tusind kroner, så kunne hun godt finde på at give mig dem, hvis hun syntes, jeg havde gjort en indsats. Det var mange, der var misundelige og syntes, jeg tog hendes penge. Ved du hvad? Som jeg fortalte, hun havde jo ingen børn. Jeg tror, hun savnede det.”

Men Arne hjalp også Helga med mange ting. Han slog græsset og hjalp hende med fjernsynet og radioen og den slags: ”Jeg kæmpede en kamp for at lære hende det der med fjernbetjening”. Med tiden tog Helga Arne til sig som en søn, og han begyndte at kalde hende mor. Da hun som 90-årig kom på plejehjemmet i Vodskov, købte han en andelslejlighed i nærheden. Kort efter døde hun. ”Jeg savner hende,” siger Arne stille. I hendes testamente stod Arne som arving.

”Jeg går og hjælper lidt”

Da Arne kom til at bo uden for institutionen, arbejdede han i en periode på en møbelfabrik. Men da han flyttede ned til Helga, fik han tilkendt invalidepension. Med en lovændring i 1965 var invalidepension blevet en mulighed for udviklingshæmmede, og det betød, at mange blev i stand til at flytte ud af institutionen og ind i deres egen lejlighed. Men for Arne betød det også, at kommunen opgav tanken om at få ham ud på en arbejdsplads på almindelige vilkår: ”Det gjorde mig passiv. Men de gjorde det, fordi så var jeg jo af vejen, ikke også. Så skulle de jo ikke tænke på mig økonomisk, så var det jo staten, der spyttede i kassen. (...) Og det har så gjort, at de sidste 30 år, der har jeg ikke lavet noget.”

Men Arne kan fortælle om sit liv i Vodskov idrætsforening. ”Helga sagde sommetider til mig, om jeg ikke snart skulle have min seng derned. Fordi jeg var dernede hele tiden.” Han kridtede banen og var hjælpetræner på flere håndboldhold. I Arnes stue står et sølvfarvet bæger med indgravering: ”Tak for sæsonen, pigerne, 1979.” Idrætsforeningen har lige holdt 50 års jubilæum, ”og Andersen her blev æresmedlem.”

Nu er det på plejehjemmet Arne holder til. ”Jeg går og hjælper lidt ovre på hjemmet, fordi de ældre damer derovre, de siger, at jeg er en charmetrold”. Arne griner højt. I Vodskov var institutionen den største arbejdsplads, så blandt de gamle sidder mange af de gamle plejere: ”Jeg er så god til at snakke med dem. Når jeg sidder og fortæller de gamle derovre om, hvordan mit liv har været .. Åh de lytter. Du kan høre en knappenål falde på gulvet.”

Kapitel 13. Institutionslandskabet

Anbringelsessteder i socialforsorgen 1958-67

For særforsorgen og dens institutioner var 1950'erne et vigtigt årti, hvor de mange nye love kom til: døveloven i 1950, blindeloven i 1956 og åndssvageloven i 1959. Samtidig fulgte den store lov om folkepension i 1956. Men det blev især loven om revalidering, som flere af særforsorgens grupper kunne mærke, og som også påvirkede patientbevægelsen på institutionerne. Lov om revalidering, der omfattede hele befolkningen – uanset årsagen til den nedsatte erhvervsevne – blev vedtaget af Folketinget i 1960. Hjælpen var dels økonomisk med en ydelse, der lå noget over datidens kommunehjælp, og praktisk med genoptræning og uddannelse. Desuden gav loven mulighed for lån til at etablere egen virksomhed eller hjemmearbejde, statstilskud til job, støtte til anskaffelse af arbejdsredskaber og hjælpemidler samt oprettelse og drift af institutioner, der rettede sig mod revalidering. Det hele skulle koordineres ved hjælp af 12 regionale revalideringscentre. I tilknytning til revalideringsloven skete en række ændringer i invalidepensionen, så den blev åbnet for hele befolkningen. Tidligere havde grupper, som på grund af medfødt nedsættelse af erhvervsevnen ikke kunne opnå medlemskab af en sygekasse, været udelukket. I 1965 blev invalidepensionen udskilt fra Folkepensionen med en egen lovgivning.[598]

Et vigtigst skridt var også introduktionen af den nye forsorgslov i 1960 og mere gennemgribende i 1961. Frem for passiv forsørgelse skulle der nu lægges mere vægt på forebyggelse, vejledning og ikke mindst hjælp til borgeren eller klienten til at leve et selvstændigt liv. Blandt mange politikere var der kommet en stor tro på, at rehabilitering kunne gøre en forskel i forhold til samfundets svage grupper. Man gik dog ikke linen helt ud. Loven gav stadig mulighed for, at man i sidste instans – når alle de andre former for hjælp havde vist sig udsigtsløse – kunne ty til at tvangsanbringe subsistensløse, alkoholikere eller forsømmelige forsørgere på lukkede afdelinger på forsorgshjem. Først i 1969 ophævede et enigt folketing bestemmelsen om administrativ frihedsberøvelse af forsømmelige forsørgere, men ikke for alkoholikere og subsistensløse. Fraværet af offentlig bevågenhed omkring disse to marginalgrupper betød, at lovens nedarvede retsnormer levede videre ind i 70'erne.[599] Med hensyn til særforsorgen bortfaldt reglen om, at velhavende forældre skulle betale for deres børns anbringelse. Fremover ville staten løfte

hele udgiften. Alt i alt var der ikke tale om en samlet reform – som med Socialreformen et lille tiår senere – men om en række lovændringer og nye love, der stort set pegede i samme retning.

Psykiatrien

I psykiatrien kunne de nye love også mærkes, samtidig med at andre forhold gjorde, at der på hospitalerne i slutningen af 1950'erne opstod en ny situation. Introduktionen af psykofarmaka fra 1954 havde betydet en ændring af behandlingen, hvor den medikamentelle terapi gik frem på bekostning af de tidligere fysiske behandlingsmetoder som lobotomi, elektrochok og insulinkoma. Fra hospitalerne kom der beretninger om, at patienterne blev roligere, kunne være mere oppe på afdelingerne eller færdes uden for hospitalet. Men i årene lige efter indførelsen af psykofarmaka var der samtidig en vis tvivl om, hvorvidt præparater som klorpromazin, reserpin og imipramin kunne medvirke til gennemgribende ændringer i forhold til pladssituationen på hospitalerne. De første opgørelser tydede ikke på en markant omvæltning, der kunne ses afspejlet i patientbevægelsen på hospitalerne. Flere patienter kunne behandles hurtigere, men med den store gruppe af patienter med lange indlæggelser kunne samme tendens ikke spores. Som overlæge på hospitalet i Risskov, Erik Strömgren, noterede i forbindelse med en tværsnitsoptælling på alle hospitalerne i 1957, "var der ingen tegn til, at de terapeutiske fremskridt havde bevirket nogen radikal ændring af totalbilledet". Først ved en senere optælling i 1962 bemærkede Strömgren, at en større gruppe af langtidspatienter kunne udskrives og klarede sig uden for hospitalerne. Ifølge Strömgren var årsagen til den nye situation psykofarmaka, men også andre faktorer: "Forklaringen er efter al sandsynlighed den, at de revalideringsforanstaltninger, som er nødvendige for at holde et farmakoterapeutisk resultat vedlige, respektive yderligere udbygge det, først er kommet til udfoldelse på et noget senere tidspunkt. I denne forbindelse må også fremhæves virkningerne af indførelsen af folkepensionen".[600]

Som Strömgren konstaterede, var patienternes muligheder for at få støtte til at klare sig uden for hospitalerne begrænsede før pensionsordningerne og revalideringen i 1960.[601] I tiden før invalidepensionen måtte patienterne tage til takke med den såkaldte invaliderente, som de færreste kunne leve for. Hvis patienterne skulle klare sig i samfundet, skulle de derfor enten have støtte fra deres familie eller et arbejde, så de kunne forsørge sig selv. En tredje mulighed var udslusning gennem familiepleje, hvor en familie eller enkeltperson fik et beløb for at huse patienten, der samtidig skulle udføre forskelligt arbejde på stedet. Det var ofte kvindelige patienter, der på denne

måde kom ud fra hospitalet, ofte til enlige mænd, der manglede en husassistent. Ligesom i åndssvageforsorgen var dette ikke altid en heldig løsning for patienterne.

Revalideringsloven gav bedre muligheder for at forberede udskrivningen og lette overgangen fra en tilværelse på hospitalet til et liv i samfundet. Socialrådgiverne fik en central funktion i forhold til dette arbejde, og på hospitalerne betød revalideringsloven også en øget ansættelse af beskæftigelsesterapeuter, der fik en vigtig rolle på de psykiatriske hospitaler med optræning af patienterne. I 1953 var der ansat i alt 23 ergoterapeuter på psykiatriske hospitaler. I 1977 var antallet øget til 205.[602]

Også på andre fronter var der så småt begyndt at blæse nye vinde i dansk psykiatri, hvor nogle psykiatere lod sig påvirke af internationale socialpsykiatriske strømninger. I 1940'erne i England var Sigmund H. Foulkes – inspireret af Freuds ideer om gruppepsykologi – begyndt at lave gruppeterapeutiske forsøg med engelske soldater med psykiske krigsskader. Fra de britiske øer kom der også rapporter fra Maxwell Jones om det såkaldte "terapeutiske samfund". Under 2. Verdenskrig udviklede Jones ideer om en reform af psykiatrien, hvor demokrati, åbenhed og fællesskab mellem patienter og personale spillede en afgørende rolle. Jones' teorier skulle især inspirere til nye former for miljøterapi, hvor alle faggrupper blev inddraget i behandlingen.[603]

Nogle af disse nye ideer nåede også til Danmark i 1950'erne. Tidlige forsøg med gruppeterapi blev således afprøvet på Kommunehospitalet i København og Sct. Hans Hospital. Inspireret af Foulkes og andre teoretikere havde en gruppe på ni læger fra Sct. Hans i 1951 eksperimenteret med gruppeterapi til alkoholikere og patienter med neuroser. Forsøgene med gruppeterapi blev efterfølgende udvidet til andre patientgrupper og kom også til at omfatte patienter med psykoser. Inspiration fra Maxwell Jones' terapeutiske samfund kom til udtryk på Sct. Hans Hospital, hvor psykiateren Munke Hertel Wulff indrettede en afdeling efter Maxwells principper med en flad hierarkisk struktur, hvor personale og patienter sammen tog del i de daglige arbejdsopgaver med rengøring, indkøb og madlavning. I denne proces havde lægen ikke længere "den enerådende topstatus på afsnittet", men måtte fungere jævnsides med alle andre. Det terapeutiske samfund spillede ligeledes en central rolle på det nye psykiatriske statshospital i Glostrup, der var blevet indviet i 1960. På hospitalet i Glostrup prioriterede overlægerne Gudmund Magnussen og Poul Christian Baastrup gruppeaktiviteter med patienter. Aktiviteterne blev kombineret med medicinsk behandling og forsøg med adfærdsterapi og bevægelsesterapi (fysioterapi, afslapningsbehandling, gymnastik m.m.). Som noget nyt forsøgte hospitalet i Glostrup sig i 1961 med blandede afdelinger med både mandlige og kvindelige patienter – en tanke, der var

så godt som utænkelig i den foregående periode – og der blev også arbejdet med at inddrage de pårørende i behandlingen bl.a. gennem familieterapi. Men eksperimentet i Glostrup bredte sig dog ikke til større dele af psykiatrien, og som Baastrup noterede i 1975, havde der i Danmark kun været "få forsøg på at etablere behandlingsmiljøer efter det terapeutiske samfunds principper."[604]

Ud over de terapeutiske forsøg afspejlede det psykiatriske hospital i Glostrup mange af de nye idealer, som var blevet fremhævet af kommissionen, der i 1956 udgav betænkningen om udviklingen af Statens sindssygevæsen. Ideerne i den nye betænkning afveg på flere punkter fra 1940'ernes målsætninger om store sammenbyggende institutioner med fritliggende pavilloner til særlige patientgrupper. Hovedlinjen var i stedet noget mindre institutioner, der ikke skulle ligge isoleret, men i tilknytning til almindelige hospitaler i byerne. Det nye psykiatriske hospital i Glostrup havde denne ønskede placering tæt ved det nyopførte centralsygehus. Ønsket om en nær forbindelse mellem psykiatri og somatik havde både en praktisk og en symbolsk funktion. Udover at de forskellige faglige specialer kunne udveksle erfaringer, var der fordele i, at det psykiatriske og det somatiske hospital i Glostrup kunne deles om varmecentral, vaskeri og laboratorier. Forbindelsen afspejlede sig også fysisk med et stort underjordisk tunnelanlæg, der forbandt de to hospitaler. For psykiatrien havde placeringen af hospitalet samtidig en vigtig signalværdi i befolkningen i forhold opfattelsen af psykiske lidelser. Ved indvielsen af hospitalet i 1960 blev det således fremhævet, at "Jo, nærmere de psykiatriske afsnit knyttes til andre afsnit, jo tydeligere bliver det slået fast, at det her drejer sig om sygdomme ganske på linje med de legemlige sygdomme".[605] Psykiatrien skulle ikke længere være noget for sig, og det samme gjaldt opfattelsen af sindssygdommene.

Arkitektonisk afveg hospitalet i Glostrup også ved dets lave bygninger, der kun var opført i en etage, hvor de ældre hospitaler gik i højden med to eller tre etager. Patientafsnittene adskilte sig også bevidst fra forgængernes med et stort antal 1- og 2-sengsstuer og 4-sengsstuer, der var at betragte som et maksimum. Årsagen var, som 1956-betænkningen forklarede, at "Erfaringerne fra de store sovestuer på de gamle hospitaler er overordentlig skræmmende, og man har måttet tage konsekvenserne heraf". Man havde også tilstræbt at give hospitalet i Glostrup et hjemligt præg, således at patientafsnittene var udformet i gulstens parcelhuse til 15-20 patienter og med hver sin store have. Ved oprettelsen var der 21 voksenpsykiatriske sengeafsnit med i alt 394 senge, hvilket var lidt over de 350, som betænkningen anbefalede som idealet.[606] Desuden var der blevet etableret en børnepsykiatrisk afdeling med plads til 25-30 patienter. Adskillelsen fra de gamle hospitaler til de nye blev også markeret ved indvielsen i Glostrup i 1960 med en navneændring således, at man

gik bort fra ordet sindssygehospital til fordel for statshospital. Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler skiftede i samme periode også navn til Direktoratet for Statshospitalerne.

Men de nye hospitaler repræsenterede dog kun små skridt i forhold til ændringen af hospitalsstrukturen. Som det blev fremhævet i betænkningen fra 1956, var det "klart, at der fortsat vil være ældre sindssygehospitaler af andre typer, og at den overvejende del af patienterne i lang tid fremover vil være anbragt på sådanne hospitaler."[607] Ved indgangen til 1958 så billedet af pladsforholdene heller ikke markant anderledes ud i forhold til den foregående periode. Hele psykiatrien omfattede ca. 11.500 sengepladser, hvoraf den statslige psykiatri tegnede sig for knap 7.700. Der var sket en udbygning med psykiatriske plejehjem samt et nyt hospital, der var blevet indviet i Brønderslev i 1957 og havde plads til ca. 300 patienter. Dertil kom en ny psykiatrisk afdeling i Slagelse med lidt under 40 sengepladser og et par nervesanatorier, der havde ca. 240 pladser. Men derudover var det småt med forandringerne.[608]

Forholdene havde heller ikke ændret sig markant ved periodens udgang ti år senere. Strukturen var den samme med ni store statshospitaler med tilsammen 7.290 pladser ud af et samlet tal for hele psykiatrien på i alt 11.704 pladser. Antallet af senge på de store statslige institutioner var ikke skåret meget ned og lå flere steder på over 1.000, og det samme gjaldt for Sct. Hans Hospital, der stadig i 1967 havde over 2.000 sengepladser. I forhold til tidligere var sket en større udbygning af de psykiatriske afdelinger, som var blevet placeret på flere hospitaler uden for hovedstaden samt psykiatriske afdelinger på centralsygehusene i Randers, Herning og Esbjerg. Herunder havde det også været et sigte at fremme den ambulante behandling.

Men en vigtig ændring kunne i denne forbindelse ses i statistikken over udskrivninger fra de psykiatriske institutioner. Billedet fra 1950'erne med en overvægt af patienter, der havde været på hospitalerne i over 10 år, var blevet vendt. Ved en optælling på statshospitalerne blev langt størstedelen af patienterne udskrevet efter 14 dage til to måneders ophold. Ud af en samlet gruppe på ca. 13.000 patienter var der kun en restgruppe på ca. 200 patienter, der stadig var på hospitaler efter ti år eller mere. I det samlede tal for hele psykiatrien udgjorde denne gruppe nu kun 1,3 procent mod 51,3 % i 1952. Langt hovedparten af patienterne blev i 1967 udskrevet til eget hjem. En del af forklaringen var dog også, at mange af de ældre patienter, som havde været på hospitalerne i årtier, var blevet overført til psykiatriske plejehjem, som ikke figurerede i statistikken.[609]

Åndssvageforsorgen

I 1957 lå den strukturelle ændring med Statens Åndssvageforsorg endnu to år fremme i tiden, og i forhold til perioden fra 1945 havde institutionslandskabet heller ikke forandret sig radikalt. Antallet af pladser på Ø-stifternes Åndssvageanstalt var kommet op på ca. 3.400, mens De Kellerske Anstalter med de tre store hovedinstitutioner i Brejning, Ribe og Vodskov med filialer havde forøget deres pladser til omkring 4.100. På samtlige åndssvageanstalter fandtes der i alt 7.511 pladser og derudover 7.376 i familiepleje, 721 i ventetidsforsorg samt 510 i prøveudskrivning. Det gav et samlet pladsantal på 16.118 eller 3,6 pr. 1000 indbyggere.[610]

Med den nye åndssvagelov i 1959 blev den tidligere todeling mellem Ø-stifterne og de jyske anstalter brudt, og Statens Åndssvageforsorg blev i stedet opdelt i 11 forsorgscentre med 800-900 pladser under en større centralinstitution. Selvom man havde de store institutioner: Ebberødgård, Andersvænge, Rødby, Brejning, Ribelund, Vodskov og Sølund, var det dog et problem, at der ikke fandtes større institutioner i bestemte områder af landet, hvor man ønskede forsorgscentre oprettet. Det drejede sig om Fyn, hvor Statens Åndssvageforsorg derfor måtte overtage et tidligere børnehospital i Nyborg til formålet, Midtjylland, hvor man overtog Røde Kors institutionen Hald Ege ved Viborg, og Sydøstsjælland, hvor det tidligere tuberkulosesanatorium Evensølund blev anvendt til centralinstitution. I København blev der oprettet to forsorgscentre omkring centralinstitutionerne Lillemosegård og Børnehospitalet i Vangede. Hvert af de 11 forsorgscentre skulle have en firhovedet centerledelse bestående af en lægechef, pædagogisk chef, inspektionschef og økonomisk chef.[611]

Derudover blev der påbegyndt et omfattende byggeprogram, hvor Statens Åndssvageforsorg både ville foretage en udbygning af børnehaver, skoler og værksteder, samtidig med at man ville udtynde de store gamle institutioner, der også skulle moderniseres. Det skulle vise sig at være et vanskeligt projekt, da byggestop og nedskæringer prægede arbejdet i perioden 1962-1966.

Det blev især udbygningen af den eksterne forsorg, der blev prioriteret, og der blev lagt planer for oprettelse af eksternatskoler over store dele af landet. Ligesom i psykiatrien søgte man også at opprioritere forskningen og tilknytningen til somatikken. Kort efter det psykiatriske byggeprojekt i Glostrup, etablerede Statens Åndssvageforsorg et samarbejde med LEV om en kommende forskningsafdeling, der skulle ligge samme sted. En 24.000 kvadratmeter stor byggegrund ved Glostrup Hospital blev købt i 1962 af Statens Åndssvageforsorg. LEV oprettede

samtidig en forskningsfond til brug for den kommende forskningsafdeling. Som det blev noteret i LEVs tidsskrift samme år, var der "med købet af en grund i Glostrup taget det første skridt hen imod etableringen af et forskningscenter, som vil få til opgave at beskæftige sig med åndssvagehedens lægelige, psykologiske og sociale problemer". Der blev efterfølgende også søgt om økonomiske midler fra Kennedy-Fondet – oprettet af den amerikanske præsident-familie til støtte for forskning i åndssvaghed – og i 1967 kunne en afdeling, som fik navnet Kennedy-instituttet indvies i Glostrup.[612]

Et af de helt centrale byggeprogrammer blev de såkaldte montageskoler, hvor 32 nye eksterne skoler til brug for hjemmeboende åndssvage børn skulle oprettes over hele landet. På grund af byggestop kom byggeriet først i gang i 1964, men planen holdt, og den sidste af de 32 skoler blev indviet i 1969. Der blev desuden gjort en indsats for, at der efter skoletidens afslutning også skulle være tilbud i form af værksteder. Beskyttede værksteder med industrielt arbejde blev opprioriteret og blev i løbet af nogle år et alternativ til det traditionelle arbejde i landbrug og gartneri, som før hen havde præget beskæftigelsen i åndssvageforsorgen. I samarbejde med LEV udbyggede Statens Åndssvageforsorg også forskellige bo-tilbud i form af pensionater, kollegier og aflastningshjem.[613]

I 1967 havde billedet ændret sig meget i forhold til ti år tidligere Der fandtes nu ca. 9.000 pladser ved de interne institutioner i de 11 forsorgscentre. Der var især sket en markant udbygning af de eksterne institutioner, som ifølge periodens medicinalberetning var kommet op på ca. 5.200 pladser. Desuden var der kommet et stort antal pladser i børnehaver og skoler samt hjemmepleje og familiepleje, således at der i statistikken blev regnet med 21.213 personer under åndssvageforsorgen. Forøgelsen blev også afspejlet i driftsudgifterne, der gik fra 93 millioner i 1960-61 til ca. 400 millioner i 1968-69. Fraregnet prisstigningerne var der tale om en tredobling af de reelle udgifter. Men medaljen havde også en bagside. Som arkitekten Erik Ejlers, der havde været med til at udvikle åndssvageforsorgens skolebyggeri, bemærkede i 1969, var der i løbet af et årti "gennemført en meget omfattende ekstern forsorg (…). En mindst lige så væsentlig erkendelse, som på en lidt tragisk måde har ladt de gamle institutioner med deres håbløst forældede og helt uacceptable bygninger i stikken, er måske nok den, at enhver tanke om modernisering – og dermed reduktion af beboertal – af afdelingsbygninger er uigennemførligt, uden først at bygge nyt". På de store institutioner som Ebberødgård lå antallet af pladser stadig på over 1.000, mens man i Brejning havde over 1.300 i 1967. Det betød samtidig, at problemerne fra den foregående periode flyttede med. Og det samme gjorde den offentlige kritik, som skulle blive udtalt mod periodens slutning.[614]

Børneforsorgen

Efter vedtagelsen af loven om børneforsorgen i 1958 fulgte allerede seks år efter en ny samlet reform for børne- og ungdomsforsorgen. Den konkrete baggrund var, at der i forbindelse med 1958-loven var blevet aftalt en revision af loven senest i sommeren 1963. Forud for denne planlagte ændring havde der i offentligheden været en debat foranlediget af et par dramatiske sager om børnemishandling og børneværnets svigtende tilsyn. Under en forespørgselsdebat i Folketinget januar 1962 spurgte socialdemokraten Kaj Andresen polemisk sin partifælle socialminister Kaj Bundvad: "Kan det være muligt i en moderne velfærdsstat, at et 2 års barn dør efter mishandling, til trods for der har været tilsyn med hjemmet?"[615] Uden at svare direkte på spørgsmålet pegede ministeren på, at tilsynet byggede på Steinckes socialreform fra 1933, og at et af ministeriet nedsat femmands ekspertudvalg allerede arbejdede på at forbedre tilsynet.

Efter at ekspertudvalget havde udarbejdet deres betænkning i januar 1963, gik der noget tid før lovforslaget blev udarbejdet, og den nye lov om børne- og ungdomsforsorg kunne først vedtages i juni 1964.[616] Loven betød bl.a., at reglerne for sagsbehandlingen blev forenklede i lovgivningen, men skulle så suppleres med cirkulærer og bekendtgørelser fra ministeriet. Loven fik dermed mere karakter af en rammelov. Børneværnsudvalget blev til børne- og ungeværnet. Reglerne for dets sammensætning var dog uændrede bortset fra, at det sociale udvalgs formand var født medlem. Staben af sagkyndige skulle i fremtiden udbygges med en børnepsykologisk konsulent, der skulle vejlede børneværnsudvalgene og samarbejde med børneværnskonsulenterne. Tilsynet med børn født uden for ægteskab m.v. blev erstattet af familievejledning. Igen markerede loven ikke et radikalt brud med traditionen fra børneloven i 1905 og Steinckes socialreform fra 1933, men handlede om omstrukturering, udbygning og forbedring af det bestående.[617]

Loven slog desuden endnu en gang fast, at anbringelse i private plejefamilier var at foretrække. Der blev nu lagt op til at satse endnu mere på denne løsning, så ikke kun de velfungerende, men også børn med mindre problemer kunne placeres i privat familiepleje.

Der blev iværksat en offensiv, som skulle puste nyt liv i plejeforeningerne og rekrutteringen af private plejehjem. I *Børneforsorgens Tidende* forsøgte den tidligere overinspektør for børneforsorgen Oluf Skjerbæk at tale plejehjemsforeningerne op. Med en række korte indlæg om forskellige foreningers aktiviteter fremhævede han såvel det store arbejde, som blev gjort, og det arbejde der skulle gøres.[618] Det var dog ingen succes. Tal fra direktoratet viste, at mens der efter

1958-reformen havde været en pæn vækst i familieanbringelser, så var tallet faldende op gennem 1960'erne.[619]

Hovedparten af de anbragte børn og unge blev i 1957 stadig placeret på forskellige typer af institutioner. Af børnene kom størstedelen på børnehjem, hvor der dette år var indskrevet 3.184 børn, mens en mindre del kom på skolehjem, sinkehjem og behandlingshjem. De unge blev fordelt på lærlingehjem, ungdomshjem, fredhjem og mødrehjem. Et større antal børn og unge kom desuden på optagelses- og iagttagelseshjem. I 1957 lå det samlede antal indskrevne børn og unge på 9.098. Anbringelserne var faldet en del i forhold til de meget høje tal fra perioden omkring 2. Verdenskrig, og det var en tendens, som fortsatte frem mod 1967. Dette år var antallet af indskrevne børn og unge faldet til 7.568. Sammenlignet med åndssvageforsorgen var udgifterne til børneforsorgen heller ikke vokset i samme omfang. Udgifterne til foranstaltninger for børn og unge gik fra ca. 111 millioner kroner i 1958 til 254 millioner i 1968.[620] Kritikken af børneforsorgen stilnede heller ikke af. Sager om mishandling på institutioner og i plejefamilier, svigtende tilsyn, børn der faldt gennem det sociale sikkerhedsnet og forældre, der krævede deres børn tilbage prægede stadig mediernes dækning af børneforsorgen i 1960'erne. Med udgangen af 1960'erne var børneforsorgen nok reformeret, men havde ikke god pressedækning. Der havde bredt sig en opfattelse af, at børnehjemmene var ude af trit med tidens syn på børn og opdragelse.[621]

Særforsorg og arbejdsanstalter

I 1957 var ændringer på institutionerne for de døve også blevet synlige. De døves forældres ønsker om at beholde deres børn i hjemmet i stedet for at sende dem på statens døveskoler i København, Nyborg og Fredericia kunne ses afspejlet i færre institutionspladser til elever, der havde bopæl på de tre statslige institutioner. I 1957 lå disse på lidt over 100 mod over 300 i 1945. Nye døveskoler, hvor børnene blev undervist, men ikke boede, var samtidig kommet til.

En lignende udvikling havde ikke gjort sig gældende blandt de blinde, hvor de to statslige blindeinstitutter i København og på Refsnæs udgjorde undervisnings- og opholdstilbuddet for de blinde børn og unge. Størstedelen af de ca. 200 pladser på de to institutioner var stadig for interne elever, og en udbygning af skoler i lokalområderne var ikke blevet foretaget i tiden frem til 1957. Som tidligere nævnt, var det først fra 1960'erne, at blinde børn blev inkluderet i folkeskolen.

Samfundet og Hjemmet for Vanføre havde i forhold til 1945 udbygget deres tilbud i perioden frem til 1957, hvor der både var kommet nye skoler til vanføre børn med Geelskov

Kostskole i Virum samt en større ekspansion af hjem til handicappede børn og spastikerbørnehaver i både Jylland og på Sjælland. Der var således her sket en forøgelse af de interne pladser.

Også forsorgen for epileptikerne under Kolonien Filadelfia i Dianalund var vokset i årene efter 1945, således at Kolonien Filadelfia i 1957 rådede over ca. 1.200 sengepladser, hvor lidt over 250 af pladserne var beregnet til sindssyge og nervepatienter. Hospitalet var også opdelt i tre selvstændige afsnit i form af en nerveafdeling, en sindssygeafdeling og en epileptikerafdeling – afsnit med hver sin overlæge.[622]

I forhold til størstedelen af særforsorgen var udviklingen gået i en anden retning på arbejdsanstalterne. Med ændringen af forsorgsloven i 1961 blev arbejdsanstalter til forsorgshjem. I 1967 fandtes der 13 forsorgshjem med 980 pladser. Det lå en pæn del under de 22 anstalter, der var blevet registreret i betænkningen om arbejdsanstalterne, der pr. 31. marts 1957 tilsammen havde 1.569 pladser.[623] Af disse pladser var 1.330 beregnet på mænd, der dermed udgjorde langt størstedelen af arbejdsanstalternes klientel. Nedgangen af pladser var præget af en markant ændring af forsorgshjemmenes klientel. Nogle af de velkendte gruppe forsvandt, og nye kom til. Klienterne blev yngre og kom til at bestå af mennesker med svagt helbred og begrænset psykisk overskud til at klare sig i et samfund med hastige forandringer. En del af de ældre klienter, som tidligere havde optaget pladserne på anstalterne, blev efter 1957 også håndteret af andre institutioner. Alderdomshjem og hjemmepleje tog sig af de gamle, mens alkoholambulatorier fik flere af alkoholikerne og psykiatriske afdelinger og plejehjem gav plads for de plejekrævende, sårbare og sindslidende.[624]

Ændringer og symbolpolitik

I psykiatrien spillede det en vigtig rolle at få ændret billedet af hospitalerne i offentligheden. Og med ændringen i indlæggelsesmønstrene hen imod kortere ophold på hospitalerne havde psykiatrien i højere grad nærmet sig somatikken. Også på andre fronter forsøgte man at udjævne forskellene mellem de almindelige hospitaler og de psykiatriske. Den gamle arv fra de tidlige statshospitaler, hvor patienterne var opdelt efter forskellig socialklasse, blev forladt i 1956. Den sidste rest af dette system eksisterede på hospitalerne i Vordingborg og Middelfart, hvor der fandtes en såkaldt førsteforplejningsklasse for velstående patienter, der betalte sig til en bedre kost end de øvrige patienter, havde særlige smagfuldt indrettede afdelinger med mahognimøbler og måtte benytte deres

eget tøj i modsætning til de øvrige patienter, der skulle iklædes hospitalernes lidet populære beklædning.[625]

Ændringerne medførte også, at flere patienter måtte anvende deres eget tøj, selvom der stadig langt op i 1980'erne var indlagte, der gik rundt i det gamle hospitalstøj. I Vordingborg og på andre hospitaler ønskede man også et opgør med det lukkede præg, som de fleste hospitaler havde med gitterporte og høje mure, som omkransede hospitalerne. Flere forsøg med åbne afdelinger og enkelte eksperimenter med nedbrydning af det hierarkiske hospitalssystem som i Glostrup blev også foretaget. Men de eksperimenterede læger repræsenterede som sagt ikke en stor og vægtig gruppe i psykiatrien. Der foregik samtidig ikke en større udskiftning af overlægerne på statshospitalerne i 1950'erne og 1960'erne. Hovedparten af overlægerne havde også siddet på deres poster i den foregående periode og repræsenterede den gamle tradition. På Statshospitalet i Viborg sad overlæge Anton Frøkjær Thomsen fra 1938 til 1963, i Nykøbing Sjælland bestred Otto Jacobsen stillingen fra 1939 til 1970, mens Jørgen Ravn i Middelfart også først gik på pension i 1970 efter 18 år i chefstolen. Den mest vedholdende overlæge var Erik Strömgren i Risskov, der først takkede af i 1980 efter 35 år som leder af hospitalet ved Århus. De øvrige stillinger ved statshospitaler blev som regel besat af afdelingslæger, der også havde været del af den foregående periode.

Et lignende billede tegnede sig i åndssvageforsorgen, hvor de mest fremtrædende overlæger som Gunnar Wad og P.A. Schwalbe-Hansen begge sad frem til 1974 efter henholdsvis 36 og 34 år i deres lederstillinger. De havde samtidig vanskeligt ved at affinde sig med de nye forhold i åndssvageforsorgen, der gennemgik langt større ændringer end i psykiatrien. Ligesom i psykiatrien handlede en del af det nye projekt i åndssvageforsorgen om at rykke holdninger i befolkningen samtidig med at forholdene for de åndssvage skulle gå mod større ligestilling. En del af uenigheden mellem forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen på den ene side og overlægerne på den anden drejede sig om praktiske ændringer på institutionerne. På et bestyrelsesmøde i maj 1967 på Ebberødgård blev spørgsmålet om de åndssvages tøj berørt. Bank-Mikkelsen havde ønsket, at man gik bort fra patient-tøjet, men kunne konstatere, at det ikke var sket på Ebberødgård. På arealerne uden for mødelokalet gik mange af patienterne stadig rundt i blåt drejlstøj, og Bank-Mikkelsen bad om "at man udrydder det".[626] Også personalets tøj kom til diskussion, og Bank-Mikkelsen så gerne, at plejepersonalet begyndte at bruge deres eget tøj. Et særligt udvalg måtte nedsættes i 1963 for at vurdere spørgsmålet. Schwalbe-Hansen og andre af overlægerne var ikke glade for forslaget. "Himlen bevare os for privat tøj. Vores funktionærer skal se pæne ud, deres tøj skal sys efter mål, men det bør overlades til hvert enkelt hospital at finde frem til de typer, som det nu finder smukkest

og mest hensigtsmæssige", mente Schwalbe-Hansen. "På Ebberødgård gik – i de lykkelige gamle dage – sygeplejerskerne i hvidt og plejerskerne i blåt. Forklæderne var ens. Lægerne gik i kitler, plejerne i korte jakker", forklarede Schwalbe-Hansen. Også Gunnar Wad var stærkt imod forslaget og mente, at det ville betyde, at "fastelavn varer hele året". Efter flere års diskussioner var spørgsmålet endnu ikke endeligt afgjort, men i en betænkning fra 1969 blev det noteret, at "Spørgsmålet om, hvorvidt medarbejderne skal have adgang til helt at afstå fra tjenestebeklædning, har udvalget ikke taget stilling til, men mener at dette spørgsmål kun kan afgøres af det enkelte forsorgscenter under hensyntagen til de hygiejniske krav i det aktuelle tilfælde".[627] På dette tidspunkt var uniformernes tid ved at være forbi i særforsorgen, men Gunnar Wad kæmpede stadig imod, indtil han i 1972 resignerede og trak sig fra beklædningsudvalget.

Et andet stridspunkt omhandlede anvendelsen af legemlig revselse. I 1960 udsendte bestyrelsen for Statens Åndssvageforsorg en skrivelse til alle forsorgscentre, hvor det blev indskærpet, at det var "forbudt under nogen form at slå patienter, og at overtrædelse af dette forbud ville medføre indstilling om afskedigelse." Forsorgscentrene blev samtidig pålagt straks at indberette sager til bestyrelsen.[628]

De enkelte institutioner havde i forvejen interne cirkulærer, som forbød brugen af legemlig revselse. Det nye var, at det ikke længere var overlægen, der var den øverste instans i sager om ureglementeret brug af magt, men Statens Åndssvageforsorg.[629] Men det var også nyt, at personalet ikke "under nogen form" måtte slå, og bestyrelsen blev bedt om at uddybe, hvad der helt præcist lå i dette ordvalg. Bank-Mikkelsen anså det imidlertid for overflødigt at give en nærmere definition af forbuddet, som var "klart og kategorisk." I et længere og frustreret brev til bestyrelsen giver overlæge i Brejning, Martin Claussager udtryk for, at skrivelsen havde "bevirket en vis ængstelse og usikkerhed" hos personalet, som opfattede ordene "under enhver form" således, at de ikke måtte sætte sig til nødværge, "såfremt de overfaldes af en eller flere patienter." Skønt distributionen af skrivelsen var foregået med størst mulig diskretion, havde patienterne erfaret skrivelsens indhold, og det havde efterhånden skabt en uholdbar situation for personalet og "givet anledning til forskellige provokationer fra de vanskelige patienters side. F.eks. en udtalelse som denne: 'Nå, nu gælder det nok om for jer at holde gulerødderne i lommen', 'nu må I sgu ikke røre os' og lign." Overlægen beskriver derefter to episoder, hvor patienter i beruset tilstand havde optrådt "provokerende på offentlig vej" og afslutter brevet: "Byens befolkning er blevet opskræmt over disse episoder. Man er ængstelig for, dels at patienterne har fået for mange penge mellem hænderne, dels for at institutionen ikke mere er i besiddelse af de fornødne disciplinære midler over for de

vanskelige kriminelle patienter, efter at tilgangen til Livø er standset. Da de omtalte berusede patienter skulle føres bort, var der 'opløb i gaden', for størstedelen bestående af plejeres hustruer og børn, der skal have råbt til de pågældende plejere: 'Lad patienterne blot te sig som de vil. I skal ikke røre ved dem. I risikerer at få jeres afsked."[630]

Det har formentlig været et fåtal af de episoder, der fandt sted efter 1960, som blev indberettet til bestyrelsen. Blandt klagerne handlede flere om vold mod patienter, men også om nedværdigende behandling, bl.a. var børn på en afdeling blevet tvangsmadet med kold havregrød, bundet og anbragt i et depot. I en anden sag var en patient blevet fodret med grøn sæbe. De sager, der kom omkring bestyrelsen, førte i flere tilfælde til afskedigelse med øjeblikkelig virkning. [631]

På et overordnet plan handlede konflikterne om de praktiske problemer om gamle hierarkier, som ikke længere stod helt så fast. Forskelle mellem patienterne begyndte at blive udjævnet, og forholdet mellem patienter og plejepersonale kom også i fokus. Overlægernes position øverst i systemet var heller ikke længere så sikker. Desuden var der begyndt at herske tvivl om rollefordelingen internt i plejepersonalet. De hierarkiske systemer afspejlede sig i rutiner omkring kost, mad og arbejde, og i regler for hvad institutionernes forskellige grupper kunne gøre over for hinanden. I det gamle system var kosten ikke ens for institutionernes grupper, ligesom beklædningen var forskellig og viste gruppernes plads i systemet. Der var også meget divergerende regler for, hvad de enkelte måtte og ikke måtte. På institutionerne var det forskelligt, hvor hurtigt ændringerne i hierarkierne forplantede sig, men det er et tema, der fylder meget i medarbejdernes fortællinger om livet på institutionerne.

”Man talte ikke med børn på Bethlehem”

Rene Halds erindringer fra Børnehjemmet Bethlehem 1954-1966[632]

Rene foran Bethlehem.
(Forsorgsmuseet)

”Jeg er kommet i tanke om noget mere, ring!” Telefonbeskeden ligger på mit bord, og ordene er Renes. Efter vores første møde for efterhånden lang tid siden, har vi holdt jævnlig telefonisk kontakt. Snakken handler som oftest om Renes erindringer fra de 12 år i hans liv, og som han tilbragte på Bethlehem - et nu lukket børnehjem i Høje Sandbjerg med plads til ca. 50 børn.

”Nej, nu har jeg ventet hele livet på det her, vi holder fast på aftalen”

I 1883 tog justitsråd Carl Petersen initiativ til at oprette det kristne børnehjem Bethlehem, for som han sagde: ”Der går så mange drenge rundt uden tilholdssted, dårligt klædt og uden hjemlig baggrund.” I starten indrettede man sig i et hus på Bjælkes Allé i København og udvidede knapt tyve år senere med en afdeling i Brønshøj. I 1920 valgte man at købe en rigmandsvilla ved Høje Sandbjerg, ca. 20 kilometer fra København og slå de to hjem sammen. Her lå Børnehjemmet Bethlehem til det lukkede i 1982. En kold januardag er jeg kørt fra Fyn for at tale med Rene, der i dag bor ca. fem kilometer fra sit gamle børnehjem i et anneks til en større villa. Han har selv rettet henvendelse efter at have hørt om undersøgelsen i radioen og er tydeligt nervøs, da jeg taler med ham i telefonen. Han er lige ved at aflyse vores møde, men afbryder så sig selv: ”Nej, nu har jeg ventet hele livet på det her, vi holder fast på aftalen.”

Jeg ringer på døren og Rene åbner smilende op og inviterer mig indenfor. ”Jeg har ikke været specielt nervøs. Jeg har været nervøs hele mit liv,” starter Rene ud med at sige og spørger, hvor lang tid vi har. ”Jeg har hele aftenen,” svarer jeg, hvilket beroliger ham. Renes lejlighed er sparsomt indrettet, men med en stor bogreol, fyldt med de nyeste skønlitterære værker og med en mindre samling langpiber hængende for enden. Et par trommer og en guitar står langs væggen og i vindueskarmen kan jeg skimte et par velholdte bonsaitræer. Rene har købt gourmetkaffe og chokolade til interviewet, og vi taler om løst og fast, mens han sætter det hele frem. Endelig sætter vi os ved det lille bord i stuen og begynder at skrue tiden tilbage. Det falder ikke svært for Rene, for hvem oplevelserne på Bethlehem stadigvæk fylder meget.

Rene har tydeligvis meget at berette og ved nærmest ikke, hvordan han skal starte. ”Lad os få noget på papiret,” udbryder han. Med jævne mellemrum stiller han sig på en lille taburet i stuen og ryger ud af vinduet.

”Man tog biblen og fjernede ordet kærlighed og så opdrog man efter den”

”Jeg er født på Rigshospitalet den 7. december 1951, (…) det skal jo nok med, at jeg var mere eller mindre dødfødt, (…) da jeg så overlever, så anbringer de mig på et spædbørnsbørnehjem inde i København”. Sådan starter Renes fortælling. Hans første egentlige erindring stammer dog fra Børnehjemmet Bethlehem, hvor han blev anbragt som 3-årig. ”Grunden til jeg kom på børnehjem, det var fordi min mor boede til leje i en villa i en kælderlejlighed, hvor der var fyrrum ved siden af,

og sådan må man ikke bo. Jeg er højst sandsynligt tvangsfjernet, det vil jeg tro. Men det får jeg måske aldrig af vide."

Børnehjemmet var indrettet til 50 børn i aldersgruppen 3-14 år og havde egen park og have. Lederen af stedet var frk. Karen Kruckow, en person der skulle komme til at præge Renes første mange år, og ikke mindst tiden efter. Rene prøver at tænke tilbage: Hurtigt begynder fortællingerne at stå i kø. De handler om hverdagen og rutinerne. De gode oplevelser og de dårlige – mest de dårlige.

"Vi kan lige så godt starte fra tiden, før jeg går i skole, jo. Der husker jeg ikke så meget, men jeg husker selvfølgelig nogle ting. Vi står jo op om morgenen. Så var der en lang stribe håndvaske, og der skulle vi så vaske os. Fødder, ansigt og ørerne og halsen. Ikke numsen og tissemanden, det skulle vi ikke. Det var først om fredagen. (...) Det var koldt, jeg havde jo tisset i sengen. Alt var vådt." Bagefter gik alle børnene ned i spisesalen, hvor man blev inspiceret, før man kunne sætte sig til bords og spise sin øllebrød. Skolebørnene blev herefter sendt af sted til den lokale skole, mens de små børn løb ud og legede, indtil de skulle have frokost. Bagefter blev børnene placeret omkring de små borde i stuen for at sove til middag. Rene viser mig med kroppen, hvordan man skulle ligge sig ind over bordet og placere sit hoved imellem armene.

"Så fik vi ellers at vide, at vi skulle sætte os ned, og så skulle vi sove. (…) Jeg kan sgu ikke huske, jeg ikke har faldet i søvn."

Senere begynder Rene på Gl. Holte skole, som var den lokale skole, alle børnehjemsbørnene gik på. Man skulle altid komme hjem og overholde spisetiderne, husker Rene, men det var ikke altid, man nåede det. Rene fortæller: "Jeg vidste jo godt, hvad det betød, hvis man ikke passede spisetiderne. For det første fik du ikke noget mad, og så var der også en form for straf, og den kommer nu: Så blev der sagt til os, da vi så kom hjem 'hvor helvede' og så klap – hele tiden den der med at slå, (…) der var ikke noget ruskeri, men man blev slået. Vi blev ikke sparket, det gjorde vi ikke. Men det var hele tiden, og man vidste, at man fik en på skallen. (…) Nå så røg jeg op på sovesalen og fik jo ikke noget mad. (…) Så skulle vi stå sådan her."

Rene viser, hvordan man skulle stå helt stiv og musestille ude langs væggen, mens personalet sad i midten og spiste ostemadder. "Når vi havde stået rigtig pænt længe, så kunne vi få lov at sætte os ned. Det er kraftedeme tortur," udbryder Rene. Der var jo mange måder at "overleve" på, når man var på børnehjem, fortæller Rene. "Altså, hvis du var dygtig til at løbe og springe og hoppe og klatre i træer og sådan noget, der. Så var du noget. Altså, hvis du kunne noget, også med dine hænder; var god til at tegne eller sådan et eller andet, så var du højere oppe i

hierarkiet.” Rene var meget bevidst om sin egen metode: ”Jeg kan jo ligne en, der er meget uskyldig ikke. Det lærte vi jo, vi lærte at se søde ud, ikke. Og bare man så sød ud, og hvis man kunne smile, nu har jeg jo også nogen, det har jeg jo stadigvæk, sådan rimelig flotte tænder ikke. Og måske er det tænderne, der har reddet mig.”

Vi griner begge to, skifter emne og begynder at tale om børnehjemmets indretning: ”Vi var jo selvforsynende med alt. Vi havde to store frugtplantager, hvor der var hindbær og porrer og selleri – alt sådan noget – hvidkål og rødkål, og alt det, der så blev samlet op af ting og sager. Og så røg det ned i sådan en stor kule, vi havde nede i haven. Det kunne jeg egentlig godt lide det rum, for så kunne man gemme sig, så kunne man blive væk. Det var bygget ind i en skrænt, og så var der sådan en dør (siger knirkende lyd), så kunne man gå ind og sidde. Og det lugtede sådan fugtigt.”

Vi har talt sammen i en time, og det er så småt ved at blive mørkt udenfor. I telefonen har jeg aftalt med Rene, at vi skal prøve at køre ud til Bethlehem, så jeg sætter min diktafon på pause. ”Nu skal vi ud på børnehjemmet, ude i skoven,” siger Rene begejstret og begynder at synge en strofe fra en sang, jeg ikke kender.

En gåtur tilbage i tiden

Rene viser vej. ”Du skal køre ned her!” Vi drejer af og følger Renes gamle skolevej. Rene peger ind på skolen og fortæller: ”Der stod 700 elever udenfor, og den sidste klasse, der kommer op, det var os, og så stod de og råbte oppe i vinduerne.” Lærernes sætninger fra dengang har Rene heller ikke glemt: ”Du lærer aldrig noget, du bliver aldrig, du kan jo ikke. Det kan ikke nytte noget med dig, du er færdig som popsanger.” Vi kører af en lille markvej, og oppe på en bakke kan jeg se den pragtvilla, som engang var et børnehjem – Renes børnehjem. Naturen er flot, med bakker, skov og søer. Vinden suser, da vi træder ud af bilen, og det er bidende koldt. Rene skutter sig en smule og tænder en smøg – jeg tager et billede. Det gamle børnehjem ligner nærmest et slot med elektronisk gitterlåge og utallige overvågningskameraer. ”Vi skal også op til originalindgangen,” siger Rene og går beslutsomt af sted.

”Du skal forestille dig det børnehjem med røde mursten og sort tag. Meget, meget, meget dystert.” Ved siden af den gamle indgang løber en lille sti imellem børnehjemmet og en stor fyrreskov. ”Har der altid været en lille sti her?” spørger jeg nysgerrigt. ”Ja, men vi måtte ikke gå i skoven jo,” fortæller Rene og går med raske skridt op af stien, mens jeg forsøger at holde trit.

Rene peger ind mod højre: ”Der var sovesal for de store drenge. Der kom man over, når man blev stor.” Den lille sti ender ved en skrænt og Rene stopper op. ”Her har jeg gemt mig mange gange. Der kunne man lige glide ned og kravle op ad stenene.” Naturen betød meget for Rene, måske især når han mindes og tænker tilbage. ”Den har givet mig ro, det har den. Og træerne og blæsten og skoven og roen også, mørket.

”Da vi var mindre, der sad frøkenerne og fik aftente og deres ostemad, og vi var jo ikke, vi fik jo ikke noget. Men det er ufatteligt den ondskab, der har været, det var ondskab, jeg følte mig ikke tryg, jeg følte mig meget utryg!”

”Oplevede du aldrig noget tilsyn fra myndigheder, imens du boede herude,” spørger jeg. ”Jo, bestyrelsen kom nogen gange, og så fik vi jo pænt tøj på. Alt svineriet blev ryddet af vejen.” ”Spurgte de ind til, hvordan I havde det?” spøger jeg uddybende. ”Nej, nej, nej. Man talte ikke med børn på Betlehem, det gjorde man ikke.”

Det er koldt, og vi går tilbage mod bilen. Pludselig kommer Rene i tanke om noget: ”En lille sjov ting, vi havde en der hed, hvad fanden hed han, Jørgen eller et eller andet. Han var altså skæv i hovedet. Han var tilbagestående. Ham gav jeg sådan en hestepære og sagde, det var en romkugle.” Vi sætter os ind i bilen og kører tilbage til Renes hus.

En tid med store forandringer

Vi sidder tilbage i den varme stue og spoler tiden lidt frem til den næste milepæl i Renes fortælling. Den 1. maj 1960 begynder der at ske ændringer på Bethlehem, da Karen Kruckow flytter væk fra Børnehjemmet og Sigvard Peder Jensen og hustruen Marie bliver det nye forstanderpar. Normeringen falder hurtigt fra 50 til 30, pædagoger begynder så småt at blive ansat, børnene bliver inddelt i mindre grupper, og sovesalene bliver afskaffet – det var en tid med store forandringer.

Rene kan tydeligt huske ændringerne, men må også erkende, at den pædagogiske håndsretning kom for sent for ham; han var ødelagt, som han selv siger. ”Jeg kunne ikke tage imod og var så smadret oven på det der. Da Marie og Sigvard kom, der var jeg så ødelagt. Jeg oplevede skiftet, og det var også den tid, hvor man virkelig begyndte at tage fat, (…) men hvis du ville hjælpes, blev du nødt til at give noget, ikke? Ellers så sker der ikke en skid, hvis du ikke siger noget, så ved folk ikke, hvad de skal gøre ved dig.” Senere har Marie under en privat sammenkomst fortalt Rene, at de overvejede at sende ham til Ebberødgård og dermed ind under

åndssvageforsorgen. Den kommentar har Rene haft meget svært ved at slå ud af hovedet, og den forfølger ham stadigvæk den dag i dag.

I 1970 begyndte Sigvard og Marie på en stor ombygning af Bethlehem og indrettede bl.a. 2-mandsværelser og 1-mandsværelser. "Sigvard var jo ikke pædagog, men han var sindssygt dygtig til at få ordnet de der ting. Og der var jo ingen penge jo, han gik jo selv og satte vægge op og brød vægge ned, og der blev lavet de der værelser der. (…) Alle vores ståltallerkner forsvandt, det hele forsvandt. Så fik vi sådan nogle forskelligt farvede tallerkner. Jeg kan godt sige dig, det var en verden … de var jo helt, man blev ligefrem glad. Det var en form for noget tryghed, men også; hvad var det for noget?" I et interview i 1981 til *Børn i Tiden* fortæller Sigvard selv om de store ombygninger: "Ideen med denne ombygning var, at vi gerne ville prøve på at skabe en realistisk situation i vores pædagogiske arbejde. (…) Jeg vil gerne skabe et miljø, som det findes i en almindelig familie."

Den største ændring skete, da de første pædagoger blev ansat (i 1981 var fem medarbejdere med pædagogisk uddannelse ansat) og Sigvard og Marie fik deres egen forstanderbolig. "Så havde de pludselig ikke styr på hjemmet mere, så skulle de gå hjem, når de havde fri. (…) Det var jo to generationer, pædagogerne var jo unge, og Marie og Sigvard var jo langt over 50." Rene mindes en spændende, men også kaotisk tid med mange konflikter mellem de unge pædagoger og især Sigvard, som ikke brød sig om pædagogernes mange idéer. "De skulle fandme ikke komme her, nu havde de bygget det børnehjem op og sådan og sådan, han havde knoklet og ting og sager." Konflikterne kunne eskalere og kom flere gange til direkte håndgemæng. "Så skubbede de hinanden ned af trapperne og alt sådan noget, ikke. Jeg tror, det skete et par gange, og så tror jeg nok på en eller anden måde, der kom en dæmper, altså, jeg var rimeligt gammel der, da tingene kom på plads, men der er jo nok gået en 5 år med sådan noget."

Det er ved at blive sent, og det er for længst blevet mørkt udenfor. "Da du var lille, Rene, og var på børnehjem, hvad havde du så af drømme for fremtiden?" spørger jeg Rene. Han svarer uden at tøve: "At kunne spille på tromme. Der var ikke så meget andet. At være musiker og spille på tromme. Ja, og bare få lov at slå på tromme. Jeg kunne jo spille mine hænder til blods, altså det er ikke fordi, de skulle bløde, men det gjorde de. Der var fuld knald på. Jeg kan spille i timevis. Du kan lige prøve at høre lidt. Jeg sidder sådan her." Rene sætter sig hen til sin tromme og begynder at spille lidt, før han igen sætter sig hen til bordet.

”Hvad Fanden skal der blive af mig?”

Når man var fyldt femten, kunne man ikke længere bo på Bethlehem, og for Rene fulgte en svær tid. ”Da jeg begyndte at komme i puberteten, tænkte jeg: ’Hvad fanden skal der blive af mig.’ Der blev jeg meget bange. Der ønskede jeg bare, at jeg kunne være lille eller bare kunne få lov at sove, altid. Jeg råbte og skreg, jeg bandede og svovlede, hver gang jeg blev vækket.”

Rene blev først udskrevet til et pensionat i Vedbæk, senere flyttede han på Rudershøj Ungdomspension. For meget hash fører ham dog gang på gang tilbage til Bethlehem, hvor Sigvard og Marie giver ham lov til at sove på en madras i legestuen. Der har ikke været mange nøglepersoner i Renes liv, men på Rudershøj Ungdomspension møder han faktisk to af dem, Karsten og Knud. ”Karsten Andersen, det var forstanderen. Og så var der en, der hed Knud, han var pædagog. Utroligt dygtige mennesker, men jeg kunne ikke tage imod tingene. Jeg var bange jo, jeg ville hellere gå ud og vaske op eller vaske et gulv eller gå ud og ordne haven. (…) Jeg var en klods cement jo. De kunne ikke komme ind, de kunne ikke få fat i mig.”

De troede begge på Renes evner, men historien ender alligevel med, at Rene bliver ansat som rengøringsmand på Bethlehem. ”Jeg har arbejdet på børnehjemmet i mange år og blev også fyret engang. (…) Der var nogle pædagoger, der sagde, at jeg nok ikke skulle have været der, men altså, jeg gemte mig jo for verden.” Når Rene i dag tænker tilbage, var hans beslutning om at arbejde på Bethlehem noget han fortryder, men som han selv siger: ”Der var jo vaskeri, og der var de ting jeg plejede, og det var jeg jo tryg ved.”

Rene afbryder pludselig sig selv, og på en hemmelighedsfuld måde læner han sig hen imod mig: ”Skal jeg fortælle dig noget?” Jeg kan med det samme høre, at nu kommer der noget vigtigt. ”Da Børnehjemmet Betlehem lukkede, der brændte jeg .. jeg tror jeg brændte 100, eller måske mange flere, journaler af ude på børnehjemmet. Det sagde Sigvard jeg skulle. Det er jo ikke så godt. Det var ikke mit, (…) jeg ved der er brændt meget, der er brændt rigtigt meget!” Rene husker at han holdt øje med, at han ikke brændte papirer om sig selv, ”det foregik nede i parken,” fortæller han mig. Som historiker giver det et gib i mig, selvom jeg har hørt lignende historie om arkivalieafbrænding før. Jeg ville rigtigt gerne have læst Renes journal og hjulpet ham med at få klarhed over en masse ting, det må jeg nu indse bliver en svær opgave.

Efter lukningen af Renes gamle børnehjem har livet budt på mange udfordringer. Rene har arbejdet som rengøringsmand på mange forskellige institutioner bl.a. på Ebberødgård, hvor han ifølge Marie selv var tæt på at blive sendt hen. Han har også kæmpet med alkoholen, været på

antabus og opholdt sig tre år på Stolpegården, et Psykoterapeutisk Center i København. Da Rene blev udskrevet, følte han ifølge eget udsagn et enormt savn til det institutionsmiljø, han kendte så godt.

Det er svært for Rene at holde oplevelserne fra børnehjemmet på afstand, og de er på mange måder blevet en del af ham. Hvis en person med autoritet eksempelvis begynder at tale til Rene, stivner han og siger: ”Du må ikke skælde mig ud!” eller ”Det var ikke mig!” Ifølge Rene er denne angst for at gøre noget forkert helt indgroet i hans væremåde. ”Det hænger i og det har været meget slemt før i tiden.”

Rene har et andet eksempel fra børnehjemmet og begynder at fortælle: ” Når de store kom og skulle skide, så smed de os væk fra lokummerne. Om vi var midt i en lort eller hvad, så gjorde de det. Så når jeg hørte dem, så rejste jeg mig altid op. Du kunne aldrig få lov at skide i fred. (…) Der kom altid en, der var større og rev dig væk fra lokummet. (…) Ingen pardon der. Det er ret uhyggeligt. Så jeg har haft nogle underlige oplevelser med en pige, jeg engang havde. Hun kom ud på badeværelset, og jeg sad på wc’et, og så tog hun toiletpapir lige og tørrede sig lidt. Og så gjorde hun sådan her (viser det), og så ville hun smide det ned i wc’et . Er du sindssyg, mand, jeg gik fuldstændig i spåner. Det kunne jeg ikke klare.”

Rene tænker tilbage på børnehjemstiden og begynder på en sætning: ”Der skulle have været taget hånd om mig. Og det var ikke kun mig, der var hundredevis af andre børn. Man skulle have taget sig af dem. Man var sku ligeglad, for vi blev opdraget til tjenestefolk, og så var den ikke længere. De var pisseligeglade. Der var sku ikke nogen, der kom i 9. eller 10. eller kom i realen eller noget som helst. Ikke en skid!”.

Det er mørkt, og jeg sidder i bilen på vej tilbage til Fyn. Vinduesviskerne kører i pendulfart, det er begyndt at sne, og jeg må koncentrerer mig. Renes sidste sætning sidder stadigvæk i hovedet. Sådan opsummerede Rene sine 12 år på børnehjem, sådan erindrer han det!

Jeg ringer op

Tilbage på mit kontor i Svendborg kigger jeg ned på telefonbeskeden, der nu har ligget på mit bord en times tid. Jeg tager telefonen og ringer Rene op. Han tager telefonen med det samme og begynder at snakke, hurtigt som altid. Rene har skrevet lidt ned i sin dagbog, og han begynder at læse op for mig. Jeg kan høre på hans stemme, at han er rørt:

”Jeg var vel 4-5 år, da jeg skulle lære at binde snørebånd. Det blev vist én gang, og da jeg ikke kunne finde ud af det, blev jeg sat i et hjørne af legestuen. Der skulle jeg blive siddende, til jeg havde lært at binde mine sko. Der var ingen hjælp fra de voksne, overhovedet. Legestuen var mørk og trist.”

Det er historier som disse Rene i ny og næ ringer for at dele med mig. Jeg kan lytte og prøve at forstå, men erindringerne er Renes. Det er ham, der stadigvæk kæmper for at få brikkerne til at falde på plads.

Kapitel 14. Forandring og træghed

Beretninger fra ansatte i socialforsorgen 1958-1967

Et gennemgående træk i personalets fortællinger fra børneforsorgen handler om afmagt. Personalemanglen og lange arbejdstider gjorde sig gældende mange steder, og selvom de store børneårgange fra 1941-1946 nu var blevet unge, flyttede presset blot videre og ud på landets ungdomshjem.[633] Flere af de tidligere ansatte fortæller også om afmagten ved at være vidne til pædagogiske foranstaltninger, som de ikke selv var enige i. Ofte handlede det om tilfælde, hvor der blev anvendt legemlig revselse. Men der bliver også fortalt om, at forandringer var på vej i børneforsorgen i denne periode – om end langsomt.

En tidligere praktikant fortæller om sine 6 måneder på Værebro Drengehjem i 1960.[634] Børnehjemmet lå ned til Værebro Å og med en tilhørende skov. ”I skoven blev der bygget huler og leget, og ved åen blev der fisket, badet.” Han husker indretningen af hjemmet, og hvordan institutionens medarbejdere var tilknyttet forskellige arbejdsområder: Undervisning, køkkenarbejde, systue og vaskeri, havebrug og landbrug. ”De fleste ansatte boede på hjemmet eller i tilknyttede boliger. Det samme gjorde forstanderen”. Hovedparten af de ansatte var kvinder, alle med forskellige typer uddannelser: ”Lærere, socialpædagoger, faglærte og praktikanter som jeg selv. Jeg husker ikke, at arbejdstidsregler og lønninger spillede den store rolle for os. En dag om ugen var vi forpligtiget til at være sammen med børnene i fritiden og om aftenen sige godnat til dem. Jeg brugte lang tid på at snakke med dem, især når jeg sagde godnat til de små.”

Til de ugentlige medarbejdermøder drøftede man de forskellige elever og tog beslutninger om deres videre vej i systemet. En af beslutningerne plager stadigvæk den tidligere praktikant: ”På et medarbejdermøde blev det oplyst, at en dreng havde haft sex med en gris i grisestalden. Spørgsmålet var, om han skulle indstilles til et fredehjem pga. af sine abnorme tilbøjeligheder eller, om han skulle have samme muligheder som andre unge, der blev hjulpet i gang med en tilværelse efter opholdet på hjemmet. Efter flere indlæg for og imod blev der afholdt en afstemning, hvor alle medarbejdere havde en stemme. Jeg stemte for, at hans fremtidige tilværelse måtte blive på et fredehjem i Gelsted på Fyn, hvilket der var flertal for.[635] Jeg er ikke i dag overbevist om, at det var den rigtige beslutning.”[636]

Forskellige medarbejdere fortæller ofte om legemlig revselse, som noget man oplevede andre gjorde, eller selv kom til at udføre. En af lærerne på Godhavn Drenge- og Lærlingehjem havde ry for at være en af dem, der virkelig kunne slå. Han var ansat i perioden 1962-1971, og om sit eget rygte siger han: ”Altså, jeg ved ikke, hvad jeg skal sige til det. Det er ikke noget, jeg sådan vil gå i forsvar på. Men det var jo også sådan, at vi jo boede på institutionen, og hvis der var folk, som var i jobbet et eller andet sted på institutionen og var i problemer med nogle drenge, med nogle elever, jamen så sendte de bud op til mig, det var da uanset, om det var søndag eller lørdag eller fridag, eller hvad det var, om jeg ikke lige kunne kikke derover. Så derfor var det mig, der gik der over. (…) Jeg må indrømme, at jeg tager det temmelig afslappet. Det gør jeg fordi, at som sagt før, det var et barsk foretagende, både for eleverne og os. (…) Hvis jeg fortryder noget, så er det, at jeg ikke stoppede.” Han husker også tydeligt drengene og det brogede klientel: ”De var virkelig meget forskellige. Der var slet ikke den visitation på stedet, som man har i dag og havde senere. Der var ikke nogen vurdering af om en elev, der blev henvist fra Brønderslev, passede ind i det miljø, man havde. Det var en periode, hvor der blev etableret behandlingshjem rundt omkring. Og det var vi godt og vel misundelige på, på grund af normeringerne og på grund af visitationen.”[637]

Oplevelser med de børn, der havde det sværest, fylder meget i erindringen hos flere tidligere ansatte. En kvindelig medhjælper, som i 1963 blev ansat på Københavns Kommunes optagelseshjem Norges Minde med plads til 50 børn i alderen 0-7 år, fortæller: ”De kæmpede for deres liv, kæmpede for et stykke legetøj eller slog nogen, selvfølgeligt gjorde de det. (…) Først er der barnets overlevelsesinstinkt, ja man må holde håbet oppe, så får man en bamse og klynger sig til den eller en af personalet. Men efterhånden som tiden går, går tiden også fra barnet, barnets håb går. Til sidst at se sådan et barn, der sidder for sig selv med en bamse og bare kikker, det har jeg set på Norges Minde. Jeg ville ønske, at jeg havde skrevet om det .. Det var meget smertefuldt for mig at se. (…) Ligesom dem, der tisser i sengen, dem, som ikke spiser op. Det var jo ikke noget med ’Nå! Du kan ikke lide det, så behøver du ikke spise op.’ Der var kæft, trit og retning på den måde, og man tisser ikke i sengen, uden at det bliver sagt, og man levner ikke, uden at det bliver påtalt, man vælter ikke sin mælk, uden at det bliver påtalt”. Hun husker også, når man lagde børnene tidligt i seng og slukkede lyset efter sig: ”Der er ikke nogen, der skal noget, græde eller sådan noget, for nu skal de holde mund. (…) Det er jo hele den måde at lave institution på, hvor der ikke er noget, der er individualiseret overhovedet. Det er alle, der skal igennem den der maskine hver dag.”

Forstanderinden styrede hjemmet med hård hånd, og den kvindelige medhjælper på Norges Minde fandt det svært at opponere imod forholdene: ”Hvis jeg ikke havde været så autoritetstro,

som man var på en eller anden måde, og som stedet jo bestemt også inviterede til, ville jeg jo have været gået ind og sagt til hende: 'Du er ond, det her er ondt, det er ondskab ikke at give kærlighed til børnene og give udtryk for omsorg'. Men det kunne jeg slet ikke udtrykke, jeg tror, det helt bestemt var noget, der lå i tiden. Jeg kan huske, at psykologien kom meget mere ind og blev til en slags fællessprog. Der begyndte at komme noget indsigt ind omkring menneskers behov. (…) Den slags spørgsmål kom jo ind senere og kom ind i sproget og i tankerne, men de var der ikke dengang i begyndelsen af 60'erne."

Når hun i dag sidder og tænker tilbage, overvejer hun, hvad der blev gjort forkert: "Det var holdningen til børnene, at man kunne bestemme over dem, at de var sager, at det ikke var små mennesker, man skulle passe på."[638]

En tidligere medarbejder på Godhavn Drenge- og Lærlingehjem fik et godt førstehåndsindtryk, da han besøgte hjemmet første gang. Det ændrede sig langsomt, men sikkert. Han var ansat i årene 1965-1970 og oplevede på mange måder perioden som en brydningstid. "I starten var jeg meget forsigtig, fordi nu var man kommet ind, og så ville man jo nødig gå hen og lave alt for mange fodfejl. Tonen kunne være meget skarp, (…) nu skal vi jo huske, at vi er 50 år tilbage i historien, og der skete også mange andre ting andre steder. (…) Jeg blev meget forbavset over, at de opførte sig sådan over for børn og unge mennesker. Jeg er aldrig nogensinde i min barndom blevet korporligt afstraffet overhovedet, og det er der heller ingen af mine søskende, der er blevet. Det gør jo, at man bliver voldsomt forskrækket, når man ser nogen, der ikke alene får en voldsom tiltale, men også få en på hovedet, hvad der ikke var helt ualmindeligt." Medarbejderen husker, når der kom nye børn til hjemmet: "Nogen af dem havde meget svært ved det, men de finder relativt hurtigt ud af, at det godt kan betale sig at indgå i det der fællesskab og også gøre de ting, vi bad dem om. (...) Når først, de var kommet igennem de første 14 dage, så gik det rigtigt godt."

Det var heller ikke nemt at få kvalificerede medarbejderne på det tidspunkt, husker han. "Det var mit indtryk, at det var svært at få uddannet personale, så det var jo ret ofte, at der kom en snedker, en brugsuddeler, en kommis eller en bondeknold som jeg selv, som så gik i gang derfra, uden at de havde den teoretiske baggrund." Forstanderen husker han egentlig som en rar fyr, men han havde også brug for at hævde sig. "Han var bange for at gå hen og miste sin kompetence, og at han måske i den sammenhæng kunne blive kørt lidt ud af et sidespor af medarbejderne, derfor var han meget opmærksom på at profilere sig, så ingen, hverken medarbejdere eller elever, skulle være i tvivl om, at det var ham, der bestemte."

Medarbejderen oplevede dog også gradvist, hvordan de unge, såkaldte 68'erne, stod i opposition til den hårde praksis på Godhavn. "Vi ville ikke se på, og vi ville ikke medvirke til, at tingene skulle føres ud i livet med sådanne hårde metoder." Ændringerne skete gradvist. "Den 1. marts 68 blev sovesalen nedlagt. (...) De fik jo et dejligt værelse, og der var 15 pladser på de her 15 værelser, der var håndvask, der var indbyggede skabe og en dejlig sofa, skrivebord og stol og så videre og et fælles baderum."[639]

I hvide kitler

De indsamlede fortællinger fra tidligere medarbejdere inden for psykiatrien i perioden 1958-1976 stammer fra plejere, sygeplejersker, læger, sekretærer, laboranter, chaufførermv. Nogle fortællinger handler om hverdagen for de forskellige faggrupper og giver blandt andet et billede af de store forskelle i hverdagen på tværs af afdelingerne. Andre fortællinger drejer sig om hierarkiet mellem de forskellige medarbejdergrupper og giver et indblik i, hvordan mange rutiner og måder at agere i hverdagen handlede om interne positioneringer medarbejderne imellem. Flere af fortællingerne beskriver også nye behandlingsmetoder.

Fortællinger om hverdagens rutiner på de psykiatriske hospitaler afspejler store forskelle på tværs af afdelingerne. En sygeplejeelev fortæller om arbejdsopgaverne i løbet af en vagt på afdeling 28 for kroniske patienter på Sindssygehospitalet i Risskov i begyndelsen af 1960'erne: "På en typisk dag mødte man om morgenen, der var ikke noget, der hed rapport, det var bare om at gå i gang. Man havde et kørebord med skiftetøj, patienterne gik jo i hospitalstøj, bleer og så en affaldspose. Der var 30 patienter, der skulle skiftes, vi bandt stiklagner op omkring dem. Et par stykker kunne selv gå på toilettet, så trak man dem derud i bælte. De var ikke i bad hver dag, det gik på skift. Vi var to-tre om at tage dem i bad. De blev skrubbet og fik vasket hår i brun sæbe, det var virkelig rengøring. Mange af patienterne var bange for det. Hele denne runde blev man ikke færdig med før frokost. Kun få var oppe, når de skulle spise, og de blev trukket i bælte hen til bordet, og der blev de så bundet til stolen. Dem, der smed med tingene, de blev madet i sengen. Efter frokost sov de til middag, og så skulle vi hele turen igennem igen med at få dem skiftet. Det var først efter aftensmaden, at dagvagten gik hjem, og der skulle alle være rene og lagt i seng og bælte."

Om natten var der kun en enkelt vagt, så der blev ikke sparet på medicinen. "De fik næsten alle sammen Phenemal og Largactil, uanset hvad de fejlede, og når de så skulle sove, så fik de

Kloral, det var sovemedicin, og det var bare ned med det, og så gik der ikke længe, så snorkboblede de alle sammen, det var virkelig effektivt."

I begyndelsen syntes hun, at forholdene for patienterne var forfærdelige, "de blev behandlet som i en zoologisk have". Men efterhånden blev hun glad for patienterne, selv om hun ikke kunne snakke med dem, og hun vænnede sig til hverdagens rutiner. "Jeg er senere blevet spurgt, hvordan vi registrerede, at de blev spændt fast. 'Registrerede,' siger jeg så, det var der da ikke noget, der hed. Vi gjorde det, når det var nødvendigt, når det var farligt for os, så gjorde vi det." Sikkerhed var der ellers ikke meget af. Der var en telefon på afdelingen, og fra den kunne man ringe til en overvagt og tilkalde hjælp. Det var et nederlag at ringe, noget man nødigt gjorde, men de gange hun forsøgte, var det ydermere uden resultat. "Overvagten tog simpelthen ikke telefonen. Engang var der en patient, der tog kvælertag på mig, fordi hun troede, jeg var ved at voldtage hendes mand. Pigen, som havde vagt på afdelingen ved siden af, kom løbende, og vi fik hende spændt fast, men vi kunne ikke spænde hende med fodremme, så vild var hun."

En gang om ugen blev rutinen på afdelingen brudt, og det var når overlæge Erik Strömgren kom på stuegang. "Så blev de skiftet, fik rent tøj på og sat hen i noget, der skulle forestille at være en dagligstue, det var bare sådan et lokale med stole, men så sad de og ventede på Strömgren. De kunne ikke tale til ham, men han talte til dem, og de sad sådan helt værdigt; ja som om det var Vorherre, der kom der! Fuldstændig rolige var de."[640]

I en beretning skrevet af en plejeelev, som startede på Statshospitalet i Middelfart den 1. september 1962, tegnes et billede af store kontraster mellem de forskellige afdelinger på hospitalerne. "Jeg gik ind på hospitalets område, et område som var smukt, med store grønne plæner, velholdte bede og enormt store og flotte træer. Bygningerne var store og ensartede, de virkede lidt lukkede med de store vinduer med mange små ruder, deres rette linjer og vinkler, men også pompøse i deres storhed." Hun startede på afdeling K15, der var beregnet til psykotiske kvinder. De fleste patienter havde været der i årevis, og størstedelen var skizofrene eller stærkt demente. Det var fire hårde måneder, husker hun. Godt et år senere i elevforløbet, den 1. oktober 1963, kom hun til afdeling K6, og det blev en noget anderledes oplevelse. "K6 er en åben afdeling med 18 patienter. Selve afdelingen, som ligger i vinkel, er rigtig hyggelig, her er to dagligstuer, en spisestue, en sovestue med fire senge, fem stuer med to senge og en enkelt stue til én seng, her er badeværelse og toiletforhold også meget pænere. I stuen er der klaver, møblerne er pænere, og her er billeder på alle vægge og blomster i vinduerne. (…) Patienterne var alle til at tale med, her

spillede vi kort, bob og lagde puslespil, og her hændte det også, at der kom besøg til patienterne, og enkelte rejste også på besøg hjemme hos familien."

På K6 var mange af patienterne beskæftiget. "De fleste gik ned i terapistuerne, hvor der var kreativ udfoldelse." Plejeeleven fik også lejlighed til at udfolde sine evner som damefrisør, da afdelingen havde anskaffet sig en rigtig tørrehjelm og masser af curlere. "Jeg opdagede, at hele tjansen med at ordne hår var en rigtig god indgang til at tale med patienterne, ligesom det at gå lange ture i den meget smukke park var rigtig godt. Det, at patienten og jeg foretog os noget sammen, fik ligesom ordene og fortroligheden til at flyde bedre."[641]

Centralt i mange fortællinger står oplevelser med sociale hierarkier på de psykiatriske hospitaler. Stuegangen var et ritual i sig selv, ikke mindst når det var den ledende overlæge, der kom rundt på afdelingerne. "Når tiden for stuegangen nærmede sig," husker en tidligere plejeelev fra Statshospitalet i Middelfart, "blev en af os plejere sendt hen til vinduet for at holde udkik. Hvis det var mig, måtte jeg op at stå på tilløbsrøret til radiatoren, da vinduet sad temmelig højt. Så kunne vi se, når ledende overlæge Jørgen Ravn med sekretæren ved sin side kom skridende ned ad flisegangen med de unge kandidater i sit følge, alle iført hvide kitler. I afdelingen var afdelingssygeplejersken iført sin hvide uniform og kappe på hovedet, hun havde ikke siddet ned, siden hun tog uniformen på, da der ikke måtte være folder på den. (…) Under stuegangen med overlægen skulle patienterne stå ved deres senge, sengene skulle være redt pænt med sengetæppe på, og så skred hele processionen frem til hver enkelt patient. Kandidater og afdelingssygeplejerske bar journalerne, som ofte var tykke, sekretæren bar sin skriveplade, hvorpå hun stenograferede, hvad overlægen sagde og ordinerede. Efter endt rundtur gik alle ind på kontoret, og efter en tid forlod hele skaren afdelingen igen, og alle åndede lettet op."[642]

Omkring de yngre reservelæger var der knapt så stor respekt. Det fremgår af en tidligere reservelæges fortælling om hverdagen på det psykiatriske hospital i Risskov i slutningen af 1960'erne: "Så gik man ellers på stuegang rundt på de forskellige afdelinger, og der gjaldt det så om at være parat til at tage teten, for gjorde man ikke det, så satte oversygeplejersken sig i stolen ved journalerne og bestemte hvilke patienter, man skulle tale med. Det, som det gjaldt om, det var at komme først ned i stolen, så man kunne bestemme, hvad der skulle trækkes op af journalskuffen, og så kunne vi snakke om det til afdelingssygeplejerskens tænders skæren."

Som reservelæge var der en del beslutninger, man ikke havde kompetence til at træffe alene, og som skulle drøftes på de daglige konferencer, hvor den ledende overlæge Erik Strömgren sad for bordenden med overlægerne omkring sig, herefter fulgte afdelingslægerne, mens

reservelæger og kandidater sad ved den modsatte ende af bordet, fjernest fra overlægerne. ”Hvis der var kommet en ny patient, og hun fejlede det og det, så gik det ikke an at gå op til konferencen og sige, hun fejler det og det, nej, man skulle gå op og præsentere symptomerne, og så skulle man lægge det sådan til rette, at det lige lå for højrefoden, hvilken diagnose der var tale om, og så sagde den ledende overlæge, jamen det er jo det og det, og så fik man et lille foredrag om det, og så sagde man mange tak, og sådan foregik det.” Den tidligere reservelæge husker også, at konferencerne var en stilfærdig affære. ”Strömgren var meget lavmælt, der var næsten ingen tone på hans stemme, og ingen turde overdøve ham, så vi sad nærmest og hviskede.”

Senere i løbet af 1970’erne blev den tidligere reservelæge selv overlæge og var en af de sidste på hospitalet i Risskov, som tog sin hvide kittel af efter pres fra kolleger. ”Jeg er ikke bange for at miste min autoritet, sagde jeg til dem, men kitlen viser et eller andet over for patienten, hvilken rolle jeg har. Det er min teaterdragt, om jeg så må sige, jeg har den rolle, at jeg er lægen, de har den rolle, at de er patienten, og vi skal sammen finde ud af, hvad der er i vejen, og hvad vi skal gøre ud fra hver vores rolle. Det var mange patienter tilfreds med. Jeg har været ude for patienter, der sagde, da jeg stadig gik i kittel, og de andre ikke gjorde: ’Der har vi da en læge, der ikke er forklædt!’”[643]

Mange beretninger om tidens behandlingsformer fortælles op mod eftertidens hårde kritik af psykiatriske behandlingsmetoder og kan læses som forsøg på at forlige sig med nogle af de ting, der foregik i perioden. Det gælder f.eks. fortællinger om det hvide snit og LSD-behandling. Lægen fra Risskov fortæller om det hvide snit: ”Ja, det var der stadigvæk, da jeg kom til Risskov først i 1960’erne. Så blev de indlagt på neurokirurgisk afdeling efter aftale med Malmros [overlæge Richard Malmros på Kommunehospitalet, red.], og så fik de foretaget det hvide snit efter alle kunstens regler, men der var tale om ganske få, og det var på mennesker, som var så forfærdelig forpinte af deres tilstand, og hvor man havde prøvet alt også den nye medicin, uden det hjalp. En sindslidelse er noget af det værste, man kan komme ud for, at være forpint af hallucinationer, vrangforestillinger, ritualer, eller at være så dybt fortvivlet af depression, at man ikke kan holde ud at leve, og så var der ikke andet at gøre. Det var dog ikke så brutalt et indgreb i 1960’erne som tidligere med et søm ved øjet, der blev drejet rundt uden bedøvelse. Det her det foregik efter alle kunstens regler. Når de så havde fået det hvide snit, havde de fået kappet nogle forbindelser i hjernen og havde meget mere fred i sindet, men mange fik store bivirkninger, som f.eks. epilepsi. Jeg har ikke oplevet, at nogen døde af det her på hospitalet. Der var jo en del af de gamle kroniske patienter, der var blevet lobotomeret på et tidspunkt, og som havde fået det mere fredeligt som

asylpatienter. Men så var der det, at mange blev fjogede, sagde vittigheder, morede sig over alt og ingenting. Der skete en personlighedsforandring, det var prisen, det måtte man se i øjnene, men når de havde det så forfærdeligt! Der var nogen, der tre gange om dagen forsøgte at strangulere sig, og som personalet hele tiden måtte sidde vagt ved, de havde det så forfærdeligt! Det var en hjælp, en udvej, men man forlod den, efterhånden som man fik noget, der ikke var irreversibel, som man kunne komme ud af igen, hvis man havde stærke bivirkninger."[644]

En anden fortælling handler om behandling med LSD i begyndelsen af 1960'erne. Især på Frederiksberg Hospital, men også på Rigshospitalet og afdelinger under Sct. Hans blev metoden anvendt, indtil man blev klar over, at stoffet kunne give psykiske skader. "Jeg var jo også med til at give LSD. Det har jeg godt nok haft det svært med bagefter," fortæller en tidligere sygeplejerske, som dengang arbejde på Kattingeværk, der hørte under Sct. Hans. "Der var mange, der fik det, for doktor Knudsen synes, det var en god behandlingsform mod angst, og jeg var jo bare sygeplejerske og havde ikke været inde i psykiatrien ret længde. Det var 'LSD-Knudsens' indstilling, at det var sansestimulerende. Vi skulle sidde ved sengekanten og notere alt, hvad de sagde, og for fodenden blev der sat malerier. Der var flere, der fik det. Og jeg var den eneste sygeplejerske på afdelingen, så det var sådan set mig, der gik rundt med LSD i lommerne og gav dem det. Så og så mange gange skulle de have det, bum, bum, bum. Der var en patient, som hed Knud Nielsen, en ung komis, han kunne ikke finde en kæreste og var lidt angst, og så syntes 'LSD-Knudsen', at han skulle prøve at have LSD, og han blev så angst og forpint af det, at han måtte lobotomeres. Han blev aldrig rigtig menneske igen. Så flere år efter så fik han erstatning, og han skrev en lang artikel i Berlingeren om sine oplevelser fra Sct. Hans og om LSD, og jeg kunne ikke dy mig, jeg fandt frem til hans telefonnummer og ringede til ham. Han kunne godt huske mig. 'Hvorfor har du ikke skrevet om mig? Det var jo mig, der gav dig det,' sagde jeg. 'Det var jo ikke dig, der bestemte det,' sagde han."[645]

Psykofarmaka blev en meget anvendt behandlingsform, og der foregik en løbende samarbejde mellem de psykiatriske hospitaler og medicinalindustrien omkring forsøg med nye præparater. En samtale under en fortælledag på Middelfart Hospital giver et indblik i forskellige underordnede faggruppers rolle i den forbindelse.[646] En lægesekretær fortæller: "Vi fik jo også besøg af alle de her medicinalrepræsentanter nede hos os, som skulle tale med alle lægerne, og jeg kan huske, der var nogle af lægerne, der kun ville lukke op, hvis de havde noget med. 'Spørg om de har noget med,' fik jeg at vide, og jeg hadede det, at jeg skulle stå der og spørge. Så en dag kunne jeg se, at han havde en stor pakke med brød med, så åndende jeg lettet op, og så gik jeg ind og

sagde: 'Ja han har brød med.' Nå, ja, så blev han lukket ind. Og ellers så fik vi kuglepenne." En plejer udbryder: "Nå, så I fik noget. Vi fik ingenting. Vi skulle tage temperatur på ca. 50 patienter både morgen og aften, og vi anede ikke, hvad det handlede om." En laborant fortæller: "Jeg kan huske, vi afprøvede nogle tabletter fra Lundbeck på et tidspunkt på en masse kroniske patienter. Vi skulle tage en hel del prøver, lave skemaer over hver patient, og så skulle man vurdere virkningen af pillerne, som patienterne samtidig fik. Jeg tror, det var Leponex. Vi lavede en masse kurver over det, men det, der var utilfredsstillende ved det, det var, at vi ikke fik noget at vide om resultaterne, om det virkede. Men Lundbeck, de tjente jo tykt på det. Hvert år fik vi en æske chokolade for det, og så fik vi besked på, at nu skulle vi sige tak for den chokolade og så et år, så tænkte vi, det er eddermame ikke os, der skal sige tak, og så sagde vi ikke tak, og så fik vi ikke chokolade fra dem længere." En afdelingssygeplejerske bryder ind: "Ah, man kunne godt snøre dem lidt, man kunne få dem til at betale kurser, det gjorde vi meget. Og de gav gode middage og rødvin og det hele. De skulle bare have lov til at tale et kvarter om et eller andet præparat, som vi var skide ligeglade med."[647]

Så nær det normale som muligt

Med den nye åndssvagelov i 1959 skulle forsorgen omlægges og moderniseres med det sigte at skabe en tilværelse for åndssvage så nær det normale som muligt. For at understøtte den kursændring, som lovgivningen lagde op til, oprettede Statens Åndssvageforsorg i 1961 en ny uddannelse til personalet inden for åndssvageforsorgen. Hvor plejepersonalet tidligere var blevet uddannet internt på anstalten med et sundhedsfagligt fokus på pasning og pleje, blev de nye omsorgsassistenter undervist på Personalehøjskolen i København med et pædagogisk fokus på oplæring og beskæftigelse.[648]

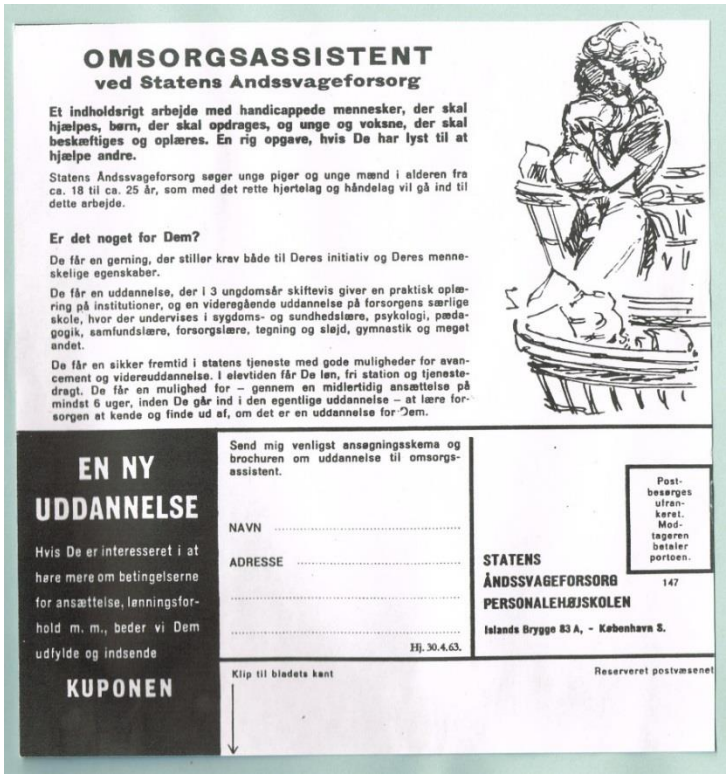

OMSORGSASSISTENT
ved Statens Åndssvageforsorg

Et indholdsrigt arbejde med handicappede mennesker, der skal hjælpes, børn, der skal opdrages, og unge og voksne, der skal beskæftiges og oplæres. En rig opgave, hvis De har lyst til at hjælpe andre.

Statens Åndssvageforsorg søger unge piger og unge mænd i alderen fra ca. 18 til ca. 25 år, som med det rette hjertelag og håndelag vil gå ind til dette arbejde.

Er det noget for Dem?

De får en gerning, der stiller krav både til Deres initiativ og Deres menneskelige egenskaber.

De får en uddannelse, der i 3 ungdomsår skiftevis giver en praktisk oplæring på institutioner, og en videregående uddannelse på forsorgens særlige skole, hvor der undervises i sygdoms- og sundhedslære, psykologi, pædagogik, samfundslære, forsorgslære, tegning og sløjd, gymnastik og meget andet.

De får en sikker fremtid i statens tjeneste med gode muligheder for avancement og videreuddannelse. I elevtiden får De løn, fri station og tjenestedragt. De får en mulighed for – gennem en midlertidig ansættelse på mindst 6 uger, inden De går ind i den egentlige uddannelse – at lære forsorgen at kende og finde ud af, om det er en uddannelse for Dem.

EN NY UDDANNELSE

Hvis De er interesseret i at høre mere om betingelserne for ansættelse, lønningsforhold m. m., beder vi Dem udfylde og indsende

KUPONEN

Send mig venligst ansøgningsskema og brochuren om uddannelse til omsorgsassistent.

NAVN .....

ADRESSE .....

.....

.....

Hj. 30.4.63.

Post-beserges ufran-keret. Mod-tageren betaler portoen.

STATENS ÅNDSSVAGEFORSORG
PERSONALEHØJSKOLEN 147

Islands Brygge 83 A, - København S.

Klip til bladets kant

Reserveret postvæsenet

De fleste fortællinger fra perioden stammer fra tidligere omsorgsassistenter med hovedvægt på deres tid som elever. Nogle kom gennem elevtiden på afdelinger, hvor den nye lovgivning var begyndt at gøre sin virkning, men langt de fleste oplevede, at der var langt fra de målsætningsbeskrivelser og metoder, de blev introduceret for på Personalehøjskolen, til den virkelighed, der mødte dem på afdelingerne i praktikperioderne.

I første omgang blev forholdene forbedret på afdelingerne for de bedst fungerende patienter. Og det var på en sådan afdeling for 40 velfungerende kvinder på Sødisbakke ved Mariager, at en tidligere omsorgsassistent omkring 1967 oplevede store forandringer af forholdene. ”Vi havde en afdelingsleder, og hun gik godt nok i hvid kittel, og vi sagde Fru og De og alt det der, men hun lavede simpelthen en fantastisk revolution. Bare sådan noget med, at når de skulle have tøj, pigerne, så fik vi lov til at gå ned i byen, i den fineste dameforretning, hvor de selv kunne vælge tøj ud. Og de var aldrig ens, de gik altid i forskelligt tøj, hvor vi i gamle dage var vant til at se dem i ens tøj alle sammen.” Kvinderne skulle heller ikke som tidligere i seng kl. 19. Der var indført aftenvagter, så de kunne vente til kl. 22, inden nattevagten mødte. ”Jeg kan også huske, at vi tit havde sådan nogle hyggelige stunder blandt andet hen under aften, inden vi skulle spise, så havde vi én, der var fantastisk til at spille klaver, og så sang vi alle sammen, og det husker jeg som simpelthen noget fantastisk hyggeligt.”[649]

På mange afdelinger fik patienter også i løbet af 1960'erne for første gang deres eget skab med nøgle til personlige ejendele, og uldtæpperne blev på flere afdelinger udskiftet med dyner. [650] Også i forhold til aktivering af de bedre fungerende beboere på afdelingerne, blev der taget nye initiativer i 1960'erne, bl.a. med flere værksteder og aktiviteter.[651]

Samtidig giver fortællinger fra asylafdelingerne et billede af, at den nye lovgivning fra 1959 havde en begrænset effekt. En tidligere omsorgsassistent fortæller om sin første dag som omsorgselev på Andersvænge ved Slagelse i 1967: "Den første dag cyklede jeg med tungt hjerte ud til den afdeling, hvor jeg skulle begynde. Jeg skulle ringe på døren, hvorefter der kom en medarbejder og lukkede mig ind. Omkring hende stod en håndfuld piger, der skreg og kom med underlige lyde, rokkede og så mærkelige ud (…) de tog fat i mig, og ville ikke slippe før medarbejderen råbte, om de så for fanden ikke kunne opføre sig ordentligt og lade være med at overfalde folk. Pigerne havde alle ens tøj på, kjole, forklæde og bomuldsstrømper, senere viste det sig også, at de havde livsstykke og underkjole på. Pigerne så usoigneret ud, og der lugtede af en blanding mellem øllebrød og afføring."

Om formiddagen fik eleven lært at rede sengene meget stramt, og da det blev middag, blev alle pigerne ført til spisestuen: "Nogle blev fastspændt til bænken eller en stol, og så blev der ellers øst mad op." Maden var solid, alle tallerkner blev fyldt til kanten og oven i maden kom deres medicin." Jeg kendte ikke deres navne, men fik at vide, at jeg kunne tage rækken ovre ved vinduet. Jeg begyndte at made, lod dem få en skefuld ad gangen og ventede på, at det blev sunket. Hurtigt fik jeg besked på, at nu skulle jeg ikke tro, at jeg kun skulle nå at made én, så jeg skulle bare skovle det ind, og så sank de efterhånden, de skulle jo også have maden, mens den var varm."

Ikke længe efter middagen var opgaven at få dem, der havde været oppe lagt i seng igen inden vagtskifte kl. 15. "Mange af dem, der var kommet i seng, gjorde alt for at gøre opmærksom på deres utilfredshed, rev sengetøjet i stykker, kastede med afføring, og hvad de nu ellers kunne få tiden til at gå med. Flere havde muffetrøje på, som var en særlig anordning, hvor ærmerne var så lange, at de blev bundet bagpå, så man ikke kunne få hænderne fri. Bælter og handsker var også et meget almindelige redskaber til at holde personerne i sengen, og i al almindelighed sad hænderne løse på personalet, så tjat og småslag var hverdagskost."

Den tidligere elev fortæller, at hun efter den første vagt var grædefærdig og havde lyst til at løbe sin vej: "Mest af alt var jeg chokeret over, at nogle mennesker var så afhængige af andre, og at de andre ikke behandlede dem ordentligt." Med tiden kom hun dog til at holde meget af pigerne. Hun kom også på andre afdelinger, hvor forholdene og indstillingen til beboerne var lidt anderledes.

”Men generelt var kulturen og menneskesynet, at det her var tale om personer, der ikke havde følelser og ikke var noget værd,” fortæller hun.[652]

En tidligere plejer, som arbejde på avlsgården i Vodskov uden for Ålborg mellem 1950 og 1970, kan også fortælle om et meget barskt miljø. Formelt set var det forbudt at slå patienterne, men på avlsgården blev legemlig afstraffelse accepteret og anvendt som et nødvendigt onde i modværgesituationer og som et middel til at opretholde respekten i forhold til de bedst fungerende og ”vanskelige” patienter. ”Jeg vil fortælle det, som det er, der bliver pyntet på historien, det vil jeg ikke være med til,” siger han. Plejeren husker, at han en af de første dage som elev blev kaldt ind til samtale hos overlæge Gunnar Wad. Her fik han at vide, at plejegerningen var en vej mellem to grøfter. Den ene grøft var at være for eftergivende, den anden at være for hård ved patienterne. Han afsluttede samtalen: ”Unge mand, inden de går: De må ikke slå patienterne, men De skal naturligvis heller ikke finde dem i alting, farvel.”

Plejeren husker også engang, han var på vej ud i marken med mændene, så lød der et råb fra verandaen. Der stod plejefar fra avlsgården, hr. Nielsen, eller Høgen, som han blev kaldt. Han var lige stået op og var ved at knappe sine seler. ”’Pedersen,’ råbte han, ’husk når De skal slå, så skal De slå, så jeg ikke skal gøre det om, har De forstået? Godmorgen de herrer.’.” I sit eksamensbevis fik plejeren skudsmålet: Holdets bedste elev. Det skyldes ikke mindst, at han i omgangen med patienterne formåede at balancere mellem venlighed og autoritet. Som en forklaring på, hvorfor autoritet var så vigtigt, fortæller han, at der ofte sad 70 patienter i den samme trange opholdsstue, hvor radioen, som var den eneste adspredelse, næsten aldrig duede. ”Vi var ofte to funktionærer på vagt, hvis ikke vi kunne sætte os i respekt, så gik det ud over os selv.”

Plejeren har mange ”episoder”. ”Jeg har en episode fra tærskeværket. Jeg var sammen med 10-12 patienter, og der var én, som for at provokere mig og hævde sig over for sine medpatienter flere gange stoppede hele neg ned i maskinen, så jeg måtte ligge der med røven i vejret og rense maskinen til stor fornøjelse for de andre patienter, de grinte jo godt. Jeg reagerer til sidst ved at tage fat i kraven af ham og true med klø, hvis det gentog sig. Helt uventet gik han til angreb, og det endte med et gevaldigt slagsmål. Ingen af os så godt ud, da jeg trak ham i kraven hen mod afdelingen. (…) Da jeg kom ind på afdelingen, så stod plejefar Nielsen, Høgen, og fru Nielsen. Sidstnævnte reagerede ved at sige: ’Nej, Pedersen, nu er De gået for vidt’, men Høgen, han vendte sig mod fru Nielsen og sagde: ’Hold kæft, Elna’, og så vendte han sig mod mig og sagde: ’Smid køteren i cellen’. Og det gjorde jeg. Dagen efter kom doktor Schmidt, han skulle op og se patienten. Han var meget på personalets side, jeg ved, at han var oppe ved Nielsen først og få en kop kaffe. Og

så skulle jeg med ham op i cellen, og jeg låste dørene op. Han kiggede bare lige ind af den halvåbne celledør og sagde: 'Du må lære at gå ordentlig på dine ben, så du ikke går og falder', så smækkede han døren i igen."

Om cellerne husker plejeren: "Der var to celler på avlsgården, og der kunne ligge to mand i hver. De lå på en madras på gulvet. Der var en lille smule lys oppe fra et vindue, men man kunne ikke se ud. Der stod en potte i hver celle til både stort og småt. Der var ingen blade, der var ingen aviser, der var ikke en radio, intet var der. De kom heller ikke ud og gå som i en arrest, endsige fik frisk luft. Når de havde ligger der i en uge eller fjorten dage og kom ud, så var det lige, så de dinglede. Og de blev jo sommetider desperate, og så lå de der og hamrede med fødderne på døren, og lyden bredte sig jo i hele afdelingen. Så kom Høgen. 'Pedersen,' sagde han, 'vi skal lige op og have ro i cellerne.' Så gik vi derop, der var to yderdøre. Jeg fik besked på at holde vagt ved den yderste, så gik Høgen ind i cellen, og der lød et brøl derindefra, og så blev der ro. Man kan godt slå folk, uden man kan se det. Det har jeg aldrig været godt til."

I 1957 blev der rejst en tjenestemandssag mod plejeren. Han have slået en patient i ansigtet med knyttet næve, og en af de andre patienter havde derefter rettet henvendelse til politiet. "Jeg var i retten i Nørresundby, og anklageren han gik sgu hårdt til mig. Han havde fået en fornemmelse af, at der foregik flere ting ude på avlsgården. Og det gjorde der også." Plejeren sagde ikke noget. "Men du kan tro, Høgen og et par af mine andre kollegaer sad nede bagved, (...) Havde jeg lukket munden op, så var hele banden blevet fyret, og det var jeg også selv." Plejeren fik en bøde på 400 kroner, "men jeg fik lov til at fortsætte, det var sgu aldrig sket i dag."

Ifølge plejeren kom tjenestemandssagen ikke til at ændre praksis på avlsgården. Og heller ikke den skrivelse fra Statens Åndssvageforsorg, som blev rundsendt i 1960, hvori det blev indskærpet, at det var "forbudt under nogen form at slå patienter", og hvor forsorgscentrene blev pålagt straks at indberette sager til bestyrelsen. Derimod kom Personalehøjskolen indirekte til at spille en vigtig rolle. Plejeren fortæller, at afstraffelserne fortsatte, indtil der et stykke oppe i 1960'erne kom en ny plejefar, som havde en anden tilgang til patienterne. Den nye plejefar var en tidligere plejer, "som bestemt ikke havde holdt sig tilbage", men han havde været omkring Personalehøjskolen i København, og da han kom tilbage, havde piben fået en anden lyd. "Han var som genfødt".[653]

I en anden fortælling får vi et indblik i, hvordan også nogle af patienterne tog del i opgaven med at holde ro og orden på de urolige afdelinger. På mange afdelinger havde de bedst fungerende patienter en særlig rolle som medhjælpere. De blev kaldt noget forskelligt, f.eks. "de gode piger",

”de store drenge” eller ”stuedrenge”, men fælles for dem var, at de var vigtige i forhold til at få hverdagen til at fungere. En tidligere omsorgsassistent fra Sølund ved Skanderborg fortæller om praksis i slutningen af 1960’erne på en afdeling på mandssiden, ledet af Ebba, en vellidt forstanderinde. ”Ebba havde de store drenge (...) de rigtig store drenge. I skal forestille jer, at Ebba havde ansvaret for 50 beboere, og der imellem var der jo nogle, som kunne være virkelige voldelige og farlige, ikke voldelige for at være voldelige, men én han kunne smadre stole på ingen tid og rykke dørkarme ned, hvis han gik amok, og så skulle vi hente de store drenge, og så skulle de nok pakke ham sammen, og det gjorde de.” Plejeren fortæller, hvordan han som ung plejeelev blev instrueret i proceduren. ”Jeg skulle ikke begynde at blande mig, selvom jeg var mand. Jeg skulle stå ved siden af og have et eller andet overblik. Men de vidste godt, hvad der skulle ske. De slog jo ikke, men de pakkede lemmerne sammen, vil jeg sige. De fik fat i ham og holdt ham fast, og så blev han slæbt op ad trapperne. De var stærke, det var jo dem, der var på udeholdet med trillebørene. Jeg havde så min tyskerlås, og jeg var jo så den, der spændte remmen, altså i hvert fald låste den. De lagde ham i remmene, kan man sige, og så skulle jeg jo bare klikke den på.”

”Ebbas store drenge” havde visse privilegier. De sov ikke på 10-mandsstuer, men på 2-mandsstuer, ”og jeg kan da sige, at de fik øl, altså af Ebba, hun sad og hyggede sig med dem, ikke sådan dagligt, men engang imellem, og de måtte jo selvfølgelig ryge”, fortæller den tidligere ansatte.”[654]

Der var mange grunde til, at det tog tid at realisere de nye målsætninger i åndssvageloven. Som nævnt betød byggestop og en prioritering af eksterne børnehaver, skoler og værksteder til fordel for en modernisering af de gamle institutioner, at mange patienter fortsat boede på nedslidte sovesale med ringe toiletforhold og opholdsrum, der i sin tid var bygget med tanke for pleje og opbevaring. Samtidig hindrede pladsmangel og overbelægning planerne om at have færre patienter på afdelingerne.[655] I medarbejdernes fortællinger fra perioden tegnes samtidig et billede af, at kulturen og menneskesynet var svære at ændre på de hierarkisk styrede institutioner. Lægerne, der før havde været enevældige, var fortsat en magtfuld faggruppe på de enkelte institutioner og samtidig havde afdelingsledere og ældre plejere ofte indarbejdet rutiner, som de nødigt gav slip på. Personalets beretninger om perioden beskriver, hvordan nye ideer forkastes af overordnet personale, mens klager over barsk og krænkende behandling af patienterne blev dysset ned og ofte var ensbetydende med selv at blive mødt med kritik og trusler om fyring.

En tidligere omsorgselev fortæller om en afdeling for ældre kvinder på Rødbygård på Lolland i midten af 1960’erne: ”Det var en psykopat, der var blevet afdelingsleder, det var der ingen

tvivl om, at hun var. Der var lange borde med bænke på hver side med ryglæn, og der sad der gamle kvinder, som var åndssvage i alle mulige forskellige grader, og mens hun viste mig ind, så sagde hun, at jeg ikke skulle snakke med dem, for de var ligesom grise. Det var ved juletid, så afdelingen havde fået en kasse æbler ovre fra gartneriet. Dem smed hun bare ud på gulvet, så de måtte slås om dem. 'Der kan du se,' sagde hun så. Der fik jeg det første chok, og det blev den værste kamp at være der, indtil jeg blev smidt ud, fordi jeg ikke kunne ikke leve med de ting, der foregik." Den tidligere elev fortæller videre, at patienterne fik en bomuldskjole og et forklæde, som skulle holde en uge, også for dem, der ikke var renlige. "Selv om de havde sådan nogle mærkelige store bleer på af noget tykt lagen og så en gummitrekant bundet omkring, så gik det alligevel tit ud over kjolen. Så skulle vi skylle kjolen op og lægge den på en radiator, og så skulle de sidde på WC indtil den tørrede – i en time måske. Så engang tænkte jeg, jeg gør det ikke, og så gik jeg ind og lagde kjolen allernederst i sådan en bøtte fyldt med snavsetøj og bleer, helt ned i bunden. Og så gik jeg med bankende hjerte op og spurgte, om jeg kunne få en ren kjole. Men plejemor gik totalt amok, hun rev alle bøtterne op og fandt den beskidte kjole, der havde ligget sammen med tissebleerne. (…) Efter den episode med det der tøj, så tænkte jeg, nu er det nok. Jeg havde samlet nogle ting sammen, som jeg ville klage over, og så gik jeg over og snakkede med forstanderinden. Men jeg blev simpelthen skældt ud og truet med at blive fyret, og hun skrev i en sort bog, at jeg var en doven elev, der ikke gjorde, hvad der blev sagt, og så blev jeg forflyttet."[656]

I manglen på muligheder for at ændre ved fremgangsmåderne, fortæller flere om provokationer eller lavmælt sabotage af den eksisterende praksis: "Man måtte ikke gå tur forrest på Andersvænges område med "de dårlige". De var ikke noget at vise frem, fik vi at vide. De gik i grimme frakker med umage knapper, skæve huer og somme tider gummistøvler. Det var ikke sikkert, der var vanter til alle, når det var koldt. De blev bundet sammen med hvide gjorder, så man kunne have fat i flere på en gang. Tre til fire til hver hånd. Flere, hvis det var børn. Vi gik der somme tider alligevel. Lige forbi administrationen. Det blev bemærket," husker en tidligere medarbejder, som var elev på Andersvænge i perioden 1962-1965.[657]

En anden fortæller fra den grønne skole Korsevadhjemmet i Ringsted i slutningen af 1960'erne: "Stedet blev ledet at en forstander, som var lærer, en stedfortræder, som var gartneruddannet, og en syerske. Samtlige var frøkner, og de boede på stedet. Forstanderen havde en savlende stor bokser, som børnene var bange for, og stedfortræderen havde en lille irriterende puddel. Når vi spiste, sad hundene næsten med til bords og fik alt det gode kød. Når de halvstore drenge spurgte, om de måtte få mere mad, ja, så var det kartofler og sovs. Man måtte ikke hygge sig

i stuen med te og kager om aftenen. Børnene havde husholdning på skolen og bagte ofte kager. Når de kom hjem, skulle de aflevere kagerne i køkkenet, så de tre frøkner kunne spise kagerne til deres aftenkaffe. Når jeg havde aftenvagt, gemte børnene kagerne under madrassen, og når forstanderen kom op på deres værelser, sad børnene på deres senge, og når hun spurgte, hvor kagerne var henne, sagde de, at de ikke havde bagt. Det var nogle dejlige flade og velsmagende kager, vi sammen indtog med te i stuen."[658]

I fortællingerne fra omsorgspersonalet ansat i 1960'erne synes autoritetstroen generelt mindre end i den tidligere periode. Tidsånden, lovgivningen og den nye uddannelse på Personalehøjskolen gjorde det lettere at stille spørgsmålstegn ved de ting, der foregik, og mange fortællinger fremstiller forholdene i et særdeles kritisk lys. Samtidig var mulighederne for at klage og ændre forholdene fortsat begrænsede. Det er en gennemgående fortælling blandt de tidligere ansatte, at elevtiden blev holdt ud takket være et stærkt sammenhold eleverne imellem og med tanke for, hvordan de kunne ændre forholdene, når de først var uddannede. En tidligere elev fortæller fra Rødbygård: "Der var celler, og dem der var uartige, som ikke gjorde, hvad plejemor sagde, de blev lagt derind i muffetrøjer eller i læderremme på arme og ben. Og så fik de en sprøjte. Det var for at berolige dem. Og jeg var skræmt fra vid og sans, og jeg tænkte, jeg skal overleve det her, men hvordan skal jeg overleve, fordi hvis jeg er alt for genstridig, så bliver jeg smidt ud, og jeg bildte mig i hvert fald ind, at hvis jeg kunne nogenlunde agere i det der uden at være med til at spænde ned, så kunne jeg blive uddannet, og så kunne jeg være noget for dem senere. Og så satte jeg mig ned og snakkede med nogle af dem. Og det var fandeme så hyggeligt og dejligt."[659]

”Der var ingen, der forstod mig”

Mie Lauritsens erindringer fra 1970’erne om indlæggelser på psykiatriske hospitaler i Slagelse, Vordingborg, Dianalund og Nykøbing Sj.[660]

Jeg sidder over for Mie på Lyspunktet – et socialpsykiatrisk værested i Nykøbing Sjælland. Vi har lånt et hvidt rum med et bord og nogle stole. Den daglige leder af værestedet, Hanne, har formidlet kontakten og sidder sammen med os det meste af tiden, mens Mie fortæller sin historie. Et vindue står på klem, og udenfor i haven skinner solen, mens blæsten suser gennem de store træer. Det er Hanne, der synes, vi skal stoppe interviewet. Hun er bange for, at Mie er for træt, for trist, ikke kan klare at fortælle mere lige nu. Mie stopper med at fortælle, hun rejser sig med støtte fra bordet, går om foran mig og lægger hænderne tungt på mine skuldre. Ansigtet virker bedøvet, næsten stivnet som en sørgmodig maske.

”Der er ingen, der vil have dig”

Mies fortælling begynder i 1940, hvor hun blev født. Hun voksede op som den næstældste af syv søskende sammen med sin mor og stedfar. ”Min stedfar slog, det var ikke sjovt, han slog med livrem.” Moren slog også, ”men hun kunne ikke slå så hårdt.” Stedfaren var traktorfører, og Mie husker, at han altid kom op at skændes med gårdejerne, hvor han var ansat, så familien flyttede hvert år. Mie har derfor gået i syv forskellige skoler. Men hun kom der nu ikke særlig tit. Hun skulle blive hjemme og arbejde og passe sine mindre søskende. ”Jeg ville ellers så gerne i skole, for der fik jeg ikke skældud så meget som derhjemme.”

Efter 7. klasse kom Mie ud at tjene, men fruen slog hende, og Mie tænkte: ”Så kan jeg ligeså godt blive slået hjemme.” Da Mie kom hjem igen, begyndte hun at stikke af. Hun opsøgte altid sin morfar i Slagelse. ”Jeg var ligeglad med, hvor langt der var.” Bedstefaren havde en pølsevogn. ”Han gjorde egentlig ikke noget særligt for mig, men jeg var tryg ved ham,” fortæller Mie. Hun turde ikke altid gå hen til ham med det samme, men når hun kom, fik hun en pølse, og så sad hun på en bænk ved pølsevognen og ventede på at blive hentet af politiet.

I 1955, da Mie var 15 år, blev hun anbragt på et kristent hjem under Kirkens Korshær – et hjem for unge piger. ”Politiet gad ikke blive ved med at hente mig, så jeg kom på Korsly.” Mie fortæller, at hun havde to gode år på pigehjemmet. ”Jeg lærte at tro på Gud og Jesus, og det var en tryghed, men jeg lærte også, jeg var et dårligt menneske. Det er alle kristne.”

De følgende år havde Mie forskellige pladser, til hun i 1960 blev gift med en ældre husmand og som tyveårig bosatte sig i hans landsby ved siden af hans forældre. ”Jeg var ikke gift med ham ret længe, før han begyndte at slå mig.” Mie kan huske, at hun engang sagde til manden, at hun ville rejse, hvis han slog hende igen. Han slog altid med knyttede næver. ”Det kan du da bare gøre, der er ingen, der vil have dig,” var mandens svar. ”Og det var jo rigtig nok,” siger Mie stille, ”for mine forældre havde jeg ikke set i mange år.”

Mie blev hos manden, og parret fik fire børn sammen. De blev lyset i Mies liv. ”Jeg elsker mine børn over alt på jorden, det er dejlige børn, og det er de den dag i dag.”

Mie var også glad for sin svigermor, de drak tit formiddagskaffe sammen. Svigermoren blev ligesom Mie slået af sin mand, og selv om de aldrig talte om volden, var der en samhørighed mellem de to kvinder. Men svigermoren blev kørt ned og døde. ”Og så blev det virkelig et helvede.”

Mie var ulykkelig og nervøs og søgte hjælp hos sin praktiserende læge. Han gav hende en recept på stesolider. Det var et præparat af en angstdæmpende og søvnfremkaldende medicintype kaldet benzodiazepiner. De kunne som en af de første typer psykofarmaka fås på recept hos egen læge og blev op gennem 1960’erne og 1970’erne i stadig større omfang udskrevet mod dårlige nerver, dårligt humør og dårlig nattesøvn. ”Mother’s little helper” sang The Rolling Stones, mens pillerne på dansk fik det nedsættende tilnavn ”husmorpiller”. Pillerne var dog langt fra uskadelige. Det, som lægerne først troede, var et vidundermiddel, der kunne fjerne en lang række forskellige psykiske vanskeligheder, viste sig anvendt over længere tid at have ubehagelige bivirkninger i form af intoleransudvikling, stærke abstinenssymptomer, svimmelhed, apati og depression; bivirkninger som ofte resulterede i efterspørgsel og udskrivning af flere recepter. Mange blev afhængige. Pillerne viste sig også at være skadelige under graviditet for fostret, og Mie tror, at Stesoliderne er skyld i, at hendes næstyngste datter ved fødslen manglede nogle fingre.

I 1974 blev Mie indlagt første gang på grund af et selvmordsforsøg. Hun havde lige født sit fjerde barn. ”Jeg blev indlagt, fordi den yngste, hun ville ikke have noget mad, så spurgte jeg min mand, om han ville passe hende om natten, fordi jeg lå og besvimede på gulvet, og det ville han ikke, så tog jeg nogle nervepiller, for nu var jeg ikke noget værd mere, nu kunne jeg ikke engang passe mine børn.”

Mie fortæller, at hun efter den første indlæggelse var indlagt mange gange. Men hun har svært ved at huske forløbet, hvad der skete, hvor og hvornår. Hun synes, hun har glemt så meget og undskylder det flere gange. Hanne siger, at det nok er, fordi hun har fået så mange elektrochok. Det

kan ødelægge hukommelsen. Mie giver mig lov til at se i hendes journal, så kan jeg sætte puslespillet sammen på den måde.

Journalens fortælling

På Rigsarkivet søgte vi Mies journal og fandt en række sammendrag i form af udskrivningsbreve til den praktiserende læge. Af sammendragene fremgår det, at Mie efter den første indlæggelse i 1974 blev genindlagt på Psykiatrisk Afdeling på Centralsygehuset i Slagelse ti gange, som regel af en måneds varighed. Mie var derefter indlagt på Statshospitalet i Vordingborg og på Kolonien Filadelfia i Dianalund, hvorfra hun i 1976 blev overflyttet til Amtshospitalet i Nykøbing Sjælland. Her blev hun de følgende år jævnligt indlagt. Indlæggelserne var akutte og havde baggrund i selvmordsforsøg, selvmordstrusler, selvmordstanker eller spisevægring.

Mies beskrivelse af baggrund og opvækst opsummeres i udskrivningsbrevene. ”Patienten har nærmest haft en askepottilværelse,” står der et sted. Oplysningerne blev brugt i diagnosticeringsøjemed. Depression og personlighedsforstyrrelser var de diagnoser, lægerne vekslede mellem.

Særligt i forbindelse med de første indlæggelser modtog Mie en del socialhjælp. I de første udskrivningsbreve fra Slagelse blev det noteret, at der var vanskeligheder i hjemmet, og lægen havde under den anden indlæggelse en række samtaler med patienten alene og sammen med ægtefællen, hvor man forsøgte at motivere ham ”for visse ændringer i de hjemlige forhold.” Under samtalerne gav Mie udtryk for, at hun ønskede separation. I udskrivningsbrevet står der, at patientens tilstand efter denne beslutning blev forandret markant. Mie blomstrede op, men blev først udskrevet, da hun med hjælp fra en socialrådgiver havde ansøgt om separation og havde fundet sin egen lejlighed, hvor hun flyttede ind med alle fire børn. Af de næste mange udskrivningsbreve fremgår det imidlertid, at skilsmissen blev trukket i langdrag. Begge forældre kæmpede for forældreretten over børnene. Under den tredje indlæggelse forklarede man hende ”atter og atter det uhensigtsmæssige i vedvarende spisevægring, og at hun skader sin egen sag ved at opholde sig på afdelingen.” Samtidig begrundede Mie ofte sine selvmordstanker eller selvmordsforsøg med netop angsten for at miste børnene. Ved den fjerde indlæggelse lød det: ” (…) fortryder selvmordsforsøget, men angiver som grund en meddelelse fra børneværnet fra ægtefællens hjemstavnskommune, som ifølge den opfattelse pt. havde fået, indebar trussel om at fjerne et eller flere børn fra hendes hjem.” Det fremgår også, at Mie kortvarigt flyttede sammen med manden

igen, for ikke at miste børnene, men indlæggelserne fortsatte, og de blev af stadig længere varighed. Da parret endelig efter flere år blev skilt, fik Mie tilkendt retten til det ældste barn, mens manden fik forældreretten over de tre yngste.

Mie blev samtidig under og mellem indlæggelserne behandlet med en lang række forskellige psykofarmaka. Tre typer medicin gik igen. De førnævnte benzodiazepiner (bl.a. Stesolid, Pacisyn, Nitrazepam), de første (tricykliske) antidepressive midler fra 1950'erne (bl.a. Anafranil, Saroten, Sinquan) og flere førstegenerations antipsykotiske højdosismidler, som også blev introduceret i 1950'erme (bl.a. Truxal, Nozinan, Neulactil). De nye lægemidler havde vist sig effektive over for især hallucinationer, vrangforestillinger og svære depressioner, og indførelsen af psykofarmaka i psykiatrien havde i løbet af 1950'erne betydet, at flere patienter kunne udskrives til ambulant behandling. Men med i købet fulgte en række bivirkninger. Antidepressive midler gav ofte sløvhed, svimmelhed og øget vægt, mens antipsykotisk medicin kunne give neurologiske bivirkninger, der svarede til symptomerne ved Parkinson sygdom. For at mindske disse bivirkningerne fik Mie et middel (Lysantin) til dæmpning af unormale muskelbevægelser. Det fremgår også, at Mie flere gange blev behandlet med elektrochok.

Når Mie truede med eller forsøgte at begå selvmord, blev hun lagt i bælte og fik en beroligende sprøjte. Efter et alvorligt selvmordsforsøg, hvor Mie prøvede at strangulere sig selv i et skjorteærme, noteres det: "Man finder situationen uholdbar og den eneste mulighed for at hindre nye suicidalforsøg er bæltefiksation og inj. af Sedativa." Under de fire måneders indlæggelse i Vordingborg og de fem måneder i Dianalund var Mie i bælte det meste af tiden.

"Man blev tom i hovedet"

"Fordi jeg er et dårligt menneske", sådan tænkte Mie, når livet gik hende imod. Hun følte ikke, hun var noget værd. Manden havde aldrig tidligere slået børnene, men da Mie blev indlagt, begyndte han at slå den ældste. "Jeg syntes, det var min skyld, jeg syntes, det var mig, der skulle have haft de tæsk." Mie blev tit så vred på sig selv, at hun ønskede at dø. Hun tog piller eller truede med at gøre det og blev indlagt. Også på hospitalet var hun plaget af selvmordstanker. "Engang sprang jeg ud af et vindue fra 1. sal, fordi jeg håbede, jeg knækkede halsen. Men der skete ikke andet, end at jeg brækkede ryggen, og så knuste jeg en fod." Mie blev overført til et andet sygehus og kom tilbage til afdelingen i kørestol. "Så fik jeg chok, så tænkte jeg: "Det er vel nok godt, så dør jeg måske under narkosen", men det gjorde jeg heller ikke."

Når Mie forsøgte at tage sit eget liv på hospitalet, kom hun på en lukket afdeling, hvor hun blev spændt fast. ”Jeg blev fikseret, så jeg ikke kunne gøre noget mod mig selv.” Og på en måde forsvandt selvmordstankerne også, når hun lå med et bælte om livet. ”Man kunne ikke gøre noget. Man blev tom i hovedet.” Kun få minder står tilbage fra de fire måneder, hvor hun var indlagt på Vordingborg Statshospital: ”Jeg kan ikke huske en eneste af personalet. Jeg kan huske, jeg lå i bælte. (…) Jeg lå i bælte det meste af tiden (…) ” Mie husker, at hun lå helt overladt til sig selv og ofte i alt for lang tid. ”Dengang sad de ikke ved siden af en, der lå man helt alene og havde det pisse dårligt. Jeg kunne godt få lov til at ligge en uge eller to uden at komme op. Når man skulle tisse, havde man et glas, man skulle slå ned i. Men det var ikke altid, de hørte det.”

Mie oplevede ikke, at der var nogen, der forsøgte at leve sig ind i, hvordan hun havde det, eller hvorfor hun var så forpint. Hun blev bare spændt fast. ”Der var ingen, der forstod mig,” siger Mie. Det skete også, at ydmygelsen ved at være fikseret blev forstærket af plejeres nedværdigende behandling, særligt på Dianalund: ”Der var de strenge med bælterne, der var de rigtig, rigtig strenge. Der var en af plejerne, en af de mandlige, der sagde: ”Det er en skam, jeg ikke har noget, så jeg kan binde dit hoved også.” Der var jeg bundet både på arme og ben og om maven. Så jeg tror han nød det.” Mie husker også engang, hvor børnene skulle besøge hende: ”Jeg spurgte dem, om de ikke nok ville løsne mig, mens mine børn kom. Det ville de ikke, de ville ikke løse mig, så jeg måtte dække mig under dynen, der var jeg kun spændt rundt om maven, og jeg var så ulykkelig, for tænkt hvis de opdagede det.” Følelsen af at være spændt fast sidder stadig i kroppen på Mie som et stærkt ubehag. ”I dag kan jeg ikke holde ud at have sikkerhedssele på. Jeg har fået et brev fra lægen om, at jeg ikke behøver at have selen på, når jeg kører i bil.”

”Jeg rystede sådan”

Mie har boet i Nykøbing Sj. i mange år. De første år var hun indlagt det meste af tiden enten på stuer med fire senge eller på enkeltmandsværelse, når hun havde det bedre. Mellem indlæggelserne kom hun på hospitalet som dagspatient. Hun boede på det tidspunkt i en lejlighed i Nykøbing Sj., som hørte under hospitalet.

Da Mie kom til Nykøbing Sj. blev hun sjældent lagt i bælte, men hun blev stærkt medicineret. ”Jeg fik ny medicin hele tiden, og jeg rystede virkelig.” Mie husker ikke, at hun blev orienteret om medicinen, dens virkninger eller bivirkninger, og det var ikke sådan, at man kunne sige nej til den foreslåede behandling: ”Nej, slet ikke. Man fik bare noget, og så måtte man se, om

det virkede." Mie husker særligt en af lægerne på Nykøbing Sj., som patienterne kaldte "Pilledoktor Dollerup", fordi han medicinerede så rundhåndet. "Når han gav én noget, så tog han ikke det andet medicin væk, han fyldte bare på og på og på, og jeg sagde til ham: "Ved du hvad, jeg kan ikke cykle." "Så må du gå," sagde han. Jeg rystede sådan dengang, helt forfærdeligt, det var meget ubehageligt."

Mie husker en episode fra Terapien, som var et værksted, hvor patienterne kunne lave håndarbejde. "Jeg sad og syede på symaskine, selv om de måtte tråde nålen. Så kom en socialrådgiver ind, og hun fik så ondt af mig, da hun så den kone sidde der og ryste sådan." Første gang Mie blev indlagt, var hun en slank kvinde, nu syede hun sit eget tøj. Medicinen havde gjort hende så overvægtig, at hun ikke kunne finde tøj i butikkerne, der passede.

Mie får stadig en del medicin i dag, men slet ikke som tidligere. Vejen ud af medicinen har dog langt fra været smertefri, ikke mindst var det svært at komme ud af de beroligende benzodiazepiner. Hun husker, at pillerne som regel virkede meget godt i begyndelsen, hun blev sløv, tænkte ikke så meget over tingene, men så indhentede angsten hende alligevel: "Det var noget så forfærdeligt. Jeg turde ikke gå ud." Angsten havde tidligere betydet ordinering af endnu flere piller, men flere læger var i løbet af 1980'erne blevet opmærksomme på, hvor vanedannende pillerne var, og en ny læge, der bare ville kaldes Jens, ville have patienterne helt ud af deres afhængighed. "Det bliver rigtig, rigtig strengt," advarede han inden udtrapningen. "Og hold kæft mand! Jeg var nær aldrig kommet ud af dem igen. Jeg tror, der gik et halvt eller et helt år. Jeg stod under bruseren hele tiden, fordi huden brændte. Sengetøjet blev drivende vådt om natten, sengen blev våd. Jeg havde det virkelig dårlig, jeg kastede op, jeg kunne ikke tåle lugten af mad, jeg kunne slet ikke være i spisestuen." Mie kan huske, at Jens i modsætning til de tidligere læger tit satte sig i opholdsstuen og snakkede med patienterne, men man skulle fortsat ikke komme for godt i gang med at blande sig i behandlingen som patient: "Han var god nok, men der var noget medicin, jeg gerne ville beholde. "Hvor meget skal damen have?" sagde han så. Han syntes, vi skulle helt af med medicinen."

" … alt det jeg har gået og båret på"

Mange ting ændrede sig i de år, Mie var på Nykøbing Sj., og for det meste til det bedre. "Der kom mænd på afdelingen, det hele blev meget mere frit. Plejerne, der i begyndelsen gik i uniformer, begyndte at gå i deres eget tøj, sagde du til én, man kunne pludselig snakke med plejerne som

almindelige mennesker. De kunne også finde på at fortælle, hvis der var noget, de var lidt kede af. Det syntes jeg var dejligt at vide, at de også havde deres."

Mens Mie blev trappet ud af medicinen, fik hun for første gang tilbudt psykologbehandling. "Psykologen var først bange for, at jeg var dement. Men det var noget af det medicin, jeg fik. Det var ligesom at være i en osteklokke. Da jeg så kom ud af medicinen, kunne hun godt se, at jeg ikke var dement." Mie gik hos psykologen en gang om ugen i et par år, og var glad for det. Hun synes det hjalp hende meget. "Rigtig meget, jeg fik talt om alt det, jeg har gået og båret på. Min mor; jeg synes, hun har svigtet mig, det gik vi også igennem. Jeg lå endda og slog på et tæppe." Mie griner lidt undskyldende. "Hun var rigtig god." Med psykiatere talte Mie kun om ny medicin eller som med Jens om at komme ud af medicinen. Hun husker ikke, at hun har talt med nogen af dem om, hvordan hun selv kunne bearbejde eller håndtere det, hun havde oplevet gennem sit liv. "Nej, slet ikke." Psykologen kunne ikke forstå, hun ikke havde fået psykologhjælp noget tidligere. Desværre rejste hun til Jylland. Det var Mie meget ked af. De næste psykologer Mie fik, kunne hun ikke rigtig snakke med.

Livet i dag

Efter den første indlæggelse blev Mie i mange år indlagt og udskrevet og indlagt igen. "Det var svært at komme hjem, rigtig, rigtig svært selv at skulle tage stilling til tingene, man var blevet vant til, at de tænkte for én. Når man har været indlagt i et halvt år, så var det næsten umuligt at komme i gang. Man følte bare ikke, man slog til, slet ikke, og så blev man indlagt igen, så det var ud og ind i mange år." Mie blev på en måde afhængig af indlæggelserne. På hospitalet blev hun fritaget fra bekymringer og beslutninger. Men en følelse af ikke at være ønsket nogen steder blev siddende i hende: "Jeg drømmer tit om, at jeg er indlagt, og at de ikke vil have mig. Jeg ved ikke, hvorfor jeg drømmer det, men jeg drømmer, de ikke vil have mig, og at jeg ikke har noget sted at tage hen. (…) Det er det gamle mønster jo."

Men nu er det otte år siden, Mie var indlagt sidst. Hun har stadig dårlige perioder, hvor hun bliver så vred på sig selv, at hun slår hovedet mod væggen. Men hun forsøger ikke længere at tage sit eget liv. "Det kunne jeg aldrig finde på i dag." Når Mie har det dårligt, tvinger hun sig selv hen til værestedet Lyspunktet. Der er døren altid åben, og der er nogen, hun kan tale med. Og så ser hun sine børn. Selv om Mie har været indlagt en stor del af deres barndom, og hun kun fik tilkendt forældreretten til den ældste, har hun bevaret et nært forhold til dem. Hendes tre døtre er alle flyttet

til Nykøbing Sjælland for at være tæt på hende, og Mie har i dag otte dejlige børnebørn. En gang imellem kommer den ældste af børnene ind på nogle af de ting, hun har oplevet i barndommen. Det gør Mie ked af det. Hun er bange for, at hun ikke har været en god nok mor. Hanne bryder ind med myndighed i stemmen: ”Mie, de synes, du er en dejlig mor!”

Kapitel 15. Himmel og helvede

Historier om psykiatriske behandlinger 1958-1967

I 1958 var det 20 år siden, at de første fysiske behandlingsmetoder var blevet offentlig kendte i Danmark. Historien var begyndt med de første chokbehandlinger med insulin og cardiazol i 1938. Allerede dengang havde psykiaterne haft fornemmelsen af, at en ny tid var blevet indledt. Man havde ikke tidligere haft hurtigtvirkende behandlinger, der kunne sende patienterne hjem fra hospitalerne. Som en psykiater resigneret konstaterede i 1937, havde sindssygelægerne "aldrig været forkælet af heldet eller forvænt med strålende sejre", og han måtte "erkende, at der intet gennembrud er sket i sindssygebehandlingen i min tid og intet fremskridt i stor stil".[661] Året efter havde situationen ændret sig og en vis optimisme havde indfundet sig, efter at cardiazolchokbehandlingen var blevet anvendt på sindssygehospitalerne.

I de første artikler om den nye terapi berettede psykiaterne om en ny situation på hospitalerne. I *Ugeskrift for Læger* i 1939 kunne afdelingslægen Victor Hahnemann fra Sindssygehospitalet i Vordingborg fortælle om positive resultater og om patienter, der følte sig helbredte i løbet af få cardiazolbehandlinger. "Det er som om, jeg er blevet et helt andet menneske", fortalte en patient, ifølge Hahnemann. "Det hele ser anderledes ud – Alting er blevet lettere", berettede en anden. Og en stærkt depressiv 45-årig gårdejer, der havde været indlagt i 22 måneder, hvor han havde været "modløs, selvopgivende og selvbebrejdende", kunne udskrives få dage efter, at behandlingen var blevet påbegyndt. Ved efterundersøgelsen halvanden måned efter afrejsen fra hospitalet i Vordingborg var han stadig "rask og arbejdede dygtigt", forklarede Hahnemann.[662] Også i breve fra patienter, der var blevet udskrevet fra hospitalet, var der positive vurderinger af terapien. De fortalte om, hvordan cardiazolchokbehandlingen havde styrket dem både "legemligt og sjæleligt". Og de takkede indimellem for den behandling, de havde fået i Vordingborg.[663]

Ud over de positive udsagn, som Victor Hahnemann refererede, fra patienterne om forvandlinger og helbredelser, var der ikke andre oplysninger om de indlagtes syn på behandlingen. Artiklen i *Ugeskrift for Læger* var koncentreret omkring cardiazolens fordelagtige virkning.

Patienternes erfaringer med behandlingen var imidlertid sammensatte. En af de patienter, der oplevede cardiazolchokbehandlingen, var en 39-årig mandlig patient, der var indlagt i Vordingborg med diagnosen manio-depressiv psykose. I et brev til sin familie i marts 1938 fortalte

han om den nye behandling, som han havde prøvet på det sydsjællandske sindssygehospital: ”I den sidste tid har jeg fået ca. 5-7 indsprøjtninger med noget der hedder cardiazol. Det bliver indsprøjtet i en vene (…) inde i højre albueled. Det noget nyt siger Dr. Hahnemann. Det har en meget stærk virkning, helt forskellig fra alt andet, hvad jeg hidtil har været indsprøjtet med. Ca. 10. sekunder efter man har fået injektionen, bliver man med ét ligesom rykket ud af sig selv ind i en anden verden, men dog ser man de omkringstående ligesom i en vandklar tåge. Det er aldeles ulideligt og fuldkommen umuligt at komme ud af. Sommetider er virkningen stærkere sommetider svagere; når den er stærk, bliver man hallucineret (ser syner). Stuen man ligger i kommer til at ligne helvede og man ligesom brændes af en usynlig ild. Det er meget uhyggeligt. Men nu er det heldigvis forbi”.[664]

Det var ikke kun den 39-årige patient, der havde blandede erfaringer med behandlingen. Cardiazolens voldsomme virkning var frygtet af nogle af patienterne, som lægerne måtte presse til at lade sig behandle. ”Det hændte, at vi, tit fire mand høj, bogstaveligt talt med magt måtte nedkæmpe patientens modstand – for de efterfølgende minutter at bivåne hendes pinefulde angst, før krampeanfaldet udløstes”, fortalte den senere overlæge på Rigshospitalet, Villars Lunn, der huskede patienternes kramper som et ”skræmmende syn”.[665]

Ligesom Villars Lunn måtte Hahnemann strides med flere af de indlagte, og i patientjournalerne fra Vordingborg fra 1940’erne og 1950’erne blev der skrevet flere notater om patienter, der var ”overvældende angst for cardiazolbehandlingen”. En kvindelig patient var ”så angst for muligheden for at hun igen skulle have chok, at hun har råbt højt fra tidligt i morges, tømt sengen” og ”truet med at rive håret af afdelingslægen”. Det var især øjeblikket mellem injektionen og krampeanfaldet, som patienterne var bange for. Som en kvindelig patient forklarede i 1953, havde hun lige før kramperne kom ”fornemmelsen af at hjernen rystede” og følte det desuden ”som ild, der forplantede sig til hele kroppen”.[666]

Patienternes angst for chokbehandlingen blev også brugt til at korrigere deres adfærd på afdelingerne. Fremgangsmåden blev således anvendt overfor en kvindelig patient, der led af tvangshandlinger og foretog lange ritualer, der gik ud på at undgå smitte gennem mad, tøj og toiletbesøg. Kvinden var bange for cardiazolen og ville ikke ”finde sig i at få chokbehandling”. Psykiaterne søgte derfor at bruge denne modvilje til at få hende til at ændre sine vaner. ”Man aftalte ved sidste chok, at hun skulle opgive sin ceremoni ved måltider, og at hun efter at have været på toilettet skulle tørre sig med toiletpapir”, skrev en af lægerne i hendes journal. Men han måtte dog konstatere, at kvinden ikke rettede sig efter aftalen og genoptog derefter chokbehandlingen, men

uden at det afstedkom ”nogen som helst fremgang hverken med påklædning, spisning eller toilette”.[667]

Et bedre resultat opnåede psykiaterne med en mandlig patient. I mandens journal konstaterede en af lægerne, at ”han var meget ked af at have chok, og man foreholdt ham så i går, at hvis han ville arbejde på værkstedet, skulle han ikke have flere chok. Dette gjorde sin virkning, og han har i går og i dag arbejdet flinkt på værkstedet”.[668]

Andre patienter som en tidligere vognmand var dog ikke så føjelig. I hans journal blev det noteret, at han ”siger, da fornyet chokbehandling bringes på bane, at han bestemt vil sætte sig derimod – og hvis han bliver invalid, skal vi komme til at betale for det".[669]

Modpoler

Det er et gennemgående træk i fortællinger om psykiatriske terapier, at der ikke er tale om en ensartet historie. Mange oplevelser fordeler sig mellem to markante modpoler. Det var således ikke kun cardiazolchokbehandlingen, som patienterne havde blandede meninger om. Det samme gjaldt andre terapier, der fulgte efter cardiazolbehandlingen i årene frem mod 1960’erne. Elektrochok, lobotomi, insulincoma, psykofarmaka og samtaleterapier er blevet opfattet meget forskelligt af de mennesker, der fik behandlingerne. For nogle var behandlingen et helvede, for andre det modsatte, og for en stor del var det noget midt imellem. Som i tilfældet med en mand, der havde fået det hvide snit, var patienterne heller ikke altid sikre på, hvordan de skulle vurdere behandlingen.
”Operationen har hjulpet på mangt og meget. Situationer, som jeg aldrig før villet have kunnet udholde, kan jeg tage uden at reagere så meget på dem”, forklarede han i et brev til en psykiater. ”Det går vist også godt. Det er vist bare som om, jeg mangler evnen til at føle det. Om morgenen befinder jeg mig ofte så rædselsfuldt, at det ikke er til at tage. Spændinger alle vegne, i maven og underliv og en stærk ubestemt angstfølelse. Jeg føler mig ærlig talt som en slags skygge, der svæver mellem himmel og helvede (...) Den værste tanke kredser hos mig med hensyn til, om operationen ikke har hjulpet, men kun ændret mit sygdomsbillede, således at det nu viser sig på en anden måde”.[670]

Patienternes divergerende holdninger til behandlingerne skabte samtidig forskellige situationer omkring terapierne. Både anerkendelse og vrede kunne rette sig mod udøverne af behandlingerne. Tvangen fulgte som nævnt med terapierne og kunne yderligere forstærke en negativ oplevelse af mødet med psykiatrien. Patienter, der var utilfredse med behandlingen, havde

samtidig vanskeligt ved at få deres sager taget op. Spørgsmål om tvangsbehandling var ikke omfattet af psykiatriloven fra 1938. Loven blev indført i perioden før chokbehandlingerne blev udbredt og tog primært højde for spørgsmål om frihedsberøvelse. Der var således ikke paragraffer om tvangsbehandling i loven.

Nogle få patienter fik deres sager omtalt i pressen og formåede at få domstolene til at vurdere deres klager. En principiel sag om en cardiazolchokbehandling blev afgjort ved retten i 1953, men endte med at gå patienten imod. Sagen drejede sig om en ældre dame, Ane Ackermann, der led af nervesvækkelse (neurasteni), og som havde ladet sig indlægge på Sindssygehospitalet i Middelfart. På hospitalet havde hun fået 10 cardiazolchokbehandlinger, som hun ikke ønskede. Det var i kvindens journal fra Middelfart blevet noteret, at hun "forlanger sig udskrevet, nægter at modtage ovennævnte behandling". Under behandlingerne havde hun fået et brud på 1. og 2. lændehvirvel og havde efterfølgende stærke rygsmerter. Sagen endte for Højesteret i 1953, hvor dommerne skønnede, at hun ikke havde "fremsat en så alvorlig indsigelse mod behandlingens fortsættelse, at denne af den grund burde være afbrudt".[671]

I året 1958 havde de fleste sindssygehospitaler opgivet cardiazolchokbehandlingen til fordel for elektrochok, der ikke havde samme angstfremkaldende effekt. Nogle steder i åndssvageforsorgen brugte man dog stadig cardiazol, da man ikke havde elektrochok-apparater. Men også i åndssvageforsorgen var terapien efterhånden på retur.[672] De fleste patienter blev behandlet med psykofarmaka og i noget mindre grad med elektrochok og samtaleterapi. Som tidligere nævnt kom en række nye præparater på markedet i perioden frem mod 1968, og patienternes indlæggelsesmønstre ændrede sig også i denne tid. Patienterne var generelt i kortere tid på hospitalerne, men mange vendte tilbage igen.

Medicin

Med nogle af patienterne kunne psykiaterne konstatere store ændringer, efter at behandling med psykofarmaka var blevet introduceret i 1954. En midaldrende kvinde, der var blevet indlagt på Sindssygehospitalet i Vordingborg i 1944, var en af disse patienter. Efter indlæggelsen blev det i hendes journal noteret, at hun havde "passeret talrige stadier nedad i sin schizofreni, været personforvekslende, følt sig selv som sammenvokset med flere personer, følt det som om hun havde mange munde, flere extremiteter, både mandlige og kvindelige genitalier. Været voldsom, aggressiv, spiseværgende". Kort før de første forsøg med medicinen den 7. september 1954, blev

det kort noteret i journalen: ”Er uforandret, groft urenlig, griset. Der er gjort forundersøgelser til largactilbehandling”. To unger senere kunne psykiaterne konstatere: ”Der er bedring, patienten er blevet rolig, skriger ikke som før, ligger uden handsker, men er fremdeles urenlig”.

En måned senere blev det bemærket i journalen: ”Bedringen er stadig fortsat. Patienten er helt rolig, er oppe hele dagen og beskæftiget i dagligstuen med strikkearbejde. Smiler adækvat ved tiltale, udover et ’ja’ og et ’nej’ taler hun overhovedet ikke. Hun ved besked med afdelingslægen samt afdelingssygeplejerskernes navne, men med hensyn til steds og tids orientering giver hun blankt op.”

To uger senere blev det noteret i journalen: ”Har det stadig godt. Fået et smukt brev fra moderen, som fortæller om patientens børn, at de har det godt, og at en datter står for at skulle giftes. På afdelingssygeplejerskens initiativ har patienten nu skrevet et brev til datteren. Var i går i biografen og morede sig godt.”

To dage senere skrev en læge: ”Havde i går besøg af sin mor og søster, som var glade for patientens betydelige bedring”.

I slutningen af november skrev en læge i journalen: ”stadig velremitteret, venlig, omgængelig, er flittigt beskæftiget ved strikning og skriver fuldstændig fornuftige breve til hele familien – også til manden”. Lægen havde samme dag fortalt patienten ”at hendes mand har et barn med sin husbestyrerinde, og at denne gør krav på ham, hvortil patienten meget fornuftigt svarer ’at det gør hun også’. Hun erklærer da, at så længe forholdene i hjemmet er sådanne, vil hun naturligvis ikke hjem, men vil i stedet tage ophold hos moderen”.

Tre år senere blev et sidste notat skrevet ind i journalen. ”Brev fra patienten, om hvor godt det går hende. Hun bor stadig hos moderen (…) Hun tager stadig to largactiltabletter om aftenen og to engang imellem om dagen”.[673]

Som psykiaterne kunne registrere i patientjournalerne, var det dog langt fra alle indlagte, der reagerede på samme måde overfor den nye medicinske behandling. Med en anden kvindelig patient, der var blevet indlagt i 1946, og som også havde diagnosen skizofreni, var der således ikke større forandringer at spore efter behandlingen med Largactil. I journalen blev det noteret ”Før behandling: udtalt hallucineret, mange vrangforestillinger, til tider urolig, udskældende. Under og efter behandlingen uforandret”. Lægerne prøvede i stedet en ny behandling med Serpasil (reserpin), men fik samme resultat: ”Tilstanden uforandret. Er stadig urolig og udskældende”. Noget senere blev det konkluderet. ”Der har foreløbig ikke været nogen virkning af Serpasil”.

I juli 1958, hvor patienten stadig var på hospitalet, blev det noteret i journalen: ”Forankret i sine vrangforestillinger, supplerer disse med enkelte nye (f.eks. skal sønnen ’Poul’ have fået en bil af hans majestæt Kong Frederik, som er patientens bror). Opgiver sin alder til 52 år (er 60 år) og mener ’ikke at have været her ret længe’.”

December 1958. ”Taler uafbrudt med en stemme (Else Marie fra Fløng), som patienten mener ligger på Q lige under hendes seng; patienten påstår, at denne patient ligger og roder med nogle apparater i hendes hoved.”

I 1959 blev det konkluderet: ”Resultatet af medicamentel behandling har som anført ikke været tilfredsstillende”. Patienten gennemgik heller ikke senere en større bedring efterfølgende og døde på hospitalet i 1978.[674]

Som i tilfældet med en kvindelig patient, der var blevet indlagt i Vordingborg i 1950, gav andre journalerne indtryk af et mere ujævnt forløb med både bedring og forværring. Før behandlingen med Largactil blev det noteret i kvindens journal: ”Er meget svingende i tilstand, ofte opfarende og eksplosiv, aggressiv mod personalet. Er urenlig, lader vandet i sengen om natten, men er ikke griset. Spiser selv, når hun da ikke er opkørt; i så fald kan hun finde på at kaste bakken hen ad gulvet”

Nogle uger senere blev det konstateret: ”Absolut fremgang. Tager tabletter flinkt. Døser godt en del af formiddagen og eftermiddagen. Beskæftiger sig med sytøj, syr pænt. Er nemmere at få kontakt med, om end det aldrig varer ret længe. Ikke vredladen”.

Men noget tid efter blev det observeret: ”I går meget voldsom, aggressiv, kastede med alt, sang og skældte ud, virkede hallucineret”.

Derefter var der i journalen kommentarer om perioder, hvor hun var ”fjantet, fnisende, leende, mange kåde påfund, morer sig i dag ved at kalde sin hovedpude for ’Kong Georgs hovedpude’, hvorefter hun tilføjer, at hun i dag skal til middag hos Kong Georg. Taler man med hende, anmoder hun én om at ’skrubbe af’. Morer sig meget over disse udtalelser. Indimellem ligefrem kaskader af latteranfald, afbrudt af høje hvin. Er meget prober med sit toilette og make-up, men urin og afføring lader hun gå i sengen”.

”Er sengeliggende, og har været det de sidste tre uger, da hun er udskældende og aggressiv. Klarer nogenlunde egne fornødenheder”, blev det noteret den 6. juni 1958.

Den 7. juli 1958. ”Var forsøgsvis oppe på sin fødselsdag, men måtte samme dag lægges i seng igen med bælte, da hun blev urolig (efter besøg af fader). Har siden ligget i bælte. Er stadig urolig og udskældende”.

I 1986 var patienten stadig på hospitalet, hvor hun ofte blev bæltefikseret, fordi hun var "aggressiv og voldsom overfor personalet". I 1987 blev hun overført til et psykiatrisk plejehjem,

At der også var bivirkninger forbundet med den nye medikamentelle behandling, blev tidligt konstateret i journalerne. "Der er under largactilbehandlingen kommet et tydeligt parkinson-præg over patientens gang og holdning, hvilket efter den foreliggende litteratur skal kunne ses ved largactilbehandlingen", blev det i december 1954 noteret i en kvindelig patients journal.[675] Lignende observationer blev foretaget i andre journaler: "Patienten virker noget stivnet, går på terrænet med parkinsonistisk gang uden medsving med arme", blev det bemærket i en anden journal.[676] I enkelte tilfælde var lægerne også klar over, at medicinen havde haft fatale konsekvenser for patienterne. Med en kvindelig patient, der døde på hospitalet i Vordingborg i 1956, noterede en læge i journalen, at "man må bebrejde sig, at der ikke til trods for patientens funktionsdyspnø [åndenød] og hendes klager over smerter i brystet, ikke har taget EKG [elektrokardiogram] de sidste to år, og at largactilbehandlingen er fortsat, endog i meget store doser. Efter foreliggende sektionsfund har largactilbehandlingen virkelig været kontraindiceret".[677]

I journalerne bemærkede lægerne også et andet uheldigt forhold, som man ikke havde taget højde for i periode før psykofarmaka. På hospitalerne fandtes en stor gruppe patienter, som tidligere havde fået det hvide snit. Og i flere tilfælde syntes den nye medikamentelle behandling med præparater som Largactil at have en utilsigtet virkning på lobotomipatienterne.

"De krampeanfald, patienten har haft i foråret dette år, kan uden tvivl henføres til den i 1950 foretagne lobotomi i forbindelse med largactil-behandlingen", konkluderede en af lægerne således i journalen fra en kvindelig patient.[678] "Largactil har været prøvet, men fremkaldte krampeanfald i så små doser som 75 mg. x 3", registrerede psykiaterne i Vordinborg i en mandlig patients journal i 1958.[679] På grund af arvævet efter hjerneoperationen havde lobotomipatienterne stor risiko for at udvikle epilepsi. Som det blev nævnt i den psykiatriske litteratur, sænkede behandlingen med Largactil krampetærsklen hos patienterne, og lægerne var derfor opmærksomme på, at krampeanfald hos de i forvejen disponerede lobotomipatienter lettere kunne blive udløst. Med nogle patienter forsøgte lægerne sig derfor med modforholdsregler og gav antiepileptisk medicin inden largactilbehandlingen.[680]

Brugen af lobotomi var de fleste steder blevet indstillet efter indførelsen af psykofarmaka, men et mindre antal operationer blev også udført i perioden 1958-1967. Manglende effekt ved behandling med psykofarmaka var hovedårsagen til de nye indstillinger til lobotomi. En kvindelig skizofren patient, der havde været indlagt på hospitalet i Vordingborg siden 1937, blev

således ikke bedre, ifølge lægerne, selvom hun havde fået "heroiske doser Largactil". I 1956 var dosis således kommet op på 1110 mg Largactil, men uden nogen gunstig effekt. Patienten skadede sig selv ved at slå hovedet imod væggene og var "støjende, rokkende og i konstant aktivitet". Hun måtte som regel "fikseres i en stol, da hun ellers spiser afdelingens blomster og andet løst inventar", hed det i journalen. Lægerne følte, at de var kommet til kort med medicin, efter et væld af psykofarmaka var prøvet i mængder, som lå langt over anbefalet dosis.[681] Man forsøgte derfor i 1960'erne med elektrochok, som patienten imidlertid var meget angst for, og hun "måtte holdes med magt hver gang", rapporterede en af lægerne i kvindens journal.

Patienten var tidligere blevet lobotomeret, og denne behandlingsform kom op at vende igen, da en relobotomi i slutningen af 1964 blev drøftet på en af psykiaternes konferencer, efter at elektrochokket havde slået fejl. Da der var tilslutning til forslaget, blev en relobotomi efter Freeman og Watts klassiske fremgangsmåde udført på den nye neurokirurgiske afdeling på hospitalet i Glostrup i 1965. Efter tilbagekomsten fra Glostrup kunne psykiaterne i Vordingborg konstatere, at hun var "helt rolig, men savler så det driver af hende". Kort efter meldte uroen sig igen, og hendes adfærd blev derefter beskrevet med sammenligninger fra dyreriget: "brøler som en ko", "dyrelignende knurren og brøl". Hun døde nogle år senere på hospitalet, 60 år gammel.[682]

Andre fortællinger

Vidt forskellige beretninger om erfaringer med de psykiatriske statshospitaler begyndte også så småt at komme ud i offentligheden. I 1950'erne havde enkelte patienter stået frem med deres oplevelser med psykiatrien.[683] Noget senere i midten af 1970'erne havde Bodil Graae i radioprogrammet Familiespejlet en samtale med en kvinde om hendes oplevelser som patient på et psykiatrisk hospital. Efter udsendelsen modtog Bodil Graae en lang række henvendelser fra kvinder med lignende oplevelser. I bogen *Indlagt på lukket afdeling* fortæller tyve af disse kvinder deres historie. Ligesom med patientjournalerne vidner kvindernes beretninger om divergerende opfattelser af behandlingen og opholdet på de psykiatriske hospitaler.

En kvinde, der både havde været indlagt på Statshospitaler i Viborg, Augustenborg og Nykøbing Sjælland var meget positiv, selvom hun havde haft oplevelser med tvang. Hun mente selv, at hun var manio-depressiv, og var første gang blevet indlagt i 1960. "Jeg må indrømme, at jeg kun kan anbefale statshospitalerne varmt, men nu har jeg også den baggrund, som mange ikke har, at jeg har prøvet det før. Jeg har også prøvet at ligge i bælte dels under behandlinger, dels fordi de

engang ikke kunne styre mig, da jeg blev gal over, at jeg blev indlagt. Ja, så fik jeg en beroligende sprøjte og blev lagt i bælte indtil næste morgen. Så blev det bælte lukket op, og det blev aldrig lukket igen (…) At jeg skal ligge og sove i et bælte i 12 timer, det kan jo altså ikke få verden til at gå under".[684]

Også positive historier om elektrochok og personalets indsats på statshospitalerne blev beskrevet i bogen. En kvinde, der var blevet indlagt og behandlet på Statshospitalet i Middelfart, så tilbage på dette som en god oplevelse: "De gjorde simpelthen alt for os, for at vi skulle føle os hjemme, og det begyndt lige fra morgenstunden af. Vi startede med morgensang, så gik vi ture. Vi havde en pragtfuld stor have, vi måtte være i. Det var bare godt alt sammen. Jeg havde en god kontakt til mine medpatienter. I starten var jeg selvfølgelig så medtaget, at jeg ikke rigtig reagerede på noget som helst. Men efter de to første chokbehandlinger fik jeg det hurtigt meget godt, og så havde jeg den store glæde, at jeg kunne få lov at hjælpe mine medpatienter. Vi følte os virkelig som en stor familie".[685]

Andre kvinder havde mere blandede oplevelser, og der var også nogle, som slet ikke kunne finde lyspunkter: "Jeg kan ikke lade være med at kritisere den psykiatriske afdeling, for de behandler én, som om man kun er et biokemisk væsen. Jeg er meget, meget lykkelig over, at jeg er sluppet ud af institutionens kløer, hvor man bare dulmer menneskets problemer med medicin og kun betragter mennesket som en biokemisk størrelse (…) Jeg oplevede ikke noget positivt ved mit ophold på sygehuset. Det eneste, jeg ønskede, var at komme ud derfra og komme tilbage til min familie og håbe på, at jeg var rask".[686]

Oplevelserne med indlæggelser på psykiatriske hospitaler og med skiftende behandlingsformer er også forskellige hos de personer, der har fortalt deres historie i forbindelse med dette projekt.

Karsten Anderesens erfaringer er overvejende positive. Han føler, at skiftende læger har gjort deres bedste for, at han skulle få det bedre, selv om der skulle gå lang tid, inden de fandt noget medicin, som hjalp ham.

Karsten blev født i 1949. Forældrene arbejdede begge indenfor landbruget på familiens lille gård. Han var den mellemste af ni søskende. Karsten fortæller om barndommen: "Det foregik med arbejde og nogle gode tørre tæsk fra både mor og far". Da Karsten blev konfirmeret, blev han arbejdsdreng på en fabrik i Århus, men boede stadig hjemme. Efter sin 18-års fødselsdag flyttede Karsten sammen med sin bror og dennes kone. Der boede Karsten lige indtil 2012, hvor broren døde.

Karsten fik det ofte psykisk dårligt, og så vandrede han ofte bare derudaf. At gå var Karstens måde at overleve på, han bare gik og gik, indtil broren fik ham efterlyst af politiet. Det var også broren og svigerinden, der fik Karsten indlagt første gang på Statshospitalet i Risskov. Senere søgte han selv hjælp på hospitalet."Hvis jeg fik det dårligt, søgte jeg ind på Risskov… de prøvede noget medicin, der ikke virkede." Karsten har også flere gange været indlagt på Sct. Hans Hospital.

Når Karsten var indlagt, blev han behandlet med medicin. "Der var stuegang hver dag, hvor hver enkelt blev kaldt ind på kontoret. Lægen skulle gerne være færdig inden middag. Så snakkede vi meget medicin, altså jeg følte ikke, jeg fik det rigtige, men de kunne ikke finde det rigtige, det kunne jeg tydeligt mærke."

Karsten oplevede, at medicinen skadede mere, end den hjalp. Han kom til at ryste over hele kroppen. Men han har ikke følt sig dårligt behandlet: "Jeg er altid blevet behandlet ordentligt, (…) men det er svært for lægen, for hvad der hjælper på den ene, hjælper ikke på den anden". Ofte blev Karsten udskrevet, uden at han havde fået det ret meget bedre. Så flyttede han ind til broren, for, som han selv udtrykker det, "jeg kunne aldrig klare at bo alene".

I 1990 kom Karsten til Amtshospitalet i Nykøbing Sjælland, hvor en læge fandt den rigtige medicin. "Det er det bedste, der nogen sinde er sket i mit liv. Jeg husker tydeligt den dag, det ramte mig!" Han blev udskrevet i 1995 og har ikke været indlagt siden.[687]

Også Kirsten Hansen har oplevet, at hun er blevet hjulpet af psykofarmaka, selv om hun har haft store bivirkninger. Som 23-årig begyndte Kirsten, som var alenemor til to børn, at få det svært psykisk: "Jeg kan dårligt beskrive, hvordan jeg havde det. (…) Det var så forfærdeligt. Jeg kunne intet magte, havde intet lyst til. (…) Der var slet ikke noget ved livet, jeg blev rastløs, vandrede op og ned ad gulvet, jeg kunne også ligge i sengen og skrige".

I 1961 henvendte Kirsten sig for første gang på Kommunehospitalets psykiatriske afdeling og blev henvist til Montebello i Helsingør. Kirsten har siden været indlagt mange gange på forskellige psykiatriske hospitaler på Sjælland, afhængig af hvor hun boede. Hun har typisk været indlagt i tre, fire måneder, hvorefter hun kom hjem, fortsatte sit arbejde og tog sig af sine børn, så godt hun nu formåede.

Som maniodepressiv er Kirsten overvejende blevet behandlet med medicin. "Overlægen kom på afdelingen en gang om ugen, og så blev man kaldt ind på kontoret. (…) Man blev kaldt ind, hvis det gik bedre eller dårligere, eller hvis der skulle laves om på medicinen, det var sådan en status. (...) Man ville gerne snakke med lægen. Hvis ikke det var min tur, fik jeg altid min mor til at ringe og sige, at han skulle tale med mig."

Medicinen har gennem årene givet Kirsten mange bivirkninger, og nogle af dem holder aldrig op. Behandling med Trilafon har givet hende varige suge og tyggebevægelser i munden, selvom hun holdt op med at bruge præparatet for 15 år siden. Hun må i dag bruge andre former for antipsykotisk medicin for at dæmpe bivirkningerne.

Alligevel er det medicin og elektrochok, som Kirsten mener, har hjulpet hende mest. Hun har også været glad for beskæftigelsesterapi. Samtaleterapi synes hun ikke rigtigt, at hun har fået noget ud af. ”Man havde jo også en overgang, det er meget sjovt, sådan nogle samtalegrupper. Så havde man alle depressionerne i en gruppe, og så sad der en læge og en sygeplejerske, og så skulle man fortælle en hel time, det var et mareridt. Så kan jeg huske en gang, hvor den anden gruppe, der var meget mere udadvendt, jeg husker ikke, om de var skizofrene, eller hvad de var, men de kunne ikke forstå, hvorfor vi ikke skulle have samtaleterapi sammen, så fik vi det så en gang, og de fortalte løs om, hvor forfærdeligt de havde det, og så sad alle depressionerne og tudede (…). Vi synes det var så forfærdeligt, at de havde det så dårligt, så vi tudede løs.” I det hele taget har Kirsten haft det svært med at sidde og fortælle om sig selv. ”Jeg kan huske oppe på Montebello, hvor der var en læge, som meget gerne ville gøre mig rask, så nu skulle vi rigtig snakke, og han havde fået sig sat i lænestolen og havde tændt piben, men det blev ikke nogen succes. Det kunne jeg slet ikke. Det havde jeg slet ikke lyst til”.[688]

Mens Karsten og Kirsten føler sig hjulpet af medicin, beskriver Ulla behandlingen med psykofarmaka som ”frygtelig”. Ulla blev i løbet af 1960’erne flere gange indlagt på Sct. Hans efter selvmordsforsøg. Noget af det, som stadig undrer hende, når hun tænker tilbage på indlæggelserne er, at personalet lod til at være uinteresseret i hende egne tanker om, hvorfor hun havde det dårligt. ”Der var ingen der spurgte, hvorfor jeg havde forsøgt at begå selvmord, det var meget, meget mærkeligt! Heller ikke psykiateren.” I starten troede lægerne, at Ulla var skizofren. De kom med mange spørgsmål, som Ulla opfattede som ledende, og hun tænkte ved sig selv: ”Det er en mærkelig fabrik det her”. Ulla oplevede, at de havde deres egne teorier, som overflødiggjorde en samtale med hende om selvmordstankerne: ”De havde deres egen forestilling og spurgte aldrig mig.”

Behandlingen, som Ulla fik tilbudt, var medicin. Kort efter ankomsten fortalte psykiateren, at der var kommet noget ”nyt spændene medicin” fra Amerika, der hed Navane. Ulla fortæller, at det lå i luften, at man sagde ”ja, tak!” ”Nej var ikke en mulighed, og der skulle ikke noget til, før man blev lagt i bælte. (…) Jeg frygtede altid, at de ville gøre noget fysisk ved mig.” Ulla fik kun Navane i kort tid, da det ikke virkede. I stedet fik hun det antipsykotiske præparat Truxal, som gav

hende dobbeltsyn og svimmelhed. Derefter fik hun Trilafon, som bevirkede, at hun ikke kunne slå øjnene ned. Ulla beklagede sig til en plejer, der spurgte: ”Hører du stemmer samtidig med?” Ulla oplevede ikke, at hun blev taget alvorlig, når hun klagede over bivirkninger. Hun følte angst, kunne ikke finde ro, gik hvileløst rundt på gangene. ”Jeg fik så meget medicin, at jeg så anderledes ud, stiv i hele kroppen”.

På et tidspunkt kom Ulla på en afdeling, hvor hun havde det godt, og hun blev udskrevet og begyndte at uddanne sig. I 1975 blev Ulla optaget på universitetet og smed de sidste piller væk. Hun har ikke været indlagt siden.[689]

Også Helle har dårlige erfaringer med psykofarmaka og er flere gange i løbet af 1970’erne blevet tvangsbehandlet. Hun starter med at undskylde sig: ”Jeg husker ikke så godt på grund af de elektrochok, jeg har fået .. en hel masse elektrochok og medicin.” Helle fortæller, at hun efter sin realeksamen begyndte at tage stoffer med andre unge, hun tog morfinbase. Det var også i den periode, hun blev indlagt, først på psykiatrisk afdeling på hospitalet i Randers senere på Statshospitalet i Risskov: ”Min far han tvangsindlagde mig en af gangene fordi (…) han havde altså begået incest på mig, og så sørgede han for, at jeg blev indlagt, og så kom han og besøgte mig. (…) Han gik en lang tur med mig, og mere kan jeg ikke fortælle, for jeg kan ikke have med det at gøre.” Helle husker ikke, at de på hospitalet spurgte om, hvordan hun havde det hjemme. ”Jeg har ikke fortalt det med min far ude på psykiatrisk hospital, jeg ville ikke fortælle noget”.

Helle har fået flere forskellige diagnoser: ”Først der var jeg psykogen psykose, men senere der blev det lavet om til skizofreni.” Hun har været indlagt mange gange, ofte på grund af selvmordsforsøg, og som regel tre til seks måneder ad gangen. ”Da jeg blev indlagt, var jeg jo meget skidt. Men jeg blev altså ikke mødt med så meget forståelse (…) Jeg blev spændt fast og også på benene, fordi jeg ikke ville have indsprøjtninger, og de synes jeg var utilregnelig. (…) Jeg blev fastspændt og fik indsprøjtninger på fødderne, jeg ville ikke have indsprøjtninger, fordi jeg følte de lavede fusk. (…) De gav mig hele tiden indsprøjtninger, så jeg havde fornemmelsen af, at de lavede forsøg med medicin, altså at jeg var forsøgskanin.”

Helle er blevet behandlet med mange forskellige antipsykotiske præparater, bl.a. andet Fluanxol, og hun fortæller om kraftige bivirkninger af medicinen: ”Engang om morgenen besvimede jeg inde i badeværelset. Der var en sygeplejerske, der skulle bade mig. Så måtte jeg sidde i kørestol, når jeg skulle bades, men ellers foregik det meste af tiden med, at jeg var urolig, altså rastløs, jeg lå hele tiden sådan .. fordi jeg var rastløs, det blev jo ikke bedre af at være spændt fast”. Andre gange fik Helle lov til at gå: ”Jeg gik og gik og gik, fordi medicinen gjorde, at jeg var

urolig, jeg skulle bare gå, jeg gik ude i parken, når jeg fik lov." Helle husker, at der var en sød sygeplejerske, som gik meget rundt med hende. På et tidspunkt begyndte Helle at føle nogle stød: "Der gik ligesom noget i stykker i hovedet, jeg følte ligesom, jeg fik sådan nogle elektriske stød i nakken."

Der er noget andet forfærdeligt Helle har oplevet, mens hun var indlagt: "Desuden har jeg oplevet at blive voldtaget på afdeling 24. Der var tre unge mænd, den ene satte sig oven på mig, på mit bryst, de andre gjorde det så med kondom, og det skiftedes de til, og jeg kunne ikke gøre noget som helst." For Helle er det som om de forskellige krænkelser og overgreb, hun har været udsat for, væver sig ind i hinanden: "Jeg tror det havde noget med overlægen at gøre, de må da ha fået visitation til det der. (…) Jeg kan ikke huske så meget, men jeg tror overlægen var indblandet, men man skal jo passe på, hvad man siger, jeg kan kun gisne."

I dag bor Helle med sin kæreste, som også har været indlagt. De har det i perioder svært, men støtter hinanden, så godt de kan.[690]

”Jeg stjal med arme og ben”

Ellen Larsens erindringer fra åndssvageanstalten Andersvænge 1952-1991[691]

Journalbilleder
(Privateje)

Det første Ellen fortæller om gamle dage på Andersvænge er, at hun rev tøj i stykker og flåede en madras fra hinanden. ”Jeg var stærk dengang, meget stærk.” I dag bor Ellen på Vimarhus, et botilbud for voksne udviklingshæmmede, som ligger mellem Slagelse og Korsør.

”Jeg har kun Gerda”

Vi har sat os i opholdsstuen. Ellen har på botilbuddet en kontaktperson, Per, som er med under den første del af interviewet. Per har ikke kendt Ellen i mere end et par uger, og han har fundet Ellens papirer på kontoret, så han kan supplere Ellens fortælling, hvis det bliver nødvendigt.

Ellen fortæller, at hun blev født den 8. august i 1944. Kun ti dage gammel kom hun på Fredensborg Børnehjem. I 1949 kom hun under åndsvageforsorgen. Først boede hun på institutionen Karens Minde, og da Ellen fyldte otte år, kom hun til Andersvænge. Her boede hun i næsten 40 år frem til 1991.

Ellen er meget ivrig efter at få noget at vide om sin familie, nu hvor Per sidder med papirerne. ”Har jeg søskende, Per? Har jeg en fætter, har jeg en kusine? Min mor er enebarn, så det har jeg ikke. Har jeg en svigerinde, Per?” Per bladrer i papirerne og siger, at han ikke ved det. Han

læser op af journalen: ”Moderen åndssvag, ældre bror åndssvag, tvillingsøster ligeledes åndssvag – død oktober 48”.

”Jeg har kun Gerda, min halvsøster,” konstaterer Ellen.[692] I de år Ellen boede på Andersvænge, havde hun ingen kontakt til sin familie. Først da hun kom på Vimarhus, fik hun hjælp til at finde sin halvsøster Gerda. Ellen har besøgt Gerda i Frederiksværk, men hun ville gerne se mere til sin halvsøster. ”Hvorfor må jeg ikke se hendes børnebørn, jeg vil gerne se hendes børnebørn.”

Hvorfor kommer hun ikke og besøger mig om søndagen. Hvornår skal jeg se Gerda? Hvornår skal vi besøge hende i Frederiksværk? Per, ring til Gerda”. Per siger, at det har han prøvet, men hun har vist fået et nyt nummer. Han skal nok prøve igen senere, nu skal hun koncentrere sig om at fortælle om gamle dage.

”Det var rigtig hårdt dengang”

Andersvænge, hvor Ellen har levet størstedelen af sit liv, blev taget i brug i 1940 og er en af de yngste af åndssvageforsorgens centralinstitutioner. I 1960’erne var beboerantallet oppe på 680.

I de første mange år Ellen boede på Andersvænge, var institutionen ledet af en overlæge og blev i store træk drevet som et hospital, hvor den lægelige behandling var dominerende. Senere blev tilgangen mere socialpædagogisk orienteret. Når Ellen fortæller, får man umiddelbart et indtryk af, at det er den første periode, hun husker bedst.

De kom op klokken 7, husker hun. ”Vi fik koldt bad, koldt brusebad, de var rigtig ondskabsfulde. Vi sad på bænke, og de brusede os over med koldt vand. Vi kom der ud et par stykker efterhånden. Det var koldt, hvis vi ikke opførte os ordentligt. Hvis vi var søde, fik vi varmt vand.”

Om formiddagen var hun på værksteder. Ellen var glad for at være i værkstedet nede i kælderen hos fru Marker. ”Hun var sød.” Ellen kan huske, hun strikkede en bamse.

Men allerede klokken to om eftermiddagen kom Ellen i seng igen. ”Det var tidligt,” siger Ellen vredt. Aftensmaden fik hun på sengen. Det var svært at forholde sig roligt, når så mange timer skulle tilbringes liggende. Ellen kan huske, at hun ofte blev spændt fast med remme om fødder og hænder, eller hun lå i sengen med muffetrøje. ”Det var varmt om sommeren med rumdragt på, jeg svedte meget. Det var rigtig hårdt dengang.”

Ellen forklarer, at hun fik mange piller og ofte følte sig træt. Det var særligt nogle piller, der hed Gul Kloral. ”De smagte fælt og lugtede underligt. Jeg faldt i søvn med det samme.” Ellen fortæller også, at hun ofte fik indsprøjtninger. Ellen opfattede ikke medicinen som en hjælp. Hun siger flere gange: ”De var rigtig ondskabsfulde.” Ellen mener, medicinen har ødelagt hende mave.

Ellen gik ikke i skole, og hun blev heller ikke konfirmeret, ”for jeg kan ikke læse og skrive.”

Rovdyret

Ellen holder en pause med fortiden på Andersvænge for at fokusere på den umiddelbare fremtid. Hun spørger, om vi to ikke skulle drikke kaffe inde i Slagelse. ”Det vil jeg da gerne lidt senere”, svare jeg. Det er Ellen glad for. ”Så skal vi have kage til rovdyret,” siger Ellen og tager hånden op til kinden som en pote, mens hun hyler tilfreds.

Jeg spørger hvem rovdyret er, og Per fortæller, at Ellen har købt en stor ulv i Knuthenborg Safaripark. Den kostede 3.000 kroner. Og det er så rovdyret. ”Men Ellen er også selv lidt et rovdyr, når det lige kommer op i hende,” siger Per.

”Prøv at se poten,” siger Ellen og kører langsomt hånden ned i min taske og finder min pung. Ellen kan ikke sidde stille længere. Rovdyret vil til Slagelse og have kage. Men først skal Ellen i bad.

Et ”behandlingsproblem”

Mens Ellen er i bad, giver hun mig lov til at kigge i mappen med hendes papirer. Forrest i mappen sidder en plastiklomme med de eneste fotografier, Ellen har af sig selv fra sin barndom og ungdom. En lille pige i institutionens ternede kjole og forklæde står op ad en lukket dør med en målestok på dørkarmen. En lidt ældre pige sidder på en taburet op ad en hvid væg i nattøj med et uldtæppe omkring sig. Senere i 1970’erne og starten af 1980’erne er der taget to nærbilleder af Ellen, hvor det ser ud som om, hun har sit eget tøj på.

I mappen finder jeg også dele af Ellens lægejournal fra Andersvænge fra 1980 og nogle år frem. Læge og afdelingsleder har i perioder skrevet i journalen flere gange om ugen, overvejende om Ellens adfærd: ”Til morgen finder vi en sort hue mærket afd. M3. Ellen har stjålet den i k-kælder og indrømmer det.” Hun bliver ofte straffet. ”Skulle i dag have været på besøg i Høng, dette

aflyses, og hun får at vide, hun kan gå i seng. Ellen farer hen og bider medklient i overarm." Andre gange slår det ikke til: "Det er vanskeligt at stille noget nyt pædagogisk op overfor Ellen, så derfor forsøger man at supplere med rp. Trilafon 4 mg x3 cont. Nozinan 100 mg x 3." Ellen udgør i journalens fortælling "et behandlingsproblem, som er vanskelig at korrigere."

Ellen har givet os lov til at læse alt, der vedrører hendes sag, og senere forsøger vi at finde hendes journal fra 1950'erne, 1960'erne og 1970'erne. Vi leder på Rigsarkivet, spørger pedellen på Vimarhus, om den måske ligger gemt væk i kælderen, og vi spørger også efter den i Slagelse Kommune, men tilsyneladende er den væk.

"Jeg stjal med arme og ben"

Da Ellen har været i bad og efter lang tids søgen har fundet sine underbukser, overtaler jeg hende til, at vi sætter os lidt på hendes værelse og snakker videre om gamle dage, inden vi drager mod Slagelse.

På værelset har Ellen mange tøjdyr. På en reol står en hel samling af identiske hunde, og også sengen er fyldt med tøjdyr. Selv sover hun på en drømmeseng under vinduet. "Der ligger jeg godt." Ulven står og vogter bag døren. I en pose på gulvet gemmer Ellen sine skatte: Farvestrålende plastikperler på snor. Fra posen fisker Ellen også en lille hvid plastikbøtte frem, hvor hun har sine cigaretter. Askebægeret står på fodskamlen foran hende.

Ellen er glad for at have sit eget værelse og sine egne ting. Da hun boede på Andersvænge, havde hun ikke rigtig noget, der helt var hendes eget, og hun havde svært ved at lade institutionens ting i fred. "Jeg stjal med arme og ben," siger Ellen flere gange, det var især tøj, hun stjal. "Jeg pillede mærkerne af tøjet og gemte det i min kommode." Når det blev opdaget, fik hun skæld ud og skulle tidligt i seng. Og Ellen græd og var ked af det.

Ellen fortæller, at hun både har været på gode og dårlige afdelinger, og det har ikke været lige meget, hvem der var ansat. Ellen husker tydeligt dengang, hun fik en ny plejemor, og "der kom andre boller på suppen." Før måtte Ellen gerne gemme tøj i sin kommode, men nu kom alt tøjet op til oldfruen på systuen."Vi måtte kun have 2 bluser, 2 trøjer, 2 par lange bukser. Det var ikke ret meget at have. Hun var fedtet og streng."

Ellen synes, jeg skal se tøjet i hendes skab. Vi kigger ind i skabet, hvor striktrøjer sirligt hænger på bøjle. Det skal være tykt og af bomuld, forklarer Ellen, hun kan ikke lide tyndt stof og bliver rasende, hvis hun for sent opdager, at foret på en jakke skinner, "nylon gør mig hysterisk."

Jeg spørger Ellen, hvordan hun havde det med de andre beboere. Om de hyggede sig sammen? Men fra sovesalene husker Ellen mest uro, skrigeri, slåskampe. Ellen kan huske, at en anden beboer, Dagny, hver dag slog hende i hovedet. ”Jeg var bange for hende, og jeg tudede og skreg og skabte mig, og så bed jeg Jonna i armen rigtig hårdt. Hun sad i kørestol.” De stærke slog de mindre stærke. Men ifølge Ellen handlede det også om noget andet. ”Jeg bed de andre i armene, fordi de havde familie. Jeg var jaloux. Jeg kom aldrig hjem til nogen.”

Ellen fik en gavetante. Hun var nemlig langt fra den eneste anbragte, som havde mistet kontakten til sin familie, og som aldrig fik besøg eller tilsendt pakker og breve. Derfor opstod der i midten af 1950’erne en ”tanteordning”. Tanterne var frivillige, socialt engagerede kvinder, der påtog sig at besøge og sende gaver til de mest isolerede. Men Ellen synes gavetanten var nærig. ”Hun gav kun små gaver, ikke dyre gaver, jeg skyllede dem ud i toilettet. Jeg fik aldrig store gaver.”

I Ellens fortælling fremstilles skiftende medarbejdere og gavetanten som fedtede og nærrige. Deres omsorg er betalt, deres almisser ydmygende. Der er ingen uforbeholden kærlighed i Ellens historie, ingen store gaver. Jeg ser på hende og tænker, at hun måske har stjålet med arme og ben, fordi hun kun fik de ting i tilværelsen, som hun selv ragede til sig.

Ellens rute gennem Slagelse

Ellen kan huske mange ting, men hun sidder mere og mere uroligt på stolen. Det er kaffen, der trækker, og en af medarbejderne kører os ind til Slagelse. Forårssolen skinner skarpt, men det er stadig køligt, og Ellen har sin skindjakke på og en sort hue. Hun tager poserne med perler med.

Vi bliver sat af foran Kirkens Korshærs varmestue, hvor Ellen spiser middagsmad hver dag. ”Hej Ellen,” lyder det fra alle sider af lokalet, da vi træder indenfor. Der er en hyggelig stemning ved bordene i varmestuen. I dag serveres klar suppe med kød og melboller. En meget tynd dame ved et af bordene slubrer suppen i sig, så det står ud af næsen på hende. ”Det smager bare bedst sådan,” siger hun med et saligt smil og tørrer sig i ansigtet med et stykke køkkenrulle. Ellen er ikke så glad for at gå forbi en stor hund. Ejeren trækker hunden tættere til sig. ”Du ved, at hun ikke gør noget, Ellen. Den eneste, du har grund til at være bange for, er rovdyret derhjemme.” Lidt efter fortæller han mig, at Ellen har klæbehjerne. Hun kan huske alle deres fødselsdage.

Da vi har spist, og Ellen har røget en smøg, går vi videre til tobakshandleren på hjørnet. Ellen skal have en pakke mentholcigaretter. Hun giver tobakshandleren sin pung, så han selv kan finde pengene. Der ligger også nogle penge i bunden af tasken, siger hun og rækker ham tasken

med perlerne. ”Du skal ikke have dine penge til at ligge på den måde”, siger han og spørger til rovdyret.

Næste stop på Ellens faste rute er Røde Kors genbrugsbutik, hvor Ellen kigger efter perler. Men de har kun perler af træ, og dem kan Ellen bare ikke fordrage. Hun bliver helt ærgerlig over det. ”Jeg vil ikke have jeres gamle lort,” siger hun til damen bag disken og går ud. Jeg følger efter.

Så går vi i Slagelse Storcenter, hvor jeg har lovet at give en kop kaffe i cafeteriet, men Ellen synes, at vi først skal omkring legetøjsbutikken, hvor hun målrettet fører mig ned til hylderne med tøjdyr og forsøger at overtale mig til at købe en hvid kanin pakket grundigt ind i plastikemballage. Jeg kigger på prisen, der lyder på 650 kroner, og siger, at jeg rigtig gerne vil give en kop kaffe og en kage. Men det irriterer Ellen; kaffe, det synes hun er en ringe gave. ”Jeg kan godt finde på at blive sur og begynde at skabe mig,” siger hun. ”Jeg kan godt finde på at bide mig i armen ..”

Mens jeg haster ud af butikken og ikke ved, hvad jeg skal stille op med Ellens meget direkte krav om uforbeholden gavmildhed, falder Ellen til ro. ”Skaber jeg mig?” spørger hun mig uden for butikken. Lidt efter går vi hen til cafeteriet, hvor vi sætter os med en kop kaffe. Ellen snakker lidt mere om tøjet hun stjal, og hvor ondskabsfulde de var, når de spændte hende fast. Hun fortæller også, at hun skal på ferie til sommer, de tager af sted en fredag, hun nævner datoen flere gange. ”Du kan tro jeg glæder mig.” Da vi er færdige med kaffen, siger Ellen tak mange gange. Men hun synes godt, jeg kunne invitere hende hver lørdag eller måske hver søndag. Hun lægger ikke lige så meget energi i forslaget som i det med kaninen.

Vi følges ud af Storcentret, og jeg holder vejret, mens vi passerer legetøjsbutikken, men Ellen går bare forbi.” Kaninen var for hård, det kunne jeg mærke,” siger hun og har måske taget til takke med lidt mindre, end det hun egentlig ønskede sig … som så mange andre gange i sit liv, tænker jeg.

Udenfor på gaden viser hun mig vejen ned til toget. Selv vil hun gå i flere genbrugsbutikker. Jeg spørger, hvordan det har været at fortælle om sit liv. ”Det var ikke sjovt dengang, det var ikke sjovt,” siger hun. ”Jeg er glad for, at det ikke er gamle dage længere.” Hun trækker strikhuen ned over ørerne, og vi siger farvel. Ellen, som engang blev lukket inde og lagt i seng hver dag klokken 14, går op ad gaden, foroverbøjet i lammeskindsjakken med hænderne og de to poser med perler svingende bag sig på ryggen.

Kapitel 16. Seksualitet

Erfaringer med kontrol under åndssvageforsorgen 1958-1967

Birgit Kirkebæk har i sine studier af ø-anstalterne Livø og Sprogø gennemgået en række patientjournaler.[693] Gennemgangen af journalerne viser, hvordan den socialpolitiske og professionelle indsats rettet mod åndssvages seksualitet satte rammen for en række menneskers liv og skæbne. En af de kvinder, hvis livsforløb Kirkebæk beskriver, er Else Helene Antonsen. Hun blev født i 1896 og voksende op i fattige kår. Hendes fysiske tilstand beskrives som miserabel, da hun ankom til Sprogø, men det var først og fremmest hendes erotiske adfærd, som i 1923 havde fået amtslægen til at reagere med en henvendelse til åndssvageforsorgen. I et brev til overlægen skrev han, at Else på trods af sin arbejdsvillighed ikke kunne være i nogen plads "på grund af de mange, der løber efter eller med hende". Hun skulle "efter sigende" være "gæstfri" over for "hele banden af banearbejdere", og det var "et fuldstændigt mirakel, at hun hidtil synes at have undgået graviditet og venerea". På denne baggrund besluttede overlægen for De Kellerske Anstalter i 1923 at indsætte Else som en af de første kvinder på Sprogø. En intelligenstest viste en IK på 58,7.

Både Elses far og kæreste prøvede de følgende år at få hende hjem, men uden held og efter et par år døde hendes kæreste. I 1926 skrev Else et brev til faren, hvor hun bad ham ansøge om at få hende hjem på ferie: "Du kan tro at det er kedelig at jeg skal blive ved at være inde spæret på Sprogø jeg vilde gærne at jeg snart måtte for lov til at komme ud i værten engang igen men jeg kommer vel aldrig ud fra Sprogø mere dem som har sat mig her ind på Sprogø di har nok dømt mig til at jeg skal være inde spæret til jeg dør."

Tre år efter fik Else lov til at komme hjem på ferie, og faderen benyttede lejligheden til at få Else ud i plads. Det huede ikke overlægen. Else var ikke tvangsindlagt med retslig kendelse, men han lagde pres på sognerådet og skrev, at det bedste ville være at få hende tilbage til Sprogø for derefter at lade hende sterilisere, så hun kunne udskrives uden fare for at få børn. Else blev derefter hentet tilbage til Sprogø. Familien, hvor Else havde været i plads, skrev til faren: "Else var ked af at komme herfra og vi kunde godt have brugt hende som hun var." I brevet stod der også, at de gerne ville have hende igen, hvis hun kom ud fra Sprogø.

Faren forsøgte igen i 1933 at få hende ud med hjælp af en præst, som skrev et brev til overlægen. I brevet spurgte præsten, om hun i det hele taget var anbragt på Sprogø ved dom, eller

om der var tale om frivillig internering. Det svarede overlægen ikke på, men han skrev tilbage, at Else blev indlagt i 1923 "på grund af hendes seksuelle forhold, idet hun indlod sig med en mængde mænd, blandt andet en hel bande banearbejdere." Han skrev endvidere, at hun burde steriliseres inden en udskrivning. Else kom heller ikke denne gang ud, men blev i 1934 overflyttet til anstalten i Brejning for at afprøve, "hvorledes hun tåler den større frihed." Den tålte hun ikke alt for godt. Samme år bortgik hun fra Brejning sammen med en mandlig indsat. De blev fanget, og Else kom tilbage til Sprogø.

Faren var nu død, men både hendes faster og søster fortsatte med at tale Elses sag. Elses søster skrev: "Nu har hun snart været der i 14 år, så det er lang tid." En måned efter i 1937 kom Else endelig ud i kontrolleret familiepleje, men en inspektion resulterede i en alarmerende indberetning. Tøjlerne hos plejefamilien var alt for løse, og hun havde angiveligt fået en kæreste i Korsør. Else måtte tilbage til Sprogø.

En bejler skrev i 1939 til overlægen, og der blev indhentet fortrolige oplysninger om brevskriveren hos socialkontoret i Korsør. Af brevvekslingen fremgår det, at begge parter blev vurderet uværdige til ægteskab. I 1940 kom Else i en ny plads hos en gårdejer, og i 1942 kom et nyt ægteskabstilbud, denne gang fra en ældre mand, der ejede et lille hus. Else havde klaret sig "forbløffende godt" i sin plads, og de to fik tilladelse til at gifte sig.

Men først i 1960 blev Else udskrevet af forsorg efter egen anmodning støttet af en søstersøn. I sin anmodning skrev hun, at hun siden 1942 havde været gift med en arbejdsmand med eget hus, og at de begge modtog folkepension. Else vidste hvilke kodeord, der skulle bruges, og skrev, at hun lavede god mad til sin mand og holdt huset rent. "Da jeg som sagt har været under åndssvageforsorgen i 37 år, vil jeg nu meget gerne meldes ud hurtigt mulig Hr. overlæge (…) jeg synes ikke det er for tidligt at få sin frihed, når man er så gammel, jeg er født (…) 1896." Med udskrivningen slutter journalen.[694]

Patientjournalerne afspejler først og fremmest formålet med anbringelsen, understreger Birgit Kirkebæk. For Sprogøs vedkommende var formålet at hindre pigerne i at få børn og sprede kønssygdomme, og i journalerne beskrives de professionelles forventninger til pigernes seksualitet gennem de samme få diagnostiske kodeord. Journalens fortælling er med Kirkebæks ord et led i en iscenesættelse af gruppens udskillelse fra samfundet og består af ensartede repræsentationer af det, der i perioden vækker samfundets mishag.[695]

Andre journaler viser også det asymmetriske magtforhold mellem lægerne og de anbragte. Journalerne peger også i nogle tilfælde på en stor mental afstand mellem de to parter. I forhold til de

mulige uheldige følger af kvindernes adfærd følte lægerne ofte en stærk samfundsmæssig forpligtigelse til at gribe ind, selvom det i yderste konsekvens krævede tvang. Det kunne samtidig ikke kun dreje sig om piger, der som børn eller unge var blevet inddraget under åndssvageforsorg, men også om kvinder, som i mange år havde levet uden for anstalterne.

I en journal fra en 38-årig gift kvinde var åndssvagelæger fra Ø-stifternes Åndssvageanstalt blevet opmærksom på hende i forbindelse med en lægelig undersøgelse af et af hendes tre børn. Her havde en læge fået bekræftet "det indtryk af patienten, som man har fået gennem akterne". Til "trods for at hun utvivlsomt har gjort sig umage og iført sig sit bedste tøj, virker hun dog ret uappetitlig, og der stod en ubehagelig odeur omkring hende, således at undersøgelsesstuen måtte udluftes, efter man havde haft hende til undersøgelse. Hun gjorde sig i samtalen med lægen umage for at virke indsmigrende og venlig, samtidig med at hun i høj grad var på vagt og kun nødtvungent gik med til at lade sig undersøge. Hendes intelligens virkede ved det umiddelbare skøn meget ringe".

Da det sociale udvalg i Hvidovre også havde nogle sager med familien, var hun blevet indkaldt til en ny undersøgelse, hvor hendes IK blev målt til 72. Ved besøg i hjemmet kunne man konstatere, at møblerne var ramponerede, sengen uredt og børnene dårlig klædt og uopdragne. Kvinden var blevet indstillet til sterilisation, men trods flere opfordringer efterkom hun ikke "indkaldelsesordre til operation". En læge fra Ø-stifternes Åndssvageanstalt kunne derefter konstatere, "at der i dette tilfælde er gjort, hvad der var muligt for at få gennemført sterilisationen med forståelse og lempe; nu er der vel desværre kun tvang tilbage". Kvinden blev derefter afhentet af politiet og bragt til Ebberødgård, hvor hun opholdt sig, indtil operationen kunne udføres på Usserød Sygehus.[696]

Særlige problemer opstod også, når de åndssvage kvinder – trods forholdsregler – var blevet gravide. En 20-årig pige, der havde været anbragt på Andersvænge i Slagelse, var således blevet gravid, efter at overlægen havde følt sig nødsaget til at udskrive hende. På Andersvænge var det blevet konstateret, at hun ikke var åndssvag, og overlægen havde ikke turdet beholde hende i Slagelse. En praktiserende læge havde derefter fundet ud af, at hun var gravid og rådførte sig med en psykiater om mulighederne for både abort og sterilisation. Åndssvagelægen foreslog, "at De snarest indlægger hende på Oringe [Sindssygehospitalet i Vordingborg] med henblik på operation. Hvis hun ikke går godvilligt med dertil, må hun jo efter deres oplysninger kunne tvangsindlægges. Det er ikke usandsynligt, at en ny ansøgning fra et andet sted (Oringe) nu vil kunne bevæge myndighederne til at give tilladelse til sterilisation".

Kvinden blev derefter indlagt på sindssygehospitalet i Vordingborg, hvor psykiaterne forhørte sig om patienten hos overlægen på Andersvænge. Som overlægen forklarede i sit svarbrev, havde han tidligere forsøgt at få hende steriliseret, men "Justitsministeriet ville dog ikke gå med til dette, da hun ikke havde nået myndighedsalderen. Jeg anser hende for ganske uegnet til at ernære og opdrage børn, og det var med stor sorg i sindet, at jeg skrev hende ud usteriliseret. (…) Kan der gøres noget som helst for, at der kan blive foretaget abortus provocatus, vil jeg i høj grad støtte dette, og kan de gøre noget for at beholde hende på Oringe, indtil hun er blevet 21 år, så hun kan blive steriliseret, ville hun og samfundet være godt hjulpet. Hendes psykopatiske karaktertræk her på stedet var overvældende. Jeg har haft mest lyst til at beholde hende her og lukke øjnene, men jeg har jo både Nanna Andersen og Fru Mønniche hængende over hovedet."[697]

I Vordingborg blev det dog konstateret, at hun var ca. 5 måneder henne i graviditeten, og man måtte derfor opgive planerne om abort. Hospitalet besluttede sig derefter til at sende hende til en af Mødrehjælpens institutioner, der ville tage sig af en eventuel adoption.[698]

Journalerne viser også, at flere af kvinderne reagerede på indgrebene. Nogle med sorg, andre med vrede. For nogle var det forbundet med skam at have været under åndssvageforsorg. I en journal fra en anden kvinde på hospitalet i Vordingborg, noterede en psykiater, at hun "indrømmer i dag, at hun har været på Ebberødgård i tre år. Når hun hidtil har fortiet dette, er det for hun finder, at dette har været en stor plet på hende. Angiver at anbringelsen på Ebberødgård skete på foranledning af plejeforældrene, som troede hun var åndssvag, fordi hun gik og var ked af det. Overlægen på Ebberødgård skal have sagt, at det var en fejltagelse, at hun kom der. Hun skrev selv under på sterilisationsbegæringen, og hun troede, at hun ikke kunne blive udskrevet, hvis hun ikke blev steriliseret. Forklarer, at årsagen til hendes tungsind er, at hun ikke kan få børn".[699]

I andre tilfælde kunne åndssvagelægerne blive direkte konfronteret med kvinderne, der efter at være kommet ud i samfundet oplevede konsekvenserne af indgrebene. En læge, der besøgte en kvinde, som han havde fået steriliseret og udskrevet til en plads som husassistent, kunne i journalen notere, at hun var "temmelig opbragt på mig, fordi jeg har været medvirkende til, at hun blev steriliseret. Hun er næsten ikke til at tale til fornuft på dette område. Angiver at den aldrende kæreste er meget utilfreds med, at hun ikke kan få børn. Dette problem har været så fremtrædende, at hun har fået dårlige nerver og nu næsten ikke kan klare arbejdet hos kæresten, der har meddelt hende, at han ikke vil giftes med hende". På dette tidspunkt i 1957 havde flere af kvinderne hørt om muligheden for re-operation, som muligvis kunne bevirke, at de alligevel kunne få børn. Lægen bemærkede også, at kvinden appellerede til ham "om at blive reopereret. Jeg forklarer hende det så

omhyggeligt som muligt, men lader ikke nogen tvivl om, at jeg stadig finder det rigtigst, at hun er opereret og personligt ikke kan anbefale, at operationen ændres".[700]

Andre af de steriliserede kvinder var blevet gift og forhørte sig hos åndssvageanstalterne om mulighederne for at få plejebørn. I nogle tilfælde lykkedes det kvinderne at få tilladelsen. "Da hun ikke frembød væsentlige karakterbrist, vil jeg tro, at det forudsat hendes forhold har været stabile gennem de sidste 5 år, vil være forsvarligt at give hende plejetilladelse", blev det blev noteret i en journal fra en tidligere anbragt fra Ebberødgård. Hendes efterfølgende ansøgning om mulighed for adoption og re-operation blev imidlertid ikke imødekommet.[701]

Erfaringer med kontrol

Flere fortællinger fra tidligere anbragte under åndssvageforsorgen berører også erfaringer med kontrol, tvang, straffende foranstaltninger og indgreb, som skulle hindre seksualitet og reproduktion. Når man som ældre ser tilbage og fortæller om sit liv, kan det være svært at huske alle detaljer. Forbindelsen mellem den førte politik, den professionelle praksis, og egne muligheder for livsudfoldelse kan også være uklar for den enkelte. Til gengæld giver fortællingerne et indblik i de personlige erfaringer, der kun enkelte steder er at finde i de samtidige kilder.

"Det måtte man jo ikke." Sådan svarer flere på spørgsmål, som handler om brud på reglerne. Hvad ligger der i det svar? At det ikke skete, eller at det er svært at tale om, fordi det ikke måtte ske? Erfaringer knyttet til seksualitet kan for mange være svære at tale om. Flere kontaktpersoner eller hjemmevejledere, som har støttet tidligere anbragte i at fortælle deres historie, har nævnt, at angsten for at blive skældt ud og straffet for seksuel adfærd er noget af det, der er blevet siddende tilbage i kroppen på mange af de ældre, der har været anbragt på åndssvageforsorgens institutioner. "Jeg vil ikke have noget med mandfolk at gøre." En kontaktperson fortæller, at dette var det første Gunhild Lyving sagde til hende. De to har nu kendt hinanden gennem mange år, og kontaktpersonen tolker udsagnet som et udtryk for Gunhilds angst for at blive opfattet og behandlet som løsagtig.[702]

I bogen *De usædvanliges historier* er der to interviews med Anna, som blev anbragt på åndssvageanstalten i Vodskov i 1944. Det første interview er fra 1982, og her fortæller Anna om baggrunden for, at hun kom til Vodskov: "Jeg var kun 18 år, dengang jeg kom på institution i Vodskov (…). Jeg ved ikke, hvorfor jeg kom til Vodskov. Det var vel fordi jeg fik sådan en sygdom og var på sygehuset, og så slæbte de mig derop."

Det andet interview er foretaget i 1995 – mere end ti år efter – og nu fortæller Anna om den egentlige baggrund for, at hun blev anbragt under åndssvageforsorgen: ”Jeg kan godt sige, at jeg har en lille dreng, det har jeg ikke sagt. Men jeg ved ikke, hvor han er. Da det blev opdaget, at jeg var gravid, kom jeg til Vodskov. Hvis jeg var kommet derop før, havde de nok sat det væk, men det kunne de jo ikke. (…) Det med sønnen fortalte jeg ikke dengang (under første interview), fordi jeg ville holde det hemmeligt, men du må godt få det at vide nu, for det er så mange år siden. Det har været psykisk hårdt. Det er derfor, jeg ikke har det så godt i dag – hele tiden – jeg har noget psykisk i maven, som gør ondt sommetider. Jeg tænker på min søn hver gang, det er hans fødselsdag. Jeg tænker også på ham til dagligbrug. Når jeg ser en, der er på samme alder.” Anna fortæller, at faren var tysk soldat. Han var en flot mand. ”De kunne ikke alle sammen lide Hitler,” siger hun. Anna fik aldrig muligheden for at beholde sin søn. ”Du er ikke egnet til at have et barn,” sagde de. Man fik ikke engang lov til at prøve.” I stedet blev barnet straks fjernet, og Anna blev steriliseret. ”Dengang sagde de til mig, at hvis jeg ikke ville, så kom jeg ikke derfra. Men jeg kom ikke derfra alligevel.” Anna kan huske, at der var nogen, der forsøgte at stikke af. ”Jeg turde ikke stikke af, for de klippede os skaldede, hvis vi stak af. (…) Jeg kendte en pige. Hun stak af tre gange, og hun blev klippet alle tre gange. Hun græd sådan, dengang hun blev klippet.” Anna ville ønske, hun havde været ung i dag. ”Så var jeg ikke blevet steriliseret, så kunne jeg godt have fået børn.”[703]

Også Bente Drejer, som blev anbragt på Ebberødgård i 1949 som ung pige, blev steriliseret. ”Jeg er opereret for det. Det var dengang nede på Ebberødgård.” Bente kan huske, at hun gerne ville have haft en kæreste, dengang hun var ung: ”Du ved godt, man måtte ikke være sammen med drengene dengang vel, det måtte man jo ikke, men så var der én, dengang jeg boede på F og nede bagved, der boede overlægen Schwalbe-Hansen, og så var der en dreng, der godt kunne lide mig, og vi to kunne godt have været kærester. Vi mødtes udenfor, hvor jeg boede og sad på græsset og snakkede sammen. ’Jeg vil gerne være kærester med dig’, ’ja, det ville jeg også gerne, men jeg må bare ikke’. Han sagde: ’Ih hvor er du sød’, ’det er du også.’ Hvis man måtte det, så havde jeg gjort det... Men så sagde han: ’Du må hellere skynde dig ind inden overlægen kommer, for han vil ikke have det.”[704]

I 1963 blev Hanne Nielsen som 18-årig anbragt på Fredehjemmet Sølund ved Silkeborg. Fredehjemmet var et privat og indremissionsk drevet hjem, som skulle sikre svagt begavede piger et værdigt liv med passende beskæftigelse og åndeligt indhold, værnet og fredet fra fattigdom og usædelighed.[705] ”Det var et sted for unge piger, der skulle lære at gøre rent, lave mad og vaske tøj,” fortæller Hanne og beskriver en episode, der er sigende for hendes oplevelse af fredehjemmet. ”Mig

og en dame vi sad på en bænk og kunne kigge ned på vejen. Så kom der en lastbil. Han kørte ind på en parkeringsplads ikke så langt derfra. Han vinkede til os, og vi vinkede jo igen. Ved du hvad, vi fik for det? Otte dage i sengen! Og man måtte ikke engang gå på toilettet, nej, der kom en toiletspand ind. Så fik du morgenmad, middagsmad, aftensmad. Eftermiddagskaffe og aftenkaffe, det så vi ikke."

Hanne husker også, at hun efter et tandlægebesøg fik et lift hjem af sin fætter, der var lastbilchauffør. "Jeg havnede nede på sygehuset for at blive undersøgt! Forstanderinden regnede da med, at jeg havde lavet et eller andet." Da Hannes morfar døde, måtte hun ikke komme hjem til begravelsen. "Far og mor, de havde regnet med det, men jeg kunne ikke komme hjem, før jeg var blevet steriliseret." Når Hanne fik breve hjemmefra, var de allerede åbnet og læst. "Der var ikke noget privatliv! Når vi havde fået aftensmad, og der var blevet ryddet af bordet og vasket op, så kunne vi gå ind og stoppe vores ting, det der lå i skuffen, det skulle stoppes og syes, og det skulle syes ordentligt! Vi måtte ikke engang snakke sammen. Jeg sad sammen med en ældre dame, og hver gang der kom en speciel mand, vi så jo TV avisen, hver gang vi så en speciel mand, så gjorde vi sådan (daskede til hinanden), det var ham Pedro Biker, ham var vi jo forelsket i begge to, så blev vi fandeme delt. Så sagde hende den anden: Plejemor din gamle pjatskid, vi kan sgu da ikke komme ind og få fat på ham, han kan da ikke gøre os noget."

Hanne beskriver oplevelserne med kontrol og straf de to et halvt år, hun boede på Fredehjemmet som nedværdigende. Og selv var hun magtesløs. Det var ikke hende, der turde sige noget til plejemor, kalde hende en "pjatskid". Når noget gik hende på, lukkede hun det inde i sig selv, gik ned og gyngede. "Jeg kan huske, at jeg ikke rigtig følte mig som et menneske på fredehjemmet."[706]

Om at omgå kontrollen

For mændenes vedkommende handler flere fortællinger ikke bare om kontrollen med seksualitet, men også om at omgå den. Arne Andersen kom til Åndssvageanstalten ved Vodskov i 1953, 7 år gammel. Han boede først på Kostskolen og siden på Mandshjemmet. I Arnes fortælling er der flere eksempler på, hvordan seksualiteten kom til udfoldelse ved hjælp af kreative påfund på trods af kontrollen: "Dengang jeg kom op i de voksnes rækker, så begyndte man jo at blive interesseret i piger… vi måtte jo ikke være sammen med pigerne efter skoletid, det var forbudt. Så havde vi sådan et system. Hvis vi blinkede én gang, og så de blinkede 3 gange, så var det med at komme af

sted. Så mødtes vi nede i sanglokalet." Arne havde en ungdomskæreste. Han kan huske, dengang hendes far blev anbragt på Vodskov sammen med sine fire døtre. "Og de fire tøser, de var så smukke, så smukke. De var skønhedsdukker. Der var jo slåskamp, du ved. Og Lise hun var den næstældste."

Senere, da Arne kom på mandshjemmet, var det i skoven og krattet ved S-bakken, han mødtes med pigerne. "Vi var som andre, vi havde de samme lyster," siger han. Arne husker ikke, at der var nogen, der blev gravide: "Vi vidste godt, at vi kunne beskytte os." Kondomer trak han i automaten på toilettet nede på kroen til 2 kroner stykket. Men det var ikke noget, han vidste, fordi han havde fået seksualundervisning: "Nej, vi har aldrig fået en skid at vide. Fordi dengang der var det sgu tys tys, du."[707]

Også Knud fortæller, at seksuelt samkvem fandt sted. "Det lyder måske mærkeligt, men jeg blev ret glad for at være deroppe på Ebberødgård til sidst," fortæller han og fortsætter, "man kunne godt have en pige med op i skoven, de vidste godt, det foregik." Knud kom i 1967 til Ebberødgård. Dengang var han 16 år. Knud fortæller, at han var glad nok for Ebberødgård, men ikke når han kom på den lukkede afdeling. Han brød sig ikke om at være sammen med "mere eller mindre kriminelle folk .. De sad der, fordi de havde lavet pyromanbrande. Det var ikke derfor, jeg kom derned."

Senere fortæller han henkastet, at han kom på den lukkede afdeling, fordi han var sammen med andre mænd. "Det var almindeligt, at vi gjorde det med hinanden. Jeg har set det mange gange. Det kunne ikke undgås, når vi lå så tæt." Han fortæller, at han ikke blev overflyttet, fordi nogen følte sig krænket. "Hvis det var væmmeligt, så gjorde man det da ikke. Det var frivilligt, det jeg gjorde i hvert fald." Men personalet greb ind, når de opdagede det: "De sagde: 'Det kan man ikke'. Så sagde jeg: 'Nå kan man ikke det.' Jeg tror nok, man gerne måtte med kvinderne."

Der var en, som hed Niels, og ham var Knud særlig glad for. Det var hans bedste ven, og de var ligesom kærester i det skjulte, "til det blev opdaget, det var ikke så godt, det var ikke så smart". Knud fortæller, at han var på den lukkede afdeling i tre måneder ad gangen.[708]

Kønsadskillelse og forbud fik ikke seksualdriften til at forsvinde, og flere medarbejdere fortæller om store seksuelle frustrationer hos de anbragte, som grundet de unormale forhold kom til udtryk som selvskadende adfærd eller brud med gældende normer uden for institutionerne. Men den manglende accept og håndtering af seksualitet kunne også øge risikoen for overgreb på svagere personer. Under et interview med en mand født i 1930'erne fremgik det af journalerne, at han en overgang boede på Lillemosegård, hvor han delte værelse med en mindreårig dreng. Personalet fik

mistanke om, at han udnyttede drengen seksuelt, men da de ville flytte drengen, gik manden amok. Personalet lod derfor drengen blive boende, måske for at udgå for megen uro på afdelingen.[709]

Fortællingerne giver forskellige billeder af rækkevidden og begrænsningerne i den kontrol, der blev udøvet på institutionerne for at hindre seksualitet og reproduktion. Men de giver også indblik i den enkeltes erfaringer og følelser, og hvordan disse håndteres og tillægges mening i dag. Erfaringer med usikkerhed og magtesløshed over for kontrollen står centralt i flere fortællinger. For f.eks. Hanne syntes magtesløsheden på Fredehjemmet at underminere hendes selvværd: "Jeg kan huske, at jeg ikke rigtig følte mig som et menneske på Fredehjemmet." Men hendes fortælling siger samtidig noget om, hvordan disse følelser gennem årene håndteres og tillægges ny mening. På Fredehjemmet bøjede hun hovedet og gik ned for at gynge, men i hendes fortælling 40 år efter tager hun til genmæle over for forstanderinden. Gennem indignerede slag i bordet giver hun udtryk for sin harme og tager en klar afstand til de krænkelser, hun har oplevet. Synet på seksualitet og udviklingshæmmedes rettigheder har ændret sig og har givet Hanne en mulighed for at genfortolke sine oplevelser. "Sådan noget pjat!" siger hun flere gange og underbygger genfortolkningen med humor, hvor plejemors kontrol fremstilles som latterlig paranoia. Det er ikke den samme, der må bære skylden og det skammelige i situationen og i fortællingen. I fortællingen er det forstanderinden, der står tilbage som et fjols.

Arne og Knuds fortællinger viser, at kontrollen trods alt havde sine begrænsninger, både forelskelser og seksuelt samkvem var en mulighed og fandt sted på trods. I sin fortælling tager Arne, ligesom Hanne, klar afstand fra kontrollen, men han indskriver den også i en større fortælling om modstand og trods og positionerer sig som et menneske, der var meget andet end offer for andres kontrol. Han var også et menneske, som fandt huller i kontrollen, som vidste ting, han blev betragtet for at være for dum til at vide, som ikke lod sig dominere og disciplinere, men som holdt fast i sin værdighed og integritet.

Knuds beretning kunne have været mere som Arnes; en beretning hvor seksualitet væves sammen med trods og oprør mod institutionen og dens kontrol. Men Knuds beretning fortælles ikke så bramfrit, den foldes ikke ud som en sammenhængende historie eller anekdote, men kommer frem lidt efter lidt i brudstykker. Knud understreger, at seksuelt samkvem mellem mænd var en almindelig reaktion, at det var noget, han gjorde frivilligt. Han tager ved hjælp af nutidens normer afstand fra den straf, han fik, da han kom på den lukkede afdeling sammen med "mere eller mindre kriminelle".

At skam og forvirring knyttet til sin egen seksualitet tidligere har forfulgt Knud antyder samtidig en anden historie, hvor han fortæller om et selvmordsforsøg: ”Jeg tog en hel masse piller, og så blev jeg indlagt på Frederiksberg sygehus. Det var fordi vi diskuterede, hvem der var bøsse.” Den fragmenterede måde Knud fortæller sin historie om seksualitet kan ses som et udtryk for, at nogle seksuelle erfaringer er lettere at fortælle om og give mening end andre. Hvor Arnes fortælling passer ind i en større legitim og anerkendt fortælling om oprør, er Knuds erfaringer om seksuelt samkvem mellem det samme køn på sovesalene, hvor almindelige de end var, ifølge Knud, et område som stadig er tabubelagt. Værre er det formentlig for dem, der føler, at de enten har krænket andre eller selv er blevet krænket seksuelt.

Stilhed og hemmeligholdelse kan være en måde at håndtere skam. Først i det andet interview fortæller Anna om den egentlige baggrund for anbringelsen på Vodskov. Hvor Knud måske frygter, at omverdenen vil fordømme hans homoseksuelle erfaringer på Ebberødgård, er Anna måske særlig varsom med at fortælle hele sin historie, fordi hun blev gravid med en tysk soldat. Annas beretning om barnet, der blev fjernet, mens hun gennem anstaltsanbringelse og sterilisation blev frataget muligheden for at få flere børn, vidner samtidig om livslang sorg og savn.

Normalisering

Mens de beretninger vi har adgang til tegner et billede af en mere eller mindre uforandret kontrol fra 1940’erne og op gennem 1960’erne, sker der et markant skift i 1970’erne, hvor normaliseringen synes at slå igennem. Anbragte under åndssvageforsorgen, som voksede op i mere eller mindre kønsopdelte verdener, flyttede nu ind på afdelinger for begge køn eller helt ud af de gamle institutioner til botilbud eller egne lejligheder. Flere flyttede sammen med en kæreste og enkelte blev gift. Knud forelskede sig i en kvinde og boede sammen med hende i 25 år. Bente, som ikke måtte have en kæreste på Ebberødgård, flyttede i 1980’erne ind i et botilbud, hvor hun fik en kæreste, der hed Hans Åge. De blev hurtigt uvenner, og så fik hun én, der hed Mads, og senere én der hed Ole, som sad i kørestol. ”Jeg har haft nogen stykker, men man kan ikke være kærester med alle,” siger hun med et skælmsk smil.

Hanne blev mor. Det var dog ikke med kommunens gode vilje. Et par år efter tiden på Fredehjemmet blev hun gravid, og i 1971 fødte hun en datter. Hun holdt graviditeten hemmelig, så længe hun kunne, skulle nok lade være med at sige det til nogen.”Jeg var en af dem, der ikke måtte have fået hende. Jeg kunne ikke magte det, eller det regnede de med, at jeg ikke kunne, de høje

herrer". Hanne havde altid haft en stærk støtte i sine forældre, de havde sat sig imod sterilisation, og de ville heller ikke gå med til, at barnet skulle bortadopteres, selv om kommunen allerede havde fundet adoptivforældre til barnet. Hannes datter kom derfor i pleje hos dem og Hanne boede hjemme de første tre år af datterens liv. Der kom en fra kommunen, som skulle hjælpe, men Hanne oplevede, at vejlederen kun talte til hendes mor. "Hun mente ikke, jeg var kvalificeret til at snakke". Hanne er glad for og stolt af sin datter. "Det er ikke mig, hun har hovedet efter. Hun blev student!" siger hun med eftertryk. "Da var jeg stolt". Men Hanne er ked af, at hun ikke kunne få forældremyndigheden over sit eget barn: "Det er en af de ting, jeg aldrig rigtig er kommet mig over. (…) Det kommer man nok aldrig rigtig over." I dag har hun mistet kontakten til datteren og tre børnebørn. Det er en sorg for Hanne.

”Hvor fanden kan man sove?”

Dion Rex Hendriksens erindringer fra et liv med anbringelser 1955-[710]

”Da jeg kom fra børnehjem og på forsorgshjem, var det meget det samme: Hør efter, hør efter, hør efter. Regler, regler, regler. Man skulle bare høre efter. (…) Jeg er blevet ældre, men jeg har det stadigvæk som om jeg er på børnehjem, man skal høre efter de voksne. (…) Det er den samme følelse. (…) Jeg kan ikke komme væk fra de regler og love, der var på børnehjemmet, de suser stadigvæk rundt oppe i hovedet.”

”Talte I om mig?”

I Svenstrup, lidt uden for Ålborg, ligger Forsorgshjemmet Svenstrupgård. Udefra ligner det mest af alt et plejehjem, men skiltene der viser vej til ”Afrusningsklinikken” og ”De skæve huse” fortæller noget andet. Svenstrupgårds historie fortaber sig så langt tilbage som til 1709, hvor Skolegadens Fattighus blev etableret i Ålborg. Siden skiftede navnet og placeringen i takt med tidens strømninger og lovændringer. I 1772 blev den til Skolegadens Fattiggård med Arbejdsanstalt, Aalborg Fattiggård med Arbejdsanstalt i 1829, Fattiggården Sct. Jørgensgård i 1912, Aalborg Kommunale Arbejdsanstalt i 1933, Aalborg Kommunes Forsorgshjem i 1960, Nordjyllands Forsorgshjem i 1973, og siden 1983 har det ikke heddet andet end Svenstrupgård.[711] Man kan selvfølgelig diskutere, om der er tale om den samme institution, for der er ikke meget, der forbinder 1700-tallets Skolegadens Fattiggård med nutidens Svenstrupgård, og så alligevel. De blev begge etableret for at løse det samme grundlæggende samfundsproblem; at huse de svageste grupper i samfundet. De hjemløse, de asociale, de utilpassede, alkoholikerne og dem, der bare var stået af ræset. En af dem er Dion, og han bor i dag i et af Svenstrupgårds ”Skæve huse”, Danmarks første alternative plejehjem for socialt udsatte mennesker. Jeg har taget turen til Ålborg for at tale med ham en novemberdag i 2013.

Jeg er kommet i god tid og går ned i Svenstrupgårds kælder, hvor personalet har indrettet en lille museumssamling. Imens jeg går rundt i den lavloftede og kun delvist oplyste kælder, får jeg pludselig besøg. En af beboerne har set mig gå ned i kælderen og har fulgt efter. Leif[712], en mager mand i slutningen af 50’erne, præsenterer sig og begynder med det samme at tale om sit liv. Jeg lytter, imens jeg lejlighedsvis skæver til mit armbåndsur for ikke at komme for sent til mit møde med Dion. ”Jeg er skide skæv lige nu,” starter Leif ud med at fortælle mig, måske for at undskylde sin ivrige tale. Han fortæller mig om sit liv på søen, om et misbrugsliv, om gamle forbrydelser og om de lange ophold på danske forsorgshjem. Leif giver mig fiduser af enhver karakter – mest noget om forsikringssvindel, og om hvordan man snyder systemet. Lige så pludselig som Leif kom ned i kælderen, lister han af igen, og jeg er atter alene i kælderen. ”Sikke en start,” tænker jeg og går op til forsorgshjemmets indgang, hvor jeg har aftalt at mødes med Dion. ”Jeg har lige mødt en af de andre beboere nede i kælderen,” fortæller jeg Dion, i et forsøg på en begyndende smalltalk. ”Talte I om mig,” spørger Dion i en lidt mistroisk tone og med tydelig københavnsk accent. ”Nej!” forsikrer jeg ham om og husker på den uskrevne regel, der gælder bag de fleste mure: ”Man sladrer ikke om andre”.

”Min far var spritter, jeg tror det er ham, jeg har det efter”

Dions fremtoning gør indtryk på mig. Han er stor, har et barskt udtryk i ansigtet og hans tatoveringer på hals og hænder er svære at overse. Vi står ved siden af en lille guldfiskedam ved indgangen til Svenstrupgård, og måske kan Dion se, at mit blik er rettet imod hans flammetatoveringer på begge sider af halsen. Han strækker sin hals og peger med sine fingre på flammerne: ”Som alkoholiker prøver man altid på at slukke sin halsbrand,” fortæller Dion med et smil, der vidner om humor og måske ikke mindst selverkendelse. ”Min far var spritter, jeg tror det er ham, jeg har det efter.” Dion bliver eftertænksom og fortsætter: ”Jeg har siddet inde for alt muligt, for at skaffe til sprutten, for at være helt ærlig. (…) Det længste var tre år i Nyborg Statsfængsel. (…) Jeg har nået at sidde i alle fængsler undtagen Horsens, det nåede jeg sgu ikke.” Tatoveringerne fortæller, som en tegneserie, historien om Dion. Han viser mig oversiden af sin højre hånd. Ned ad hans pegefinger ser jeg en lidt utydelig tekst: ”¼ liter mælk – uha”. Jeg spørger ind til den lidt aparte tekst. ”Kender du ikke det,” svarer Dion og fortsætter ”at stå nede hos bageren og altid glemme den kvarte liter mælk, man skulle have med hjem. Derfor fik jeg lavet tatoveringen. Senere fik jeg skrevet ”Uha” – fordi det jo ikke smager så godt som bajere.” Han vender sin hånd om, og jeg ser teksten: ”Bistand tak!”.

Dion forklarer: ”Nede på bistandskontoret fik vi altid besked på at holde vores kæft. Tatoveringen gjorde det meget nemt, jeg kunne bare række hånden ud.” Den sidste tatovering jeg ser, før vi sætter os indenfor i varmen, er en grønlig tatovering på Dions venstre hånd. Den forestiller en rose, men jeg kan se, at den er splittet af et stort grimt ar. ”Aret fik jeg på et tidspunkt, hvor jeg blev kastet igennem en rude.” Der kommer ingen uddybende forklaring, og vi går indenfor på Svenstrupgård.

Dion blev født i København i 1949, og han husker ikke meget fra de første år. ”Jeg blev født, og så blev min far og mor skilt, og der kom en anden mand ind, og der var ikke plads til mig i hjemmet mere. Så røg jeg på børnehjem.” Det var i 1955, lige

før Dion skulle begynde i skole, han blev anbragt på Københavns Kommunes Børnehjem Spanager. Hjemmet var indrettet til 63 børn i skolealderen, fortrinsvis fra København.[713] Her tilbragte Dion de næste ti år af sin barndom, før han blev anbragt på Københavns Kommunes Ungdomshjem Baunegården i Værløse. Hjemmet var blevet oprettet i 1954 for at kunne huse børn med "særlige adfærdsvanskeligheder".[714] Dion hørte åbenbart til denne gruppe. "Baunegården," siger Dion til mig, "det er stationen lige før fængsel. Det er der, man lærer det, man ellers ikke kan." Herfra kommer Dion videre på søfartsskole, men opholdet blev kortvarigt. En af lærerne skilte en motor ad og bad Dion om at samle den igen. "Den kan du sgu selv samle, du har lige siddet og skilt den," lød det kontante svar fra Dion, og han blev smidt ud af skolen.

Dion havde og har stadigvæk, indrømmer han over for mig, et stort problem med autoriteter og kan ikke lide, når folk fortæller ham, hvad han skal. Dion rejste tilbage til København og flyttede kort tid efter sammen med en tysk kvinde. De fik en søn, men kvinden flyttede kort tid efter tilbage til Tyskland. Derefter var Dion alene og hjemløs. "Jeg boede sådan hist og her, og så fandt jeg ud af, at der var noget, der hed forsorgshjem. (…) Jeg spurgte en eller anden: 'Hvor fanden kan man sove?' og svaret lød: 'Du skal tage ud til Sundholmsvej nr. 6.'." Året er 1972 og adressen var til forsorgshjemmet Sundholm i København, landets største forsorgshjem med plads til ca. 300 klienter. Historien om Sundholm går ligesom Svenstrupgårds langt tilbage i tiden. Sundholm blev indviet i 1908, men var afløseren for en langt ældre institution, Ladegården, opført af Christian IV tilbage i 1620. Ladegården havde siden 1822 fungeret som arbejdsanstalt for fattige og husvilde familier.[715]

"Vi ser helst du arbejder"

Dion tænker tilbage på det første møde med Sundholm: "Så tog jeg derud og gik igennem porten, og den blev lukket efter mig. 'Jeg har ikke noget sted at bo,' sagde jeg. 'Den klarer vi,' sagde de og åbnede en dør. Der var en jernseng, ligesom i en arrest. 'Du kan bare lægge dig derind i nat.'." Dion var chokeret over modtagelsen. "Tak skal du have, det var også en måde at tage imod folk på. Sådan gør man jo ikke i dag. Det lignede et fængsel med sine låste døre, tremmer og uniformerede vagter," fortæller Dion til mig og fortsætter med en undrende stemme: "Det var satme mærkeligt. Du gik igennem en port, og så måtte du ikke være dig selv mere. Folk gik rundt med uniform og ure – hele lortet!" Efter den første nat ville Dion ikke tilbage til Sundholm, men han var stadigvæk uden tag over hovedet. I stedet tog han ud på herberget Himmelekspressen, men det skulle vise sig at

være en rejse fra asken til ilden. ”Det skulle jeg aldrig have gjort. (…) Man måtte kun være der fra kl. 20 til 8. (…) Der var 12 stykker på en stue, det var noget frygteligt noget.” husker Dion tilbage. Dagen efter fik han besked om, at der rundt omkring i hele landet lå andre forsorgshjem, hvor man kunne overnatte som hjemløs. Dion så muligheden og ”flygtede” ud af København. Han ville væk fra drikkeriet, som kun var blevet værre, efter han var blevet hjemløs. Turen gik ud af storbyen og ud i provinsen, denne første gang til Skovvang, Ringkøbing Amts Forsorgshjem. Det var et mønster, der skulle komme til at gentage sig hundredevis af gange for Dion. Altid den samme historie: Forsorgshjem, ud og drikke og så tilbage på forsorgshjem igen, kun afbrudt af regelmæssig kontakt med kriminalforsorgen.

Skovvang blev en noget anden oplevelse end Sundholm i København. ”Det var helt anderledes end Sundholm. Det var med ’goddag’, eget værelse og det hele”. Dion holder en lille pause. ”Der kunne jeg godt lide at bo. (…) Jeg blev også gode venner med personalet, selvom jeg har lært, at man skal holde sig lidt fra dem. Man skal snakke til dem indtil en vis grænse, og så skal man ikke snakke mere. (…) Det er ligesom i et fængsel, man skal ikke blive for gode venner med en fængselsbetjent, så kan man godt blive uvenner med resten af beboerne, det kan man godt!”

Der var dog visse aspekter ved forsorgshjemmene, som Dion aldrig kom til at bryde sig om. Personalets indstilling til tvang. Replikken var ofte den samme: ”Vi ser helst du arbejder, og hvis du ikke arbejder, kan vi ikke rigtig se, hvorfor du skal være her.” Dion henvender sig direkte til mig nærmest spørgende: ”Så det er jo faktisk tvungen arbejde,” og fortsætter: ”Det, jeg aldrig har brudt mig om, er tvunget arbejde på et forsorgshjem. Når det er tvang, så gider man ikke.” Når det er sagt, var arbejdet på Skovvang noget af det bedre, uddyber Dion: ”Det var sgu menneskeligt arbejde, det var rent faktisk noget, der skulle bruges. Der var en snedkerværksted, og så lærte man også at stå ved maskiner.” Dion husker også tilbage på sit første møde med Forsorgshjemmet Godrum i Hampen med skiltet over døren og skriften, der ikke var til at overse, for dem der ville ind: ”Arbejde Adler”[716]. På Godrum blev klienterne sat til traditionelt landbrugsarbejde, husker Dion, noget han heller ikke brød sig om. ”Man fik at vide, at der var mad tre gange om dagen, og at man ikke måtte drikke. Man skulle også aflevere al den medicin, man havde, det skulle man altid, jeg ved ikke hvorfor. Så skulle man gå på arbejde dagen efter, (…) det gør de på mange forsorgshjem, man skal arbejde sig rask.”

Tvungen antabus var heller ikke noget, der faldt i god jord hos Dion. På Godrum udviklede han derfor en fidus, hvor han kunne spytte den flydende antabus ud, uden at personalet opdagede noget. Dion har i dag en klar holdning til antabus: ”Det var noget være noget. (…) De tager jo ens

liv. Det liv, man gerne selv vil leve, tager de fra en, når de stopper antabus i en. (…) Det kunne jeg sgu ikke lide – tvungen antabus. Jeg kan forstå, hvis man selv kommer ind og beder om hjælp. (...) Det skal ikke kastes i halsen på en. (…) Mundtlig magtanvendelse er, hvis man ikke hører efter, så har de magt til at sige, at man bare kan rejse herfra. Det er misbrug af magt, det syntes jeg, det er. (…) Jeg kan heller ikke forstå, hvorfor en tyveårig knægt skal bestemme, hvad jeg skal gøre." For Dion skete der derfor det, der så ofte skete for Dion: "Jeg fik lyst til en bajer, og så flyttede jeg sådan lidt rundt. (…) Jeg rejste altid selv. Det var i stedet for antabus, det er tvang, det kan jeg ikke klare, det kan jeg sgu ikke. (…) Det personale, der putter sådan noget i dig, går jo selv hjem og får en lille en. Det er en mærkelig måde at opdrage voksne mennesker på." Jeg kan mærke, at vi er inde på et emne, som ligger Dion meget på sinde. "I dag er det narkomanerne, der har det bedst, det må jeg sige. Der bliver gjort forskel. (…) De kan gå hen til lugen og få deres metadon, så ryster de ikke mere. Jeg kan ikke gå hen og få seks morgenbajere, så jeg ikke ryster mere."

For Dion gik turen rundt i hele landet fra det ene forsorgshjem til det andet. I Sundholms arkiv finder jeg senere Dions journal, og dér en flere siders lang liste med ind- og udskrivninger fra danske forsorgshjem. Jeg kan se, at de fleste af hans ophold har varet 1-7 dage, men der er også længere ophold imellem. Han kom de fleste gange på "Eget initiativ", som der står i journalen, og under rubrikken "Udskrevet" står der som oftest blot et enkelt ord "Bortgået". I journalen finder man også personalets kommentarer. Ordlyden er igennem alle årene ofte den samme: "Dion lever en meget omflakkende tilværelse", "Har fortsat problemer med alkohol" og "Har opbrugt sin bistandshjælp".[717]

Forsorgshjemmene kunne være lige så forskellige som nat og dag, fortæller Dion. "På Dalhoffsminde[718] var jeg satme bange", husker han og fortsætter: "Der kunne ligge 7-8 mennesker på en enestue. Der var tre senge og resten blev bare lagt på gulvet. Det var dengang spritterne gik rundt, dem var jeg ikke helt tryg ved. De kunne ikke tåle det kogesprit, det gik helt baglæns oppe i hovedet, (...) de lugtede også mærkeligt, ligesom en kat, (...) men det holdt fluerne væk. De stjal også fra hinanden og sloges meget."

Dion kom til Svenstrupgård første gang i 1973-74. Han husker, at der var et lille værelse med en madras på gulvet. Her blev man lagt ind, hvis man var fuld, når man ankom. Personalet, husker Dion også: "Der var en, der hed Kristian, der blev ansat. Han var stor. Han havde været Europamester eller Skandinaviensmester i brydning, men han var sgu rolig og stille. Men det var bokseren kraftedme ikke." Dion begynder at fortælle om en episode, hvor han af en af de ansatte, kaldet "bokseren" pga. sin baggrund som halvprofessionel bokser, var blevet bedt om at tømme sine

bukselommer. ”Det kan du da ikke bestemme, du er da ikke politibetjent. Men det skulle jeg, ellers kunne jeg ikke komme ind. Men vi blev sgu gode venner til sidst.”, fortæller Dion. En anden dag var Dion taget til Svenstrupgård sammen med en kammerat, der ikke havde været på forsorgshjem før. De sov på et firemandsværelse, og kl. 8 kom bokseren ind for at vække dem. ”Ah, du kan komme igen kl. 10,” lød svaret fra Dion, hvorefter bokseren hev dynerne af dem begge og fik dem op at stå. ”Det fandt min kammerat sig ikke i og knaldede ham en knytnæve lige i hovedet. (…) Han [bokseren] blev lidt paf, for det var han ikke vant til”.

”Klienten lover at prøve”

På et tidspunkt i slutningen af 1970’erne tog Dion for første gang til Forsorgshjemmet Saxenhøj, det tidligere Maribo Amts Tvangsarbejds-, Arbejds- og Dåreanstalt. På mange måder et anderledes forsorgshjem med sin iøjnefaldende panoptiske form, der ofte ses i fængselsbyggerier. ”Det var det bedste forsorgshjem, jeg har været på,” siger Dion uden at tøve, og man er ikke i tvivl om, at han mener det. ”Der blev jeg helt overrasket, da jeg kom ind. Jeg blev budt velkommen, og de spurgte, hvad de kunne hjælpe med. (…) De talte ikke ned til en, de snakkede, så man følte sig som et menneske. Mange steder snakker de til en, som om man ikke er noget værd.” På Saxenhøj blev Dion tilbudt at arbejde på et nærliggende plejehjem for senil demente. Her skulle han hjælpe med at tømme skraldespande og lignende pedelopgaver. Dion mindes en særlig fidus, han udviklede her: ”Der var en af de demente, der prøvede at smutte væk igennem vinduet, og jeg nåede lige at få fat i ham. Så gik jeg ind til personalet og sagde, at jeg havde fanget en. ”Det var godt,” sagde de, og så fik jeg 20 smøger for det.” Dion var altid på udkig efter fiduser, og her var der en, der virkede. ”Så tænkte jeg, den skal jeg satme til at bruge noget oftere. Så engang jeg skulle på druk; jeg havde lige sagt til mig selv, at jeg lige ville drikke i den weekend, så gik jeg lige ind til Knud og sagde: ”Kom Knud.” Så tog jeg ham med udenfor og gik ind til personalet og fortalte, at jeg havde fanget ham igen. Så fik jeg 20 smøger, det var jo mange penge,” siger Dion og afslutter historien: ”Den brugte jeg nogle gange.”

Dion skifter spor. ”Så tog jeg tilbage til København og fik bistandshjælp.” ”Du har været på forsorgshjem i mange år, kan du huske, hvordan forholdene ændrede sig over tid?” spørger jeg Dion. Efter at have tænkt sig lidt om, svarer han: ”Det første jeg oplevede var, da vi ikke blev sendt i bad, det var i bokserens tid. Før skulle man altid i bad, det tog jeg hatten af for. Lige pludselig holdt man op med det. Det var da fanme ikke rart! Hvis de har ligget ovre ved banegården i 4-5

dage og så ind i spisestuen sammen med os andre, det var klamt." På de fleste steder fik man dog rent tøj fra yderst til inderst, fastslår Dion. Han husker også, hvordan Sundholm havde ændret sig, da han senere kom tilbage. Der var ikke alle de låse, kontoret var flyttet fra porten og over på afdelingerne, og der var en anden type klientel. "Det var narkomaner og sådan nogen. (…) Første gang var det sprittere og gemene tyveknægte." Da han kom, blev han vist over i modtagelsen, som han fandt meget hospitalsagtig. Så kom der nogle sygeplejersker og spurgte, om man havde det godt. Hvis man rystede, fik man lige en pille for det og besked på, at man skulle slappe af med drikkeriet. Dion udbryder: "Ja, ja, det er let sagt." Når man fik sin pille, skulle man bare passe sig selv igen, de sørgede bare for, at man ikke fik abstinenser. Dion husker også, at han kunne sælge den medicin, han fik udleveret: "Jeg fik nogle stesolider af ham der Brandt[719], dem kunne jeg sælge for nogle bajere." Dion erindrer også, at det var blevet mere frit. "Hvis man selv gik, blev man bare betragtet som selvudskrevet." I 1990'erne oplevede Dion en kort periode uden misbrug. "Hvornår var det, vi blev Europamestre?" spørger Dion og kommer selv i tanke om svaret: "I 1992 blev jeg ansat som vicevært i København, der drak jeg ikke i 7 år." I perioden havde han et kortere ophold på Sct. Hans hospital, og efter syv år befandt Dion sig atter på landevejen. I Dions journal skrev personalet: "Det kan ikke nytte noget, at han hele tiden flakker voldsomt om. Må lære at slappe lidt af. Klienten lover at prøve."[720]

Dion har mange meninger om forholdene i dag, og der er ifølge ham meget, der skal ændres på. "Man skal jo videre i livet, men det kommer man ikke på forsorgshjem. (…) Nogle steder blev man vækket, andre steder blev man ikke. Så står man op og spiser morgenmad og går på arbejde, hvis man har det, ellers går man ned og får en bajer eller to eller tre. Man kommer hjem til måltiderne." Det er det samme hver dag, fortæller Dion og fortsætter: "Der mangler en til at sætte en i gang og hjælpe en videre. (…) Man bliver afhængig af det her. Man kan bare komme ind på kontoret og få sin pension. Man skal ikke tænke, og så lærer de unge mennesker jo ikke noget. Så ender de ligesom mig og bliver her resten af deres dage." Dion er heller ikke tilfreds med at bo i de skæve huse. "Der er ingen, der holder øje med mig," som han siger og sammenholdet mellem beboerne er ikke som det var engang. "Dengang var der navneopråb, og man kendte hinanden. Det var de samme personer, man stødte ind i på de forskellige forsorgshjem." Man kan mærke, at Dion savner kammeratskabet og den menneskelige kontakt. I dag hjælper Dion pedellen på Svenstrupgård med forfaldende arbejde, han slår bl.a. græs og tømmer askebægre. Hvis det stod til Dion, ville han helst bo på et af de små værelser på Svenstrupgård, men de er kun beregnet til korte ophold.

Vi skal til at slutte vores snak, og Dion giver mig hånden til afsked. Formiddagen er gået, og Dion tager sin indkøbspose og går tilbage imod ”De Skæve Huse”. Efter et par skridt vender Dion sig om og peger diskret hen imod en anden mand, der netop er ved at komme ind af døren: ”Se ham der, han skal til afrusning, det er helt sikkert. Jeg kan se det på den måde, han går på og på hans opsvulmede hoved.” Jeg kan ikke selv se det, men jeg er ikke et sekund i tvivl om, at Dion kan.

Kapitel 17. Sociale relationer

Erindringer om nære relationer og det sociale liv 1958-1967

Anbringelsen på et børnehjem blev af de fleste tidligere børnehjemsbørn oplevet som en meget voldsom begivenhed i deres liv. Nogle kom direkte fra et andet børnehjem og andre blev fjernet fra hjemmet af forskellige årsager. Man blev revet ud af velkendte sociale sammenhænge og mistede måske kontakten med kammerater, søskende, familiemedlemmer, sågar ens egne forældre. Når børnene ankom til børnehjemmet, stod mange ofte på bar bund og skulle på ny oprette relationer, indgå nye venskaber og finde voksne, de kunne stole på og knytte sig til. Betydningen af, om man havde været i stand til at danne disse nye sociale relationer og bevare kontakten til de gamle, bliver af mange tidligere anbragte vurderet som helt essentielt for selve oplevelsen af at være anbragt og livet efter. Temaet er underliggende, men meget centralt i en stor del af de tilgængelige beretninger fra tidligere børnehjemsbørn. Kun de færreste børnehjemsbørn formåede i fuld udstrækning at erstatte gamle relationer med nye. For mange lykkedes det ikke eller kun delvist at skabe nye relationer. Denne gruppe gik ofte igennem anbringelsen med en grundlæggende følelse af ensomhed og svigt. Skiftende anbringelsessteder kunne være en årsag, gentagende svigt i barndommen en anden og selve institutionslivet en tredje.

I det følgende fokuseres ikke på årsagerne, men derimod på den individuelle oplevelse af sociale relationer eller mangel på samme. Steff Ejlertsen var sammen med sin lillebror, Herman, anbragt på Børnehjemmet Kildebjerget i perioden 1951-1961, og han beskriver i sine erindringsbøger betydningen af de sociale relationer på et børnehjem.[721] Beliggende mellem Vejle og Juelsminde lå det forholdsvise lille børnehjem med plads til 25 børn og tilhørende 6 hektar god landbrugsjord.[722] Hjemmet hørte under Kristelig Forening for Børneforsorg, et filantropisk foretagende, der oprindeligt var oprettet i 1898.[723] Når Steff i dag skal forklare, hvorfor hans tid på børnehjemmet primært var forbundet med glæde og Hermans med sorg, gør han sig følgende betragtninger: ”Det er vigtigt, at man har nogle voksne at se op til, voksne, som ser en og hjælper og støtter, også når det går helt galt. Sådanne voksne var der omkring både Herman og mig, da vi var børn. Jeg kaldte dem for ”fyrtårne”, for de viste vej. Men hvorfor hjalp de ikke min bror? Jeg tror, desværre for min bror, at han havde svært ved at få kontakt til de voksne og bruge den hjælp til andet end rent praktiske ting.”[724]

Betragtninger af denne art er ikke usædvanlige, men langt oftere har de tidligere anbragte haft om end meget svært ved at få øje på disse "fyrtårne". Et tidligere børnehjemsbarn skrev om sin tid på Børnehjemmet Jakob Michaelsens Minde i årene 1942-1956: "Jeg oplever stadig at have et savn om personlig omsorg og kærlighed i min barndom. Et klap på skulderen og et venligt strøg på hovedet 'du er god nok' havde ændret mit voksenliv væsentligt."[725]

"Børnene skal føle, at de er medlemmer af et fællesskab"

Arbejds- og Socialministeriet var opmærksomme på den betydning det havde for barnet at blive revet ud af sine vante omgivelser og placeret i nye. Ministeriet skrev i deres vejledning fra 1952: "Jo stærkere barnets tilknytning er til de tidligere livsforhold, jo stærkere indvirker fjernelsen på barnet. (…) Et stærkt personligt kontakt- og tillidsforhold mellem barn og voksen er en betingelse for at kunne hjælpe barnet".[726] Begrebet sociale relationer bliver ikke benyttet direkte i vejledningen, men der rettes alligevel en stor opmærksomhed på forholdet mellem personale og børn samt børnene imellem: "Børnene skal føle, at de er medlemmer af et fællesskab og har et samliv med hjemmets personale og med hinanden indbyrdes".[727] I vejledningen gør man også meget ud af børnehjemmenes forhold til omverdenen. Børnene skulle rustes til at klare sig ude i den virkelige verden, og hjemmene måtte derfor aldrig "forsøge at være sig selv nok".[728] Tværtimod skulle personalet forsøge at hjælpe barnet med at opretholde kontakten til omverdenen, som de definerede som "barnets forældre, søskende og andre pårørende, herunder venner, som står barnet nært". Derudover skulle hjemmet forsøge at skabe kontakt til børn fra hjemmets omegn igennem eksempelvis idrætskampe og spejder. Det var også hensigtsmæssigt at etablere en kreds af mennesker, der kunne modtage de børn, der ikke selv kunne tage hjem i ferier mv., fremgår det af vejledningen.

Vejledningens ordlyd og tanker kan spores i en del af de tilgængelige beretninger fra tidligere børnehjemsbørn, i andre er de fraværende. I *Godhavnsrapporten* kalder et af de tidligere børnehjemsbørn Godhavn for en "sjæleknuserfabrik" og beskriver følelsen af at være et stykke inventar, hvor man aldrig fik et knus eller et kram fra personalet. "Vi var et nødvendigt onde".[729] En anden børnehjemsdreng fra Børnehjemmet Roskilde Hvile beretter om det afgørende øjeblik, hvor hans storebror blev flyttet til et andet børnehjem: "Min bror forsvandt, og jeg fik ikke breve, jeg fik ikke besøg, jeg fik ingen svar, der skete ingenting. Så jeg var mig selv. Der skete så det, at jeg lukkede mig inde i mig selv, for der var jo ikke andre end mig."[730]

Der er dog også beretninger i *Godhavnsrapporten*, hvor ordlyden i Socialministeriets vejledning kan spores. En kvinde fortæller om sin tid på Børnehjemmet Hjortebjerg Skole, og om hvordan årets sommerlejr ændrede personalets opførsel til det bedre. En anden husker tilbage på tiden fra Børnehjemmet Landerupgård og den skattede, men sjældne omsorg fra forstanderens kone: ”Det var simpelthen kærlig pleje, om det var en nedgroet negl eller ondt i hovedet – men den der strygen over håret, det var det, der trak.”[731]

I interviewbogen *Anbragte børn* fortæller 25 mennesker om en barndom uden for hjemmet. En af dem er Erik Bjarne Clemmensen. Han fortæller om sine oplevelser med sociale relationer, eller mangel på samme på Nørre Åby Børnehjem i perioden 1958-1971. ”I min tidlige barndom husker jeg ikke at have siddet på skød eller at blive krammet af de voksne ansatte på hjemmet. Det var kun hjemmets yngste barn, som sad på skød hos forstanderinden ved aftenbønnen og godnatsangen. Jeg var så uheldig, at der var to børn på hjemmet, som var yngre end mig.” Relationen til lokalsamfundet var også mangelfulde, fortæller Erik. ”I alle de år, hvor jeg boede på hjemmet, legede jeg aldrig med jævnaldrene børn fra byen.”[732]

Bogen *Stiftelsestøser og kongebørn* er skrevet af en af de tidligere ”Stiftelsestøser” og omhandler børnehjemmet Kong Frederik den VII’s Stiftelse på Jægerspris slot, også kaldet Jægerspris Pigehjem. Hovedaktørerne i bogen er de kvinder, der tilbragte deres barndom på hjemmet i perioden 1874-1970. De sociale relationer, især pigerne imellem, står centralt i værket. Selv i dag afholdes en årlig sammenkomst på Jægerspris kaldet ”de gamle pigers dag”. Her mødes de tidligere anbragte piger og udveksler historier fra deres fælles barndom, leger gamle lege og synger sange. I *Stiftelsestøser og kongebørn* beskriver flere af pigerne, hvordan personalet på Jægerspris forsøgte at værne og beskytte pigerne mod omverdenen, der lå uden for slotsmurene. Forholdet til familien bliver også beskrevet af flere af pigerne, og det var ikke altid af det gode, når den ”fremmede” mor eller far en sjælden gang dukkede op på hjemmet. Lettelsen, når de igen tog af sted, var ofte større end gensynsglæden. Børnehjemmets indsats for at styrke de sociale relationer bliver bl.a. beskrevet af en af pigerne, der i 1948 oplevede at få besøg af sin ”fremmede” mor: ”Hvilke forsøg der har været gjort for at skabe en familiær kontakt, ved jeg ikke. Vi blev ikke særligt opfordret til noget. En smule brevveksling var der umiddelbart efter dette besøg. Men der blev taget initiativer for at give os mulighed for at have ’familie’ eller kontakter uden for Jægerspris Pigehjem. Vi fik ’tanter’.”[733] Her referer pigen altså til den tidligere nævnte foranstaltning, hvor børnehjemmene kunne få en udefrakommende person til at indtage en social relation i forhold til barnet. Ofte blev de kaldt for ”besøgstanter” eller blot ”tanter”. Herom er der flere historier, som

oftest meget positive. Den grundlæggende følelse hos børnehjemspigerne var dog stadigvæk den samme, som vi også så hos Godhavnsdrengene. En af pigerne fra Jægerspris Pigehjem tænker tilbage på sin anbringelse i 1940'erne og 1950'erne: "De bedste minder, jeg har fra den tid, er marken, luften, søen og årstidernes skiften. Ellers var ensomheden den mest overvældende følelse – indtrykket af at være i fængsel – blandt ukendte".[734]

I vores livshistorieinterviews og i de mange beretninger på hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk, fortæller tidligere anbragte om forskellige typer af sociale relationer og om deres oplevelser og erfaringer med dem. Empirisk har vi ikke belæg for at påstå, at de er repræsentative for den samlede gruppe af tidligere børnehjemsbørn, men fortællingerne giver alligevel et indblik i en fremmed verden, vi kun tidligere har set glimt af. På baggrund af undersøgelsens indsamlede materiale, vil vi i det følgende komme med eksempler på forskellige typer af sociale relationer. Hvordan er de blevet oplevet og fortolket af tidligere børnehjemsbørn? Vi har kunnet opdele de sociale relationer i fem forskellige typer med hver deres underordnede fortællinger: 1. Den manglende relation. Fortællingerne beskriver, hvordan personen i stedet for en menneskelig relation søger ind i en indre verden, og hvor et dyr, en bog eller en dukke eksempelvis kunne blive en erstatning for en tabt eller savnet relation. 2. Relationen til en anden anbragt på børnehjemmet. Kammeratskab og internt hierarki står i disse fortællinger ofte i centrum. 3. Relationen til personalet på børnehjemmet. Fortællinger om omsorg fra personalet, privilegier, underdanighed, særlige positioner og bagsiden ved at være "yngling". 4. Relationen til familien. Fortællingerne omhandler forholdet til søskende på børnehjemmet, relationen til hjemmet via breve og besøg, samt omstændighederne forbundet med familiemedlemmernes besøg på børnehjemmet. 5. Relationen til lokalsamfundet og naboerne. Fortællingerne om stigmatisering fra omverdenen, længslen efter at værre "normal" og betydningen af at have kontakt med en verden uden for hjemmets lukkede system

"Min stille verden"

Et ikke ubetydeligt antal børnehjemsbørn fortæller, at de gik igennem en anbringelse uden at danne sociale relationer, hverken til børn eller voksne. Fælles for de fleste var dog længslen efter netop disse relationer. Karen Fleurfontaine Warren blev som treårig anbragt på Børnehjemmet Allerupgård i julen 1944. Da institutionen i 1954 flyttede ind i nye omgivelser, Dyrelægegården i Tuse, oplevede Karen i et kort glimt, hvad denne længsel bestod af. Hun husker det den dag i dag:

”Jeg kan huske, at på Dyrelægegården, der var en dejlig stor have ved siden af Dyrelægegården, og der var en rigtig familie, der boede der, og jeg kan huske at stå ved siden af hækken, og så hørte jeg hvordan de børn legede med deres forældre derinde, og det gjorde ondt. Og faren ville kalde på et af børnene: ’Kom herhen, så skal jeg løfte dig op,’ og så løfter de én op og knuser én, og så står man der og kigger på det. Det var det eneste, man egentlig ikke fik, man fik mad, man fik tøj, og man fik legetøj, og de talte pænt til en, der var ikke noget med det, men der er ikke nogen, der knuser én, der er ikke en, der får én til at føle, vi elsker dig; det havde man ikke, jeg kendte ikke, hvad det var. Men jeg kunne se det på de andre børn, ikke sandt, at det var noget, de havde, og så føler man sig, det er en mærkelig følelse, det er sådan en tom følelse, og man føler lyst til at græde, men man græder ikke; det er en mærkelig følelse, det er svært at forklare, for man kan se hvordan, man ville bare så gerne have, at der var nogen, der kom og gjorde det til én”.

Nogle forsvandt ind i en indre fantasiverden, søgte trøst i forholdet til et dyr, en bog, en dukke eller i naturen. Rene var anbragt på Børnehjemmet Bethlehem i årene 1954-1966, og han husker hverken at have haft en social relation til voksne eller børn. Rene husker godt de andre børn, men ”det blev aldrig til venskab mellem os børn, det gjaldt om at overleve, ligesom dyr i en tør skov”. De voksne var heller ikke en del af Renes verden, for som han siger: ”Man talte ikke med børn på Bethlehem.” Da de senere, med pædagogernes indtog, begyndte at tale med Rene, var det ifølge ham selv for sent. Rene blev den følsomme type, der gik langs væggene og mest holdt sig for sig selv. Han listede ofte ud i den store omkringliggende skov for at være helt alene, sidde på en sten og bare dagdrømme. Naturen blev hans store trøst. ”Den har givet mig ro. Det har den. Og træerne og blæsten og skoven og roen og mørket.” Siddende på sin sten ude i skoven, fandt Rene på en leg, han kom til at gentage igen og igen. ”Børnehjemmet lå i et stort naturområde med skov, skovsøer og store bakker og med masser af dufte. Jeg kan huske, at jeg samlede på dufte, da jeg var på børnehjem. Duftene hjalp mig, og jeg søgte tilflugt i duftene,” fortæller Rene. I dag er Rene ved at udarbejde en liste over de ”indsamlede” dufte fra sin barndom, for som han siger: ”Næsen kan være en genvej til barndommens land.”

Flere af de tidligere børnehjemsbørn kan fortælle, hvordan de knyttede sig til dyr eller genstande som substitut for en manglende menneskelig relation. En ikke ubetydelig del af børnehjemmene var oprettet som traditionelle landbrugsgårde med tilhørende marker og dyrehold. Her havde børnene gode muligheder for at knytte sig til et dyr, som de kunne give omsorg og kærlighed. Jørgen Otto Hansen var anbragt på Børnehjemmet Vejle Fjord i perioden 1945-1962, og han husker særligt betydningen i at have nogle dyr, man var ansvarlig for. ”På et tidspunkt får jeg

en høne og en hane af en lærer på skolen. Læreren havde fået en hane og en høne foræret, men de kunne ikke med dem, han havde, så lærerens søn kom og spurgte, om jeg ville have dem, og det ville jeg gerne. Jeg fik bygget en hønsegård, og så fik jeg en del høns ud af dem. Da jeg flyttede til Livø, fik jeg bragt mine høns derover. Men jeg lod dem blive, da jeg rejste derfra."

Fire piger fra Børnehjemmet Højbjergghus med hver deres gris på armen. Et ikke helt ualmindeligt syn på landets børnehjem. Billedet stammer fra engang i 1950'erne.
(Forsorgsmuseet)

For pigernes vedkommende knyttede mange sig også til en ganske særlig genstand – dukken. Dukken gav, ligesom dyrene, en mulighed for at udveksle omsorg og føle tryghed, noget der ellers kunne være svært at opnå inden for institutionens rammer. Jane Madsen var anbragt på Bolbro Børnehjem i perioden 1955-1964, og hun husker sig selv "som en pige, der sad og læste alle bøgerne på Bolbro Skolebibliotek. Jeg forsvandt ind i historierne". Årsagen til hendes anbringelse

var morens død. Efter ankomsten til børnehjemmet i Bolbro, kom mormoren på besøg medbringende en dukke. ”Min mormor havde købt den til mig. Hun havde fået at vide af min mor på sit dødsleje, at hun skulle købe en dukke til mig for de sidste penge, der var i hendes pung.” Dukken fik en vigtig rolle for Jane, ikke blot som en trøst, men som det eneste minde hun havde fra sin mor. Desto større var smerten, da hun mistede dukken under et ophold hos en plejefamilie i Fåborg. Ligesom på børnehjemmet følte Jane, at hun skulle være tjenestevillig, og hun oplevede sig selv som plejefamiliens tjenestepige. I sin iver efter at gøre dem tilfredse gjorde Jane noget, som hun bittert fortryder den dag i dag. ”Husk på, jeg var en lille pige fra et børnehjem, og nu skulle jeg hen til en familie, der havde en datter med nogle børn. Så gav jeg dem simpelthen dukken – det var dumt, men det gjorde jeg altså.”

Jane Madsen med sin dukke. Billedet stammer fra hendes anbringelse på Bolbro Børnehjem. (Privateje)

Mindet om den lille dukke og fortrydelsen over at have givet den væk lever videre hos Jane, der i dag er 64 år. Eksemplet illustrerer, hvilken enorm betydning de personlige ejendele kan have for et menneske, og i særdeleshed hvis den personlige ejendel repræsenterer mindet om familien.

”Vi viste ikke, hvad det ville sige at være søde ved hinanden”

Kammeratskab og internt hierarki er en fællesnævner for stort set alle fortællinger. Kammeraterne under anbringelsen bliver vægtet højt af nogle, men af andre beskrevet som flygtige og ubetydelige bekendtskaber. Jørgen Otto Hansen husker tilbage på sin anbringelse på Børnehjemmet ved Vejle Fjord i perioden 1945-1962 og de mange venskaber. ”Jeg fik mange gode venner på børnehjemmet, specielt husker jeg en, som hed Peter. Vi byggede huler og havde også en have sammen. Der brugte vi mange timer. Jeg havde også andre venner, men mest husker jeg Peter, da det var ham, jeg var mest sammen med. Vi hyggede os med at klatre i træer og gå mange gode ture. Jeg byggede også en storkerede i et piletræ, som jeg efterfølgende brugte til at ligge og slappe af i og få mange kreative tanker.”

Jane Madsen husker det anderledes: ”Der var en hård tone, men vi legede jo også sammen pigerne. Vi legede grønt lys, med sjippetov, hønseringe og bolde op af vægen. Elisabeth, Grethe og jeg var sgu ikke onde ved hinanden, men jeg kan heller ikke huske, vi var søde ved hinanden. Vi viste ikke, hvad det ville sige at være søde ved hinanden, eller vi havde ikke noget at gøre godt med overhovedet.” Andre fortæller om en omsorg og forståelse mellem de anbragte børn, som var noget ganske særligt. En tilfældig dag engang i 1950’erne var en søskendeflok på tre børn ankommet til børnehjemmet Barnets Hus i Munkerup. De havde dagen før mistet deres mor, og i dag skulle de i skole. Jens Bresswendorff-Madsen fortæller: ”Min ældste bror havde et digt for i skolen til næste dag, og han skulle høres af den af de voksne, der sørgede for at børn, der gik i skole, gjorde deres lektier. Digtet hed ”Den dræbte and”. De tre små nyankomne drenge sad også på skolebænken.

”Den dræbte And”

Af Hans Vilhelm Kaalund

I Skoven risled den klare Aa;
En blodig Vildand bag Sivet laa,
Af Jægerens Bøsse var den dræbt,
Den havde sig hen til Reden slæbt.
Nu stod omkring den de Ællinger smaa,
De kunde det slet ikke ret forstaa,
De krøb under Vingen, men den var slap -
„Vaagn op, søde Moder, rab, rab, rab, rab!“

Saa aabned de alle Smaanæbene vidt:
„Vi ere saa sultne, giv os lidt!“
Men moderløs' vare de arme Smaa -
O, har du en Moder, da skjøn derpaa!

Storebroren nægtede at fremsige digtet, så længe de tre små drenge var til stede. Han forstod digtet og situationen. Jens fortæller: ”Det er en historie, der fortæller, hvor meget indsigt en dreng kan have.”

Jan Birmann var i årene 1948-1955 anbragt på Christian d. 9.’s Børnehjem i Århus, et forholdsvist stort børnehjem med plads til 75 børn.[735] Han var blevet født i Østrig i 1940 i en familie med fire søskende, hvoraf Jan var den næstyngste i søskendeflokken. Moren døde i barselsengen i 1948, hvorefter hjemmet nærmest blev opløst. Jan og hans yngre bror kom på Christian d. 9.’s Børnehjem, mens de to ældre børn kom ud og bo hos nogle slægtninge. Når Jan i dag fortæller om sin opvækst på børnehjemmet, har han fokus på drengenes fællesskab, som i Jans erindring var med til at gøre anbringelsen til en overordnet positiv oplevelse. Savnet af forældrene fyldte ikke meget. ”Det var ikke sådan, at man lå og tudede om aftenen, for alle andre havde samme forhold (…) I det store hele havde vi det godt, (…) det er blevet kaldt Danmarks bedste børnehjem,” fortæller Jan og fortsætter: ”Man er nok blevet et andet menneske ved at være på et børnehjem, man bliver nok sådan, man tænker ikke så meget på sig selv, man tænker mere på andre, end man ville have gjort, hvis man var hjemme hos en familie. (…) På et børnehjem, der skal man tænke på hinanden, man skal hjælpe hinanden ikke også, man bliver en anden person, det er jeg sikker på. Jeg kan bare se mine to ældste brødre, de har et helt forskelligt sind, og de har jo ikke været på et børnehjem.”

Han fortæller dog også om et skarpt hierarki, hvor det at kunne skabe sig en position i en drengegruppe ved at være god til sport og kunne klare sig i et slagsmål var vigtige elementer. Jan lå øverst i hierarkiet, og når han skal beskrive, hvordan hakkeordnen fungerede, er det med sætninger som: ”Den der slår først, slår bedst” eller ”Man lærer at klare sig”. Ejler Bjoler husker, at han befandt sig i toppen af hierarkiet, og når han i dag tænker tilbage på drengeårene på Godhavn, er han meget kontant i sin vurdering: ”Der var aldrig nogle der græd, det gjorde man bare ikke. Vi ville have tænkt, at de var nogle pjok.”

”De stærkeste blomster klarede sig”

Nogle af fortællingerne fra de tidligere børnehjemsbørn kredser om relationen til personalet. For Eva Kold Dhyrbye, (Sys), var det en vigtig del af hendes egen anbringelse på Josephine Schneiders Børnehjem i København. Sys husker, at det at bo på børnehjem ikke var noget hun sådan gik og grublede over, og det var heller ikke noget, hun mærkede noget særligt til i skolen. Hvis hendes veninder spurgte, hvorfor hun var på børnehjem, sagde hun: ”Min mor og far er døde.” Det var en acceptabel forklaring. Sys ankom i 1947 halvanden år gammel til Josephine Schneiders Børnehjem fra et spædbørnehjem. Josephine Schneiders Børnehjem lå i et pænt kvarter og blev drevet af tre ugifte kvinder, som alle boede på børnehjemmet. De tre kvinder ordnede alting selv; de lavede mad, syede og vaskede børnenes tøj, gjorde rent og førte regnskab over hver eneste udgift. Og så opdragede de 20 piger i alderen fra 2 til 18 år. Kvinderne var ikke ukærlige, fortæller Sys, men følelser var der ikke tid til at tage sig af. Sys fortæller, at voksenkontakt var noget man fik, når man hjalp kvinderne med deres gøremål. Nogle af børnene havde dog en særlig stjerne hos de voksne. ”Hver voksen havde sine favoritter, og så var der selvfølgelig en restgruppe, som ikke havde nogen.” Sys var forstanderindens yndling. Måske var det derfor, det altid var hende, der kom med, når forstanderinden skulle i kirke. Et sted havde Sys det svært med, at hun altid skulle fremhæves. ”Hvis der kom nogen, bestyrelsen fx, så skulle jeg optræde og synge og have mit pæne tøj på. Det var jo også at blive brugt.” Men følelsen af at være noget særligt for en voksen var ikke noget, man frivilligt gav afkald på som børnehjemsbarn, og så forstod Sys også at bruge sin særlige status til at finde de små sprækker i den ellers ret solide mur af principper og regler, der omgav pigerne. ”Om mandagen vaskede Lau i kælderen, og nogen gange gik jeg derned for at være sammen med hende og hjælpe hende med at vaske, men andre gange gik jeg ned til hende, fordi der var noget, jeg ville forsøge at få igennem. Jeg hjalp hende et stykke tid, inden jeg kom med mit ærinde, og det kunne jeg så have held med alt afhængig af, hvilket humør hun var i. (…) Jeg vil ikke sige, hun var nem, der skulle virkelig noget benarbejde til.”

De andre piger var misundelige på Sys, men hun var alligevel populær, og så brugte hun også sit særlige tag på Lau til at forsvare de andre og få ting igennem for fællesskabet. I det hele taget beskriver Sys omgangen blandt pigerne som omsorgsfuld. Sys kunne godt længes efter en rigtig og ”helt vidunderlig mor”, men hun elskede Lau og havde det godt med sine veninder. På børnehjemmet hørte hun til, hun var noget særligt. Men omkring den tid, hvor Sys skulle konfirmeres besluttede Lau at trække sig tilbage som forstander. ”Så sagde Lau: ’Sys, der kommer

nogen mennesker her i aften, og jeg vil godt have, at du kommer og serverer kaffen.'." Sys havde ikke lyst, men hun tog det pæne tøj på, som Lau havde lagt frem til hende og gik ned og serverede kaffe og viste dem sine skolebøger. "Da de gik, sagde Lau: 'Nå, ja, nu blev klokken mange, nu må du hellere gå op i seng,' og så da jeg var på vej op ad trappen, sagde hun: 'Forresten var det din mor og far.' Jeg kan huske, jeg var ved at besvime og så den næste morgen, der havde jeg sådan nogle røde knopper." At Lau ville introducere Sys for sine forældre nu, hvor hun selv ville trække sig tilbage, kan Sys godt se en mening med, men måden, det skete på, var skrækkelig. Ikke så længe efter trak Lau sig tilbage. "Hun havde altid fortalt mig, at jeg var hendes, og i min forståelse var hun min mor, så jeg ville med hende, simpelthen, men det kunne jeg ikke komme." Den verden, hvor Sys kunne færdes ubekymret, hvor hun kendte og mestrede spillets regler, var skredet sammen under hendes fødder. Og så kom den nye forstanderinde. Hun lagde ud med at sige, at hun ville af med de ældste børn, hvilket Sys, som den ældste, blev meget ked af. "Jeg blev adfærdsvanskelig fra det øjeblik, og jeg fik de andre børn op imod hende. Jeg havde altid passet meget på de små, så jeg havde deres tillid, de gjorde, hvad jeg sagde." Sys blev smidt ud af børnehjemmet. "Jeg kan godt se, at det ikke gik, men jeg gjorde det jo i afmagt." Sys fortsætter: "Forholdene for børnene var som ude i naturen. De stærkeste blomster klarede sig, de andre visnede. Jeg var en stærk blomst."

Jan Christensen var anbragt på Optagelseshjemmet Fjordlyst i Horsens i perioden 1963-1972. Han husker med stor glæde tilbage på forholdet til personalet. "Plejemor var en skrap og en markant dame, og vi var aldrig tvivl om, hvad hun ville og forventede af os. Der var krav og daglige gøremål, og levede man ikke op til dem, var et løftet øjenbryn fra plejemor nok til, at vi vidste, at opgaven skulle laves om, (…) men hun var også et meget omsorgsfuldt menneske, der altid var ærlig og autentisk. Hendes mission i livet var at hjælpe andre, og hendes mål var, at dem, hun skulle tage sig af, skulle have et godt liv og blive nogle gode mennesker. Plejemors mål for os tre drenge var derfor, som så mange andre hun skulle hjælpe, at vi "blev nogle gode drenge". Ligesom Sys, fortæller Jan også om betydningen af at være personalets yngling: "Plejemor fik aldrig selv børn, og derfor blev hendes arbejdsindsats måske også desto større, og hun var gennem årene plejemor for hundrede af børn, men for os tre var hun noget særligt, og vi for hende. Vi var plejemors drenge, og kom hos hende lige til hendes død, og det er en glæde, at vi alle tre blev 'de gode drenge', hun havde gjort alt for, at vi skulle blive, og at det er det minde, hun tog med sig om os."

Dem, der var personalets ynglinge, havde nogle privilegier, som andre kun kunne drømme om, hvilket de også gjorde. Herom fortæller en tidligere børnehjemspige fra Børnehjemmet Infanterivej i Randers. "Jeg havde vist ikke været på hjemmet mere end en uges tid, før påskeferien

nærmede sig. Det viste sig, at plejemor skulle have os større piger med ud på sommerlejren. Jeg tror, at vi var ca. 8 stk., og at vi kørte med rutebil til lejren 'Sommerlyst', som lå i Lystrup. Jeg husker, at det var koldt og tyndt snedækket. Der blev fyret op i huset, og vi rullede vore soveposer ud på madrasser, som lå på gulvet. Vi spiste og vaskede op, og senere skulle vi gå ud og lege. En af pigerne, var åbenbart plejemors favorit, så hun måtte gerne blive inde. Jeg mindes, at jeg og de andre piger sidder ude i granplantagen med vores iskolde knæ og iklædt vore tynde jakker, mens vi prøver at finde på noget sjovt at lave. Indenfor sidder plejemor med sin favorit og snakker 'voksensnak'."[736]

Relationen til familien

Nogle anbragte børn havde som oftest en ting til fælles: Længslen efter familien og et "rigtigt" hjem. Nogle fik regelmæssigt besøg af familien, og andre fik lov til at komme hjem ved højtider og ved særlige begivenheder. Jan Christensen var anbragt på Optagelseshjemmet Fjordlyst i Horsens i perioden 1963-1972, og han husker, hvordan plejemor gjorde en ekstra indsats, for at få faren til at komme på besøg. "For plejemor var vores far et menneske, som havde nogle børn, der havde brug for deres far. Plejemors omtalte indimellem vores far med ordet: "Et pjok". Det var et ord hun ofte brugte om personer, som havde svært ved at tage sig af de forpligtelser, livet førte med sig, men samtidig var hendes indstilling også, at man skulle hjælpe den, der var et pjok. Hver lørdag formiddag gennem de første mange år på Fjordlyst kom far ud til os på Fjordlyst. (…) Efter en uge som klunser på lossepladsen i Horsens og uden nogen form for personlig hygiejne, mente plejemor, at der var behov for et bad, og sådan blev det. Derfor startede fars weekend altid med et karbad i kælderen. Plejemor havde lagt rent tøj frem, gjort klar til skumbad i det store badekar, og det beskidte tøj skulle vaskes i gruekedlen, så det var rent og klar til næste lørdag. Når badet var overstået og far var ren, var der kaffe og ostemadder i køkkenet, inden far kunne holde weekend sammen med sine børn. (…) Og plejemor ville også sikre, at far i hvert fald om mandagen fik noget ordentlig at spise, og gav ham derfor en god stor madpakke med."

En tidligere børnehjemsdreng fra Børnehjemmet Jakob Michaelsens Minde fortæller om det modsatte, nemlig hvordan personalet under hans anbringelse i årene 1941-1956 intet gjorde, for at han kunne opretholde en kontakt og relation til familien. Han kom fra en søskendeflok på otte børn, hvoraf de syv var blevet anbragt. "En helt almindelig dag er der en af mine kammerater, der kalder på mig og siger: 'Dine brødre er kommet.' 'Mine brødre! Har jeg flere?' Rigtigt nok,

pludselig står der tre brødre, som er blevet anbragt. De fortæller, at jeg også har en søster, men hun er der hjemme. (...) Hjemme? Og så er det, jeg spørger. Hvorfor blev der ikke gjort noget for at sørge for de familiemæssige forhold og sammenhold mellem søskendepar? Vi var syv drenge og en pige. Pigen blev aldrig anbragt, og det resulterede i, at hun stort set aldrig kom i skole. Forstanderen havde åbenbart ikke i sinde at meddele mig og min bror, at der nu kom tre brødre, men det varede ikke særligt længe, før de pludselig var rejst igen. Guderne må vide hvorhen! Nå, men jeg havde altså også en søster, som jeg aldrig lærte at kende."[737]

Grethe Behnke Larsen husker tydeligt, når familien kom og besøgte hende på Hjortebjerg Skole i årene 1958-1959 og ikke mindst den svære afsked: "Noget, som står lysende klart for mig, er en søndag, hvor min mor og søster var og besøge mig. Da de skulle hjem, fulgte jeg dem på vej til toget. Jeg græd og var meget ulykkelig. 'Jeg vil med,' hulkede jeg. 'Hvis du ikke holder op med at skabe dig, kommer jeg ikke og besøger dig igen,' var min mors reaktion. Jeg ved jo godt som voksen, at hun ikke mente det, at hun ikke vidste, hvad hun skulle stille op, og at panikken også rasede i hendes indre – stakkels mor. Jeg tror, at den episode afstedkom en beslutning om aldrig mere at græde, og i stedet gjorde jeg mig hård, som så igen resulterede i, at jeg blev mere og mere aggressiv og til tider gik fuldstændig amok".

For Bodil var besøgene fra familien under hendes anbringelse på Jægerspris Pigehjem i årene 1948-1960 en meget forskelligartet oplevelse. Den afhang meget af, hvem der kom og besøgte hende. Bodil var født i 1943, og da hendes mor dør i 1946 blev søskendeflokken på syv spredt for alle vinde. De tre ældste er for gamle til børnehjem, og den yngste bliver adopteret af en moster. De tre resterende blev i første omgang anbragt på Tølløse Optagelseshjem og senere delt igen, således at drengen kom på Drengehjemmet Godhavn og de to piger kom på Jægerspris Pigehjem. Faren kom kun sjældent på besøg. "I mine øjne glemte han os, og så kom han i tanke om os en gang om året." Bodil husker tydeligt besøgene: "En dag kom der en lille tyk fremmed mand – og det var så min far." De gik lidt rundt sammen, og når han igen tog af sted, kunne Bodil ånde lettet op. "Åh, det var godt!" Anderledes forholdt det sig, når hendes bror, Karl kom på besøg. Bodil nød det, men hos plejemor var det ikke velanset. Efter besøget viste Bodil et billede til plejemor, hvor hun sidder på en bænk sammen med sin bror. Karl har lagt sin arm rundt om Bodil, og da plejemor ser billedet, finder hun det, til Bodils store overraskelse, både anstødeligt og usømmeligt.

Bodil siddende på en bænk sammen med sin storebror.
Billedet er taget i forbindelse med brorens besøg på Jægerspris Pigehjem engang i 1950'erne.
(Privateje)

Andre kunne knytte sig til breve og postkort fra hjemmet som eksempelvis Ulla[738], der var anbragt på julemærkehjemmet Holbølsminde i årene 1955-1956. Hun fortæller: "Vi fik postkort hjemmefra, og jeg gemte dem som en skat. De viste, at jeg ikke var glemt. De skrev: 'Kærlig hilsen' og 'Vi savner dig'." For nogle havde det en stor betydningen i hverdagen at bevare relationen til familien, men for andre mindede den dem blot om svære følelser, hvor Jane Madsen kan berette om forholdet til sine bedsteforældre: "Svigtet er, at de bare lod os være derude".

I en særlig kategori hører de søskende, der blev anbragt på samme børnehjem for en kortere eller længere periode, og hertil hører også Jane Madsen og hendes to brødre. Jane blev født i 1950 og senere døbt i Korsløkke. Hendes far var arbejdsmand på Thrige Titan, og moderen gik hjemme. Hun havde tre brødre, Finn (f. 1944), Leif (f. 1948) og Martin (f. 1952). Da moderen bliver syg af kræft, kommer alle børnene på Bolbro Børnehjem. Jane fortæller: "Jeg mener at kunne huske, eller også er det noget, jeg har fået fortalt, at hun fulgte os over på Bolbro Børnehjem. Jeg mener, jeg fik sådan en grøn slikkepind, som man kunne få dengang, som går op i en spids." Herefter så hun aldrig sin mor igen. Jane og Martin kom på børnehjemmets "Lillehjem", og Finn og Leif kom over på "Storehjem". Her mister de fuldstændigt kontakten med hinanden og ser kun hinanden sporadisk i den fælles gård. I et desperat forsøg på kontakt lister Jane sig over til brødrene og stjæler deres cowboyblade, der lå under deres hovedpuder. "Jeg listede mig fra pigeafdelingen over til drengeafdelingen og kiggede under alle hovedpuderne for at finde noget at læse i, hold kæft

hvor patetisk, og det måtte de jo ikke opdage". Den eneste bror, som Jane havde kontakt med, var hendes lillebror Martin. "Jeg havde fået at vide, at jeg skulle passe på ham," fortæller Jane, og hun husker tydeligt flere episoder, hvor hun kom ham til undsætning. Desto større var chokket også, da hun en dag ikke kunne finde ham på børnehjemmet. "En dag var han bare væk," fortæller Jane. Hun fik intet at vide, så hun anede ikke, hvad der var sket med ham. Den manglende information om brorens adoption ramte Jane hårdt. Det var først langt senere, at hun fandt ud af, at han var blevet adopteret af en familie i Sverige. Skyldfølelsen over ikke at have passet på sin lillebror fyldte efterfølgende meget hos Jane. Efter adoptionen så hun kun Martin én gang, da hun var omkring 17 år, og han, sammen med sine nye forældre, besøgte mormoren. "Jeg tror og håber, det er gået ham godt, meget bedre end os andre."

Omverdenen

Relationen til lokalsamfundet var for børn i den skolepligtige alder ofte begrænset til kammeraterne i den lokale skole, fritidsaktiviteter såsom fodbold og spejder eller gåture i området. Nogle oplevede også at blive inviteret hjem til skolekammeraternes fødselsdage. Karen Fleurfontaine Warren, som var anbragt fra 1944-1958, var en af dem, og hun har efterfølgende gjort sig nogle betragtninger om den enorme betydning, det havde for hende: "Vi blev aldrig inviteret til fødselsdage hos de andre børn, for vi var børnehjemsbørn, og det gjorde man ikke. Man følte sig flov over, hvad man var. Man synes det er ens skyld selv, at man er det, som man er. (…) Men der var en ting, der skete. Der var en ny pige, som kom på skolen, og hun sagde til mig: 'Det bliver min fødselsdag i næste uge, vil du gerne komme?' Det var første gang, at jeg var inviteret til en fødselsdag, og da jeg kom hen til hendes hus, så kiggede jeg rundt om, og den første ting, jeg tænkte på, var: her er der nogle mennesker, der er mere fattige, end vi er. Hendes far var en missionær i Afrika, og de var så søde, og de var lige kommet til Danmark fra Afrika, og det var derfor de boede på den måde. (…) Pigen hed Lise Lotte, og faren kom hen til mig bagefter, da vi skulle hjem, og så sagde han til mig: 'Jeg har en gave til dig.' Og jeg tænkte, det var dog fantastisk, får jeg gaver også. Og han gav mig en æske, som var fra Afrika. Den var indlagt med smukt perlemor, og den var lavet af pebertræ. Jeg kunne lugte denne her æske, og det var fantastisk. Hver aften neden under min hovedpude holdt jeg den i hånden. (…) Og så fik man en gave, det var fantastisk. Og jeg har den stadigvæk. Den har jeg stadigvæk."

For nogle lykkedes det også at skabe varige venskaber uden for hjemmet, der naturligt bragte børnehjemsbørnene ind i "normale" hjem. Det var mødet med en anderledes verden, der, for dem der oplevede det, har haft en enorm betydning. Bodils fortælling handler om hendes anbringelse på Jægerspris Pigehjem i perioden 1948-1960, og den har et enkelt, men meget markant omdrejningspunkt – venskabet med nabopigen. "Jeg havde en barndomsveninde i slotsgården. (…) Der boede en pensioneret politimester og deres datter, hun blev min hjerteveninde." Hele familien, kom dog til at få en stor betydning for Bodil. "Hun [veninden] kom fra et velhavende hjem, var enebarn og hendes mor var en engel på denne jord. Det med, at jeg var stiftelsestøs, har jeg jo aldrig mærket derovre. I særdeleshed gjorde venindens mor, frøken Brix, et stort indtryk. Når Bodil i dag sidder og skal fortælle sin historie og forklare relationen til frøken Brix, siger hun: "Uden hende, havde jeg aldrig overlevet mit ophold på Jægerspris." Bodil holder en lille pause og tilføjer meget eftertrykkeligt: "Aldrig!" Relationen er et eksempel på den betydning, det har haft for de få, der havde en fod i den "virkelige verden" uden for børnehjemmet. Bodil fortæller, at hun holdt sig orienteret om omverdenen ved at læse forskellige aviser hos Brix og konversere med frøken Brix. "Det var et hjem, hvor der blev læst meget, og jeg lånte utroligt mange bøger derovre deltog i samfundsdebatten og hørte god musik." Frøken Brix kunne også sidde og fortælle om sin egen barn- og ungdom med en lyttende og interesseret Bodil ved sin side.

Når Bodil kom tilbage til børnehjemmet, tog hun sin viden og erfaringer med. Hun kunne finde på at spørge plejemor: "Nu kommer der en koncert i radioen, må jeg hører den?" Men plejemor var ikke glad for de mange indtryk, som Bodil bragte med sig. "Nej, det må du bestemt ikke," lød svaret. På et tidspunkt kom det også på tale, at Bodil ville starte i mellemskolen, stærkt tilskyndet af frøken Brix. [739] Det ville plejemor ikke høre tale om, men sagen blev fremlagt for forstanderinden, og Bodil fik lov at starte. I mellemskolen fik Bodil lektiehjælp og støtte hos familien Brix, og hun klarede sig flot igennem. "Jeg levede en stor del af mit liv ovre hos familien Brix, indtil min veninde skulle i gymnasiet. Så flyttede de til København," fortæller Bodil. Afsluttende funderer Bodil over den betydning, relationen havde for hende. "De piger, der klarede sig godt, var dem der havde oplevet eller hørt om livet udenom Stiftelsen. Hvad sker der, hvordan lever man?" Det særlige forhold til familien Brix var måske også årsagen til, at Bodil fik det eftertragtede job på børnehjemmet som postpige. "Jeg var det, der hed postpige på børnehjemmet. Jeg var rundt hos de handlende og betale regninger." De var så søde, husker Bodil. "Hos bageren fik jeg altid et eller andet. (…) Jeg fik en særstatus, for jeg var også rundt hos alle funktionærerne og give dem beskeder. Jeg var kendt."

Sociale relationer under andre forsorgsgrene

Årsagerne til anbringelsen under de andre forsorgsgrene var som regel en anden end den, der lå til grund for en anbringelse på børnehjem, hvor familien var opløst eller ikke kunne magte at have barnet hjemme. Men et fælles træk er, at anbringelsen har haft store konsekvenser for mulighederne for at knytte tætte sociale bånd.

Skolepligt for blinde og døve betød, at de var forpligtede til skolegang på statens kostskoler for blinde og døve, ligesom der var oprettet en kostskole for børn med fysiske handicap. For mange var det en barsk oplevelse at komme væk hjemmefra i 7-årsalderen, og flere tidligere elever fortæller om den svære adskillelse fra forældrene ved skolestart. ”Da vi ikke kunne udskyde afskeden længere, løb jeg skrigende efter lillebilen med min mor i håb om at kunne indhente hende. Min mor fortalte senere, at hun græd, men var nødt til at bede chaufføren om at køre så hurtigt som muligt. Jeg fik besked på af plejemor, at jeg skulle opføre mig som en mand.”[740]

Især fra døveskolerne fortælles der om uvished omkring anbringelsen med tvivl og angst til følge: ”Den første nat sov jeg sådan set ikke, trods trætheden. Jeg forstod ikke, hvorfor jeg var der. Havde jeg været uartig? (…) Havde jeg virkelig været så slem, at mine forældre ikke ville have mig mere? Tanker roterede rundt i hovedet – ikke kun denne nat, men mange andre nætter i årene fremover.”[741]

Mange fortæller, at de led forfærdeligt af hjemve. Samtidig er det et gennemgående tema i mange af beretningerne, at båndene til familien efterhånden blev svækket. ”Vi havde ferie fire gange om året, påske, sommer, efterårs og juleferie. På en eller anden måde var det slut med almindelig familiesammenhold. Man følte sig som en fremmed i sit eget hjem, selvom mine forældre gjorde alt for, at jeg skulle få nogle gode ferieoplevelser, men de lange adskillelser gjorde, at man ikke følte sig som en del af livet i barndomshjemmet.”[742] Nogle fortæller, at vanskeligheder med at kommunikere med forældre og søskende forværrede følelsen af at være fremmedgjort. Med årene blev skolen for mange det egentlige hjem. Miljøet på skolerne beskrives som hårdt, og mange fortæller, at de manglede omsorg. ”Afsavnet af oprigtig inderlig kærlighed gør meget ondt, og det eneste forsvarsmiddel herpå er, at gøre sig selv hård og gø blandt de hunde, som man er havnet imellem”, fortæller en tidligere elev.[743] Hierarki og hakkeorden var en del af fællesskabets præmisser, men der fortælles også om venskab og sammenhold eleverne imellem.

Generelt fremstilles tiden på kostskolerne i mange af de indsamlede beretninger som en vigtig adgang til tilpasset undervisning og uddannelse, men mange mener samtidig, at de

følelsesmæssigt har taget skade af anbringelsen. "Hvis man skal udlede en konklusion, kan man i mit tilfælde sige, at det ikke var instituttet, der var årsag til, at jeg har klaret mig godt, men at jeg var 11 år, før jeg kom derover, og at skaden derfor var mindre hos mig, end den har været for mange af mine kammerater, som det er gået mindre godt," fortæller en tidligere elev fra Refsnæs.[744] En anden konstaterer: "Der var ingen til at trøste, når man var ked af det. Det måtte man selv klare. (…) For mig har det betydet, at jeg altid har været bange for at komme for tæt på andre mennesker."[745]

Også i beretninger fra tidligere anbragte på åndssvageforsorgens institutioner fortælles der om at blive adskilt fra forældre og om det savn, der fulgte med. Men en del havde slet ingen kontakt til deres forældre eller noget andet menneske uden for institutionen. At have et åndssvagt barn var forbundet med skam, og forældre blev helt op i 1970'erne ofte rådet til at aflevere det og skynde sig at få et nyt. Landsforeningen LEV, som blev dannet i 1951, tog som noget af det første fat på problemet med de mange glemte på åndssvageforsorgens institutioner. Og en offentlig debat om forholdene i 1950'erne førte til, at der blev taget en række initiativer til frivillige ordninger som pakke- og besøgstanter. Flere mødre, der havde fået at vide, at det var bedst for alle parter at glemme barnet, genoptog samtidig kontakten, og med tiden blev det mere almindeligt at beholde barnet hjemme.[746] I de indsamlede beretninger er der flere, som giver udtryk for en sorg over, at de helt mistede kontakten med deres forældre og fortæller, at de har følt sig svigtede, kasserede eller kastet væk. De samme personer kan ofte berette om følelser som ensomhed, længsel og jalousi, når de andre fik besøg, breve eller gaver fra hjemmet. For nogle fik besøgstanterne en stor betydning, og enkelte har stadig kontakt med deres tantes familie.

Beskrivelser af de sociale relationer internt mellem beboerne varierer meget. Der fortælles om mange konflikter i det tvungne fællesskab på afdelingerne, men også om venskab og omsorg. Flere af de kvinder, som har været arbejdsføre piger på børneafdelingerne, husker nogle af de børn, de tog sig af og giver udtryk for, at de følte stor ømhed for børnene – måske nogle knyttede en mor-barn lignede relation.

De fleste anbragte under åndssvageforsorgen var afhængige af andres hjælp, og personalet havde en enorm betydning. En mand fortæller: "Du kan allerede se om morgenen på personalet, hov, om det bliver en god dag eller en dårlig dag. Men det kan ændre sig sådan (knipser), og så bliver det en dårlig dag."[747] Hvem, der arbejdede på afdelingen, hvornår de havde vagt, og hvilket humør de var i, når de mødte ind, var for mange helt afgørende for, om man kunne føle sig tryg eller utryg, som et værdsat menneske eller som noget, der bare var til besvær. De fleste kan både

fortælle om personale, som de var glade for og om nogle, de husker som hårde eller ondskabsfulde. Det nævnes også, at personalet ofte havde travlt og tit blev skiftet ud.

Kontakten til omverdenen har frem til 1970'erne været særdeles sparsom, "de har åbenbart troet, vi var nogen, der smittede," konstaterer Leif tørt.[748]

Forsøgene på at få omsorg og blive set og påskønnet har antaget vidt forskellig form. Nogle har forsøgt at finde personer, de kunne knytte sig til. Claus husker, at han altid gik til en af stuepigerne, når han var ked af det og gerne ville trøstes. "Når de stoppede, fandt jeg en ny." Andre har med tiden lukket sig inde i sig selv eller knyttet sig til dyr eller ting.

En del historier går igen i forhold til børneforsorgen, bl.a. historier om dukkernes betydning. For Inga Christensen står mindet om hendes dukke stadigvæk lysende klart. "Den sommerdag, hvor jeg kom til Brejning, havde jeg min matroskjole på, og jeg havde en dukke med rød kjole og hørhår med. Den havde frikadeller ved ørerne. (…) Om natten sov jeg med min dukke, som jeg plejede, men så tog de den og satte den op i et skab. Det kaldte jeg for dukkeskabet. Da skolen blev stukket i brand, brændte dukken med den røde kjole og det fine hørhår også. Det var meget trist, og jeg blev så ked af det. Det var jo mit eneste legetøj, og jeg havde fået den i julegave fra børnehjemmet".[749]

En undersøgelse fra 2000 viser, at mange borgere, der bor på botilbud forsat kun har kontakt med personale og de andre udviklingshæmmede, som de bor og arbejder med.[750]

Glemte var også flere patienter på de psykiatriske hospitaler. "Der kommer ikke så mange besøgende på et psykiatrisk hospital som på et somatisk," konstaterer en tidligere indlagt. Mange fik slet ikke besøg, "det var dem, der havde det sværest."[751] I andre fortællinger tildeles de pårørende en vigtig rolle i forhold til indlæggelse, behandlingsforløb og udskrivning. De fleste har oplevet deres pårørende som en stor støtte, mens andre har følt, at det var de pårørendes behov, der blev varetaget, da de blev indlagt. Et andet gennemgående tema i fortællinger fra tidligere indlagte handler om forholdet til egne børn. Flere kæmper med sorg og en følelse af nederlag, fordi deres børn måtte anbringes udenfor hjemmet, mens de selv var syge eller indlagt.

Forholdet til personalet er i de fleste fortællinger afgørende for oplevelsen ved at være indlagt. Lægerne har ofte en meget central placering i beretningerne som dem, der kan hjælpe, men de beskrives samtidig tit som arrogante. Forholdet til sygeplejersker og plejepersonale beskrives forskelligt. Nogle giver udtryk for at de har mødt megen omsorg og fremhæver, at personalet tidligere havde tid til at spille kort og hygge sig med patienterne. Andre husker personalet som

hårde. En tidligere indlagt fortæller: ”Dem, jeg allerbedst kunne med, var eleverne, de havde ikke fået hård hud på sjælen, (…) de var medfølende, søde og hjertelige – så længe det varede.”[752]

Relationer mellem patienter under indlæggelserne var ofte flygtige, men beretningerne giver alligevel et billede af fællesskaber og omsorg patienterne imellem. Tidligere indlagte er en meget mangfoldig gruppe. Nogle har været indlagt i få måneder andre det meste af livet. Blandt de førstnævnte er tabu og stigmatisering ofte et tema i fortællingerne, mens flere, som har været tilknyttet psykiatrien det meste af livet, giver udtryk for stor sårbarhed og usikkerhed i mødet med det omgivende samfund.

”Herre i eget hus”

Finn Mørup Jensens erindringer om anbringelser på behandlingshjemmene for fysisk handicappede børn og unge Hald Ege 1955 - 1956 og Solbakken 1960-1976[753]

Finn i sin ”trækasse på fire hjul”
(Privateje)

”Hvis du ikke forstår mig, skal du sige det. Jeg kan godt høre, når man bare lader som om.” Finn har cerebral parese eller spastisk lammelse, og det tager forholdsvis lang tid for ham at få sætningerne sagt. Inden jeg tænder for diktafonen, ser Finn mig meget direkte ind i øjnene og frabeder sig misforstået hensynstagen.

Billeder fra Hald Ege og Solbakken

Finn blev født i 1951, ca. 8 uger for tidligt. Det stod hurtigt klart, at der var noget galt. Han blev døbt kort efter fødslen og en del af den tidlige barndom foregik på hospitaler. Ved 2-årsalderen kom han på Århus Kommunehospital og derefter på Ortopædisk hospital. Som 5-årig var han på en afdeling for spastiske børn på det fysiurgiske hospital under Samfundet og Hjemmet for Vanføre i Hald Ege ved Viborg. Imellem indlæggelserne boede han sammen med to brødre hos sin mor og far på et lille husmandssted.

Finn har kun få erindringsglimt fra de ni måneder, han tilbragte på Hald Ege fra 1955-1956. ”Vi har nok sovet på sovesale, men jeg kan ikke genkalde mig billeder derfra, det er ved at glide ud, jeg har ingen fotografier eller andet, jeg kan støtte mig til.” Det, der står stærkest i Finns erindring fra Hald Ege, er nogle scener i spisesalen. ”Der herskede et noget forkvaklet syn på børn. For at fremhæve et grelt eksempel: Hvis nogen kastede op, mens de spiste, så var det bare ind med det igen. Det var så uværdigt, som noget kan være.” Finn kan ikke sige nøjagtigt, hvor ofte det skete. ”Det står som et meget stærkt billede for mig, jeg ved ikke om det skete tit, men når man som barn oplever sådan noget, så brænder det sig hårdt ind i en som et billede, man husker, og som et billede, der overskygger de mere positive ting. F.eks. om søndagen, der kom vi ned i nogle trækvogne og blev kørt op til jernbanen, hvor vi kunne se de store damptog komme tøffende forbi. Det er det eneste positive, jeg husker.”

Finn husker også ståkasserne, nogle udspændingsapparater i træ, som havde form, som et tårn med indbygget benspreder. ”Så fik man en læderrem spændt fast hen over ryggen, så man ikke faldt bagover, og så blev benene spændt i strakt stilling, så de ikke kunne bøjes. Så skulle man stå der i en halv time. Det gjorde ondt i starten, men jeg var så heldig, at mine ben var lige, da jeg var barn, så jeg havde ikke de store problemer, det var mere det at holde ud at stå op, det var en form for udholdenhedstræning. Vi stod som regel 3-4 børn sammen, og så var der et bord foran os med legetøj på, som vi kastede i hovedet på hinanden.” Finn griner: ”Vi var jo børn.”

Når Finns forældre besøgte ham, som de gjorde hver søndag, var han så ulykkelig, når de skulle gå, at de efter ni måneder valgte at tage ham hjem igen. ”Det har ikke været helt let for familien,” fortæller Finn, ”for dengang var der ikke det samme sikkerhedsnet, som vi kender i dag. Til gengæld tror jeg, at familiesammenholdet dengang var stærkere.” Mens han boede hjemme, var han til jævnlig kontrol på Ortopædisk Hospital i Århus, og her fik han også sin første kørestol; ”en trækasse på fire hjul.”

Da Finn kom i skolealderen, skulle han igen hjemmefra. Børn med store fysiske handicap kunne ikke komme i den "hellige, almindelige folkeskole," som Finn udtrykker det. Egentlig skulle han have startet, da han var 7 år, men efter oplevelserne på Hald Ege ville han ikke af sted, og det respekterede forældrene, som beholdt ham hjemme, til han var 9 år. Men så gik den ikke længere, og den 1. august 1960 blev Finn afleveret på Solbakken i Århus, et behandlings- og plejehjem for svært fysisk handicappede børn og unge, under den indremissionske forening Jysk Børneforsorg.

"Det står tydeligt for mig i erindringen, fordi jeg var ked af det," fortæller Finn om ankomsten. "Fra at være lillebror i en kernefamilie blev jeg nu ét blandt 30 handicappede børn. (…) At have hjemve og blive anbragt som nummer syv på en sekssengsstue var noget af en mundfuld for lille mig." Hjemveen måtte Finn leve med i mange år. "Jeg græd altid, når de tog hjem igen efter deres besøg, og også når de afleverede mig efter ferier. Jeg var meget gammel, før jeg helt holdt op med det, 17-18 år før jeg var ude over det tuderi. Jeg kan ikke rigtig finde nogen forklaring på, hvorfor det blev ved. Jeg savnede min familie, mine brødre. Da jeg var lille, kunne jeg nok ikke forstå, hvorfor jeg ikke skulle være sammen med dem."

"Efter tidens forhold havde vi det nok meget godt, man forstår jo at indrette sig," siger Finn om årene på Solbakken og fortsætter, "men Solbakken var en institution, og en institution er aldrig det samme som et hjem." Det var f.eks. sådan, at alle børn uanset alder skulle i seng klokken syv hver aften. "Det var lige meget, om du var 2 eller 17 år, og det var hver dag. Det var vi altså mange, der brokkede os over." Heldigvis skete der gradvist forbedringer på det område i løbet af 1960'erne. Det første skridt var, at børnene nogle gange fik lov til være oppe til klokken ni om aftenen, hvis de kunne overtale en af medarbejderne til at lægge dem i seng senere. Men timerne efter klokken syv var for personalet frivilligt og ulønnet arbejde. Senere kom der mere personale om aftenen, hvilket betød, at sengetiderne kunne afhænge af alder. Men alle skulle stadig være i seng inden kl. 23, hvor nattevagten mødte ind. Finn husker dog en nattevagt, som ikke havde noget imod, at de unge var oppe i weekenderne. Så sad de den halve nat og snakkende om alt muligt. "Det gjaldt alt fra seksualitet til samfundsforhold. Hun forstod at lytte og ikke mindst at respektere os som selvstændige individer."

Finn har et fotoalbum, som jeg får lov at bladre i. "Det er Ulrik," siger Finn og ser på et sløret sort/hvid fotografi af en smilende dreng med lyst hår. De to drenge lærte allerede hinanden at kende på Hald Ege, og da Finn kom til Solbakken, viste det sig, at de skulle ligge ved siden af hinanden på sovestuen, "det var gensynets glæde". Deres venskab blev meget nært. "Jeg tror det betød alt," siger Finn om Ulriks betydning for tiden på Solbakken. "Vi var som brødre. Mange

troede, vi var brødre." De to drenge kunne tale sammen om det, der optog dem, ting, der var sjove, alvorlige eller sørgelige. "Jeg kan huske, da Ulriks mor døde af kræft, så tog det hårdt på ham. Han var ked af det i lang tid. På et tidspunkt i det forløb begyndte det også at påvirke mig følelsesmæssigt. Vi var 11-12 år. Det rørte mig utrolig meget."

På nogle af billederne sidder Finn i en skoleklasse. Undervisningen husker han nu ikke som videre god. Finn fortæller, at der på hvert hold var fem elever med forskellige handicap og hjælpebehov. Lærerne skulle både undervise og agere hjælpere. På et af billederne sidder Finn og skriver på en stor skrivemaskine med sine fødder.

"I var spejdere?" spørger jeg og kigger på billederne af uniformerede børn i kørestole med en stor teltlejr i baggrunden. "Vi var næsten alle sammen spejdere," siger Finn og griner. "Og jeg kan også godt sige dig hvorfor. Det var fordi, så kunne vi denne ene gang om ugen blive oppe til klokken 21." Men livet som ulveunge gav nu også nogle gode oplevelser. Finn kunne godt lide at blive udfordret. På et af billederne sidder han i sin kørestol oppe i en robåd.

På billederne er der en del unge smilende kvinder i ens kjoler og hvide forklæder. Finn fortæller, at de fleste var uuddannede, "det var billigt arbejdskraft". Forstanderen var diakon, og hans kone var sygeplejerske, og så var der to sygeplejersker mere. Man kunne godt mærke, at de andre overvejende var ufaglærte, særlig når der var skiftedag. "Jeg kan huske et år, det var måske i 1963, der blev alt det ufaglærte personale skiftet ud på en gang. Det var en svær tid for os at klare. Ingen anede, hvad de skulle gøre, og der var jo også nogen, man havde knyttet sig til."

På de fleste billeder sidder børnene ude i haven i deres kørestole, på specialcykler, i trækvogne eller de ligger på tæpper i græsset og misser med øjnene mod solen. Jeg siger, at når jeg ser i fotoalbummet, får jeg indtryk af, at Solbakken var et godt sted at være. "Billederne blev taget, når det var hyggeligst og sjovest," siger Finn. "Jeg kunne aldrig få nogen til at tage billeder for mig, når der foregik noget negativt. Det bliver nok lidt et glansbillede i forhold til virkelighedens verden. På den anden side; de billeder kunne ikke være taget, hvis det var et sted, hvor vi blev pryglet fra morgen til aften."

Noget af det, der ikke er billeder af, er konsultationerne hos lægen, som Finn husker som det værste ved institutionslivet. Kort efter Finns ankomst til Solbakken blev der ansat en læge. Ifølge Finn kunne han ikke få arbejde andre steder, og det var ikke i kraft af hans lægefaglige kvalifikationer, han blev ansat på Solbakken, men på grund af hans religiøse standpunkt. Flere i Solbakkens bestyrelse var indremissionske, og det var lægen også. Blandt drengene på Solbakken

gik han under navnet ”Christian Skævben” eller ”Christian Skorsten”, ”fordi han var hjulbenet og altid gik og bakkede på en sur pibe.”

Finn havde god førlighed i sine fødder. Det var fødderne han brugte, når han legede, når han skrev på maskine. Han kunne også føre en nål og brodere på gulvklude med fødderne. Når han var hjemme hos sine forældre, lå han altid på gulvet og legede. Men på et tidspunkt fik lægen den ide, at han skulle optræne sine hænder. Og derfor blev Finns fødder bundet fast til kørestolen. For Finn betød det, at hans funktionsevne blev markant forringet. ”Jeg kunne ikke selv skubbe mig frem i kørestolen længere, jeg kunne ingenting selv.” Det eneste positive, der var at sige om lægens ide, var, at det for en gang skyld var dejligt at komme tidligt i seng. ”Så kunne jeg endelig ligge og lege med nogle ting med fødderne.” I løbet af det år, Finn havde fødderne bundet, mistede han meget af sin finmotorik og kom aldrig til at kunne det samme med fødderne igen.

For Finn overdøves meget fra denne periode imidlertid af en senere oplevelse, hvor lægen besluttede at tage hans medicin fra ham på én gang, bl.a. Mysoline, som bruges til forebyggelse af epilepsi. Det medførte, at Finn fik nogle voldsomme kramper, og så gav lægen ham alt medicinen tilbage igen. ”Og så gik det helt galt,” fortæller Finn. Op mod seks døgn havde Finn nærmest konstante kramper. ”Det var så voldsomt.” Finn var hjemme på weekend, og hans mor ringede til lægen på Solbakken, men han ville ikke gøre noget. Så ringede hun til Kommunehospitalets neurologiske afdeling i Århus, og de bestilte en ambulance til næste morgen, hvor ledende overlæge Richard Malmros med et hjernekirurgisk indgreb forsøgte at standse kramperne. Heldigvis gik indgrebet godt. Lægen fra Solbakken blev efterfølgende kaldt ind til en ”meget kammeratlig samtale” på Kommunehospitalet.

Kort herefter blev Finn overflyttet til Østerskoven i Hobro. ”Det gjaldt først og fremmest om at komme væk fra den læge. Og der var ikke ret mange institutioner at vælge mellem, så det var den mulighed der var,” fortæller han. Spastikerhjemmet Østerskoven i Hobro var en selvejende institution, der modtog klienter med cerebral parese eller hjerneskader til fysisk behandling, undervisning, optræning og oplæring. ”Hvis jeg skal sammenfatte det kort; det var en periode med hård træning og selvstændiggørelse. Jeg fik meget ud af det.”

Omkring samme tid, som Finn flyttede til Hobro, kom Ulrik ind under åndssvageforsorgen. ”At være spastiker var næsten per definition lig med at være åndssvag. Havde man tillige et dårligt eller slet intet talesprog, var man helt yt,” fortæller Finn om lægens tilgang. Finn husker, at lægen i perioden fik overført 8-10 børn og unge fra Solbakken til åndssvageforsorgen. ”For nogen var det måske rigtigt, men for andre, var det fuldstændig skudt ved siden af. Jeg kender et par stykker, og

det er ikke noget, man ønsker for nogen, man kender." Ulrik kom til Brejning. Han var dengang 17 år. Det var dog ret åbenlyst for alle andre end lægen, at han ikke hørte til på en institution for åndssvage, og derfor kom han tilbage til Solbakken efter en kortere periode. "Vi snakkede ikke så meget om, at han havde været omkring Brejning. Det var som om, jeg var i Hobro, han var i Vejle. Det var sådan en periode, der gled om i baggrunden af vores historie."

Frigørelsen

Efter opholdet på Østerskoven vendte Finn tilbage til Solbakkens ungdomsafdeling. På ungdomsafdelingen var der meget større mulighed for selvstændighed end på børneafdelingen, men i det hele taget gennemgik Solbakken store forandringer i de år. Da Finn kom tilbage, blev han valgt som brugerrådsformand, og noget af det første, han kæmpede for, var retten til et privatliv. "Jeg fik trumfet igennem, at når institutionen havde besøg, så skulle de ikke komme ind på beboelsesgangene. De skulle være fredet. Vi er sgu ikke en flok elefanter, der skal vises frem, sagde jeg, det her er vores private bolig."

Da Solbakken fik en ny, visionær forstander, som hed Karsten Torst Pedersen, tog udviklingen for alvor fart. Karsten, som selv havde boet på Solbakken, fordi han blev født uden arme, arbejdede de følgende år på at hjælpe familier med at beholde deres handicappede børn hjemme. Samtidig mente han, at de børn og unge, der allerede var anbragt på Solbakken, skulle selvstændiggøres og i højere grad end hidtil blande sig med mennesker uden for institutionen. "Der var meget modstand mod det i personalekredse. 'Det kan ikke lade sig gøre, de er for dårlige', mente de." Noget af det, Karsten gjorde, var at han sammensatte integrationskurser for beboerne. "Vi skulle lære og have at vide, hvad der skulle ske, når du stod på den anden side af glasdøren. Når vi f.eks. skulle have nyt tøj, så skulle vi selv købe det. Men personalet var altid med og holdt sig i baggrunden, hvis det nu gik helt skævt, og forstanderen havde forberedt personalet i butikkerne." Finn var glad for de nye udfordringer: "Jeg synes, det var sjovt, lærerigt, fordi man fik en fornemmelse af, hvad ting er værd, hvad de koster. Det nytter ikke noget, at købe sko til 500 kroner, hvis man kun har 200 kroner. Det var der nogen, der ikke kunne forstå i starten. Vi var jo forholdsvis gamle, inden vi fik den fornemmelse."

Men det, der især satte gang i en personlig udvikling for Finn, var at komme helt væk fra institutionsmiljøet. Som 22-årig kom han på Nørgaards Højskole i Bjerringbro, hvor han var i to år. Her blev han udfordret fagligt og udviklede sig hurtigt. Da han startede, kunne han klare en

regnebog for 2. klasse. Efter opholdet lå han på 8.-9. klasses niveau. Han lærte også at trodse sit talehandicap og give sit besyv med blandt andre unge uden handicap. "Det var et tigerspring, der gav selvtillid og tro på, at jeg kunne et eller andet."

Forestillingerne om Finns fremtid havde gennem opvæksten været ret beskedne. Det lå ligesom i kortene, at han nok "var dømt til" at bo på institution resten af sit liv. Men i de år skete der meget både med Finn og med samfundet, og da han vendte tilbage til Solbakken, var han fast besluttet på, at han ikke ville tilbringe resten af tilværelsen på en institution. "Nu skulle jeg stå på egne ben, koste hvad det koste ville. Forsøget skulle gøres." Og Karsten støttede ham i beslutningen. Sammen tog de ud til forældrene, hvor Finn fortalte om sine planer. "Mor så helt forkert ud. Hun troede ikke det var muligt." Finns mor havde altid kæmpet meget for ham, og nu havde hun svært ved at acceptere, at han var blevet en ung mand, som insisterede på at klare sig selv.

Men i 1976 flyttede Finn ind i sin egen lejlighed. Han fik tildelt 40 timers hjemmehjælp om ugen. Derudover skulle han selv købe hjælp til at komme i seng om aftenen. Senere kom Finn, som en af de første, ind under en ny ordning i Århus, som i mange år blev kaldt *Århusordningen.* Initiativet til ordningen kom fra unge med fysiske handicap og begyndte med, at en ung mand flyttede fra en institution og ind i sin egen bolig, ringede til forvaltningen og bad om hjælp til pleje og ledsagelse. Efter princippet om at han kunne få udbetalt det samme beløb, som prisen på en institutionsplads, besluttede kommunen sig for at udbetale en sum penge. Rygtet om denne ordning spredte sig, og i løbet af halvanden år flyttede mere end 40 mennesker fra institutioner til egen bolig. Der var også en del med fysiske handicap, som valgte at flytte til Århus. Frem for et institutionaliseret liv i andres varetægt, kunne de nu for det udbetalte beløb selv ansætte private personlige hjælpere. Det var en ordning, som gav mulighed for at styre og planlægge sin egen tilværelse.[754] Finn insisterede på at leve som alle andre. Hver sommer flyttede han ud på en campingplads ved Ajstrup Strand, hvor han boede i en camp-let. Med Århusordningen var det ikke personalet, der bestemte, hvor han skulle sove om natten, eller hvornår han skulle i seng.

Den nye ordning var en del af ungdomsoprøret og inspireret af internationale bevægelser som Independent Living, der kæmpede for retten til selvbestemmelse og lige muligheder for mennesker med handicap. Og med opgøret med den statslige særforsorg i perioden var jorden godt gødet i forvaltningen. Da kørestole ikke kunne komme ind på kommunekontoret i Århus, foregik møder mellem de resursestærke unge med handicap og deres socialrådgivere som regel på Telefontorvets værtshus over en øl eller to. "Vi var pionerer og holdt sammen," fortæller en

tidligere ansat i socialforvaltningen. Ordningen blev landsdækkende i 1989 og fik navnet hjælpeordningen. I 2009 ændrede den navn til Borgerstyret Personlig Assistance (BPA).[755] Mens jeg interviewer Finn, er der også en hjælper til stede. Han sidder mest og kigger på sin telefon. Ind imellem ser Finn på hjælperen, som lægger telefonen fra sig og løfter en kop med et sugerør op til Finn, så han kan tage en slurk af den varme te.

Det var ikke alle fra Solbakken, der som Finn løsrev sig fra et institutionsmiljø. Ulrik flyttede f.eks. ind i en beskyttet bolig i 1974, hvor han blev boende frem til sin død for omkring 10 år siden. Finn fortæller, at Ulrik kom til at leve mere isoleret i forhold til det omgivende samfund. ”Han var ligesom lukket inde på en form for institution. Hvis der var noget, så trak han i en snor, og så kom personalet. Jeg havde et helt andet liv. Jeg var glad for mit liv, jeg var herre i eget hus.”

Livet i dag

Under et sommerkursus på Egtmonthøjskolen i 1984 mødte Finn den kvinde, han senere blev gift med. De to blev forelskede, og Kitty opgav sin karriere i København og flyttede til Århus for at være sammen med Finn. I dag bor de i et parcelhus i Sabro uden for Århus, og Kitty er ansat som en af Finns hjælpere. Det betyder, at de har noget tid sammen uden en tredje person i huset. Det kan nogle gange føles, som om de har gæster hele tiden. Da jeg besøgte Finn og Kitty havde Ankestyrelsen netop sat en stopper for, at Århus Kommune kunne indføre en række ændringer i BPA ordningen for at spare penge. De fortæller, at perioden frem til afgørelsen havde været meget utryg for dem, og at de begge nåede at tabe sig flere kilo. Ordningen betyder, at de kan leve sammen næsten som alle andre ægtepar, selv om Finn har brug for hjælp til stort set alt praktisk i hverdagen.

Ordningen har også givet mulighed for et aktivt liv, hvor Finn har siddet med i flere bestyrelser. Han har været aktiv i Spastikerforeningen siden begyndelsen af 1980’erne og sidder i dag i kredsbestyrelsen for Østjylland. Han overvejer, om han også skal genopstille næste gang: ”Det kan jo ikke hjælpe noget, at vi gamle bliver siddende.” Finn synes også, det kniber med kræfterne. ”Jeg har ikke den energi til at slås, som jeg har haft tidligere.” I dag bruger Finn meget tid på internettet. Han spiller og chatter med venner og bekendte og følger med i, hvad der sker. Finns computer står på et skråt bræt på gulvet, så han kan skrive med tæerne.

”Din mailadresse .. ? Du kalder dig spasserfinn,” siger jeg. ”Jeg er jo spasser”, svarer Finn. ”Der er så meget hysteri om det ord. Der er nogle, der bruger ordet, negativt. Sådan vil det altid

være. Jeg synes ikke, man skal være forarget på mig, fordi jeg kan ironisere over det. Der skal også være plads til sjov og ballade."

DEL 3

Kapitel 18. Opbrud

Stat og institutioner 1968-1980

Den 11. september 1964 blev Socialreformkommissionen nedsat med formanden for de samvirkende invalideforeninger H.C. Seierup som kommissionsformand.[756] Økonomen og politikeren Bent Rold Andersen fungerede som sekretær og hoveddrivkraft bag de offensive ideer om socialpolitisk nytænkning, som kommissionen lancerede i en række rapporter. En central idé handlede om at gentage K.K. Steinckes øvelse fra Socialreformen i 1933 med en høj grad af koordinering inden for det sociale system. Kommissionen ønskede et enstrenget system, hvor borgeren kun skulle henvende sig ét sted – bistandskontoret – for at få den nødvendige hjælp. En anden vigtig idé var, at hjælpen udelukkende skulle tage udgangspunkt i borgerens behov. Kommissionen lancerede her det ambitiøse "indkomstbortfaldsprincip"[757] og lagde op til en intensiv sagsbehandling, hvor det professionelle og faglige skøn blev udgangspunktet. Det var disse tanker, som blev bærende for bistandsloven, der trådte i kraft i 1976.

For hele socialforsorgen medførte de nye idéer store ændringer. I børneforsorgen blev det hurtigt klart, at Socialreformkommissionen gik efter omfattende administrative forandringer af området.[758] Kommissionen foreslog, at børneværnet blev integreret i de nye kommunale socialforvaltninger, og Direktoratet for Børne- og Ungdomsforsorgen skulle i fremtiden være en del af Socialstyrelsen. Direktoratets direktør, Holger Horsten, var ikke positivt stemt over for de nye planer. Han var mest af alt interesseret i at bevare status quo, og hvis noget skulle laves om, måtte de reformvenlige bære bevisbyrden: "Ellers må man lade forholdene, der bygger på børneforsorgens erfaringer gennem mange år være uændrede".[759]

Holger Horstens forsvar for sit direktorat var uden effekt. I foråret 1970 blev Direktoratet for Børne- og Ungdomsforsorgen en del af Socialstyrelsen.[760] Det betød, at en række tidligere spredte familiepolitiske love blev en del af en større socialpolitisk indsats. Kommissionens idé var, at et fast socialudvalg skulle styre hele det sociale område.

I oktober 1972 gik socialminister Nathalie Lind ud i offentligheden med en melding om, at hun støttede Socialreformkommissionens forslag om at nedlægge de lokale børneværn. Aviserne kunne derefter skrive, hvad der nærmest var en lidt utidig nekrolog over det børneværn, der var blevet introduceret med børneloven i 1905. Børneværnene havde aldrig fået nogen stor folkelig

popularitet. De havde mest status af en trussel – noget 1964-lovens bestemmelser om familierådgivning ikke havde formået at lave om på. Når børneværnenes arbejde nåede offentligheden via medierne, var det sjældent for det gode. Alligevel advarede Politikens lederskribent dagen efter Nathalie Linds udmelding mod, at "afgørelser truffet af jævne, valgte borgere" blev erstattet af et "koldt ekspertvælde".[761]

Med den nye bistandslov i 1976 blev børneværnene nedlagt, og dets opgaver med tilsyn med familiepleje og visitation af børn og unge overgik til kommunernes social- og sundhedsudvalg.[762] En stor del af opgaverne med at sikre de nødvendige institutionspladser samt ansvaret for de regionale rådgivningscentre blev samtidig overdraget til amterne. Loven opererede ikke med samme klare opdeling i institutionstyper som tidligere og lagde i højere grad op til, at amterne kunne tilpasse sig de konkrete behov.

Bistandsloven gav det sociale udvalg i de enkelte kommuner ansvaret for at iværksætte foranstaltninger for børn og unge. Udgangspunktet for interventionen skulle være barnets tarv, men det skulle så vidt muligt ske i samarbejde med forældrene. Der var desuden sikret forældrene klageadgang. Anbringelser skulle ifølge bistandsloven så vidt muligt ske i familiepleje medmindre særlige forhold (f.eks. et behandlingsbehov) talte imod det. Det var op til kommunerne selv at sørge for tilstrækkeligt med private plejehjem og holde tilsyn med disse. Amterne fik ansvar for at sikre de nødvendige pladser på døgninstitutioner.

Børneforsorgen i Danmark blev således administrativt og økonomisk todelt.[763] Kommunerne havde deres system baseret på familiepleje og amterne deres område med institutionerne. Bistandsloven lagde med "nærhedsprincippet" op til, at børnene så vidt muligt skulle placeres tæt på hjemmet, så de kunne bevare konktakten til deres familie.[764]

En tydelig tendens, der viste sig efter udlægningen, var, at flere børn blev placeret i familiepleje eller på kostskoler og færre på de traditionelle døgninstitutioner.[765] Ser man på de forskellige typer af børneinstitutioner, skete der således en bevægelse væk fra de store specialiserede institutioner mod, hvad der i samtiden blev kaldt, en "afspecialisering".[766]

En del børnehjem blev efterfølgende nedlagt og de tilbageværende kom ofte ind i en ond cirkel med lave belægningsprocenter, hvilket førte til højere driftsomkostninger pr. barn.[767] Der var flere grunde til denne udvikling. Udover at bistandsloven først og fremmest lagde op til anbringelser i familiepleje, var det nok ikke uden betydning, at plejefamilierne var billigere end døgninstitutionerne. Der var også opstået forskellige nye institutionelle mellemformer som f.eks. de

såkaldte pædagogiske kollektiver eller skibsprojekter som Mogens Frohn Nielsens meget omtalte skoleskib Fulton.

I forhold til anvendelsen af de forskellige anbringelsesformer skete den største udvikling som sagt i familieplejen, der voksede fra ca. 2.000 anbragte børn i 1970 til lidt over 6.100 i 1981, hvor familieplejen også blev den hyppigste anbringelsesform. Det var en udvikling, der fortsatte i 1990'erne, hvor der skete et fald i antallet af anbringelser på døgninstitution, indtil disse anbringelser lå på omkring 3.000 pr år.[768]

De politiske initiativer var i 1970'erne i stigende grad præget af den økonomiske krise.[769] I de næste årtier blev det et dilemma for kommunerne at balancere mellem hensynet til det enkelte barn og de økonomiske udgifter. I gentagne tilfælde blev kommunerne kritiseret for en mangelfuld indsats. Stort set samtlige socialministre siden 1980 har erklæret, at de ville rette op på problemerne, og i mange tilfælde har Folketinget strammet kravene til kommunerne, men uden at det har fået den offentlige kritik til at forstumme.[770]

Særforsorgens udlægning

Ligesom med børneområdet ønskede Socialreformkommissionen forandringer inden for særforsorgen. På mange måder var de grundlæggende målsætninger bag udlægningen af særforsorgen allerede blevet formuleret med åndssvageloven i 1959, hvor det blev et mål, at de åndssvage skulle have en tilværelse så nær det normale som muligt – hvad enten denne tilværelse helt eller delvis måtte blive på en institution eller ude i samfundet.[771] I Socialreformkommissionens arbejde med betænkninger inden for området i årene 1965-72 var det en hovedlinje, at normaliseringen bedst kunne imødekommes, hvis man i videst muligt omfang forlod tanken om en organisatorisk, finansielt og begrebsmæssigt afgrænset særforsorg.[772]

Idéerne blev videreudviklet af en ny kommission, der blev nedsat den 21. oktober 1975, og som skulle udarbejde en betænkning om særforsorgens udlægning fra stat til amterne. Betænkningen indeholdt også en plan for den fremtidige ansvarsfordeling, samarbejde, finansiering og klageregler.[773] Betænkningen udkom i 1976 og blev omsat til lov om udlægning af åndssvageforsorgen og den øvrige særforsorg i 1978 med virkning fra 1. januar 1980.[774]

Hvor bistandsloven fastlagde, at mennesker med handicap skulle betjenes af de samme myndigheder og efter de samme regler som andre borgere, betød udlægningsloven, at amter og kommuner også kom til at stå for institutioner og andre specialiserede tilbud til mennesker med

handicap. I praksis overtog amterne ansvaret for institutionerne, dvs. boligerne, skolerne, værkstederne m.m., mens kommunerne stod for den almindelige service uden for institutionerne som f.eks. skolegang, kontanthjælp og revalidering.[775]

Med den samlede socialreform forsøgte man at fjerne særlovgivning for handicappede og i stedet integrere hjælpen i den offentlige service generelt.[776] Hvor de gamle centralinstitutioner varetog beboernes samlede behov i form af bolig, uddannelse, beskæftigelse, lægehjælp, frisør med videre, blev det såkaldte sektoransvar nu det bærende princip. Det indebar, at hver myndighed, organisation eller virksomhed, som havde ansvar for at levere ydelser til borgere i almindelighed, havde en tilsvarende forpligtigelse til at sikre og finansiere, at disse ydelser også var tilgængelige for mennesker med funktionsnedsættelser.[777]

Til at rådgive myndighederne og følge udviklingen blev de tidligere råd for de enkelte handicapområder erstattet af Det Centrale Handicapråd. I 1993 fik rådet også et sekretariat: Center for Ligebehandling af Handicappede.[778]

Parallelt med intentionen om at integrere de socialpolitiske tilbud i den almene offentlige service, blev der med udlægningen sat skub i den allerede igangværende udflytning af voksne med handicap fra de store institutioner til mindre bofællesskaber, pensionater eller egen bolig, mens børn i højere grad skulle anbringes i familiepleje, på mindre døgninstitutioner eller med støtte blive boende hjemme hos deres forældre. Målet var, at de skulle integreres i det øvrige samfund og få en hverdag, som skulle ligne andre menneskers med en adskillelse mellem hjem på den ene side og skole og arbejde på den anden.[779]

En generel bekymring hos handicaporganisationerne og fagfolk ved udlægningen af særforsorgen var, om ekspertisen på handicapområderne, knyttet til de tidligere statslige institutioner, ville gå tabt. For at sikre en specialiseret viden blev de lands- og landsdelsdækkende institutioner opretholdt under amterne og suppleret med amtslige rådgivninger på forskellige handicapområder. Fra 1990'erne blev der på en lang række felter desuden oprettet flere landsdækkende videnscentre.[780]

Afviklingen af den afgrænsede særforsorg fortsatte op gennem 1980'erne og 1990'erne. Med en ændring af lov om social bistand fra 1993, som trådte i kraft 1994-95, fik beboere på institutioner ikke længere en "samlet pakke" af bolig- og serviceydelser samt lommepenge. De fik i stedet førtidspension som andre og skulle til gengæld betale for husleje og service efter samme regler som beboere i eget hjem. Den sociale servicelov fra 1998 tog skridtet fuldt ud og ophævede institutionsbegrebet for både mennesker med handicap og for ældre.

Der var dog grænser for, hvor langt man ville gå i en normalisering af lovgivningen. Da udvalget om foranstaltninger over for åndssvage og andre svagt begavede lovovertrædere i 1982 skulle afgive deres betænkning, holdt man fast ved de ikke-tidsbegrænsede sanktioner over for denne gruppe.[781] En praksis, der fortsat gør sig gældende.

Psykiatri og forsorgshjem

Også i psykiatrien skete der i perioden efter 1967 markante administrative ændringer. Det var i første omgang nye tanker om distriktspsykiatri, som begyndte at gøre sig gældende. Distriktspsykiatrien kom fra USA, hvor den amerikanske kongres i 1963 havde vedtaget The Community Mental Health Construction Act, som indebar, at der skulle oprettes distriktspsykiatriske centre i alle stater. Lignende tiltag kom fra England i samme periode. Hovedtanken bag distriktspsykiatrien var, at patienter skulle behandles i deres lokalmiljø (og ikke på store institutioner), hvor en mere alsidig, human og tværfaglig behandling kunne udøves. Selvom distriktspsykiatrien først blev indført forholdsvis sent i Danmark, var der blevet foretaget tidlige danske forsøg på området. I 1957 havde Erik Strömgren således udført det såkaldte Samsø-projekt, hvor han i samarbejde med tre unge psykiatere og tre praktiserende læger på øen oprettede en psykiatrisk klinik. Samtidig foregik en stor del af konsultationerne på Samsø som besøg i patienternes eget hjem, på det lokale sygehus eller plejehjem.[782]

Samsø-projektet medførte dog ikke organisatoriske ændringer i de følgende år, og først i slutningen af 1960'erne begyndte begrebet distriktspsykiatri så småt at dukke op i den offentlige debat. Den første gang ordet optrådte i en dansk betænkning var i 1965. Men det var dog først efter 1970'erne, at distriktspsykiatri blev et større tema i den offentlige debat. I Indenrigsministeriets retningslinjer for planlægning af psykiatrisk sygehusvæsen fra 1977 blev det anført, at det psykiatriske sygehusvæsen burde opbygges distriktspsykiatrisk. Det var samtidig blevet besluttet, at det ikke var staten, der skulle løfte denne opgave.[783]

Årsagen var, at det administrative ansvar for de psykiatriske statshospitaler var overgået fra stat til amterne i 1976. Det havde betydet et brud med en næsten 100-årig praksis, hvor størstedelen af hospitalerne havde været administreret af den danske stat. Overdragelsen medførte dog ikke i de første år større ændringer af psykiatriens struktur. Ved overdragelsen rådede hospitalspsykiatrien stadig over knap 11.100 normerede voksenpsykiatriske senge samt 254 børne- og ungdomspsykiatriske senge. I 1976 var langt hovedparten af sengene (63 %) placeret på

psykiatriske hospitaler, mens sengene på de psykiatriske afdelinger kun udgjorde 10 %. Dette system blev grundlæggende ændret i løbet af 1980'erne, hvor en række behandlingsopgaver blev overført til hospitalernes ambulatorier, daghospitaler og de nye distriktspsykiatriske centre samt til praktiserende psykiatere og almen praktiserende læger. Det førte til en kraftig reduktion af sengepladserne på de psykiatriske hospitaler. Fra 1976 og frem til 1990 blev de psykiatriske hospitaler således reduceret med 4.167 senge, mens antallet af senge på landets psykiatriske afdelinger på centralsygehusene kun blev øget med 388 senge. Til gengæld steg antallet af ambulante hospitalsbehandlinger fra 68.000 i 1979 til 96.000 i 1990.[784] Det var en udvikling, der fortsatte i de følgende år frem mod 2014, hvor antallet af psykiatriske sengepladser er kommet ned på ca. 3.000.

I løbet af 1970'erne og 1980'erne gennemgik forsorgshjemmene også flere ændringer, der på mange måder afspejlede opkomsten af de nye brugergrupper i samfundet. Subsistensløse, sprittere og landevejsriddere, som før havde været arbejdsanstalternes faste "gæster", blev nu i høj grad erstattet af mere behandlingskrævende personer med psykiske lidelser, unge narkomaner, voldsramte kvinder og mennesker med kuldsejlede liv bag sig. Som en konsekvens blev de store forsorgshjem splittet op i mindre specialinstitutioner, der bedre kunne håndtere de nye behov.[785] Forsorgshjemmene havde samlet set 1.192 normerede pladser pr. 31. december 1979, fordelt på 18 forsorgshjem. I løbet af 1979 lå forsorgshjemmenes daglige gennemsnitbelægning på 949 personer, heraf udgjorde mændene 94 procent og kvinderne blot 6 procent. Knap halvdelen af klienterne kunne oplyse, at de enten modtog invalidepension, eller folke- og enkepension ved indskrivningen og størstedelen af klienterne var ankommet til forsorgshjemmet på eget initiativ eller henvist af enten socialforvaltningen eller politiet.[786] Efter 1974 blev den åbne institution lovfæstet, og alle kunne nu – som en sidste mulighed – modtage hjælp på et af landets forsorgshjem, uden at skulle visiteres først. Filantropiens grundprincip om uhindret adgang for den trængende var nu gældende på landets offentlige forsorgshjem.[787]

I 2012 var der 2.121 normerede pladser på landets 68 forsorgshjem og herberger, der nu lovmæssigt var samlet under servicelovens § 110, omhandlende bo-tilbud til personer med særlige sociale problemer. 6.157 personer benyttede sig i løbet af året af et af disse tilbud, og 71 procent kunne oplyse, at deres indkomstgrundlag enten var kontanthjælp eller førtidspension. De unge mellem 18-24 år udgjorde en støt voksende gruppe. Hele 13 procent af det samlede antal beboere var nu i denne aldersgruppe.[788] I regeringens sociale 2020-mål blev der lagt op til en større fokus på overgangen mellem børne- og voksenlovgivning samt en tidlig og forebyggende indsats over for

gruppen af unge. Samlet set var ambitionen for 2020, at antallet af hjemløse skulle reduceres med 25 % og højst udgøre 4.000 personer.[789]

Holdningsmæssige skift

Perioden efter 1967 var ikke kun præget af administrative ændringer, holdninger til udsatte grupper var også under forandring. Flere af omvæltningerne var allerede forberedt i tiden før 1960'erne, men alligevel havde mange danskere indtryk af, at tingene pludselig gik stærkt i den sidste halvdel af 1900-tallet. Især for dem, der stadig havde perioden lige efter 2. Verdenskrig i klar erindring, forekom der bemærkelsesværdige optrin, som man kunne overvære, høre eller læse i årene efter 1967. I København kunne man således se en større gruppe af mænd, der gik samlet ned ad Strøget med skilte, hvor der stod "Smil homofil". Mændene kyssede også hinanden, men der var ikke længere noget sædelighedspoliti, der greb ind, og pressen var heller ikke forargede. Billederne af mændene blev bragt i Ekstra Bladet dagen efter.[790] Det blev heller ikke kun en engangsforestilling, og demonstrationen blev en tilbagevendende begivenhed, der senere blev kendt som den årlige Gay Pride Parade.

De tidligere regler og love omkring seksualiteten begyndte også at falde en for en. I 1967 blev den mandlige prostitution afkriminaliseret. Samme år blev den skriftlige pornografi tilladt, og i 1969 kom turen til billedpornoen. Som en naturlig konsekvens af denne udvikling blev sædelighedspolitiet afskaffet i 1971. Året før var seksualundervisning blevet obligatorisk i folkeskolen, og i 1975 blev den seksuelle lavalder ligestillet for homoseksuelle og heteroseksuelle.[791]

Det var dog ikke alle vegne, at grænserne blev flyttet lige hurtigt i tiden efter 1967. Inspireret af den nye åbenhed omkring seksualiteten blev temaet også taget op af nogle af de yngre ansatte i åndssvageforsorgen. I 1968 på det årlige Nyborgmøde for alle forsorgens faggrupper var forsorgsudøvelsen og de åndssvages seksualliv et af temaerne. Efter mødet blev emnet også drøftet ude på institutionerne. På Skolen på Mose Alle i Rødovre havde personalet gjort sig en række tanker om de åndssvages ret til et seksualliv. I åndssvageforsorgens fagblad havde de også rejst spørgsmålet, om man skulle hjælpe nogle af de åndssvage med at onanere, hvis de havde lyst til det, men ikke selv kunne finde ud af det. Gunnar Wad fra centralinstitutionen i Vodskov svarede prompte, at hvis han fik pålidelige oplysninger om, at personalet på institutionerne hjalp "patienterne" med sådanne aktiviteter, "så vil jeg aldeles omgående og uden forudgående

forhandling til nogen side se det som min elementære pligt at anmelde vedkommende til politiet". Selvom forsorgschefen og juristen N.E. Bank-Mikkelsen støttede op om de nye tanker om seksualvejledning for åndssvage og afviste, at der skulle være grundlag for eventuelle politianmeldelser i sådanne sager, blev flere af de ansatte betænkelige ved at gå videre med tingene. Og det var først nogle år senere, at der for alvor blev taget initiativer til kursusforløb og oplysning om handicap og seksualitet.[792]

Ligesom det var lærere fra åndssvageforsorgens skoler, der rejste spørgsmålet om seksualundervisning, fik faggruppen også central betydning for ændrede holdninger til undervisning generelt. Med undervisnings- og oplæringspligten i den nye åndssvagelov i 1959 var der sket en udbygning af eksternatskoler, og der var blevet etableret en række forsøg med træningsskoler for de svageste børn. Og den nye adgang til skoleverdenen betød et gradvist holdningsskift, hvor de svageste under åndssvageforsorgen gik fra at være uunderviselige til at være elever, der rummede udviklingsmuligheder.[793]

I sommeren 1971 kunne flere aviser fortælle om 50 lærere fra institutioner landet over, som brugte deres sommerferie på at undervise 12 multihandicappede børn og unge på Syltholmskolen på Rødbygård. Målet var at bevise, at ingen var uunderviselige. Og resultaterne vakte begejstring: "Karen, 16, er blevet en anden pige," skrev en journalist fra BT. "Før hun begyndte at gå i skole, beskrev fysioterapeuten hende således: 'Hendes tøj er drivende vådt. Hun sutter på alt. Er altædende, spiser madrasser m.m. Hun kan ikke gå 'løs' og er så voldsom, at andre børn må frelses fra hendes 'kontaktforsøg'. I dag er Karen holdt op med at sutte og bide i sit tøj og koncentrerer sig i stedet om at gå, om at drikke af et glas og spise et æble. Ingen har set Karen være voldsom ved andre børn." Men avisernes dækning var også med til at sætte fokus på de forhold børnene normalvis levede under. Der var nemlig ikke midler til at køre forsøget videre, og når sommerferien var slut, skulle de tilbage til afdelingerne, hvor de igen kunne "vegetere som planter" fastspændt til stole og senge.[794]

Forsøget på Syltholmsskolen mødte modstand fra overlæge E. Kabelmann-Jensen på Rødbygård, der ikke kunne få øje på nævneværdige forbedringer, og som desuden fandt, at forsøget, når vinteren satte ind, ville få sundhedsskadelige følger. "Børnene skal ud af afdelingen og ind i bilen. Ud af bilen og ind på skolen. Det giver risiko for hyppige tilfælde af forkølelse og lungeinfektioner, som gradvist nedsætter børnenes helbredstilstand," udtalte han.[795] Men også blandt omsorgspersonalet var der modstand. De oplevede, at deres indsats på afdelingerne blev nedgjort uden hensyntagen til deres dårlige arbejdsbetingelser; at lærerne fortrængte dem fra deres

arbejdsfelt, og at lærerne pralede af resultaterne af træningsaktiviteter, som også plejepersonalet arbejdede med ved siden af de traditionelle omsorgsfunktioner. Især formanden for Plejernes Forbund, Viggo Marker, der i forvejen var oprevet over tidligere forbigåelser af plejere og omsorgsassistenter til fordel for læreruddannet personale, hidsede sig sådan op, at han gik til pressen og bevæbnet med overlægens argumenter om, at børnene ville dø, hvis lærerne fortsatte forsøget.[796]

Den lægefaglige forståelse blev i løbet af 1970'erne imidlertid langsomt skubbet til side til fordel for en mere pædagogisk tilgang. Oplæring og træning fik i perioden en mere fremtrædende plads i den professionelles indsats rettet mod de sværest handicappede børn og voksne – både i de nyoprettede træningsskoler og på afdelingerne, hvor de boede. Gennem behavioristisk inspirerede metoder, især ADL træning, skulle klienterne trænes i almindelige dagligdags færdigheder, der ville gøre dem så selvhjulpne som muligt.[797] Et omsorgsudvalg under Socialstyrelsen producerede i løbet af 1970'erne en række rapporter om det omsorgsmæssige arbejde med de svageste klienter med udførlige beskrivelser af metoder og tilgange i forbindelse med bl.a. "spisesituationen", "af- og påklædningssituationen" og "opdragelse og tilvænning til renlighed".[798]

Det nye i tilgangen var idéen om, at det var muligt at oplære alle uanset udgangspunkt, blot man gik systematisk til værks. I stedet for at betragte svær åndssvaghed som en uhelbredelig sygdom, der højest kunne mildnes med psykofarmaka, var holdningen, at alle kunne udvikle sig og skulle have muligheden for at udnytte deres ressourcer optimalt.[799]

Åndssvageforsorgens læger var generelt i defensiven i perioden efter 1967. I offentligheden var der kommet nye kritikere, som stillede spørgsmålstegn ved lægernes position i forsorgen. I forhold til den tidligere kritik lagde den nye opposition en mere grundlæggende skepsis for dagen. Især de unge rejste generel tvivl om, hvorvidt lægevidenskaben var til gavn for befolkningen eller om den "undergravede sundheden". Alternativ behandling begyndte i højere grad at vinde frem i denne periode fra slutningen af 1960'erne. Med den modkultur, der brød frem med ungdomsoprøret, kom lægernes rolle i behandlingen af samfundets afvigergrupper også i fokus. Psykiatrien blev udsat for kritik i 1969, hvor venstreintellektuelle som Hans-Jørgen Nielsen skrev flere artikler om de danske "galeanstalter" i avisen Information. Og inspireret af udenlandske kritikere som Ronald D. Laing og David Coopers ideer om anti-psykiatri (begrebet blev introduceret af Cooper i 1967) begyndte en psykiatri-kritisk bevægelse så småt at tage form.[800]

Anti-psykiatrien havde dog ikke det store greb om foreninger af pårørende og patienter i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne. Den første store forening var

Landsforeningen Sindslidendes Vel (senere SIND), der efter stiftelsen i 1960 havde til formål "at tage og støtte initiativer til fordel for sindslidende, både med henblik på helbredelse og trivsel og med hensyn til at skabe de bedste forhold under ophold på institutioner". Udover oplysning etablerede foreningen især en række aktiviteter med oprettelse af kollegier, klubber og bofællesskaber, hvor sindslidende kunne få mulighed for en blid udslusning til samfundet. SINDs primære formål var ikke at kritisere, men at indgå i dialog og finde løsninger på forskellige problemer i psykiatrien.[801]

Det var først mod slutningen af 1970'erne, at den første forening med ideologisk baggrund i anti-psykiatrien blev etableret med Galebevægelsen, der blev dannet efter et seminar i Slagelse i 1979. Bevægelsen havde ved dannelsen især tre punkter på programmet: "Et kritisk forhold til den etablerede psykiatri, et ønske om af-privatisering af de psykiatriske problemer og påvisning og forebyggelse af sygdomsskabende faktorer i samfundet." Organisatorisk var Galebevægelsen etableret som en græsrodsorganisation med en flad struktur. Aktiviteterne var især koncentreret om udgivelse af bladet *Amalie*, sommerlejre, seminarer og direkte aktioner på de psykiatriske hospitaler. Bevægelsen havde en markant rolle i offentligheden i 1980'erne, men derefter blev opmærksomheden og aktiviteterne færre, og frem mod årtusindskiftet levede den en tilbagetrukket tilværelse.[802] I Danmark fik anti-psykiatrien ikke samme store betydning for psykiatriens udvikling som i lande som Italien, men den efterlod en kritisk holdning til hospitalspsykiatrien, der siden har kæmpet for et bedre omdømme i offentligheden.

Med ungdomsoprøret fulgte også en fornyet opmærksomhed omkring euforiserende stoffer og narkomani. Stoffer som cannabis og LSD blev brugt af den nye ungdomskultur til at åbne "bevidsthedens døre" og udforske nye verdener.[803] Blandt grupper af unge, der eksperimenterede med stoffer og en ny livsstil, var der imidlertid også flere, der udviklede et stofmisbrug med brug af opiater. Som Esben Houborg senere har bemærket, udgjorde disse grupper et problem for den danske velfærdsstat, da de ikke passede ind i de terapeutiske og institutionelle rammer for behandling af stofmisbrugere og unge med tilpasningsvanskeligheder. De unge lignende således ikke de gamle medicinmisbrugere og morfinister, som psykiatrien var vant til at behandle, og heller ikke dem, som børne- og ungdomsforsorgen traditionelt havde taget sig af. I forhold til tidligere diskussioner i offentligheden, hvor psykopati ofte havde været hovedforklaringen på misbruget, begyndte andre synspunkter at gøre sig gældende. En opfattelse af stofmisbrug som et symptom på mere grundlæggende sociale problemer vandt frem i denne periode. Resocialiserende behandlingstilbud, som blev varetaget af socialpædagoger og psykologer, blev etableret, mens læger

var henvist til en mere sekundær rolle, hvor de skulle tage sig af somatiske og psykiatriske komplikationer.[804]

I fængselsvæsenet og på psykopatanstalterne var pendulet også begyndt at svinge. Den dominerende kriminalbiologiske synsvinkel, der forklarede forbrydelser som udtryk for det enkelte individs biologiske abnormitet, blev især udfordret af sociologiske teorier, hvor faktorer som opvækstvilkår, uddannelse og økonomi blev set i relation til kriminaliteten. Disse ideer vandt for alvor hævd i 1970'erne. Det var i høj grad samfundet, der gennem klassedeling og ulig fordeling af goderne var skaber af kriminaliteten, mente de nye kritikere.[805]

Selve forestillingen om, at kriminalitet var udtryk for sygelighed, begyndte at vige, og i forskellige studier blev det fremhævet, at kriminelle ikke var væsensforskellige fra almindelige mennesker. I 1967 var Lars Nordskov Nielsen blevet direktør for fængselsvæsenet i Danmark, og i sin knap fireårige tid som leder blev han hovedmanden bag grundtankerne for den moderne kriminalforsorg. Han indledte en normaliseringsproces i fængselsvæsenet, hvor alle indskrænkninger og indgreb, der ikke var nødvendige for at sikre frihedsberøvelsen, skulle fjernes. Livet inden for murene skulle ligne livet uden for mest muligt. Som Christian Borch senere har noteret, blev hele ideen om, at kriminalitetens årsager skulle findes i forbryderens utilstrækkelige psykiske eller biologiske natur i høj grad erstattet af et socialt perspektiv i 1970'erne.[806]

Samtidig blev der sat spørgsmålstegn ved effektiviteten af den straf og behandling, som var blevet praktiseret siden straffeloven af 1930. Især den tidsubestemte forvaring i psykopatforvaringen stod for skud. Flere jurister begyndte at kritisere den tidsubestemte behandling af folk, der havde begået berigelseskriminalitet, og som ofte fik meget lange straffe for små forseelser. Derudover var der intet, der tydede på, at den tidsubestemte behandling var mere effektiv end almindelig kortvarig fængselsstraf, påpegede kritikerne. Selvom Psykopatforvaringens ledende psykiater, Georg Stürup, forsvarede den tidsubestemte forvaring, var tiden løbet fra ham. I 1973 blev de fleste tidsubestemte foranstaltninger afskaffet. Det stærkt negative ord psykopat var samtidig på vej ud af det psykiatriske vokabularium. Hos de danske embedslæger og i Retslægerådet var psykopatidiagnosen i opløsning. Og ved ændringen af straffeloven i 1973 brugte man i stedet den mere værdineutrale betegnelse – karakterologisk afviger.[807]

Kontinuitet eller brud?

Georg Stürup stod også mere alene med brugen af kastration i tiden efter 1967. I 1970'erne skrev han stadig artikler om indgrebet. Han fremhævede, at bivirkningerne ikke var signifikante, og resultaterne var gode. Alene fra Stürups institution i Herstedvester var 285 mænd blevet kastreret i perioden fra 1935 til 1970. Som en senere psykiatrisk overlæge fra anstalten noterede, blev indgrebet i høj grad brugt på mænd, som ikke havde begået alvorlig kriminalitet. Kun 10 % af de kastrerede fra Herstedvester kunne siges at have lavet grove seksualforbrydelser som voldtægt før kastrationen.[808]

Det samlede antal kastrerede i Danmark er blevet anslået til omkring 1.100. Som det er blevet bemærket i senere internationale artikler, var Danmark forgangsland med den første nationale lov om indgrebet i 1929, og i forhold til andre lande blev kastrationen også brugt i et meget stort omfang i Danmark. I katolske lande som Spanien, Portugal og Italien blev der ikke rapporteret om brug af indgrebet. Flest kastrationer blev rapporteret fra Tyskland (især fra tiden under nazismen), hvor antallet angives til ca. 3.600, men den tyske befolkning var omkring 20 gange større end den danske.[809] I lande som Norge med en lidt mindre befolkningsstørrelse end den danske blev der foretaget 415 kastrationer frem til 1969.[810] En større kritik af praksis med kastrationerne blev ikke rejst i Danmark i 1970'erne, og der var mere tale om, at indgrebet diskret blev udfaset. Der kom ikke en lovgivning, der forbød indgrebet, og det blev også taget op igen i 1989, hvor medicinske kastrationer blev anvendt overfor sædelighedskriminelle i Herstedvester. I perioden frem til 2006, hvor de seneste tal er fra, gennemgik 48 indsatte denne behandling.[811]

Mere kritisk opmærksomhed samlede sig om det hvide snit, som Stürup også stadig skrev om. I 1972 udgav han bogen *Berigelseskriminelle i Herstedvester*, hvor et af kapitlerne handlede om den positive effekt af det hvide snit på en patient. Kapitlet havde titlen: "Knud Kjær, kronisk kriminel og explosiv samfundsfjende – lobotomi – stabil arbejder". I forhold til tidligere var der dog ikke så mange psykiatriske patienter, som gennemgik hjerneoperationen. Men i åndssvageforsorgen havde indgrebet ikke mistet sin rolle som en sidste løsning overfor klienter, som man havde svært ved at håndtere på de store institutioner. En ny udvikling af psykokirurgiske indgreb i form af stereotaktiske operationer var samtidig blevet sat i gang på nogle af de neurokirurgiske afdelinger, som foretog operationerne. Med de stereotaktiske operationer kunne man med et røntgenapparat og en speciel sonde, som blev ført ind gennem et lille hul i kraniet, lokalisere bestemte områder i hjernen (som regel i det limbiske system). Når området var fundet, kunne der ved opvarmning af

spidsen af sonden foretages små destruktioner af de udvalgte mål. På Rigshospitalet blev det første stereotaktiske indgreb udført i 1959 på en åndssvag patient fra anstalten Rødbygård.[812]

I takt med at sindssygehospitalernes patienter optog mindre plads på de neurokirurgiske afdelinger, var åndssvageforsorgen i højere grad begyndte at benytte psykokirurgien.[813] I 1970'erne blev de åndssvage stadig indstillet til operationer i København. Nogle af de sidste operationer blev udført på grønlandske patienter.

En af disse var en ung grønlandsk mand, der efter nedsendelsen til Danmark i 1960 havde haft en omskiftelig tilværelse, hvor han både havde været på Andersvænge, det psykiatriske hospital i Vordingborg og til sidst Rødbygård. På de forskellige afdelinger havde man haft problemer med ham, da han ikke kunne tale dansk. Han var først blevet anbragt på Andersvænge, hvor man gennem en tolk kom frem til, "at hans adfærdsvanskeligheder delvis skyldes hans hjemlængsel, han bliver til tider ganske desperat over, at han ikke kan komme hjem". Han forklarede desuden, at hans frustrationer også skyldtes, at både personale og de andre patienter "ikke forstår ham". På Andersvænge vurderede man, at han ikke var åndssvag, og i Vordingborg konstaterede psykiaterne efterfølgende, at han "ikke kan anses for sindssyg". På grund af adfærdsproblemerne med ødelæggelser og håndgemæng blev han til sidst overført til lukket afdeling på Rødbygård. I Rødby blev det noteret, at han "længes kun efter Grønland og ønsker kun at komme tilbage hertil". Distriktslægen på Grønland vurderede dog, at manden ikke ville have en chance for at klare sig i hjemlandet, og at man skulle "tænke sig meget godt om, før man belaster det grønlandske samfund med meget stærkt invaliderede personer eller psykisk afvigende." Hans familie var heller ikke interesseret i at få ham hjem. I november 1969 blev der indført et notat i journalen om, at man overvejede et psykokirurgisk indgreb. Et år senere blev beslutningen taget: "Man ønsker nu lobotomi, da denne 28-årige debile grønlænder er til stadig fare for sig selv og ikke mindst for omgivelserne på grund af hyppige raserianfald med uberegnelig aggressivitet". I journalen blev det efterfølgende bemærket, "Patienten har accepteret operation. Han kan kun enkelte ord dansk, forstår også meget lidt, men det lykkes at forklare ham, at han skal ind til København og opereres, så han har en chance for åben afdeling". På Rødbygård konkluderede man efter operationen, at han var "så effektivt pacificeret, at der i over et halvt år ikke har været nogen antydning af affekt-opbrusninger og misstemning". Lægerne anbefalede derfor en overflytning til Andersvænge, hvor han kunne få mulighed for at tale med andre anbragte, der kunne grønlandsk.[814]

Det var også en grønlandsk patient, der afrundede lobotomiens æra i Danmark. I 1984 blev det sidste indgreb udført på en grønlandsk mand, der var indsat i Herstedvester. Der var tale om en

såkaldt re-lobotomi, da manden en gang tidligere var blevet hjerneopereret.[815] Mere end 4.500 psykokirurgiske indgreb blev udført i Danmark fra 1939 og frem til 1984. Det er på verdensplan det højeste tal pr. indbygger, når man sammenligner med befolkningsstørrelse.[816]

Forud for den sidste operation i 1984 var der foregået en længere debat. I 1976 havde filmen *Gøgereden* premiere i Danmark, og den kritiske fremstilling af lobotomien i filmen blev dette år taget til efterretning af nogle af de yngre psykiatere. Som Joseph Welner fra Kommunehospitalets psykiatriske afdeling fremhævede, var "verdenspsykiatriens skandale" det hvide snit, "hvor man på et fuldstændig usandsynligt spinkelt urimeligt grundlag, i psykiatrien i alle lande, har hjerneopereret folk. Det synes jeg, rammer, at det virkelig har kunnet finde sted. At det har kunnet finde sted i den lange årrække det gjorde". Han var heller ikke tryg ved de senere psykokirurgiske indgreb og fremhævede, at anvendelsen af de nye operationer "indebærer i sig selv nogle svære etiske problemer. Også selv om det er små indgreb".[817]

I 1974 var den nye ombudsmand Lars Nordskov Nielsen også begyndt at stille kritiske spørgsmål om brug af psykokirurgi i psykiatrien og åndssvageforsorgen. Ombudsmanden efterlyste en efterundersøgelse af de patienter, der i 1960'erne og 1970'erne var blevet opereret med de nye typer af psykokirurgiske indgreb (stereotaktiske operationer). Efter at Nordskov Nielsen havde rykket adskillige gange blev en efterundersøgelse udgivet i 1982 af en gruppe psykiatere og en psykolog fra Rigshospitalets psykiatriske afdeling. Undersøgelsen viste, at 37 % af patienterne var blevet forværret efter operationerne, mens der kun i 25 % af tilfældene havde været en form for bedring. Mange af patienterne led af alvorlige bivirkninger og var samtidig ikke blevet informeret ordentligt om indgrebets mulige konsekvenser. Alt i alt fandt forfatterne så mange kritisable forhold, at hvis psykokirurgien overhovedet skulle udføres i fremtiden, måtte der udvikles ensartede og langt mere restriktive regler for brugen af indgrebene.[818]

Resultatet af efterundersøgelsen blev taget til efterretning, og spørgsmålet om psykokirurgien blev også drøftet af et statsligt udvalg, der i 1987 kom med en udtalelse vedrørende en ny lov om frihedsberøvelse og tvang i psykiatrien. Her blev det foreslået, at ethvert psykokirurgisk indgreb skulle kræve skriftligt samtykke fra patienten og kun måtte foretages efter godkendelse af et lægeråd, der skulle nedsættes af Sundhedsstyrelsen. Forslaget blev fulgt og et særskilt kapitel om psykokirurgi blev indført i den danske psykiatrilov – og er også blevet bibeholdt i senere revisioner af loven.[819]

Muligheden for at foretage nye psykokirurgiske indgreb foreligger således stadig, og i de senere år er spørgsmålet igen blevet relevant i Danmark i forhold til såkaldt deep brain stimulation

(DBS) til patienter med svær depression. Planer om at udføre DBS er taget op af det psykiatriske hospital i Risskov, og behandlingen er i oktober 2014 blevet godkendt af Etisk Råd.[820]

Problemet med de grønlandske patienter i både psykiatrien og åndssvageforsorgen er også stadig aktuelt. Selvom der blev oprettet en stilling som overlæge i psykiatri på Grønland i 1971, var der stadig ikke nogen sengeafdeling i landet. Den danske læge Inge Lynge fik stillingen, men først i 1980 blev der oprettet en sengeafdeling på Dronning Ingrids Hospital (Sana) i Nuuk. Men patienter fra Grønland, der krævede længerevarende behandling eller retspsykiatriske pladser, blev fortsat overført til Danmark. Patienterne kom til Vordingborg indtil 2002, hvor hospitalet i Risskov overtog opgaven. En særlig afdeling, R3, huser stadig patienterne. Et større antal grønlændere, der er blevet idømt tidsubestemt straf, er samtidigt blevet overført til anstalten i Herstedvester. Ifølge en undersøgelse fra 2010 havde 87 personer fra Grønland været indsat i Herstedvester i perioden 1979-2006. Også flere grønlændere med handicap befinder sig stadig i Danmark trods planer om såkaldt "hjemmeslusning", hvor de nedsendte skulle tilbage til Grønland. I 2010 var der 102 grønlændere med handicap under forsorg i Danmark, ud af disse var 82 udviklingshæmmede.[821]

Ideen om eutanasi, som havde været et gennemgående tema i 1950'erne, var heller ikke forsvundet fra den offentlige dagsorden i tiden efter 1967. I 1970'erne dannede spørgsmålet rammen om et tv-program, der blev vist på Danmarks dengang eneste tv-kanal, DR. Programmet, som danskerne kunne se den 13. marts 1973 kl. 21:10, havde titlen "Skal et sådan væsen virkelig leve?" I udsendelsen interviewede journalisten Lis Møller lægen Inge Krog og N.E. Bank-Mikkelsen.

Lis Møller: "Er der stadig mennesker, der mener, at åndssvage egentlig ikke burde leve?

Inge Krog: "Man tør ikke sige det".

Bank-Mikkelsen: "Jo, det er der da. Det ser vi da, når folk kommer på besøg, man siger det jo på en pæn måde, man siger jo ikke, at man skal slå dem ihjel, man siger: Er det virkelig meningen, at sådan et væsen skal leve? Det er en diskussion, jeg slet ikke vil deltage i."

Inge Krog: "Det kan altså gøre en fuldstændig rasende, og jeg har altså også oplevet det, specielt når jeg taler i disse mandagsorganisationer, erhvervslivets folk, - de kan altså køre fuldstændig op og sige, at de slider og slæber for at skaffe dette til de åndssvage, som ikke bestiller noget, og jeg synes, det er ganske forfærdeligt, og der er mange ting, som godt kan gøre en ængstelig – altså vores frie abort, hvad er så det næste? Er det så de åndssvage?"[822]

Spørgsmålet om aktiv dødshjælp har også efterfølgende været et tema, og det blev i 1990'erne diskuteret i Danmark, om eutanasi på nyfødte børn med handicap skulle tillades. Efter at

lovgivning om aktiv dødshjælp er blevet indført i Schweiz, Holland, Belgien og Luxembourg er spørgsmålet for alvor blevet aktuelt. I 2014 har Belgien vedtaget en ny lov, der tillader aktiv dødshjælp til børn uden angivelse af aldersgrænse, mens Holland som det andet land i verden tillader det for børn mellem 12 og 18 år.[823]

Udførelsen af sterilisation og abort var kommet ind i en ny fase i perioden efter 1967. Efter vedtagelsen af den nye svangerskabslov i 1956 var der sket et skift. Den nye svangerskabslov gav, som tidligere nævnt, mulighed for sterilisation på eugenisk indikation. Med den nye lov blev det i højere grad Mødrehjælpen, der i forbindelse med ansøgning om abort også indstillede til sterilisation. Derudover blev en stor del af sterilisationerne foretaget på medicinsk indikation, hvor der ikke blev krævet godkendelse fra Sterilisationsnævnet eller Retslægerådet. Det betød en større nedgang i antallet af sterilisationer, der blev behandlet af Sterilisationsnævnet og Retslægerådet. Mødrehjælpen og lægerne, der udførte sterilisation på medicinsk indikation, behøvede ikke skriftligt samtykke fra patienten, og der var ikke som i Sterilisationsnævnet og Retslægerådet/Justitsministeriet en længere sagsgang, hvor flere fagfolk skulle vurdere og godkende indgrebene. I 1967 tog politikerne på Christiansborg beslutningen om at opløse Sterilisationsnævnet. Det blev Mødrehjælpens lokalafdelinger, som nu skulle behandle alle sterilisationssager, uanset om det drejede sig om åndssvage eller andre. Samtidig kunne sterilisationer på medicinsk indikation foretages uden særlig tilladelse, men efter den enkelte overlæges skøn.[824] Afskaffelsen af tvangselementet fra 1934-loven om sterilisation af åndssvage satte således ikke et stop for brug af indgrebet overfor åndssvage. Sterilisationerne foregik nu bare i et andet regi.

I den seneste bog om racehygiejne i Danmark fra 2014, fremhæves det, at i perioden mellem ”1929 og 1967 steriliseredes ca. 11.000 danskere”.[825] Angivelsen tager dog ikke højde for de sterilisationer, der blev foretaget på medicinsk indikation og gennem Mødrehjælpens institutioner, og bogens tal omfatter kun sterilisationer, der blev behandlet af Sterilisationsnævnet og Retslægerådet. Efter 1956 blev langt de fleste sterilisationer imidlertid foretaget på medicinsk indikation eller gennem Mødrehjælpen. I perioden 1956-1959 blev 3.379 sterilisationer udført gennem Mødrehjælpens institutioner, mens 5.693 blev udført på medicinsk indikation. Kun 989 sterilisationer blev givet med tilladelse fra Sterilisationsnævnet og Retslægerådet/Justitsministeriet.[826] Tal for den senere periode er ikke tilgængelige, men det må antages, at en lignende fordeling gjorde sig gældende i årene umiddelbart efter 1959. Hvor mange af disse sterilisationer, der inkluderede åndssvage og sindslidende vides ikke. Størstedelen blev

sandsynligvis udført på udslidte mødre med mange børn eller på kvinder, som sad i dårlige økonomiske og sociale kår.

Det er heller ikke blevet belyst, hvad der skete efter 1967, hvor tvangsreglerne godt nok blev afskaffet, men hvor de åndssvages retsbeskyttelse samtidig blev mindre. Der er dog ikke tvivl om, at sterilisationer af åndssvage i perioden efter 1967 var blevet et meget ømtåleligt område, der også havde en lang historie. Kritik af sterilisationerne havde i 1970'erne stået på i omkring 40 år. Men historier om pression overfor åndssvage, for at de skulle lade sig sterilisere, forsvandt ikke efter 1967. Nogle af disse sager blev taget op af pressen.

En af disse sager handlede om et andet levn fra 1930'erne – ægteskabsloven, der forbød åndssvage at gifte sig uden særlig tilladelse fra Justitsministeriet. I juli 1970 bragte B.T. en sag frem, om et ungt par, der kun måtte gifte sig "hvis en af dem bliver steriliseret". Sagen drejede sig om en 34-årig jysk telefonmedarbejder, der ønskede at gifte sig med sin 24-årige kæreste. Men parret kunne ikke få lov til dette, da hun var under åndssvageforsorg. Parret havde søgt Justitsministeriet om tilladelse og fået at vide, "at der intet ville være i vejen for ægteskab, hvis den ene af dem vil lade sig sterilisere". Som B.T. noterede, "nægter de begge forståeligt nok, da de ønsker et normalt ægteskab med børn". Bank-Mikkelsen udtalte sig om sagen. Han tog afstand fra ægteskabsloven og "det barbariske umenneskelige krav om sterilisation". Overlægen fra anstalten i Ribe, som pigen var under, bakkede imidlertid op om Justitsministeriets beslutning og mente desuden, at det ikke var til parrets "eget bedste, at de bliver gift". Sagen blev også forelagt justitsminister Knud Thestrup, der dog ikke ville kommentere på den, men henviste til en nedsat kommission, der skulle se på spørgsmålet om ægteskabsloven. Han mente, at "der vil sandsynligvis ske ændringer, og så må vi se hvad de indebærer".[827] Som tidligere nævnt kom ændringen af loven først i 1989.

Lignende sager om ægteskab og sterilisation blev bragt i andre aviser i 1970. I Politiken blev det oplyst, at en tredjedel af de åndssvage, som søgte om tilladelse til ægteskab, blev nægtet dette af Justitsministeriet, og at en tilladelse samtidig krævede en politiundersøgelse på den åndssvages bopæl. Det blev også nævnt, at en del sterilisationer stadig blev foretaget af åndssvageanstalterne, blandt andet var 43 åndssvage blevet steriliseret i 1968.[828]

Det vides som sagt ikke, hvor mange åndssvage, der blev steriliseret efter 1967. I avisartikler i 1970'erne udtalte Bank Mikkelsen sig meget afvisende overfor indgrebet og fremhævede også, at der var kommet andre præventionsmuligheder. P-pillen var blevet frigivet i 1966 og kunne bruges i stedet for sterilisation. Det fik ligeledes betydning, at fri abort blev indført i

1973. Med den fri abort og et fald i antallet af danske adoptivbørn havde Mødrehjælpen mistet to store områder, som institutionen administrerede. Dødsstødet for Mødrehjælpen blev Bistandsloven i 1976 med dens idé om et enstrenget system, der ikke gav plads for specialiserede institutioner.[829] Med Mødrehjælpens exit mistede sterilisationerne dermed deres institutionelle forankring, og det blev fremover et individuelt spørgsmål.

Det havde samtidig betydning for spørgsmålet om sterilisation af åndssvage, at der var kommet andre muligheder for at forhindre fødsel af børn med arvelige sygdomme eller misdannelser. Med udviklingen af bl.a. fostervandsprøver og ultralydscanninger kunne man få ny viden om graviditeter. I 1975 havde Indenrigsministeriet nedsat et udvalg, der skulle redegøre for fosterdiagnostikken og vurdere områdets udvikling og mulige økonomiske besparelser. Fokus var især, hvordan man kunne forhindre børn med Down syndrom. Som udvalget noterede i 1977, ville fosterdiagnostikken "kunne få stor betydning for samfundet ved at forhindre fødsel af børn med livsvarigt handicap, der vil have behov for gentagne hospitaliseringer eller livsvarigt ophold på institution".[830] Fosterdiagnostik blev indført i 1979, og efterfølgende er flere nye metoder, der kan påvise anomalier hos fostret, kommet til. Siden 2004, hvor nakkefoldscanninger er blevet indført, er antallet af børn født med Down syndrom blevet stærkt reduceret fra ca. 60 om året til 23 i 2012. Hvis denne udvikling fortsætter, vil det ifølge beregninger betyde, at Danmarks sidste barn med Down syndrom vil blive født omkring år 2030.[831]

Fejl og afvikling

I slutningen af 1970'erne dukkede problemet om fejlanbringelser under åndssvageforsorgen igen op i offentligheden. En af dem, der stod frem var Christian Bonde, som blev en fremtrædende talsmand for udsatte grupper i samfundet. Christian Bondes egen historie omhandlede en anbringelse som barn under åndssvageforsorg. Som 5-årig mistede han sin mor og blev på opfordring af sin far og den lokale præst i Vorbasse inddraget under åndssvageforsorgen, som han var under i 25 år. En del af årene tilbragte han på Livø, fordi han ofte stak af og begik berigelseskriminalitet.

Efter inddragelsen prøvede Christian Bonde på alle mulige måder at komme væk fra åndssvageforsorgen. Han spiste søm og under en kort indlæggelse på et almindeligt hospital undrede en af afdelingens unge læger sig over, at en mand anbragt under åndssvageforsorgen lå og læste Vilhelm Mobergs roman *Udvandrene*. Christian Bonde havde aldrig gået i skole og kunne ikke læse særlig hurtigt, men han fik gjort opmærksom på sig selv, og heldet var med ham. Den

unge læges far var overlæge Munke Hertel Wulff fra Sct. Hans hospital. Han blev involveret i sagen og vurderede, at Christian Bonde ikke var åndssvag og sørgede for, at Bonde blev indlagt på Sct. Hans, således at han kunne komme ud af åndssvageforsorgen. I 1973 blev Christian Bonde udskrevet fra Sct. Hans hospital og bosatte sig i en lejlighed i Roskilde. Han havde dog fortsat sin daglige gang på hospitalet, hvor han varetog brugernes interesser, arrangerede udflugter og debatarrangementer. I 1979 var han en af medstifterne af Galebevægelsen.

Christian Bonde talte nødigt selv om sin tid under åndssvageforsorgen.[832] Da han bidragede med sine erindringer til Birgit Kirkebæks bog om Livø, ønskede han at være anonym.[833] Han krævede heller aldrig oprejsning for den uretfærdighed, han havde været udsat for. I stedet kæmpede han for psykiatriens brugere. Selv kaldte han sig for "de gales ombudsmand".[834]

Ønsket om oprejsning var til gengæld stort hos Emil Schwefel, der allerede kort efter sin udskrivning i 1955 krævede erstatning fra staten for 41 ud af de 50 år, han havde været fejlanbragt under åndssvageforsorgen. I 1978 besøgte *Billed-Bladet* Emil Schwefel og fulgte dermed op på den reportage, som de lavede umiddelbart efter hans udskrivning fra åndssvageforsorgen 23 år tidligere. Emil Schwefel havde få dage forinden fået afslag fra Overpræsidiet om at få sin sag genoprettet ved retten.

Emil Schwefel husker stadig den følelse, han blev udskrevet med: "Jeg var vild af glæde. Nu skulle jeg ud i friheden – ud og smage på livet – ud og arbejde". Men livet i friheden blev en skuffelse: "Jeg vandrede fra sted til sted. Ingen kunne bruge mig, når først de hørte, hvor jeg kom fra." Ensomhed fulgte også Emil Schwefel i alle årene: "De første otte år efter min løsladelse boede jeg på værelser rundt omkring i København. Jeg kendte ingen mennesker, havde ikke nogen venner, og min eneste søster havde for længst slået hånden af mig. Hun ville ikke kendes ved mig. Under min indespærring var jeg blevet vant til at klare mig selv. Jeg kunne lukke de barske omgivelser ude fra mig. Den evne hjalp mig i min ensomhed".

Emil Schwefel fik aldrig oprejsning for årene på anstalt, men han fik heller aldrig adgang til livet udenfor. "Hele min barndom, ungdom og manddom tilbragte jeg i fangenskab. Da jeg endelig efter 50 års indespærring skulle smage på frihedens frugter, så var de bitre og fulde af forbehold. Jeg har aldrig oplevet friheden. Måske sker det først, når jeg dør".[835]

Året efter den 3. januar 1979 kunne man i Danmarks Radio med et tikkende standur i baggrunden høre en rolig stemme fortælle om 35 års indespærring på åndssvageanstalten Ebberødgård. Programmet var tilrettelagt af Stephen Schwartz og Leif Palshard, og stemmen tilhørte Solborg Ruth Kristensen.[836] I forbindelse med udsendelsen tog flere aviser Solborgs historie

op. I Frederiksborg Amts Avis refererer journalisten under overskrifte ”35 år som normal blandt åndssvage” til filmen *Gøgereden*. ”Den slags kan ikke ske i virkeligheden, tænkte man dengang. Men det kan det faktisk – endda i Danmark.”[837] I flere artikler stod der, at Solborg ville kræve erstatning, men det lader til, at sagen aldrig blev rejst.[838]

Næsten ti år efter udkom *Solborgs bog* som indstik i LEVs blad og senere som bog udgivet på Forlaget LEV.[839] Bogen havde et for- og efterord af tidligere forsorgschef for åndssvageforsorgen, N.E. Bank-Mikkelsen. I efterordet forbinder Bank-Mikkelsen Solborgs fortælling med udviklingen inden for åndssvageforsorgen i perioden. Han understreger, at der er tale om en sandfærdig beretning om forholdene, som nok er dramatisk, men ikke overdreven. Han skriver også: ”Uden at have personlig kendskab til Solborg, tør jeg kalde det en fejldiagnose, men dem var der mange af dengang. Hun protesterede i ord og især i handling mod opholdet på Ebberødgård, hvilket blot bekræftede personalet i deres opfattelse af, at hun var åndssvag, at hun måtte spærres inde og oven i købet på lukket afdeling”.[840]

Solborgs historie vakte, som det var tilfældet ti år tidligere, opsigt og blev taget op i to programmer på TV og i flere landsdækkende dagblade. Fejlanbringelse var stadig det centrale tema i dækningen, men det blev afvist i nogle lægekredse.[841] Overlæge Torben Hvam på Ebberødgård skrev i Frederiksborg Amts Avis, at bogen frem for at blive læst som historieskrivning, burde læses som et værk skrevet af en forfatterinde med ”en livlig digterisk fantasi.” Samtidig afviste han Solborgs historie som et eksempel på fejlanbringelse. Det spændende ved bogen var derimod dens belysning af en tidligere åndssvag persons udvikling.[842]

Spørgsmålet om fejlanbringelse blev taget op af LEV i 1987, samme år som de udgav Solborgs bog. De forsøgte at påvirke Folketinget til at oprette en pulje, hvor de fejlanbragte kunne søge erstatning efter samme fremgangmåde, som var blevet taget i anvendelse i forhold til ofrene for LSD-behandling. Folketingets socialudvalg spurgte samtidig den daværende minister, om Socialministeriet var indstillet på at undersøge omfanget og evt. kompensere for skader som følge af fejlanbringelser, men derefter skete der ikke mere i sagen.[843]

Det var samtidig ikke kun de fejlanbragte, der fik plads i medierne. Spørgsmål om forholdene for de mennesker, der fortsat boede på de store institutioner, blev regelmæssigt taget op i fjernsynsudsendelser og avisreportager. Især Ebberødgård var ofte genstand for offentlig kritik. Daværende socialminister Eva Gredal besøgte således Ebberødgård i 1972 og udtalte bagefter i en TV-udsendelse, at hun var ”rystet”. Det samme udtryk brugte også formanden for Folketingets socialudvalg i 1973 og Folketingets finansudvalg i 1975. Samme år aflagde Folketingets

ombudsmand Lars Nordskov Nielsen et besøg på institutionen og brugte i den efterfølgende rapport, udtrykket "uforsvarligt" om forholdene på institutionen.[844]

De konkrete kritikpunkter i ombudsmandens rapport handlede om de fysiske forhold i form af store sovesale med op til 20 senge, lokaliteter med et "nøgent og koldt institutionspræg", friluftsarealer med "nøgne løbegårde" og "anstødelige" toiletforhold med wc-kummer med ingen eller kun delvis afskærmning. Klienterne manglede muligheder for privatliv og for at besidde private effekter. Og der manglede også faciliteter og personalemæssige ressourcer til beskæftigelse og optræning af beboerne.[845]

Forholdene blev dog ikke i årene efter ombudsmandens rapport forbedret nævneværdigt. I 1977 bragte Dagbladet Information artikelserien "Krisen i åndssvageforsorgen", hvor Alex Frank Larsen beskrev et 2-måneders arbejdsophold som timelønnet vikar på en lukket mandsafdeling på Ebberødgård. Formålet var at "trænge dybere ind i problemerne end de skandale-reportager, der med tilpasse mellemrum chokerer offentligheden".

Udstyret med "nøglerne til afdelingens døre og en lille tobenet messingfork til låsene i de bælter, man spænder beboerne fast i, hvis de er urolige", mødte Alex Frank Larsen den første dag ind på en afdeling indrettet på 1.salen i den gamle overlægebolig. Her mødte han afdelingens elleve svært handicappede beboere, som var sammenstuvet i nøgne rum, klædt i ens forvasket blå drejlstøj, og som gentog de samme fremmedartede fagter og lyde.

Han mødte også en afdelingsleder, der gjorde meget ud af at berolige den nyankomne: "De lever i deres egen verden, og der tror jeg egentlig, de har det godt", forklarede lederen. "Vi skal bare lade dem få fred, sørge for de får deres mad og medicin, at de bliver passet og holdt rene. Man skal ikke bilde sig ind, det kan være anderledes".

I artiklerne blev dagenes rutiner og små begivenheder beskrevet dag for dag, og der blev tegnet et billede af en afdeling, hvor medarbejderne var fåtallige og uudannede. Flere holdt også kun i kort tid i jobbet. Fiksering, lobotomi og kastration var nogle af løsningerne overfor de urolige åndssvage, som ikke havde mange muligheder for adspredelse på den trøstesløse afdeling.[846]

I reportagen beskrev Frank Alex Larsen konsekvenserne af medarbejdernes følelse af afmagt: "Jeg kan mærke på mig selv, at klienterne kommer mig stadig mindre ved". En kollega fortalte ham også, at han ikke længere "føler noget for klienterne". Før i tiden blev han oprørt over den måde, de blev behandlet på, "men efterhånden har han tillagt sig en vane med at koste rundt med dem og bliver utålmodig, hvis det ikke går stærkt nok."[847]

Samtidig beskrives det i artiklerne, hvordan stadige nedskæringer på området i slutningen af 1970'erne ramte afdelingerne. Skoler, træningsaktiviteter og værksteder blev friholdt, mens forholdene for de dårligst fungerende beboere blev forværret.[848]

Først med udlægningen til amterne blev mange af de dårligst fungerende beboere flyttet fra de nedslidte og utidssvarende centralinstitutioner til mindre botilbud. Men selv om netop forholdene på Ebberødgård havde givet anledning til en omfattende institutionskritik, blev løsningen på problemet for mange af Ebberødgårds sværest handicappede beboere paradoksalt nok flytning til en nyoprettet stor institution for multihandicappede. I 1976 besluttede socialminister Eva Gredal nemlig at opføre institutionen Irlandsvej på Amager. Planerne var, at institutionen skulle huse 270 beboere. Omfattende debat og protester førte dog til, at pladsantallet blev reduceret til 180.[849]

”Skrækkelige Olfert”

Lars Kinners erindringer fra optagelseshjemmet Skansen 1970-1979[850]

Lars
(Privateje)

”Kald mig bare for Skrækkelige Olfert.” Sådan introducerer Lars sig, første gang vi mødes. Øgenavnet har fulgt Lars siden hans anbringelse på optagelseshjemmet Skansen, hvor han over to omgange tilbragte ca. syv år af sin barndom.

”Den version kan jeg godt lide at tro på”

Lars er i begyndelsen af 50’erne og et aktivt medlem af Baglandet - en forening for tidligere og nuværende anbragte. ”Der er ingen mor og far, der er kun baglandet,” som Lars forklarer mig, da vi taler sammen første gang. Det er også igennem Baglandet, at han har hørt om vores undersøgelse og muligheden for at bidrage med sin historie. Lars tænker tilbage på tiden som anbragt og indvier mig i sine tanker: ”Overordnet set, så syntes jeg nok, jeg manglede – og det ved jeg ikke, om man kan laste børnehjemmet for, eller om det er bare er det, der er kendetegnende ved netop at være et børnehjemsbarn; følelsen af at høre til og være betydningsfuld for nogen. Den har jeg ligesom aldrig rigtig oplevet.”

Følelsen af ikke ”at høre til” har aldrig rigtigt kunne slippe Lars og står som noget meget centralt i hans fortælling. For Lars begynder hans historie den 1. oktober 1962. Han kom til verden i Tyskland, som søn af en tysk mor og en ukendt far. Fire uger efter fødslen blev Lars anbragt på et privat tysk børnehjem ”og så forlod hun mig og rejste til Danmark”. Selv husker Lars ikke noget fra opholdet i Tyskland. Det han ved, har han fået fortalt af sin mor – det er den eneste beretning, han har at forholde sig til. ”Der er et pænt hul der, fordi hun ikke har haft mange informationer. (…) Det jeg ved, hun har fortalt er, at i Tyskland er det betaling ved kasse 1, og de penge havde hun tydeligvis ikke. (…) Der gik to år, før hun havde skrabet penge nok sammen til at hente mig. (…) Min mor har sikkert været forbi og besøge mig flere gange.” Lars holder en lille pause, tænker over sin egen formulering og korrigerer så sig selv: ”Den version kan jeg i hvert fald godt lide at tro på selv.”

Moren blev gift og Lars’ halvsøster kom til verden i 1964. Den lille familie flyttede til Fredericia i eget hus. Her begynder Lars’ første barndomserindringer. Nogle historier er også svære at glemme. Det var en tid præget af stedfaderens jævnlige tæsk, og Lars var aldrig i tvivl om sin egen position i familien. ”Det fik jeg alt for mange tæsk til,” som han selv udtrykker det. Lars forklarer: ”Når der skulle uddeles tæsk, og det skulle der hyppigt, var det jo rart, at der var en, der ikke var hans egen søn.” Omkring 1970 fik moderen diagnosticeret skizofreni og blev indlagt på Statshospitalet i Middelfart. Det blev samtidig også begyndelsen på enden for den lille familie. Tilbage i huset sad papfaderen, som ikke magtede opgaven med at passe Lars og hans lillesøster. Lars kom igen på børnehjem den 27. juli 1970, denne gang sammen med sin lillesøster. [851]

Lars gør et lille holdt i fortællingen. Han har noget vigtigt, han vil fortælle mig, før vi kan fortsætte. Nielsen, det navn fik jeg fra min skodpapfar. For nogle år siden tog jeg min mors

pigenavn, Kinner. Det er ligesom min måde at forfølge det mikroskopiske slægtskab på, jeg har til Tyskland og min mors familie, min rigtige familie."

"Det var dælme okay!"

I sommeren 1970 blev Lars og hans lillesøster anbragt på Optagelseshjemmet Skansen i Fredericia. I hjemmets døgnrapport skrev personalet samme dag: "To nye børn er ankommet. (…) Lars virker meget stille og forsagt." [852]

Oprettelsen af optagelseshjem skulle bl.a. sikre, at søskende ikke blev skilt ad ved anbringelsen og samtidig give dem mulighed for at fortsætte i deres lokale skole som før. Optagelseshjemmet Skansen var indrettet i en ældre villa, der var blevet ombygget til formålet. Det var en forholdsvis ny institution oprettet i 1952 i samarbejde med Selskabet Børnenes Vel og anerkendt som optagelseshjem den 9. juli 1952. Før den igen blev nedlagt i 1995, havde den skiftende funktioner som henholdsvis optagelseshjem, børne- og ungdomspension samt udslusningssted.[853] I forbindelse med oprettelsen, havde der været en langvarig debat i de lokale aviser om, hvorvidt det nu var en god idé at oprette et optagelseshjem. Kritikken gik bl.a. på den "høje" ombygnings- og driftspris, en kritik der nærmere var reglen end undtagelsen, når institutioner af denne type blev oprettet. Formanden for Selskabet Børnenes Vel, overlærer Th. Jacobsen, måtte gå ud og mane til besindighed og slå fast, at byens borgere ikke kom til at lide nogen økonomisk last. Han benyttede dog også samme lejlighed til at erindre borgerne om deres ansvar for de dårligst stillede børn. "Kun hjerteløse mennesker kan føle sig fritaget for medansvar," skrev han i en kommentar til den meget kritik.[854] Men kritikken havde også en anden karakter. I 1949 afholdt Dansk Kvindesamfund deres medlemsmøde og her opsummerede de deres medlemmers bekymring således: "Med den største ængstelse imødeser man det luksuspræg, optagelseshjemmet vil få efter de foreliggende planer. Der bliver fra flere sider gjort opmærksom på de skæbnesvangre følger, overdreven luksus kan få, og der pegedes navnlig på det farlige i at optage børn et stykke tid under så "fornemme" forhold, at de ikke kan finde sig til rette igen i deres eget hjem, når tiden til børnenes tilbagevenden til fødehjemmene var moden. Det kunne komme til at udsætte både børnene og forældrene for store og skæbnesvangre psykiske prøvelser."[855]

Da Lars og hans lillesøster ankom, havde institutionen status som optagelseshjem med plads til 24 børn i alderen 2-14 år.[856] Lars har ingen erindring om selve anbringelsen. "Min harddisk har nok registreret det, men det står simpelthen rasende uklart for mig, hvad og hvordan og

hvorledes. (…) Det første jeg husker fra stedet er: Okay nu har jeg været her længe, så nu skal jeg til at finde ud af, hvad det er for et sted, det er…"

Lars faldt hurtigt til i de nye omgivelser, der havde mere at byde på end hjemmet i Fredericia. Kort tid efter sin ankomst stod Skansen over for omfattende moderniseringer bl.a. med indretning af 6-8 nye enkeltværelser og bedre legefaciliteter.[857] Som Lars husker det, var det dog især "Kammeraterne, fraværet af tæsk og stabile rammer", der adskilte hjemmet i Fredericia fra børnehjemmet og gjorde det til en overvejende positiv oplevelse at bo der. Den "overdrevne luksus" nævner han dog ikke med et ord, men beskriver derimod hverdagens forudsigelighed: "Vi stod op, gik ned og spiste morgenmad, gik i skole, kom hjem om eftermiddagen, lavede lektier og spiste aftensmad. Der var nogle stabile rammer, og det vil jeg sige var positivt."

Lars husker også tilbage på kammeraterne og pludselig dukker navnene på hans gamle "klike" op: "Der var Keld – kaldet "Bigbaby", Bjarne – kaldet "Springbold" og Ole – kaldet "Grøf"". Lars giver mig også en forklaring på hans eget øgenavn. Skrækkelige Olfert var navnet på en populær tegneserie af Hans Quist – en tegneserie drengene yndede at læse i den lokale avis. Den handlede kort fortalt om en forældreløs dreng, drillepind og balladeмager, der kæmpede en evig kamp for accept. Det var noget Lars kunne identificere sig med. "Der var jo en grund til at jeg hed Skrækkelige Olfert. (…) Der er jo en helt skarp hakkeorden i et fængsel, og der kan jeg jo se, at det var der også på børnehjemmet. Der er dem, der er ældre, og de skal da hurtigt få lært dig nogle unoder og vise, hvordan klaveret spiller her. Jeg havde efterhånden lært, at hvis jeg skulle få nogle til at lave lidt beskidt arbejde og ikke selv få min egen person i klemme, så var det dem i mellemgruppen, man skulle have fat på. Så lagde jeg sådan et moderat fysisk pres på dem og så udførte de, de grimme ting. Hvis der var nogle, der lige skulle have en ordentlig afklapsning, fordi de havde sagt eller gjort noget, jeg ikke syntes var rimeligt, eller hvad det nu kunne være."

Blandt de voksne oplevede Lars også en markant forskel fra de forhold, han var vant til. Han husker særligt en kvindelig pædagog. "Liv gjorde et stort indtryk. (…) Hun ville mig, og det noterede jeg." Lars sidder lidt og tænker og begynder så at fortælle om en ganske særlig juleaften, hvor Liv inviterede ham hjem. "Hun gør noget modsat de andre. (…) Det var en rigtig jul med hendes forældre. (…) Wow, her er noget fokus på Lars, det var dælme okay!" Episoden står i dag som en af de bedste oplevelser, Lars havde på Skansen, og han har efterfølgende holdt kontakt med Liv og hendes forældre. En ældre dame har også brændt sig fast i Lars' hukommelse og er, sammen med Liv, en af de få nøglepersoner i hans opvækst. Fru Gordon fungerede i en overgang som en slags erstatningsbedstemor for både Lars og hans lillesøster, og de var flere gange hjemme på besøg

hos hende. ”Det var et åndehul, vi kunne se frem til, vi blev forkælede. (…) Det var så hyggeligt.” Idéen med disse erstatningsbedstemødre blev beskrevet af Lars kontaktperson, Per Bruun, en af Skansens pædagoger, i artiklen ”Lykkelige stunder”. Per skrev bl.a.: ”Nogle af de lykkeligste stunder, jeg har haft som barn, var da min bedstefar læste eventyr for mig. (…) Det ville være dejligt, om vi kunne give børnene her noget lignende.”[858] For Lars virkede idéen efter hensigten, men desværre mistede han kontakten til fru Gordon, da han senere kom i familiepleje. Den måde kontakten pludselig stoppede på fra den ene dag til den anden plager stadigvæk Lars i dag. I døgnrapporten fra Skansen kan man se, at Gordons datter efterfølgende var på besøg i forsøget på at opretholde kontakten med Lars og hans lillesøster. Beskeden nåede bare aldrig videre.[859]

Det var i starten af 1973 blevet besluttet, at Lars og hans lillesøster skulle i familiepleje, og i februar 1973 kom den mulige plejefamilie fra Bredsten på besøg for at mødes med Lars og hans lillesøster. Plejefamilien bestod af mand og kone samt to børn, en dreng og en pige. Den 13. april samme år blev Lars og hans lillesøster udskrevet til deres nye plejefamilie.[860] Opholdet hos plejefamilien i Bredsten kom til at vare halvandet år og står som et mørkt kapitel i Lars’ erindring. Han forstår stadigvæk ikke i dag, hvorfor de skulle i pleje, og hvorfor ingen greb ind og fik dem fjernet i tide.

”Alt, hvad der har med følelser at gøre, kom i en dybfryser”

Forholdene i den nye plejefamilie virkede fra den første dag bekendte for Lars. Der var ”pivkoldt” og tæskene var de samme som hjemme hos stedfaderen. Det var især, når Lars havde tisset i sengen, at der kom en kontant afregning fra plejefar. ”Bøjlen var helt klart hans fortrukne opdragelsesinstrument,” fortæller Lars og husker en enkelt episode, hvor plejefaderen brækkede hele tre bøjler på hans ryg. Lars sidder tilbage med en følelse af, at han skulle have alle tæskene i familien, de andre børn gik i hvert fald fri, husker han. Episoderne er ikke rare at tale om for Lars, men alligevel retter han sig lidt op i stolen og siger med et lille skævt smil: ”Jeg plejer at sige, at jeg var en af de første, der på den hårde måde, har prøvet, hvad det vil sige at leve på tålt ophold.” Humoren er vigtig for Lars og han mener selv, at den har været med til at holde de ubehagelige oplevelser lidt på afstand. Under opholdet hos plejefamilien overhører Lars en samtale mellem plejemoren og plejefaren: ”Det giver godt nok ikke så meget at have dem boende, det havde jeg ellers regnet med.” Ordene forstærker den følelse, som Lars altid har båret rundt på – ikke at ”høre til”. Det bliver kort tid efter besluttet, at Lars og hans lillesøster skal tilbage og bo på Skansen. De

nærmere omstændigheder er ukendte, men i Klient Journalkortet fra Skansens efterladte arkivmateriale, kan man læse den korte besked: "Indskrevet d. 17. juni 1974 – efter mislykket privat pleje".[861]

Lars og hans lillesøster var atter tilbage på Skansen, men denne gang blev opholdet en anden oplevelse end det første. "Det var her de seksuelle krænkelser begyndte," fortæller Lars mig, næsten hviskende. "Det var i badesituationer, hvor jeg blev seksuelt krænket. (…) Jeg kan huske, det sker, før jeg bliver konfirmeret. Det sker to-tre gange. Grunden til, at jeg kan huske det, er, at der sker noget med mit følelsesliv." Lars fortæller, at det var enormt skamfuldt og ydmygende, og han fortalte aldrig om episoden til andre. Den efterlod ham med en følelse af, at noget inde i ham var gået i stykker. Han mistede evnen til at se nuancer og fortsætter: "Alt, hvad der har med følelser at gøre, kom i en dybfryser. (…) Jeg var fuldstændig blank på ydersiden. Der kunne ske næsten hvad som helst, og jeg garanterer dig, at folk ikke kunne se det."

Lars husker, at han på dette tidspunkt mere og mere begyndte at identificere sig med øgenavnet Skrækkelige Olfert. Sammen med sin klike tyranniserede han både voksne og børn. "Lad mig give dig et par konkrete eksempler," fortæller Lars. "Jeg sneg mig ned på de små børns sovegang og smurte tandpasta under næsen på nogle af dem. Så begynder det hurtigt at svie og gøre ondt. Så imens de store sad og fik deres aftenkaffe, kom der pludselig en af de små løbende, imens de sagde: 'åh, det går så ondt'". Lars kunne også finde på at hælde vand i sengen hos nogle af de små, så det så ud som om de havde tisset i sengen. "Har I nu pisset i sengen igen," lød personalets hurtige respons. En anden dag kom der en TV-udsendelse i fjernsynet, som alle på børnehjemmet ville se, men Lars saboterede det, ved at klippe antenneledningen over på børnehjemmets tørreloft. "Der var nok nogle ting, jeg var voldsomt frustreret over," siger Lars lidt brødbetynget til mig.

Personalet var magtesløse, de kunne intet stille op. Lars fortæller om sin evne til altid at bevæge sig "under radaren". Den eneste gang Lars optræder i Skansens hustugtsbog er den 15. december 1978. Det var kort tid efter, at lillesøsteren var blevet fjernet fra Skansen og anbragt på et andet børnehjem. Om morgenen sad Lars i en lænestol og læste avis. Personalets beskrivelse lød herefter: "Lars nægter ved spisning at lægge en avis fra sig, da han trods gentagne opfordringer stadig nægter, tages avisen fra ham med magt, ved anvendelse af føregreb. Forud er gået dage og måneder med store provokationer af Lars."[862] Episoden resulterer i et brev fra forstanderen til familieafdelingen i Vejle Amtskommune – man var bekymret.

Følelsen af ikke at "høre til" fyldte stadigvæk meget hos Lars. Et år tidligere var Lars blevet interviewet af den lokale avis, ELBO bladet, og i artiklens afslutning forsøger journalisten at

opsummere følelsen og lader Lars komme til orde: ”Trods alle gode gerninger hænger institutionspræget dog fast i hvert gardin, i hvert møbel, i hvert bordtennisbat. Skansen er ikke som et hjem, fortæller Lars. Det er på en anden måde. Men når man har været her så længe, vænner man sig til det.”[863]

Året efter at lillesøsteren var blevet udskrevet fra Skansen fulgte Lars trop med ”fuld musik”, som han selv udtrykker det. Den 13. juli 1979 blev Lars udskrevet til et produktionskollektiv i Odense, han var 17 år gammel.[864] ”Det må jo også være en anbringelse,” udbryder Lars pludselig midt i sin fortælling. Overrasket over, at han aldrig selv havde set det på den måde før. Lars blev chokeret over det hårde klientel på stedet, som han havde svært ved at identificere sig med. Året efter, i 1980, mønstrede Lars ud fra Fredericia havn i gasskibet Nina Tholstrup. Tiden som anbragt var forbi.

For Lars bød tiden frem til i dag bl.a. på børn, ægteskab og skilsmisse. Et selvmordsforsøg, der heldigvis bliver afværget i sidste øjeblik og en religiøs vækkelse efter en blaffertur med en baptistpræst. Kristendommen gav langt om længe Lars den længe savnede faderfigur. ”Begrebet far kommer lige pludselig på banen, den skuffe var ellers rungende tom. (…) Det giver ro og afklaring.” I 1995 starter Lars i lære som møbelpolstrer og bliver færdiguddannet i 1999. I dag bor han sammen med sin ægtefælde i en stor lejlighed centralt placeret i Vejle.

”Vi fik stjålet vores historie, og det er besværligt at få den igen”

Efter vores første møde har vi flere gange talt om at besøge Skansen sammen og få aktindsigt i Lars’ journal fra hans anbringelser. Tanken om, at der på Landsarkivet for Nørrejylland og hos Vejle Kommune ligger oplysninger om Lars’ barndom, oplysninger han ikke selv kan få ved at spørge en mor eller et familiemedlem, er næsten berusende for Lars. Lars er i tvivl om, hvordan det skal gribes an, og sammen formulerer vi en ansøgning til Vejle Kommune om aktindsigt i alt materiale, der vedrører ham. Opløftet kontakter Lars efterfølgende Landsarkivet for Nørrejylland for at høre om mulighederne for aktindsigt. Senere på dagen ringer han slukøret til mig. Journalen var ikke blevet bevaret, men i stedet kunne Lars få lov til at se sin stambog, der dog kun indeholdt oplysninger om ind- og udskrivning fra børnehjemmet. Det ville tage en arkivmedarbejder ca. en time at finde frem til stambogen og dermed var arkivets gratis kvote pr. henvendelse opbrugt. Skulle arkivet fremskaffe andre oplysninger om Lars i Skansens fortrolige arkivalier, ville de tage sig betalt. Hensynet til andre personer i materialet vejer højere end Lars’ ønske om at få indsigt, så

han kunne ikke selv gå på opdagelse i arkivmaterialet. Lars' henvendelse blev sidestillet med enhver anden slægtsforsker på arkivet, og det var det, der havde slået Lars mentalt om kuld. "Vi fik stjålet vores historie, og det er besværligt at få den igen," siger Lars nedslået til mig og fortsætter "nu vil de også til at tjene penge på min historie. Det føltes som endnu et overgreb, endnu et svigt fra samfundet at blive tilbageholdt oplysningerne om ens egen anbringelse. En fundamental følelse af afmagt, som Lars deler med rigtigt mange tidligere anbragte, som et ekko fra barndommen. Lars mener, at Staten bør tage sit ansvar på sig og betale de omkostninger, der er forbundet med at finde de svar, der i mange tilfælde ligger gemt i arkivernes brune arkivkasser. "Det er fan'me min historie," udbryder Lars med hævet stemme.

I mellemtiden havde Lars fået svar fra Fredericia Kommune om fuld indsigt i sin sag. Før kuverten blev åbnet, ringede han spændt til mig. "Jeg står ved en dør ind til et mørkt rum." Kuverten indeholdt delvist de oplysninger, Lars søgte, men meget mangler endnu. Vi beslutter os for at tage ud til hans gamle børnehjem, ikke i troen på at finde efterladte arkivalier og fotos, men for at gå et skridt længere af den vej, som Lars konsekvent kalder for: "Barndommens gade". For nogle år siden besøgte han sammen med sine børn det nu tidligere børnehjem, men han har lige siden ønsket at komme tilbage – "tilbage til barndommens gade", som han fortæller mig. Skansens røde murstensbygning er mere end blot symbolet på Lars' opvækst, den er også hans barndomshjem – på godt og ondt. Der er ikke længere børnehjem i bygningerne, men det lykkedes os at lave en aftale med de nuværende ejere om et besøg. Lars er nostalgisk, da vi stiger ud af bilen, og han begynder med det samme at vise mig rundt. Engang imellem afslører hans blik, at han rent faktisk er tilbage i barndommens gade, når han stopper op og dvæler ved en trappeopgang, et vindue eller en for længst blændet dør.

Da Lars boede på Skansen, dagdrømte han ofte om, at nogle kom og hentede ham, en rig onkel eller en fjern slægtning. "Mine drømme gik ikke på at komme hjem, så jeg var nødt til at finde en anden drømmeverden," fortæller Lars mig, og han forstillede sig, hvad de ville have sagt, hvis de rent faktisk kom og hentede ham. "Nå, der er du Lars, nu skal vi ud og leve det fede liv." Lars holder en lille pause og siger: "Men der kom sgu aldrig nogen."

Lars ved bagindgangen til optagelseshjemmet Skansen under vores fælles besøg i foråret 2014.
Lars kigger op på nedløbsrøret, hvorfra han flere gange kravlede ned om natten,
når han ville på springtur. ”Det var sgu en vild bedrift,” tænker han højt.
(Forsorgsmuseet)

Kapitel 19. ”Man bliver en del af historien på godt og ondt”

Medarbejderberetninger fra perioden 1968-1980

Medarbejderfortællingerne inden for børneforsorgen kredser, ligesom i de tidligere perioder, om personalemanglen og de få midler, der var til rådighed. Medarbejderne beskriver også, hvordan de spirende forandringer blev oplevet, men måske ligeså vigtigt, hvordan lovgivningen kun langsomt blev implementeret ude på institutionerne. Mange beskriver også den voldsomme oplevelse, det kunne være at komme som elev eller nyansat og blive sat til opgaver, man fandt forkerte. Som ung og nyuddannet kunne det være svært pludselig at have ansvaret for en stor gruppe børn. Det fortæller bl.a. en kvindelig medhjælper, der i 1968 arbejdede på Københavns Kommunes optagelseshjem Sølund. Hjemmet var forholdsvist stort, med plads til 63 børn i alderen 0-3 år. Det var blevet oprettet i 1940 i nogle bygninger hørende til Nørre Hospital.[865] ”Sølund var en ret stor institution i flere etager, og så vidt jeg husker med omkring 20-25 børn på hver etage. Jeg kom der som medhjælp, til jeg kunne starte på seminariet. Jeg kommer fra landet på Djursland, så det var noget af en omvæltning som 19-årig at stå med et stort ansvar, uden at måtte sige hvad man mente. På den etage jeg var, havde vi ca. 25 børn, op til fem år. De boede fire og fire og havde en lille legestue, der hørte til. Alting gik på samlebånd, der var ikke meget tid til omsorg for den enkelte. Vi var udelukkende kvinder ansat og skulle jo dengang bære uniform, så for børnene var vi jo ganske ens. (…) Vi skulle sy og lappe tøj, mens vi holdt øje med børnene.”

Det var heller ikke ualmindeligt, at politiet ringede om natten, når man havde vagt, husker hun: ”De [kom] med en lille stakkel, hvis forældre havde efterladt det i hjemmet og var gået på druk eller andet. Naboer kontaktede så politiet, når den lille havde grædt i mange timer. Vi tog imod, skiftede og forsøgte at trøste den lille, men kunne ikke gøre meget andet. Desuden var det vedtaget, at vedkommende skulle i isolation fra de andre, til lægen havde undersøgt ham/hende. (…) Klokken 5-5:30 skulle vi begynde at vække og vaske børnene, ellers kunne dagholdet ikke nå det, inden der var morgenmad kl. 7.” En del af børnene havde meget lidt voksenkontakt. ”Det medførte, at de sad og rokkede eller slog hovederne mod tremmerne. Dengang var jeg ikke bevidst om, hvor alvorligt det egentlig var, og vi fik som medhjælpere ikke noget at vide. Børnene kom heller ikke ud på gaden, men der var en altan til hver afdeling med udsigt til søerne. Her legede de, og de mindste stod ude og sov.”[866]

En tidligere lærer også fra Godhavn Drenge- og Lærlingehjem 1968-1973 husker især de daglige rutiner på hjemmet. Han startede i lønnet praktik: ”Jeg boede så deroppe og deltog både i det lærermæssige og det praktiske arbejde.” Hverdagen foregik ofte på samlebånd, husker han. ”Jeg kan fortælle dig, at én gang om ugen, så skulle de have fornyet deres tøj, nye rene bukser og rene skjorter osv. Så gik vi ned i gymnastiksalen, og den lå dernede under overlærens bolig, så stillede de op langs den ene række af ribber, tog deres tøj af og lagde det i en bunke. Så gik man ud i bruserummet og blev vasket dér. (…) Når det så var færdigt, stillede de op på den modsatte side af gymnastiksalen, der lå bunkerne så med 43, 27 og 57, og hvad de ellers hedder, så tog man sit rene tøj på dér. (…) Sådan som jeg husker det, så var det udgået tøj. Altså hvis det var striber, der var på mode, ja så var det tern, de havde på, så havde de altid sådan nogle cowboy-lignende bukser, men det var ikke cowboybukser; det var nærmest sådan noget arbejdstøj, de brugte som bukser. Jeg kan huske, vi engang var på en biludstilling inde i Forum, der stak der en 10 stykker af.” Derefter måtte personalet ud og lede efter dem, men det var forholdsvis nemt ”de var jo lette at kende de børn der. Du var ikke i tvivl, de var ikke klædt som børn af normale familier.”

Læreren husker den første tid som en periode, hvor det stadigvæk gik hårdt for sig. ”Det var bare ind og vær med. Ingen forberedelse, ingen introduktion. Hvis jeg oplevede noget, kunne jeg søge hjælp hos det, de dengang kaldte overlæreren.” Han husker en episode, hvor han overværede anvendelsen af legemlig revselse. I en undervisningstime blev der brugt en anskuelsestavle, og den pågældende lærer pegede op mod tavlen: ”Så spørger han, om der var nogen, der kunne fortælle ham, hvad det var for en blomst. Det var så en vintergæk. Det var der ingen af børnene, der kunne svare på, så siger han: ’Nå, så kan jeg fortælle jer, at det er en vintergæk.’ Så siger én af drengene ’Det er sgu da en fugl, en vintergæk.’ Og han fór lige ned og knaldede den her dreng på højre og venstre side. (…) Han går ned og slår ham. Fordi han ikke skulle være fræk. Alene med den tilgang, at man tror, at hver gang et barn siger noget, er det frækt, men det behøver det jo ikke at være. Der er masser af situationer, hvor børn ikke har den viden, som voksne har, og når de så svarer fuldstændigt vildt, hvorfor skal de så have tæsk af den grund?”

Selv prøvede den tidligere lærer at undgå de situationer, hvor man kunne blive fristet til selv at uddele øretæver: ”Jeg har altid sagt, at hvis man fik fornemmelsen af, at man ville (slå), så skulle man for det første tage hænderne på ryggen, og så skulle man gå baglæns. Det har jeg altid brugt også over for aggressive børn. Hvis man har været i dialog, og det begynder at kører op, først hænderne om på ryggen, så man ikke er truende og dernæst gå baglæns, og hvis det bliver helt galt, så vend ryggen til. Så afværger man 99 % af alle konflikter. Det eneste jeg har været tæt på engang,

var en elev, der angreb mig i et lokale, der var lige ud for toilettet. Han farer hen imod mig, jeg når lige at trække mig tilbage, og han ryger lige igennem døren og ind på toilettet og ligger derinde. Der kan man så sige, hvis jeg havde stået der, så havde han ramt mig, men der trådte jeg til side. Det er det nærmeste, jeg kan sige, at jeg har været."

Det var svært at kritisere forholdene, for man var afhængig af det gode forhold til forstanderen. Når man som uuddannet kom til Godhavn, sørgede forstanderen for, at man kunne komme videre på Jægerspris Seminarium og få en grunduddannelse. Når de kom tilbage fra grunduddannelsen og vel og mærke opførte sig ordentligt, kunne de få lov til at komme på fortsættelsesseminariet. "På den måde så havde han jo en loyal stab af grunduddannede, som gerne ville have den der overbygningsuddannelse, så de kunne komme videre. (…) Det er altså min efterrationalisering. Sådan så jeg det jo ikke som ung dengang, men det kan jeg jo se i dag, at det var sådan, at mønstret drejede." Mange medarbejdere boede også i institutionens huse, da Godhavn ejede nogle tjenesteboliger. Man var naturligvis ikke interesseret i at miste både job og hus, så oftest var det nemmest at tie.[867]

En anden tidligere medarbejder fortæller, at han som ung praktikant på Godhavn Drenge- og Lærlingehjem i 1973 og senere fastansat frem til 1996 oplevede forandringerne inden for børneforsorgen. Han huskede dog også, at det kunne være en kamp at få selv de mindste ting gennemført. "Jeg var en ung mand og ikke meget ældre end de ældste elever." Han havde søgt ind direkte fra seminariet i Jægerspris, til stor undren for hans medstuderende. "Det var lige på den tid, at 'revolutionen' var godt i gang inden for børneforsorgen. Der var kommet alle de der nye behandlingshjem, som mine medstuderende stod i kø for at komme ind på. (…) De undrede sig voldsomt over, at jeg ikke stod i køen, sammen med de andre, til Udby,[868] og hvad de hed – alle de der spændende steder, hvor der pludseligt var ansat noget så bizart som psykologer." Efter praktikperioden blev han ansat som førsteassistent. Det generelle indtryk var, at hjemmet "var præget af følelseskulde" (…). Det hvilede jo til en vis grad over hele institutionen. (…) Der var en meget brysk måde, at omgås de der unge mennesker på. De blev vækket tidligt, blev bespist, sendt af sted i skole eller på et af værkstederne, hjem og spise frokost, tilbage igen, fri klokken 16."

Som ny ung medarbejder kunne han observere de gamle medarbejdere, der måske havde været det samme sted de sidste 20-30 år. "Hele deres pædagogik lå i deres magtanvendelse, de havde ikke andet, og pludseligt tog man det redskab fra dem. Så stod de stort set på bar bund. Jeg har oplevet nogle, der er blevet omplaceret, så de ikke rendte ind i den slags situationer, der kunne medføre, at de stod der og alligevel stangede øretæver ud. Der var nogle ansatte, der alligevel skulle

gå på pension inden for en kort årrække, så kunne de få 1½ år der, så var den ordnet."

Den tidligere praktikant gør sig nogle afsluttende overvejelser: "Generelt var der ikke hyggeligt, og det gælder fra 7-23. Hvordan de (børnene) har haft det i drømme, tør jeg slet ikke sige. (…) Jeg var jo ikke meget andet end en drengerøv dengang, og man kan måske sidde i dag og ærgre sig over, at man ikke gjorde mere modstand."[869]

Rottelæger og socialflippere

Flere ting begyndte at ændre sig inden for psykiatrien i løbet af 1970'erne, men ikke med den samme hastighed alle steder, og et centralt tema i mange medarbejderberetninger fra perioden er oplevelser med nye behandlingsformer, men også med tidslommer og ikke mindst kontrasterne i tilgangen til patienterne på tværs af forskellige psykiatriske hospitaler og forskellige afdelinger.

En sygeplejerske, der var uddannet fra en psykiatrisk afdeling på Rigshospitalet, fortæller om sit første møde med Statshospitalet i Middelfart, hvor hun i 1970 blev vist til rette af afdelingslederen: "Så lukker hun mig ind i noget, der ligner en dagligstue, hvor det første mine øjne falder på, det er en fuldstændig nøgen undulat, den havde ingen fjer, og så lå der cigarstumper nede i bunden af buret, og så var der i hjørnet af stuen et skrivebord, det var hendes kontor. Jeg havde aldrig set noget lignende, jeg kom fra et supermoderne hospital." Men det var ikke bare indretningen, som var noget anderledes: "Det var altså overvældende at komme fra Rigshospitalet, psykoanalysens højborg, og så til Middelfart. Jeg siger jer, det var et ubeskriveligt chok, for jeg havde jo en moderne psykiatrisk uddannelse og så blive lukket inde på sådan en afdeling. Hvis der opstod problemer, og nogle af patienterne gik amok, så var standarten, at de fik 200 milligram Pentymal og kom i bælte. Pentymal! Det var et sovepræparat, i 1970, 200 milligram! I kan fandeme tro, der var ro på afdelingen. Plejerne de kunne få deres aftenkaffe i fred."[870]

Men også på det enkelte hospital kunne der være store forskelle. En kvinde, som kom til Sct. Hans Hospital som "ung, forskrækket reservelæge" i 1973, fortæller, at lægerne i den østlige del af hospitalet var interesseret i medicinsk forskning og lavede dyreforsøg på rotter og aber i kælderen, mens "socialflipperne", som var optaget af socialpsykiatriske teorier, holdt til i den vestlige del. Men det var ikke kun forskellige forskningsinteresser, der skabte store kontraster på hospitalet. Der var også tale om helt forskellige omgangsformer på tværs af afdelingerne. "Det var virkelig fantastisk at se det der sammenstød mellem det gamle og det nye. Jeg kom på afdeling hos overlæge Kurt Fremming, som var en stor kanon inden for psykiatrisk epidemiologi, meget lærd.

Han var vist også medlem af retslægerådet, men han var en meget fin og ja, en gammeldags mand, meget formel, i hvid kittel, og han gik stuegang med sin sekretær. Og så på afdelingen lige overfor, ja, der gik jo så det vilde liv med Finn Jørgensen og hans hold af løbske læger. Der var der helt anderledes gang i kludene." Finn Jørgensen var en af de første psykiatere i Danmark med en socialpsykiatrisk tilgang. "At se på sociale forholds betydning for sygdomsforløb, det er egentlig ret indlysende, men dengang blev det anset for at være ret flippet."

Samtidig mener lægen, at der faktisk var nogle ting, der gik for vidt i perioden. "Der var nogle afdelinger, hvor det løb noget løbsk med, at vi alle var lige. Det er vi også i mange af livets henseender, men på et hospital må man skelne mellem, hvem der er patienter, og hvem der er på arbejde, og der var der en afdeling, hvor man havde fundet på, at der skulle laves personalekardex. Kardex, det er sådan et system, sygeplejersker bruger, hvor de skriver, hvordan døgnet er gået for patienterne, men nu skulle de også skrive om sig selv, og de kunne ikke skelne mellem det professionelle og det personlige, og det er meget alvorligt i vores fag. De skrev om skænderier med deres mænd og dårlig nattesøvn."[871]

De store kontraster mellem afdelingerne gjorde også indtryk på en ung mand, som i 1971 begyndte som plejeelev på Statshospitalet i Risskov ved Århus efter at have arbejdet nogle år som lærling i en butik i Horsens. "Så den ene dag, der havde jeg stået og solgt herretøj og var glad for det, og den anden dag, der var jeg flyttet til Århus og var startet på en lukket modtagerafdeling for svært psykotiske mennesker." I løbet af de tre år, hvor han først var elev og derefter aspirant, kom han omkring nogle meget forskellige afdelinger.

Om den lukkede modtagerafdeling fortæller han: "Der var folk i surrogat, det er nok det, der hedder retspsykiatriske patienter i dag, som kom ind med politiet og blev sluppet løs på afdelingen, og der var meget psykotiske, skizofrene mænd, som var vældig udadreagerende, specielt når plejerne fik sat dem op." Patienterne var meget overladt til sig selv. "Rent ud sagt så hed det sig, at patienterne de skulle være ude på det brune, det betød, at de skulle være ude på linoleumsgulvet på gangen, og sygeplejerskerne skulle være på kontorerne, og plejepersonalet, som jeg selv tilhørte, vi var i køkkenet. Det var sådan, det var."

Tonen og behandlingen af patienterne husker han som meget barsk og kontant, særlig en konkret episode har brændt sig fast: "Jeg er 22 år, det er min anden dag på afdelingen, sygeplejerskerne sidder på kontoret, plejerne sidder ude i køkkenet, og så kommer der besked om, at der er kommet en ny patient ind i løbet af natten, og han er stærkt psykotisk. Jeg kan ret præcist huske hans historie. Han havde investeret 25.000 kroner i et amerikansk projekt, noget med at sælge

vaskepulver i sådan et pyramidesystem, og det gik galt for ham, og faren var kommet til at sige til ham: 'Det kommer du fandeme til at æde dig ud af,' og det startede faktisk hans psykose, sådan at han ville spise sæbe. Men han er kommet ind, og så skal han i bad og have hospitalstøj på, og så er der en af plejerne, der siger: 'Okay den tager jeg, og så kan jeg tage plejeeleven med.' Vi går så ud og henter patienten ind på badeværelset, og der er sådan en kommandotone; så gør du sådan, så gør du sådan. Så tager ham den psykotiske mand ud efter den grønne sæbe, det er sådan noget flydende noget, og han bliver meget kontant afvist, og jeg kan mærke, at jeg ikke er særlig tryg. Jeg føler mig faktisk ikke godt tilpas i den her situation. Jeg ved ikke, hvad der skal ske. Så efterfølgende har jeg tænkt, at det vidste patienten jo heller ikke, han må have vidst det meget mindre, fordi han også havde sine fantasier. Men så åbner plejeren for det kolde vand og siger: 'Nu skal du ind under vandet,' og han skubber ham ind og holder ham fast under det kolde vand i stedet for at blande med det varme vand. Og der forsøger jeg så at korrigere, og så siger han til mig, plejeren: 'Hvis du ikke passer på, så kommer du under selv.' Så trak jeg mig."

Senere kom eleven på en åben afdeling for unge skizofrene mænd. "Pludselig oplevede jeg at være i en meget dynamisk kreds af medarbejdere. Der var psykologer, der var læger, der var sygeplejersker, og jeg oplevede, at vi sad og drøftede tingene og orienterede hinanden, og vi satte nogle mål for afdelingen og for de enkelte patienter. Vi tog os af patienterne, talte med dem, gik ture med dem, hentede ting i køkkenet, så vi kunne lave mad sammen med dem. Hold da kæft, nu kom jeg lige fra en afdeling, hvor jeg nærmest var ved at få klaps selv."

Kontrasten mellem afdelingerne satte mange tanker i gang. "Det var i virkeligheden sværere at rumme de store kontraster på hospitalet, end det var at komme fra en herretøjsbutik i Horsens til en lukket modtagerafdeling på Risskov. Det kunne jeg forstå, men jeg kunne ikke forstå, hvordan der kunne være så store forskelle på tilgangen til patienterne på det samme hospital. Det var vildt, og det var nok noget af det, jeg oplevede som det allermest ubehagelige. At blive konfronteret med at man på nogle afdelinger var så ligeglade med patienterne."[872]

1970'erne blev også en periode, hvor faggrupper ud over læger, sygeplejersker og plejere begynder at indtage en mere central plads på de psykiatriske hospitaler. En tidligere ergoterapeut på Sct. Hans fortæller, at terapiværkstederne var kommet godt i gang på hospitalet i løbet af 1960'erne, men for alvor fik fat i 1970'erne. Samtidig kom der nye patientgrupper til. "Nu kunne det mærkes, at hash, LSD og de medfølgende stofpsykoser var det, der prægede mange af de unges indlæggelser." For de nye patientgrupper blev der bl.a. oprettet nye værksteder, hvor patienterne var med til at indrette og præge miljøet. "Mangt et fint gammelt møbel blev malet i orange og lilla

farver." For at motivere den nye type patienter blev det mere klassiske ergoterapeutiske håndarbejde erstattet af produktion af læderbælter, sandaler, hatte og veste, "og de mange fine kniple-, broderi- og strikkeprøver i vores mappe fra skolen havde kun det til fælles med det nye, at det krævede tålmodighed, proces og materialeanalyse." Ergoterapeuten husker også, at det var i den periode, de smed de blå kitler og omgangstonen forvandledes fra De til du, "helt på linje med hvad der i øvrigt rørte sig i samfundet i denne flower-power-tid".[873]

Ergoterapeuterne begyndte også i stigende grad at træne de patienter på afdelingerne, der havde været på hospitalet i årevis, i almindelige færdigheder, også kaldet ADL træning. "Jeg kan huske, der var en sommerferie, hvor jeg allierede mig med en lægevikar og en plejevikar på en afdeling, og hvor vi sagde, nu indfører vi nogle af de normer, der er i det omgivende samfund. Nu skal patienterne selv tage deres kartofler, og de skal selv skænke deres kaffe, og det skal ikke bare være den sædvanlige pærevælling af kaffe, mælk og sukker, nej, det skal være kaffe, og så en kande mælk og en skål med sukker. Vi fik det gennemført, og patienterne kunne selvfølgelig godt selv finde ud at hælde kaffen op, det tog måske lidt længere tid, men det var sådan et smukt øjeblik at se dem tage sukker fra en sukkerskål."

Men det var ikke altid let at indføre nye tiltag. "Det havde aldrig kunnet ladet sig gøre, hvis ikke der havde været en reservelæge med i det," fortæller hun og uddyber: "Som ergoterapeut skulle du ikke komme for langt frem i skoene. Afdelingerne blev styret af plejepersonalet og en mere eller mindre skrap afdelingssygeplejerske, og man skulle ikke komme for godt i gang. Jeg forsøgte f.eks. også at indføre sang, og det værste og sværeste i forhold til at skabe forandring det var de sure plejere, som sad med deres avis. Der var nogen, ikke alle, men nogen, der obstruerede mange ting, og så var det nærmest umuligt at komme nogen vegne. For en faglig minoritetsgruppe som ergoterapeuterne handlede det meget om at få skabt sig nogle gode alliancepartnere særligt i forhold til lægerne, og det var da godt, jeg var lidt pæn og havde lange lyse fletninger, for ellers havde det sikkert været endnu sværere at få noget som helst igennem."[874]

Også psykologerne fik større plads og indflydelse i 1970'erne, men det skete ikke af sig selv. Den første ledende psykolog på Sct. Hans Hospital blev ansat i 1971, og hun fortæller, at lægerne i begyndelsen helst kun brugte psykologerne til undersøgelser og tests, mens de var mere forbeholdne i forhold til behandling: "I den første tid fandt ingen læger på at henvise patienter til samtaleterapi. Det var imidlertid min overbevisning, at vi skulle arbejde med hospitalets dårligste patienter, især patienter med diagnosen skizofreni. Vi afsluttede derfor flere af vore psykologiske undersøgelser med forslag om, at patienten blev henvist til samtaleterapi. Reaktionen fra nogle

lægers side blev formuleret som et spørgsmål. Troede vi virkelig, at samtaler kunne helbrede skizofreni? I dag stilles der ikke spørgsmålstegn ved værdien af samtaleterapi for skizofrene patienter, hverken indlagte eller ambulante."

På Vesthospitalet begyndte lægerne dog ret hurtigt at henvise patienter, og det blev snart muligt at arbejde med samtaleterapi også i forhold til nogle af de dårligste patienter. Fra Østhospitalets læger skulle der imidlertid gå nogen tid. Psykologen fortæller, at selv om den ledende overlæge på Østhospitalet ikke forhindrede sine kolleger i at henvise patienter til samtaleterapi, henviste han først personligt en patient til samtaleterapi i 1985. Det skete umiddelbart efter, han i en fjernsynsudsendelse om den billedskabende patient Karoline Ebbesen, der var indlagt på Sct. Hans Hospital frem til 1936, var blevet spurgt, hvilken behandling Karoline skulle have haft, hvis hun havde været indlagt i 1985 og på spørgsmålet havde svaret: 'psykoterapi'. "På dette tidspunkt havde vi været i gang på hospitalet i 14 år." I det hele taget vurderer psykologen, at det var en stor hjælp for nye faggrupper, at hospitalet var så stort. Man kunne næsten altid finde afdelinger, der gerne ville samarbejde, hvorefter de andre ofte stille og roligt fulgte med.[875]

Magtkampe var imidlertid svære at undgå. Psykiatere og psykologer havde ofte forskellige tilgange til patienterne, og forskellige meninger om rollefordelingen mellem læger og psykologer. En læge fra Risskov fortæller om uenighederne i 1970'erne: "Jeg var en af dem, der skændes meget med psykologerne. Vi skændes om, hvad de skulle lave, og hvem der skulle bestemme, hvad de skulle lave. Hvis vi sagde, vi vil gerne, at I laver det og det, så sagde de: 'Nej det vil vi ikke'. 'Så ansætter vi vores egen psykologer', sagde vi. Der var meget oprør, en antiautoritær stemning, og efterhånden har de også fået lov til at stille diagnoser i meget højere grad, det kom fra 1970'erne og 1980'erne." Lægen husker også nogle møder, "der endte med, at de tre psykologer enten var hvide i hovedet eller ildrøde i hovedet, og der lugtede af omklædningsrum ind til en gymnastiksal, når de forlod det, og det var fordi, de blev så oprørte over vores holdninger og vores meninger."[876]

Heller ikke på Middelfart Statshospital gik psykologernes indtog stille for sig. En tidligere sygeplejerske fortæller: "I slutningen af 1970'erne blev den første psykolog ansat på K8, den afdeling, hvor jeg var, og vi begyndte at arbejde med en psykoanalytisk forståelse. K8, det var en af de afdelinger, der var prøveklud. Vi arbejdede med kontaktpersoner og det hele. Vi syntes selv, at det gik rigtig godt, og at det var spændende med en anden tilgangsvinkel. Men hele afdelingen var som en rød klud i ansigtet på resten af hospitalet. Det var så slemt, at afdelingen blev nedlagt og medarbejderne spredt rundt på de andre afdelinger. Men ingen ville have os, for vi var 'røde'. Få år efter arbejdede alle afdelinger, som vi havde gjort to år for tidligt."

En anden sygeplejerske, der også arbejdede på K8, følger op. ”Det er rigtigt, vi var ’røde’! F.eks. havde vi på afsnittet mange enlige kvinder med depression, og vi var vant til, at vi bare skulle afvente, at medicinen virkede, men vi lærte jo at arbejde lide mere psykoanalytisk og spørge ind til deres baggrund og situation; hvad var der foregået, inden de kom ind, og hvad skulle de hjem til? Og vi havde kæmpe diskussioner med overlægen. Det kunne slet ikke betale sig, mente han, det var uhørt. Men de unge læger var mere interesserede, og vi hørte også rygter fra Odense, om hvordan de arbejdede der.”[877]

I 1970’erne blev flere af de kroniske patienter flyttet til plejehjem i deres hjemkommune. Det betød, at der blev ansat flere socialrådgivere. En af dem, som blev ansat på Middelfart Statshospital fortæller: ”Jeg blev ansat i 1976, og der mener jeg, der var 760 patienter på hospitalet. En af de første dage fik jeg en stak journaler stukket i hænderne, og det var dårlige patienter, og de skulle til deres hjemkommune. Det var dengang, det startede. Vi arbejdede med at finde ud af, hvor patienterne kom fra, tog kontakt til kommunerne og fik dem placeret på et plejehjem der. Jeg kan huske, når jeg kom op på afdelingerne, at vi blev kaldt bødlerne, fordi det var socialrådgiverne, der fik patienterne ud efter nogen gange 30 år på hospitalet. Det var svært for plejerne.” Samtidig kom der i perioden også større fokus på at få de bedste patienter udskrevet til egen bolig, samtidig med at der blev oprettet dagscentre.

Denne udvikling tog ifølge socialrådgiverne fart op gennem 1980’erne: ”Planen var, at kommunerne skulle forpligtes til at tage sig af de patienter, der folkeregistermæssigt hørte hjemme i deres kommune. I takt med denne udvikling blev distriktspsykiatrien udvidet. I mine sidste år som ansat ved psykiatrisk afdeling i Middelfart havde jeg i en periode orlov fra det egentlige socialrådgiverarbejde. I kælderen under hovedbygningen var gamle patientjournaler arkiveret, og min opgave var at gennemgå journaler på patienter, der stadigvæk var indlagt, med henblik på at finde ud af, hvilken kommune de hørte til. Efterfølgende deltog jeg i en kommunerunde sammen med personale fra amtets psykiatriafdeling. Vi skulle blandt andet gøre kommunerne opmærksomme på deres forpligtelser over for indlagte patienter.” Der var en del tovtrækkeri med kommunerne, der ofte ikke kendte de patienter, de havde forpligtigelse overfor. De havde været indlagt i mange år. Men i takt med udskrivningerne begyndte kommunerne at etablere deres egne udslusningsboliger og støttecentre og fik et tæt samarbejde med de distriktpsykiatriske centre. Socialrådgiveren mener, der både var gode og dårlige ting at fortælle om udviklingen. ”For mange patienter var det en god ting at få et privatliv, hvor der samtidig var omsorg omkring dem.” Samtidig gik tingene lidt for stærkt. ”Der blev arbejdet med en 0-løsning. De nedlagte sengepladser

skulle finansiere alt det nye, og det var et problem, for bofællesskaberne var jo slet ikke funderede endnu, det koster noget ekstra at starte sådan noget op." Da socialrådgiveren sluttede på det psykiatriske hospital i Middelfart i 1986, var der 110 patienter tilbage.[878]

Normaliseringens virkeliggøres

De fleste beretninger fra tidligere ansatte under åndssvageforsorgen, som er forankrede i perioden 1968-1980, handler om oplevelser med positive forandringer og forbedringer af forholdene for de anbragte. Der er der dog også fortællinger iblandt, som ikke vidner om de store forandringer i forhold til tidligere. De handler typisk om de første chokerende møder med afdelinger, hvor patienterne på forskellige måder blev behandlet nedværdigende. En tidligere elev, som i 1972 startede på afdeling M5 på Andersvænge, fortæller fra sin første dag: "Afdelingen var lige blevet delt, men væggen var ikke sat op endnu. Der var 65 patienter på afdelingen, og de var ikke inddelt i diagnoser, der var domsanbragte, psykotiske mennesker og nogen med Downs syndrom. Jeg husker, at jeg blev bedt om at vaske en hel kasse æbler ude i køkkenvasken. Da jeg havde vasket alle æblerne, kom der en plejer og tog kassen og smed alle æblerne ned ad gangen. Patienterne kom ud af dørene fra sovestuerne for at få æbler. Til min store skræk opdagede jeg, at flere af dem ikke kunne få fat i et æble. De var lænket til sengen med fodrem og kunne ikke komme længere end til døråbningen, fordi sengen ikke kunne komme igennem. Nogle dage efter havde jeg mistet min nøgle og måtte gå den tunge gang til forstanderinden og meddele det. Mine kollegaer havde fortalt mig, at jeg godt kunne regne med at blive fyret. Jeg fik en opsang af forstanderinden med besked på at passe bedre på nøglen, som jo passede til alle yderdøre på hele Andersvænge – undtagen de lukkede afdelinger L1 og L2. Forstanderinden spurgte, om jeg var faldet til på afdelingen, og om der ellers var noget. Jeg fortalte det med æblerne og sagde, jeg syntes, det var synd for de patienter, der var afskåret fra at få et æble, hvortil hun svarede: 'De skal tænke på, at De trods alt lige er blevet ansat. Sæt lige fingeren i jorden.'."[879]

Også fortællinger om legemlig revselse er at finde blandt beretningerne fra perioden. På Rødbygård oplevede en tidligere husassistent, hvordan hun som helt ny blev introduceret for nogle meget hårdhændede metoder: "Førsteassistenten hun skulle tage mig med ud på et toilet, for der var en af beboerne, en lille pige, som kun kunne skrige og ikke kunne tale, og hun gemte sig altid på toilettet, for det var det eneste sted, hun havde frihed. Så kom førsteassistenten og trak sin livrem af, og så skulle hun nok banke hende. Og det skulle jeg altså stå og se på, for det kunne være mig i

morgen. Det var ikke det, jeg var kommet derned for, så jeg prøvede at være derinde, så snart hun listede ud på toilettet og få hende til at gå med mig ud, inden de kom og slog hende. Det kunne jeg ikke, for hun forstod ikke, hvad jeg ville. Hvorfor kom jeg bare og hentede hende, de plejede jo at komme med en livrem og slå hende? Det var et forfærdeligt sted at være." På et tidspunkt, hvor den tidligere husassistent stod og pudsede vinduer, så hun, hvordan en dreng, der spillede bold op ad døren, blev slået i ansigtet "så han raslede rundt på gårdspladsen." Husassistenten forsøgte at få hjælp hos en omsorgsinstruktør, der lige var blevet ansat. "Omsorgsinstruktørerne var faktisk sådan nogen, som skulle gå rundt og lære personalet at opføre sig ordentligt, men instruktøren hun sagde til mig: 'Jeg synes, du skal tie stille, for ellers kommer du ikke ind som elev.' Det var så ikke den eneste gang, man oplevede det."[880]

Samtidig fremhæves 1970'erne i mange beretninger som perioden, hvor normaliseringsprincipperne i lovgivningen i større stil begynder at udmønte sig i praksis på åndssvageforsorgens institutioner. Stadig flere af de ansatte havde været igennem uddannelsen på Personalehøjskolen, og flere begyndte også at indtage stillingerne som afdelingsledere. Mulighederne for at realisere de nye visioner i den daglige praksis blev bedre.

Et af de områder, hvor der skete nogle forandringer, var i forhold til kontakten mellem børn og forældre. En kvinde, optaget som elev på Andersvænge i 1966, husker, hvordan kontakten mellem forældre og børn frem til midten af 1970'erne var noget, der foregik i en særlig besøgsstue. "Når de pårørende skulle besøge deres børn, så ringede de jo til afdelingen og fortalte, at nu ville de komme på besøg, og så blev man jo bedt om, hu hej vilde dyr, at finde det pågældende barn, og barnet skulle jo klædes fint på, og jeg tror egentlig også, at det blev vasket lidt. Så kom de pårørende og ringede på, og så gik man jo ned og låste døren op, og man måtte ikke åbne den der dør for meget, for de måtte jo ikke se, hvad der foregik inde bag den lukkede dør, så døren blev åbnet bare en lille smule, så barnet kunne komme ud. Så sad de arme forældre der i besøgsstuen, de kendte ikke deres barn, og lige der hvor jeg var, der havde børnene heller ikke noget sprog, så de kunne ikke snakke med dem. Når så forældrene var kørt, så fik de patienttøjet på igen." Dette billede ændrede sig i perioden. "Da jeg kom på K2, der fik vi skældud, fordi vi lukkede døren op, og der var altså også mange af forældrene, der blev dybt, dybt rystede og fik et chok, for de var slet ikke klar over, hvad der foregik bag kulissen."[881]

Et andet område, hvor der i perioden skete en udvikling, var i forhold til oplæring og træning af de beboere, der før havde været fastspændt til senge og stole. En tidligere medarbejder fortæller, at hendes indgang til mange års arbejde inden for området tog sin begyndelse i 1972 på

jobkontoret i Nykøbing. ”Så siger jobkonsulenten: ’Der starter jo et optagelseskursus på Rødbygård den 1. april, så hvilket forhold har du til åndssvage mennesker, skal de bare have en kugle for panden eller hvad?’ Nej, det syntes jeg bestemt ikke, at de skulle. (…) Jeg startede på afdeling I, som var en udviklingsafdeling på det tidspunkt for multihandicappede børn og unge, og der lærte jeg noget om situationer. Der var ’toiletsituation’, ’spisesituation’ og alle mulige situationer. Dengang jeg begyndte på afdelingen, var der nemlig en ung rebel, en 3. års elev, som var gået i gang med at lære de handicappede børn at gøre tingene selv. Han hev dem ud af sengen og gav dem tøj på, de lå ellers altid i deres natdragter i senge, men de blev hevet ud, og de skulle lære at spise, de skulle lære at tisse, de blev sat på toilettet og anede ikke, hvad de skulle, de skulle lære at gå tur, de skulle ud i den friske luft, og de var fuldstændig lamslået de her børn. Men det, at de blev behandlet som mennesker med potentialer, det gjorde, at jeg blev glad for at være der. Jeg kan huske, der var en ung mand, han var meget spastisk, og han skulle altså lære at spise. Så ham den rebelske, han bestilte, jeg ved ikke hvor mange, skeer oppe fra køkkenet, og så bøjede han håndtaget, så den unge mand lettere kunne holde på den, og han fik skeen bundet fast til hånden med sådan noget gummi. Hver gang skeen kom op til munden, så flyttede han hovedet, det var sådan en refleks, det tog lang tid, de kæmpede med det, men det var så rørende at se, at han faktisk lærte at spise selv.”[882]

En anden fortælling giver dog et mindre positivt billede af arbejdet med at oplære klienterne i almindelige, dagligdags færdigheder: ”På afdelingen havde plejemor vist hørt om det der ADL træning. I hvert fald skulle Agnes, en lille ældre mongol, lære at spise selv. Hun fik en gaffel stukket i hånden og besked på at spise. Da hun ikke lige kunne gribe det an, fik hun et drag over nakken.”[883]

Et tema, som også går igen i mange beretninger fra perioden, handler om den fortsatte praksis med at fiksere en del af patienterne. En tidligere medarbejder ansat på Andersvænge fra 1971 fortæller: ”Mange af beboerne var fikseret. Der var nogen, der havde en rumdragt på eller en muffetrøje. Det var sådan en lærredsdragt, hvor armene blev bundet, så de ikke kunne gøre skade på sig selv, men så havde de jo den mulighed, at de kunne knalde hovedet op i væggen.” Medarbejderen fortæller, at han ikke tænkte så meget over det dengang: ”Man stillede ikke rigtig spørgsmål ved det. Man skiftede bleen, og så satte man bæltet på igen. Der var ikke regler om, hvor længe de måtte ligge der, man havde egentlig frit slag til at lade dem ligge. Det har været overgreb, men sådan var systemet, og logikken i det system det var sådan, at den der havde det største antal nøgler, han bestemte. Man havde nøgler til dørene, til vinduerne, til bælterne, og jo flere nøgler og

jo mere synlige de var, jo mere magt havde man, og eleverne havde måske tre nøgler, mens overlægerne havde sådan nogle ordentlige bundter, som de rigtig kunne rasle med. Beboerne kunne godt se på nøglerne, hvem de kunne slippe af sted med at drille. De prøvede jo også tit at stjæle nøglerne fra os."[884]

Andre fortæller, at de allerede dengang oplevede, at de mange fikseringer var forkerte. Nogle dristede sig til at løse patienterne og opdagede, at de måske ikke var så urolige som antaget. "Vi havde en pige, som altid var bundet i sin seng med bælte, fodrem og håndrem hele tiden, hver dag," fortæller en tidligere ansat på Rødbygård. "Så spurgte jeg, om jeg ikke måtte tage hende med ud og gå en tur – nej, det kunne aldrig komme på tale. Men en dag fik jeg alligevel lov på eget ansvar. Vi kom så ud og gå en tur. Vi gik ned til bageren og købte franskbrød, pålægschokolade og røde slikkepinde, og så gik vi op på mit værelse og lavede the. Aldrig nogensinde hverken før eller siden har jeg set den pige så stille."[885]

Fikseringernes nødvendighed blev således udfordret nedefra, men anderledes tilgange blev også hjulpet på vej med ny lovgivning på området. I forbindelse med nogle ændringer af bistandsloven i 1978 blev brugen af lukkede afdelinger, isolation og fiksering præciseret ved lov, og det blev slået fast, at fiksering kun måtte anvendes som absolut sidste udvej.[886] Året efter udsendte Socialministeriet den første bekendtgørelse om magtanvendelse i institutioner for voksne med vidtgående fysiske eller psykiske handicap.[887] En omsorgsassistent, som begyndte på Andersvænge i 1965 fortæller: "En ting, som gjorde stort indtryk på mig personligt, var, da vi ikke måtte fiksere beboerne længere. (…) Forbuddet gav stor uro hos personalet, vi kunne jo godt se, at det ikke var så godt, at de var fikseret, men vi fik bare besked på, at nu var der kommet nye regler, og dem måtte vi bare finde ud af at administrere. Som altid når der skete ændringer, så råbte vi op om, at der måtte tilføres flere resurser, for beboerne ville jo aldrig være der, hvor vi gerne ville have dem. Men det skulle jo vise sig, at vores modstand ikke holdt ret længe. Der, hvor jeg var ansat, skete det stille og roligt. Mange, der var fastspændt med bælte i sengen, kunne man tage bæltet fra med det samme; hos andre skete det gradvist." Enkelte beboere havde det svært med at vende sig af med bæltet. De stod op hele tiden og fik ikke megen søvn. "Vi fik så lov af lægen til at tage bæltet af gradvis, f.eks. ikke at sætte låsen i spænderemmene. Hos en var det nok, bare bæltet lå der, og så gik der ikke mere end 2-3 uger, før vi kunne fjerne det helt. Forbuddet gjorde, at vi måske 'turde' gøre tingene anderledes, vi hjalp hinanden med gode råd og samtaler. Der skete jo en meget stor udvikling både for beboere og personalet. Nogle af mine yngre kollegaer har tit sagt, hvordan kunne i finde på at spænde med bælte eller binde dem på en stol, på toilettet eller på en bænk. Ja, men vi vidste ikke

bedre, det var jo det, vi lærte, men heldigvis var der nogle, der kunne fortælle os, at vi kunne gøre tingene anderledes, og at det ville blive bedre for beboerne og os som personale."[888]

Udflytningen af beboerne fra de gamle centralinstitutioner til egen bolig er også et fremtrædende tema i medarbejderfortællinger fra perioden. Med ændringen af pensionslovgivningen i 1965 fik åndssvage mulighed for at få invalidepension, og der blev skabt et grundlag for, at de bedst fungerende kunne flytte ud på eget værelse og blive en integreret del af det omgivende samfund. Under de enkelte centralinstitutioner blev der oprettet udslusningslejligheder eller pensionater, hvor beboerne kunne lære at varetage hverdagens praktiske opgaver, inden de flyttede ind på eget værelse, og arbejdet med at forberede beboerne på at flytte ud stod centralt på flere afdelinger i 1970'erne.

En omsorgsmedarbejder, optaget som elev på Andersvænge i 1971, fortæller om, hvor svært det var for beboere at have deres egne ting i fred på de gamle afdelinger: "Der var mange, der stjal fra de andre. Der gav jo status at have en kaffemaskine for eksempel, da den kom frem, og hvis nogen havde fået sådan en, så ville man jo gerne have den. Det kunne også være hæklegarn, som en af de andre havde, og som vedkommende måske havde fået ros for at hækle med, så stjal man det. Der var jo også de mere udspekulerede, som måske kunne manipulere med de andre. Der var nogen, der kom og ville have én cigaret af gangen, for hvis de fik hele pakken, så kom de andre og tog den, og hvis man fik en halvtredser, så var den væk. Når de fik deres ugentlige lommepenge, var der nogle, der løb ned til købmanden med de her penge og købte en stor kage, som de spiste med det samme, fordi de var bange for, at andre skulle tage den. Men de boede jo også seks på sådan et lille værelse, og de havde bare et lille skab, der var deres eget. Det er klart, at man har taget, det man kunne, og det, man havde, skulle låses godt ind i skabet. Det var tit sådan, at når man nærmede sig deres skabe, så begyndte de at skrige."

Ifølge medarbejderen var det således en meget stor forbedring for mange at flytte ind i deres eget. "Der er ting, jeg ikke har været glad for. Men jeg har været glad for, at jeg har været med til at få mange beboere ud af Andersvænge, og at jeg har hjulpet mange med at få sig etableret i deres eget. Jeg har arbejdet flere år på pensionatet Skovsøgaard, hvor vi udslusede beboere, der først kom i træningslejligheder, hvor de boede tre-fire sammen, og derefter kom videre til deres eget. Nogle få skulle måske aldrig være flyttet ud, det gik i kludder for dem, men det har kun været et par stykker, ellers er det sådan, at hvis man spørger dem, om de gerne vil flytte tilbage, så siger de nej – også selv om man måske synes, de har fået det dårligere, at de sidder meget alene, men de siger alle sammen nej. Der er næsten ingen, der ønsker at komme tilbage. Det er jo blevet deres liv

nu, de kan sige: 'Det her er mit'. De kan lukke deres dør. Jeg møder mange af dem ude i byen, på biblioteket eller i Bilka, hvor flere af dem arbejder i flaskesystemet. Da jeg startede på Andersvænge, ville jeg da have forsvoret, at de nogensinde kom ud at bo i deres egen lejlighed. Men der er sket en udvikling med dem og også med samfundet. Og det har været spændende at være med til."[889]

Andre mener, at udflytningen i begyndelsen skete for hurtigt. En tidligere værkstedsleder fra Vodskov fortæller om de første udflytninger i 1960'erne og 1970'erne: "Mange var ikke forberedte nok. Man havde godt nok lavet en udslusningsafdeling, men man lærer ikke at lave kaffe og spejle et æg på en dag. Mange var jo vant til, at maden kom fra køkkenet og stod på bordet, når de skulle spise, tøjet kom fra vaskeriet, og lommepenge og arbejdsdusør fik de udbetalt på kontoret. Og så blive flyttet ud på værelse, og selv skulle købe ind og alting! Det gik galt for nogle af dem. De fik ikke noget ordentlig at spise, eller de brugte deres invalidepension på en dag. Nogle begyndte at drikke eller fik dårlige kammerater inde på rutebilstationen og kom med i noget tyveri, og så kom de jo tilbage igen. Det er ikke nemt, når man kommer fra et beskyttet miljø, pludselig at sidde alene på et værelse og hverken kunne læse eller skrive."[890]

Men det var ikke kun praktiske vaskeligheder, medarbejdere kunne observere hos de beboere, der flyttede ud i egen lejlighed. Efter et langt liv uden indflydelse kunne det for nogen være svært at forvalte friheden og selv tage stilling til tingene. En tidligere medarbejder, som var med til at udsluse klienter fra Vodskov i 1970'erne, fortæller om en mand, der kort forinden var flyttet ind i en lille lejlighed på 1. sal. "Da jeg gik op ad trappen, kom underboen ud., 'Hej,' sagde han, 'kan du ikke sige til ham, at han ikke behøver at banke på, hver gang han skal ud.' Han var hver dag gået ned og havde banket på underboens dør for at spørge om lov til at gå en tur."[891]

Efter udlægningen af særforsorgen til amterne i 1980 blev også beboere med sværere handicap flyttet ud i mindre botilbud. Og flytningen kunne også være vanskelig for dem. En tidligere medarbejder fortæller: "Jeg arbejdede på et bosted oppe i Års på det tidspunkt hvor udflytning var den eneste vej frem, hvor alle de store gamle institutioner skulle lukke ned, og hvor alle skulle flytte ud i nye, moderne bygninger og bo der. Og der fik vi en ældre mand oppe fra Vodskov. Han var fuldstændig uregerlig, og det viste sig, at han ville hjem til den her plejemor, han omtalte hele tiden. Han fik justeret sin medicin, men intet hjalp, og til sidst måtte vi erkende, at det jo nok var det, vi andre kalder hjemve. Og han kom altså tilbage. Det var meget godt, man flytter de unge ud. Men sådan en person, der nærmest er født der, som er så institutionaliseret, ham kan man ikke bare flytte ud."[892]

De fleste oplevede imidlertid, at beboerne efter den første usikkerhed blomstrede op i de mindre botilbud og meget nødigt ville tilbage: ”Nede på Lindebjerg, der fik vi en masse fra Brejning, og på en ferie kørte vi forbi Brejning, og da en af beboerne så bygningerne, så skreg hun som en stukken gris. Der skulle hun fandeme ikke ind igen. Det var ellers meningen, at vi ville ind og kigge lidt, men det måtte vi slet ikke, og det kan jeg da godt forstå.”[893]

Synet på de mennesker, som var anbragt under åndssvageforsorgen, har ændret sig meget markant, og flere beretninger fra medarbejdere, der har været med undervejs i udviklingen, handler om, hvordan de har betragtet de samme beboere på vidt forskellig måde gennem deres arbejdsliv. Disse beretninger indeholder ofte en dobbelthed. På den ene side gives der udtryk for glæde og stolthed over at have en andel i den udvikling, der fandt sted. På den anden side rummer flere af fortællingerne også en tristhed over den måde, mange blev behandlet på, og over ”at man ikke viste bedre”.

”Jeg kan da huske nogle episoder, hvor jeg bagefter ofte har tænkt: ’Hvad fanden var det egentlig, du var med til der’,” siger en tidligere medarbejder fra Andersvænge. ”Jeg var engang med til at kidnappe en beboer. Det var en meget velfungerende beboer, som havde været på det, vi kaldte springtur. Han havde besøgt sin kæreste og været hos hende et par dage, og det havde han også været et par gange før, så han var blevet truet med, at hvis han gjorde det igen, så kom han over på en af de andre afdelinger – M1, tror jeg det var. Så var der nogen, der havde set ham komme gående ved broen oppe ved Sorøvej, og så kørte jeg derud sammen med nogle andre. Han satte sig frivilligt ind i bilen, og så kørte vi ham direkte ud på den anden afdeling, hvor han så var en fjorten dages tid. Det har jeg tit tænkt på, hvad var det egentlig, vi gjorde dengang? Der var jo ikke nogen grund til at gøre det. I dag bor han ude selv og klarer sig selv og bor i øvrigt sammen med den kæreste i en lejlighed. Man bliver en del af historien på godt og ondt.”[894]

En tidligere omsorgsassistent fra Sølund fortæller en lignende historie: ”Tilbage i 1971, da startede jeg på en afdeling på Sølund, og der var et meget blandet klientel. Det var før, vi fik delt dem op, og der havde vi en mand, han var så vansiret i ansigtet, og han var krøbling og skulle have noget specielt tøj, der blev syet til ham, som havde lynlås i nakken. Om dagen, der lå han inde i den store opholdsstue på sådan en stor rød madras, og der lå sådan nogle farvede kugler, han kunne støde til, der skete stort set ikke en disse med ham. Og han kom altid tidligt i seng, fordi han skulle jo spændes fast på alle mulige underlige måder, og han kedede sig jo, så han ville lege med sin afføring og alt muligt, han kunne vride sig fri. Og jeg kan også huske, at engang der fandt vi ham nede i kælderen. Oppe fra 2. etage der var han kommet ned ad alle trapperne, han kunne hverken gå

eller se, og jeg havde virkelig ondt af ham, men vi kunne ikke finde ud af at gøre noget dengang. Så blev der oprettet en døvblindeafdeling, hvor han kom ud, og så så jeg ham nogle år senere, sidde i en kørestol, med almindelig tøj på, fuldstændig som alle andre gik i. Og han havde en printplade foran sig med nogle symboler på, det var sådan nogle prikker, og så hvis han var sulten, så kunne han pege på et symbol. Jeg fik jo et chok. Du godeste, hvad havde jeg været med til. Manden han var slet ikke dum."[895]

En anden tidligere ansat på Sølund husker: "En af de piger, der sad spændt på bænken i mange år og også var spændt om natten, fordi hun jo ikke kunne gå og ikke var nem – det var jo, hvad man fik at vide, at hun ikke var til at styre, hvis ikke hun var spændt – hende mødte jeg mange år senere på Sølundfestivalen. Hun var sammen med personale selvfølgelig, og hun gik dårligt, men ellers så fungerede hun rigtig godt, og hun har bare siddet spændt på en bænk uden at have fået lov til noget som helst, og så var hun blevet flyttet ud, og så kunne man se, at hun havde fået det godt .. Og hun har bare siddet på bænken!"[896]

Vi klarede jo tingene selv

Til en fortællerdag i 2013 samlede vi en række tidligere medarbejdere fra Sct. Jørgensgård i Ålborg og det senere forsorgshjem Svenstrupgård, beliggende lidt uden for Ålborg. Nogle af medarbejderne kunne fortælle om murene og pigtråden fra Sct. Jørgensgården. Om tvangen og de fængselslignende forhold. Andre kunne fortælle om de åbne rammer på Svenstrupgård, de nye eneværelser og muligheden for personalekurser. Lovgivningen og klientellet ændrede sig i perioden, men meget vedblev også med at være det samme.

En tidligere arbejdsmand og sømand husker dagen, hvor de skulle flytte fra den gamle fattiggård i Ålborg til det nyopførte Svenstrupgård: "Det var egentlig en pudsig oplevelse, for beboerne fik besked på, at de skulle gå op og pakke deres ting, og så holdt der en bus. De kom med en bærepose, det var alt, hvad de ejede, men sådan var det jo. Og så blev de så kørt afsted, og nu kom de lige pludselig herud, hvor der var eneværelser og fine badeværelser. Her kunne de gå i bad, når de ville og skifte tøj, når de ville det. (…) Vi var jo lidt skeptiske, for nu kom vi herud med åbne vinduer og åbne døre og sådan noget, og vi troede ikke, vi ku' styre alle de her folk. Men vi var to om det, i modsætning til forholdene på Sct. Jørgensgård, hvor vi var alene. "

Personalets baggrund og kompetencer var meget forskellige, når de blev ansat. Nogle var tidligere sportsfolk, nogle var ufaglærte og andre var håndværkere. Folk, der kunne "tage fat", var

ofte i høj kurs. En mandlig medarbejder, der var tidligere bokser, husker sin ansættelsessamtale. Han gik op på kontoret og præsenterede sig for inspektøren, der kiggede i hans papirer. "Nå, ja – jeg kan læse, at du har været professionel bokser. 'Ja, men det er så mange år siden,' siger jeg. Inspektøren svarede hurtigt tilbage: 'Der er nogen, der trænger til en fast hånd herude**.** Kan du starte i morgen?'." En mandlig planteskolegartner, der blev ansat i 1974, uddyber: "Vi klarede jo tingene selv, vi sendte jo ikke bud efter politiet. Nej, hvis der var en, der kom ud og skabte sig tosset, så slæbte man jo folk op i et rum og så .. og så låste vi døren. (…) Jeg var ikke decideret oppe at slås med nogen, jeg har da udvekslet lidt næver, men ellers .. Vi sendte ikke bud efter politiet."

En anden medarbejder var uddannet automekaniker, og han startede i 1978 som ferieafløser. Han husker tydeligt, når klienterne ville indskrives. "Der opstod den første diskussion med mange. Det var fint nok med de oplysninger, vi sku' have, det ku' vi godt få, men når vi så stod foran døren til baderummet og sagde: 'Derind kammerat.' det nægtede de pure, og de folk der så rejste der, det er ikke få. (…) Vi har haft problemer med, at hvis der kom nogen med noget forfærdeligt tøj, der simpelthen ikke kunne gøres noget ved, det sku' bare smides ud. Så blev de bare tosset! I skal ikke smide mine busker ud, nu har jeg haft dem i 20 år." Konflikterne var der mange af, men han observerede, hvordan de kvindelige medarbejdere håndterede det. "Der var på et tidspunkt, hvor det kom frem, at der skulle være kvindelige assistenter. Det var viste sig jo, at sådan en bette pige, der kom hen til en fuld mand, kunne dulme ham helt ned. Men hvis det kom en stor assistent, så susede han jo op i feltet." Bokseren bryder ind: "Et godt snakketøj du. Det er ingen skade til."

Efter overgangen fra arbejdsanstalter til forsorgshjem kom der øget fokus på klienternes sociale baggrund og behandlingsmæssige behov. Den 1. september 1961 blev Konsulentholdet i Århus, under ledelse af lægen Helge Kjems, oprettet. Konsulentholdet dækkede til at starte med forsorgshjemmene i Jylland og på Fyn. Dets opgave bestod hovedsageligt i at rådgive de enkelte forsorgshjem og undersøge klientellet med henblik på revalideringsmuligheder. Konsulentholdet var medvirkende til en generel holdningsændring på landets forsorgshjem i løbet af 1960'erne. Personalet blev mere opmærksomme på klienternes sociale baggrund, der ofte krævede sociale foranstaltninger. I efteråret 1965 var Konsulentholdet med til at oprette en ny uddannelse, der var målrettet forsorgshjemmenes personale. Konsulentholdets empiriske materiale voksede også støt, og man begyndte derfor også at interessere sig for statistiske opgaver, der igen skulle kunne give en fornemmelse af klienternes behov og problemer. De enkelte forsorgshjem havde længe ønsket sig et centralkartotek, så man på denne måde kunne følge den enkelte klients færden. Dette blev en

realitet den 1. oktober 1966. Konsulentholdets opgave bestod i 1967 primært af tre ting: 1: Fremkomme med individuelle behandlingsforslag. 2: Varetagelse af personaleuddannelse. 3: Foretage statistiske undersøgelser.[897]

Når medarbejderne på Svenstrupgård havde været på et af deres kurser, kunne inspektøren finde på at sige: ”Nu har I fået en masse ting ind i jeres hoved, nu skal vi have pillet det ud igen.” Bokseren husker tydeligt konsulentholdet fra dengang: ”Det var en gruppe på fire socialrådgivere. Alt, hvad der hed vores sager, de skulle ned omkring konsulentholdet. (…) Det var jo sådan en samlecentral af journaler.” En anden medarbejder tager ordet og uddyber: ”Når der henvendte sig en mand her, så rekvirerede vi journalen fra Århus. Eller fra konsulentholdet. Og når han så forlod os, så smed vi den tilbage.”

Udviklingen efter 1980 og frem beskrives af de medarbejdere, der oplevede den. Klientellet blev markant yngre, og der kom flere narkomaner og psykisk syge på forsorgshjemmene. Omkring den sidstnævnte gruppe husker en af de mandlige medarbejdere: ”Det var sådan et envejsforetagende. De psykiatriske hospitaler smed klienter ud til os. Men vi kunne ikke komme den anden vej med nogen. Vi har haft mange til at gå her i huset, som øh .. aldrig nogensinde skulle have været her. De skulle have været i psykiatrien på en eller anden måde.”

Omgangsformen mellem personale og klienter ændrede sig også langsomt efter 1980, og den ”faste hånd” blev erstattet af en mere blød. En kvindelig medarbejder husker især et personaleudviklingsprojekt i løbet af 1990’erne, som hun var en del af: ”Der gik vi lidt fra .. øh .. hvad skal man sige .. vi gik over til den bløde holdning, vi har i dag, hvis man kan sige det sådan.” Hun må dog indrømme at, ”den ’faste hånd’.. den mangler vi lidt .. det gør vi sgu nogen gange (…) Fordi i dag må du ikke engang tage fat i en person, så er der en sag.”

Flere af de tidligere medarbejdere beskriver de nye alternative boformer som den største og vigtigste ændring. ”Vi fik et alternativt plejehjem. Det havde vi heller ikke før. Vi fik træningsboliger. Vi fik ’skæve huse’, hvor vi kunne placere dem, som før var svingdørsklienter, fordi man ikke kunne placere dem nogen steder. [898] De har pludselig fået egne boliger, og det er jo fremtiden.” Hun indrømmer dog, at hun til at starte med var nervøs, fordi man som medarbejder havde svært ved at intervenere i de skæve huse, når noget var ved at gå galt. Alternativet til de skæve huse var at komme ud i egen lejlighed, men det var ikke altid lige sagen, beskriver hun. ”Du kunne have en mand, som havde været 25 år på forsorgshjem; på skiftende forsorgshjem, som blev flyttet ud i boligen der, og så siger du farvel. Og så bliver der først ringet op, når naboen klager,

eller når hjemmehjælpen træder til.” Omkring bordet er der dog ingen tvivl hos de tidligere medarbejdere: ”Etableringen af de skæve huse er noget af det bedste, der er sket.”

”Historien skulle dø med mig”

Gitte Lehmans erindringer om sin mors indlæggelse på Statshospitalet i Nykøbing Sj. 1970 - 1974 og egen anbringelse på Klintebjerg Skolehjem 1974-1978[899]

Gitte sammen med sin mor
(Privateje)

Mange fortællinger om at være anbragt under børneforsorgen begynder med en mor. Der er også en far. I det mindste i en bisætning et eller andet sted. Men moren er der næsten altid, og noget er sket, noget som trækker spor frem til den nutid, hvor historien fortælles. Gitte ringer til mig et par gange hen over vinteren. Hun fortæller om sin tid på børnehjem i 1970'erne. Under den anden samtale kommer vi også ind på, hvorfor hun var anbragt uden for hjemmet. Hendes mor var blevet indlagt på et psykiatrisk hospital. Vi aftaler at mødes, og at hun først fortæller sin mors historie gennem barnets blik og bagefter sin egen.

Da jeg besøger Gitte, har hun taget en kasse frem fra skabet, hvor hun gemmer nogle billeder fra dengang, hun var barn. Hun finder et sort-hvidt fotografi frem og lægger det foran mig på bordet. "Der har du min mor og mig." Hun trækker benene op under sig i sofaen og tænder en cigaret.

Gittes fortælling om sin mor

Gittes mor blev født i 1946 som efternøleren, Gittes mormor ikke ville have. Hun havde ambitioner om uddannelse og karriere, men morfaren rev pessaret ud af hende, "og dermed blev min mor til i en atmosfære af voldtægt."

Gittes mor voksede op i et borgerligt hjem i Greve Strand, hvor velstanden voksede i tiden efter krigen. Det fik Gittes mor at mærke i modsætning til de noget ældre søskende, der voksede op med rationeringsmærker og omsyede kjoler. Da hun fyldte 14 år, forærede morfaren hende en pels. Det skete ikke med mormorens gode vilje. "Jo mere min morfar elskede og forgudede min mor, jo værre blev hendes forhold til min mormor."

Greve Strand var omkring 1960 en lille badeby, som rige københavnere valfartende til om sommeren. Gittes mor var veludviklet, "uhyggelig smuk" og blev gravid, da hun var 15 år. Faren til barnet, en departementschefs søn, var snart ude af billedet. Det viste sig, at han allerede havde et barn på et halvt år med en anden kvinde. Så moren blev boende hjemme. Et par år efter Gittes fødsel, døde morfaren meget pludseligt af en blodprop. "Det har været ekstremt voldsomt for min mor".

Det næste Gitte fortæller om morens livsforløb er, at hun blev gift og fik sit andet barn, en søn. Familien flyttede ud på en gård, men Gitte ville ikke være der. Så snart hun øjnede chancen, cyklede hun hjem til sin mormor. "Du skal regne med, at jeg er vokset op hos min mormor, jeg ved ikke rigtig, hvilken funktion min mor har haft, jeg tror, jeg blev mormors."

Ægteskabet gik dog hurtigt i stykker, og det var, da moren flyttede tilbage til barndomshjemmet, at hun første gang blev syg. Gitte har ikke så mange erindringer om det, ud over at moren var indlagt i en periode, og derefter fik sin egen lejlighed i noget nybyggeri, hvor hun flyttede ind sammen med lillebroren. Gitte var der stort set aldrig. Men hun husker, at moren ind imellem var vældig meget MOR. Engang hentede hun Gitte og tog hende med i Magasin, hvor de købte kjoler og kunstskøjter og tog til Hvidovre Skøjtehal. ”Jeg erindrer tydeligt billedet af min mor drøne rundt på isen i spadseredragt. Der var flere af den slags tiltag, og de blev alle mødt med misbilligelse af min mormor.”

Gittes mor lærte i den periode en ny mand at kende, som var væsentlig ældre end hende, en gammel tjener. ”Han var ikke rig, men han havde penge, kunne give hende rejser, dyre kjoler fra København.” Moren flyttede ind i hans villa, men hans voksne børn måtte ikke vide noget om forholdet. ”Barnet Gitte husker manden som en led stodder, en gammel gris rent ud sagt.” Imens forholdet stod på, begyndte moren at blive ”tiltagende mærkelig”, og da hun ikke blev inviteret med til en fødselsdag, og forholdet gik i stykker, blev hun ”ekstra mærkelig.”

Gitte husker nogle episoder: ”Hele familien var samlet, jeg tror, det var mormors 60-års fødselsdag. Der var dækket op med det fine porcelæn, der var folk i køkkenet, og så rejste hun sig op, pegede på min mormor og sagde, at hun var djævelen.” Gittes mor troede i sine vrangforestillinger, at hun var reinkarnationen af Jesus, og at alt, der var gået galt i hendes liv, var mormorens skyld, at mormoren var ansvarlig for morfarens død, hendes egne forliste forhold. ”Hun var fuldstændig psykotisk.”

Når Gittes mor opførte sig mærkelig, blev de ældre mostre tilkaldt fra København, og de voksne talte med ophidsede stemmer i stuen. ”Barnet husker, vi havde et gæstetoilet, og der gemte jeg mig, fordi jeg var bange.” Op mod julen i 1970 var stemmerne særligt anspændte. ”Familien ville have min mor indlagt med tvang.” Gitte hørte noget og fik noget forklaret efterfølgende. Det hele foregik bag lukkede døre. Gitte sad på badeværelset: ”Jeg har siddet i timer på det badeværelse.”

Den weekend, hvor alting forandrede sig, husker Gitte, at moren ville have hende og lillebroren med sig hjem. Men Gitte ville ikke med, ikke på vilkår. Den næste dag bankede det på døren og udenfor stod moren med lillebroren. Hun spurgte efter Gittes mormor, og Gitte fortalte, at hun havde været i bad og var ude på badeværelset. Moren gik derud og låste døren efter sig. ”Barnet Gitte kunne mærke, der var noget helt ravruskende galt”. Hun hørte uhyggelige råb og løb hen til naboen for at tilkalde hjælp, men hjælpen kom for sent. Moren dræbte mormoren med 11 knivstik.

Da politiet kom, sad Gittes mor med lillebroren på trappen og ventede helt rolig. ”Min mor var 25 år, psykisk syg og morder”. Hun blev domsanbragt på Statshospitalet i Nykøbing Sjælland på ubestemt tid.

Gittes besøger sin mor

Gittes næste erindring om sin mor er fra det første besøg på Statshospitalet i Nykøbing Sjælland. Gitte var kommet i familiepleje hos sin moster og onkel, og det var sammen med dem, hun kørte ind ad hovedporten til et område, som i barnets øjne så meget fornemt ud med palæagtige bygninger omkranset af store vajende træer og rosenbede. Ved en af de store villaer, Gitte mener, det var Pilehuset, gik de ind ad hoveddøren og op på første sal, hvor de ringede på ved en stor glasdør. En sygeplejerske åbnede og viste dem ind i en besøgsstue ved siden af afdelingen. Kort tid efter kom sygeplejersken ind med moren. ”Barnet fornemmer hendes mor er mærkelig, og hun ved, at samværet er overvåget.” Gitte fortæller, at hun ganske kort kom med sin mor ind på hospitalsstuen. Det var sommer, og hun kan huske, at vinduerne stod åbne i det højloftede værelse. De seks senge var redte og tomme. ”Stemningen var lys og let og stod i skærende kontrast til det, der foregik.” Gittes mor havde et aflåst skab til sine ting. Hun fandt sit strikketøj frem og viste det til Gitte. Hvis Gitte var blevet spurgt, om hun vil besøge sin mor, havde hun sagt nej. Hun var bange.

De følgende år besøgte Gitte kun sjældent sin mor. Men så skete der noget i 1973. ”Der var enten sket mærkbare forbedringer hos min mor, eller også blæste der nye vinde over hospitalet.” Gitte skulle på weekend hos hende, og det viste sig, at hun havde fået sit eget værelse under loftet på Pilehuset. Værelset havde skråvægge og var malet i en mørk orange farve. ”Hun havde uden tvivl selv valgt den farve, for resten af hospitalet var hvidt.” Gitte husker også, at patienterne gik i deres eget tøj, mens personalet stadig var iført hvide kitler. ”Hun var indlagt i et vadested mellem den gamle og den nye psykiatri.”

Gitte, der nu var 12 år, var på Pilehuset hele weekenden og gik rundt blandt patienterne på afdelingen. Gitte tror, de formentlig har været så optaget af deres egen verden, at de næppe har opfattet hende som et barn. Hun var ikke længere bange, mere nysgerrig. Hun husker en kvinde, der var faldet i søvn med en cigaret i sengen. Hun havde brandsår i ansigtet og kæderøg alligevel. Hun husker også, hun talte med en yngre kvinde, som var ”stewardesseagtig”, måske fra Spies, hun fortalte, at hun havde tabt sin hukommelse, og derfor ikke anede, hvad der var sket, siden hun stod på et fly i Malaga. ”Det var meget betagende.” Gitte mener ikke, at moren var fortrolig med de

andre patienter. Det var ikke fordi, hun så ned på dem, det var mere hendes måde at klare sig på. I stedet henvendte hun sig til personalet. Hun husker, at moren stolt præsenterede hende for kvinder i hvide kitler, og at de var meget venlige mod moren.”Jeg fik en helt klar opfattelse af, at de kunne lide hende.”

Efter det første besøg var Gitte jævnligt på weekend hos sin mor, der nu også måtte færdes uden for hospitalets mure. Gitte var med hende på Havnekroen, hvor hun tydeligvis var et kendt ansigt. Engang Gitte klagede over, at hun ikke måtte få huller i ørene, fik moren en medpatient til at gøre det ved spisebordet med sprit, synåle, tændstikker og klemmer i mangel af is til at bedøve øreflipperne med. ”Triumferende kom jeg hjem til moster med sølvøreringe.” Det faldt ikke i god jord. Mostrene var holdt op med at besøge moren.

”Hvordan kommer du videre i livet med din historie?”

I 1974 blev Gittes mor udskrevet og flyttede ind i sin egen lejlighed i Nykøbing Sjælland. Der var gået fire år siden mordet. ”Det var usædvanlig hurtigt, hun blev udskrevet. Hun må have været en god patient,” siger Gitte. Hun tror, hun blev udskrevet så hurtigt, fordi hun ikke modsatte sig behandlingen, og fordi hun hægtede sig på personalet som en form for hjælper. ”Hun fik særbehandling.”

I morens lejlighed stødte Gitte efter udskrivningen på nogle papirer, som hun hurtigt bladrede igennem. Der stod, at moren havde fået over 100 chokbehandlinger. Gittes mor fortalte, at hun fik sukkervand i drop i forbindelse med elektrochok. ”Det har været overgreb på overgreb.” Moren havde også fået meget medicin og var blevet overvægtig.

Da moren blev udskrevet, skulle hun komme ud på Statshospitalet hver fjortende dag og få en indsprøjtning med det antipsykotiske middel Serenase. ”Men der var ikke noget med, at de hjalp hende videre, stillede hende spørgsmålet: ’Hvordan kommer du videre i livet med din historie?’ Så det min mor gjorde var, at hun opsøgte misbrugsmiljøet.”

Gitte kom nu fast hos moren en gang om måneden og i alle sommerferierne, og hun blev fortrolig med morens kærester og bekendte fra Nykøbing Sjællands underverden af tidligere patienter, misbrugere, småkriminelle og bohemer som levede mere eller mindre udsvævende. Gitte husker en weekend, hvor moren var blevet kærester med en formel1-mekaniker. Han boede i en lejlighed med to rum. I det ene rum var der en rund seng, i det andet var der en madras på gulvet. Mekanikerens søn var også på weekend. Mens de voksne drak sig fulde og boltrede sig i den runde

seng, sad de to unge på madrassen i det andet værelse. Gitte kan huske, at sønnen skulle ud at sejle med skoleskibet. Han var iført matrostøj og havde en vadsæk. De havde ikke noget at snakke om, sad og læste i hver deres bog, men engang imellem kiggede de op på hinanden og tænkte: ”Hvad er det for nogle voksne?” ”Det var 1970’erne … helt grotesk.”

Når Gitte tænker tilbage, synes hun, moren klarede sig så nogenlunde i de år. Hun var stabilt medicineret, blev ikke psykotisk. Men så omkring 1980 tog hospitalet medicinen fra hende, eller gav hende et andet præparat. Gitte ved ikke præcist, hvad der skete, men det var i en periode, hvor mange patienter blev trappet ud af deres medicin. På ganske kort tid halverede moren nærmest sin vægt. Hun begyndte også at blive mærkelig igen.”En dag lænede hun sig frem mod mig og hviskede: ’Det er ikke fordi jeg er ved at blive skør, men Jesus er hermafrodit.’” For Gitte var det en uhyggelig deja-vu-oplevelse. Hun havde en krystalklar erindring om dengang, moren talte sådan sidst. Hun ringede til hospitalet, hvor hun fik en dame i røret, som ikke tog nævneværdig notits af Gittes alarmering, men fortalte, at moren havde fået omlagt sin medicin. Moren blev efterfølgende kaldt ind til en samtale, men hun var for god til at skjule sine vrangforestillinger, mener Gitte. Hun vidste hvilke tanker, hun skulle holde for sig selv. ”Hun kunne snøre dem.” På hospitalet anså de hende for at være stabil.

I påsken 1982 var Gitte på besøg. ”Min mor havde det dårligt. Den eneste grund til, at hun ikke var indlagt var formentlig, at hun medicinerede sig selv med alkohol, måske også med hash.” Gitte var kommet for at fortælle, hun var gravid, og moren blev glad. På et tidspunkt udbrød hun, ”så skal den lille på weekend hos mig.” De to kvinder fik øjenkontakt. De sagde ikke noget, men Gitte var ikke i tvivl om, at moren så, hvad der stod skrevet i hendes øjne, ”in your dreams”. Dagen efter begik moren selvmord. Hun blev 35 år gammel og blev stedt til hvile i de ukendtes grav.

”Jeg nægter at overtage arvesynden”

Mens jeg et par gange under interviewet har allermest lyst til at gå ud på badeværelset for at trække vejret dybt med hovedet mellem benene, virker Gitte fuldstændig fattet. Vi sidder mange timer i sofaen, mens hun fortæller først sin mors, så sin egen historie. Hun slår en cigaret ud af pakken og siger, at det er udmattende at oprulle hele historien, men så tager hun et hiv og tager tråden op med sin særlige sans for de uigenkaldelige øjeblikke i et menneskes liv.

Da Gitte første gang ringer til mig, nævner hun selv ordet ”mælkebøttebarn”, og jeg tænker flere gange, mens hun fortæller: ”Hvordan er det muligt at være så modstandsdygtig?” ”Jeg har

ganske givet fået en ballast i min tidlige barndom gennem min mormors omsorg. Hun må have brugt tid sammen med mig, og det kan jeg også huske, hun gjorde," siger Gitte. Men hun tror også, at det handler om temperament, at hun er i stand til at blive rasende, og at hun altid har nægtet at gøre andres problemer til hendes. "Det er ikke dig, der er noget galt med!" Den sætning har hun ofte tænkt, når de voksne omkring hende handlede i deres følelsers vold.

Gitte var 9 år, da hun mistede sin mormor. Hun var ikke med til begravelsen. "Den slags skulle børn ikke blandes ind i." Hun husker ikke, at der var nogen, der talte med hende eller broren om mordet. Det var tabu.

Greve Kildebrønde Kommune besluttede, at lillebroren og Gitte skulle anbringes hos hver deres moster, de blev ikke selv taget med på råd. Hvad den dybere årsag var til, at mosteren og onklen ville have Gitte, ved hun ikke helt, men hun har siden tænkt, at økonomien nok har spillet en rolle. Det gav gode penge dengang.

Gittes moster og onkel havde selv to børn og boede i Valby i en lille lejlighed med 3 værelser og en stue. Gitte delte værelse med sin kusine og gik i den lokale skole. Gitte trivedes ikke hos familien. Hun følte sig chikaneret af sin onkel. "Han var en lille, mindreværdig person, med et overforbrug af øl, og nu fik han så mig inden for dørene; én han kunne tørre sit mindreværd af i. Men jo mere han forsøgte, jo mere obstruktiv blev jeg." Der var aldrig tale om fysisk vold, fortæller Gitte, men om psykisk vold.

En gang om året kom der en tilsynsførende, som talte med mosteren og onklen. Gitte fik ikke mulighed for at snakke med vedkommende alene. Men da hun blev gammel nok, tog hun selv affære. "Som 12-årig opsøgte jeg skolepsykologen, og jeg havde slæbt en veninde med, højdramatisk er man jo der som 12-årig". Psykologen indkaldte efterfølgende mosteren og onklen til nogle samtaler, hvor det blev besluttet, at Gitte i første omgang skulle anbringes på Observationshjemmet Vallø Strand.

De følgende år besøgte Gitte sin moster og onkel i ferierne, men afbrød derefter kontakten for først at opsøge dem igen i 1990. Det viste sig, at onklen var død kort forinden; angiveligt "faldet" ud foran et tog, fortæller Gitte. Gitte havde altid oplevet onklen som den modbydelige. Men i hans fravær mærkede hun mosterens had til Gittes mor, og hun følte, at mosteren projekterede hadet over på hende, datteren. En fornemmelse voksede i hende: "Måske var det hele tiden min moster, der støbte kuglerne til min onkels psykiske vold."

I dag tænker Gitte, at det var en stor fejltagelse, da hun og hendes bror blev anbragt hos hver deres moster og dermed i familier, der selv var dybt berørte, ulykkelige og måske også

følelsesmæssigt forkvaklede af den tragiske historie. Gitte har ikke set mosteren siden. ”Jeg nægter at overtage arvesynden”, siger hun med et fast blik.

Anbragt i 1970’erne

Samfundet undergik en voldsom forandring i begyndelsen af 1970’erne, og det gjorde forestillingerne om børn, barndom og opdragelse også. Med ungdomsoprøret og flowerpowerbevægelsen kom den traditionelle samfundsorden og dens autoriteter under pres. Tiden med kæft, trit og retning som guidende principper i børneopdragelse var mange steder under afvikling. På nogle børnehjem blev den gamle pædagogik erstattet af en laissez-faire holdning til børn. Voksne skulle ikke gribe ind og korrigere. Børn var i stand til at regulere og udvikle sig selv, mente man, eller også havde de voksne bare lidt for travlt med deres egen frigørelse. Det var i hvert fald sådan, Gitte oplevede de voksnes tilgang på Observationshjemmet Vallø Strand.

”Jeg befinder mig lige pludselig i sådan en kæmpe villa i Vallø med en masse unger og nogle pædagoger, og jeg ved ikke, hvad det er for et sted … Pædagogerne drak om aftenen og horede indbyrdes. Jeg har aldrig oplevet noget lignende. Børnene var mere eller mindre overladt til sig selv. Et rigtigt, rigtigt ubehageligt sted.” Det var meningen, at Gitte i første omgang skulle være der i tre måneder, men hun stak af, og da hun blev bragt tilbage igen, tænkte hun: ”Nå det var ikke metoden” og gemte sig. Den store gamle villa havde mange gemmesteder, og der gik en uges tid, inden de fandt Gitte på et loftsrum. Hun gik ned og hentede mad om natten. ”Så gad de ikke at have mig boende længere.”

Det næste Gitte husker er, at hun sidder og kigger på blækklatter hos en psykolog i Københavns kommune. Det kom der ikke meget ud af. Men det blev besluttet, at Gitte skulle starte på Klintebjerg Skolehjem ved næste skoleår. Hun begyndte i 1974 som 13-årig.

Klintebjerg Skolehjem ved Odense fjord var forholdsvis nybygget og moderne. Men praksis på skolehjemmet bar stadig præg af gamle rutiner og forældet pædagogik. ”Afdelingslederen Røde Jensen var uddannet på et gammeldags opdragelseshjem for piger, så det var ligesom den pædagogiske tilgang.”

Ved ankomsten skulle Gitte aflevere sit tøj, for herefter at få udleveret et rent sæt i rengøringsrummet hver fredag. Pigerne skulle også spørge efter hygiejnebind. I Valby var der ikke noget, der hed hygiejnebind. Gitte brugte o.b.-tamponer, men på børnehjemmet fik de hygiejnebind, 2-3 ad gangen. ”Det var dybt grænseoverskridende”.

Alle havde deres eget værelse, som de selv skulle indrette. Men en medarbejder syntes ikke, Gitte havde indrettet værelset rigtig, og gav hende besked på at blive på værelset hele weekenden, til det var sådan, som hun (medarbejderen), syntes, det skulle være. Der var mange rigide regler, husker Gitte, og en unødvendig brug af fysisk magtanvendelse. Gitte fortæller om en pige, der blev sparket, og nogle meget voldsomme fastholdelser af eleverne. ”Flippede børnene ud, overreagerede de voksne og slæbte dem ind på deres værelser, hvor de blev lagt i benlås. Tonen var dem mod os.”

I slutningen af Gittes første år kom en tilsynsførende fra ministeriet på besøg. I perioden 1970-1976 havde ministeriet en tilsynsførende ansat, som i modsætning til tidligere kom uanmeldt og gerne ville tale med børnene alene.”Hvad sker der, når man sætter en tilsynsførende over for en pige som mig? Der sker selvfølgelig det, at jeg fortæller alt! Og der skete det, at han tog det jeg fortalte dybt alvorligt. Og så rullede snebolden, 4-5 medarbejdere blev afskediget, nogle gik vist frivilligt. For de andres vedkommende blev der varslet nye tider.” Konsekvenserne kom bag på alle, også Gitte. Hun husker, at afdelingslederens kone kom ind på hendes værelse og skældte ud: ”Jeg har aldrig oplevet så slem en pige som dig”. Gitte følte, hun stod alene med hele lærerstaben på nakken og flygtede over til en rengøringsdame.

Men tingene ændrede sig derfra til det bedre. Børnene fik for eksempel råderet over deres eget tøj, og samtidig blev der ansat nye lærere med en helt anden tilgang. De var opmærksomme på børnenes egne ressourcer og anså medbestemmelse for at være afgørende for børnenes udvikling til selvstændige voksne. De nye lærere var interesseret i dialog, i modsætning til tidligere, hvor ”al kommunikation foregik i bydeform”.

I lang tid var eleverne ikke i tvivl om, hvem der tilhørte henholdsvis den gamle og den nye garde blandt personalet. Men den nye pædagogiske tilgang blev dominerende, og Gitte oplevede, at der nu ”blev stillet redskaber til rådighed.” For Gitte blev det f.eks. af stor betydning, at personalet vurderede, hun kunne klare en realeksamen, hvis hun fik hjælp til at læse det forsømte op. I en sommerferie læste hun et helt års pensum med hjælp fra lærerne på den interne skole. ”Man fik ambitioner på mine vegne, de gav mig lov til at vokse.”

Klintebjerg brugte normalt den private skole til børnene, men da Gitte skulle videre fra den interne skole, ville hun på kommuneskolen, hvor der ikke var andre elever fra børnehjemmet. På kommuneskolen blev hun mødt med ”alle de fordomme om børnehjemsbørn, der findes”. Men Gitte ville ”på ingen måde bekræfte opfattelsen af, at man er sølle, hvis man bor på børnehjem.” Og måske fordi der ikke var andre til at forstyrre det billede, faldt hun hurtigt til. Hun kom i elevrådet

og hun fik en god veninde, Pia. De var tit sammen efter skoletid. Hver fredag købte de en wienerbrødsstang og en pakke cigaretter og tog hjem til Pia, hvor de drak te og diskuterede drenge.

Gitte begyndte også at komme næsten dagligt i forstanderhjemmet hos hr. og fru Knudsen. Her fik hun især forstanderindens fortrolighed, "også mere end man ville synes var okay i dag." Det var Gitte, der lagde øre til forstanderindens kvaler – ikke omvendt. Den, der fik Gittes fortrolighed, var derimod hr. og fru Knudsens schæferhund.

Jeg spørger Gitte, om der ikke var voksne, hun kunne betro sig til eller få omsorg hos. Gitte siger, at der fra medarbejdernes side slet ikke var fokus på relationsdannelse eller følelsesmæssig tilknytning dengang. Men det, hun opsøgte hos fru Knudsen, var også noget andet. Gitte siger, at hun på en måde gjorde det samme på Klintebjerg, som hendes mor gjorde på Nykøbing Sjælland. Hun hægtede sig på forstanderparret for at holde fast i normaliteten gennem dem.

I begyndelsen blev Gitte betragtet som et obstruktivt barn, men efterhånden havde hun fået en anden status på skolehjemmet. Hun lavede sine lektier, hun passede sine fritidsjob, hun var social stærk. Samtidig begyndte skolehjemmet, der hørte under Københavns Kommune at modtage en anden slags børn fra københavnsområdet. De børn, som tidligere var blevet anbragt på grund af skilsmisse, syge eller døde forældre, kom nu i familiepleje. I stedet kom der en del børn med sociale problemer, som var involveret i kriminalitet, misbrug og nogle gange prostitution. Der kom også en del fra nogle af de nye institutioner som Majkollegiet eller Børnehuset på Christiania. "Børnene derfra kom fra kaos," siger Gitte. Hun mener, de børn var et produkt af en eksperimentel behandling, som var oppe i tiden, men uheldig. "Noget af det, der foregik på de nye behandlerkollektiver, var overgreb." Gitte husker en nyankommen pige fra Børnehuset på Christiania, som hun skulle vise rundt på Klintebjerg. "Hun var 11 år, lignede en voksen kvinde, og det hun fortalte … om stoffer … hun havde også prostitueret sig." Gitte oplevede, at de stærke rollemodeller, som hende selv, forsvandt.

Omkring 1977 flyttede Gitte ind en lærerbolig, som blev brugt til udslusning af de ældste elever, og hun fjernede sig mere og mere fra det sociale liv med de andre. "Der skete også det, at du blev træt af gennemstrømningen, du blev træt og tabte interessen for de nye børn, og også for det nye personale."

”Når du står alene i verden …”

Efter 3. real søgte Gitte ind på husholdningsskolen i Sorø. En af lærerne fra børnehjemmet, som boede i nærheden, gav hende et lift. ”Vi sagde farvel til hinanden, og derefter så jeg ikke dem mere.” Gitte tog ikke kontakt til børnehjemmet. Og de tog heller ikke kontakt til hende. Heller ikke forstanderparret.

De otte måneder på husholdningsskolen gik hurtigt. ”Du kunne være blevet den bedste”, sagde en lærer til hende ved afslutningen, men Gitte havde for meget krudt i røven med fest og druk. Da skoleåret lakkede mod enden, var hun blevet kærester med lederen af den lokale motorcykelklub, Henning. ”Når du står alene i verden som børnehjemsbarn, så er du fandeme alene” siger Gitte. ”Så hvad stiller man op? Jeg flyttede ud til Henning og fik bistand.” Henning boede hos sin mor, og da de to kvinder blev uvenner, flyttede parret ud på campingpladsen, hvor ”tingene sejlede.” Henning udviklede et hashmisbrug og blev voldelig. Gitte havde ambitioner om at blive sygeplejerske, men kom ingen vegne med sine forsøg på læse. I stedet blev hun gravid.

For en tid gik det godt. Parret fik sig indrettet i en lejlighed og barnet blev født. Men så begyndte Henning at ryge hash igen, ungdomsarbejdsløsheden florerede, de fik ”varig hjælp”, havde aldrig penge nok, og selv om de flyttede til Jylland for at øge chancerne for at få arbejde, fortsatte problemerne. Da Gitte blev gravid igen, tænkte hun, nu slutter festen og den 28. februar 1988, Gitte husker datoen helt præcist, satte hun sig ind i en taxa med en dreng på 4 år og en på 6 måneder og kørte til krisecentret i Aalborg. ”Og jeg vendte aldrig tilbage.”

De fleste byer har det, Gitte kalder et ”socialt øvelsesterritorium”. I Ålborg hed det i slutfirserne Skelagergården. Der flyttede Gitte ud med drengene, og senere flyttede hun i bofællesskab. Hun opsøgte en psykolog og var heldig at få en god terapeut, som hun kom hos gennem de næste 15 år. ”Hvis man kan drage en lære af min historie, må det være, at man må sætte ind med hjælp, når tiden er moden, og det skal gøres konsekvent ” Da Gitte var blevet alenemor, kom hun også i gang med en uddannelse og blev socialrådgiver. Hun var ambitiøs, arbejdsom og blev i 2000 uddannelsesleder af TAMU – et uddannelsescenter for unge med sociale problemer i Ålborg.

Under interviewet vender Gitte flere gange tilbage til ”arvesynden” som en kraft, hun har kæmpet mod, og som hun for alt i verden ikke ville give videre til sine egne børn. Derfor har hun også bevidst holdt dem på afstand af både sin familie og dens historie. De har kendt brudstykker, men ”historien skulle dø med mig.” I dag kan Gittes med stolthed konstatere, at hendes sønner ikke

er bærere af en negativ social arv eller traumatisk historie. De er familiefædre og har det godt. Arven er brudt.

Kapitel 20. Den store løsladelse[900]

Beretninger om det videre liv

De fleste mennesker, som har været anbragt uden for hjemmet mellem 1945 og 1980, er på et tidspunkt blevet udskrevet til et mere selvstændigt liv. Hvornår i livsforløbet, og hvordan dette skift skete, varierer på tværs af forsorgsgrene. De fleste tidligere børnehjemsbørn har kun været anbragt frem til myndighedsalderen. Psykiatriske patienter har typisk været indlagt flere gange i løbet af deres livsforløb, mens mange anbragte fra åndssvageforsorgens institutioner har levet der permanent frem til den gradvise udflytning til egen bolig og mindre botilbud, som for alvor tog fart i amtsligt regi.

Overgangen fra et mere eller mindre lukket institutionsmiljø til et selvstændigt liv i det omgivende samfund er blevet oplevet meget forskelligt. For nogle har friheden været en stor lettelse, for andre har det været en svær proces at skulle lære at klare sig selv, og mange måtte sande, at selv om de var "sluppet ud", blev institutionen på forskellige måder siddende i kroppen.

Når tidligere anbragte ser tilbage på deres livsforløb i dag fylder tiden som anbragt ofte meget. Mange oplever, at anbringelsen har haft store konsekvenser for det videre liv i forhold til bl.a. uddannelse, arbejde, parforhold og forældreskab. "Danmark skal ikke have lov til at slippe af sted med det – det var simpelthen for dårligt. Det med at dokumentere, hvor sørgeligt og trist det har været, er min motivation for at sidde her og fortælle dig det. Det har en virkning langt ind i min datters og barnebarns liv," siger en af de personer, som har bidraget til projektet.[901]

Flere sidder tilbage med en følelse af uretfærdighed, vrede og afmagt over det, de oplevede under anbringelsen. Nogle kræver, ligesom Landsforeningen Godhavnsdrengene, en officiel undskyldning fra staten, en økonomisk erstatning eller begge dele. Andre ønsker, som de selv formulerer det, "at forsone sig med sit land".[902] For de fleste handler det grundlæggende om, at de ønsker, at deres oplevelser anerkendes, så de kan sætte et punktum og se fremad.

Nogle når efter mange år til en tilstand af accept: "Her i de senere år har jeg fundet en indre ro og har accepteret min trælse barndom og ungdom."[903] For andre er der tale om en langvarig proces uden mål i sigte. "Kan jeg snart slippe det her og så komme videre, eller er det noget, jeg skal leve med resten af mit liv, og hvordan skal jeg så leve med det? Jeg synes sgu snart, det er mange år," fortæller en tidligere anbragt fra et børnehjem.[904]

I de seneste årtier har enkeltpersoner i en række vestlige lande stået frem i medierne med afsløringer om omsorgssvigt og overgreb begået mod dem, mens de var i statens varetægt. Større nationale udredninger har efterfølgende dokumenteret stærkt kritisable forhold. Der er efterfølgende blevet givet officielle undskyldninger fra staten, og i nogle af de nordiske lande er der blevet etableret økonomiske kompensationsordninger.

I den svenske udredning af forholdene på børnehjem er 866 tidligere anbragte bl.a. blevet spurgt om, hvordan anbringelsen har påvirket dem i deres voksne liv. Uden at drage entydige konklusioner peger udredningen på, at tidligere anbragte i højere grad end den samlede befolkning står uden for arbejdsmarkedet og har psykiske og psykosociale problemer i form af bl.a. alkoholmisbrug, selvmordstanker og kriminalitet. En stor andel af de interviewede har desuden givet udtryk for, at de emotionelle svigt har medført de største skader. Hvert interview er blevet afsluttet med spørgsmålet: Hvad var det værste? Og svaret har ofte været: Aldrig at føle sig elsket og ønsket, manglende omsorg og nærhed. Mange har anklaget sig selv for de svigt, de har oplevet og følt, at de ikke fortjente andet. Flere fortæller, at de kæmper med følelser som skam og sorg og har det svært med nære relationer. Andre er kede af, at de ikke har minder, genstande eller fotografier fra deres barndom, at de på den måde er historieløse.[905]

Omsorgssvigt eller overgreb i barndommen og ungdommen har for mange haft konsekvenser langt ind i voksenlivet. Men følgerne er langt fra entydige. Nogle har f.eks. klaret sig igennem hverdagen ved at undgå straf, ved at knytte venskaber eller ved at slå fra sig, ligesom de også efter anbringelsen har klaret sig godt. Den norske nationale udredning peger på, at en af de vigtigste beskyttelsesfaktorer hos tidligere anbragte synes at være, at de selv gjorde noget ved situationen. Det spillede ikke den store rolle, hvad de gjorde, afgørende var det, at de gjorde noget. Den selvoplevede kontrol og tanken om, at det faktisk kunne lade sig gøre at påvirke situationen, bidragede til modstandskraft og håb om en bedre fremtid.[906]

Spørgsmålet om en anbringelses betydning for det videre liv har intet facit. Ingen kan med sikkerhed udtale sig om, hvilken betydning f.eks. manglende kærlighed eller traumatiske oplevelser i barndommen har haft for det voksne menneskes liv. Men fortællingerne kan give et indblik i, hvordan forskellige mennesker har oplevet overgangen til et liv på egne ben, hvordan de har forsøgt at skabe mening og sammenhæng i hændelser og erfaringer, og hvilken rolle de selv tillægger anbringelsen i forhold til deres videre liv.

Hvad har man fået med i rygsækken?

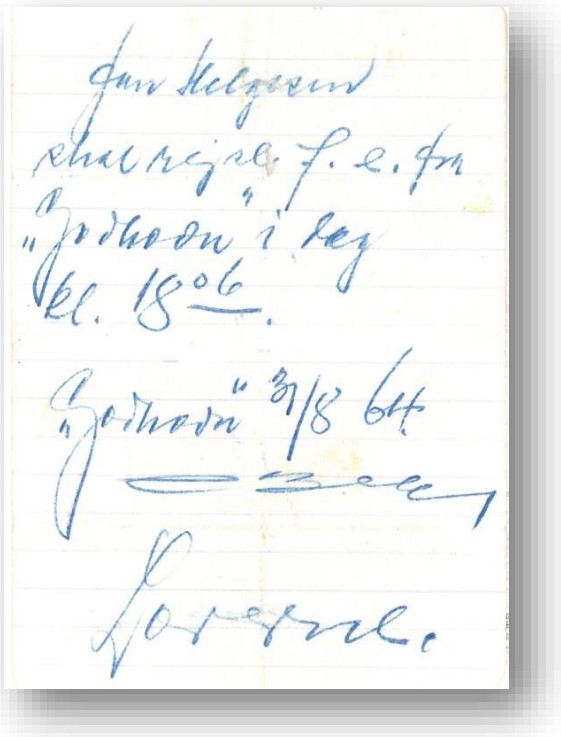

Som 14-årig blev Jan Helgesen udskrevet fra Godhavn Drenge- og Lærlingehjem og fik en lille lap i hånden. Han gemte den, og et halvt århundrede senere fandt han papiret frem og sendte den til Forsorgsmuseet i Svendborg. ”Her er min *Evighedsseddel* fra Godhavn. Den seddel, der er skrevet med rød, er når man bare skal hjem på weekend, og den seddel, der er skrevet med blå, er bare den alle ønsker sig, så pas på den. Kh Jan” På sedlen står der med blå skrift: ”Jan Helgesen skal rejse f.e. (for evigt) fra Godhavn i dag kl. 18.00. Godhavn. 31/8 64. C. Bek. Lærerne.”

Selv om det kunne være en skræmmende tanke pludselig at stå alene i verden, var der mange anbragte børn, der ligesom Jan så frem til den dag, de skulle udskrives fra børnehjemmet. Efter udskrivelsen kunne et nyt liv begynde, og for mange blev det vigtigt at lægge fortiden bag sig og se fremad. Mange beskriver, hvordan de efter anbringelsen, mentalt lagde oplevelserne ned i ”rygsækken”, hvor de senere blev ”glemt”. Oplevelserne fra børnehjemmet var ikke noget, man talte om, hverken blandt venner, på arbejdspladsen eller i ens egen familie. Sådan husker en tidligere børnehjemsdreng fra Børnehjemmet Jakob Michaelsens Minde det: ”Det lugter langt væk af lange gange, sovesale og kolde afvaskninger. Så jeg forstår godt, at mange voksne børnehjemsbørn lægger låg på den historie.”[907]

I de seneste år er der imidlertid mange, som har valgt at grave minderne frem fra rygsækken og konfrontere sig selv og sine omgivelser med barndommens oplevelser. ”Er det nu godt, at du ripper op i historien?” spurgte kæresten til en tidligere børnehjemsdreng ham om, inden han skulle fortælle sin historie til os. Svaret kom uden tøven: ”Ja, for fanden. Det skal ud, og det skal siges højt. De skal vide det, og jeg er ikke flov. (...) Jeg nægter at skamme mig!” Holdningen deles i dag af mange tidligere børnehjemsbørn, mænd og kvinder, der var anbragt på børneforsorgens institutioner i perioden 1945-1980. Stilheden og tabuet er brudt, og flere og flere ønsker at dele deres historie og fortælle om både gode og dårlige minder.

Nogle fortæller overvejende om det positive, de har fået med sig. Søren Wollesen var fra 1969 til 1974 anbragt på børnehjemmet Kildebjerget i Stouby, og han husker perioden som en flowerpowertid med fællessang og guitarspil omkring bålet og fremhæver især barndommens oplevelser i den omkringliggende natur. "Jeg har ikke den mindste tvivl i mit sind: Dé år gav mig fundamentet, hvorpå jeg lever og oplever mit liv. De har sat sig dybe spor i min sjæl, smukke farver i mit sind, og jeg tænker, de lagde grunden til et søgende, refleksivt og eftertænksomt væsen. Når sindet er lidt slidt og sjælen trænger til ro og fordybelse, så vender jeg tilbage til Kildebjerget, skoven og fjorden. Her vandrer jeg blandt høje bøgetræer og lader vindens leg i træernes kroner stemme mit sind. Den lyd, som vinden frembringer i bøgeskovens kroner, er helt fortryllende, den er magisk og dragende for den søgende sjæl. (…) Efter en tid dér – er sjæl og sind restitueret, og det føles som at være født på ny. Glad i låget og høj ved tanken om alt det livet har givet mig, de fantastiske muligheder jeg blev til del, ikke mindst på det sted, begiver jeg mig hjemad – med begejstringens malmstrøm brusende i mine årer, og en uendelig lyst til livet og til de dejlige og smukke oplevelser, det giver mig undervejs."[908]

Andre betoner, hvordan opvæksten på et børnehjem har påvirket det videre livsforløb i en negativ retning, bl.a. i forhold til uddannelse og arbejde. Kurt Petersen kom til Børnehjemmet Jakob Michaelsens Minde ved Skodsborg i 1955 og tilbragte de næste 10 år på institutionen. "Jeg har brugt 8 år af mit liv på at få en god uddannelse i økonomi og international handel, men på grund af min opvækst og de svigt, jeg har oplevet de første år, havde jeg det svært med autoriteter og svært ved at indordne mig organisatorisk. Resultatet er, at jeg har arbejdet langt det meste af mit liv som langturschauffør – et frit liv, hvor jeg har kørt lastbil rundt over det meste af Europa. Her kunne jeg være mig selv uden at skulle stå til ansvar for alt muligt mellem himmel og jord. I dag er jeg klogere, men er nu 61 år, og det er nok en kende for sent at ændre på tingene. De sidste 10 til 15 år har jeg spekuleret meget over mit liv og baggrunden for, at det er gået, som det nu er, og det er min faste overbevisning, at 'konkurrencen' med 60 andre børn – om at få opmærksomhed og kærlighed – har ført til, at jeg ikke har kunnet forvalte mit voksenliv på en måde, så jeg kunne få gavn af min uddannelse. Sammenlignet med mange af min 'søskende' fra JMM har jeg dog været heldig. En stor del af dem, som jeg er vokset op med, er døde en tidlig død grundet forskellige former for sygdom og misbrug. Det gør mig altid ked af det, når jeg tænker på alle de liv, som er spildt på grund af svigt i de vigtigste år af livet – barndommen."

Kurt oplever dog også, at han har fået noget værdifuldt med sig. I foreningen Jakob Michaelsens Minde for tidligere børnehjemsbørn holder Kurt kontakt med de gamle kammerater fra

børnehjemmet. ”Vi mødes minimum én gang om året på JMM, til socialt samvær og udveksling af minder. Vi er p.t. omkring 150 medlemmer. Det fortæller jo også lidt om de bånd, der trods alt skabes mellem ligestillede.”[909]

Et centralt tema i mange beretninger fra tidligere anbragte på børnehjem handler om følgerne af en opvækst med manglende omsorg og kærlighed. Erik Wolfgang Nielsen var anbragt på Børnehjemmet Schuberts Minde i perioden 1963-1970, og når han i dag sidder og tænker tilbage på sin egen anbringelse, har han følgende betragtninger: ”Det at være børnehjemsunge er en lang proces. Det er jo først som myndig, du skal ud og hente de billeder, du ikke fik ind på nethinden ved at være på børnehjem. Det er først der, man skal ud og lære, hvad sikkerhed, tryghed og vigtigst, kærlighed er, og det har været det lange seje træk, for det handler om tilliden til og troen på at være elsket og afholdt. (…) Vi børnehjemsunger er en gruppe, der er blevet for hurtigt voksne, og i kraft af søgen efter den sande og ærlige kærlighed har man været ude i det helt forvildede og haft mange nederlag, inden man finder på plads.” Samtidig handler mange historierne også om en vilje til at komme videre i livet på trods. Det gælder også for Erik. ”Heldigvis, så har man lært at overleve, og det gode vejer tungest. Når alt kommer til alt, så er livet herligt. Man skal gøre op med fortiden, for at kunne leve i nuet og dermed skue fremtiden, og det er man heldigvis selv herre over.”[910]

Hvor meget minderne fra børnehjemmet fylder i de videre liv er forskellig fra person til person, og flere fortæller også, at oplevelser og følelser fra barndommen i perioder kan være langt væk, for så pludselig i nye livssituationer at blive meget nærværende. Det fortæller Robert om. Han var syv år gammel, da han i 1970 sammen med sin bror blev anbragt på Asserbohus Kostskole. Kort tid efter blev han sendt videre til Roskilde Hvile Optagelseshjem. Fra den første dag forsvandt han ind i en indre verden, ensom og uden kontakt med omgivelserne. Mange år senere efter udskrivningen, og efter at han selv havde stiftet familie, kom de ubehagelige oplevelser fra børnehjemmet på ny op til overfladen. Det skete på det tidspunkt, hvor hans egne børn var blevet syv år gamle, samme alder, som da han selv blev anbragt. ”Det var meget svært at se mine børn, da de var omkring syv år gamle. Så kunne jeg jo se, hvor harmløst et barn er. (…) Jeg kigger ind i det der lille vidunderlige barnesind og tænker: Hvordan i al verden kunne de gøre det?” Da Roberts børn var ca. fire år ældre, forsvandt følelsen ligeså pludseligt, som den var kommet. I dag er han omkring de 50 år. Igennem hele sit liv har han jagtet succesen og været ”intens” i alt, hvad han har foretaget sig, for som han siger: ”De skal ikke vinde to gange.” Men de sidste år er følelserne kommet igen, og han er begyndt at opleve en manglende livslyst. ”Jeg er ikke selv i tvivl om, at min manglende livslyst stammer fra de fire år, hvor jeg var anbragt, det er jeg helt overbevist om.” Hans

egen bror har ikke de samme negative følelser om deres fælles anbringelse, og det plager Robert. "Han er selvfornægter i den grad, og det gør ondt på mig at se."[911]

Mange har sent i livet stillet sig selv det svære spørgsmål: "Hvordan gik det så?" Sådan var det også for Jane Madsen, da hun i foråret 2012 i en alder af 64 år så tilbage på sin opvækst og livet som voksen. "Jeg har den alder, hvor jeg også ser tilbage og tænker: 'Det liv jeg har haft, er det hvad jeg drømte om, eller har jeg bare overlevet?'."[912] Tolkningerne af, hvordan en opvækst på børnehjem har påvirket det videre liv, er vidt forskellige. Nogle føler, at børnehjemmet på mange måder har rustet dem til det videre liv, andre at opvæksten på institutionen har ødelagt deres liv. Nogle mener, at de har klaret sig godt, fordi de har mødt personer, som har gjort en vigtig forskel for dem. Andre fortæller, hvordan de ved egen kraft har fundet deres vej gennem tilværelsen. For Jens Bresswendorff-Madsen, som i perioden 1955-1956 var anbragt på børnehjemmet Kana ved Slangerup og i perioden 1956-1960 på Barnets hus i Munkerup, har meget i livet været et spørgsmål om tilfældigheder. Faren blev kørt ned af en spritbilist, mens moren var gravid med det femte barn, og børneværnet anbragte Jens på et børnehjem sammen med hans tre brødre, allerede inden faren blev begravet. For ca. 20 år siden begyndte han at tale om sine oplevelser. "Det var kun til meget få. I dag skammer jeg mig ikke mere, men fortæller gerne om de 10 ud af 14 år, hvor jeg var anbragt på forskellige børnehjem. Jeg, som man regnede med ville ende som en velskabt taber, klarede sig igennem. (…) Jeg har været mere end heldig. Heldig fordi skæbnen, efter jeg blev voksen, har tilsmilet mig. At være opvokset på et børnehjem er en tung byrde at bære rundt på, og ens dannelse som menneske kikser allerede på et meget tidligt tidspunkt. Flere taber kampen. At jeg tilsyneladende har klaret mig OK er ikke ensbetydende med, at jeg kunne løsrive mig af min fortid. Nej, det kan ingen, men man kan lære sig at leve med byrden og afsavnet. Jeg takker ingen for, at det er gået mig godt, æren for det er heller ikke min egen, men tilfældigheder. Nogen vil kalde det for, at jeg har haft en skytsengel, hvad ved jeg?"[913]

"Men det med Sct. Hans, det er så flovt"

For mange, som har været indlagt på psykiatriske hospitaler, har der været tale om en afgrænset periode af livet. Andre har været inde og ude af hospitaler mange gange, mens nogle har levet det meste af livet med en tilknytning til det psykiatriske system.

Et gennemgående tema i beretningerne om indlæggelser af kortere varighed er, at oplevelserne efterfølgende forbindes med noget skamfuldt og bliver omgæret af tabu. Ulla kom til

verden i 1948 i et fattigt hjem i Københavns nordvestkvarter. Hun havde en barsk barndom og voksede op i et hjem, hvor hun aldrig følte sig ønsket og ofte var overladt til sig selv. I 1965 mødte hun en mand, der ifølge Ulla selv, blev hendes skæbne. De blev kærester, men et par år senere begik han selvmord og udåndede i hendes arme. Herefter havde Ulla flere selvmordforsøg og indlæggelser på Sct. Hans Hospital – den sidste i 1969, hvor Ulla fik beskeden: "Vi ved ikke, hvad du fejler, men vi vil gerne give dig førtidspension, som du kan bruge som studiestøtte." Ulla tog imod tilbuddet og har ikke været indlagt siden.

Selv om oplevelserne fra slutningen af 1960'erne har fulgt hende igennem hele livet, har Ulla forsøgt at lægge låg på sine oplevelser, især af hensyn til sine børn. "Jeg har sommetider rørt ved, at jeg har haft en svær ungdom. (…) Men det med Sct. Hans det er så flovt, (…) at jeg blev gemt væk, og at jeg forsøgte at tage mit liv (…). Jeg har bedt mine søskende så mindeligt om, at de ikke fortæller mine børn det. (…) Hvorfor skal de høre om det? Det er ligesom, hvis deres mor havde været forbryder, det skal de ikke høre om. De skal høre det gode." Hos Ulla ligger også en evig frygt for, at hendes børn skal blive "inspireret" til selv at forsøge at begå selvmord ligesom deres mor.[914]

For Erling forholder det sig anderledes. Han har siden ungdommen været indlagt på psykiatriske hospitaler gentagne gange. Hospitalerne har igen og igen været en redningsplanke, og livet som psykiatrisk patient er blevet hans liv. Erling blev født i 1950 og voksede op i en omsorgsfuld familie i jævne kår. Han husker barndommen som en "vidunderlig tid", men da han var ti år, flyttede familien, og han kom i en ny skole: "Det var der, jeg begyndte at få nerver." Erling blev de følgende år mere og mere nervøs, men det var først, da han blev kasseret som soldat, at han hørte begrebet "psykisk syg". Erling tænkte: "Hvad er det, kan du ikke lige forklare det? Jeg gik hele tiden rundt og var ked af det. 'Hvad er der galt med dig', tænkte jeg. Jeg følte mig anderledes, og det var næsten alle steder."

Erling blev indlagt første gang i 1971 efter et selvmordsforsøg. I de følgende år klarede han sig med nød og næppe med sine forældres hjælp. Han var elev i en købmandsforretning, og siden fik han arbejde forskellige steder, bl.a. på et bryggeri. Erling beskriver sig selv som delvist dranker i den periode, men det var ikke altid, at alkohol kunne dulme nerverne: "Jeg har haft 1000 kroner på lommen, og købmanden lå lige overfor, men jeg turde ikke gå udenfor, så jeg drak et glas vand, så kom min mor engang imellem og lavede frikadeller til fryseren, men de blev hurtigt spist."

Hver gang nerverne fik overtaget, blev Erling indlagt. Han har været indlagt over 50 gange på både åbne og lukkede afdelinger. Sidste gang, Erling var indlagt, var for tre år siden, hvor han

satte ild til sin seng. ”Jeg forsøgte simpelthen at gøre en ende på det.” Erling lå i koma og respirator i to en halv måned. Hospitalet har for Erling været livsvigtig: ”Jeg har ikke haft andre steder, jeg var nødt til at få noget behandling,” siger han. I dag bor Erling på et socialpsykiatrisk botilbud.

Erling har en følelse af, at han aldrig fik muligheden for at leve et almindeligt liv. ”Jeg blev jo aldrig gift eller fik børn. De regnede mig ikke for meget rent ud sagt, det var, som om de var i første division, og jeg var i fjerde division mindst.” Når Erling blev udskrevet, var det ofte med en følelse af afmagt, og før han i 1978 fik pension, har han lidt mange nederlag på forskellige arbejdspladser: ”Jeg vidste, jeg kom tilbage igen. Jeg frygtede det, der kom i fremtiden, hvad de andre ville sige: ’Du er en taber’.”

I dag har Erling accepteret sin skæbne og det liv, der blev hans: ”Jeg har tidligere været meget mere kritisk, men jeg tager det som en oplevelse, det er mit liv at være psykisk syg, det kan jeg ikke lave om på.” Nu håber Erling bare, at han kan have det godt, de sidste år han lever. ”Spåkonen, Peter Bellis svigermor, hun har sagt: ’Du får nok et broget liv, og du bliver nok 86 år.’ Jeg har haft et broget liv, og hvis jeg bliver 86 år, bliver jeg glad. Hvis jeg skal et sted hen, så vil jeg gerne hen på hospitalet igen, til afdelingen for de gamle på Oringe, så jeg kan slutte af dernede.”[915]

Behovet for at kende sandheden om sin historie, sætte punktum og komme videre, kan også fylde meget for mennesker, som har været indlagt på psykiatriske hospitaler. Kirsten Elgaard blev født i 1946 og voksede op på landet med sine forældre og en søster. Hun beskriver sig selv som en frygtsom og grædende pige, som gennem barndommen fik mange tæsk og megen skældud. ”Jeg husker, at jeg instinktivt følte, at mine forældre gerne ville af med mig.” Kirsten overhørte ofte samtaler mellem forældrene, som handlede om, hvor belastende hendes evige hyleri var, og hvad naboerne mon tænkte. På et tidspunkt begyndte Kirstens mor at tale om et nyoprettet børnepsykiatrisk hospital. Kirsten oplevede, at de gerne vil have hende indlagt for at blive fri for hende, men også så omverdenen kunne se, at det ikke var dem, der var noget i vejen med. Forældrene henvendte sig hyppigt til den praktiserende læge med deres ønske, og i 1959 blev Kirsten indlagt på Børnepsykiatrisk Hospital i Risskov. Dette skulle blive den første af tre indlæggelser. Kirsten fortæller, at alle indlæggelserne er sket imod hendes egen vilje og på baggrund af en aftale mellem familien og det psykiatriske system, eller som Kirsten udtrykker det: ”På vegne af andres ønsker og behov.”[916] Måske pga. oplevelsernes karakter er det blevet vigtig for Kirsten at få indsigt i sine journaler. Ikke mindst for at bevise, at det ikke var hende, der var noget galt med, men derimod hendes familie. Det er en kamp, hun stadig kæmper, for ikke alle papirer er lige nemme at få aktindsigt i. Kirsten har en mistanke om, at papirerne bliver holdt tilbage af

hensyn til de familiemedlemmer, der havde en vigtig rolle i hendes indlæggelse, og som stadigvæk lever i dag. Dybt i hende, og det er næsten det værste, fortæller Kirsten, ligger en evig frygt for at skulle blive indlagt igen, for at man ikke vil tro på hende, og for at oplysningerne i de gamle pairer skal forfølge hende, til hun dør.[917]

"Det bestemmer du da selv"

Oplevelserne med at komme ud og skulle klare sig selv varierer meget blandt tidligere anbragte under åndssvageforsorgens institutioner. Astrid Jespersen beskriver udslusningen fra institution til egen bolig som en overgang fra et liv som fange til et liv som frit menneske. Astrid blev født den 21. februar i 1937 og kom til Ribelund i 1949. Det første, Astrid fortæller om Ribelund, er, at hun en gang kravlede ud ad et kældervindue. Hun gik hen til porten, hvor vægteren sad og sov, så gik hun tilbage og kravlede ind ad vinduet igen. I Astrids fortælling beskrives Ribelund som et fængsel. Hun husker, at der var en mur rundt om hele området. Det lykkedes flere af mændene at komme over hegnet, men kvinderne kunne ikke komme over i kjole, fortæller hun. Der var også hegn hele vejen rundt om haverne. "Så kunne man gå derinde i hønsehuset og spille idiot. Vi kom kun ud og gå i flok, to og to, som i en børnehave. Det var der ikke noget ved, det er godt, det er forbi, den anden dag var jeg helt ude at gå til Tangevej." Astrid fortæller, at hun tit går lange ture på egen hånd, det er noget, hun sætter pris på.

I 1976 blev Astrid flyttet til Nørrelund, en ny afdeling under Ribelund, hvor der var lidt mere frihed, og hvor beboerne skulle lære at klare de praktiske ting i hverdagen selv. Men der er ingen tvivl hos Astrid om, hvornår hun begyndte at bestemme selv. Det var, da hun kom helt væk fra Ribelund. Det skete i 1977, hvor hun flyttede ind i et botilbud sammen med andre fra den gamle institution, og hvor de for første gang skulle klare sig uden døgnvagt. I dag nyder Astrid sin pensionisttilværelse i en treværelses lejlighed midt i Ribe, hvor hun bor alene, med støtte fra en hjemmevejleder, der kommer et par gange om ugen. På væggene hænger der mange billeder af kongefamilien og Hansi Hinterseer, hun har sine egne ting, og der er orden i dem. I klædeskabet, ligger tøjet sirligt på hylderne. Astrid er glad for at bo alene. En kæreste drømmer hun ikke om. "Nej, de roder jo, det er ikke alle, der har orden i sagerne."[918]

I andre fortællinger står overgangen fra livet på institution til eget værelse som en svær tid. Ib Pedersen kom første gang til Vodskov som dreng i 1949, og da han flyttede derfra i 1968, havde han ikke mange personlige ting med sig til det lejede værelse. Han havde boet på sovesale med syv

andre anbragte hele sin opvækst, hvor de få ejendele, der var hans, enten var forsvundet eller blevet fælleseje. ”Dengang jeg så flyttede ud, så fik jeg tøjet med fra dengang, jeg kom til Vodskov som syvårig. De havde gemt det på depotet, men det kunne jeg jo hverken helt eller halvt passe. Jeg sagde: ’Hold da op mand, hvad er det for noget?’ Jeg havde det tøj, jeg stod og gik i, og så det tøj, som jeg hverken kunne passe helt eller halvt. Du har intet. Hverken møbler eller noget som helst.”

Ib flyttede i første omgang ind på et kælderværelse i Frydendahl. ”Du kunne se lige ud på vejen, hvem der kom og gik, det var altså ikke altid lige sjovt, der boede jeg i 4 år.” Så fandt socialrådgiveren en et-værelses lejlighed. ”Der skete så meget, jeg ikke kunne lide. Der var tyverier, politiet rendte hele tiden rundt på svalegangen.” Derfra flyttede Ib rundt til andre lejligheder. I dag får han hjemmehjælp nogle gange i løbet af ugen.

Ib understreger flere gange i interviewet, at de første år alene var meget svære. ”Det var grimt lige det første stykke tid.” Han fortalte ikke sine naboer, at han var vokset op på anstalten i Vodskov. Han talte i det hele taget ikke rigtig med dem. Han følte sig alene. Heldigvis kom han stadig på Vodskov i hverdagen, hvor han arbejdede på et beskyttet værksted og spillede i bandet ”Stråmændene”. Men aftenerne og weekenderne var hårde. Det var også svært pludselig selv at skulle tage stilling til tingene. ”Jeg spørger stadig den dag i dag om lov. Jeg ved ikke, om jeg nogensinde kommer over det. Det er ikke altid lige, de svarer mig.” Nogle gange kan det føles, som om personalet er ligeglade. ”En dag fik jeg den der stukket i snotten: ’Det bestemmer du da selv.’ Da blev jeg ked af det. Jeg havde forventet, de ville give mig lov. Jeg var jo ikke vant til det der. Det var ikke det svar, jeg havde ventet.”

Med årene vænnede Ib sig til at bo alene, men han havde også en periode, hvor han var lidt utryg ved at være i området omkring den gamle institution, ”fordi nu var jeg blevet alene, og så blev jeg bange for, at de ville komme hen til mig og sige, at jeg skulle tilbage igen.”

I dag ved han, at der ikke er nogen, der kommer og tager ham tilbage. Til gengæld føler han en stærk tilknytning til Vodskov, også selv om det langt fra er alle minder derfra, som er positive. ”Jeg har det sådan; min musiske karriere, den startede jo deroppe, og hvis jeg bliver syg og falder om, lad os nu sige, at jeg dør, så vil jeg begraves i Vodskov. Det er her alle mine kammerater er – dem jeg har kendt, lige siden jeg var barn.”[919]

Gunhild Lyvings historie handler om at flytte fra en stor institution til et mindre botilbud, og om at institutionen kan blive siddende i kroppen mange år efter udflytningen. Ikke alle kom ud i egen bolig. Gunhild, som havde en dom, blev i 1990 udsluset til et botilbud. På det tidspunkt var

hun blevet flyttet 32 gange uden at blive spurgt. Derfor blev hun lovet, at det var sidste gang, hun skulle flytte, med mindre hun selv ønskede det.

Gunhild blev født i 1946. På grund af et talehandicap kom hun i 1954 på Statens Institut for Talelidende og derefter ind under åndssvageforsorgen. ”Gunhild har været meget udadreagerende og selvdestruktiv, fordi hun ikke er blevet forstået,” fortæller hendes kontaktperson Charlotte. Gunhild har svært ved at få ordene frem, men hun lytter meget opmærksomt og korrigerer Charlotte, hvis hun har en anden opfattelse. En tidligere kontaktperson har skrevet Gunhilds historie på baggrund af Gunhilds journal og erindringer. Beretningen hedder *Gunhilds bog*. [920] Her står der, at Gunhild i løbet af 1960’erne rokkede og trak sine raske tænder ud, stak glasskår ind i ørerne, fremprovokerede næseblod, slog næverne gennem ruderne. Citaterne fra hendes journal tegner et billede af, at institutionens løsning på hendes adfærd i store træk har været medicin, spændetrøjer og muffer. Og så er hun talrige gange blevet flyttet til den lukkede afdeling og tilbage igen, når der var pladsmangel. Hun blev også i perioder overført til Rødbygård, Behandlingscentret i Næstved eller det psykiatriske hospital i Vordingborg. I 1971 fik Gunhild en dom for at stikke en saks i en medarbejder, som hun ellers godt kunne lide. Hun blev dømt til anbringelse på åndssvagehospital, men da hun allerede var på en lukket afdeling under åndssvageforsorgen, betød dommen ikke noget, ud over at hun fik en tilsynsværge. Hun blev dømt til det liv, hun allerede havde.

Halsebyvænge, som ligger uden for Korsør, blev oprettet i 1990 som et botilbud for domfældte udviklingshæmmede, og i løbet af de første år var der stadig mange voldsomme episoder. Men i *Gunhilds bog* beskrives det, hvordan hun begyndte at falde til ro efter fastholdelse og ”en snak på værelset”. I lang tid skulle hun selv betale for de ting, hun ødelagde eller stjal, og hun bruger mange af sine penge på ruder, porcelæn og ting, hun havde taget i køkkenet. Men langsomt fik hun det bedre. Charlotte siger, at Gunhild stadig kan blive meget ked af det. Nogle gange kradser hun sig på benet, men hun skader slet ikke sig selv som tidligere. I dag kunne hun heller aldrig finde på at overfalde personalet.

Om den første tid efter Halsebyvænge åbnede, fortæller Charlotte, at tingene hele tiden forsvandt fra køkkenskabene. Gunhild og de andre beboere, som kom fra Andersvænge, havde været vant til, at tingene var låst af, så nu var det derfor fristende for dem at tage folie og andre ting fra skuffer og skabe og gemme dem på værelset. Charlotte siger, at det stadig den dag i dag er kendetegnende for de ældre beboere, at de er meget optagede af at låse deres ting inde. De er tit bange for, at ting eller mad skal blive taget fra dem. Det er også karakteristisk for flere af de ældre

beboere fra Andersvænge, at de ikke har de samme personlige grænser eller hæmninger, som de yngre, der er vokset op hos deres forældre, i forhold til f.eks. at gå på toilettet eller tage bad i andres påsyn.

Gunhild og Charlotte viser rundt på Halsebyvænge, der er bygget som en klynge parcelhuse i røde mursten. Beboerne har deres eget værelse og deler bad, køkken og stue med tre andre. Køkkenet er funktionelt, upersonligt, der er to skabe med lås på til knive og sakse. Der er linoleumsgulv, og ingen tager skoene af, når de går ind og ud. Dørene ind til beboernes værelser kan låses. Beboerne har deres egen nøgle, men for nemheds skyld, er det mest personalet, der låser op. Gunhild får udleveret en pakke cigaretter og går ind på sit værelse for at ryge. Værelset er ca. 16 kvadratmeter. Hun peger på billedet fra sin afskedsfest på sit sidste arbejde, på sit fjernsyn og på Harry- og Solvej-dukkerne. Hun har en hel samling. Nogle er meget store. Der er særligt to, som hun er meget glad for, og som ligger i hendes seng. Hun sætter sig i stolen for at ryge en cigaret med Harry på skødet, retter på dukkens hår. Dukkens øjne er slidt blanke. På døren står der en instruks til det øvrige personale om de daglige rutiner skrevet af primærpersonen Charlotte. Inden Gunhild går, lægger hun Harry under sin dyne.

Halsebyvænge, som i 1990'erne var et nyt alternativ til Andersvænge, fremstår i dag lidt forældet med de små værelser. Men på den anden side af vejen er kommunen i gang med at bygge nye boliger. Når de er færdige, skal Gunhild have en ny lejlighed med eget bad og toilet, men også mulighed for at være sammen med de andre i fælles køkken og stue. Gunhild glæder sig og sparer op til nye møbler. Charlotte fortæller, at det på et tidspunkt kom på tale, at Gunhild skulle flytte ind i sin egen lejlighed i Korsør, men hun sprang fra i sidste øjeblik. Gunhild syntes alligevel, at det var for stort et skridt at bo helt alene.[921]

Mellem to verdener

Mange beretninger om anbringelser på kostskoler for døve og blinde berører den svære overgang fra den beskyttede verden på skolen til et selvstændigt liv i det omgivende samfund, hvor man ikke længere er "ligesom de andre". For mange blev kammeraterne fra skolen et vigtigt holdepunkt i livet efter. Flere meldte sig ind i foreninger, hvor de kunne møde andre døve og blinde, tage på udflugter sammen og kommunikere frit, uden at skulle tilpasse sig. Andre havde et ønske om at blande sig og blive en ligeværdig del af den "normale verden". For flere var overgangen karakteriseret ved mange overvejelser over, hvor man hørte til.

For Hans Olaf Hauch, der var født i 1950 og tidligt erklæret tunghør i meget høj grad, blev det en langvarig proces. Hans Olaf havde lært at tale og kunne derfor i modsætning til mange andre af hans døve kammerater fra Nyborgskolen og Fredericiaskolen manøvrere i begge verdener. Men han følte sig splittet. Hvilken verden tilhørte han, de døves eller de hørendes? Hver weekend kørte han, til sine forældres store forundring, rundt i hele landet for at besøge kammeraterne. Forældrene forstod ikke hans længsel, og Hans Olaf fortæller, at han følte en dyb splittelse mellem de hørendes og de døves verden, mellem familien på den ene side og vennerne på den anden. Splittelsen var så svær at bære, at han en dag i 1970 i stærk deprimeret tilstand, var gået en tur med familiens hund i retning mod åen med intentionen om at begå selvmord. Da han nærmede sig åbrinken, trak hunden ham pludselig i den modsatte retning, og han "vågnede" op. Herefter tog Hans Olaf et endegyldigt valg: "Jeg tilhører de døves verden, jeg passer ikke ind i de hørendes verden!"[922]

Henning Eriksens beretning om den første tid alene handler om at mestre hverdagens praktiske udfordringer, men også om at komme fra et lukket minoritetssamfund og ud i samfundet med et ønske om at blande sig med seende. Den 1. juli 1960 blev Henning udskrevet fra Institut for Blinde og Svagsynede efter at have været under blindeforsorgen i ti år. "Fra nu af måtte jeg klare mig selv."

I den første tid alene blev det meget tydeligt, hvor mange praktiske ting i hverdagen, instituttet før havde stået for. "Der var så meget, jeg ikke vidste. Der var så meget, jeg aldrig havde fået lært." Hvordan skulle han f.eks. få noget at spise? Henning havde aldrig lært at lave mad, så her blev "Kvindernes Alkoholfri Restaurant" en redning. "Så var der tøjvask. Det havde jeg absolut ingen forstand på. Det var der altid nogen, der havde gjort for mig. Jeg fandt da også hurtigt et indleveringssted, hvor jeg kunne aflevere mit snavsetøj og senere hente det, nyvasket og strøget. Det var tider dengang, da det endnu var muligt at få vasket for en overkommelig pris." De praktiske ting blev efterhånden overvundet. "Jeg nød det hver gang, jeg fandt ud af at løse endnu en opgave."

Med sig fra instituttet havde Henning en flot præliminæreksamen, men ikke noget at bruge den til. Holdningen i tiden var, at blinde, der søgte videregående uddannelse, let ville havne som et ubeskæftiget proletariat, hvilket ingen kunne være tjent med. Så Henning nøjedes med en tremåneders uddannelse som telefonist og blev derefter arbejdsløs i tre år, hvor han levede af invaliderente. Det var svært for Henning at forlige sig med ledigheden. "I den situation var det meget let at blive bekræftet i den antagelse, som alle dem, jeg kendte, gik rundt med, at vi på grund af vort synshandicap ingen værdi havde. Alle, jeg kendte, var blinde, ligesom jeg selv var."

Også det snævre miljø begyndte at udgøre et problem for Henning, som følte sig stadig mere alene og isoleret. ”De seende havde vi ingen omgang med. Vi regnede heller ikke med, at de ville være interesseret i at omgås blinde. Vi var nok så indbildske, at vi troede, de seende bevidst undgik os. Når en blind havde fået en uheldig behandling af en seende, så spredtes historien blandt os hurtigt. Vi tog den til os. Den beviste jo bare alt det, vi i forvejen troede.” Henning kendte ikke andre end den lille gruppe af blinde fra Instituttet for Blinde og Svagsynede. ”Jeg satte mig derfor ofte ned i kontorstuen på Instituttet især om formiddagen.”

Henning ville gerne træffe unge seende og tænkte meget på hvordan. Han meldte sig ind i en politisk ungdomsforening. ”Så skulle min lykke jo være gjort. Det var den bare slet ikke. Jeg kom der aldrig. Jeg turde ikke gå derned, da det kom til stykket.”

Men fra 1962 begyndte det at gå fremad. Henning blev del af et større netværk af blinde, hvor han mødte nye mennesker, og netværket skaffede ham også en halvdagsstilling i Matrikeldirektoratet. Dette gav ham efterfølgende en halvdagsstilling i Statens Ligningsdirektorat. ”Den blev hurtigt konverteret til en fuldtidsstilling med løn efter statens overenskomst med HK, da den ene af de seende telefonister, der var ansat der, gik på barsel og derefter ønskede at gå ned på halv tid. Så havde jeg nået det største mål, jeg havde for mit liv. Det var jo ikke særlig ambitiøse drømme, vi unge blinde havde dengang.”

Henning havde fået mere mod på livet: ”Nu begyndte jeg at få mere luksuriøse ønsker. Jeg ville gerne prøve at måle mig med seende.” Henning begynde på aftenskole, men det gav ikke ret meget udbytte socialt set. ”Vi mødte op, når undervisningen begyndte, gik hver til sit, når den sluttede og talte helst med læreren i pausen.” Til gengæld blev et sommerkursus på Bornholms Højskole en stor succes. ”Ikke nok med at jeg sagtens kunne følge undervisningen. Det havde jeg nu også ventet med mine erfaringer fra aftenhøjskolen in mente, men jeg oplevede måske for første gang i mit voksne liv, at jeg af mine seende kammerater på holdet som en selvfølge blev regnet som ligeværdig med dem. Det var en pragtfuld oplevelse, som jeg lige skulle vænne mig til.” Succesen blev fulgt op af et højskoleophold på Esbjerg Arbejderhøjskole vinteren 1966-1967. ”Jeg lærte meget på den skole, men det væsentligste udbytte for mig blev dog, at jeg under dette ophold helt slap af med mine mindreværdskomplekser, fordi jeg var blind. Jeg fik mig endelig frigjort fra mine institutionsophold.”[923]

”Vi var altid gode til at passe på hinanden”

Jørgen Brohus’ erindringer fra forsorgshjem 1975-2006[924]

Jørgen
(Forsorgsmuseet)

”Vi var altid gode til at passe på hinanden. Når vi eksempelvis kom ind på et forsorgshjem, var du helt sikker på at få en pakke tobak og noget Rizla papir, sådan var det,” fortæller Jørgen. ”Der var altid en, der gjorde det!”

”Jeg var for tørstig!”

Der er ikke mange øjenvidner tilbage, der med egne ord kan fortælle om deres oplevelser på landets arbejdsanstalter og forsorgshjem i perioden 1945-1980. Et hårdt liv på landevejen, misbrug og en høj alder har sorteret de fleste fra. ”Havde I dog bare ringet for 10 år siden, i dag er der ikke flere tilbage,” sådan lyder svaret som regel, når vi har kontaktet landets forsorgshjem og efterspørger øjenvidner.

Jørgen er en af de sidste. Jeg har fundet frem til ham med hjælp fra SAND – de hjemløses landsorganisation. Jørgen var ung, kun 22 år i 1975, da han for første gang satte sine ben på Ribe Amts Forsorgshjem ved Esbjerg. ”Der var kun en håndfuld, der havde samme alder som mig,” husker Jørgen tilbage. Senere fulgte flere ophold på bl.a. St. Dannesbo i Bellinge, Skovvang i Holstebro, Hopstrup i Haderslev, Overmarksgården i Kolding, Sundholm i København og Viborg Amts Forsorgshjem i Viborg. Det sidste sted Jørgen boede var Ågården i Odense i perioden 2006-2008. ”Det er faktisk nemmere at nævne de steder, jeg ikke har boet,” konstaterer Jørgen med et smil. Jørgen er ikke længere hjemløs ”Han har slået sig ned,” som man siger. Han savner stadigvæk vennerne fra landevejen og ikke mindst livsstilen, men hans krop kan ikke klare mere. Han har fået KOL og en utvetydig advarsel fra sit læge – stop med at gå på landevejen eller dø!

Jørgen bor i et lille etplansrækkehus i Fåborg sammen med sin kæreste. Jørgen tager smilende imod ved døren stående ved siden er et nyplantet og meget velholdt blomsterbed. Det er første gang, Jørgen har haft en have, og han starter med at vise mig rundt, imens han fortæller og prøver at huske navnene på de forskellige planter. Han ruller rutineret en smøg mellem sine grove fingre og begynder at ryge. ”Det er ikke noget lægen anbefaler,” hvisker Jørgen til mig og forsætter lidt højere ”Men jeg får voldsomme abstinenser, hver gang jeg har forsøgt at kvitte smøgerne.” Da vi træder ind i gangen, bliver vi mødt af duften fra af den ”Søren Ryge kringle”, som Jørgens kæreste netop har taget ud af ovnen. ”Den skulle være så god,” siger hun, imens vi hilser på hinanden. Jørgen viser vej ind i stuen, imens han henvender sig til sin kæreste: ”Vi sætter os ind ved spisebordet, Mutti.” Svaret kommer prompte tilbage fra køkkenet: ”Okay Søde, så sætter jeg mig i sofaen.”

Væguret tikker fra hjørnet i stuen og imens kringlen bliver skåret ud, viser jeg Jørgen en række genstande, jeg har med i en lille kasse. Det er museumsgenstande, og de stammer alle fra danske arbejdsanstalter og forsorgshjem. Selv har Jørgen ikke mange genstande fra sine mange år på landevejen; kun sit kørekort. ”Jeg har rejst med min bærepose – intet andet.” Jeg viser ham en

række fotos, lidt værktøj og en blå spritflaske fra De Danske Spritfabrikker – i folkemunde kaldet ”Eifeltårnet”. Flasken vækker minder hos Jørgen.”Den kender jeg godt, det kunne vi blive nødt til at drikke. Det var billigst. Der er sgu ikke noget sprit, der er godt. Det er alt for hårdt for halsen og maven og hele kroppen. Og så stinker det, når du er på toilet, det skal jeg love dig for. Det kommer også ud af porerne. Man kan altid lugte, hvor en spritter har overnattet. Jeg har fået min portion af det der. Jeg har også været syg af det. Det er også det, der er skyld i, at mit ben i dag bliver følelsesløst. Lad mig hellere få noget billigt syntetisk kirsebærvin skyllet ned med bjørnebryg.” ”Føj for satan,” udbryder Mutti ovre fra sofaen. ”Ja, men der er effektivt,” svarer Jørgen hurtigt tilbage. Som gruppe var spritterne på retræte i midten af 1970’erne, men selve spritten var noget alle kendte til, forklarer Jørgen mig. ”Hvis alt gik galt, havde vi spritten, men det var stærke sager. Man var nødt til at drikke det, hvis man vågnede op med kraftige abstinenser om morgenen.”

Jørgens liv har været omtumlet, og det er svært for ham at holde rede på kronologien i hans egen fortælling; men flere detaljer står lysende klart. Livet på landevejen har ført ham rundt i hele landet, på forsorgshjem, herberger og pensionater. Han har rejst alene og sammen med andre altid på udkig efter det næste sted at overnatte, den næste flaske eller den næste fidus. Jørgen kommer i tanke om de mange personligheder, han har mødt på landevejen og begynder at remse op: ”Der var Bulldozeren, Børge Brændevin, Henry Solskin, Klovnen, Abekatten, Banjo Per, Stifinderen og Vaskekonen.” Imens vi taler, kigger Jørgen engang imellem ud af vinduet nærmest drømmende, fornemmer jeg. Landevejen, kammeraterne og det spirende forår lokker. Jørgen tager en bid af kringlen og begynder at fortælle:

”Jeg blev født i Horsens i en lille lejlighed over værtshuset Melson. Jeg havde en fordrukken far og en god mor. (…) Jeg har intet godt at sige om den første tid.” Hjemmet var præget af vold og misbrug, og ingen var fredede, når faderen kom fuld hjem om aftenen. Som den ældste i en søskendeflok på seks, droppede Jørgen allerede ud af skolen i 1966 og begyndte som bydreng i den lokale slagterforretning. Efter en række andre småjobs begyndte han at arbejde på en møbelfabrik, hvor han for første gang i sit liv kom til at tjene rigtigt gode penge. Det blev et vendepunkt. ”Så var der sgu råd til at gå i byen, og det stoppede jo næsten aldrig igen,” konstaterer Jørgen. Det var her alkoholen kom ind i Jørgens liv, og allerede som 16-årig kom Jørgen på antabus for første gang. Jørgens far var selv kommet på antabus kort forinden, så moderen havde nem adgang til pillerne og sørgede for, at Jørgen spiste dem, når han skulle. Jørgen forklarer antabussens virkning, som han både kender og frygter: ”Du bliver dødssyg, hvis du drikker. (…) Du bliver rød og får hjertebanken, og det banker hurtigt!” Jeg spørger lidt retorisk, selvom jeg godt kender svaret:

”Stoppede du med at spise dem igen?” Jørgen griner højt og udbryder: ”Selvfølgelig, derefter gik det helt i kage.”

I 1975 dør Jørgens mor, og sikkerhedsnettet under Jørgen forsvinder. Han ”flygtede” til Hedensted, hvor han fandt sig et lille kælderværelse, men heller ikke her gik det godt. ”Jeg var for tørstig!” forklarer Jørgen til mig og efter et biluheld i alkoholpåvirket tilstand, flyttede Jørgen i august 1975 ind på det beskyttede pensionat, KFUM i Varde. Herfra gik turen videre til Ribe Amts Forsorgshjem, en tidligere kartoffelcentral. ”Her kunne jeg godt li’ at være… selvom jeg jo var alt for ung,” husker Jørgen tilbage.

”Er vi enige?”

Jørgen opholdt sig mest på forsorgshjemmene, når helbredet svigtede, og når det var koldt om vinteren. På forsorgshjemmene kunne man komme til hægterne og slappe lidt af fra et ofte hårdt liv på landevejen. ”Jeg havde en funktionspromille på over 2. Så havde jeg det godt, jeg var ikke fuld, jeg havde det godt. Jeg drak 3-4 flasker kirsebærvin om dagen, skyllet ned med bjørnebryg. Det var hver dag, hele året.” Jørgen husker, at det for det meste var nemt at komme ind på forsorgshjemmene om sommeren, hvorimod det altid kneb om vinteren. Hvis man modtog pension, som Jørgen blev tildelt engang i 1980’erne, var der en særlig fidus, man kunne bruge: ”Indskrivningsmåneden var gratis. Hvis jeg ankom til St. Dannesbo den 3.-4. i måneden, så var den måned gratis. Hvis du så rejste den 27.-28., så fik du igen udbetalt din pension, og så gik du ikke ind et andet sted, før der var gået 4-6 dage.” Selvom alle de hjemløse delte en fælles drøm om at få tildelt pension, havde de mange penge også en bagside, forklarer Jørgen mig: ”Egentlig gav den os bare nogle flere penge vi kunne drikke op. (…) Det var simpelthen for nemt.”

Der var meget stor forskel på landets forsorgshjem, så det var ikke ligegyldigt, hvor man havnede, når man skulle have tag over hovedet og en seng at sove i. ”Det værste sted, man kunne komme hen, var St. Dannesbo i Odense. Det var faktisk værre end Sundholm,” siger Jørgen med tydelig foragt og fortsætter: ”Der ville man for alt i verden undgå at komme hen. Alt var ringe! Det var noget rigtigt lortearbejde – samle paller og havearbejde, havearbejde og havearbejde!” ”Det gad man ikke?” spørger jeg. ”Nej, der var for lidt penge i det. (…) De var nærige med alt, som om de tænkte: ’Det er jo godt nok til jer!’ (...) Hvis ikke de fik penge for os, ville de ikke have os, vi var intet værd, intet! (…) Første gang jeg kom til St. Dannesbo, sov jeg på en krøluldsmadras.” Det er tydeligt, at erfaringerne fra St. Dannesbo har gjort et stort indtryk på Jørgen. Det værste var følelsen

af ikke at være ønsket, men derimod at være til besvær. Der var der dog også andre steder med et lidt bedre ry. ”Viborg Forsorgshjem var altid det bedste sted at komme hen til. Der var de bedste penge at tjene. Vi arbejdede på akkord. I 1982 havde jeg 500 kr. om ugen i lommepenge. Det var mere end bistandshjælp, og vi fik også betalt halvdelen af det tøj, vi ville købe. Jeg formåede engang at blive der i 3 år. (…) Bankospillene var også i en helt særlig kategori med store præmier særligt omkring jul og påske.” Først og fremmest havde personalet respekt for beboerne, husker Jørgen tilbage, og reglerne var ens for alle: ”Jeg kunne godt lide, når jeg vidste, hvad vi havde at rette os efter.” Der kunne nemlig også være stor forskel på personalet afhængigt af, hvilket forsorgshjem, du kom til. Det forekom meget sjældent, at man blev slået, men det kunne forekomme ”Der var nogle deciderede lede karle imellem,” husker Jørgen. ”De var alle steder. (…) Jeg har set flere få en tur henover klinkegulvet. Nogle af dem kunne også finde på at slå. Det var nok, hvis du bare var lidt for flabet.” Jørgen husker tilbage på en militærmand fra Svenstrupgård: ”En rigtig bulderkarl” og hr. Andersen fra Overmarksgården. ”Han var virkelig en god mand, men han var hård.” Han råbte altid: ’Er vi enige?’ Det var svært at sige nej til. Militærfolkene, der var ansat på forsorgshjemmene, var altid råbende og hårde i tonen. ”Det kunne høres helt inde i byen,” husker Jørgen.

Lige meget hvilket forsorgshjem man boede på, var de fleste regler dog ens. ”Vi skulle altid vaskes, når vi kom, og det var også helt okay. Vi fik tøj, og det gamle tøj blev vasket – det skulle vi selv sørge for.” Alkoholforbuddet var også det samme, og det blev håndhævet med stor nidkærhed, husker Jørgen. Man forsøgte selvfølgelig at smugle alkohol ind, men det var ikke altid lige nemt: ”På forsorgshjemmet i Horsens hejste vi flaskerne ind af vinduet på første sal, men en ansat, der hed Arne, fandt ud af det og byttede flaskernes indhold ud med vand”. En af mændene tog en slurk, og Jørgen husker stadigvæk hans eder og forbandelser. ”Er du ude på at slå mig ihjel?” Mutti griner fra sofaen, rejser sig op og byder på endnu en kop kaffe. ”Arne var en af dem, man havde respekt for. Vi var ikke bange for ham, men vi havde respekt for ham,” fortæller Jørgen og fortsætter: ”Hvis man var fuld, når man ankom på et forsorgshjem, måtte man ikke sove på værelse sammen med de andre. Så kom man ’ind bagved’ for at sove rusen ud, som vi kaldte det. (…) Så fandt man ud af noget næste dag. Du kom ikke på værelse, når du var påvirket, og man gik meget op i det dengang, rigtigt meget!”

Efter ankomsten til et forsorgshjem fik man lige et par dage til at sunde sig i, men herefter satte hverdagen ind for dem, der ellers var arbejdsduelige. Skulle man bo på et forsorgshjem, skulle man arbejde. Det var selve grundtanken på landets forsorgshjem, afløseren for de tidligere

arbejdsanstalter, hvis navn ikke efterlod nogen tvivl om formålet. Navnet Arbejdsanstalter blev afskaffet i 1961 og erstattet af forsorgshjem, men grundsynet forblev det samme – ligegyldigt hvilket forsorgshjem du kom til, skulle du arbejde! "Der var ingen lommepenge, hvis du ikke arbejdede, så det kom helt af sig selv," fortæller Jørgen. Nogle af stederne udførte man havearbejde, andre steder kløvede man brænde, og visse steder indgik man i produktionslignende forhold som på en fabrik. På Viborg Amts Forsorgshjem var det specialiserede opgaver, man udførte, såsom at punktsvejse ventiler for en virksomhed i byen. Det var et arbejde, der krævede oplæring, så forsorgshjemmet forsøgte at holde på de dygtige medarbejdere, eller som Jørgen udtrykker det: "Man smider ikke guld på gaden, de tjente jo penge på os." Forsorgshjemmet fungerede som en reel underleverandør, og man have en kontrakt, der skulle opfyldes. Det kunne derfor udgøre et problem, hvis de pågældende medarbejdere fik et andet arbejde, eller hvis de valgte at rømme. Jørgen husker, at arbejdets karakter på de forskellige forsorgshjem og den udbetalte løn var afgørende for, hvor man som hjemløs tog hen.

"En Flintsted cocktail"

For hovedparten af beboerne på forsorgshjemmene var misbruget en fast følgesvend igennem livet. Da Jørgen startede med at gå på landevejen, husker han, at der var langt imellem narkomanerne. De fleste enten drak, røg hash eller tog piller. Når man kom på forsorgshjem, var det ikke muligt at drikke, så mange byttede alkoholmisbruget ud med hash og piller. Det husker Jørgen kun alt for godt. "I tidernes morgen da jeg startede, var der ikke noget, der hed abstinensmedicin. Det skulle arbejdes væk!" Forsorgshjemmet Østervang i Århus havde dog en læge, der havde udviklet sin helt egen abstinensmedicin. "En Flintsted Cocktail" blev den kaldt af beboerne, husker Jørgen, opkaldt efter overlægen. "Det var en cocktail, han lavede. (…) Der var ingen, der vidste, hvad der var i, og man var også ligeglad, bare så længe det virkede, og abstinenserne forsvandt."

På forsorgshjemmene stiftede Jørgen også hurtigt kendskab til en tidligere bekendt fra sin tidlige ungdom, antabussen. Set fra Jørgens synsvinkel var det frustrerende, når han skulle på antabus, men det var ofte eneste udvej, hvis han ville have en seng at sove i. "I Esbjerg havde de en periode, hvor de stod og rystede antabusflasken bag vinduet, når de så jeg kom. Så kunne jeg selv vælge, om jeg ville komme ind eller vende om og gå igen. Jeg syntes den var grov!" fortæller Jørgen. "Det var sgu et mareridt, det var det fandme. Dine papirer fulgte dig hele tiden. Var jeg eksempelvis rejst fra Esbjerg, fordi jeg skulle have antabus, (…) så kom der lige en beskrivelse af,

hvordan dit ophold havde været, (…) så når du kom ind det næste sted, og du var blevet registreret, så kom dine papirer dertil. (…) Det syntes jeg sgu var lidt træls." Jørgen refererer til Konsulentholdet i Århus og deres kontrol med beboerne på landets forsorgshjem fra 1961 og frem. Enheden var blevet etableret i 1961 og bestod i begyndelsen af læger, psykiater, psykologer og socialrådgivere. På forsorgshjemmene havde man længe ønsket en central registrering af klienternes ophold, så man på denne måde kunne følge deres sociale løbebane. I Sakskøbing havde man tidligere taget initiativ til oprettelsen af et centralkartotek over klienterne, og det arbejde overtog Konsulentholdet. Hver dag indgik der ca. 100 anmeldelser på personer, der enten var blevet ind- eller udskrevet fra et af landets forsorgshjem. Sammen med en journalcentral, der var blevet etableret i 1971, udgjorde den grundstenen i Konsulentholdets arbejde. Journalerne blev sendt rundt imellem forsorgshjemmene, og imellem opholdene blev de opbevaret på Konsulentholdets kontor.[925] Det var et arbejde, der ifølge Jørgen, ikke altid faldt i god jord hos beboerne, og som besværliggjorde Jørgens egen bevægelsesfrihed. Lige meget hvor han rejste hen, fulgte antabussen ham. Fik man dem i pilleform, kunne de gemmes i munden og spyttes ud senere, men ofte fik man antabussen "serveret" i flydende form. På nogle af forsorgshjemmene sløsede de med kontrollen, og så kunne man gemme væsken i munden og efterfølgende spytte den ud i urtepotterne. "Blomster kan ikke tåle det, de går sgu ud," fortæller Jørgen, imens han griner, og både Mutti og jeg griner med. Mutti rejser sig fra sofaen og henter et glas antabus fra badeværelset. "Sådan ser de ud", siger Mutti og vifter med glasset.

Frarøvet alkoholens virkning udviklede Jørgen – ligesom de fleste andre beboere – et pille- og hashmisbrug, så længe han boede på et forsorgshjem. På den måde kunne han forblive påvirket, også uden alkohol. På alle forsorgshjem var der tilknyttet en læge: "Han kom én gang om ugen, nogle steder to gange om ugen, og så fik man den medicin, der var ordineret fra ham." De typiske medikamenter i lægetasken var Stesolid, Rohypnol og Valium. "Valium kaldte vi for norske stesolider pga. den blå farve og ringe effekt. (…) Vi ville have Stesolider og Rohypnol". Man kunne få 10 mg Stesolider udleveret morgen, middag og aften. Jørgen fortæller, at fidusen gik ud på at gemme pillerne til om aftenen. "Vi fik dem i et lille bæger, og så havde vi altid en åben skjortelomme, og så røg den derned." Man kunne elegant lade dem glide ned i brystlommen, når man lavede håndbevægelsen mod munden med sit pilleglas. Havde man først 30 mg var virkningen noget stærkere "Så havde man det godt, og så kunne man få en Rohypnol at sove på." Man kunne også gemme sine Rohypnoler og senere tage dem på en gang. "Hvis man kunne holde sig vågen de

første timer, ændrede virkningen karakter og virkede som speed. (…) Det var en god måde at være påvirket på, og det blev aldrig opdaget."

Det var i Viborg, at Jørgens hash- og pillemisbrug for alvor tog fart. Så længe man bare passede sit arbejde, var der ingen problemer i misbruget, dog kun til en vis grænse, fortæller Jørgen: "Man kunne godt mærke, når nettet strammede ind. Vi var jo på piller og røg hash, og vi kunne godt mærke, når de var ved at lugte lunten. Så rejste man i stedet for at blive smidt ud, for så var der ingen karantæne (…) Når vi var udenfor, var det alkohol, og når vi var indenfor, var det piller og hash."

"Der var stille – gud hvor var der stille"

Ser man nærmere i Konsulentholdets materiale, vil man i klienternes journaler hurtigt opdage et særligt rejsemønster. [926] Evindelige ind- og udskrivninger præger journalerne. Et omflakkende liv rundt i hele landet kun afbrudt af periodemæssige ophold på forsorgshjemmene. Opholdene havde altid en ende, og det hang ofte sammen med ens fysiske tilstand, og hvornår man igen blev "tørstig", husker Jørgen. Følelsen af at ville ud sidder i ham endnu. "Når man var på toppen, var man pludselig en verdensmand. Nu skal jeg lige ud og se, hvordan det ser ud i samfundet. (…) Vi kunne godt finde på at rejse, når der var en fuld løn, så gad vi ikke være der mere, så skulle vi ud at have det sjovt igen. (…) Vi kunne godt være 10-11 personer, der tog af sted samtidig. "Nu gider jeg ikke være her mere, nu vil jeg ud, nu skinner solen," var der en, der kunne sige i en kaffepause. Pludselig spredte det sig som ringe i vandet." Dernæst mødtes man på et lokalt værtshus nede i byen, hvorefter man tog hver sin vej ud i landet.

Havde man brudt sig imod reglerne, handlede det også om at komme af sted, før man kom til samtale og fik karantæne. "Så gik man i stedet ned og pakkede sin sovepose og tog af sted. Det har jeg prøvet mange gange," fortæller Jørgen. I den sidste tid blev det mere og mere slemt, når Jørgen kom ind på forsorgshjemmene. Han var pensionsklar. Nogle gange måtte han sidde i en rullestol og andre gange gå med krykker. "Det var sgu ikke sjovt til sidst". I 2006 kom han til Ågården i Odense, hvor han for første gang følte sig utryg. "Jeg blev bange for første gang." Jørgen tilskriver det sin alder og et nyt hårdt miljø på gaden. "I dag er det normalt med hjemløse på 17-18 år, og de har også alle en indtægt, det havde vi ikke. Der er også blevet meget mere ballade pga. af stofferne." I den sidste tid gik Jørgen under øgenavnet "Gammelnok" blandet de andre hjemløse.

Jørgen kom til afrusning i Thy i et par måneder, og da han senere kom over i den nye lejlighed, han havde fået anvist, tænkte han: ”Der var stille – gud hvor var der stille!” Jørgen undrer sig i dag over, at der skulle gå så mange år, før han kom til at bo i en lejlighed. Men det var svært, husker han. ”Der var sgu ikke mange, der fik bolig dengang.” Jørgen har skrevet mange ansøgninger om at få tildelt en lejlighed, og han har fået ligeså mange afslag. På et tidspunkt holdt han op med at skrive. Vejen tilbage kan være svær, og det må Jørgen også erkende. I 2010 gik han helt ned med flaget og faldt tilbage i et misbrug af alkohol og piller. Han kom på en lukket psykiatrisk afdeling, før han igen kom tilbage til lejligheden. Herefter mødte han Mutti, og de har været sammen lige siden. Jørgen er i dag helt ude af sit misbrug, men han kan stadigvæk tage en øl eller et glas vin, når han har lyst. ”Det tog mig 2 år på antabus. Man kan ikke gøre det alene, det kræver et godt netværk og familie.” Jørgen vil ikke prøve at snyde sig selv, og han afslutter efter lidt betænkningstid sin fortælling med ordene: ”Der er dog stadigvæk ikke langt til bunden, (…) men jeg har 7-9-13 aldrig drukket en morgenbajer, efter jeg har mødt Mutti.” Der er stille et stykke tid, Jørgen er eftertænksom og alvorlig. Pludselig retter han sig op og skifter emne: ”Skal vi ikke have noget mere kaffe, Mutti?” Der bliver hældt kaffe op, og Jørgen fortsætter: ”Det har ikke været skidt det hele, jeg har også rigtigt mange gode minder og gode kammerater.” Jeg er nysgerrig og spørger, om han stadigvæk har kontakt med nogle af dem. ”Jeg har været til rigtigt mange begravelser,” siger Jørgen, og han behøver ikke at sige mere.

Kapitel 21. Konklusion

Som nævnt indledningsvis har historien om anbragte og indlagte på danske institutioner i 1900-tallet haft en marginal rolle i de brede værker om danmarkshistorien. Der er blevet skrevet store bøger om velfærdsstatens historie, om socialhistorie og administrationshistorie, men disse fremstillinger har som regel handlet om de politiske beslutningstagere, lovgivning og sociale sikkerhedsordninger. De mennesker, der blev berørt af lovene – eller kom i konflikt med de herskende forhold og normer – får man sjældent meget at vide om. Dette til trods for, at flere af disse danskere befinder sig i blandt os i dag. Et mål for dette projekt har været at møde nogle af de mange mennesker, der var anbragt eller indlagt på danske institutioner under socialforsorgen i perioden 1945-1980, og høre deres historie. Det har dernæst været et mål at placere disse beretninger i en større historisk kontekst, som indbefatter staten, institutionerne og de anbragtes historie.

Historien om institutionerne går, som rapportens første del viser, langt tilbage i tiden. Men det var især i løbet af 1800-tallet, at institutionerne for alvor blev en løsning for store grupper af danskere. I den sidste del af 1800-tallet kom der samtidig et større politisk fokus på fattige og "værdigt trængende", som man ønskede at hjælpe. De mange forskellige love, som skulle støtte fattige, syge og andre svage grupper, blev i 1933 samlet med Socialreformen, som K.K. Steincke var hovedkraften bag.

Med Socialreformen ville man fra politisk hold gøre noget for de samfundsgrupper, som ikke kunne klare sig selv. Staten påtog sig en større rolle både administrativt og økonomisk. Staten fik ansvar for særforsorgens grupper så som døvstumme, blinde, vanføre, sindssyge, åndssvage, epileptikere og talelidende, og staten dækkede udgifterne til forsorgen. Også de anbragte på børnehjem og klienter på arbejdsanstalterne fik del i denne hjælp. Men hvis de svage og syge skulle støttes med offentlig forsorg, krævede det også en modydelse – et noget for noget. På baggrund af 1930'ernes økonomiske krise, frygt for usædelighed og forringelse af befolkningskvaliteten blev en række særlove, der var rettet mod åndssvage, sindssyge, psykopater m.fl., vedtaget. Som rapportens første del viser, var Danmark et foregangsland, når det drejer sig om love om internering, sterilisation og kastration.

Selvom der var politisk flertal for lovene, var der også gennem hele perioden en konstant og omfattende kritik, der i begyndelsen af perioden især blev luftet af forældreforeninger og kulturradikale kritikere.

Under og lige efter besættelsen kom der et større fokus på særlige grupper som homoseksuelle, psykopater og åndssvage. Og der blev i pressen og i store dele af befolkningen udtrykt ønsker om at sætte ind over for disse problematiske grupper. Brutaliseringen under besættelsen, frygt for stigende kriminalitet og storbyens fare for misbrug og usædelighed bidrog til at forstærke disse ønsker. Men det betød også, at samfundets interesser i flere tilfælde kom i konflikt med borgernes individuelle rettigheder. Forhold som borgernes ret til at gifte sig, få børn, arbejde, frit at bosætte sig og leve i samfundet blev omfattet af særlovene. I denne proces fik lægestanden samtidig en fremtrædende rolle. Lægerne blev i mange tilfælde tildelt et hovedansvar for behandlingen af grupperne, der i høj grad blev set som biologisk og psykisk abnorme. I behandlingen af de udsatte grupper lå der et dobbelt hensyn. Når det drejede sig om de "asociale" eller "abnorme" børn, unge eller voksne, var sigtet både at behandle eller resocialisere dem, men også at beskytte eller gavne samfundet.

Det er samtidig vigtigt at fremhæve, at særlovene ikke kun var et politisk projekt udtænkt af de i perioden siddende regeringer. Der blev også i mange tilfælde støttet op om initiativerne i pressen. Også tværpolitiske grupper som Dansk Kvindesamfund havde en markant rolle i processen frem mod lovgivningen. For at lovgivningen kunne virke, krævede det samtidig, at de ansatte på institutionerne kunne se fordele ved aktivt at følge lovene til dørs. Politikere som K.K. Steincke kunne i visse tilfælde lægge pres på anstalterne for at få de politiske beslutninger ført ud i livet, men generelt var spørgsmål om individuelle behandlingstiltag eller indgreb et område, som institutionerne selv forvaltede. Som i tilfælde med sterilisation og kastration kunne økonomiske overvejelser spille ind, ligesom muligheder for at frigive pladser eller lette plejepersonalets arbejde kunne være et incitament til at udføre operationerne.

Som rapportens analyser af institutionsniveauet viser, stod medarbejderne ofte splittede i forhold til praksis på institutionerne. Den generelle oplevelse var mange steder, at der var mangel på ansatte, og at den hierarkiske kultur på institutionerne ikke var befordrende for ændringer eller selvstændige beslutninger. På nogle institutioner havde man sin egen praksis, der ikke nødvendigvis fulgte retningslinjerne fra love, cirkulæreskrivelser og almindelige henstillinger. Uddannelsen var sparsom, og mange blev kastet ind i arbejdet, uden at være forberedte på, hvad der ventede dem.

Som nævnt har den historiske forskning kun i begrænset omfang belyst, hvordan de anbragte og indlagte oplevede konsekvenserne af lovgivningen og livet på institutionerne. Fortællingerne fra tidligere anbragte om hverdagen viser, at børnehjemmene af de fleste blev oplevet som institutionspræget med mange faste rutiner og få muligheder for privatliv og individuelle hensyn – til trods for en overordnet målsætning om at indrette de forskellige børnehjem som "rigtige" hjem. Fortællinger om erfaringer med og reaktioner på straf vidner samtidig både om reglementeret og ureglementeret brug af revselse, men især om den betydning straffen og ikke mindst modstanden, hvor lille den end var, har betydet for forskellige mennesker.

Med mulighederne for tvangsinternering af åndssvage blev spørgsmålet om, hvorvidt nogle personer var blevet anbragt uretmæssigt under åndssvageforsorgen, et aktuelt tema i perioden både internt og i offentligheden. Blandt tidligere anbragte, som i dag klarer sig selv i egen bolig, er der mange, som føler, at de blev uretmæssigt anbragt og indespærret i en stor del af deres liv.

Rapportens anden del viser, at der i slutningen af 1950'erne blandt de politiske beslutningstagere kom en holdningsændring, som medførte, at der blev indført nye love i flere forsorgsgrene. I nogle tilfælde førte omfattende offentlig kritik og fremkomsten af forældreforeninger til nye alliancer mellem politikere, embedsmænd og forældre. Især i åndssvageforsorgen skete der en udvikling efter 1958, hvor ideer om normalisering gjorde sig gældende. Men samtidig kom der ikke et markant brud med 1930'ernes særlove. Sterilisation, kastration og indgreb som lobotomi blev fortsat brugt i tiden frem mod 1968. I nogle tilfælde blev det endda lettere at udføre sterilisation og abort på eugenisk indikation.

På institutionsniveau kunne der i nogle forsorgsgrene ses større forandringer, hvor der især i åndssvageforsorgen var omslag med prioritering af de eksterne pladser. Men de store centralinstitutioner var dog fortsat i brug og flere medarbejdere fortæller, at det var svært at ændre kulturen på de gamle institutioner til trods for en ny åndssvagelov og forbedret uddannelse.

I psykiatrien og på åndssvageanstalterne oplevede nogle af de anbragte og indlagte ændringer med indførelsen af psykofarmaka og nye psykoterapeutiske behandlinger. Men der forekom ikke et markant brud i forhold til den tidligere praksis på hospitalerne og anstalterne i den anden periode fra 1958-67. Ældre metoder som lobotomi, chokbehandling og insulinkoma blev stadig brugt. Mange i åndssvageforsorgen oplevede også en meget restriktiv praksis omkring seksualitet. Flere fortæller, hvordan kontrollen fik betydning for deres liv og selvopfattelse, mens andre beskriver, hvordan de undslap kontrollen og mødtes på trods. Sociale relationer er et tema, som står helt centralt i mange fortællinger fra tidligere anbragte, og flere fortæller, at manglende

omsorg og begrænset mulighed for at knytte nære sociale relationer er noget af det, der har trukket de dybeste spor i deres liv.

I perioden efter 1967 skete der markante administrative ændringer i socialforsorgen, og holdninger til udsatte grupper var også under forandring. De tidligere love, som regulerede befolkningens seksuelle aktiviteter, begyndte at falde en for en, og den dominerende biologiske opfattelse af afvigelser fik et markant modspil med sociologiske og psykologiske synsvinkler. Psykopati-diagnosen, som tidligere havde været brugt som forklaring på de fleste afvigelser, blev forladt sammen med mange af de tidsubestemte straffe, som bl.a. havde berørt psykopaterne, de åndssvage og klienterne fra arbejdsanstalterne. Den første anti-psykiatriske bevægelse opstod i samme periode, ligesom det upopulære børneværn blev afskaffet. De sidste kirurgiske kastrationer blev udført i denne periode, mens de psykokirurgiske indgreb blev videreført i perioden efter 1980. Det sidst indgreb blev udført i 1984. Både kastration og psykokirurgi har dog senere fået relevans igen. Loven om tvangssterilisation af åndssvage blev formelt afskaffet i 1967, men det betød dog ikke, at der i 1970'erne ikke blev lagt pres på de åndssvage for at lade sig sterilisere. Loven om at åndssvage ikke måtte gifte sig uden særlig tilladelse fra Justitsministeriet var også stadig gældende frem til 1989.

Det mest markante skift i hele perioden var imidlertid ikke afskaffelsen af de forskellige særlove, men i højere grad ændringen i opfattelsen af, hvordan særforsorgens grupper skulle behandles. Gennem hele perioden fra 1933 til 1980 var de store institutioner rammen for socialforsorgens grupper. Med loven om særforsorgens udlægning og psykiatriens overgang fra stat til amt var afskaffelse af de store institutioner en hovedtanke. De åndssvage skulle have en tilværelse så tæt på det "normale som muligt", de sindslidende skulle behandles i deres lokalmiljø, og handicappede skulle have de samme muligheder som danskere uden funktionsnedsættelser. Døgninstitutionerne i børneforsorgen skulle vige til fordel for privat pleje.

Trods kritikken af de store "totale institutioner" gik udviklingen i tiden efter 1970'erne ikke entydigt mod mindre bofællesskaber og eksterne institutioner. Fagfolk begyndte efterhånden også at tvivle på, om tankerne om normalisering reelt var blevet gennemført efter 1980.[927] Mens amterne hovedsagligt satsede på at bygge mindre bo-tilbud, er flere kommuner i de senere år begyndt at opføre nye handicapboliger, der er bygget som separate lejligheder, men som ligger samlet i enheder med 20 til 80 boliger. Handicaporganisationer og Institut for Menneskerettigheder har argumenteret for, at bebyggelser, hvor mange personer med handicap lever sammen, er med til at isolere beboerne i forhold til det omgivende samfund, ligesom de store bo-enheder indebærer en

risiko for, at boligen i højere grad bliver medarbejderens arbejdsplads end beboernes hjem.[928] Det er et spørgsmål, om dette er tegn på en udvikling, der igen vil føre til flere store institutioner og færre mindre bo-enheder.

I psykiatrien har bekymringen omvendt drejet sig om omfattende nedlæggelser af sengepladser på de gamle hospitaler, der flere steder er blevet lukket. Nogle fagfolk i psykiatrien har en blandet opfattelse af tiden efter 1980, hvor man fik sendt patienterne ud i lokalsamfundet uden at sikre sig, at de ikke blev tabt på gulvet.[929] Samtidig er der blevet rapporteret om stigende problemer med hjemløshed, kriminalitet og stofmisbrug blandt større grupper af sindslidende.

Trods et hundredårigt fokus på overgreb i børneforsorgen er dette tema heller ikke forsvundet i nyere tid, og sagerne har både drejet som om overgreb, der er foregået på institutioner og i private hjem. Mange tidligere børnehjemsbørn har samtidig kritiseret den danske stat for ikke at ville forholde sig til deres historie.

Forskning og fremtiden

Som nævnt er der stadig flere områder af historien, som endnu ikke er undersøgt til bunds. På baggrund af interview, trykte kilder og arkivalier har denne rapport forsøgt at beskrive hovedtræk ved udviklingen i perioden, og hvordan denne proces er blevet oplevet af historiens aktører og herunder især de tidligere anbragte og indlagte.

Indsamlingen og anvendelsen af mundtlige erindringer fra tidligere indlagte og anbragte og fra tidligere medarbejdere har givet viden, som ofte er fraværende i arkivmaterialet; viden om personlige erfaringer, følelser, sansninger, motiver, handlinger og holdninger hos mennesker, der selv har andel i historien. Denne viden har på en række områder bidraget til en nuancering af historien om forholdene for anbragte og peget i retning af nogle gennemgående mønstre, f.eks. betydningen af nære sociale relationer for oplevelsen af anbringelsen. Samtidig har fortællingerne givet et indblik i, hvordan mennesker underlagt den samme sociallovgivning og de samme institutionelle rammer har erfaret forholdene, handlet i forhold til dem og tillagt dem mening på vidt forskellige måder.

Rapporten har søgt at vise et bredt udsnit af forskellige oplevelser, både positive og negative. Flere har haft erfaringer med manglende omsorg, med tvang, kontrol og fysiske afstraffelser og med tvangsindgreb og tvangsbehandling. Men rapporten giver ikke et billede af omfanget af svigt og overgreb. Der kunne under alle forsorgsgrene laves mere kvantitative studier

af, hvordan de tidligere anbragte har oplevet deres anbringelse på institutionen, og hvordan oplevelserne har påvirket det videre liv. I forhold til andre lande, hvor der især er blevet foretaget store undersøgelser af børneforsorgen, er noget tilsvarende ikke sket i Danmark. I *Godhavnsrapporten* er der foretaget interview med 99 tidligere anbragte fra 19 forskellige børnehjem, men de fleste af disse er mænd, og der er derfor begrænset viden om periodens hjem for piger.

Flere bøger om åndssvageforsorgen fokuserer på de anbragtes oplevelser, og der er under de fleste forsorgsgrene blevet udgivet forskellige små biografier og selvbiografier. Men større studier af de anbragtes livshistorier med brug af f.eks. metoder fra den historiske disciplin Oral History, er der ikke eksempler på i en dansk sammenhæng. Som tidligere nævnt har dette projekt overvejende haft kontakt med resursestærke personer, som har haft overskud til at tage kontakt og til at ribbe op i ofte smertefulde erindringer. En mere indgående forskning i historien fra anbragte og indlagtes perspektiv kunne have et særligt fokus på at inkludere de tavse vidner, bl.a. dem, der har oplevet, hvordan diagnoser "annullerer" deres fortælling, dem der frygter, hvilken reaktion deres historie vil vække, dem der er afhængige af støttepersoner eller dem, som det kræver en ekstraordinær indsats at finde frem til.

Som det er beskrevet i rapporten, foregik der en stor udvikling i en forholdsvis kort periode af historien fra 1945 til 1980. Rapporten har fokuseret på udviklingen på institutionerne, men en historie om udsatte grupper kunne også omhandle den private pleje. Ligeledes kunne andre områder som kriminalforsorgen og institutioner for alkoholikere være inddraget i rapporten, ligesom uddannelsessystemet i form af skoler, værneklasser m.v. også er en del af socialhistorien. Da projektet skal dække et stort emneområde med mange forsorgsgrene, er der også kun et mindre udsnit af særforsorgens institutioner, som er blevet beskrevet i rapporten.

Rapporten er baseret på et bredt udsnit af forskellige typer af kilder. I forhold til fremtidig forskning giver de meget velbevarede danske arkiver meget gode muligheder for at belyse den historiske udvikling i perioden. Kun en mindre del af materialet fra arkiverne har kunnet inddrages i rapporten.

Som beskrevet i rapportens indledning fordeler den eksisterende historiske litteratur om socialforsorgen sig ujævnt mellem de forskellige områder. Den mest dybdegående forskning har omhandlet åndssvageforsorgen. Der findes her en række udførlige bøger om både institutionshistorien og særlige områder som sterilisation. I forbindelse med historien om sterilisation er der dog stadig ubesvarede spørgsmål.

Erfaringerne fra projektet og også fra bl.a. *Godhavnsrapporten* peger på, at en stor del af de tidligere anbragte har et brændende ønske om at komme til at se deres egen journal og eventuelle arkivalier fra deres anbringelse. For mange handler det om at få vished og kendskab til deres egen historie. Opgaven har for mange vist sig uoverskuelig, for det kræver ofte både mentalt overskud, et historisk overblik og ikke mindst vedholdenhed at opsøge sin egen historie på arkiver og samlinger, bearbejde oplysningerne, endsige nuancere dem. Der ligger tydeligvis en samfundsopgave i at yde støtte til de personer, der ønsker at få indsigt i deres egne papirer, og til at få "sat deres historie på plads". I Australien er man gået skridtet videre i det nationale projekt, *Forgotten Australiens*[930]. Her har man givet tidligere anbragte børn en mulighed for at nuancere ordlyden i deres egen journal, som i flere tilfælde står i kontrast til den enkeltes egen fortælling. Dernæst har man arkiveret tilføjelsen, sammen med den originale journal og således sikret, at de anbragte, også for fremtiden har fået en stemme i historien.

Referencer

[1] Om arkiverne se bl.a. Erik Nørr, "Kilderne til handicapforskningen: arkivfantasi og administrationshistorie", *Handicaphistorie*, 1989, s. 47-62, Christian Larsen, "Handicaphistoriske kilder i Danmark", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, 14, 2005, s. 68-83 og "Den firpattede ko" i: Jan Kanstrup (red.), *Fra Krag til Krølle-Bent. Historier fra de nyeste afleveringer til Statens Arkiver*, København 2007, s. 78-85 og Niels Strandsberg, *Blindeinstitutioner i Danmark 1858-1970*, København 1992.

[2] John T. Lauridsen, *Fra udstødte til anbragte 1500-1950, marginalgruppeforskning i Danmark*, København: Det kongelige Bibliotek 1996, s. 11 og 15.

[3] Af nyere eksempler Anne Kathrine Gjerløff og Anette Faye Jacobsen, *Dansk Skolehistorie: Da skolen blev sat i system 1850-1920*, Bind 3, Århus 2014, Claus Larsen og Kurt Jacobsen, *Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år*, København 2007. Flemming Just m.fl., *Dansk forvaltningshistorie II. Stat, forvaltning og samfund 1901-1953*, København 2000, Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind I-6, Odense 2010-2014.

[4] Fokus på patienternes historie går især tilbage til medicinhistorikeren Roy Porters opfordring i artiklen "The patient's view. Doing medical history from below", *Theory and Society*, 14, 1985, s. 175-198. Se også Jonathan Edwards, "Case notes, case histories and the patient's experience of insanity at Gartnavel Royal Asylum, Glasgow in the nineteenth century", *Social History of Medicine*, 11, 1998, s. 255-281 og Jonathan Gillis, "The history of the patient history since 1850', *Bulletin of the History of Medicine*, 80, 2006, s. 490-512.

[5] Lars Andersen, Poul Duedahl og Louise N. Kallestrup (red.), *De måske udstødte – Historiens marginale eksistenser*, Aalborg 2005.

[6] Birgit Kirkebæk, *Da de åndssvage blev farlige*, Holte 1993 (disputats), *Defekt og deporteret – Ø-anstalten Livø 1911-1961*, Holte 1997, *Normaliseringens periode*, Holte 2001, *LEV 1952-2002*, København 2003, *Letfærdig og løsagtig – Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, Holte 2004, *Uduelig og ubrugelig – åndssvageasylet Karens Minde 1880-1987*, Holte 2008. Om forskningen i Danmark og Skandinavien se bl.a. Eva Simonsen, "Disability history in Scandinavia: part of an international field", *Scandinavian Journal of Disability Research*, 7, 2005, s. 137-154. Ph.d.-afhandlinger Nete Wingender, *Drivhuset for den sygnende plante*, København 1993, Edith Mandrup Rønn, *De fattige i ånden*, København 1996. Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1929-1956*, København 1996, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-1967*, København 2000 (disputats), Frank Bylov, *Den store løsladelse – en kulturhistorisk beretning om empowerment-bevægelserne blandt udviklingshæmmede 1980-95*, Esbjerg 2010 (disputats).

[7] Jette Møllerhøj, "Det 19. århundredes danske psykiatri – en historiografisk oversigt", *Bibliotek for Læger*, 2004, s. 47-73.

[8] Ph.d.-afhandlinger: Merete Bjerrum, *Dansk hospitalspsykiatri 1930-1990 med særligt henblik på organisatoriske og administrative forhold, Århus* Universitet 2005, Jette Møllerhøj, *På gyngende grund. Psykiatriens praksisser og institutionalisering 1850-1920*, KUA 2006, Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit*, KU 2007, Rasmus Johnsen, *The Great Health of Melancholy: A Study of the Pathologies of Performativity*, CBS 2009, Marius Gudmand-Høyer, *Stemningssindssygdommenes historie i det 19. århundrede*, Bind I og II, CBS 2013. Bøger/monografier: Edith Mandrup Rønn og Inger Hartby (red.), *Det forrykte menneske. Den psykisk syge i historien*, Skippershoved 2006, Jesper Vaczy Kragh (red.), *Psykiatriens historie i Danmark*, København 2007, Svend Brinkmann og Peter Triantafilou (red.), *Psykens historier i Danmark*, Frederiksberg 2008, Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, Odense 2010.

[9] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk Velfærdshistorien*, Bind 2-6, Odense 2010-14 og Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, Århus 2005. Om historiografien se Bryderup s. 12-15 og Frank Ebsen, *Udsat til børneforsorg. Om etablering af familiepleje, børneanstalter og indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark*, Lund Dissertations in Social Work 2012, s. 18-23. Christian Sandbjerg Hansen, *At gøre en forskel: socialt arbejde, socialarbejdere og marginaliserede børn og unge 1945-*, Københavns Universitet 2011. Tidlige studier af børneforsorg er bl.a. foretaget af Harald Jørgensen, *Omsorgen for børn og unge i København gennem 250 år*, København 1970, Beth Groth Nielsen, *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år* (1986) og Anne Løkke, *Vildfarne børn* (1990). Om socialpædagogik og børn også Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes historie* (2000).

[10] Marie Rytter, *Godhavnsrapporten*, Odense 2011. Et større interview-arbejde er også udført af Lis Petersen i bogen *Stiftelsestøser – kongebørn*, København 1987.

[11] Rene Ruby, "Konstruktionen af den blinde ca. 1850-1914", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, 12, 2004 (170 sider) og *Afvigelsens dilemmaer. Blindes organisering i det 20. Århundrede*, Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 2011. Pia Lundberg, *Blindhed. Antropologisk analyse af de blindes verden fra renæssancen til i dag*, Ph.d.-afhandling Københavns Universitet 2005. Jan Eric Olsén, "Vicariates of the eye: blindness, sense substitution and writing devices in the 19th century", *Mosaic. A journal for the interdisciplinary study of literature*, 46, 2013, 75-91, Gerhard Kaimer, *Blindhedens verden. Træk af blindes kulturhistorie*, Århus 2002, Christian Larsen, *Til gavn for menneskeheden og færdrelandet. Kjæde-Ordenen og dens blindeforsog gennem 225 år*, København 2002, Henning Eriksen, *Noter til blindes historie*, Socialstyrelsen 2011.

[12] Johha Widell, *Døves kultur. Fra åbning og isolation til manifestation og ligestilling*, Ålborg 1995 og Asger Holm m.fl., *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*, København 1983. Se også *Handicaphistorisk Tidsskrift*, temanummer "At være døv", november 2003. For flere referencer se: http://www.dovehistoriskselskab.dk/index.php?id=6 Bjørn Hamre, *Syge må plejes med kærlighed: Kolonien Filadelia 1897-1997*, Dianalund 1997, samt en række artikler om emnet af samme forfatter.

[13] Harald Jørgensen, *Fra arbejdsanstalt til forsorgshjem. Træk af den offentlige forsorgs udvikling i København gennem de sidste 150 år*, København 1972, *Vanføreforsorgen i Danmark gennem 100 år*, København 1972, Bente Rødsgård, *Vanførefonden 1955-95*, København 1995, John Berthelsen og Birgit Kirkebæk, *Uønsket i Danmark – bortsendt til Amerika. Historien om anbragte, der udstyret med enkeltbillet blev sendt fra anstalten ved Saxkøbing til Amerika i perioden 1867-1930*, København 2014.

[14] *Handicaphistorisk Tidsskrift* udgives af Historisk Selskab For Handicap og Samfund. I perioden 1993-98 udkom det under titlen *Handicap og Samfund*.

[15] Udover en enkelt artikel om børneforsorgens historie indeholder *Historisk Tidsskrift* ingen større bidrag om nogen af særforsorgens grupper. Tidsskriftet *Den jyske Historiker* er en udtagelse fra regel og har både med artikler og temanumre haft et fokus på især psykiatriens historie.

[16] Se bl.a. Jacob Christensen, K.K. Steincke. *Mennesket og politikeren. En biografi*, København 1998, Henning Grelle, *Thorvald Stauning. Demokrati eller Kaos. En biografi*, København 2008, Hans Kirchoff, *K.H. Kofoeds erindringer*, Århus 1979.

[17] De tidlige fremstillinger af institutionshistorien blev især skrevet af overlægerne inden for psykiatrien og åndssvageforsorgen bl.a. Christian Geill, *Statens Sindssygehospital i Viborg gennem 50 Aar (1877-1927)*, København 1930 og H.O. Wildenskov, *Den kellerske Anstalt i Brejning 1899-1949*, Brejning 1949. Senere bøger indeholder i højere grad bidrag fra flere medarbejdergrupper herunder plejepersonalet f.eks. Heidi og Henning Gøtz, *Oringe – der var engang*, Vordingborg 2003 og Henrik Lublin m.fl., *50 år - psykiatrien i Glostrup*, Glostrup 2010.

[18] Af eksempler kan nævnes: Jørgen Ravn, *Mit psykiatriske liv*, Odense 1977, Rita Møller Nielsen, *Med liv og sjæl*, Assens 2007, Svend Nielsen, *Onkels erindringer. Et liv i dansk børneforsorg 1910-1972*, Odense 1992. Enkle samlede fremstillinger af plejernes historie er også udgivet, John Juhler Hansen m.fl., *Fynske plejere i 75 år*, Dansk Plejerforening Fyns Amt 1988.

[19] Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret – Ø-anstalten Livø 1911-1961*, Holte 1997, *Letfærdig og løsagtig – Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, Holte 2004 og *Uduelig og ubrugelig – åndssvageasylet Karens Minde 1880-1987*, Holte 2008. Nete Wingender, *Drivhuset for den sygnende plante. Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus*, København 1993.

[20] Af de bedre bøger kan nævnes interviewbøgerne Lars Herlev m.fl., *Brejningrødder: om livet på en åndssvageanstalt*, Brejning 1997, Diana Paamann, *De udsædvanliges historier: udviklingshæmmede fortæller om deres liv*, LEV 1998, Bodil Graae, *Indlagt på lukket afdeling. Tyve kvinder fortæller*, København 1978 samt biografierne Solborg Ruth Kristensen, *Solborgs bog*, LEV 1986 og Viola Tingleff, *Violas bog*, LEV 2000.

[21] Metoden er blevet mest benyttet I forbindelse med arbejderhistorie, hvor især Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg har arbejdet med dette område. Herom se bl.a. Kirsten Folke Harrits, *Så mange beretninger. Så mange spørgsmål. Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*, Århus 2002. For en litteraturoversigt se s. 21-47 og 48-100. Derudover er metoden også især blevet anvendt af Sofie Bak i forskning omkring jødisk historie. Se bl.a. Sofie Bak, "Nothing to speak of. Wartime experiences of the Danish Jews, 1943-45", *Oral History Review*, 40, 2013, s. 406-408, *Da krigen var forbi. De danske jøders hjemkomst efter besættelsen*, København 2012 og *Ikke noget at tale om. Danske jøders krigsoplevelser 1943-45*, København 2010. Forskning på RUC om perioden omkring ungdomsoprøret i 1968 har ligeledes fokus på erindringer, se bl.a. John Davis & Anette Warring, "Living the Utopia. Communal living in Denmark and Britain", *Cultural and Social History*, 8, 2011, s. 513-530.

[22] Robert Perks and Alistar Thomsen, "Introduction to second edition", in: *The Oral History Reader*, Routledge 2006.

[23] Se f.eks. Karen Hirsch, "Culture and Disability: The Role of Oral History", in: *The Oral History Review*, 1995. Se også *The Learning Disability History Research Group*: http://www.open.ac.uk/hsc/ldsite/research_grp.html.

[24] Om andre grupper se bl.a. David Courtwright et al., *Addicts who Survived: An Oral History of Narcotic Use in America, 1923-1965*, Knoxville 1989, Steven Vanderstaay, *Street Lifes: An Oral History of Homeless Americans*, New York 1992, Jocelyn Goddard, *Mixed Feelings. Littlemore Hospital – An Oral History Project*, Oxford 1996.

[25] Lægernes indflydelse var i denne periode stærkest i psykiatrien og åndssvageforsorgen og noget mindre i børneforsorgen og på arbejdsanstalterne, der dog ofte havde lægeligt tilsyn. I forbindelse med forskning i udsatte grupper som prostituerede, vagabonder/hjemløse, stofmisbrugere m.fl. havde læger en hovedrolle.

[26] *Betænkning nr. 165 vedrørende Statens sindssygevæsen*, København 1956. *Betænkning nr. 220 om Arbejdsanstalterne*, København 1959.

[27] Se en nærmere beskrivelse af projektets temaer på hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk

[28] I forståelsens af erindringers karakter har projektet især været inspireret af Kjersti Ericsson og Eva Simonsen, *Krigsbarn i fredstid*, Oslo 2005. Se også bl.a. Marianne Horsbøl, *Livets Fortællinger*, København 1999.

[29] Også i forhold til anvendelsen af de tidligere ansattes erindringer er det vigtigt at understrege, at der ikke er tale om nøjagtige gengivelser af virkeligheden, men om fortællinger som hænger sammen med både personlige, sociale og historiske forhold. Blandt tidligere medarbejdere er der formentlig en overrepræsentation af personer, som har brændt for deres arbejdsplads, for deres fag eller for de mennesker, de har taget sig af.

[30] Om hospitalets tidlige historie se: Barbara Zalewski, "St. Hans Hospital i København 1612-1808" i: Jesper Vaczy Kragh (red.): *Psykiatriens historie i Danmark*, s. 19-58. For en gennemgang af tiden før 1600-tallet se Anders Kelstrup, *Galskab, psykiatri, galebevægelse – en skitse af galskabens og psykiatriens historie*, København 1983, s. 15-64.

[31] Barbara Zalewski, "St. Hans Hospital i København 1612-1908" i: Jesper Vaczy Kragh (red.): *Psykiatriens historie i Danmark*, s. 25. Om andre af periodens hospitaler se Kurt Jacobsen og Klaus Larsen, *Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år*, København 2008, s. 32-34.

[32] Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes historie*, København 2000, s. 20. Se også Olaf Olsen, *Christian 4.s tugt- og børnehus*, København 1978.

[33] Jens Rasmussen Hübertz, *Om Daarevæsenets Indretning i Danmark*, København 1843, s. 29. Om Gl. Bakkehus jf. Nete Wingender, *Drivhuset for den sygnende plante: Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902*, København 1992.

[34] Harald Selmer, *Almindelige Grundsætninger for Daarevæsnets Indretning som fast Resultat af Videnskab og Erfaring*, Kjøbenhavn 1846, s. 4. Selmer var med til at beslutte, hvor hospitalerne skulle placeres. Jf. Hjalmar Helweg: "Oringe i 100 år", *Medicinsk Forum*, 11, 1958, s. 33-34 og Johannes Nielsen m.fl., *Fra Jydske Asyl 1852 til Psykiatrisk Hospital i Århus 2002*, Århus 2002.

[35] Torben Hvam, *Ebberødgårds historie, i medgang og modgang*, Birkerød 1993, s. 22 og 37. Se også Ole Elvekjær, *Ebberøds historie*, København 2006.

[36] Citeret fra Birgit Kirkebæk, *Da de åndssvage blev farlige*, Holte 1993, s. 242.

[37] Poul Duedahl, *Billeder fra en anden verden. Den kellerske Anstalt i Brejning 1899-1999*, Brejning 1999, s. 29. Keller citeret fra Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes historie*, s. 59. Om anstalten i Brejning se også H.O. Wildenskov, *Den Kellerske Anstalt i Brejning 1899-1949*, Brejning 1949.

[38] Herom se Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 2, Odense 2011, s. 652-653.

[39] Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, Århus 2005, s. 36-37 og Jørn Henrik Petersen m.fl. (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 2, s. 668-669. Se også Anne Løkke, *Vildfarne børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920*, Holte 1990.

[40] Om perioden frem til børneloven i 1905 se især Frank Ebsen, *Udsat til børneforsorg. Om etableringen af familiepleje, børneanstalter og indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark*, Lunds Universitet 2012. Om litteratur om børneloven i 1905 se s. 18-23.

[41] Beliggende ved Bråskov som er en lille landsby i Østjylland.

[42] Beliggende ved Vejstrup som er en lille landsby på Sydfyn.

[43] Om Filadelfia se Bjørn Hamre, *Syge må plejes med kærlighed. Kolonien Filadelfia 1897-1997*, Dianalund 1997.

[44] *Betænkning angaaende Overbestyrelsen af Statens Sindssygehospitaler m.v. af Kommission til at forberede en omordning af Statens civile Sundhedsvæsen*, København 1920, s. 8-9, Chr. Geill, *Statens Sindssygehospital i Viborg gennem 50 Aar*, København 1930, s. 188. Jf. også F. Krarup i: *Ugeskrift for Læger*, 1921, s. 295 og H. Helweg, "Oringe i 100 år", *Medicinsk Forum*, 11, 1958, s. 40, der begge delte Geills kritik.

[45] *Betænkning angaaende Overbestyrelsen af Statens Sindssygevæsen*, København 1920, s. 5 og 7. Det blev noteret, at der ikke var "nogen forbindelse mellem de enkelte hospitaler". Overlægerne fra hospitalerne mødtes en gang årligt, men disse møder var, som det blev fremhævet, "af rent privat natur" (s. 8). Om den store sundhedskommission se: Kurt Jacobsen og Klaus Larsen, *Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år*, København 2007, 197-202.

[46] *Betænkning angaaende Overbestyrelsen af Statens Sindssygevæsen*, s. 17 og Hans Adserballe, *Frihedsberøvelse og tvang i psykiatrien*, Bind 1, Købehavn 1977, s. 190. Sundhedsstyrelsens udtalelse jf. *Sundhedsstyrelsens Aarsberetning for 1921*, København 1922, s. 79-83.

[47] Birgit Kirkebæk, *Da de åndssvage blev farlige*, Holte 1993, s. 150, 153 og 159-160. Østifternes Åndssvageanstalt havde i 1902 fællesbetegnelsen Den sjællandske Åndssvageanstalt, ved indvielsen af Rødbygård i 1929 tog man formelt navneforandring til Østifternes Åndssvageanstalt.

[48] Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, København 2000, s. 73.

[49] *Betænkning og Åndssvageforsorgen. Afgivet af det af Socialministeriet den 30. april 1954 nedsatte udvalg til behandling af åndssvageforsorgens problemer*, Betænkning nr. 204, København 1958, s. 16.

[50] Interview med Karoline Olsen blev foretaget af Jesper Vaczy Kragh 28.2.2014.

[51] I Karolines journal findes kopier af nogle af sagsakter vedr. fjernelse bl.a. brev Børneværnsudvalget i Tørring den 31.8.1936. Landsarkivet for Nørrejylland (LAN), Den Kellerske Anstalt i Brejning, Klientsager (1865-1990), 1990-1019: 5298-5306.

[52] H.O. Wildenskov udviklede den første udgave i 1923 med navnet Brejning I. Brejning III fra 1929 var den sidste version af testen. Herom se: Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, København 2000, s. 92-95.

[53] Om nævnet se kap. 2 i denne rapport.

[54] Indgrebet blev også kaldt salpingectomi. For mændenes vedkommende vasectomi.

[55] "Karoline blev tvangssteriliseret som 18-årig", B.T. 18.7.2010, "Den uønskede", Berlingske Tidende 18.7.2010.

[56] "Karoline får alligevel sin erstatning", B.T. 20.7.2010.

[57] Se forordet til K.K. Steincke, *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*, København 1920: XIII-XIV. Jacob Christensen, "Socialreformen 1933", *Historie*, 2, 1995, henviser til, at det var Steincke selv, som under en Rigsdagsdebat havde lanceret ideen (s. 200).

[58] Indenrigsministeriet, *Danmarks Sociallovgivning*, Bd. I-IV, København 1918. Steincke var forfatter til kapitlerne om enkebørnsloven og om skolebespisning.

[59] Hans Sode Madsen, "Indenrigsministeriets socialdepartement", *Arkiv*, 5, 1975, s. 166-188; Henning Grelle, *Thorvald Stauning. Demokrati eller kaos. En biografi*, København 2008, s. 224-229.

[60] Jf. Hans Sode Madsen, "Indenrigsministeriets socialdepartement", *Arkiv*, 5, 1975, s. 182-183 ville Neergaard have fastholdt ideen om et egentlig Socialministerium, men ideen strandede på grund af praktiske problemer med at få ministerkabalen til at gå op.

[61] Tage Kaarsted (udg.), *Ministermødeprotokol 1929-1933. Ministeriet Stauning-Munch*, Bind 1, 1981: 4, 12.

[62] Jf. Jacob Christensen, "Socialreformen 1933", *Historie*, nr. 2, 1995, s. 202. Han bygger her på notater og mødereferater i Steinckes privatarkiv. Se også Tage Kaarsted (udg.), *Ministermødeprotokol 1929-1933. Ministeriet Stauning-Munch*, Bind 1, 1981, s. 46; K.K. Steincke, *Det trækker op. Ogsaa en Tilværelse III (1929-1935)*, København 1947, s. 9.

[63] Det følgende er baseret på Jørn Henrik Petersen m.fl., *Dansk velfærdshistorie*, Bind 1 og 2, Odense 2010-2011.

[64] Modtagelse af invaliderente forudsatte at personen var medlem af en sygekasse. Der var dog mulighed for at kommunen for personer, der ikke kunne optages i sygekasse, gav hjælp efter fattiglovens § 63 uden fattighjælpens deklasserende virkninger.

[65] Iver Hornemann Møller, *Velfærdsstatens udbygning. Den anden socialreform 1933*, København 1994, s. 144 og Jacob Christensen, *K.K. Steincke. Mennesket og politikeren. En biografi*, København 1998, s. 211.

[66] Dette afsnit bygger især på Søren Kolstrup, "fra Fattiglov til forsorgslov", i: Jørn Henrik Petersen m.fl. (red.), *Dansk Velfærdshistorie*, Bind 2, Odense 2011, s. 151-232.

[67] Nete Balsev Wingender, "Kvindernes ø – fra idé til realitet", *Handicap og Samfund*, 10, 1998, s. 45 og "En knugende Længsel efter Frihed. Sprogøpiger i 1920erne og 30'erne" i: Karen Hjorth, Grethe Ilsøe, Minna Kragelund (red): *Bur. Kan, kan ikke. Vil, vil ikke. Kvindeliv i perspektiv*, København 1996, s. 59.

[68] Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961*, Holte, 1997, s. 10. Se også Birgit Kirkebæk, *Da de åndssvage blev farlige*, Holte 1993, s. 138-40. Om begrebet "moralsk åndssvag" se s. 132-140.

[69] Om de danske ø-anstalters særtræk se Kristina Engwall, "'I sexuelt hänseende vanskeliga sinnesslöa'. Sinnesslöa kvinnor i 1930-och 40-talens Danmark, Sverige och Finland", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, november 2001, s. 138. "Det var i Danmark som tanken om anstalter på öar for asociale sinnesslöa först realiserades".

[70] Johan Keller: *Den Kellerske Åndssvageanstalt 1865-1915*, Vejle 1915, s. 133. Om Livø som et nyt eksperiment og artikler om anstalten i internationale medier se Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961*, s. 33-35.

[71] Citeret efter Nete Balsev Wingender, "Kvindernes ø – fra idé til realitet", *Handicap og Samfund*, 10, 1998, s. 47.

[72] Birgit Kirkebæk, *Letfærdig og løsagtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, Holte 2004, side 16ff. og "Pigerne på Sprogø og den professionelle vurdering af deres seksualitet", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, maj 2003, s. 77-93.

[73] "Kvinder i Bur", *Ugejournalen*, 1938. Denne omfattende brug af: … skyldes journalisten Nina Holsts skrivestil.

[74] Birgit Kirkebæk, *Letfærdig og løsagtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, s. 183. Om pressen og Livø se Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961*, s. 42-45.

[75] K.K. Steincke, *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*, København 1920, s. 237.

[76] Jf. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 3, Odense 2012, s. 558-561. Om undergangsteorier i perioden se Jesper Vaczy Kragh, *Kampen om livsanskuelse. Kulturdebat i 1920'erne*, Odense 2005, s. 28-31.

[77] K.K. Steincke, *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*, s. 237. Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, København 1996, s. 25.

[78] Citeret efter Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, s. 55. Jf. også Christian Graugaard: *Professor Sands høns*, s. 103f., Kurt Jacobsen og Klaus Larsen, *Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år*, København 2007, s. 322 og K.K. Steincke, *Fra hele valpladsen. Minder og meninger*, København 1954, s. 166.

[79] Jacob Christensen, *K.K. Steincke. Mennesket og politikeren. En biografi*, København 1998, s. 163.

[80] K.K. Steincke, *Fra hele valpladsen. Minder og meninger*, s. 176.

[81] Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, København 1996, s. 56. Jf. også Jacob Christensen, *K.K. Steincke. Mennesket og politikeren. En biografi*, København 1998, s. 170-171.

[82] Christian Graugaard, *Professor Sands høns – om sexualbiologi i mellemkrigstidens Danmark*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 1997, s. 103f. og Kurt Jacobsen og Klaus Larsen, *Ve og velfærd*, s. 322. Se også *Betænkning og Sterilisation og kastration*, København 1964, s. 8-11. For tidlig omtale af kastration i Danmark se Birgit Kirkebæk, *Da de åndssvage blev farlige*, Holte 1993, s. 262-263. Om Schrøder og kastration jf. Peter Grade, *August Goll – en shakespearesk kriminalist og hans tid*, København 2012, s. 348.

[83] Citeret fra Chr. Graugaard, *Professor Sands høns*, s. 123.

[84] Chr. Graugaard, *Professor Sands høns*, s. 127. Schweiz og USA havde også været tidligt ude på dette område, men i Schweiz var kastrationspraksis rent administrativ, mens det kun var i enkelte stater i USA, at der var indført love om adgang til kastration og sterilisation. Lov om adgang til Sterilisation fra 1. juni 1929 er gengivet i Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, s. 288-289.

[85] Sterilisation i Danmark er især beskrevet i Lene Kochs to bøger *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, København 1996 og *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, København 2000. Hovedfokus i bøgerne er sterilisationer af åndssvage. En større analyse af de øvrige grupper, der blev udvalgt til sterilisation, mangler stadig at blive foretaget.

[86] Jf. Christian Graugaard, *Professor Sands høns*. Se også konkrete eks. hos Birgit Kirkebæk: *Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961*, Holte 1997, s. 129-165. *Betænkning om sterilisation og kastration*, København 1964, s. 43.

[87] Jf. Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, København 2000, s. 41-42.

[88] H.O. Wildenskov, "Lidt om Minusindividerne i Samfundet", *Socialt Tidsskrift*, 9, 1933, s. 284 og "Sterilisation", *Socialt tidsskrift*, 7, 1931, s. 405 og 406.

[89] Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, s. 53.

[90] Ibid. s. 65. Lov om Foranstaltninger vedrørende Aandssvage er gengivet i Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, s. 290-292.

[91] Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, s. 193-194.

[92] Selvom der var et princip om frivillighed, udelukkede det ikke tvang. Sterilisation kunne bl.a. kræves som en forudsætning for at blive udskrevet fra en anstalt.

[93] Ibid. s. 193-194 og Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, s. 119,

[94] Poul Skadhauge, "Kastrationsloven", Politikens Kronik 2.4.1935.

[95] Gunnar Wad, "Sterilisationsetik og praktik", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 60, 1958, s. 34. Da Gunnar Wad offentliggjorde historien, beklagede han bl.a., at det i slutningen af 1950'erne var blevet så vanskeligt at få steriliseret de lettere åndssvage piger.

[96] Citeret efter Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, s. 128.

[97] Jf. Steen Fibiger,"Eugenik og talelidelser", *Handicap og Samfund*, 10, 1998, s. 81-82. Forslaget blev ikke realiseret bl.a. på grund af kritik i pressen.

[98] "Lov om Ændringer i Lov Nr. 276 af 30. Juni 1922 om Ægteskabs Indgåelse og Opløsning". Citeret efter Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, s. 301.

[99] Sniff Andersen Nexø, *Det rette valg. Dansk abortpolitik i 1930'erne og1970'erne*, Københavns Universitet, Ph.d.-afhandling, 2005, s. 57.

[100] *Betænkning afgivet af den af Justitsministeriet d. 7. november 1932 nedsatte Kommission angaaende Lovligheden af Svangerskabsafbrydelse m.v.*, København 1936.

[101] Ibid., s. 77 og 51. Et fjerde punkt, som handlede om tilladelse på baggrund af kvindens sociale forhold (social indikation), blev foreslået, men blev ikke vedtaget af de politiske beslutningstagere.

[102] Sniff Andersen Nexø, *Det rette valg. Dansk abortpolitik i 1930'erne og1970'erne*, s. 100. For konkrete eks. på abortpraksis med eugenisk indikation se Lau Sander Esbensen, *'Thi Livet er stærkere end Loven' Danmarks moderne aborthistorie*, Ph.d.-afhandling Københavns Universitet 2003, s. 230.

[103] Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, s. 284.

[104] Om Skram og Pontoppidan se bl.a. Jette Møllerhøj, "Balladen på 6. afdeling", *Månedsskrift for praktisk lægegerning*, 85, 2007, s. 65-75, Mogens Mellergaard, *Epoker i dansk psykiatri*, København 2000, s. 70-84, Mogens Lund m.fl., "Amalie Skram og Knud Pontoppidan – et psykologisk drama", *Bibliotek for Læger*, 184, 1992, s. 33-91 og Mogens Gradenwitz, *Knud Pontoppidan og patienterne*, København 1985. Skram skrev to nøgleromaner om sagen, *Professor Hieronimus* og *Paa Sct. Jørgen*, og Pontoppidan svarede igen med bogen *6te Afdelings Jammersminde* (1897).

[105] Sven Sabroe, *Min mærkelige far. Bogen om Peter Sabroe*, Århus 1998, s. 105.

[106] Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes Historie*, København 2000, s. 84-87.

[107] Torben Hvam, *Ebberødgårds historie i medgang og modgang*, Birkerød 1993, s. 79ff.

[108] Anette Faye Jacobsen, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58", *Historisk Tidsskrift*, 15, 4, 1989, s. 262.

[109] Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes Historie*, København 2000, s. 144-146.

[110] Anette Faye Jacobsen, "Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-58", s. 265-266.

[111] Om kritikerne jf. Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970*, Holte 2001, s. 29-32 og Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, s. 286-287.

[112] Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes historie*, s. 159.

[113] "Neurologernes første Dag i København", Politiken 22.8.1939.

[114] Villars Lunn, *Afsind. På sporet af en uvirkelighed*, København 1987, s. 109f. "Walter Freemans plancher huskede vi", noterede Lunn. Arild Faurbye, "40 år i psykiatrien", *Medicinsk Forum*, 27, 1974, s. 189. Jf. også M. Fog i: E. Hitchcook m.fl. (red.), *Psychosurgery*, Illinois 1972, s. xiv. Om oplevelsen af kongressen se også: Johan Schioldann (red.), *Erik Strömgren fortæller om sit liv med psykiatrien*, København 2002, s. 17, Mogens Fog, *Efterskrift 1904-1945*, København 1976, s. 79.

[115] Om lobotomiens historie se Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri, 1922-1983*, Odense 2010. Jack D. Pressman, *Last Resort. Psychosurgery and the Limits of Medicine*, Cambridge 1998, Joel Braslow, *Mental Ills and Bodily Cures. Psychiatric Treatment in the First Half of the Twentieth Century*, California 1997, Eliot Valenstein, *Great and Desperate Cures. The Rise and Decline of Psychosurgery and other Radical Treamtments for Mental Illness*, New York 1986.

[116] Nielsens referat lød: "Medelst. bilateral prefrontal lobotomi har ett antal skilda psykiska sjukdomstillstånd behandlats med tämligen gott resultat. Det heroiska ingreppet har en mortalitet av 5 %". N. Nielsen, "J. W. Watts & W. Freemann: Psychosurgery", *Nordisk Medicin*, 3, 1939, s. 2979.

[117] W. Freeman, "Intellectual and Emotional Changes Following Prefrontal Lobotomy", *III Congrès Neurologique International Copenhague 1939 Comptes Rendus*, København 1939, s. 774f.

[118] Ibid. "an emotionally flattened, euphoric, lazy, good-for-nothing drone".

[119] Ibid, s. 779.

[120] George Washington University Archives (GWU). The Freeman Watts Collection. Walter Freeman, autobiography, undated.

[121] Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri, 1922-1983*, Odense 2010.

[122] Roberta Passione, "Italian Psychiatry in an International Context: Ugo Cerletti and the Case of Electroshock", *History of Psychiatry*, 15, 2004, s. 91. Om elektrochokkets historie se: Edward Shorter og David Healy, *Shock Therapy. A history of electroconvulsive treatment in mental Illness*, New Brunswick, 2008, G. E. Berrios, "The Scientific Origins of Electroconvulsive Therapy", *History of Psychiatry*, 8, 1997, s. 105-119, T. W. Kneeland og Carol Warren, *Pushbutton Psychiatry. A History of Electroshock in America*, Connecticut 2002, J. Sadowsky, "Beyond the Metaphor of the Pendulum: Electroconvulsive Therapy, Psychoanalysis and the Styles of American Psychiatry", *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 61, 2005, s. 1-25 og Jesper Vaczy Kragh, "The Origins of Electroconvulsive Therapy in Denmark", *Journal of ECT*, 25, 2009, s. 270-273.

[123] Edward Shorter og David Healy, *Shock Therapy. A history of electroconvulsive treatment in mental Illness*, New Brunswick, 2008, s. 43.

[124] Bini, "Der durch elektrischen Strom erzeugte Krampfanfall (Elektroschock)" i: *III Congrès Neurologique International Copenhague 193*9, s. 708. Den nødvendige spænding var som regel mellem 80-150 volt.

[125] Ibid. s. 709. Politiken 25.8.1939. Journalisten bemærkede dog, at det krævede et nærmere kendskab til behandlingen "inden man tør tage den i brug herhjemme".

[126] Camilla B. Götzsche, *Elektrochok som behandlingsmetode i psykiatrien*, upubliceret OSVAL II-opgave, Medicinsk Museion 2006. C. Clemmensen, A. Faurbye og R. Poort, "Elektrochok", *Nordisk Medicin*, 11, 1941, s. 2461-2466. Jesper Vaczy Kragh, "The Origins of Electroconvulsive Therapy in Denmark", *Journal of ECT*, 25, 2009, s. 270-273 og "Elektrochok, psykiatri og historie", *Ugeskrift for Læger*, 167, 2005, s. 4776-4777. Om Danmarks særstatus se Anders Kelstrup, *Galskab, psykiatri, Galebevægelse: en skitse af galskabens og psykiatriens historie*, København 1983, s. 229.

[127] Om forholdene på sindssygehospitalerne under besættelsen jf. Rigsarkivet (RA). Direktoratet for Statshospitalerne: journalsager, O8 "overlægemøder", nr. 1, 1943/44. G. 351. Møde den 2.6.1942. Om kulden jf. RA. Direktoratet for Statshospitalerne: journalsager, K1 "klager", nr. 18, 1942/43. G 322. Om kulderekorderne se: John Cappelen m.fl., "Danmarks vejrhistorie i det tyvende århundrede – et udpluk", *Vejret*, 88, 2001, s. 3-34. Om dansk psykiatri i 1940'erne se også Jesper Vaczy Kragh, "Danish Psychiatry During the Nazi Occupation", *International Journal of Mental Health*, 35, 4, 2006-07, s. 107-117.

[128] Pierre Bailly-Salin, "The Mentally Ill unde Nazi Occupation in France", *International Journal of Mental Health*, 35, no. 4, Winter 2006-07, s. 11-25. Paolo Francesco Peloso, "Psychiatry and Psychiatric Patients in Italy during World War II", *International Journal of Mental Health*, 35, 2006-07, s. 66-80 og Athanassios Douzenis, "The Mentally Ill in Greece", *International Journal of Mental Health*, 35, 2006-07, s. 42-46. Se også Einar Kringlen, *Psykiatriens samtidshistorie*, København 2003, s. 75ff. og Robert J. Lifton, *The Nazi Doctors. Medical Killing and the*

Psychology of Genocide, New York 1986. Drabene på mennesker med funktionsnedsættelse fortsatte efter 1941, men helt præcise antal haves ikke.

[129] Jesper Vaczy Kragh, "Danish Psychiatry During the Nazi Occupation", *International Journal of Mental Health*, 35, 4, 2006-07, s. 107-117.

[130] Tim Pandouro og Maya Schuster, *De asociale. KZ-lejrenes glemte danskere*, København 2014, s. 10 og 151. Se også Adrian Tresoglavic, *Nazistisk kriminalitetsbekæmpelse i Danmark. Forfølgelsen af "asociale" og "vaneforbrydere" efter 19. september 1944*. Speciale, SDU 2002 og Rasmus Jørgensen, *Deporteret. Beretninger om danske KZ-fanger*, København 2005. Om evakueringen af hospitalet i Vordingborg se: Heidi og Henning Gøtz, *Oringe – der var engang*, Vordingborg 2003, s. 101-109.

[131] Laura Angelo Kruse, *Åndssvage tyskerpiger – en undersøgelse af tyskerpigers ophold på Sprogø Kvindehjem*, Københavns Universitet: upubliceret speciale, 2009, s. 46.

[132] "Dansk Aandssvageforsorg under Besættelsen", *Nordisk Tidsskrift for Aandssvageforsorg*, 47, 1945, s. 73-77. Laura Angelo Kruse, *Åndssvage tyskerpiger. En undersøgelse af tyskerpigers ophold på Sprogø Kvindehjem*, s. 48 og 94-95.

[133] Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961*, Holte 1997, s. 171-172.

[134] Oluf Skjerbæk, "Krigen og Freden", *Børnesagens Tidende*, 40, 10, 1945, s. 80-84. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie, 1933-45*, Bind 3, Odense 2012, s. 578, 588-89 og 633. Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, København 2006, s. 206.

[135] "Virkninger af Verdenskrigen for Børneforsorgen", *Socialt Tidsskrift*, 20, 1944, s. 214-221.

[136] Mette Greve Hansen, *Forsørgelse- og Tvangsarbejdsanstalten i Ålborg 1893-1963*, Speciale, Aarhus Universitet, s. 23.

[137] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk Velfærdshistorie. Velfærdsstaten i støbeskeen*, Bind 3, Odense 2012. s. 453.

[138] Jørn Henrik Petersen m.fl., *Dansk Velfærdshistorie. Velfærdsstaten i støbeskeen*, Bind 3, s. 479.

[139] Jeppe Wichmann Rasmussen, *"Det var ikke de bedste, der tog af sted" - Arbejdsuvillige på job i Nazityskland*, Speciale, Syddansk Universitet 2014.

[140] *Festskrift i anledning af Sundholms 75-års Jubilæum. Den 5. april 1983*, København 1983, s. 11.

[141] Grethe Hartmann, *The Girls They Left Behind, An investigation into the various aspects of the German troops sexual relations with Danish subjects*, Copenhagen 1946.

[142] Laura Angelo Kruse, *Åndssvage tyskerpiger*, Speciale, Københavns Universitet 2009. Annette Warring, *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør*, København 1994, s. 156-157, Arne Øland, *Horeunger og helligdage. Tyskerbørns beretninger*, København 2001.

[143] Bøje Larsen, *Det ondes problem. Max Schmidt og hans rolle i retsopgøret*, speciale KUA 2008, s. 23-24. Se også B. Larsen, "Det ondes forklaring. Max Schmidt og hans rolle i retsopgøret", *Bibliotek for Læger*, 202, 2010, s. 402-427.

[144] "Halvdelen af Forræderne Åndssvage og Psykopater", Politiken 4.6.1946.

[145] Jens Chr. Smith, *Psykiatriske Forelæsninger*, København 1939, s. 222-244. Se også Ruben H. Lindberg, *Skabelsen af den moderne psykopat*, speciale AAU 2007 og Christian Borch, *Kriminalitet og magt. Kriminalitetsopfattelser i det 20. århundrede*, København 2005, s. 78-79.

[146] Georg Schrøders *Psykiatriske Undersøgelser af Mandsfanger i Danmarks Straffeanstalter* fra 1917. Ca. 45 % af de ca. 1.000 undersøgte fanger var ifølge Schrøder "psykisk abnorme" (s. 259). Carl Clemmensen, "Om Mentaliteten hos københavnske Smaaforbrydere", *Ugeskrift for Læger*, 96, 1934, s. 1100-1103. Tage Kemp, *Prostitution. An Investigation of its Causes, especially with regard to hereditrary factors*, København 1936, s. 129-130 og Georg V. Bredmose, "Psykiatriske undersøgelser af prostituterede kivinder i København", *Juristen*, 20, 1938, s. 293-299. Om undersøgelser af prostituerede se også. Vagn Greve, "Prostitution – former for indgreb og deres begrundelse", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 92, 2005, s. 1-21 og Frederik Kruse, "Den fødte prostituerede. Mentalundersøgelser af prostituerede kvinder ved Københavns Byret 1936-1939", *Bibliotek for Læger*, 202, 2010, s. 56-77.

[147] Jens Christian Smith, *Psykiatriske Forelæsninger*, 3. udg., København 1946, s. 222. Ofte betegnet som konstitutionel psykopati (psychopathia constitutionalis). De fleste opererede også med "ikke-anlægsbetingede psykopater"

(pseudopsykopati), som kunne fremkaldes af faktorer som hjernebetændelse og hovedtraumer. Men som Paul Reiter noterede i bogen *Om Psykopather* fra 1946 var psykopati i de fleste tilfælde "miljøresistente arveabnormiteter" og der fandtes "et stort antal karakterabnorme individer, der vil vedblive med at være det, ligegyldigt hvad man end gør ved dem" (s. 143).

[148] Smith, *Psykiatriske Forelæsninger*, 1946, s. 230 og 202. For sammenligning m. psykopati og åndssvaghed jf. også H. Helweg, *Den retslige Psykiatri i kort Omrids*, København 1939, s. 125. De danske psykiatere benyttede sig mest af en opdeling af den østrigske psykiater Kurt Schneider fra bogen *Die psychopatischen Persönlichkeiten*. Denne liste omfattede følgende typer: Hyperthyme (stridbare), depressive, selv-usikre, fanatiske, selvhævdende/hysteriske, stemningslabile, eksplosive, følelseskolde, viljesløse og asteniske (kraftløse, trætte). Om Schneider jf. bl.a. Paul J. Reiter, *Om Psykopather*, 1946, s. 20ff. og Smith, *Psykiatriske Forelæsninger*, s. 212.

[149] Georg K. Stürup, "Psykopatibegrebet", *Ugeskrift for Læger*, 112, 1950. s. 35 og Smith, *Psykiatriske Forelæsninger*, s. 203. Også Hjalmar Helweg fremhævede en lignende definition af psykopati i artiklen: "Psykopathibegrebets uundværlighed", *Menneske og Miljø*, 3, 1948, s. 111. Arv blev set som hovedårsag til psykopati. Enkelte psykiatere gik mod denne opfattelse og fremhævede et samspil mellem arv og miljø bl.a. Jan Sachs, "Psychopathic Personality Traits Terminological Considerations", *Acta Psychiatrica et Neurologica*, 21, 1946, s. 699-713 og Stürup, "Psykopati-begrebet", *Ugeskrift for læger*, 112, 1950. s. 35-39.

[150] Smith, *Psykiatriske Forelæsninger*, s. 223. Også Poul J. Reiter, *Om Psykopather*, s. 13 og Hjalmar Helweg, "Psykopathibegrebets uundværlighed", *Menneske og miljø*, 1948, s. 111-112.

[151] Om den tidlige børnepsykiatri, psykopati og børn på det psykiatriske hospital i Middelfart se: Jennie Sejr Junghans, *Mellem arv og miljø. Dansk børnepsykiatri 1891-1940*, kandidatspeciale Københavns Universitet 2012.

[152] *Betænkning vedrørende forsorgen for børn og unge som har særlige tilpasningsvanskeligheder*, København 1953, s. 15-18.

[153] Paul Reiter, *Om Psychopather*, København 1946, s. 133ff. og Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, København 1996, s. 35-38 og 127-134. Om sterilisering af psykopater se s. 196-197.

[154] Christian Borch, *Kriminalitet og magt. Kriminalitetsopfattelser i det 20. århundrede*, København 2005, s. 87. Se også Flemming Balvig, "Da lov og orden kom til Danmark", *Social Kritik*, 85, 2003, s. 38-55, Peter Scharff Smith, *Moralske hospitaler. Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*, København 2003, s. 303-321 og Peter Fransen, *Borgen med mange ansigter – Statsfængslet i Nyborg 1913-2013*, Nyborg 2013.

[155] Christian Borch, *Kriminalitet og magt*, s. 87-94 og Georg K. Stürup, *Forvaringsanstalten i Herstedvester. Beretning om arbejde 1935-1951*, København 1959, s. 24ff.

[156] Herom se Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961*, Holte 1997 og *Letfærdig og løsagtig. Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, Holte 2004.

[157] *Betænkning afgivet af kommissionen af 29. marts 1952 vedrørende Statens sindssygevæsen*, København 1956, s. 148.

[158] Herom se Claus Bundgård Christensen, *Den sorte børs. Fra besættelsen til efterkrigstid*, København 2003.

[159] Per Staarup Søndergaard, *Edderkopsagen*, København 1999, Jeppe Facius og Anders-Peter Mathiasen, *Fra edderkoppen til makrellen. Den danske underverden 1944-2004*, København 2011. For samtidige kilder om sagen se: Anders B. Nørgaard, *Københavns underverden*, København 1953 og Hans Scherfig, *Skorpionen*, København 1953.

[160] Jesper Vaczy Kragh, "Morphine habitués. Addict doctors and drug abuse in Denmark", *Fortid*, 7, 2010, s. 30-35 og Jesper Vaczy Kragh, "Women, men and the morphine problem, 1870-1955" in: Teresa Oritz-Gòmes & Maria Santesmates (eds.), *Gendered Drugs and Medicine. Historical and Socio-Cultural Perspectives*, London: Ashgate, 2014, s. 177-98. Knud Pontoppidan, *Den kroniske Morfinisme*, København 1883.

[161] Heinrich Obersteiner, "Der chronische Morphinismus", *Wiener Klinik* 9, 1883, s. 63, Rudolf Burkart, "Zur Pathologie der chronischen Morphiumvergiftung", *Deutsches medizinische Wochenschrift* 9, 1883, s. 34, Paul Rodet, *Morphinomanie et morphinisme. Mœurs, symptómes, traitement, médicine légale*, Paris 1897, s. 37, Oscar Jennings, "The frequency of morphinism", *The British Journal of Inebriety*, 7, 1910, s. 193. I Ponotppidans materiale var 32 % af morfinisterne læger.

[162] *Betænkning om misbrug af euforiserende stoffer afgivet af det af Indenrigsministeriet under den 10. november 1950 nedsatte udvalg*, København 1953, s. 28.

[163] *Betænkning om misbrug af euforiserende stoffer*, København 1953, s. 66-67.

[164] O. Beyerholm, *Psykiatrien i Oversigt for medicinske og juridiske Studerende*, København 1932, s. 34. Se også Jens Christian Smith, *Psykiatriske Forelæsninger*, København 1946, s. 60.

[165] Jesper Vaczy Kragh, "Women, men and the morphine problem, 1870-1955" in: Teresa Oritz-Gòmes & Maria Santesmates (eds.), *Gendered Drugs and Medicine. Historical and Socio-Cultural Perspectives*, London: Ashgate, 2014, s. 177-198.

[166] Jørgen Jepsen, "Danish drug control policy 1945-2007" i: Vibeke Asmussen, Bagga Bjerge & Esben Houborg (eds.), *Drug Policy: History, Theory and Consequences. Examples from Denmark and USA*, Aarhus 2008, s. 151–180 og Mogens Nimb, *Misbrug af euforiserende stoffer i Danmark i 1950'erne med efterundersøgelse i 1972*, København 1975.

[167] Gallup, "Ugens Gallup", nr. 4, 28.5.1947. Om Gallups undersøgelse se også Arnold Havelin, "Almenhetens holdninger til homofile og homoseksualitet", *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, nr. 9, 1968, s. 42, Erik Albæk, "Frisindets grænser: homoseksuelle mellem moralske dilemmaer og politiske hensyn", *Politica*, 30, 1998, s. 409 og Henning Bech, "Det onde i Danmark", *Dansk Sociologi*, 13, 2006, s. 53.

[168] Jens Christian Smith, *Psykiatriske Forelæsninger*, København 1946, s. 217-219.

[169] Hjalmar Helweg, *Den retslige Psykiatri i kort Omrids*, København 1939, s. 157.

[170] Helweg, *Den retslige Psykiatri i kort Omrids*, s. 160.

[171] *Betænkning om sterilisation og kastration*, nr. 353, København 1963, s. 49.

[172] Landsarkivet for Nørrejylland (LAN), Den Kellerske Anstalt, Sterilisationssager 1930-1972, 563-602. St. jr. nr. 580. Om kastration af homoseksuelle i Danmark se Christian Graugaard: *Professor Sands høns – om sexualbiologi i mellemkrigstidens Danmark*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 1997.

[173] Graugaard: *Professor Sands* høns, s. 141. Kurt Jacobsen og Klaus Larsen: *Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år*, København 2008, s. 323. Knud Sand var ikke den eneste dansker, der forskede i homoseksualitet, og radikale eksperimenter blev også foretaget af lægen Carl Værnet, der foretog forsøg på 16 homoseksuelle fanger i KZ-lejren Buchenwald. Herom se Hans Davidsen-Nielsen m.fl., *Værnet. Den danske SS-læge i Buchenwald*, København 2002.

[174] Graugaard, *Professor Sands høns*, s. 131, 134 og 145.

[175] Peter Edelberg, *Storbyen trækker. Homoseksualitet, prostitution og pornografi i Danmark 1945-1976*, København 2012, s. 146. Jens Vesterlund, *Ud af usynligheden. Ældre homoseksuelles livshistorier*, København 2008, s. 21-23.

[176] Peter Edelberg, *Storbyen trækker*, s.105.

[177] Citeret efter Peter Edelberg, *Storbyen trækker*, s. 146-148.

[178] Peter Edelberg, *Storbyen trækker*, s. 118, 142 og 150.

[179] Peter Edelberg, *Storbyen trækker*, s. 143.

[180] Marlene Spanger, "Det tilfældige og uforpligtende møde. Overvågning og regulering af løsagtige kvinder fra 1920 til 1960", *Den Jyske Historiker*, nr. 98-99, 2002, s. 167.

[181] Citeret efter Marlene Spanger, "Det tilfældige og uforpligtende møde", s. 171.

[182] Marlene Spanger, "Det tilfældige og uforpligtende møde", s. 175.

[183] Citeret fra Marlene Spanger, "Det tilfældige og uforpligtende møde", s.182.

[184] Herom se bl.a. Kristian Engwall, "I sexuelt hänseende vanskelige sinnesslöa. Sinnesslöa kvinnor i 1930-och 40-talens Danmark, Sverige och Finland", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, November 2001, s. 137-55 og Birgit Kirkebæk, *Letfærdig og løsagtig. Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, Holte 2004.

[185] H.E. Glahn, "De Åndssvage og den nye Straffelov", *Socialt Tidsskrift*, 6, 1930, s. 248.

[186] Henrik Lundtofte, "Opdragelsesanstalter og dødslejre. Billedet af koncentrationslejrene i danske medier 1933-56" i: Therkel Stræde (red.), *De nazistiske koncentrationslejre. Studier og bibliografi*, Odense 2009, s. 67.

[187] Birgit Kirkebæk skal havde tak for henlede opmærksomheden på Kellers citat, der lyder: "Der er Tilfælde blandt disse Mennesker, hvor Døden kommer som en Befrielse og naturlig maa synes Omgivelserne et Gode, for hvilket der kun er at takke. Men dette er eet; et andet er, at den Anstalt, der til Varetægt og Pleje modtager disse, mere eller mindre, hjælpeløse Væsener, kan ikke have til Opgave at faa dem til at dø, men til at leve. Det modsatte vilde være at give Anstalten et offentligt Mandat til Englemageri. Og Anstalten maa med dette for Øje, under tilbørligt Hensyn

til Bekostningen, indrette sig saa hygiejnisk som muligt". Chr. Keller, "Dødeligheden i Aandssvageanstalter", *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*, 1904, s. 221.

[188] Axel Garboe, "Social Forsorg og Racebiologi", *Socialt Tidsskrift*, 5, 1929, s. 180.

[189] Lars-Martin Sørensen, *Dansk film under nazismen*, København 2014, s. 265-266.

[190] Ibid. s. 268.

[191] Ibid. s. 269. Berlingske Tidende noterede i artiklen "Lægen, der dræbte" den 11.12.1941 navnene på en lang række af deltagerne i Grand, og det samme gjorde Nationaltidende i artiklen "Førforvisning af Lægen, der dræbte".

[192] Politiken 11.12.1941, Aftenbladet 11.12.1941, Nationaltidende 10.11.1941.

[193] "Kendte medicinere for og mod medlidenhedsdrabet", Aftenbladet 11.12.1941. Se også "Lægen og juristen om medlidenhedsdrabet", Politiken 11.12.1941.

[194] Lars-Martin Sørensen, *Dansk film under nazismen*, København 2014, s. 270-276 og 457.

[195] Landsarkivet for Sjælland (LAS). Ebberødgård. Klientsager for fødte 1931-40, 65. *Retslægerådets Aarsberetning for 1949*, København 1952, s. 122-132.

[196] Berlingske Tidende, B.T. og Politiken 17.10.1949.

[197] "Medlidenhedsdrab eller udfrielsesdrab. En belysning af sagen af Chr. Søndergaard". Politiken 23.10.1949. Ekstra-Bladet 27.10.1949.

[198] "Medlidenhedsdrab", Politiken 20.10.1949.

[199] "Overlægen og den ulykkelige moder", Politiken 25.10.1949.

[200] "Bør medlidenhedsdrab være tilladeligt", Ugens Gallup, nr. 14. 20.5.1950. Se også "Bør medlidenhedsdrab være tilladt?" Berlingske Tidende 21.5.1950.

[201] "Udfrielsesdrab", Det frie ord, Berlingske Tidende, 11.6.1950.

[202] *Retslægerådets Aarsberetning for 1949*, København 1952, s. 132. Om den foregående sager se Helge Hoff, "Medlidenhedsdrab", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 44, 1956, s. 93-105. Sagen er gengivet i *Ugeskrift for Retsvæsen*, 1934, s. 371ff. Ved denne sag blev moren dømt tre års betinget fængsel.

[203] Hans Sode-Madsen, *Farlig ungdom. Samfundet, ungdommen og ungdomskommissionen 1945-1970*, København 2003.

[204] Lars Schreiber Pedersen, "Danske læger under hagekorset", *Bibliotek for Læger*, 202, 2010, s. 352-388.

[205] Ekstra Bladet 25.8.1945.

[206] Anker Brink Lund, *Smitsomme sygdomme i dansk journalistik*, Bind 1, København 1997, s. 235. Anker Brink Lund og Gitte Meyer, "Sundhedsfaglig viden og offentlig formidling i et historisk perspektiv", *Bibliotek for Læger*, 201, 2009, s. 141.

[207] Kurt Jacobsen og Claus Larsen, *Ve og Velfærd*, s. 403 og 438 og Bent Fausing og Anne Birgitte Richard, *Lægeromanen*, København 1974.

[208] Pernille Sonne, "Men selvfølgelig jernstænger for vinduerne" i: Jesper Vaczy Kragh (red.), *Psykiatriens historie i Danmark*, København 2008, s. 120-146 og "Lombrossos efterfølger? Kriminalbiologiens betydning for kriminalpolitikken", *Den jyske historiker*, nr. 112, 2006, s. 67-87. Se også Knud Waaben, *Retspsykiatri og strafferet i historiens lys*, København 1997 og Peter Kramp, "Fra speciallæge til undersøgelsesklinik, træk af retspsykiatriens udvikling i København – specielt fra 1935", *Årsskrift Politihistorisk Selskab*, 1987, s. 141-167. Om Herstedvester se Chr. Borch, "Samfundets forsvar mod kriminelle. Træk af den kliniske kriminologis historie i Danmark" i: Svend Brinkmann m.fl., *Psykens historier i Danmark*, Roskilde 2008, s. 97-120. Om retslægerådet jf. Harry Mosekjær Madsen m.fl., *Retslægerådet 1909-2009*, København 2009, s. 11. Om børneforsorg se Carl Clemmensen, "Psychiatriens Indsats i Samfundslivet", *Ugeskrift for Læger*, 108, 1946, s. 129-131.

[209] "Report on Insulin and Cardizol Shock Therapy from The Danish Psychiatric Organisation", *Acta Psychiatrica et Neurologica*, 17, 1942, s. 277-297.

[210] "Apropos somatisk behandling af psykiske lidelser", *Ugeskrift for Læger*, 111, 1949, s. 1001.

[211] "Psykoterapiens udvikling", *Ugeskrift for Læger*, 113, 1951, s. 684.

[212] Ekstra-Bladet 28.11.1953. Politiken og Ålborg Stifttidende 27.9.1952.

[213] Citeret fra Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit*, s. 152-154.

[214] Om psykofarmaka jf. bl.a. Edward Shorter, *Before Prozac. The Troubled History of Mood Disorders*, New York 2008, David Healy, *The Creation of Psychopharmacology*, Cambridge 2002 og *The Antidepressant Era*, Camrbridge 1997. Se også Judith Swazey, *Chlorpromazine in Psychiatry. A Study of Therapeutic Innovation*, Cambridge 1974.

[215] Johan Schioldann, *History of the Introduction of Lithium into Medicine and Psychiatry*, Adelaide 2009 og "Lithiumpioneren Mogens Schou", *Bibliotek for Læger*, 197, 2005, s. 209-216.

[216] Munch-Petersen præsenterede de første forsøg med psykofarmaka den 20.11.1954. Se Sven Munch-Petersen, "Chlorpromazine (Largactil) in the Management of Psychotic Patients", *Acta Psychiatrica et Neurologica Scandinavica*, 30, 1955, 643-58. Arne R. Krogsgaard, "Reserpin (Serpasil) et hypotensivt farmakon. En oversigt", *Ugeskrift for Læger*, 116, 1954, s. 1185-1195; Herluf Andersen, "Leucopeni under Largactilbehandling", *Ugeskrift for Læger*, 116, 1954, s. 1733-1734. Se også Raben Rosenberg, "Den psykofarmakologiske udvikling 1950-1970" i: Jesper Vaczy Kragh (red.): *Psykiatriens historie i Danmark*, København 2008, s. 263-291.

[217] Jørgen Ravn, *Mit psykiatriske liv*. Odense 1977, s. 145.

[218] Landsarkivet for Sjælland (LAS). Andersvænge, Lægekontoret, Lobotomi, sterilisation, kastration m.m. 1941-1978.

[219] Herom se Maria Rytter, *Godhavnsrapporten*, Odense 2011, s. 161-176. Hvor udbredt brugen af psykofarmaka har været i børneforsorgen i Danmark vides ikke. Heller ikke internationalt har dette område været genstand for systematisk forskning.

[220] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 3, Odense 2012, s. 575.

[221] Om den tidlige børnepsykiatri i Danmark se Jennie Sejr Junghans, *Mellem arv og miljø. Dansk børnepsykiatri 1891-1940*, Speciale, Københavns Universitet 2012.

[222] Se Chralotte Persson, *Børnepsykiatri og sygepleje. En historisk undersøgelse af perioden 1909-1976*, speciale Århus Universitet 2009 og Ravn Madsen m.fl., *Børnepsykiatri i Risskov gennem 50 år*, Risskov 2008. Se også P.H. Thomsen, "Child and Adolescent Psychiatry in Denmark" i: H. Remschmidt og H. van Engeland, *Child and Adolescent Psychiatry in Europe*, Darmstadt 1999, s. 71-80.

[223] Om Alfred Lehmann se Bjarne Sode Funch, "Psykologiens grundlæggelse i Danmark", *Psyke og Logos*, 21, 2000, s. 116-134 og "Alfred Lehmann og det psyko-fysiske eksperiment", i. Ib Chr. Moustgaard (red), *Seculum Prinum*, København 1987, s. 19-33. Jesper Vaczy Kragh, "Overtro og trolddom. Selskabet for Psykisk Forskning 1905-1930", *Fortid og nutid*, 89, 2003, s. 163-185.

[224] Ellen Nørgaard, *Lille barn, hvis er du? En skolehistorisk undersøgelser over reformbestræbelser inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden*, København 1977, s. 153 og Anne Katrine Gjerløff og Anette Faye Jacobsen, *Dansk skolehistorie. Da skolen blev sat i system 1850-1920*, Bind 3, Århus 2014, s. 275.

[225] Christian Ydesen, "Børn skal ikke være forsøgskaniner! Skolepsykologien kamp for fodfæste i mellemkrigstidens danske folkeskole", *Siden Saxo*, 29, 2012, s. 30-38 og Carsten Bendixen, *Psykologiske teorier om intelligens og folkeskolens elevdifferentiering*, Ph.D-afhandling Forskerskolen i Livslang Læring 2006, s. 56-71.

[226] Citeret efter Ellen Nørgaard, *Lille barn, hvis er du?* s. 176.

[227] Ellen Nørgaard, *Lille barn, hvis er du?*, s. 216 og E. Nørgaard, "Pædagogik og kulturradikalisme", i: Thøger Seidenfaden m.fl., *Den kulturradikale udfordring. Kulturradikalismen gennem 130 å*r, Århus 2005, s. 198.

[228] En af de anstødelige passager var angiveligt denne, "Og Erik gjorde sin Tissemand stor og sa, at det var saa sjovt og at de andre skulle prøve. Og det var noet, man ikke maatee, men der var ingen der saa det". Harald Herdal, *Den første Verden*, København 1936, s. 8-9.

[229] Ellen Nørgaard, *Lille barn, hvis er du?*, s. 243 og 248-254, E. Nørgaard, "Pædagogik og kulturradikalisme", s. 206 og Lea Korsgaard, *Orgasmeland. Da den seksuelle revolution kom til Danmark*, København 2014, s. 249-250.

[230] Lea Korsgaard, *Orgasmeland*, s. 249-250 og 251.

[231] E. Floris, "Psykologiens plads i åndssvageskolen", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 57, 1955, s. 61-62 og Christian Ydesen, "Børn skal ikke være forsøgskaniner! Skolepsykologien kamp for fodfæste i mellemkrigstidens danske folkeskole", *Siden Saxo*, 29, 2012, s. 37.

[232] Finn Korsaa, "Psykoanalysen i Danmark", *Psyke og logos*, 10, 1989, s. 182-222, Ole Andkjær Olsen, "Psykoanalysens historie i Danmark", *Årsskrift Carlsbergfondet*, 2001, s. 48-53 og "De psykoanalytiske foreninger i Danmark", *Psyke og logos*, 21, 2000, s. 243-293.

[233] E. Floris, "Psykologiens plads i åndssvageskolen", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 57, 1955, s. 68.

[234] *1. og 2. Betænkning afgivet af det af Socialministeriet under 18. juli 1936 nedsatte Udvalg angaaende forskellige Forhold vedrørende Åndssvageforsorgen og Børneforsorgen*, København 1939, s. 47-48.

[235] Ibid. Om andre af klagesagerne se Anders Kelstrup: *Galskab, Psykiatri og Galebevægelse*, Kbh. 1983, s. 164-166.

[236] Finn Højbjerg: *Et spejl af tiden. Psykiatrien i Viborg Amt 125 år*, s. 19.

[237] Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes historie*, s. 110-111 og 140-141.

[238] Axel Garboe, "Social arbejde, knyttet til Hospitaler", *Socialt Tidsskift*, 3, 1927, s. 40-47, Marion Lüttichau, *Det sociale hospitalsarbejde. Et tilbageblik*, København 1987 og Anne Worning, "75 års socialpolitik set gennem Dansk Socialrådgiverforenings briller", *Uden for nummer*, 3, 2002, s. 1-3.

[239] "40 personer forsørger at storme Ebberødgård for at befri en af alumnerne, en ung pige", Berlingske Tidende 5.10.1942. "Stormen på Ebberødgård", B.T. 5.10.42 og "Dramatisk Aktion mod Ebberødgård", Social-Demokraten, 5.10.42. Adeltoft fik en straf på fire måneders fængsel, mens tre andre implicerede fik mindre domme. Bataljen ved Ebberødgård", Aftenbladet 26.3.1943.

[240] Herom se: Birgit Kirkebæk: *Normaliseringens periode*. *Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N. E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970*, Holte 2001, s. 31-43 og Lene Koch: *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, København 2000, s. 283-210.

[241] Om værneklasserne se: Anne Katrine Gjerløff og Anette Faye Jacobsen, *Dansk Skolehistorie. Da skolen blev sat i system 1850-1920*, Bind 3, Århus 2014, s. 304-307. Om Sofie Ribjerg se: Ingrid Winther, *Mellem videnskab og lidenskab. Sofie Rifbjerg og skolepsykologien*, København 2013.

[242] Ellen Hørup, "De fattigste af de fattige". Politikens kronik 20.5.1932. Holger Terp, *Ellen Hørup – et biografisk essay*, Skive 1989.

[243] Om Nanna Andersen se Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens Periode*, Holte 2001, s. 32-34.

[244] Nanna Andersen, *Børne- og Ungdomsforsorgen bag Kulisserne*, 2. oplag, København 1941, s. 7.

[245] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 44. Overlæge Hvam efterlod sig en udklipssamling vedr. det han på titelbladet kaldte "Nanna Andersens korstog mod åndssvageforsorgen." Birgit Kirkebæks arkiv.

[246] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens Periode*, Holte 2001, s. 32f.

[247] Lene Koch, *Tvangssterilisering i Danmark 1929-67*, København 2000, s. 290-291 og Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 35-38.

[248] Anette Faye Jacobsen, "Kontrol og demokrati. Træk af den danske børneforsorgs historie 1933-58", s. 85. Om lovgivningen se s. 18-25. Om kritikken se især s. 70-96. Om lovgivning se også Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, s. 37-66 og 163-173.

[249] Jørgen Bentzon: "Om de sindssyge", Politiken, kronik 4.2.1950.

[250] Rigsarkivet (RA). Direktoratet for Statshospitalerne. K1, nr. 16, 1949/50. G. 467. G. Brøchner-Mortensen til J. Bentzon den 4.2.1950. G. Brøchner-Mortensen til Otto Jacobsen 14.2.1950. O. Jacobsen til G. Brøchner-Mortensen 17.3.1950.

[251] "Ny lægehenvendelse til ministeriet om sindssygehospitalerne", Politiken 5.3.1950 og "Ministeren og de sindssyge", Politiken 7.3.1950. Sagen blev også debatteret i ledere i avisen den 3.3. og 7.3.1950.

[252] "Skarp tilbagevisning af udvalgs-kritik mod Åndssvageforsorgen", Politiken 15.1.1942.

[253] "De åndssvage er hyggelige og charmerende og tillidsfulde", Ny Tid Ålborg 13.11.1954.

[254] Landsarkivet for Sjælland (LAS), Andersvænge, Korrespondance fra Ø-stifternes Åndssvageanstalts Bestyrelse 1943-1965, "5. anstaltsmøde Gl. Bakkehus 15. juni 1945".

[255] Ifølge Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, var der i gennemsnit 135 klager om året i perioden 1942 til midten af 1950'erne (s. 291).

[256] Jørn Henrik Petersen m.fl. (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 3, s. 575.

[257] *Medicinalberetning for den danske Stat for Aaret 1922*, København 1924, s. 214-215 og *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1945*, København 1946, s. 125. Det samlede antal pladser i 1945 var 6910, men belægningen kunne være større og udgjorde ved en optælling den 1. januar samme år 6.992 ifølge medicinalberetningen.

[258] Om Sct. Hans og Københavns Kommunes se bl.a.: Merete Bjerrum, *Psykiatri i tidens perspektiv*, Ph.d.-afhandling Århus Universitet 1998, s. 25-28. Om administrationen af psykiatrien i kommunen se: *Betænkning angaaende Overbestyrelsen af Statens Sindssygehospitaler m.v. af Kommission til at forberede en omordning af Statens civile Sundhedsvæsen*, København 1920, s. 10 og 51-57. Om Sct. Hans Hospitals historie se bl.a. Rasmus Fog, "Sct. Hans Hospital – træk af det ældste danske psykiatriske hospitals historie", *Bibliotek for læger*, 1995, s. 79-102. Jørgen Madsen, "Some Pages from the History of Sct. Hans Hospital", *Acta Psychiatrica Scandinavica Supplementum* 191, 1966, s. 13-58 og Barbara Zalewski, "Det hårde kors af vanvittighed", *Historiske Meddelelser om København*, 1984, s. 21-60.

[259] For en gennemgang af den kommunale del af psykiatrien se især: Sigurd Jensen, *Københavns Hospitalsvæsen 1863-1963*, København 1963, s. 164-187 og Jens Knud Larsen, "Den psykiatriske afdeling, Frederiksberg hospital 1903-1983", *Bibliotek for læger*, 175, 1983, s. 197-240. Om Kommunehospitalets 6. afdeling se: Fini Schlusinger m.fl., "The Department of Psychiatry, Kommunehospitalet, Copenhagen 1875-1975", *Acta Psychiatrica Scandinavica Supplementum*, 261, 1975, s. 5-58 og Rigshospitalet Tom Bolwig m.fl., *Psykiatrisk Afdeling O, 1934-1984*, København 1984.

[260] Patienter fra Kommunehospitalets 6. afd. og Bispebjerg blev i reglen overført til Sct. Hans, mens Vordingborg modtog patienter fra Frederiksberg, og Statshospitalet i Nykøbing Sjælland fik patienterne fra Rigshospitalets afdeling.

[261] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1945*, s. 125. I familiepleje blev der i beretningen regnet med 1.170 pladser. For en gennemgang af hospitaler og sengepladser for perioden 1939-48 se også: Bent Borup Svendsen, "Psychiatric Morbidity among Civilians in Wartime", *Acta Jutlandica*, 24, Supplementum A, 1952, s. 31-37. Hertil kom pladserne på de almindelige hospitaler samt enkelte private klinikker, som dog ikke havde heldøgnspladser.

[262] Om amternes overtagelse af ansvaret for psykiatrien se Merete Bjerrum, *Psykiatri i tidens perspektiv*, Ph.d.-afhandling, Århus 1998 og M. Bjerrum, "Fra stat til Amt. Dansk Hospitalspsykiatri 1930-1976" i: Jesper Vaczy Kragh, *Psykiatriens historie i Danmark*, København 2008, s. 222-262.

[263] *Betænkning og Åndssvageforsorgen. Afgivet af det af Socialministeriet den 30. april 1954 nedsatte udvalg til behandling af åndssvageforsorgens problemer*, Betænkning nr. 204, København 1958, s. 16.

[264] Johan Ludvig Varming, "Externatskole i Aarhus", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 48, 1946, s. 42-45.

[265] *Betænkning og Åndssvageforsorgen*, København 1958, s. 23.

[266] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1945*, s. 126-27. Om ventetidsforsorg se G. Wad, "Åndssvageanstalternes ventetidsforsorg", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 53, 1953, s. 36-41.

[267] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1945*, s. 128 og *Betænkning afgivet den af Socialministeriet under 4. november 1939 nedsatte Døvekommission*, København 1949, s. 17. Sidstnævnte tal fra perioden 1948-49.

[268] *Betænkning vedrørende forsorgen for blinde og stærkt svagsynede*, Betænkning nr. 129, København 1955, s. 15.

[269] Harald Jørgensen, *Vanføreforsorgen i Danmark gennem 100 år*, København 1972, s. 169-174.

[270] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1945*, s. 114 og *Socialt Tidsskrift*, 24, 1948, s. 114, statistik for Samfundet og Hjemmet for Vanføre, elev- patientfrekvensen 1946-47.

[271] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1945*, s. 126 og Bjørn Hamre, *Syge må plejes med kærlighed. Kolonien Filadelfia 1897-1997*, Dianalund 1997.

[272] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk Velfærdshistorie. Frem mod socialhjælpen*, Bind 1, Odense 2010, s. 203-204.

[273] *Betænkning afgivet af udvalget angående forsorgen for de i forsorgslovens kapitler XXIV-XXVII omhandlende personer. 1. del.*, København 1952, s. 18.

[274] Jf. Børge Gjørderum Gade, *Skovvang 1865-1990*, s. 10 og Palle Brandt, *Fra anstalt til Saxenhøj*, 1992, s. 22.

[275] *Betænkning afgivet af udvalget angående forsorgen for de i forsorgslovens kapitler XXIV-XXVII omhandlende personer. 1. del*, København 1952. s. 30.

[276] *Betænkning afgivet af udvalget angående forsorgen for de i forsorgslovens kapitler XXIV-XXVII omhandlende personer*, s. 87-92.

[277] *Betænkning vedrørende forsorgen for blinde og stærkt svagsynede*, Betænkning nr. 129, København 1955, s. 15.

[278] Om reglerne for de åndssvage se det følgende kapitel 10 "I gråzonen" om åndssvageforsorgen.

[279] Om den historiske udvikling frem mod loven se især Hans Adserballe, *Tvang og frihedsberøvelse i psykiatrien. Historiske og retspsykiatriske studier med særlig henblik på den danske sindssygelov af 1938*, Bind 1 og 2, København 1977.

[280] Om indlæggelsesproceduren se bl.a. Georg K. Stürup, "Lægens Foranstaltninger til Behandling af Sindssyge og Aandssvage", *Maanedskrift for Praktisk Lægegerning og Social Medicin*, 20, 1942, s. 205-213. For en udførlig gennemgang af loven fra 1938 jf. H. Adserballe, *Frihedsberøvelse og tvang i psykiatrien*, Bind 1, København 1977, s. 271ff.

[281] Jf. oversigt over den geografiske fordeling af patienter i Østifternes Åndssvageanstalt den 31.12.1953, Arbejds- og Socialministeriernes økonomiske-statistiske undersøgelser, *Personer under Østifternes Åndssvageanstalts forsorg*, København 1955, s. 20. Om Strøbyhus jf. Østifternes Åndssvageanstalt, *Beretning for årene 1. april 1946 til 31. marts 1950*, København 1950, s. 52.

[282] Jf. *Beretning til Indenrigsministeren om Statens Sindssygehospitaler i Finansaaret 1936-37*, s. 207. Ved Oringes oprettelse som Østifternes Sindssygeanstalt i 1858 hørte Bornholm, Grønland, Island og Færøerne hertil. Der er uklart, hvor tidligt man begyndte at sende patienter fra øerne i Atlanterhavet til Vordingborg, men i hospitalets årsberetninger fra 1884 figurerer to patienter fra Island og en fra Færøerne. I begyndelsen af 1900-tallet kom de fleste patienter fra Færøerne. I Vordingborg var der i 1952 ifølge en optælling 26 færøske patienter. Om ordningen se også Rigsarkivet (RA). Direktoratet for Statshospitalerne: journalsager, F16 "Færøernes hjemmestyre", 1948/49. G. 450. I 1950 var der 11 islandske patienter på Oringe. Jf. RA. Direktoratet for Statshospitalerne: journalsager, D1, 1951/52. G. 500. Undersøgelsen skyldtes ophævelsen af den Dansk-Islandske Forbundslov. Lov nr. 205 af 16. maj. 1950. Antallet af grønlandske patienter er ikke opgjort, og indlæggelserne blev ikke registreret samlet. Om disse patienter jf. Kjeld Jacobsen, "Afdelingen for grønlandske patienter" i: H. Gøtz, *Oringe – der var engang*, 2004, s. 250-252.

[283] Erik Sarauw Kristiansen, "Om Hospitalisering af Psykiatriske Patienter på Færøerne", *Ugeskrift for Læger*, 114, 1952, s. 988. I perioden 1946-1952 havde Kristiansen optalt indlæggelser af i alt 152 patienter. Hovedparten af patienterne havde lange indlæggelser på over 1 år. I Vordingborg var der i 1952 ifølge optællingen 26 færøske patienter, der alle havde været indlagt i mere end 10 år. I Nykøbing Sjælland var der på samme tidspunkt 49 færøske patienter.

[284] Om Færøerne jf. Doris Hansen, "Foranstaltninger for handicappede børn i første halvdel af det 20. århundrede – set fra Færøerne, et selvstyrende område i det danske rige", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, november 2001, s. 68. Om Grønland jf. RA. Andersvænge. Forsorg på Grønland, Korrespondance m.v. 1959-86.

[285] Asger Holm m.fl., *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*, København 1983, s. 164.

[286] Om den lille gruppe udvalgte børn fra Grønland se Tine Bryld, *I den bedste mening*, København 2010. Om skolebørnene se Ernest Jensen, *Langt hjemmefra: grønlandske børn på skoleophold i Danmark i 1960'erne og 1970'erne*, Nuuk 2001.

[287] *Gammel Bakkehus-Ebberødgård med Filialer, Beretning 1906-07*, København 1907, s. 50.

[288] Om børne- og ungeforsorgen se: *Betænkning vedrørende forsorgen for børn og unge, som har særlige tilpasningsvanskeligheder*, København 1953, s. 8-10.

[289] *Betænkning afgivet af kommission af 29. marts 1952 vedrørende Statens sindssygevæsen*, Betænkning nr. 165, København 1956, s. 97.

[290] Gerda Schneekloth, "Danske opdragelseshjem. Vejstrup pigehjem", *Børnesagens Tidende*, 12, 1917, s. 30.

[291] Forsorgslovens § 130, stk. 1, nr. 1.

[292] *18de Beretning. Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigehjem 1929-1932*, s. 2.

[293] Holger Horsten, *Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark*, tredje udgave, København 1959, s. 152. Gerda Schneekloth, "Danske opdragelseshjem. Vejstrup pigehjem", *Børnesagens Tidende*. 12, 1917, s. 30.

[294] Gerda Schneekloth, "Danske opdragelseshjem. Vejstrup pigehjem", *Børnesagens Tidende*, s. 30.

[295] Ibid. s. 29.

[296] Ibid.

[297] *18de Beretning. Statsungdomshjemmet Vejstrup Pigehjem 1929-1932*, s. 7.

[298] Gudme Lokalhistoriske Arkiv. Vejstrup Pigehjem. Læserbrevsdebat 1949.

[299] *Ungdomskommissionen. Den tilpasningsvanskelige ungdom. Betænkning afgivet af ungdomskommissionen. Betænkning nr. 59.* København 1953, s. 131-132.

[300] *Ungdomskommissionen. Den tilpasningsvanskelige ungdom*, København 1953, s. 10.

[301] Ibid. s. 217.

[302] Ibid. s. 263-264.

[303] Ibid., s. 282-283.

[304] Ibid., s. 273.

[305] Ibid., s. 218-228.

[306] *Betænkning 1. Afgivet af Udvalget af 26. november 1943. Betimeligheden af Opførelse af nye Sindssygehospitaler i Nordjylland og paa Sjælland*, København 1944, s. 3-4 og *Betænkning 2 afg. af Udvalget af 26. Nov. 1943 ang. Betimeligheden af Opførelse af nye Sindssygehospitaler i Nordjylland og paa Sjælland*, København 1945. Se også Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri*, Odense 2010, s. 154-158.

[307] Georg Bredmose og F. Stenstrup, "Østifternes Åndssvageanstalt Andersvænge Slagelse", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 43, 1941, s. 42-43.

[308] Om diagnoserne og IK-kvotienterne se Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, København 2000, s. 87-90.

[309] G. Bredmose og F. Stenstrup, "Østifternes Åndssvageanstalt Andersvænge Slagelse", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 1941, s. 45.

[310] Om bygningerne jf. Erik Ejlers, *Fra anstalt til bofællesskab. Åndssvageforsorgens bygningshistorie 1855-1990. En skitse*, København 1994, s. 59.

[311] Arbejds- og Socialministeriernes økonomiske-statistiske undersøgelser, *Personer under Østifternes Åndssvageanstalts forsorg*, København 1955, s. 3.

[312] Arbejds- og Socialministeriernes økonomiske-statistiske undersøgelser, *Personer under Østifternes Åndssvageanstalts forsorg*, s. 10.

[313] Ibid. s. 34.

[314] *Betænkning 1. Afgivet af Udvalget af 26. november* 1943, s. 9.

[315] H. Helweg, "Oringe i 100 år", *Medicinsk Forum*, 11, 1958, s. 33ff. Heidi og Henning Gøtz, *Oringe – der var engang*, s. 28ff. og 47. Som Lov om Sundhedsvæsenets Centralstyre af 23. juni 1932 bekendtgjorde, var "Overlægen i enhver retning hospitalets øverste stedlige myndighed" (§ 6). Jf. *Beretning til Indenrigsministeren om Statens Sindssygehospitaler i Finansaaret 1936-37*, s. 44. At overlægen skulle have bolig i hovedbygningen blev bibeholdt frem til 1954.

[316] Rigsarkivet (RA). Direktoratet for Statshospitalerne: journalsager, D1, nr. 3, 1945/46. G. 390. "Oversigt over beskæftigelsesgraden den 15. juli 1945". Husgerning og især håndarbejde var typisk kvindearbejde, mens mændene lavede mere fysiske ting i værksteder, transport og udearbejde i landbrug og gartnerier. I oversigten over de ubeskæftigede var kronisk sindssygdom og legemlig sygdom de hyppigste årsager til manglende arbejde. Om hospitalets opbygning se også Heidi Gøtz og Henning Gøtz, *Oringe – der var engang*, FOA-Sydsjælland 2003.

[317] For forskellige gennemgange af hospitalernes opdeling: Maria Anchersen, *Forelæsninger over Sindssygdom og Sindssygepleje*, Viborg 1924, s. 31-44, *Betænkning afg. af udvalget til drøftelse af muligheden af Augustenborgs Slots Anvendelse for Sindssygevæsenet*, København 1928, s. 7f. Den alm. Danske Lægeforening (red), *Behandling af Sindssygdomme i Danmark*, København 1943, s. 18ff. I: *Beretning til Indenrigs-ministeren om Statens Sindssygehospitaler afgiven af Direktøren for Statens Sindssygehospitaler 1936/37*, København 1938, s. 274-275 findes en komplet oversigt over alle afdelinger og belægningen i april 1937 på de enkelte statshospitaler. Ud af de 5.569 normerede sengepladser var de 2.568 på urolige afdelinger.

[318] Om opdelingerne i psykiatrien se: Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, Odense 2010.

[319] B. Borup Svendsen i: *Acta Jutlandica*, 24, Supplementum A, 1952, s. 48. Jf. også Merete Bjerrum, *Psykiatri i tidens perspektiv*, 1998, s. 51.

[320] *Betænkning om Åndssvageforsorgen*, Betænkning nr. 204, København 1958, s. 123 og 129.

[321] *Betænkning vedrørende forsorgen for børn og unge, som har særlige tilpasningsvanskeligheder*, København 1953, s. 53.

[322] *Betænkning afgivet af kommissionen af 29. marts 1952 vedrørende Statens sindssygevæsen*, København 1956, s. 148. I registreringen af indlæggelsestid blev prøveudskrivninger, ligesom overførsel til familiepleje, ikke noteret i oversigterne over udskrivelser.

[323] Om åndssvageforsorgen se Torben Hvam, *Ebberødgård*, Birkerød 1993, 57-61.

[324] *Betænkning angivet af Udvalget af 23.11.1945 ang. Hospitalisering af Sindssyge på Fyn og det Sydlige Jylland*, København 1948, s. 31. Problemet med den ringe udskiftning af patienter blev noteret af Erik Strömgren, der påpegede, at der kun mht. "20 % af pladserne var fluaktion" på hospitalet i Århus. Rigsarkivet (RA). Direktoratet for Statshospitalerne. D1, 1952/53. G. 519.

[325] E. Strömgren, "De danske Tværsnitsundersøgelser og Psykofarmaka", *Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift*, 19, 1965, s. 102.

[326] H. Olsen, "Status på et psykiatrisk hospital. Resultater af en tværsnitsundersøgelse på Sindssygehospitalet i Nykøbing Sjælland", *Ugeskrift for Læger*, 119, 1957, s. 1497-1499. K. Arentsen og E. Strömgren, "Patients in Danish Psychiatric Hospitals. Results of a Census in 1957", *Acta Jutlandica*, 31, 1959, s. 7-49. Fordeling for alle sindssygehospitaler inklusiv kommunale og private lå stort set ens med 62,2 skizofrene, 6,6 manio-depressive og 5,6 % senile psykoser.

[327] Rigsarkivet (RA). Direktoratet for Statens Sindssygehospitaler. Overlægemøder 1926-1947. K4. Mødereferat den 28.1.1939. Herom se også Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit*, Odense 2010, s. 269-273.

[328] Om vagtafdelinger se P. Reiter, *Sindssyge og Sindssygebehandling*, 1927, s. 46. Om Oringe se RA. Direktoratet for Statshospitalerne, D1, 1947/48. G 428. "Forårssyn 1947/48".

[329] H. Götz m.fl., *Oringe – der var engang*, s. 160 og 219.

[330] Herom se Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri*, Odense 2010.

[331] RA. Sindssygehospitalet i Vordingborg, patientjournaler, kvinder, jr. nr. 11.048. For andre eksempler se Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1083*, Odense 2010.

[332] De ikke trykte beretninger stammer fra indlæg på hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk og interview i forbindelse med Svendborg Museums udarbejdelse af *Godhavnsrapporten* i 2010.

[333] "Tulinius-sagaen", www.anbragtihistorien.dk

[334] Interview i forbindelse med Godhavnsrapporten, 2010. Holger Horsten, *Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark*, København 1959, s. 335.

[335] Interview i forbindelse med Godhavnsrapporten, 2010. Børnehjemmene Godthåb bestod egentlig af fire forskellige hjem, placeret i København på Dronningensvej 1, 3, 27 og 29. Assistenten arbejdede på hjemmet i nr. 27. Om institutionen se: Holger Horsten, *Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark*, s. 325.

[336] Svend Nielsen, *Onkels erindringer. Et liv i dansk børneforsorg 1910-1972*, SL-Fyn. 1992, s. 138-139.

[337] Kirsten Folke Harris og Ditte Scharnberg, *Ind i faget. Sygeplejersker fortæller*, København 2001, s. 97.

[338] Heidi Inger Gøtz & Henning Gøtz, *Oringe – der var engang*, FOA-Sydsjælland 2003, s. 95-97.

[339] Ibid. s. 219.

[340] Ibid. s. 119.

[341] *Fynske plejere i 75 år*, Fyns Amt 1988 s. 92.

[342] Erik Svendsen (Middelfart 1952-1980) www.anbragtihistorien.dk, "En bademesters erindringer".

[343] Erik Svendsen (Middelfart 1952-1980) www.anbragtihistorien.dk "Små hverdagshistorier fra det gamle statshospital i Middelfart".

[344] *Fynske plejere i 75 år*, Fyns Amt 1988, s. 76.

[345] Kirsten Folke Harris og Ditte Scharnberg, *Ind i faget. Sygeplejersker fortæller*, s. 100.

[346] Alfred Berg (Ansat på Andersvænge 1954- 1993) www.anbragtihistorien.dk ”Erindringer fra min tid på Andersvænge”.

[347] Kristian Bertelsen, *Liv og arbejde*, Brejning 2008, s. 27.

[348] Rita Møller Nielsen, *Med liv og sjæl*, Slagelse 2007.

[349] Fortælledag på Museet i Hammer Bakker 30.8.2013 fulgt op af interview med Henning Pedersen gennemført af Lone Vibe-Pedersen, Museet i Hammer Bakker.

[350] Ibid.

[351] Kristian Bertelsen, *Liv og arbejde*, Brejning 2008, s. 45.

[352] Fortælledag på Museet Landsbyen Sølund d. 24. september 2013.

[353] Kristian Bertelsen, *Liv og arbejde*, s. 25.

[354] Fortalt til Jacob Knage Rasmussen 20.2.2014.

[355] Landsarkivet for Fyn. Vejstrup Pigehjem. Pias stambog.

[356] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, København 1964, s. 64.

[357] Holger Horsten, *Børne- og Ungdomsforsorgen i Danmark*, København 1959, s. 325.

[358] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, København 1964. s. 43.

[359] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, s. 84.

[360] Reference til Vejstrup afsnittet.

[361] http://www.oure.dk/

[362] Gudme Lokalhistoriske arkiv, Vejstrup Pigehjem, diverse avisudklip.

[363] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, København 1964, s. 71. Hjemmet var blevet oprettet af Friedrich Adolph Holstein i 1833 på herregården Furendal i det nuværende Næstved kommune. Efter Holsteins død, flyttede børnehjemmet i 1840 til gården Hjortholm ved Fuglebjerg og fik navnet Det Fuirendalske Institut på Holsteins Minde, eller blot Holsteins Minde.

[364] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.), *Mellem skøn og ret. Dansk velfærdshistorie* Bind 2, Odense 2011, s. 666.

[365] Inge M. Bryderup, *Børnelove og Socialpædagogik gennem hundrede år*, Århus 2005, s. 265.

[366] *Vejleding vedrørende de opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*, 1952. s. 3.

[367] Inge M. Bryderup, *Børnelove og Socialpædagogik gennem hundrede år*, s. 265.

[368] Ibid. s. 125 og 233f.

[369] Eva Kold Dhyrby (Josephine Schneiders Børnehjem 1947-1960) Interview 15.1.2013.

[370] Rene Hald (Børnehjemmet Bethlehem 1954-1966) Interview 14.1.2013.

[371] Inge M. Bryderup, *Børnelove og Socialpædagogik gennem hundrede år*, s. 239-240.

[372] Marianne Rasmussen (Børnehjemmet C. Knaps Minde 1962-1967) www.anbragtihistorien.dk ”Børnehjemmet C. Knaps Minde”.

[373] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1948, s. 207f.

[374] Maria Rytter, *Godhavnsrapporten*, Odense 2011, s. 58f.

[375] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1953, s. 341.

[376] Anette Wagner (Nærumgaard 1954-1967) www.anbragtihistorien.dk ”Min historie”.

[377] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1948, s. 369.

[378] Jens Bressendorff-Madsen (Brede Plejehjem i 1949-1954) www.anbragtihistorien.dk ”Der er så meget at takke for?”.

[379] Bodil Christensen (Kong Frederik VII’s stiftelse på Jægerspris, 1948-1960) Interview 6.2.2013.

[380] Esther Langsted (Børnehjemmet Møllebakken, 1959-1963) Esther Langsted, ”Alle gode gaver… En børnehjemspiges erindringer”, 2010, s. 64f.

[381] Karen Fleurfontaine Warren (Allerupgård Børnehjem 1944-1954) Interview 8.3.2013.

[382] Ejler Bjoler (Godhavn Drenge- og skolehjem 1947-1954) Interview 14.1.2013.

[383] Otto Køldal (Godhavn 1962-1964) www.anbragtihistorien.dk "Primært om manglende skolegang på Godhavn".

[384] Eva Kold Dhyrby (Josephine Schneiders Børnehjem, 1947-1960, børneforsorgen) Interview 15.1.2013.

[385] Ole Hingebjerg (Børnehjemmet C. Knaps Minde 1956-1963) www.anbragtihistorien.dk "Mit barndomshjem".

[386] Anonym (Viby Iagttagelseshjem 1956, børneforsorgen). Interview 20.2.2014.

[387] Bent Rosenmejer (Børnehjemmet Landerupgaard 1946-1953) www.anbragtihistorien.dk "Landerupgaard 1946 - 1953".

[388] Inge M. Bryderup, *Børnelove og Socialpædagogik gennem hundrede år*, Århus 2005, s. 250.

[389] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1953, s. 138.

[390] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1948, s. 191.

[391] *Arbejds- og socialministeriets vejledning af 2. december 1952, Vejledning vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem, s.* 7.

[392] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1959, s. 328.

[393] Otto Køldal (Godhavn 1962-1964) www.anbragtihistorien.dk "Primært om manglende skolegang på Godhavn".

[394] Jan Bihrmann (Christian d. 9.s Børnehjem 1948-1955). Interview 23.3.2013.

[395] Ole Hingebjerg (Børnehjemmet C. Knaps Minde 1956-1963) www.anbragtihistorien.dk "Mit barndomshjem".

[396] Bodil Christensen (Kong Frederik VII's Stiftelse på Jægerspris 1948-1960). Interview 6.2.2013.

[397] Lis Petersen, "*Stiftelsestøser - Kongebørn"*, København 1987, s. 166.

[398] Orla Jensen, *Skolehjemmet Himmelbjerggården*, 1957, s. 3-6.

[399] Inge M. Bryderup, *Børnelove og Socialpædagogik gennem hundrede år*, Århus 2005, s. 263.

[400] *Arbejds- og socialministeriets vejledning af 2. december 1952, Vejledning vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem.* s. 7 og 32.

[401] Anette Wagner (Nærumgaard 1954-1967) www.anbragtihistorien.dk "Min historie".

[402] Kurt Petersen (Børnehjemmet Jakob Michaelsens Minde, 1954-1955) www.anbragtihistorien.dk "Prisen for anbringelse!"

[403] Erik Wolfgang Nielsen (C.m. Schuberts Minde 1963-1970) www.anbragtihistorien.dk "C. Schuberts Minde og arbejde (slaveri)".

[404] *Arbejds- og socialministeriets vejledning af 2. december 1952, Vejledning vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*, s. 4.

[405] Ibid. s. 5.

[406] Jan Bihrmann (Christian d. 9.s Børnehjem 1948-1955). Interview 23.3.2013.

[407] Kurt Petersen (Børnehjemmet Jakob Michaelsens Minde 1954-1955) www.anbragtihistorien.dk "Prisen for anbringelse!"

[408] Marianne Rasmussen (Børnehjemmet C. Knaps Minde 1962-1967) www.anbragtihistorien.dk "Børnehjemmet C. Knaps Minde".

[409] Ejler Bjoler (Godhavn Drenge- og Skolehjem 1947-1954). Interview 14.1.2013.

[410] Grethe Behnke Larsen (Hornbæk Optagelseshjem 1953-1958) www.anbragtihistorien.dk "Fra sted til sted".

[411] Bente Rousing Drejer (Ebberødgård 1949-1959). Interview 17.7.2013 og Ole Andersen (Ebberødgård 1946-1957) Interview 21.5.2013.

[412] Bente Jensen (Brejning 1946-1978). Interview 23.8.2013.

[413] Lars Herlev, *Brejningerødder. Om livet på en åndssvageanstalt*, Brejning 1997, s. 50.

[414] Viola Tingleff, *Violas bog*, LEV 2000 og "En 30-årig kvindes triste erindringer", *Dannevirke Haderslev*, 13.3.1965.

[415] Ole Orla Andersen (Brejning 1956-). Interview 20.6.2013.

[416] Ibid.

[417] Per Hardon Jensen (Gl. Bakkehus og Ebberødgård 1961-1971). Interview 15.6.2013.

[418] Ole Andersen (Ebberødgård 1946-1957). Interview 21.5.2013.

[419] Else Mariane Nielsen (Brejning 1940-). Interview 8.4.2014.

[420] *Reglement for Arbejdsanstalten Viebæltegaard. For Svendborg Amt i Svendborg*, 1936.

[421] Landsarkivet for Fyn. Svendborg kommunes socialudvalg. "Sociale sager 1934-1970", Lb.nr. 155, S.O.F. 4544. Se brev fra klient til formanden for Det Sociale Udvalg 6.8.1945.

[422] Rigsarkivet, Socialministeriet, Udvalget af 15.06.1948 til Undersøgelse af Forsorgen for de i Forsorgslovens Kapitel XXIV-XXVII Omhandlede Personer (0019+U0072). "Interviewmapperne".

[423] Jørgen Brohus (diverse forsorgshjem 1975-). Interview 29.5.2013.

[424] Tommy Madsen (diverse forsorgshjem 1976-). Interview 20.11.2013.

[425] Henning Eriksen (Refnæsskolen 1950-1954) www.anbragtihistorien.dk "Mit ophold på Refnæsskolen".

[426] Fortalt til Stine Grønbæk Jensen 14.1.2013.

[427] Jf. kap. 2 i rapporten. Se også: *Betænkning om åndssvageforsorgen*, Betænkning nr. 204, København 1958, s. 94-96.

[428] *Betænkning om åndssvageforsorgen*, København 1958, s. 95.

[429] Ibid. s. 20.

[430] *Betænkning om åndssvageforsorgen*, København 1958, s. 55.

[431] Birgit Kirkebæk , *Normaliseringens periode*, s. 31.

[432] Herom se Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, København 2000, s. 225-228.

[433] Landsarkivet for Sjælland (LAS). Ebberødgård, klientsager fødte 1931-40, 43, jr. nr. 740.

[434] H.O. Wildenskov, "Tilbageholdelse under åndssvageforsorg", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 54, 1952, s. 6 og "Tilbageholdelse under åndssvageforsorg", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 54, 1952, s. 43 og 45.

[435] Gunnar Wad, "Nogle kritiske Betragtninger vedrørende Åndssvageforsorgen", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 48, 1946, s. 30-31.

[436] Johan Kuhn, "Børne- og Åndssvageudvalgets Betænkning", *Ugeskrift for Læger*, 104, 1942, s. 50-51.

[437] LAS. Andersvænge, Korrespondance fra Ø-stifternes Åndssvageanstalts Bestyrelse, 1943-1965, 1, "Fjerde anstaltsmøde 11.1945".

[438] Lene Kock, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, København 2000, s. 224-228.

[439] Ibid. s. 220ff.

[440] Ibid. s.222ff.

[441] "Endnu et groft overgreb fra Ebberødgaards side", Sidste Amt 12.3.1942.

[442] "De hvide slaver", Sidste Amt 26.2.1942.

[443] "En lidelsens odyssé", Sidste Amt 20.3.1942.

[444] Om baggrunden for ændringen af loven se kap. 10 i denne rapport.

[445] "21-aarig Alumne udskrevet fra Aandssvageforsorgen", Lollands Tidende Nakskov 20.4.1956. Se også: "Hvor længe skal en mand være under forsorg?" Ny Dag 13.4.1956.

[446] "21-aarig Alumne udskrevet fra Aandssvageforsorgen", Lollands Tidende Nakskov, den 20.4.1956, se også: "Hvor længe skal en mand være under forsorg?" Ny Dag 13.4.1956.

[447] "Jeg vil være en fri Mand" B.T. 9.2.1956.

[448] "Vil fri af aandssvageforsorg og være soldat", Ny Dag Nakskov 9.2.1956.

[449] "21-aarig Alumne udskrevet fra Aandssvageforsorgen", Lollands Tidende Nakskov 20.4.1956.

[450] "Hellere dø end vende tilbage", Information den 18.2.1956, "Døden bliver min frihed", *Billed-Bladet* 1978.

[451] "Døden bliver min frihed", *Billed-Bladet* 1978.

[452] "Hellere dø end vende tilbage", Information 18.2.1956.

[453] "Emil Schwefel rejser erstatningssag", Information 4.4.1956, "41 aar på anstalt, højest erstatning for 3 maaneder", *Information* 14.4.1956, "Nyt retsmøde om Schwefelsagen", Socialdemokraten den 14.4.1956, "Døden bliver min frihed", *Billed-Bladet* 1978.

[454] *Betænkning om åndssvageforsorgen*, Betænkning nr. 204, København 1958, s. 96 og 100.

[455] *Betænkning om åndssvageforsorgen*, s. 13f.

[456] Diana Paarmann, *De usædvanliges historier*, København 1998.

[457] Ibid.

[458] Ib Pedersen, anbragt på Vodskov 1949 - 68, interviewet den 19. og 20. februar 2013, se også indslaget "Stjal Ibs barndom" TV2 Nord 14.3.2011.

[459] Viola Tingleff, *Violas bog*, København 2000.

[460] Ibid.

[461] Arne Andersen, anbragt på Vodskov 1953-1965, interview 21.2.2013.

[462] Ole Orla Andersen, anbragt på Struer Børnehjem 1946-1956 og under Brejning fra 1956-1980'erne. Interview 20.6.2013.

[463] Lone Christensen, anbragt på Vodskov 1954-1976, interview 19. og 20.2.2013.

[464] Birgit Kirkebæk, "Det historisk flyttelige handicapbegreb" i: I.S. Bonfils, B. Kirkebæk, L. Olsen og S. Tetler (red.), *Handicapforståelser*, København 2013, s. 28.

[465] Poul Larsen, indlagt på Sct. Hans hospital 1966-1980, erindringer indsendt posthumt af ergoterapeut Winnie Kristiansen til www.anbragtihistorien.dk "Vidnesbyrd om de magtesløses magt", se også P. Larsen / K. Vilby: "En søroman med ufrivillig landgang", 1981.

[466] Ibid.

[467] Fortalt til Jacob Knage Rasmussen 20.8.2013

[468] Lov nr. 21-27. januar 1950 om foranstaltninger vedrørende døve og tunghøre.

[469] Asger Holm mfl., *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*, Døveforsorgens Historiske Selskab 1983, s. 34.

[470] Mundhåndsystemet blev udviklet af danskeren Georg Forchhammer i starten af 1900-tallet. Består af håndstillinger, som ledsager tale og viser de medlyde/konsonanter, som ikke kan aflæses.

[471] Asger Holm mfl., *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*, Døveforsorgens Historiske Selskab 1983, s. 132.

[472] Maria Rytter, *Godhavnsrapporten*, Odense 2011, s. 201.

[473]Izak Leif Egelund (Optagelseshjemmet i Hornbæk, 1950-1952) www.anbragtihistorien.dk "Blod tåre angsten sved 1950 til 1952".

[474] Sven Sabroe, *Peter Sabroe - Børnenes ven*, København 1944, s. 80.

[475] Ellen Nørgaard, "Straf og pædagogik i historisk perspektiv", *Vera – tidsskrift for pædagoger*, nr.. 48, 2009, s. 4.

[476] Ibid., s. 2-9.

[477] Ibid., s. 3.

[478] *Betænkning vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*, København 1952.

[479] Ellen Nørgaard, "Straf og pædagogik i historisk perspektiv", *Vera*, nr. 48, 2009, s. 8.

[480] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1953, s. 224.

[481] *Vejleding vedrørende de opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*, 1952, s. 9.

[482] Ibid.

[483] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1948, s. 210-211.

[484] *Vejleding vedrørende de opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*, 1952, s. 8.

[485] Ibid. s. 5.

[486] *Cirkulære vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*, 1953.

[487] *Betænkning vedrørende opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*. København 1952, s. 16.

[488] Ibid., 17.

[489] Ibid. s. 16-18.

[490] Maria Rytter, "Dette er mit lille kvindely", *Årbog 2003 for Svendborg og Omegns Museum*, s. 63-72.

[491] *Vejleding vedrørende d opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*, 1952, s. 9.

[492] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, 9. udgave, København 1964, s. 51.

[493] Kurt Petersen (Børnehjemmet Jacob Michaelsens Minde, 1955-1965, børneforsorgen).

www.anbragtihistorien.dk "Prisen for anbringelse".

[494] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1953, s. 188.

[495] Ibid., s. 393.

[496] Ejler Bjoler (Godhavn Drenge- og skolehjem, 1947-1954, børneforsorgen). Interview 14.1.2013.

[497] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, 9. udgave, København 1964, s. 62.

[498] Anonym (Børne- og optagelseshjemmet Infanterivej 33, 1961-1965) www.anbragtihistorien.dk "Erindringsglimt fra Børnehjemmet Infanterivej, Randers".

[499] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, København 1964, s. 40.

[500] Grethe Behnke Larsen (Optagelseshjemmet i Hornbæk 1953-1959) www.anbragtihistorien.dk "Fra sted til sted".

[501] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, København 1964, s. 367.

[502] Ulla (anonym) (Julemærkehjemmet Holbølsminde 1955). Interview 23.5.2013.

[503] Bodil Christensen (Kong Frederik den VII's stiftelse på Jægerspris Slot 1948-1960). Interview 6.2.2013.

[504] Anette Wagner (Københavns kommunes børnehjem Nærumgård 1954-1967) www.anbragtihistorien.dk "Min historie".

[505] Marianne Rasmussen (Børnehjemmet C. Knaps Minde 1962 – 1967) www.anbragtihistorien.dk "Marianne Rasmussens fortælling om sit ophold på børnehjemmet", forfattet af Michael Jacobsen (Mariannes nevø).

[506] *Betænkning om åndssvageforsorgen*, Betænkning nr. 204, København 1958, s. 165.

[507] Leif Beck (Ribelund 1964-1976). Interview 24.5.2013.

[508] Åge Moslund (Under Ribelund i 1950'erne og 1960'erne) Interview 21.5.2013.

[509] Lone Christensen (Vodskov 1965 – 1976). Interview 19.2.2013.

[510] Ole Andersen (Ebberødgård 1946 - 1957). Interview 21.5.2013.

[511] Lars Herlev, *Brejningerødder. Om livet på en åndssvageanstalt*, Brejning 1997, s. 49.

[512] Solborg Ruth Kristensen, "*Solborgs bog"*, Forlaget LEV 1987, s. 24f.

[513] Arne (Anonym) (Statshospitalet i Oringe 1971-). Interview 19.7.2013.

[514] Kaj Bjarne Nielsen (Ebberødgård 1969-1973). Interview 9.7.2013.

[515] Tommy Madsen (diverse forsorgshjem). Interview 20.11.2013.

[516] Jørgen Brohus (diverse forsorgshjem). Interview 29.5.2013.

[517] Fortalt til Stine Grønbæk Jensen 20.3.2013. Ole og Ruth Simonsen er opdigtede navne pga. ønsket anonymitet.

[518] "Opgivet i Folkeskolen reddet af Gl. Bakkehus", Socialdemokraten 21.3.1948.

[519] Vejle Amts Folkeblad 16.3.1951. "Åndssvage kan også blive gode borgere i samfundet", Silkeborg Avis, 16.3.1951, "Smedesønnen fra Gludsted der blev de åndssvage børns ven", Folkebladets Søndag", 18.3.1951. Portrætter i Berlingske Tidende og Politiken den 13.2.1949 i anledning af Erik Floris blev 50 år.

[520] "Gl. Bakkehus bør renses", Aftenbladet 27.11.1957.

[521] "Tidligere lærerinde fra Gl. Bakkehus fortæller", Information 13.5.1958.

[522] "Vi græd over at være på Gl. Bakkehus", Information 27.5.1958.

[523] Gl. Bakkehus-skandalen belyst fra forskellig side". Information 22.5.1958.

[524] "Forstanderinde på Gl. Bakkehus pryglede", Social-Demokraten 5.3.1958.

[525] Birgit Kirkebæk, *LEV 1952 – 2002*, Hvidovre 2003, s. 7.

[526] Ibid., s. 9 og Poul Duedahl, *Billeder fra en anden verden. Den kellerske Anstalt i Brejning 1899-1999*, s. 105.

[527] Birgit Kirkebæk, *LEV 1952 – 2002*, s., s. 7.

[528] Citeret efter Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, Holte 2001, s. 58f.

[529] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 62-65.

[530] *Folketingstidende 1957-58*, Folketingets Forhandlinger, s. 1445-1449.

[531] *Betænkning nr. 181 vedrørende børneforsorgens administration m.v. Afgivet af det af Arbejdsministeriet og Socialministeriet den 15. oktober 1953 nedsatte udvalg*, I del, København 1957.

[532] "Statistisk beretning fra landsnævnet for børne- og ungdomsforsorgen for året 1957", *Socialt Tidsskrift* 1958, afd. C, s. 529 og 538.

[533] Folketingstidende 1957/58, Folketingets forhandlinger: 3626-3239, 3452-3479, 4796-4797, 5159-5165; tillæg A: 1505-1564; tillæg B: 1169-1188; tillæg C: 1001-1038.

[534] For en kort præsentation af loven se hos Aage Friis, "Ændringer i børneforsorgslovgivningen", *Kommunal Aarbog*, 29, 1958, s. 787-792; Aage Friis, "Børneforsorgsloven af 1958", *Kommunal Aarbog*, 30, 1959, s. 810-815. Landsnævnet for børneforsorgen var fortsat den primære ankeinstans i forhold til de af børneværnet trufne beslutninger. Landsnævnets virksomhed er f.eks. beskrevet i dets løbende beretninger publiceret i *Socialt Tidsskrift*.

[535] Citeret efter Anette Faye Jacobsen, "Kontrol og demokrati. Træk af den danske børneforsorgs historie 1933-58", *Historisk Tidsskrift*, bind 15, 1989, s. 255. Anledningen til afskaffelsen var en *Betænkning vedrørende forholdsregler til oprettelse af god orden i skolen. Afgivet af det af Undervisningsministeriet af 24. januar nedsatte udvalg*, Betænkning nr. 407, København. 1966. Ved bekendtgørelse den 14. juni 1967 blev legemlig straf formelt afskaffet i Folkeskolen.

[536] Om normaliseringsbegrebet se: Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 223-36 og om den nye administration s. 135-147.

[537] Citeret efter Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 151.

[538] Herom se Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961*, Holte 1997, s. 227-228 og *Letfærdig og løsagtig. Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, Holte 2004.

[539] Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret*, s. 226.

[540] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 19 og 31-43 og Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, s. 283-210. Se også temanummeret "Normaliserings-ideologien 50 år efter dens fremsættelse", *Handicaphistorisk Tidsskrift* 16, 2006. Ved lov nr. 209 af 5. april 1989 blev reglen om, at sindssyge eller åndssvage skulle have tilladelse til at indgå ægteskab, ophævet. Om ægteskabslovene se Annette Kronborg, "Ægteskabsbetingelser", *Juristen*, 87, 2005, s. 87.

[541] *Betænkning afgivet af den af Socialministeriet under 4. november 1939 nedsatte døvekommission*, København 1949.

[542] Ibid., s. 33.

[543] Asger Holm m.fl., *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*, København 1983, s. 94-95, 125 og 162.

[544] Niels Strandberg, *Refsnæsskolen 100 års jubilæum*, Refsnæs 1998, s. 32.

[545] Ibid. s. 63. Henning Eriksen. *Noter om blindes historie*, Socialstyrelsen 2011, s. 102.

[546] Citeret efter Bjørn Hamre, *Syges må plejes med kærlighed. Kolonien Filadelfia 1897-1997*, Dianalund 1997, s. 144.

[547] Ibid., s. 147-149.

[548] Den forening, der formåede at sætte mest kritisk fokus på psykiatrien, var "Nervøses og Sindslidendes Værn", der blev stiftet i 1936. Foreningen var mest aktiv i slutningen af 1930'erne og primært kritisk over for forholdene på Sct. Hans Hospital. Herom se: Anders Kelstrup, *Galskab, psykiatri og galebevægelse*, København 1983, s. 190-196. De markante foreninger som Sind (LSV) og Galebevægelsen kom først på et meget senere tidspunkt. LSV blev dannet i 1960, mens den langt mere kritiske, Galebevægelsen, først blev dannet i 1979.

[549] Den første psykolog i voksenpsykiatrien var Helle Kehlet, der i 1950 blev ansat på Sindssygehospitalet ved Århus. Om psykologien se Finn Korsaa, "Psykoanalysen i Danmark", *Psyke og logos*, 10, 1989, s. 182-222 og Alice Theilgaard, "Glimt for O's historie set fra et psykologisk perspektiv", *Psyke og logos*, 21, 2000, s. 204-209. Om socialarbejderne se Anders Kelstrup, *Galskab, psykiatri og galebevægelse – en skitse af galskabens og psykiatriens historie*, København 1983, s. 210-212 og 245. Se også Marion Lüttichau, *Det sociale hospitalsarbejde. Et tilbageblik*. København 1987.

[550] *Betænkning afgivet af kommissionen af 29. marts 1952 vedrørende Statens sindssygevæsen*, København 1956, s. 115 og 113-114.

[551] Hans Adserballe, *Frihedsberøvelse og tvang i psykiatrien*, Bind 1, København 1977, s. 239-249, Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 18-19 og Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*, s. 303. Om grundlovsændringen se også Søren Eigaard: *Idealer og politik. Historien om Grundloven af 1953*, Odense 1993 og Mogens Rüdiger, *Statens synlige hånd. Om lovgivning stat og individ i det 20. århundrede*, Århus 2003, s. 64-69. For en samtidig gennemgang af administrativ frihedsberøvelse af åndssvage, alkoholikere, subsistensløse m.fl. se Tyge Haarløv, *Administrativ frihedsberøvelse indenfor socialforsorgen*, København 1948.

[552] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 98. Om grundlovsændringer se Tyge Haarløv, "Grundloven af 1953 og åndssvageforsorgen", *Nordisk Tidsskrift for Åndssvageforsorg*, 55, 1953, s. 67-84.

[553] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 3, Odense 2012, s. 191-192.

[554] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 3, s. 191-192 og 209-210.

[555] Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes historie*, København 2000, s. 219.

[556] Jf. Martin Østergaard Nielsen, *Ombudsmanden. Mellem magthaver og menigmand*, København. 1999, s. 24-30. Om Hurwitz se, Vagn Greve m.fl., *Stephan Hurwitz 100 år*, København 2001 og Knud Waaben, "Stephan Huwitz" i: *Københavns Universitets Årbog*, 1981, s. 12-17.

[557] Åndssvageforsorg. Hurwitz går ind i sag om åndssvag dreng, der skulle have fået lussinger af en tandlæge. "Den åndssvage drenge havde i flere dage mærker efter slag. Ombudsmand beder om redegørelse" Information 11.2.1959.

[558] Folketingets ombudsmands arkiv. Journalsager 449/56.

[559] Folketingets ombudsmands arkiv. Journalsager 449/56. Den 28.2.1958.

[560] Om de to institutioner se: "§ 71-tilsynets tilblivelse" i: Inge-Lene Ebdrup m.fl., *§ 71-tilsynet i 50 år*, København 2003, s. 9-15. Hans Gammeltoft-Hansen har i "§ 71-tilsynet og ombudsmanden" i: Inge-Lene Ebdrup m.fl.: *§ 71-tilsynet i 50 år*, s. 41-58 undersøgt forholdet mellem de to instanser, men har ikke kunne se, hvorfor Hurwitz lod tilsynet få denne indflydelse. Om opgavefordelingen mellem § 71-tilsynet og Ombudsmanden se også H. Adserballe, *Frihedsberøvelse og tvang i psykiatrien*, København 1977, s. 309-314.

[561] Folketingets ombudsmands arkiv. Journalsager 449/56. Den 21.4.1959. Se også Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, s. 299-323.

[562] Louis le Maire, *Sindssygevæsenets fremtid*, København 1957, s. 9. For andre eks. se Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit*, s. 343-47.

[563] "Åndssvage steriliseres oftest for egen skyld", Politiken 14.7.1965.

[564] *Betænkning om sterilisation og kastration*, nr. 353, København 1964, s. 58 og 62.

[565] *Betænkning om sterilisation og kastration*, nr. 353, København 1964, s. 6. Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-1967*, s. 328.

[566] "Næse til overlæge fra Socialministeriet. Fordi han lod åndssvag pige sterilisere samtidig med, at hendes svangerskab blev afbrudt", Berlingske Tidende 24.10.1949. Som det blev nævnt i artiklen gav sterilisationen: "Sterilisationsnævnet anledning til beklagelser. Nævnet erklærede, at hvor stærk hast tilfældet end havde, så kun man ikke tolerere en 'mundtlig ordning', men måtte forlange sagen forelagt på 'behørig måde'."

[567] *Betænkning angående ændring af svangerskabs lovgivningen m.v. Afgivet af den af Justitsministeriet den 9. januar 1950 nedsatte kommission*, Betænkning nr. 96, København 1954, s. 58.

[568] Ibid.

[569] Ibid. s. 62. Se også *Betænkning om adgang til svangerskabsafbrydelse*, Betænkning nr. 522, København 1969, s. 11

[570] Citeret efter Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 215.

[571] Ibid. s. 216.

[572] "Hvordan er man åndssvag", Ekstra-Bladet 28.8.1963.

[573] "Ugens Gallup", artikel nr. 48, 1965.

[574] Karl O. Christiansen, *Landssviger kriminaliteten i sociologisk belysning*, København 1955 og Thomas Sigsgaard, *Psykologisk undersøgelse af mandlige landssvigere i Danmark under besættelsen*, København 1954.

[575] Carl Madsen, *Den gode læge og andre fortællinger*, København 1966, s. 47.

[576] Erik Strömgren, *Psykiatri*, 7. udgave, København 1961, s. 252.

[577] Ibid. s. 70.

[578] Sagen er gennemgået af Wilhelm von Rosen, "Blovstrødsagen 1961" i: Karin Lützen og Annette K. Nielsen (red.), *På kant med historien: studier i køn, videnskab og lidenskab tilegnet Bente Rosenbæk*, København 2008, s. 248-261.

[579] Ibid. s. 258.

[580] Ibid. s. 260. Ugens Gallup, "Bør en homoseksuel lærer have lov at undervise", nr. 3, 1962. Spørgsmålet fra Gallup lød: "En lærer har for nylig måttet opgive sin lærergerning, fordi det blev oplyst, at han var homoseksuel. Må vi spørge om deres mening: mener de, at en lærer under disse omstændigheder skal kunne fortsætte sin lærergerning, eller skal han ikke kunne fortsætte?".

[581] Peter Edelberg, *Storbyen trækker. Homoseksualitet, prostitution og pornografi i Danmark 1945-1976*, København 2012, s. 157-160.

[582] Lea Korsgaard, *Orgasmeland. Da den seksuelle revolution kom til Danmark*, København 2014, s. 369.

[583] Ibid. s. 375. Citat fra Jeppe Villadsen, *Det støjende samfund. Besøg i ytringsfrihedens kampzone*, København 2007, s. 217.

[584] Peter Edelberg, *Storbyen trækker*, s. 85.

[585] "Lavere seksuel aktivitet end hos normale", Ekstra Bladet 2.7.1965.

[586] "Ikke flere kriminelle blandt evnesvage end hos normale", Frederiksborg Amts Avis 11.11.1955.

[587] Om syfilis og psykiatrien se Jesper Vaczy Kragh, "Malaria ferver therapy and general paralysis of the insane in Denmark", *History of Psychiatry*, 21, 2010, s. 471-86 og "Den værste fjende vi have at kæmpe imod: malariabehandling og demientia paralytica i Danmark, *Bibliotek for Læger*, 200, 2008, s. 156-78.

[588] Anker Brink Lund, *Smitsomme sygdomme i dansk journalistik*, Bind 1, København 1997, s. 290 og 260.

[589] Ibid. s. 264.

[590] Kurt Jacobsen og Claus Larsen, *Ve og Velfærd*, København 2007, s. 409-410 og Frede Bro-Rasmussen, "Thalidomidkatastrofen" i: Morten Skydsgaard og Lise Funder (red.), *Det uperfekte barn*, Århus 2008, s. 49-61.

[591] Anker Brink Lund, *Smitsomme sygdomme i dansk journalistik*, Bind 1, s. 312-313.

[592] David Healy, *The Creation of Psychopharmacology*, Cambridge 2002, s. 245.

[593] I. Uhrbrand & A. Faurbye, "Reversible and irreversible dyskinesia after treatment with perphenazine, chlorpromazine, reserpine and electroconvulsive therapy", *Psychopharacologia*, 1, 1960, s. 480.

[594] Akatisi (rastløshed, konstant uro), dystoni (muskelspændinger, ufrivillige vridende bevægelser) og parkinsonisme (langsomme bevægelser, rysten, nedsat mimik m.m.).

[595] A. Faurbye, "Bivirkninger ved behandling med fenothiazinpræparater, *Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift*, 19, 1965, s. 114-138, Erik Strömgren, *Psykiatri*, København 1961, s. 338.

[596] O.H. Robak, "Bivirknigner og komplikationer ved langtidsbehandling med psykofarmaka", *Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift*, 21, 1967, s. 363-378.

[597] Fortalt til Stine Grønbæk Jensen 21.2.2013.

[598] Jf. kap. 3 og 8 i Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 4, Odense 2012. Se også Valdemar Påske, "Træk af dansk revalideringspolitik efter 1945", *Handicaphistorie*, 6, 1992, s. 7-66.

[599] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 4, s. 197, 201 og 221.

[600] E. Strömgren, "De danske Tværsnitsundersøgelser og Psykofarmaka", *Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift*, 19, 1965, s. 103.

[601] Ibid.

[602] Anders Kelstrup, *Galskab, psykiatri og galebevægelse – en skitse af galskabens og psykiatriens historie*, København 1983, s. 210-212 og 245. Se også Marion Lüttichau, *Det sociale hospitalsarbejde. Et tilbageblik*, København 1987.

[603] Stuart Whiteley, "The Evolution of the Therapeutic Community", *Psychiatric Quarterly*, 75, 2004, s. 233-248 og Bion Rickman, *Foulkes and the Northfield Experiments. Advancing on a Different Front*, London 1999. Se også Einar Kringlen, *Psykiatriens samtidshistorie*, København 2003, s. 103-110 og 129-133.

[604] Kaj Nørgaard m.fl., "Forsøg med gruppeterapi på et sindssygehospital", *Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift*, 7, 1953, s. 26-70. Gudmund Magnussen, "Psykoterapeutiske synspunkter ved organisation af statshospitalet i Glostrups struktur og funktion", *Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift*, 16, 1962, s. 201-220. H. Philipsen-Prahm, "Indtryk fra Maxwell Jones 'Social Rehabilitation Unit' ved London", *Nordisk Psykiatrisk Medlemsblad*, 10, 1956, s. 313-315. Chr. Baastrup, "10 års erfaringer med terapeutisk samfund", *Ugeskrift for Læger*, 137, 1975, s. 2731-2737. Se også Maiken Pontoppidan, *Socialpsykiatrien i Danmark 1970-2005*, speciale RUC 2005, s. 22-30.

[605] Henrik Lublin m.fl., *50 år psykiatrien i Glostrup*, København 2010, s. 14.

[606] *Betænkning afgivet af kommissionen af 29. marts 1952 vedrørende Statens Sindssygevæsen,* Betænkning 165, København 1956, s. 73 og 68. Henrik Lublin m.fl. *50 år psykiatrien i Glostrup*, København 2010, s. 9.

[607] *Betænkning afgivet af kommissionen af 29. marts 1952 vedrørende Statens Sindssygevæsen,* s. 68.

[608] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1958*, København 1959, s. 27-38.

[609] *Medicinalstatistik for Kongeriget Danmark i året 1967*, København 1971, s. XXXIX.

[610] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1958*, s. 39.

[611] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, Holte 2001, s. 141-142.

[612] Ibid. s. 167-168. Baggrunden for Kennedy-familiens engagement ifht. åndssvage var, at en datter i familien, Rosemary Kennedy var erklæret åndssvag.

[613] Ibid. s. 169-172.

[614] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1967*, s. XLI. Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, s. 163 og 178.

[615] *Folketingstidende 1961/62*, Folketingets Forhandlinger, s. 2643-2646.

[616] Se også Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, København 2005, s. 192-197.

[617] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind IV, Odense 2012, s. 614.

[618] *Børnesagens Tidende*, 60, 1965, s. 309 og 355.

[619] Se beretningerne fra Direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen div. år (trykt i *Socialt Tidsskrift*): I 1960 var der 3.203 børn anbragt i familiepleje, i 1963 var det 5.889 hvorefter tallet faldt, så det i 1966 var 4.958 og i 1969 5.014 børn.

[620] Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, s. 211-212 og 219.

[621] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 4, Odense 2012, s. 621-623.

[622] *Medicinalberetning for Kongeriget Danmark i året 1957*, s. 40-43.

[623] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 4, s. 201 og *Betænkning om arbejdsanstalterne*, Betænkning nr. 220, København 1959, s. 10-11.

[624] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 4, s. 203.

[625] Rigsarkivet (RA). Direktoratet for Statshospitalerne. Journalsager, D1, nr. 1, 1950/51, "Rapport til sparekommission".

[626] Landsarkivet for Sjælland (LAS). Ebberødgård. Journalsager, 1951-79, nr. 129-48, nr. 19. "Bestyrelsesmøder".

[627] LAS. Ebberødgård. Journalsager, 1951-79, nr. 262-83, nr. 35. "Tjenestetøj".

[628] LAS. Ebberødgård. Journalsager 1951-1979, 124-128, 3. "Om at slå" Skrivelse fra S.Å. Bestyrelse: "Indskærpelse af slåforbud overfor alt personale." Desuden udsendte Socialstyrelsen i 1961 *Vejledning i omsorgen for elever og patienter inden for særforsorgen*, hvor det bl.a. blev understreget at medarbejdere aldrig måtte forsøge at løse klienters adfærdsvanskeligheder med legemlig revselse "idet legemlig revselse ikke løser det dybere liggende problem."

[629] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, Holte 2001, s. 190.

[630] LAS. Ebberødgård,. Journalsager 1951-1979, 124-128, 3."Om at slå".

[631] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, Holte 2001, s. 190.

[632] Fortalt til Jacob Knage Rasmussen 14.1.2013

[633] Holger Horsten, *Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark*, København 1973, s. 260.

[634] "Værebro – nuancering fra en ansat", www.anbragtihistorien.dk Manglen på sinkehjem havde i 1937 drevet Foreningen af 1837 til forsømte Børns Frelse, til at oprette dette anbringelsessted for "svagt begavede drenge".

[635] Gelsted Fredehjem blev anerkendt i 1952 og fungerede som fredehjem frem til 1965. Herefter ændrede det status til ungdomshjem.

[636] Svendborg Museums arkiv (SMA). Interview i forbindelse med *Godhavnsrapporten*, 2010.

[637] SMA. Interview i forbindelse med *Godhavnsrapporten*, 2010.

[638] SMA, Interview i forbindelse med *Godhavnsrapporten*, 2010.

[639] SMA, Interview i forbindelse med *Godhavnsrapporten*, 2010.

[640] Fortælledag på Museum Ovartaci i Risskov 19.1.2014.

[641] Margit Thede Jørgensen (Statshospitalet i Middelfart 1962-2004) www.anbragtihistorien.dk "I psykiatriens tjeneste".

[642] Margit Thede Jørgensen (Statshospitalet i Middelfart 1962-2004) www.anbragtihistorien.dk "I psykiatriens tjeneste".

[643] Fortælledag på Museum Ovartaci i Risskov 19.1.2014.

[644] Fortælledag på Museum Ovartaci i Risskov 19.1.2014.

[645] Fortælledag på Sct. Hans Hospitals Museum 26.11.2013.

[646] Der er i forbindelse med indsamlingen af medarbejderberetninger blevet fortaget 14 fortælledage. Se nærmere beskrivelse i rapportens indledning.

[647] Fortælledag på Middelfart Psykiatriske Museum 7.11.2013.

[648] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens Periode*, Holte 2001, s. 192f.

[649] Ibid.

[650] Se bl.a. Alfred Berg (Ansat på Andersvænge 1954-1993) www.anbragtihistorien.dk "Erindringer fra min tid på Andersvænge" og Ron Wellings (Ansat på Andersvænge (1965 -) www.anbragtihistorien.dk "De glade 60'ere".

[651] Se f.eks. Kristian Bertelsen, *Liv og arbejde*, Brejning 2008, s. 49f.

[652] Elisabeth Hefda (Ansat på Andersvænge 1967-1977) www.anbragtihistorien.dk "Mit første indtryk fra Andersvænge".

[653] Fortælledag på Museet i Hammer Bakker 30.8.2013 fulgt op af interview med Henning Pedersen gennemført af Lone Vibe-Pedersen, Museet i Hammer Bakker og supplerende interview 6.11.2014. Nielsen og Elna er opdigtede navne.

[654] Fortælledag på Museet Landsbyen Sølund 24.9.2013.

[655] Claus Øgendahl, *Socialpædagogernes historie*, Odense 2000, s. 228.

[656] Fortælledag i SL seniorsektion Storstrøm 13.3.2014.

[657] Ellen Gerz (Ansat på Andersvænge 1962-1969) www.anbragtihistorien.dk "Glimt og beretninger fra Andersvænge i 60'erne".

[658] Ellen Johansen (Ansat på Andersvænge 1966-2013) www.anbragtihistorien.dk "Sporene skræmmer".

[659] Fortælledag i SL seniorsektion Storstrøm 13.3.2014.

[660] Fortalt til Stine Grønbæk Jensen 23.9.2013. Mie Lauritsen er et opdigtet navn, pga. ønske om anonymitet.

[661] Hjalmar Helweg i: Berlingske Tidende, Aften, 21.9.1937.

[662] Victor Hahnemann, "Kliniske Erfaringer efter 1 Aars Behandling af Psykoser med S. K. Cardiazolchok", *Ugeskrift for Læger*, 101, 1939, s. 775f.

[663] Landsarkivet for Sjælland (LAS). Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, mænd, jr. nr. 13.902. Brev den 3.7.1942. Også kvinder, f.eks. jr. nr. 11.048, brev den 12.6.1942: "Går bedre med tankerne, hjælper at få indsprøjtninger ca. hver anden dag, det klarer så godt på tankerne".

[664] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, mænd, jr. nr. 9.446. Brevet blev konfiskeret af lægerne i Vordingborg og findes i en særlig lomme bagest i journalen.

[665] Villars Lunn, *Afsind. På sporet af en uvirkelighed*, København 1987, s. 107. I den samtidige litteratur blev patienternes angst omtalt i Erik Strömgrens *Psykiatriske Behandlingsmetoder*, København 1941, hvor han noterede, at mange patienter omtalte "denne angst som den ubehageligste følelse, de nogensinde har været ude for" (s. 10).

[666] Landsarkivet for Sjælland (LAS). Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, kvinder, jr. nr. 18.834 og 14.918. Mand jr. nr. 22.216. Kvinde, jr. nr. 18.945.

[667] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, kvinder, jr. nr. 12.312.

[668] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, mænd, jr. nr. 11.609.

[669] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, mænd, jr. nr. 17.019.

[670] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, mænd, jr. nr. 16.909.

[671] Om sagen se: Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit*, Odense 2010, s. 304-310.

[672] I et brev den 13.1.1962 oplyste Ebberødgårds overlæge P. A. Schwalbe-Hansen, at man "I gamle dage – dvs. indtil 1958/59 – klarede vi os almindeligvis ved at give cardiazolchok; men denne behandling er forbundet med nogen initialangst hos patienten og forskellige andre gener. Den er efterhånden definitivt forladt overalt og erstattet af den langt behageligere og mindre farlige elektrochok-terapi." Anledning til Schwalbe-Hansens brev var en ansøgning om at få midler til at indføre elektrochok-behandling på Ebberødgård. LAS, Ebberødgård, Journalsager, 1951-1959, jr. nr. 16-21, 2. "Chokbehandling".

[673] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 13.693.

[674] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 14.579.

[675] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 15.146.

[676] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 13.091.

[677] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 15.405.

[678] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 21.046. "Psykosedavita sænker krampetærsklen, og kan ved indgift i store doser eventuelt fremkalde kramper" (psykosedavita indenfor denne gruppe, klorpromazin og reserpin). Mogen Schou, "Psykofarmakologisk oversigt 1961", *Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift*, 15, 1961, s. 334. F.eks. LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 13.091.

[679] LAS. Statshospitalet i Vordingborg. Patientjournaler, mænd, jr. nr. 14.822.

[680] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 21.046.

[681] Ifølge *Kompendium i psykofarmakoterapi* fra 1967 var den gennemsnitlige døgndosis for Largactil 75-500 mg (s. 40). Anbefalet dosis var 8-30 mg. En urolig kvindelig skizofrenipatient i Vordingborg fik dog en større dosis, da hun i 1958 kom op 1.800 mg Largactil. LAS. Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, kvinder, jr. nr. 31.916.

[682] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, Patientjournaler, kvinder, jr. nr. 15.303. Lobotomierne blev udført på den nye neurokirurgiske afdeling i Glostrup. Ifølge arkiv på Neurokirurgisk Afdeling Glostrup (NKG). Indlæggelsesprotokoller 1960-1975, blev i alt 5 patienter lobotomeret på afdelingen i denne periode.

[683] Jf. rapportens kapitel 5.

[684] Bodil Graae, *Indlagt på lukket afdeling. Tyve kvinder fortæller*, København 1978, s. 97.

[685] Ibid., s. 55.

[686] Ibid., s. 70.

[687] Karsten Andersen, indlagt på Risskov, Sct. Hans og Nykøbing Sj. 1969-1995, Interview 23.9.2013.

[688] Kirsten Hansen, indlagt på bl.a. Montebello, Nordvang, Sct. Hans og Bispebjerg fra 1961, Interview 11.3.2014.

[689] Ulla (anonym), indlagt på Bispebjerg og Sct. Hans 1968-1969, Interview 23.5.2013.

[690] Helle (anonym), indlagt på psykiatrisk afdeling på Randers Hospital og Statshospitalet i Risskov ved Århus fra 1974, Interview 25.10.2013.

[691] Fortalt til Stine Grønbæk Jensen 28.2.2013.

[692] Gerda er et opdigtet navn.

[693] Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret – Ø-anstalten Livø 1911-1961*, Holte 1997, *Letfærdig og løsagtig – Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, Holte 2004.

[694] Birgit Kirkebæk, *Letfærdig og løsagtig – Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*, Holte 2004, s. 282-287.

[695] Ibid. s. 24, 25, 30.

[696] Landsarkivet for Sjælland (LAS), Ebberødgård. Klientsager fødte indtil 1910, 71, jr. nr. 2848.

[697] Læs mere om bl.a. Nanna Andersens kritik i kap. 4.

[698] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, kvinder 1891-1976, 108, jr. nr. 14.630.

[699] LAS. Statshospitalet i Vordingborg, patientjournaler, kvinder 1891-1976, 135, jr. nr. 16.893.

[700] LAS. Ebberødgård. Klientsager. Fødte 1931-40, 48. Jr. nr. 3702.

[701] LAS. Ebberødgård. Klientsager. Fødte 1931-40, 43, jr. nr. 740.

[702] Gunhild Lyving (Bl.a. Andersvænge og Rødbygård 1956-1990). Interview 14.2.2013.

[703] Diana Paamann, *De udsædvanliges historier: udviklingshæmmede fortæller om deres liv*, LEV 1998.

[704] Bente Drejer (Ebberødgård 1949-1959). Interview 17.6.2013.

[705] Finn Andersen, *Lad os Frede om disse piger. Bestyrelsen for Fredehjems oprettelse og virke 1906-1984*, Risskov 2012.

[706] Hanne Nielsen (Fredehjemmet Sølund 1963-1966). Interview 21.5.2013.

[707] Arne Andersen (Vodskov 1953-1965) Interview 21.2.2013.

[708] Knud (Anonym) (Ebberødgård 1967-1971). Interview 15.7.2013.

[709] (Anonym) (Lillemosegård 1970-1981). Interview 21.6.2013.

[710] Fortalt til Jacob Knage Rasmussen 20.11.2013.

[711] David Biering mfl., *Svenstrupgård. Forsorgshjemmet i historisk sammenhæng og Svendstrupgård 1983*, s. 3.

[712] Navnet er opdigtet. Vi er bekendt med hans rigtige navn.

[713] Holger Horsten, *Børne- og Ungdomsforsorgen i Danmark*, tredje udgave, København 1959, s. 336.

[714] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, 10. udgave, København 1967, s. 78.

[715] Harald Jørgensen, *Fra Arbejdsanstalt til Forsorgshjem. Træk af den offentlige forsorgs udvikling i København igennem de sidste 150 år*, København 1972, s. 23-39.

[716] Landsforeningen Arbejder Adler. Driver stadigvæk i dag bl.a.: Forsorgshjemmene Godrum, Roskildehjemmet og Dalhoffsminde.

[717] Københavns Stadsarkiv. Sundholms arkiv. Dions Journal.

[718] Forsorgshjem i Haderslev.

[719] Preben Brandt, psykiater på Sundholm.

[720] Københavns Stadsarkiv. Sundholms arkiv. Dions Journal.

[721] Steff Ejlertsen, *Herman – En børnehjemsdreng*. Kahrius.dk Forlagsaktieselskab. 2011.
Steff Ejlertsen, *En børnehjemsdreng 1951-1961*, København 2010.

[722] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1953, s. 338.

[723] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge i Danmark*, København 1967, s. 426.

[724] Steff Ejlertsen, *Herman – En børnehjemsdreng*. Kahrius.dk Forlagsaktieselskab. 2011, s. 65.

[725] Anonym (Børnehjemmet Jakob Michaelsens, 1942-1956, børneforsorgen) www.anbragtihistorien.dk "Hvad nærhed angår, blev vi svigtet".

[726] *Vejleding vedrørende de opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem*, København 1952, s. 1.

[727] Vejleding vedrørende de opdragelsesmæssige metoder i opdragelseshjem, s. 3.

[728] Ibid. s. 4.

[729] Maria Rytter, *Godhavnsrapporten*, Odense 2011, s. 83.

[730] Maria Rytter, *Godhavnsrapporten*., s. 217.

[731] Ibid., s. 223.

[732] Red. Kirsten Holm-Petersen, *Anbragte børn – 25 beretninger om en barndom udenfor hjemmet***,** Vejle 2004, s. 18.

[733] Lis Petersen, *Stiftelsestøser-Kongebørn*, København 1987, s. 198.

[734] Lis Petersen, *Stiftelsestøser-Kongebørn*, s. 380.

[735] Holger Horsten, *Børneforsorgen i Danmark*, København 1953, s. 345.

[736] Anonym (Børnehjemmet Infanterivej 1961-1965, børneforsorgen) www.anbragtihistorien.dk "Børnehjemmet Infanterivej, Randers".Hvad nærhed angår, blev vi svigtet".

[737] Anonym (Børnehjemmet Jakob Michaelsens Minde 1941-1956, børneforsorgen) www.anbragtihistorien.dk "Nå for pokker, har jeg også en søster".

[738] Ulla (anonym) (Julemærkehjemmet Holbølsminde 1955) Interview 23.5.2013.

[739] Mellemskolen blev indført i Danmark med skoleloven af 1903. Mellemskolen var 4-årig og strakte sig fra 6. til 9. klassetrin og sluttede med mellemskoleeksamen. Den var adgangsgivende til gymnasiet.

[740] Jørgen Eckmann (Refnæsskolen 1943-1951) www.anbragtihistorien.dk "Noget om at være anbragt under blindeforsorgen".

[741] Vera E. Danielsen (Nyborg Døveskole 1952-) www.anbragtihistorien.dk "Statens kostskole for døve i Nyborg".

[742] Flemming Egedal (Refnæsskolen 1961-1963) www.anbragtihistorien.dk "Om livet på Refnæs".

[743] Hans Pauli Sundstein (Refnæsskolen 1969-1973) www.anbragtihistorien.dk "På bindeskole – meget langt hjemmefra!"

[744] Lars Svaneborg (Refnæsskolen 1962-1965) www.anbragtihistorien.dk "Beretning om min anbringelse".

[745] Jørgen Eckmann (Refnæsskolen 1943-1951) www.anbragtihistorien.dk "Noget om at være anbragt under blindeforsorgen".

[746] Hans Christian Hansen, "Dengang man brugte nedstryger til at realisere normaliseringsprincippet", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, nr. 16, 2006, s. 35. Se også Hans Christian Hansen, *Udviklingshæmning og sociale netværk*, København 2000 og Hans Christian Hansen, *De glemte – Nye perspektiver på udviklingshæmmede og sociale netværk*, København 2002.

[747] Morten Larsen (under Andersvænge i 1970'erne). Interview 25.2.2013.

[748] Leif Beck (Ribelund 1964-1976). Interview 24.5.2013.

[749] Lars Herlev, *Brejningerødder. Om livet på en åndssvageanstalt*, Brejning 1997, s. 23.

[750] Hans Christian Hansen, *De glemte – Nye perspektiver på udviklingshæmmede og sociale netværk*, København 2002.

[751] Karsten Andersen (Bl.a. Risskov og Bispebjerg 1969-). Interview 23.9.2013.

[752] Ingrid Bovin (Nykøbing Sj. 1973-). Interview 23.9.2013.

[753] Baseret på interviews foretaget af Stine Grønbæk Jensen 28.5 og 25.10.2013 og den selvbiografiske beretning "Et liv på godt og ondt" publiceret i bogen: *En rejse med livet. 13 fortællinger om et anderledes liv.* Spastikerforeningen 2001.

[754] Jørgen Lenger, "Mennesker med handicap erobrede selv deres frihed", Modkraft 15.2.2013, Eva Munk-Madsen, Verdens bedste hjælpeordning? Et arbejdsperspektiv på brugerstyret hjælp. *Tidsskrift for arbejdsliv*, 8, 1, 2006, s. 11, 15f.

[755] Ibid.

[756] Om kommissionen se Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 4, Odense 2012, s. 84ff.

[757] Indkomstbortfaldsprincip, det forhold, at sociale ydelser har til formål at kompensere for nedgang (bortfald) i indkomst.

[758] *Det sociale tryghedssystem: Struktur og dagpenge*, Socialreformkommissionens første betænkning, København 1969.

[759] Se Holger Horsten i: *Børnehaven*, nr. 9, 1968, s. 3-10 samt *Socialpædagogen*, 25, nr. 14, 1968, s. 424-428. Heller ikke pædagogerne var alt for begejstrede – se lederen "Krogerup-klogerup?" *Socialpædagogen*, 25, nr. 16, 1968, s. 499.

[760] *Folketingstidende 1969/70*, Folketingets Forhandlinger, s. 2416-2434. Se også Vagn Holm, "Børne- og ungdomsforsorgens indpasning i et decentraliseret, énstrenget socialt system", *Socialpædagogen*, 27, nr. 12, 1970, s. 371-377.

[761] Citeret fra Terkel Christiansen, *Synspunkter på 1970'ernes socialreform*, Odense 1974, s. 269.

[762] Se Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, Århus 2005, s. 277-281.

[763] Se Knud Bøgager, "Børneforsorgen i Danmark todelt", *Børn i Tiden*, 78, nr. 19, 1978, s. 451.

[764] For en detaljeret gennemgang af procedurer i forbindelse med anbringelsessager se Socialstyrelsen, *Om grundlaget for anbringelse af børn uden for hjemmet*, København 1982.

[765] Se også "Udviklingen går bort fra børnehjemmene", *Børn i tiden*, 71, nr. 16, 1976, s. 195. Den særlige problematik med kostskolerne blev diskuteret i *Børn & Unge*, 4, nr. 44, 1973, s. 7-10.

[766] Per Kaalund, "Døgninstitutioner i sparefirserne", *Børn i tiden*, 76, nr. 14-15, 1981, s. 292-297.

[767] Knud Bøgager, "Priserne stiger – institutionerne lukker", *Børn i tiden*, 78, nr. 13, 1983, s. 311-313.

[768] Inge M. Bryderup, *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*, Århus 2005, s. 323-324.

[769] Per Kaalund, "Døgninstitutioner i sparefirserne", *Børn i tiden*, 76, nr. 14-15, 1981, s. 294-295.

[770] Om den videre udvikling se bl.a. Frank Ebsen og Signe Hald Andersen, "Foranstaltninger for udsatte børn i Danmark: Historisk oprindelse og den seneste udvikling" i: Signe Hald Andersen (red.), *Når man anbringer et barn. Baggrund, stabilitet i anbringelsen og det videre liv*, København 2010, s. 13-36.

[771] *Betænkning fra udvalget om udlægning af åndssvageforsorgen og den øvrige særforsorg*, Betænkning nr. 781: Særforsorgens udlægning, København 1976, s. 7.

[772] Steen Bengtsson og Linda Kilskou Kristensen, *Særforsorgens Udlægning. Et litteraturstudie*, SFI, København 2006, s. 16.

[773] *Betænkning fra udvalget om udlægning af åndssvageforsorgen og den øvrige særforsorg* s. 7.

[774] Lov om udlægning af åndssvageforsorgen og den øvrige særforsorg m.v., Lov nr. 257 af 8. juni 1978.

[775] Steen Bengtsson og Linda Kilskou Kristensen, *Særforsorgens Udlægning. Et litteraturstudie*, s. 22 og 28.

[776] Ibid., s. 22.

[777] *Dansk Handicappolitiks grundprincipper*, Det centrale Handicapråd 2005.

[778] Steen Bengtsson og Linda Kilskou Kristensen, *Særforsorgens Udlægning. Et litteraturstudie*, s. 29.

[779] Ibid. s. 23.

[780] Ibid. s. 16, 30ff. Se også temanummeret "Hvad skete der efter 1980", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, 29, 2013.

[781] Steen Bengtsson og Linda Kilskou Kristensen, *Særforsorgens Udlægning. Et litteraturstudie*, s. 29.

[782] Kirsten Wagner, "Samsøprojektet: hvad kan vi lære af snart 25 års erfaringer med distriktspsykiatri", *Ergoterapeuten*, 42, 1981, s. 751-755 og Merete Bjerrum, "Fra stat til amt. Dansk hospitalspsykiatri 1930-1976", i: Jesper Vaczy Kragh (red.), *Psykiatriens historie i Danmark*, København 2007, s. 246-247.

[783] Merete Bjerrum, "Fra stat til amt. Dansk hospitalspsykiatri 1930-1976", i: Jesper Vaczy Kragh (red.), *Psykiatriens historie i Danmark*, København 2007, s. 222-262 og Maiken Pontoppidan, *Socialpsykiatrien i Danmark 1970-2005*, Speciale Roskilde Universitet 2005.

[784] Merete Bjerrum, *Psykiatri i tidens perspektiv: Empiriske studier over dansk hospitalspsykiatri 1930-1990*, Ph.d.-afhandling Århus Universitet.

[785] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk Velfærdshistorie.* Bind 5, Odense 2013, s. 207.

[786] *Forsorgshjem. Pensionater. Herberger. 79'*. Statistik – Socialstyrelsen. Konsulentholdet i Århus, s. 7-21.

[787] Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.), *Dansk Velfærdshistorie.* Bind 5, s. 208-209.

[788] Ankestyrelsens statistikker, *Brugere af botilbud efter servicelovens § 110.* Årsstatistik 2012. s. 2.

[789] http://www.socialstyrelsen.dk/udsatte/hjemloshed/udbredelse-af-hjemlosestrategien/om-projektet/evaluering-2020-mal-kommuneforhandling

[790] Peter Edelberg, *Storbyen trækker. Homoseksualitet, prostitution og pornografi i Danmark 1945-1976*, København 2012, s. 119.

[791] Ibid. s. 59 og 68.

[792] Jørgen Buttenschøn, "Da de udviklingshæmmedes seksualitet blev anerkendt", *Handicaphistorisk Tidsskrift*, nr. 9, 2003, s. 121-159. Gunnar Wad citat s. 126.

[793] Se Halvor Egekvist, *Fra Gamle Bakkehus til grønne skoler: Historiske artikler og kildeskrifter om åndssvageskolens 125-årige historie og dens forhistorie*, København 1982.

[794] "Lærerne strøg deres ferie – og så lærte Karen at gå", B.T. juli 1971, Udklipssamling på Dansk Forsorgshistorisk Museum, Andersvænge.

[795] "Overlæge: Pædagogers behandling er farlig for de åndssvage børn", B.T. 1. 9.1971, Udklipssamling på Dansk Forsorgshistorisk Museum, Andersvænge.

[796] "Starter skræk-kampagne mod Rødbygårds forsøg: De vil slå børnene ihjel", B.T. 12.8.1971, Udklipssamling på Dansk Forsorgshistorisk Museum, Andersvænge.

[797] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, Holte 2001, s. 284.

[798] *Rapport om det omsorgsmæssige arbejde omkring spisesituationen*, Omsorgsudvalget, Socialstyrelsen 1972, *Rapport om det omsorgsmæssige arbejde i af- og påklædningssituationer*, Omsorgsudvalget, Socialstyrelsen 1973, *Rapport om det omsorgsmæssige arbejde i åndssvageforsorgen omkring opdragelse og tilvænning til renlighed*, Omsorgsudvalget, Socialstyrelsen 1975.

[799] Birgit Kirkebæk, *Normaliseringens periode*, Holte 2001, s. 284.

[800] Kurt Jacobsen og Claus Larsen, *Ve og Velfærd*, s. 444-445. Flere af R. D. Laings bøger blev oversat til dansk i denne tid bl.a. *Oplevelsens politik og paradisfuglen* (1969), *Familiens politik* (1970) og *Det spaltede selv* (1970). Cooper fik oversat bogen *Det levendes grammatik* i 1974. Den danske debat om Laing blev samlet i bogen Claus Clausen m.fl., *Hvem er det der er gale. Psykiatri og anti-psykiatri*, København 1969. Termen antipsykiatri var tidligere blevet anvendt, men blev for alvor et begreb med David Coopers *Psychiatry and Anti-Psychiatry*, London 1967. Om modbevægelser i 1960'erne og 70'erne se Anette Warring, "Around 1968 – Danish Historiography" , *Scandinavian Journal of History*, 33, 2008, s. 353-365.

[801] Om SIND se: Peter Bundesen, Lars Skov Henriksen og Anja Jørgensen, *Filantropi, selvhjælp og interesseorganisering. Frivillige organisationer i dansk socialpolitik 1849-1990'erne*, Odense 2001, s. 317-326.

[802] Om Galebevægelsen se: Peter Bundesen, Lars Skov Henriksen og Anja Jørgensen, *Filantropi, selvhjælp og interesseorganisering. Frivillige organisationer i dansk socialpolitik 1849-1990'erne*, Odense 2001, s. 327-331.

[803] Esben Houborg, "Kampen om metadon i 1970'ernes Danmark. Medikalisering af behandling af stofmisbrug", *Bibliotek for Læger*, 205, 2013, s. 9.

[804] Ibid, s. 10-11.

[805] Jf. Christian Borch, *Kriminalitet og magt*, København 2005, 108-113.

[806] Christian Borch, *Kriminalitet og magt*, s. 117 og Flemming Balvig, "Da lov og orden kom til Danmark", *Social Kritik*, 85, 2003, s. 42-44.

[807] Ibid., s. 117, Ruben Heine Lindberg, *Skabelsen af den moderne psykopat*, Speciale AAU, 2007, s. 94 og Pernille Sonne, "Lombrossos efterfølger?" *Den jyske Historiker*, nr. 112, 2006, s. 83.

[808] Georg K. Stürup, "Castration: The total treatment", *International Psychiatric Clinics*, 8, 4, 1972, s. 175-196. Heidi Hansen & Lise Lykke-Olsen, "Treatment of dangerous sexual offenders in Denmark", *The Journal of Forensic Psychiatry*, 8, 1997, s. 195-199.

[809] Nikolaus Heim & Carolyn J. Hursch, "Castration of sex offenders: treatment or punishment? A review and critique of recent European literature", *Archives of Sexual Behavior*, 8, 3, 1979, s. 281-304; Linda E. Weinberger et al., "The impact of surgical castration on sexual recidivism risk among sexually violent predatory offenders", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 33, 1, 2005, s. 16-36. For konkrete eksempler på danske kastrationer se Christian Graugaard, *Professor Sands høns. Om sexualbiologi i mellemkrigstidens Danmark*, ph.d.-afhandling, Københavns Univeristet 1997.

[810] Se Per Haave, *Sterilisering af tatere 1934-1977*, Oslo: Norges Forskningsråd 2000, s. 138.

[811] Jf. Heidi Hansen & Lise Lykke-Olsen, "Treatment of dangerous sexual offenders in Denmark", *The Journal of Forensic Psychiatry*, 8, 1997, s. 195-199. Medicinsk kastration forestages som depotbehandling med præparaterne Androcur og Procren. I perioden 1989 til 2006 er behandlingen blevet anvendt på 48 indsatte fra Herstedvester. Herom se Sten Mollerup, Gorm Gabrielsen og Birgit Jessen-Petersen, *Behandling af sædelighedskriminelle i Herstedvester, Herstedvester 2006*, file:///C:/Users/jvk/Downloads/behandling_saedelighedskriminelle_AH2006.pdf

[812] Neurokirurgisk Afdeling Rigshospitalet (NKR). Diagnosekartotek. 1959, 8D, Jr. nr. 28.416. Om de forskellige typer af stereotaktiske indgreb, som blev udført på Rigshospitalet se H. Hansen m.fl.: "Stereotactic Psychosurgery", *Acta Psychiatrica Scandinavica*, Supplementum 301, 66, 1982, s. 34-37. De stereotaktiske indgreb blev også brugt i smerte-behandling. Se: Kjeld Værnet: "Smertekirurgi", *Ugeskrift for læger*, 121, 1959, s. 1003.

[813] I 1956 og 1957, hvor antallet af psykokirurgiske indgreb var henholdsvis 30 og 15, var disse næsten udelukkende åndssvage patienter. Jf. NKR. Diagnosekartotek. 1956 og 1957, 8D.

[814] Landsarkivet for Sjælland (LAS), Forsorgsinstitutionen Rødbygård. Klientsager fødte 1940-49, 15. Jr. nr. 4258.

[815] Jf. Evy Frantzen, "De bortdømte – et arkivstudie af grønlandske Herstedvesterfanger", *Social Kritik*, nr. 123, 2010, s. 80.

[816] Om det samlede antal indgreb se: Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1976*, Odense 2010, s. 269-272.

[817] "Hvad synes De om Gøgereden doktor?" *Fælleden*, nr. 6, 1976, s. 28. Se også A. Kelstrup: *Galskap, psykiatri, galebevægelse*, København 1983, s. 234.

[818] Heidi Hansen, Ruth Andersen, Alice Theilgaard og Villars Lunn, "Stereotactic Psychosurgery", *Acta Psychiatrica Scandinavica*, Supplementum 301, 66, 1982.

[819] Se videre herom Jesper Vaczy Kragh, *Det hvide snit. Psykokirurgi og dansk psykiatri 1922-1983*, Odense 2010.

[820] "Ny depressionsbehandling vækker mindelser om det hvide snit", Dagens Medicin, 4.11.2011. Om etisk råds godkendelse se: http://ipaper.ipapercms.dk/dketik/DER/2014/Neuroetik/

[821] Evy Franzen, "De bortdømte. Et arkivstudie af grønlandske Herstedvesterfanger", *Social Kritik*, nr. 123, 2010, s. 63-87, Stine Grønbæk Jensen, "Er der nogen åndssvage her? Nedsendelser af grønlændere med handicap til Danmark", *Social Kritik*, nr. 123, 2010, s. 125.

[822] Afskrift fra programmet findes i LAS, Ebberødgård, Journalsager, nr. 141, "Fjernsyn".

[823] Niels Holtung, "Eutanasi på nyfødte? *Ugeskrift for Læger*, 153, 1991, s. 3429-3431. Se også Birgit Kirkebæk, *Da de åndssvage blev farlige*, Holte 1993, s. 305-308. "Belgien tillader aktiv dødshjælp til børn", Berlingske Tidende 13.2.2014 og "Aktiv dødshjælp er en glidebane", Kristeligt Dagblad, 10.1.2014.

[824] Lene Koch, *Tvangssterilisation i Danmark 1929-1967*, København 2000, s. 325-326.

[825] Lene Koch, *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, København 2014, s. 33.

[826] *Betænkning om sterilisation og kastration*, betænkning nr. 353, København 1964, s. 95 og 115.

[827] B.T. 15.7.1970 og 20.7.1970.

[828] "I politiforhør før ægteskabstilladelse", Politiken 6.5.1970. "Sterilisationsaffæren: Retsløs når man havner i systemet", Politiken 25.6.1970.

[829] Herom se Pia Fris Laneth, *Moderskab og Mødrehjælp. Otte portrætter og 100 års historie*, København 2014, s. 226-228. Mødrehjælpen genopstod som bekendt nogle år senere.

[830] Citeret fra Louise Godsk Hansen, *De autonome. En analyse af forholdet mellem motiv og effekt af retningslinjerne for fosterdiagnostik fra 2004*, Speciale, Københavns Universitet 2010, s. 40.

[831] "Forældre til børn med Down syndrom føler sig diskrimineret", Kristeligt Dagblad den 7.2.2014. "Snart fødes Danmarks sidste barn med Down syndrom" Berlingske Tidende 17.7.2011.

[832] Hanen galer ikke mere. Dødsfald Christian Bonde, Politiken 2.12.2001. Se også Benny Lihme, "Gal mand på rette vej. Christian Bonde – en oprørsk alumne på flugt fra lægemagten", *Bibliotek for læger*, 198, 2006, s. 100-118.

[833] Birgit Kirkebæk, *Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961*, Holte 1997.

[834] "Hanen galer ikke mere. Dødsfald Christian Bonde", Politiken 2.12.2001. Benny Lihme, Gal mand på rette vej. Christian Bonde – en oprørsk alumne på flugt fra lægemagten", *Bibliotek for læger*, 198, 2006, s. 100-118.

[835] "Døden bliver min frihed", *Billed-Bladet*, 1978.

[836] "Længe nok har jeg Ebberødpige været", radiomontage af Stephen Schwartz og Leif Palshard, DR 1979.

[837] 35 år som normal blandt åndssvage, Frederiksborg Amts Avis 2.12.1979.

[838] "Nu kræver hun erstatning for 35 års 'fængsel' på Ebberødgård, B.T. 3.1.1979.

[839] Solborg Ruth Kristensen, *Solborgs bog*, LEV 1987.

[840] Ibid.

[841] "35 år i helvede", Fyens Stiftstidende 17.2.1987, Kurt Ladefoged: "Solborg er ikke alene", *Socialpædagogen*, 44, 5, 1987.

[842] Torben Hvam, "Digt eller reportage? Kronik Frederiksborg Amts Avis 17.2.1987. Se også Torben Hvams kronik: "De fejlanbragte?" Jyllandsposten 3.3.1987.

[843] Annie Svendsen, Ole Nørring, Bent Munk Jensen, Lasse Borch og Jytte Jensen: *Fejlanbragte indenfor den tidligere åndssvageforsorg*, projekt Danmarks Forvaltningshøjskole, 1988. Daværende socialminister Mimi Jacobsen skrev i sit svar den 26.3.1987, at den tidligere lovgivnings mulighed for tvangstilbageholdelse betød, at flere af de personer, man betragtede som fejlanbragte, kunne have været lovmedholdige anbragt. Hun skrev videre, at personer, der var blevet fejlanbragt kunne anlægge sag mod det offentlige med krav om erstatning.

[844] Torben Hvam, *Ebberødgårds historie: I medgang og modgang*, Birkerød 1994, s. 121f.

[845] Ibid. s. 123-126.

[846] "Hvor natpotten kræver taktisk snilde", Information 18.11.1977.

[847] "Af en voldsmands dagbog", Information 21.11.1977, "Til sidst bliver man bare ligeglad", Information 23.11.1977, "Henriks sidste chance", Information 26.-27.11.1977.

[848] "To års arbejde med åndssvage ødelagt på en måned af besparelser", Information 28.11.1977, "Kun halvt så mange åndssvage som planlagt forlader forsorgen" og "Overlæge anklager forsorgsledelsen for uforsvarlig nedskæringspolitik", Information 28.12.1977.

[849] Birgit Kirkebæk, "Anstalter, institutioner, egen bolig. Ideologi, kultur og menneskesyn", Oplæg ved temadag i Historisk Selskab for Handicap og Samfund, 8.11.2013, Se Hald, Hansen, Hansen, Haubro, Henriksen, Nielsen, Sletved, *Irlandsvej – og hvad så? Fra dehumanisering til ligeværdighed*, København 1976.

[850] Fortalt til Jacob Knage Rasmussen 5.4.2013.

[851] Landsarkivet for Nørrejylland: Vejle Amtskommune, Skansen. Arkivserie: Stamkort 1969-1970.

[852] Landsarkivet for Nørrejylland: Vejle Amtskommune, Skansen. Arkivserie: Døgnrapport 1969-1975. Dato: 27. juli 1970.

[853] Oluf J. Skjerbæk: *Institutioner til værn for børn og unge*, 10. udgave, København 1967, s. 41.

[854] Th. Jacobsen, "Skansen aabner sine Døre på Søndag", Jydske Tidende 12.11.1952.

[855] "Dagbogen", Jydske Tidende 22.9.1949.

[856] Oluf J. Skjerbæk: *Institutioner til værn for børn og unge*, København 1967, s. 41.

[857] "Moderniseringsplan for Skansen på næsten ¼ mill", Jydske Tidende 28.7.1971.

[858] "Lykkelige Stunder", Jydske Tidende, dato ukendt.

[859] Landsarkivet for Nørrejylland: Vejle Amtskommune, Skansen. Arkivserie: Døgnrapport.

[860] Landsarkivet for Nørrejylland: Vejle Amtskommune, Skansen. Arkivserie: Stamkort 1969-1970.

[861] Landsarkivet for Nørrejylland: Vejle Amtskommune, Skansen. Arkivserie: Klient journalkort. Dato: 17. juni 1974.

[862] Landsarkivet for Nørrejylland: Vejle Amtskommune, Skansen. Arkivserie: Hustugtsbog.

[863] Lind, "Det kunne lige så godt have været os…", ELBO Bladet, 16.11.1977.

[864] Landsarkivet for Nørrejylland: Vejle Amtskommune, Skansen. Arkivserie: Klient journalkort, 13.7.1979.

[865] Oluf J. Skjerbæk, *Institutioner til værn for børn og unge*, København 1967, s. 26.

[866] "Erindringer fra et spædbørnehjem", www.anbragtihistorien.dk

[867] Svendborg Museums Arkiv (SMA), Interview i forbindelse med *Godhavnsrapporten*, 2010.

[868] Udby Behandlingshjem på Fyn var oprettet i 1968 og blev oprindeligt indrettet til at kunne huse 30 børn. Lederen var i 1973 cand. psych Mogens L. Larsen. Psykologuddannelsen havde han tilfældes med langt størstedel af lederne på landets behandlingshjem i 1973.

[869] SMA. Interview i forbindelse med *Godhavnsrapporten*, 2010.

[870] Fortælledag på Middelfart Psykiatriske Museum 7.11.2013.

[871] Fortælledag på Sct. Hans Hospitals Museum 26.11.2013.

[872] Fortælledag SL seniorsektion Østjylland 21.3.2014.

[873] Anne-Grete Brynskov (Sct. Hans 1967-2008) www.anbragtihistorien.dk Ergoterapeutisk narrativ fra Sct. Hans Hospital 1967-2008.

[874] Fortælledag på Sct. Hans Hospitals Museum 26.11.2013.

[875] Birgitte Brun (Sct. Hans Hospital 1971-2006) www.anbragtihistorien.dk "Episoder og refleksioner fra et arbejdsliv som ledende psykolog på Sct. Hans Hospital".

[876] Fortælledag på Museum Ovartaci i Risskov 19.1.2014.

[877] Fortælledag på Middelfart Psykiatriske Museum 7.11.2013.

[878] Fortælledag på Middelfart Psykiatriske Museum 7.11.2013.

[879] Søren Sørensen (Ansat på Andersvænge 1972-) www.anbragtihistorien.dk "Omsorgsmedhjælper på Andersvænge, M2".

[880] Fortælledag SL seniorsektion Storstrøm 13.3.2014.

[881] Fortælledag på Dansk Forsorgshistorisk Museum, på Andersvænge 14.1.2014.

[882] Fortælledag SL seniorsektion Storstrøm 13.3.2014.

[883] Anonym (Vangede og Lillemosegård 1968-1973) www.anbragtihistorien.dk "Mit arbejdsliv".

[884] Fortælledag om Andervænge og Ebberødgård 24.10.2013.

[885] Fortælledag i SL seniorsektion Storstrøm d. 13.3.2014.

[886] Lov nr. 258 af 8. juni 1978 om ændring af lov om social bistand med flere love (i forbindelse med særforsorgens udlægning).

[887] *Socialministeriets bekendtgørelse nr. 568 af 21.12. 1979 om magtanvendelse m.v. i institutioner for voksne med vidtgående fysiske eller psykiske handicap*.

[888] Anonym (Ansat på Andersvænge 1965-2007) www.anbragtihistoriendk, "Ud af bælterne".

[889] Fortælledag om Andervænge og Ebberødgård 24.10.2013.

[890] Fortælledag på Museet i Hammer Bakker 30.8. 2013.

[891] Fortælledag på Museet i Hammer Bakker 30.8.2013 fulgt op af interview med Henning Pedersen gennemført af Lone Vibe-Pedersen, Museet i Hammer Bakker.

[892] Fortælledag i SL seniorsektion Lillebælt 18.2.2014.

[893] Fortælledag i SL seniorsektion Lillebælt 18.2.2014.

[894] Fortælledag om Andervænge og Ebberødgård 24.10.2013.

[895] Fortælledag på Museet Landsbyen Sølund 24.9.2013.

[896] Fortælledag på Museet Landsbyen Sølund 24.9.2013.

[897] *Redegørelse fra en under socialministeriet nedsat arbejdsgruppe vedrørende det fremtidige sigte med forsorgshjemmene og de private institutioner for hjemløse m.fl.*, København 1972, s. 55-57.

[898] http://www.aalborg.dk/familie-og-boern/specialiserede-stoette-og-behandlingstilbud/fbinstitution?InstId=222

[899] Fortalt til Stine Grønbæk Jensen 11.6.2014.

[900] Overskriften på dette kapitel er lånt fra Frank Bylovs doktordisputats, *Den store løsladelse: En kulturhistorisk beretning om empowerment-bevægelserne blandt udviklingshæmmede 1980-95*, University College, Syddanmark, 2010.

[901] Jane Madsen (Bolbro børnehjem 1955-1964). Interview 15.3.2013.

[902] Anonym. Interview foretaget af Forsorgsmuseet i Svendborg 2011.

[903] Else Damsgaard, "Mit liv som børnehjemsunge", www.anbragtihistorien.dk.

[904] Jane Madsen (Bolbro børnehjem 1955-1964). Interview 15.3.2013.

[905] *Vanvård i social barnavård. Slutbetänkande av utredningen om vanvård i den sociala barnavården.* SOU -Statens offentliga utredningar, Stockholm 2011 s. 249-368.

[906] *Barnehjem og specialskoler under luppen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsuinstitusjoner 1945-1980*, NOU, Oslo 2004, s. 107f. I Norge har man foretaget 7 særskilte undersøgelser på kommunalt niveau samt en national statslig undersøgelse, der kortlægger problemernes omfang i hele landet.

[907] Anonym, "Hvad nærhed angår, blev vi svigtet" www.anbragtihistorien.dk.

[908] Søren Wollesen, "Kildebjerget – et skelsættendeog afgørende vigtigt bekendtskab", www.anbragtihistorien.dk.

[909] Kurt Petersen, "Prisen for anbringelse", www.anbragtihistorien.dk.

[910] Erik Wolfgang Nielsen, "Cm. Schuberts Minde" www.anbragtihistorien.dk.

[911] Anonym. (Børnehjemmet Roskilde Hvile og Asserbohus kostskole i perioden 1970-1974). Interview 12.5.2011. Foretaget og arkiveret på Danmarks Forsorgsmuseum.

[912] Jane Madsen (Bolbro børnehjem 1955- 1964). Interview 15.3.2013.

[913] Jens Bresswendorff-madsen, "Der er så meget at takke for?" www.anbragtihistorien.dk.

[914] Ulla (anonym) (Sct. Hans Hospital 1968-1969). Interview 23.5.2013.

[915] Erling (anonym) (Oringe 1971-). Interview 19.7.2013.

[916] Kirsten Elgård (Risskov 1959, 1964 og 2007) www.anbragtihistorien.dk "Der gik et liv forbi" og "Statshospitalet Risskov – tiden 1964".

[917] Telefonsamtaler med Kirsten.

[918] Astrid Jespersen (Ribelund 1949-1977). Interview 22.5.2013.

[919] Ib Pedersen (Vodskov 1949-1968). Interview 19. og 21.2.2013.

[920] Arbejdet med livshistorie har været en del af den socialpædagogiske indsats i mange tilbud for udviklingshæmmede efter udflytningen. Der findes derfor en lang række upubliceret erindringer for denne gruppe. Titlerne er ofte inspireret af Solborg Ruth Kristensens selvbiografi fra 1986, *Solborgs bog*.

[921] Gunhild Lyving (Andersvænge og andre institutioner under åndssvageforsorgen 1956-1990). Interview 14.2.2013.

[922] Hans Olaf Hauch (Nyborgskolen og Fredericiaskolen 1958-1967). Interview 25.10.2013.

[923] Henning Eriksen (Refnæsskolen og Blindeinstituttet 1950-1960) www.anbragtihistorien.dk "Frigørelsen".

[924] Fortalt til Jacob Knage Rasmussen 29.5.2013.

[925] *Redegørelse fra en under socialministeriet nedsat arbejdsgruppe vedrørende det fremtidige sigte med forsorgshjemmene og de private institutioner for hjemløse m.fl.* Juni 1972. s. 55-60.

[926] Rigsarkivet, Konsulentholdet for forsorgshjemmene 1970-1976, Journalsager vedr. klienter.

[927] Se bl.a. "Hvad skete der efter 1980?" temanummer, *Handicaphistorisk Tidsskrift*, 29, 2013.

[928] "Folk med handicap stuves sammen", Politiken 31.12.2014. F.eks. oprettede Viborg Kommune i 2013 Katrinehaven, med 60 boliger for udviklingshæmmede.

[929] Om denne diskussion se f.eks. Poul Munk-Jørgensen, *De farlige psykiatriske tal*, København 2000.

[930] http://forgottenaustralianshistory.gov.au/